

BAYERISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe ungedruckter Texte
aus der mittelalterlichen Geisteswelt

Band XXIV

Kommission f. d. Herausgabe ungedruckter Texte
aus der mittelalterl. Geisteswelt
Bayerische Akademie der Wissenschaften
Marstallplatz 8, 80539 München
Tel. 23 03 10

RICHARD FISHACRE

IN SECUNDUM LIBRUM
SENTENTIARUM

Part 1:
PROL.,
DIST. 1–20

Edited
by
R. James Long

MÜNCHEN 2008
VERLAG DER BAYERISCHEN AKADEMIE
DER WISSENSCHAFTEN

IN KOMMISSION BEIM VERLAG C. H. BECK MÜNCHEN

Das Vorhaben *Edition dreier zentraler Kommentare zu den Sentenzen des Petrus Lombardus* wurde im Rahmen des Akademienprogramms von der Bundesrepublik Deutschland und vom Freistaat Bayern gefördert

ISBN 978 3 7696 0970 7

© Bayerische Akademie der Wissenschaften, München 2008

Satz: Klaus Rodler, München

Druck und Bindung: Druckerei C. H. Beck Nördlingen

Printed in Germany

To Wendy and our three sons:
Damian, Justin, and Christian

Foreword

In a letter dated 29 November 1989 the *Vorsitzender* of the *Kommission für die Herausgabe ungedruckter Texte aus der mittelalterlichen Geisteswelt*, the late Prof. Dr. Leo Cardinal Scheffczyk, accepted my proposal to produce a critical edition of the *Sentences* Commentary of Richard Fishacre to be published by the *Bayerische Akademie der Wissenschaften*. In the same letter, characterized by what in time I came to know as his customary graciousness, Professor Scheffczyk asserted that

diese Edition ist zweifellos eines der größten Desiderate der theologiegeschichtlichen Forschung des Mittelalters.

Armed with this warrant from a representative of such a venerable learned society, I assembled an international team of collaborators (of the nine original editors, six are European, the remaining three are North American¹) in a remarkably short time, and we set to work. The first fruits of that labor appeared seven years ago in the form of an introductory volume entitled *The Life and Works of Richard Fishacre OP. Prolegomena to the Edition of his Commentary on the “Sentences”* (München, 1999), authored by Maura O’Carroll and me. In addition to the life and works of Richard Fishacre and the dates of his Commentary on the *Sentences*, the book contains detailed descriptions of all the Fishacre manuscripts and the principles governing the edition. For all such questions, therefore, the reader is referred to that book.

Prior to the acceptance of the project by the Academy, however, there lies a history. The prime movers were Sister Maura O’Carroll SND and Richard Schenk OP, the latter at that time a member of the Commission, who prepared the way. To both of them I owe more than I could adequately express in the Foreword to the introductory volume.

To my mind the crown of our collaborative effort was the colloquium we held at Oxford’s Blackfriars on 8 July 1998 to commemorate the 750th anniversary of the death of Friar Richard Fishacre, which was attended by more than forty scholars. Five of the editors gave brief presentations on their work in progress, and Dr. Gerhard Leibold, now Professor of Christian Philosophy at Innsbruck, chaired the proceedings; plenary talks were given by Leonard Boyle OP, Robert Ombres OP, and Fergus Kerr OP. Michael Robson OFMConv, following a primitive mendicant practice, preached at the Mass at the end of the day. The papers, finally, were published in the summer of 1999 as a special issue of the journal *New Blackfriars*, which was devoted to the life and thought of Fishacre.

---

¹ Most recently we welcomed the collaboration of a new member, Father Adriano Oliva OP, of the Leonine Commission in Paris.

For pragmatic reasons, my colleagues and I decided that Dr. Klaus Rodler's part of Book III of the *Sentences* Commentary should be published as the first of at least nine volumes of text. This will be followed in the order in which the books or parts thereof are ready for the press.

Book II, as I have maintained elsewhere, is a very rich text and central to Fishacre's project, which he announces in the Prologue to Book I: namely, to employ the natural sciences as propaedeutic to the study of theology. Scope for his project is the story of the Six Days of Creation, the centerpiece of the second book. This story leads to the first man and the Fall, and hence the free will issue. This in turn leads to a discussion of the moral life and its possibilities, absent grace.

Acknowledgments

The task of acknowledging the many who have generously given me of their time and talent over the course of the past dozen years and more is both pleasurable and anxiety-ridden. The source of the pleasure is obvious; the source of the anxiety is the fear that I may forget to thank someone to whom I am indebted. So with apologies in advance for any I may have unwittingly omitted, let me list those who have earned my sincerest gratitude: Louis Bataillon OP, (†) Leonard Boyle OP, (†) Richard Dales, (†) Albinia de la Mare, Allan Fitzgerald OSA, James Ginther, Jeremiah Hackett, Maryanne Kowaleski, Neil Lewis, Thomas Losoncy, James McEvoy, Arthur Madigan SJ, M. Michèle Mulchahey, Timothy Noone, James P. Reilly, Richard Rouse, Richard Schenk OP, Richard Sharpe, Simon Tugwell OP, (†) James Weisheipl OP, and Gordon Wilson. I acknowledge as well the kindness and hospitality of the librarians of the following manuscript collections: the Biblioteca Universitaria (Bologna); Gonville and Caius College Library and Trinity College Library (Cambridge); the Regenstein Library at the University of Chicago; the British Library and the Lambeth Palace Library (London); the Biblioteca Nazionale (Naples); the Bodleian Library, especially the Duke Humphrey staff, and Balliol College Library (Oxford); the Bibliothèque Nationale (Paris); the Biblioteca Apostolica Vaticana (Vatican City); and the Österreichischen Nationalbibliotek (Vienna).

For financial support I acknowledge my debt of gratitude to the National Endowment for the Humanities for a Texts/Editions grant, which enabled me to take a year's leave and to travel to the various manuscript collections. I also wish to express my gratitude to Fairfield University for three sabbaticals and for several research grants.

I owe special thanks to my fellow editors for their unstinting help and support: to Stephen Brown, Alexander Eichinger, Joseph Goering, Hans Kraml, Gerhard Leibold, Maura O'Carroll SND, Adriano Oliva OP, and Klaus Rodler. Of this noble company I would like to single out for singular indebtedness the Commission team of Eichinger and Rodler; the Bayerische Akademie is blessed in having the services of these talented young scholars, and we were doubly blessed in having them on our editorial team. Only they know the extent to which I am in their debt.

Finally, I thank my family – Wendy, Damian, Justin, and Christian – for sharing their lives this past decade and more with an obscure thirteenth-century friar. Without their support and forbearance my researches would not have been possible, and to them I dedicate this volume.

Table of Contents

Foreword	7*
Acknowledgments	9*
Introduction	13*
1. Sources and Literature	13*
1.1 Manuscript Sources	13*
1.2 Printed Sources	13*
1.3 Notes on Sources	18*
1.4 Literature	20*
2. List of abbreviations	24*
3. The Edition	25*
3.1 The reconstruction of the critical text	25*
3.2 The manuscripts and sigla	26*
3.3 Witnesses and recension	26*
3.4 The Q text	35*
3.5 The data	38*
3.6 Orthography	45*
3.7 Symbols	48*
3.8 Abbreviations in the critical apparatus	49*
In secundum librum Sententiarum, prol., dist. 1–20	1
Index rerum quae in dist. 1–20 tractantur	413
Index auctorum et scriptorum	419

INTRODUCTION

1. Sources and Literature

1.1 Manuscript Sources

Aristoteles,

De partibus animalium et Historia animalium, Cambridge, Gonville & Caius Coll. MS 109/178.

Hugo de Sancto Caro,

Commentaria in quattuor libros Sententiarum, Città di Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana MS lat. 1098.

Praepositinus,

Summa, Paris, Bibliothèque nationale lat. MS 14526.

Ptolemaeus,

Centiloquium, München, Bayerische Staatsbibl. Clm. 228.

1.2 Printed Sources

Actus Petri cum Simone, in *Acta apostolorum apocrypha*, ed. R. Lipsius et M. Bonnet, 1 (Leipzig 1891).

Alanus de Insulis,

Regulae de sacra theologia, PL 210.

Albertus Magnus,

Super Dionysium De divinis nominibus, ed. Colon., 37.1.

Albumasar,

Liber introductorii maioris ad scientiam iudiciorum astrorum, tr. Ioannis Hispan., rev. Gerard. Cremon., ed. Richard Lemay, vol. 5 (Naples 1996).

Alcher Claraevallensis (Ps.-Augustinus),

De spiritu et anima, PL 40.

Alcuinus,

Opera exegética, PL 100.

Alexander de Hales,

Glossa in IV libros Sententiarum Petri Lombardi, ed. Pp. Collegii S. Bonaventurae in *BFS XII–XV* (ad Claras Aquas 1951–1957).

Alfraganus (al-Farghani),

Liber de aggregationibus scientiae stellarum, tr. Gerard. Cremon., ed. Romeo Campani, in *Collezione di opuscoli danteschi inediti o rari*, voll. 87–90 (Florence 1910).

“Differentie scientie astrorum,” ed. Francis J. Carmody (Berkeley 1943).

Alfredus Anglicus,

Super librum de vegetabilibus, ed. R.J. Long, *Mediaeval Studies* 47 (1985) 125–67.

Alhacen (Ibn al-Haitham),

Perspectiva, in *Opticae thesaurus*, ed. F. Risner (Basel 1572; repr. New York 1972).

De aspectibus I–III, ed. A. Mark Smith, in *Alhacen’s Theory of Visual Perception*, vol. 1 (Philadelphia 2001).

- Alpetragius (Al-Bitruiji),
De motibus caelorum, ed. F.M. Carmody (Berkeley 1952).
- Ambrosiaster,
In epistolam ad Romanos, CSEL 81.1, 81.2
 (Ps.-Augustinus), *Quaestiones Veteris et Novi Testamenti CXXVII*, CSEL 50.
- Ambrosius,
Hexaemeron, CSEL 32.1.
- Anselmus Cantuariensis,
De casu diaboli, ed. Schmitt, vol. 1.
Proslogion, ed. Schmitt, vol. 1.
- Apocryphes du N.T.*, ed. E. Amann, *Dict. de la Bible*, suppl. 1 (Paris 1928).
- Aristoteles, *Opera omnia*, ed. I. Bekker (Berlin 1831–1870).
Analytica Posteriora, tr. Iacobi, ed. L. Minio-Paluello, Aristoteles Latinus 4.2 (Paris 1953).
Categoriae, ed. L. Minio-Paluello (Paris 1961).
De anima
De caelo
De generatione animalium, ed. A. van Oppenraaij (Leiden 1992)
De generatione et corruptione
De partibus animalium, ed. A. van Oppenraaij (Leiden 1998)
De somno et vigilia
Ethica Nicomachea, tr. antiquissima II–III sive ‘Ethica Vetus’, ed. R.A. Gauthier, Aristoteles Latinus 26.2 (Leiden-Bruxelles 1972).
Historia animalium
Metaphysica
Physica, tr. vetus, ed. F. Bossier et J. Brams (Leiden 1990).
Topica, ed. Minio-Paluello (Paris 1969).
- Auctoritates Aristotelis*, ed. J. Hamesse (Louvain 1974).
- Augustinus,
Confessiones, CCL 27.
Contra Felicem Manichaeum, CSEL 25.
De civitate Dei, CCL 47, 48.
De consensu evangelistarum, CSEL 43.
De correptione et gratia, PL 44.
De diversis quaestionibus octoginta tribus, CCL 44A.
De divinatione daemonum, CSEL 41.
De doctrina Christiana, CCL 32.
De duabus animabus, CSEL 25.1.
De Genesi ad litteram, CSEL 28.1.
De Genesi contra Manichaeos, CSEL 91.
De haeresibus, CCL 46.
De libero arbitrio, CCL 29.
De musica, PL 32.
De natura boni, CSEL 25.
De praesentia Dei ad Dardanum, CSEL 57.
De quantitate animae, CSEL 89.
De Trinitate, CCL 50.

- De vera religione*, CCL 32.
Enchiridion, CCL 46.
Enarrationes in Psalms, CCL 38-40.
Epistolae, CSEL 34, 44, 57, 58, 88.
Quaestiones in Heptateuchum, CCL 33.
Retractationes, CCL 57.
Sermones, PL 38-39, CCL 41.
Soliloquiae, CSEL 89.
Tractatus in Ioannis evangelium, CCL 36.
- Ps.-Augustinus,
De mirabilibus sacrae Scripturae, PL 35.
Liber XXI sententiarum, ed. F. Dolbeau, Recherches Augustiniennes 30 (1997) 113–165.
Quaestiones Veteris et Novi Testamenti CXXVII, CSEL 50 (vide Ambrosiaster supra).
Regula ad servos Dei, PL 32.
- Averroes,
De substantia Orbis, ed. Iuntina 9 (Venice 1562, repr. 1962).
In De caelo et mundo, ed. Iuntina 5 (Venice 1562, repr. 1962).
- Avicenna,
Liber tertius naturalium. De generatione et corruptione, in Avicenna Latinus, ed. S. Van Riet (Louvain-la-Neuve 1987).
Liber de philosophia prima, ed. S. Van Riet (Louvain-Leiden 1980).
- Basilius,
Hexaemeron, Sur l'origine de l'homme (Homelie X et XI de l'Hexaemeron de Basile de Césarée), ed. A. Smets et M. van Estbroeck (Paris 1970), Sources Chrétiennes, 160.
Homeliae, PG 29, 31.
- Beda Venerabilis,
De temporum ratione, PL 90.
Opera exegética, CCL 118A, 120, 121.
Hexaemeron, PL 91.
- Bernardus,
De consideratione ad Eugenium Papam, ed. Cist., 3 (Rome 1963).
De gradibus humilitatis et superbiae, ed. Cist., 3 (Rome 1963).
De gratia et libero arbitrio, ed. Cist., 3 (Rome 1963).
De pracepto et dispensatione, ed. Cist., 3 (Rome 1963).
Epistolae, ed. Cist., 7 (Rome 1974).
Sermones in Cantica, ed. Cist., 1 (Rome 1963).
Bibliorum sacrorum latinae versiones antiquae, ed. P. Sabatier (Reims 1743; repr. Munich 1976).
- Boethius,
De consolatione philosophiae, CCL 94.
Breviarium Gothicum, PL 86.
- Calcidius,
Commentarium in Platonis Timaeum, ed. J.H. Waszink (London 1962).
- Cassiodorus,
Expositio psalmorum, CCL 97.

- Ps.-Dionysius Areopagita,
De caelesti hierarchia, tr. Ioannis Scoti Eriugenae, PL 122; ed. P. Chevallier, Dionysiaca 3
 (Stuttgart-Bad Cannstatt 1989).
- De divinis nominibus*, tr. Ioannis Scoti Eriugenae, PL 122; Dionysiaca 1–2.
- Euclides,
Elementa, tr. Adelardus de Bath; in *The First Latin Translation of Euclid's "Elements" Commonly Ascribed to Adelard of Bath*, ed. H.L.L. Busard (Toronto 1983).
- Eusebius,
Chronicon, PG 19.
- Eustathius,
In Hexaemeron S. Basilii Latina Metaphrasis, ed. E. Amand de Mendieta et S.Y. Rudberg
 (Berlin 1958).
- Fulgentius Ruspensis (Ps.-Augustinus),
De fide ad Petrum, CCL 91A.
- Gennadius (Ps.-Augustinus),
De ecclesiasticis dogmatibus, PL 42.
- Glossa ordinaria et interlinearis*, editio princeps (Strassburg 1480–81; repr. Brepols 1992).
- Gregorius Magnus,
Expositio in psalmos poenitentiales, PL 79.
Homeliae XL in evangelia, PL 76.
Moralia in Iob, CCL 143, 143A, 143B.
- Gregorius Nazianzenus,
Orationes, PG 36.
- Ps.-Gregorius Nyssenus,
In verba 'faciamus hominem', PG 44.
- Guillelmus Abbas (Ps.-Bernardus),
De contemplando Deo, PL 184.
- Guillelmus Altissiodorensis,
Summa aurea, ed. J. Ribaillier, lib. 2, vol. 2 (Grottaferrata 1982).
- Guillelmus de Conchis (Ps.-Honorius Augustodunensis),
Philosophia mundi, PL 172
- Haimo Halberstattiensis,
Expositio in S. Pauli epistolas, PL 117.
Homiliae in epistulas Pauli, PL 118.
- Hieronymus,
Adversus Iovinianum, PL 23.
Commentarium in Ieremiam, CCL 74.
Commentarium in Matthaeum, CCL 77.
Commentaria in Pauli epistolas, CCL 77.
Contra Iannem Hierosolymitanum, PL 23.
Epistolae, CSEL 54, 56.
- Hugo de Sancto Caro,
Postillae in bibliam, 6 voll. (Basel 1504).
- Hugo de Sancto Victore,
Commentarium in hierarchiam caelestem S. Dionysii, PL 175.

- Ps.-Ioannes Chrysostomus,
Opus imperfectum in Matthaeum, PG 56.
- Ioannes Damascenus,
De fide orthodoxa, tr. Burgundio de Pisa, ed. E.M. Buytaert (St. Bonaventure NY 1955).
- Iosephus,
Antiquitates Iudaicae. The Latin Josephus, ed. F. Blatt (Aarhus 1958).
- Isidorus de Sevilla,
Etymologiarum libri XX, ed. W.M. Lindsay (Oxford 1911).
Sententiae, PL 83.
Liber de causis, ed. Adriaan Pattin (Leuven 1967).
- Martyrologium*, CCM 44.
- Origenes,
In Exodum homiliae, PG 12.
In Ieremiam homiliae, PG 13.
In Iosue homiliae, PG 12.
In Numeros homiliae, PG 12.
- Ovidius,
Epistolae ex Ponto, LCL 151.
Metamorphoses, LCL 42.
- Paschasius Radbertus,
De corpore et sanguine Domini, PL 120.
- Petrus Abaelardus,
Sic et non, PL 178.
- Petrus Comestor,
Historia scholastica, PL 198.
- Petrus Lombardus,
Collectanea in omnes D. Pauli Apostoli epistolas, PL 191, 192.
Sententiae in IV libris distinctae, ed. Coll. S. Bonaventurae, vol. 1 (Grottaferrata 1971).
- Petrus Pictaviensis,
Sententiarum liber II, ed. P.S. Moore, J.N. Garvin, & M. Dulong (Notre Dame IN 1950).
- Plato,
Timaeus, tr. Calcidi, ed. J. Waszink, in *Plato Latinus*, 4 (London 1962).
- Porphyrius,
Isagoge, tr. Boethius, ed. L. Minio-Paluello, *Aristoteles Latinus* 1.6 (Bruges-Paris 1966).
- Proverbia sententiaeque latinitatis medii aevi*, ed. H. Walther (Carmina medii aevi posterioris latina), nova series (Göttingen 1963–1986).
- Ptolemaeus,
Almagestum, tr. Gerardus Cremon. (Ingolstadt 1533).
- Rabanus Maurus,
Commentarium in Ieremiam, PL 111.
Homiliae in Evangelia et Epistolas, PL 110.
De universo, PL 111.
- Richardus Fishacre,
De ascensione Christi, ed. R.J. Long, MS 40 (1978) 43–55.
In tertium librum Sententiarum, Teil 2: dist. 23–40, ed. K. Rodler (Munich 2003).

Super S. Augustini librum De haeresibus adnotationes, ed. R.J. Long, *AHDL* 60 (1993) 207–79.

Long, R. James, "The Moral and Spiritual Theology of Richard Fishacre: Edition of Trinity Coll. MS O.1.30," *AFP* 60 (1990) 5–143.

Robertus Grosseteste,

De intelligentiis,, ed. L. Baur, *BGPM* 9 (1912).

De motu supercaelestium, ibid.

De natura locorum, ed. Baur, *BGPM* 9 (1912).

De potentia et actu, ibid.

Hexaemeron, ed. R.C. Dales et S. Gieben (Oxford 1982).

Ps.-Robertus Grosseteste,

Summa philosophiae R. Grosseteste ascripta, ed. Baur, *BGPM* 9 (1912) 275–643.

Robertus Pullus,

Sententiae, PL 186.

Seneca,

De clementia, in *Moral Essays*, vol. 1, ed. Loeb (London-New York 1928)

De naturalibus quaestionibus, ed. Loeb, 2 voll. (Cambridge MA-London 1971).

Ad Lucilium epistolae morales, ed. L.D. Reynolds, 2 voll. (Oxford 1965).

Solinus,

Collectanea rerum memorabilium, ed. Th. Mommsen (Berlin 1864).

Sulpicius Severus,

Epistolae, PL 20.

Symbolum "Quicunque" ps.-Athanasianum, DS.

1.3 Notes on Sources

The rich collection of the sources listed above was the common patrimony of Fishacre and his contemporaries. How many of these he read in their original form, however, it is often difficult to say. He was quite dependent on several thirteenth-century authors, contemporaries and immediate predecessors, whom he almost never mentions by name, and they in turn were citing many of these same sources.

We know, for example, that for the distinctions on the six days of creation in Book II he was a close reader of Robert Grosseteste's *Hexaemeron*.² He was equally indebted to Grosseteste's *De libero arbitrio*³ for his teaching on the free choice of the will in distinction 24. Finally, Grosseteste seems to have been the not infrequent source for his citations of Josephus and Pliny.⁴

² See Richard Dales, "The Influence of Grosseteste's *Hexaemeron* on the *Sentences* Commentaries of Richard Fishacre, O.P., and Richard Rufus of Cornwall, O.F.M.," *Viator* 2 (1972), 271–300. See also the many references below in the *Index auctorum et scriptorum*.

³ See Long, "Richard Fishacre's Treatise *De libero arbitrio*," in *Moral and Political Philosophies in the Middle Ages*, ed. B. Carlos Bazán et al. (Ottawa, 1995), 2:879–91.

⁴ See below, distinctions 11, 14, 17, and 18; and Appendix A in the second volume of Book II. Alfraganus (al-Farghani), Alhacen, and Albumasar, however, he knows independently of Grosseteste, and probably firsthand.

Fishacre was also thoroughly acquainted with Alexander of Hales's *Glossae* on Peter Lombard's *Sentences* as well as his confrere Hugh of St. Cher's commentary on the same work; Fishacre's reliance on the latter was especially extensive, and I have noted in the *apparatus fontium* every occurrence that I have found.⁵ Fishacre's firsthand familiarity with William of Auxerre's *Summa aurea* is less certain, notwithstanding a single *nominativum* reference.⁶ Doubtless his master Robert Bacon had an influence on Fishacre, but in the absence of any surviving work aside from a single manuscript containing moralities on the *Psalmis*⁷ his influence is impossible to track. Earlier masters like Praepositinus of Cremona and Alfredus Anglicus he met in the pages of more recent masters.

Furthermore, although Fishacre is to be credited for his openness to the newly introduced corpus of Aristotle's natural philosophy as well as his Arab commentators,⁸ there is no instance — at least in Book II — of his preferring Aristotle's authority to that of Peter Lombard, much less to Augustine or any of the Fathers.⁹ There is, in addition, some question as to how deeply Fishacre was able to penetrate the thought of Aristotle. Aside from the biological treatises, which he cites *verbotenus*, and the *Logica vetus*, a generous number of citations of the other works can be found in a florilegium.¹⁰ If Fishacre was encountering Aristotle and Averroes at the level of aphoristic statements extracted from their context, it is not surprising that his understanding of the Philosopher left much to be desired.¹¹ James McEvoy's assessment of Grosseteste's absorption of Aristotle's philosophy obtains for Fishacre as well: namely, that "eclecticism and syncretistic accumu-

⁵ Dr. Rodler also notes similarities between Hugh and Fishacre in the distinctions on the virtues in Book III; Fishacre, *In Tertium Librum Sententiarum*, Teil 2: dist. 23–40, ed. Klaus Rodler (Munich, 2003), 39*–41*. For an especially extensive influence on Book IV, distinction 47, see David Solomon, "The Sentence Commentary of Richard Fishacre and the Apocalypse Commentary of Hugh of St. Cher," *AFP* 46 (1976) 367–77.

⁶ Namely, *Magister W. Antissiodorensis*; see dist. 22. Two additional passages I noted as possible sources for references to earlier writers.

⁷ See Beryl Smalley, *The Study of the Bible in the Middle Ages*, 3rd ed. (Oxford 1984), 265, 277. It is unclear whether the form in which the *Psalmis* commentary is preserved (in Oxford, Bodleian Lib. MS 745) is the original version or one edited by Bacon or someone else.

⁸ Daniel Callus, while admitting that it would be an exaggeration of claim Fishacre as an ardent Aristotelian, called his knowledge of the new learning *astonishingly wide*; "Introduction of Aristotelian Learning to Oxford," *Proceedings of the British Academy* 29 (1943), 31–32. Fishacre cites Aristotle, whom he more commonly refers to as *the Philosopher*, no fewer than 153 times in Book II.

⁹ See Long, "The Reception and Use of Aristotle by the Early English Dominicans," *Aristotle in Britain During the Middle Ages*, ed. John Marenbon (Turnhout, Belgium, 1996), 53.

¹⁰ Although many of the citations are to be found in a florilegium edited by Jacqueline Hamesse, that particular version is dated between 1267 and 1325. I am suggesting that Fishacre had access to an earlier version. See *ibid.*, 54–55.

¹¹ For some examples of how distant Fishacre's thinking on the soul was from Aristotle's see Long, "Richard Fishacre and the Problem of the Soul," *TMS* 52 (1975), 263–70.

lation of doctrines were an inevitable first stage of the philosophical renaissance then just beginning.”¹²

1.4 Literature

- Biffi, Inos. “Teologia domenicana a Oxford: Riccardo Fishacre.” Vol. 1 of *Figure medievali della theologia*, 221–62. Biblioteca di cultura medievale. Milan, 1992.
- _____. “Figure della teologia medievale: tra scrittura a teologia o gli inizi della scuola domenicana à Oxford di Riccardo Fishacre.” *Teologia* 14 (1989): 59–86.
- Bougerol, J.-G. *La théologie de l'espérance au XIIe et XIIIe siècles*, 2 voll. Paris, 1985.
- Boyle, Leonard. “Pastoral Training in the Time of Fishacre.” *NB* 80, no. 941/942 (July/August 1999): 345–53.
- Brown, Stephen F. “The Reception and Use of Aristotle’s Works in the Commentaries on Book I of the *Sentences* by the Friars Preachers in the Early Years of Oxford University.” In *Aristotle in Britain During the Middle Ages*. Proceedings of the international conference at Cambridge 8–11 April 1994, edited by John Marenbon, 351–69. Turnhout, 1996.
- _____. “Richard Fishacre on the Need of ‘Philosophy’.” In *A Straight Path: Studies in Medieval Philosophy and Culture; Essays in Honor of Arthur Hyman*. Edited by Ruth Link-Salinger, Jeremiah Hackett, Michael S. Hyman, R. James Long, and Charles H. Manekin, 23–36. Washington DC, 1987.
- Callus, Daniel A. “Introduction of Aristotelian Learning to Oxford.” *Proceedings of the British Academy* 29 (1943): 229–81.
- _____. “Richard Fishacre.” In *NCE* 12:479.
- Catto, J.I. “Theology and Theologians 1220–1320.” In *The Early Oxford Schools*, edited by J.I. Catto, 473–97. Vol. 1 of *The History of the University of Oxford*. Edited by T.H. Auston. Oxford, 1984.
- Dales, Richard C. “The Influence of Grosseteste’s *Hexaemeron* on the *Sentences* Commentaries of Richard Fishacre, O.P., and Richard Rufus of Cornwall, O.F.M.” *Viator* 2 (1972): 271–300.
- _____. *The Problem of the Rational Soul in the Thirteenth Century*. Leiden, 1995.
- Davenport, Anne A. “The Catholics, the Cathars, and the Concept of Infinity in the Thirteenth Century.” *Isis* 88 (1997): 263–95.
- Ehrle, Fr. “L’agostinismo e l’aristotelismo nella scholastica del secolo XIII.” *Xenia Thomistica* 3 (1925): 550–57.
- Gillon, L.-B. “L’esprit ‘partie’ de l’univers: Autour d’un texte de Richard Fishacre.” *Studi tomistici* 1 (1974): 210–22.
- Ginther, James. “Theological Education at the Oxford Studium in the Thirteenth Century: A Reassessment of Robert Grosseteste’s Letter to the Oxford Theologians.” *FS* 55 (1998): 83–104.
- Goering, Joseph, and R. James Long. “Richard Fishacre’s Treatise *De fide, spe, et caritate*.” *Bulletin de Philosophie Médiévale* 31 (1989): 103–11.
- _____. “Law and Theology in Fishacre’s *Sentences Commentary*.” *NB* 80, no. 941/942 (July/August 1999): 360–69.
- Hinnebusch, William A. *The Early English Friars Preachers*. Rome, 1951.
- Jewett, Margaret, and R. James Long. “A Newly Discovered Witness of Fishacre’s *Sentences*-Commentary: University of Chicago MS 156.” *Traditio* 50 (1995): 342–45.

¹² James McEvoy, *The Philosophy of Robert Grosseteste* (Oxford, 1982), 268.

- Kaepeli, Thomas. *SOPMA*. Vol. 3. Rome, 1980.
- Lawrence, C.H. *The Friars. The Impact of the Early Mendicant Movement on Western Society*. London, 1994.
- Long, R. James. "The Science of Theology according to Richard Fishacre: Edition of the Prologue to his *Commentary on the Sentences*." *MS* 34 (1972): 71–98.
- _____. "Richard Fishacre and the Problem of the Soul." *TMS* 52 (1975): 263–70.
- _____. "Richard Fishacre's *Quæstio* on the Ascension of Christ: An Edition." *MS* 40 (1978): 30–55.
- _____. "The Virgin as Olive-Tree: A Marian Sermon of Richard Fishacre and Science at Oxford." *AFP* 52 (1982): 77–87.
- _____. "Richard Fishacre." In *Dictionnaire de spiritualité*. Fascicules 86–87–88 (1987): 563–65.
- _____. "Richard Fishacre's Way to God." In *A Straight Path*, 174–82.
- _____. "The Moral and Spiritual Theology of Richard Fishacre: Edition of Trinity Coll. MS O.1.30." *AFP* 60 (1990): 5–143.
- _____. "The Reception and Use of Aristotle by the Early English Dominicans." In *Aristotle in Britain*, 51–56.
- _____. "Richard Fishacre." In *Medieval Philosophers*. Edited by Jeremiah Hackett, 195–200. Vol. 115 of *Dictionary of Literary Biography*. Columbia SC, 1992.
- _____. "Richard Fishacré's *Super S. Augustini librum de haeresibus adnotaciones*: An Edition and Commentary." *AHDL* 60 (1993): 207–79.
- _____. "Richard Fishacre's Treatise *De libero arbitrio*." In *Moral and Political Philosophies in the Middle Ages*. Proceedings of the Ninth International Congress of Medieval Philosophy (Ottawa, 17–22 August 1992). Edited by B. Carlos Bazán, Eduardo Andújar, Léonard Sbrocchi, 2:879–91. Ottawa, 1995.
- _____. "The First Oxford Debate on the Eternity of the World." *RTPM* 65,1 (1998): 52–96.
- _____. "The Role of Philosophy in Richard Fishacre's Theology of Creation." *Miscellanea Mediaevalia* 26 (1998): 571–78.
- _____. "The Cosmic Christ: The Christology of Richard Fishacre OP." In *Christ Among the Medieval Dominicans. Representations of Christ in the Texts and Images of the Order of Preachers*, edited by Kent Emery and Joseph Wawrykow, 332–43. Notre Dame IN, 1998.
- _____, and Timothy B. Noone. "Fishacre and Rufus on the Metaphysics of Light: Two Unedited Texts." In *Roma, magistra mundi. Itineraria culturae medievalis. Mélanges offerts au Père L.E. Boyle à l'occasion de son 75e anniversaire. Textes et études du moyen âge*, edited by Jacqueline Hamesse, 517–48. Louvain-la-Neuve, 1998.
- _____. "The Integrative Theology of Richard Fishacre." *NB* 80, no. 941/942 (July/August 1999): 354–60.
- _____. "Richard Fishacre." In *LTK* 8 (1999): 1171.
- _____. and Maura O'Carroll, *The Life and Works of Richard Fishacre OP. Prolegomena to the Edition of his Commentary on the 'Sentences'*. Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe ungedruckter Texte aus der mittelalterlichen Geisteswelt, Band 21. Munich, 1999.
- _____. "On the Usefulness of 'Augustinianism' as a Historical Construct: Two Test Cases from Oxford." *Medieval Perspectives* 26 (2001): 74–83.
- _____. "The Beginning of a Tradition: the *Sentences* Commentary of Richard Fishacre, OP." In *Mediaeval Commentaries on the 'Sentences' of Peter Lombard*, Vol. 1, edited by G.R. Evans, 345–58. Leiden, 2002.
- _____. "The Significance of Richard Fishacre's *Sentences*-Commentary." *Bochumer Philosophisches Jahrbuch für Antike und Mittelalter* 6 (2001): 213–16.

- _____. “Richard Fishacre.” *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, edited by Jorge J.E. Gracia and Timothy B. Noone, 563–68. Oxford, 2003.
- _____. “The Philosophy of Richard Fishacre.” In *Albertus Magnus and the Beginnings of the Medieval Reception of Aristotle in the Latin West*, edd. Ludger Honnefelder et al., 189–218. Subsidia Albertina I. Münster, 2005.
- _____. “Undoing the Past: Fishacre and Rufus on the Limits of God’s Power.” In *Laudemus Viros Gloriosos. Essays in Honor of Armand Augustine Maurer CSB*, edited by R.E. Houser. Notre Dame IN (in press).
- Lottin, O. “La notion du libre arbitre dans la jeune école dominicaine d’Oxford.” *RSPT* 24 (1935): 268–83.
- Martin, R.M. “Quelques ‘premiers’ maîtres Dominicains de Paris et d’Oxford et la soi-disant école dominicain augustinienne.” *RSPT* 19 (1920): 556–80.
- _____. “La question de l’unité de la forme substantielle dans le premier collège dominicain à Oxford.” *RNSP* 22 (1920): 107–12.
- McEvoy, James. *Gli inizi di Oxford. Grossatesta e i primi teologi (1150–1250)*. Milano, 1996.
- Mulchahey, M. Michèle. “First the Bow is Bent in Study”. Dominican Education before 1350. Toronto, 1998.
- O’Carroll, Maura E. *A Thirteenth-Century Preacher’s Handbook: Studies in MS Laud Misc. 511*. Toronto, 1997.
- _____. “The Educational Organization of the Dominicans in England and Wales 1221–1348: A Multidisciplinary Approach.” *AFP* 50 (1980): 23–62.
- _____. “Two Versions of a Sermon by Richard Fishacre OP for the Fourth Sunday of Lent on the Theme: ‘Non enim heres erit filius ancille cum filio libere.’” *AFP* 54 (1984): 113–41.
- _____. “Editorial: Why Richard Fishacre.” *NB* 80, no. 941/942 (July/August 1999): 319–20.
- _____. “Who is Richard Fishacre.” *NB* 80, no. 941/942 (July/August 1999): 320–23.
- _____. “‘The Fishacre Tribe’: The Family Origins of Richard Fishacre OP.” *NB* 80, no. 941/942 (July/August 1999): 324–45.
- Pelster, F. “Der älteste Sentenzenkommentar aus der Oxford Franziskanerschule. Ein Beitrag zur Geschichte des theologischen Lehrbetriebs an der Oxford Universität.” *Scholastik* 1 (1926): 50–80.
- _____. “Das Leben und die Schriften des Oxfordner Dominikanerlehrers Richard Fishacre († 1248).” *ZKT* 54 (1930): 518–52.
- _____. “Eine Handschrift mit Predigten des Richard Fishacre O.P. und anderer Oxfordner Lehrer.” *ZKT* 57 (1933): 614–17.
- Principe, Walter H. “Early Explicit Use of Averroes by Richard Fishacre with respect to Motion and the Human Soul of Christ.” In *Actas del V congreso internacional de filosofía medieval*, 1127–37. Madrid, 1979.
- _____. “Richard Fishacre’s Use of Averroes.” *MS* 40 (1978): 349–60.
- Raedts, Peter. *Richard Rufus of Cornwall and the Tradition of Oxford Theology*. Oxford, 1987.
- Rodler, Klaus, ed. Richard Fishacre. *In Tertium Librum Sententiarum*, Teil 2: dist. 23–40. Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe ungedruckter Texte aus der mittelalterlichen Geisteswelt, Band 23. Munich, 2003.
- Russell, Joshua C. *Writers of Thirteenth Century England*. London, 1936.
- Senner, W. “R. Fishacre OP.” In *LMA* 7:821–22.
- _____. “Richard Fishacre OP” In *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, 17:1138–41. Herzberg, 2000.
- Sharp, Dorothea E. “The Philosophy of Richard Fishacre.” *NS* 7 (1933): 281–97.
- Smalley, B. *English Friars and Antiquity in the early Fourteenth Century Classicising Friars*. Oxford, 1960.

- _____. “Robert Bacon and the Early Dominican School at Oxford.” *Transactions of the Royal Historical Society* 30 (1948): 1–19.
- Solomon, David M. “The Sentence Commentary of R. Fishacre and the Apocalypse Commentary of Hugh of St. Cher.” *AFP* 46 (1976): 367–77.
- Sweeney, Leo, and Charles J. Ermatinger. “Divine Infinity according to Richard Fishacre.” *TMS* 35 (1958): 191–235.
- Trottmann, Christian. *Théologie et noétique au XIIIe siècle. A la recherche d'un statut*. Paris, 1999.

2. List of abbreviations

AFP	<i>Archivum Fratrum Praedicatorum</i> (Rome)
AHDL	<i>Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen age</i> (Paris)
BGPM	<i>Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters</i> (Münster i. W.)
CCL	<i>Corpus Christianorum, series latina</i> (Turnhout)
CCM	<i>Corpus Christianorum, continuatio mediaevalis</i> (Turnhout)
CSEL	<i>Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum</i> (Vienna)
CUP	<i>Chartularium Universitatis Parisiensis</i> , edd. H. Denifle and E. Chatelain, 4 vols. (Paris 1889–1897)
DS	<i>Enchiridion Symbolorum</i> , ed. H. Denzinger, 32 ^a ed. (Rome 1963)
FS	<i>Franciscan Studies</i> (St. Bonaventure, NY)
LCL	<i>Loeb Classical Library</i> (Cambridge MA 1912–)
LMA	<i>Lexicon of the Middle Ages</i>
LTK	<i>Lexikon für Theologie und Kirche</i> (Freiburg)
MS	<i>Mediaeval Studies</i> (Toronto)
NB	<i>New Blackfriars</i> (Edinburgh-Oxford-London)
NCE	<i>New Catholic Encyclopedia</i> (New York 1967)
NS	<i>New Scholasticism</i> (Washington DC)
OED	<i>Oxford English Dictionary</i> (Glasgow-New York-Toronto 1971)
PEM	Lottin, O., <i>Psychologie et morale aux XIIe et XIIIe siècles</i> , 7 vols. (Louvain 1942–1954)
PG	Migne, <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , 162 vols., cum translatione latina (Paris 1857–1866)
PL	Migne, <i>Patrologiae cursus completus, Series Latina</i> , 221 vols. (Paris 1844–1864)
QE	Quétif, J. and Echard, J., <i>Scriptores Ordinis Praedicatorum Recensiti</i> , I (Paris 1719)
RNSP	<i>Revue néo-scholastique de philosophie</i> (Louvain)
RSPT	<i>Revue des sciences philosophiques et théologiques</i> (Le Saulchoir, France)
RTPM	<i>Recherches de théologie et philosophie médiévales</i> (Leuven)
SOPMA	Kaepeli, T., <i>Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi</i> (Rome 1980)
TMS	<i>The Modern Schoolman</i> (St. Louis MO)
ZKT	<i>Zeitschrift für katholische Theologie</i> (Innsbruck)

3. The Edition

3.1 The reconstruction of the critical text

Owing to the fact that Fishacre's Commentary was soon supplanted, even within his own religious order, by more advanced and sophisticated theological *summae*, one might reasonably conclude that the demand for copies rapidly waned and that therefore most extant manuscripts were produced within a single generation. Moreover, Maura O'Carroll's researches have established that most, possibly all, of the extant manuscripts are products of English scriptoria.¹³ The fact, therefore, that the text as we have it is mostly uniform and relatively error free owes much to these two data.

As we argued in the prolegomena volume, all the manuscripts appear to derive of a single archetype, since they share common errors and misreadings. Moreover, with possibly one exception it cannot be established that any manuscript was copied from any other extant manuscript. Lastly, no single manuscript or family of manuscripts contains a significant number of singular readings which are more likely to be *ipsissima verba auctoris* than the readings in the remainder of the manuscripts.¹⁴ There is, in short, no privileged witness.

In addition, as will be apparent from the *apparatus variantium*, no single manuscript is completely independent of all the others, and although family relations among certain pairs and even trios of witnesses can be discerned, such groupings can and do change from book to book¹⁵ and indeed within books.¹⁶ Whether or not such complex interrelations count as evidence of the beginnings of a *pecia* system at Oxford scriptoria,¹⁷ they certainly render the constructing of a classical *stemma codicum* impossible.¹⁸

Since therefore nearly all the readings peculiar to any one manuscript or to a more or less random combination of manuscripts are deviations from the text to

---

¹³ See R.J. Long and Maura O'Carroll, *The Life and Works of Richard Fishacre OP. Prolegomena to the Edition of his Commentary on the "Sentences"* (Munich, 1999), 52.

¹⁴ See *ibid.*, 209.

¹⁵ One need only consider the fact that each book has a different set of witnesses; see *ibid.*, 209, n. 1.

¹⁶ See below for the evidence respecting *R*, which for part of Book II reads with *BC*, then abruptly changes hand and copy text. Dr. Eichinger, moreover, has discovered a similar phenomenon in Book III, where *B*, *R*, and *V* change hands at precisely the same place in the text (see *Life and Works*, 210, n. 3).

¹⁷ There is evidence, for instance, of only three *pecia* markings — all of them in *C*; *Life and Works*, 54.

¹⁸ Klaus Rodler's careful study in his introduction to Book III, dists. 23–40, for example, establishes conclusively that the establishment of a *stemma codicum* at least for that part of the Fishacre commentary is quixotic at best and misleading at worst; see Rodler, *In tertium librum*, 21*–28*.

be established, a limited number of witnesses, witnesses for which a case cannot be made for their inclusion, should be sufficient to reconstruct a reliable text.¹⁹

3.2 The manuscripts and sigla

There are twelve manuscripts which contain all or part of the second book of Fishacre's *Sentences* Commentary²⁰:

B	Bologna, Biblioteca Universitaria lat. 1546	ff. 97 ^{ra} –188 ^{va}
C	Cambridge, Gonville & Caius College 329/410	ff. 123 ^{ra} –258 ^{va}
T	Cambridge, Trinity College O. 1. 30	ff. 11 ^r – 29 ^r
R	London, British Library Royal 10. B. vii	ff. 96 ^{ra} –178 ^{v_b}
L	London, Lambeth Palace 116	f. 126 ^{ra} –va
A	Oxford, Balliol College 57	ff. 79 ^{ra} –150 ^{va}
N	Oxford, New College E. 112	ff. 176 ^{ra} –317 ^{va}
O	Oxford, Oriel College 43	ff. 118 ^{ra} –235 ^{v_b}
P	Paris, Bibliothèque Nationale lat. 15754	ff. 66 ^{ra} –133 ^{v_b}
S	Paris, Bibliothèque Nationale lat. 16389	ff. 91 ^{ra} – 97 ^{va}
V	Città del Vaticano, Biblioteca Vaticana Ottob. lat. 294	ff. 88 ^{va} –173 ^{ra}
W	Wien, Österreichische Nationalbibliothek lat. 1514	ff. 179 ^{ra} –309 ^{r_b}

3.3 Witnesses and recension

A sound regard for the expenditure of time and resources convinced me to seek to include only those witnesses that after study have been determined to contribute to the restoration of the archetype. Of the twelve manuscripts listed above, *L* and *T* can be eliminated from consideration at the outset. The former contains, along with a number of other texts,²¹ only the prologues or inaugural lectures to the four books of Fishacre's Commentary (on ff. 123^r–130^r), and the latter, which has

---

¹⁹ *Life and Works*, 209.

²⁰ Complete descriptions of these manuscripts are to be found in chapter IV of *Life and Works*, 78–207.

²¹ See *Life and Works*, 127–28. *L* is collated in Long, “The Science of Theology according to Richard Fishacre: Edition of the Prologue to his *Commentary on the Sentences*,” *MS* 34 (1972), 79–98.

been printed,²² consists of *moralitates* or moral lessons excerpted from the first two books of the Commentary.

As a first step toward understanding the relationship among the remaining ten manuscripts I collated a portion of all these witnesses. With the exception of simple inversions, I noted in my study all variant readings, singular readings as well as common readings and common errors²³; at this stage I included even the most insignificant variants (like *ergo/igitur*, *scilicet/id est*) without weighting them.

The conclusions that I drew are several (see Tables I and II below for the data). The most incontrovertible is that *S* is copied either directly from *V* or from the same source: the common readings of *SV* number 48–60 when considered in combination with others. The former, moreover, has 44 *lectiones singulares*, the latter only six, clearly establishing — absent all other evidence — that *S* is the later and inferior manuscript. In addition to the fact that it omits most of Book II and therefore is of limited use, that it does not represent an independent tradition argues against its inclusion in the edition.

It is also clear that *N*, with the second greatest number of singular variants, is a carelessly produced and corrupt witness. Although it is one of only six manuscripts with line numbering in fives, its script, which is late thirteenth century at the earliest,²⁴ and the large number of homeoteleuta both argue that it is of lesser value than some of the other witnesses studied.²⁵ The collations thus far do not assign *N* to any familial relationship with any other manuscript, although a cursory review of the second distinction reveals three common errors with *O*.²⁶ Furthermore, respecting four considerable additions of text (at dists. 12, 13, 14 twice), *N*, like *O*, omits the first three (*O* adds the third text in a later hand at the

²² See Long, “The Moral and Spiritual Theology of Richard Fishacre: Edition of Trinity College. MS O.1.30,” *AFP* 60 (1990), 1–143.

²³ While sheer numbers of singular and common readings tell part of the story — at least with respect to the defectibility of this or that witness or set of witnesses — these data pale in importance when compared with common errors. Obvious misreadings or omissions or additions of words or phrases or, most dramatically, homeoteleuta produce a much more accurate picture respecting the mutual relationships of the witnesses.

²⁴ The dating is Coxe’s (H.O. Coxe, *Catalogus Codicum MSS. qui in Collegiis aulisque Oxoniensibus hodie adservantur* [Oxford, 1852], 1:40). See *Life and Works*, 127. Callus states that *N* is “very precious indeed, since it was transcribed during the author’s lifetime while the work was still in progress” (*Introduction of Aristotelian Learning to Oxford* [London, 1944], 32); he offers, however, no support for this allegation. It is possible that Callus has in mind *S*, on behalf of which a more solid case can be made for contemporaneity (see Long, “Science of Theology,” 76, n. 27).

²⁵ For other external evidence (e.g. *below top line* writing) respecting all the manuscripts see *Life and Works*, chapter V.

²⁶ For example: *vere] fere ABNO* (dist. 2, l. 91); *maxima] om. NO* (dist. 2, l. 258); *habemus] habeamus N, corr. ex habeamus O* (dist. 2, l. 681).

very beginning of the codex), and, like *O*, has the fourth in its proper place in the distinction.²⁷ The fact that *N* contains only the first two books of the Commentary also limits its value to the edition of the whole.

I would also maintain that on the basis of an analysis of the collations already made as well as external evidence, *W*, which also features only the first two books, can be relegated to the second tier as well. Although the number of *lectiones singulares* is average, the variant readings are often nonsensical,²⁸ suggesting that, though the copy was conscientiously made, the scribe was not comfortable with the jargon of scholastic theology. On the other hand, it is impossible on the basis of the evidence thus far gathered to place *W* in any family, though in the most significant set of variants in the entire book²⁹ *W* reads with *RV*.³⁰ Finally, although the fact that it is a more recent copy does not in itself mean that it is an inferior copy, neither does it recommend it; and on the basis of external evidence Maura O'Carroll has dated *W* as late as the fourth quarter of the thirteenth century.³¹

Of the seven manuscripts that remained under consideration *A* and *P* also exhibit a high incidence of singular variants, but I did not think there was sufficient warrant yet to exclude them. More evidence was required, and I therefore decided to collate the seven manuscripts to the end of Distinction 4³² (see Table III) with the purpose of establishing groupings or families and further valuating the remaining witnesses. I also excluded from my collation such insignificant variants as *et/etiam*, *ergoligitur*, and *id est/scilicet*. Altogether, the prologue and first four distinctions constitute approximately ten percent of the entire text of the second book, a sample of sufficient length to enable me to reach some sound judgments regarding the relationship of manuscripts.

²⁷ I will argue below (see *The Q Texts*) that these four texts are a kind of shibboleth, which serves to identify four MSS that are later copies, viz. *ANOP*.

²⁸ For example (all in dist. 1): *possibilita* for *potentia* (l. 90), *possibilis* for *potius* (l. 93); *erit* for *Eccle.* (l. 118), *nulle* for *velle* (l. 126), *arcus* for *actus* (l. 131), *potentia* corrected from *possibilis* (l. 198); *religiosa* for *religione* (l. 251), *noscendi* for *noscetur* (l. 281); *omnium* for *omnem* (l. 503), *potentia* for *possibilita* (ll. 90, 198, 509, 523), *in animo* for *anima* (l. 509), *augendi* for *agendi* (l. 552).

²⁹ See below, n. 83.

³⁰ It must also be noted that, like *V*, *W* omits all four of the texts from *Q*.

³¹ *Life and Works*, 205. O'Carroll also suspects that it was not a book produced by the friars, since there are too many uncorrected errors — a situation which generally did not escape the notice of the more careful friars; in fact, the number of prices on the back pastedown suggests to O'Carroll that the book was produced for sale (*ibid.*).

³² I subsequently collated all manuscripts for a lengthy section of dist. 31, the results of which strengthened my original choices: *A* had 11 singular errors, *N* a total of 18 (including some lengthy homeoteleuta), and *W* 7; the singular errors of the remaining manuscripts were relatively insignificant in number: *B* 2, *C* 3, *O* 3, *P* 1, *R* 0, *V* 0. *BC* had 4 common errors; no other combinations, including *OP*, were statistically meaningful.

Indeed the picture did become clearer with the additional collations. To begin with, the Balliol manuscript (*A*) again displays a high number of *lectiones singulares*,³³ surpassed only by *B* and *P*, and while it shares a significant number of errors with *P* (10), the scattering of its paired readings with the other witnesses³⁴ argues that it is contaminated. There is, finally, not a single instance in my sample where it could be contended that *A* alone carries the best reading.

External evidence also supports the case for its devaluation. Although Mynors dates the manuscript simply to the thirteenth century,³⁵ it clearly belongs to the second generation of manuscripts. It lacks the line-numberings that characterize the earliest generation (viz. *BCPRV*)³⁶ and it incorporates into the text only two of the four significant textual additions from the *quaternus* (henceforth *Q*), containing Fishacre's post-Commentary writings (see below). Its writing is also exclusively *below top line*.³⁷

Thus, though there exist no compelling methodological reasons for the elimination of *A*, neither are there any strong reasons for its retention: it is neither to be numbered among the earliest copies nor does it offer any independent insights into the readings of the *Urtext*.³⁸ There is also little evidence by way of marginal corrections and additions of text that *A*, unlike *C* and *O*, bears witness to an ear-

---

³³ Dr. Rodler found *A* to be the most error-filled for the part of the Commentary he edited; Rodler, *In tertium librum*, 16*.

³⁴ E.g. *AB 5, AC 3, AO 4, AR 5, AV 5*.

³⁵ R.A.B. Mynors, *Catalogue of the Manuscripts of Balliol College, Oxford* (Oxford, 1963), 39–40.

³⁶ This device, which was designed to permit precise referrals to the text, first appeared in six manuscript copies of Fishacre's Commentary: *B, C, N, P* (in part), *R*, and *V*. See Richard H. and Mary A. Rouse, *Preachers, Florilegia and Sermons: Studies on the Manipulus florum of Thomas of Ireland*, Studies and Texts 47 (Toronto, 1979), 20. Owing to the efforts of Franz Pelster, Richard Hunt, Neil Ker, and Graham Pollard over one hundred manuscripts, spanning more than 150 years, have been identified with this device (*ibid.*). The Rouses, however, err in including *O*, which does not have line-numberings (*ibid.*, n. 39).

³⁷ Writing above or below the top line of the page is a scribal practice first identified by Neil Ker ("From 'Above Top Line' to 'Below Top Line': A Change in Scribal Practice," *Celtica* 5 (1960), 13–14), which advances an additional clue in dating a manuscript: namely, the shift in England during the thirteenth century from writing above the first ruled line of the page to writing below it. While the many exceptions urge caution, it is generally the case that from approximately the middle of the thirteenth century professional scribes wrote below the top line, leaving therefore the top line as a frame for the page of text. In the case of the Fishacre manuscripts, which began to be copied about the time the new practice was coming into being, *above top line* writing would be a feature of an earlier manuscript.

³⁸ My decision to eliminate *A* was vindicated by my colleague Klaus Rodler, who in following a different methodology, has demonstrated quite conclusively that in his edition of a part of Book III *A* and *P*, since they share the greatest number of common errors, could stem from the same exemplar (see Rodler, 21*); in my opinion, therefore, the Balliol manuscript would represent no independent insight into stemmatics not already afforded by *P*.

lier and superior text.³⁹ In my opinion *A* can be discarded with no cost to the establishment of the Fishacre text.

Although the high incidence of particular errors — the highest, in fact — would not otherwise recommend it, its careful and very extensive corrections together with its verifiable early dating makes *P* an important witness and therefore useful to the establishment of the text of Book II.⁴⁰ External evidence places it near the middle of the thirteenth century. It came into the possession of Gerard of Abbeville (d. 1271), who bequeathed it to the Sorbonne.⁴¹ This evidence enables us to date it within a quarter-century of the date of composition.

Unlike the four earliest manuscripts copied at or near Oxford, however, *P* has line-numberings only for some random folia of Books One and Three.⁴² Since the Oxford line-numbering system was probably foreign to Gerard, he ignored them for referencing purposes and reverted to the Parisian method of entering letters of the alphabet in the margins and using them for points of reference in the index.⁴³ Similarly inconsistent is the *top line* writing: although most of the manuscript is *below top line*, the index and a single folio page of text feature the earlier *above top line* writing.⁴⁴ What *P* does have is an elaborate alphabetical subject index, eight folios in length, which was possibly assembled by Gerard himself or at least by someone working under his direction.⁴⁵

Lastly, *P* is the only manuscript to contain *in the text* all four additions from *Q*. One of these texts is the question on the nature of light, found only in one other extant manuscript, namely *R*.⁴⁶ It was, moreover, Fishacre's idiosyncratic view on the nature of light (that, namely, the matter of light is continuously being created by God) to which Albert the Great refers in his lectures on Dionysius's

³⁹ *Life and Works*, 140–41.

⁴⁰ Not only are the marginal and interlinear corrections the most extensive of any of the Fishacre manuscripts, there are also many instances of the abbreviation in the text being expanded in the margin, in case there should be any doubt concerning the correct reading. However, the extensiveness of the singular errors, as Rodler reminds us (*In tertium librum*, 16*) does not for that reason alone make it of lesser worth than, for example, *V*.

⁴¹ *Life and Works*, 178.

⁴² *Ibid.*, 174–75.

⁴³ Rouse and Rouse, *Preachers, Florilegia and Sermons*, 22.

⁴⁴ Viz. ff. 1–8^b and f. 65^v (*Life and Works*, 174). These pages are in a different hand and most probably represent later additions; this is true of the first eight folios, which contain an index — clearly a later addition — and the second occurrence, the addition of a text, also in a new hand, at the end of Book I and coincidentally also at the end of a gathering. The *above top line* evidence is therefore meaningless here.

⁴⁵ Rouse and Rouse, *Preachers, Florilegia and Sermons*, 22.

⁴⁶ See my edition in Long and Timothy B. Noone, "Fishacre and Rufus on the Metaphysics of Light: Two Unedited Texts," in *Roma, magistra mundi. Itineraria culturae medievalis: Mélanges offerts au Père L.B. Boyle à l'occasion de son 75e anniversaire. Textes et études du moyen âge*, ed. J. Hamesse (Louvain-la-Neuve, 1998), 530–36.

De divinis nominibus, which the Cologne editors have dated to 1250.⁴⁷ Since one can imagine any number of avenues through which Albert may have learned of Fishacre's speculations on the nature of light, including table talk, one is not permitted to draw any conclusions with respect to precisely when *P* was produced or when, if it were produced in England, it reached the continent.

There are also sound reasons for utilizing *O* in the edition. Even though it does not appear to belong to the first generation of manuscripts,⁴⁸ it is carefully copied, having the fewest *lectiones singulares*, and then corrected from an even better copy (see below). It is also one of only four complete manuscripts. Like *A* and *B* it has only the third and fourth questions from *Q*, the third having been added at the very beginning of the codex in a second hand.⁴⁹ On the principle *recentiones, non deteriores*, *O* on no fewer than fourteen occasions uniquely preserves the reading of the original.⁵⁰

An additional feature of *O*, which has some significance, is a listing on f. iiiir of the articles condemned in Paris in 1240. Not only does mention of the condemnation in the text of the Commentary establish a *terminus post quem* for its composition,⁵¹ Leo Sweeney argued that it is not accidental that the list be appended to a copy of the Commentary, since the event seemed to have been much on Fishacre's mind, and he is careful to include refutations of most, if not all of the condemned propositions in his work.⁵²

The remaining four manuscripts were copied within a short time of one another, very close to the composition of the work itself (i.e. c. 1241–1246),⁵³ and

⁴⁷ "Quidam igitur initentes ei quod hic dicitur a Dionysio et quod dicitur ab Augustino *Super Genesim ad litteram* dixerunt, quod lux est corpus; et concedunt, quod est compositum ex materia et forma et quod materia eius creatur continue a Deo, formam vero recipit a sole; et concedunt etiam, quod habet tres dimensiones et quod possibile est, ut tota colligatur in uno puncto et quod distendatur per totum spatium diaphani corporis; dicunt enim, quod non est impossibile duo corpora simul esse in eodem loco. Quae, quia omnia absurdia sunt et contra positiones philosophorum et ab eis sine ratione dicta, relinquimus," *Super Dionysium De divinis nominibus*, cap. 2, n. 31; ed. Paulus Simon (*Opera omnia Sancti Alberti*, 37.1:63a–b). I am most grateful to Professor Timothy Noone for calling this text to my attention.

⁴⁸ *O* e.g. lacks line-numberings altogether and is written exclusively *below top line*.

⁴⁹ At the head of the added passage is to be found this note: "ista questio que hic excerpta passim ponitur deficit in 2º libro dist. 14."

⁵⁰ See below.

⁵¹ *Life and Works*, 39.

⁵² See Leo Sweeney and Charles J. Ermatinger, "Divine Infinity according to Richard Fishacre," *TMS* 35 (1958), 208, n. 58. This is clearly the case with the doctrine of divine infinity (*ibid.*, 209). For the condemned list see *CUP* 1.170.

⁵³ Klaus Rodler has recently found evidence that the *terminus ante quem* of 1245, which I had originally suggested as probable, should be pushed forward at least to 1246; see Rodler, *In tertium librum*, 43*. The evidence entails a reference to a sentence imposed on Emperor Frederick II by Innocent IV at the Council of Lyons (1245). The curious twist, however, is that this passage in *all the manuscripts* is copied at the end of the book, following dis-

at a scriptorium or scriptoria in the Oxford area. Among the more privileged witnesses in my opinion is *V*, which possibly represents Fishacre's first redaction. Written in a *notularis anglicana*, it has for the first several distinctions of Book II the most complete introductory material, at times informing the reader in the body of the text precisely where to find the *arbor ramificata*, the schematized outline of each distinction.⁵⁴ In addition, *V* is the only witness that presents all four diagrams that illustrate the examples in the text.⁵⁵

Interestingly, most of the first two books are written *above top line*, while the practice changes for the third book.⁵⁶ *V* is also the only witness to the treatise on heresies⁵⁷ (from *Q*) and the question on the Ascension of Christ.⁵⁸ While many of *V*'s unique readings are defensible – that is, they are not obvious errors – I have not for that reason alone preferred them to the consensus of the other witnesses.

Next, there is no trace in *V* of any of the four *quaestiones* from *Q*. This hints at the fact that *V* may have been copied prior to their composition, and probably prior to the copying of *P*.

Lastly, two pieces of circumstantial evidence imply that *S* (and hence *V*) was produced during Fishacre's lifetime. The first piece of testimony is the following colophon in *S* which appears at the end of the first book (f. 90v):

Rogo te, lector, quicumque es, ut roges Deum pro fratre Richardo de Fixacre,
qui hoc opus edidit, ut eum Dominus nunc et semper in anima custodiat et in
corpore uires prebeat, ut residuum operis ad finem prospere perducat. Amen.

---

tinction 40, rather than in its proper place at distinction 39 (Rodler, *In tertium librum*, 221, ll. 114–16). Does this mean that the reference was an afterthought, copied into the manuscripts sometime after the fact? That possibility must be noted.

⁵⁴ For example: “ut in sequenti folio ante te uides” (dist. 1); “hic incipit pars exsecutiva huius libri cuius divisionem sic accipe ut hic ante te vides” (dist. 2); “huius autem distinctionis diuisionem sic tibi depingo, ut hic ante te uides” (dist. 3); and “huius distinctionis diuisionem sic accipe, ut uides in folio sequenti” (dist. 4). Such personalized directions can also provide an argument for a later copy; marginal comments more easily migrate to the *Haupttext* rather than vice versa.

⁵⁵ The diagram to the text in dist. 14 is given only in *CV*, to dist. 17 in *BCORV*, to dist. 40 in *CORV*, and to dist. 42 in *V* alone. *P* omits all diagrams. In dist. 17 only *V* signals to the reader that a diagram is forthcoming (“ut vides in hac figura”). I have reproduced in the text all four diagrams in the versions given by *V*.

⁵⁶ The first occurrence of *below top line* writing is found in f. 178, while for the fourth book there is considerable variation between the two practices.

⁵⁷ See my edition, “Richard Fishacre's *Super S. Augustini librum de haeresibus adnotationes*: An Edition and Commentary,” *AHDL* 60 (1993), 207–79.

⁵⁸ See my edition, “Richard Fishacre's *Quaestio* on the Ascension of Christ: An Edition,” *MS* 40 (1978), 30–55. This work, though unquestionably Fishacre's, receives no mention of belonging to *Q*.

The implication is that the scribe believed Fishacre to be still among the living and hence, unless the scribe were ill-informed, that *S* was copied before Fishacre's death in 1248.

Second, there occurs in the bottom margin of a gathering half the way through the first book of *S* a note written in plummet, which names names. Although quite faint and only partially legible, the following can be made out:

K(arissi)me fratrum, Michaelis, istos quaternos de opere fratris Richardi uobis potui mittere, alios autem de Rigaldo libenter misissem, sed liber ligat(us) est (?). Istis autem in breui indigebo (?) vnde suppliciter rogo vobis quatinus (?) remittatis eos ante octavam epyphanie uel totum (?) uel saltem medietatem. De rigald(†...†) secundum istum sunt nimis corrupti (?) et proponitur (?) eos corrigi (?) ...⁵⁹

The *Rigaldus* of the note is, I submit, Odo Rigaldus or Rigaud, who held the Franciscan chair at Paris from 1244 to 1247, that is, contemporaneously with Fishacre's regency at Oxford, and who died in 1275. The addressee of the note, a *Michaelis*, is unknown to us, though there was in Paris in the decade of the 1240s a Friar Michael, Dominican from Neuvirelle in Flanders and one of the protégés of Hugh of St. Cher.⁶⁰ The seductiveness of this reconstruction is the corollary that *S* was copied during Fishacre's lifetime, which means in turn that the copy text, *V*, was produced even earlier.⁶¹ Sober scholarship, however, must reject such a temptation, based as it is on such flimsy evidence, and admit that the only solid conclusion that we can draw from the plummet note is that at least some copyists of Fishacre's Commentary at Oxford seem already to be making use of the *pecia* system.⁶²

An apparent *terminus a quo* for the copying of *V* is provided by an extensive addition, unique to this manuscript, at the foot of ff. 235v–236r, which cites at length and *verbotenus* the *Summa fratris Alexandri*, parts of which appeared shortly after the deaths of Alexander of Hales and John of la Rochelle both in

⁵⁹ *S*, f. 45r, *in calce*. I am much indebted to my co-editor Dr. Alexander Eichinger, whose young eyes discerned more of the note than did mine.

⁶⁰ Rouse and Rouse, "The Book Trade at the University of Paris, ca. 1250–ca. 1350," in *La production du livre universitaire au moyen âge. Exemplar et pecia*. Actes du symposium tenu au Collegio San Bonaventura de Grottaferrata en mai 1983, ed. Louis J. Bataillon et al. (Paris, 1988), 61. Friar Michael eventually became prior of the Dominican convent of St. Jacques in Lille and chaplain to Pope Urban IV (*ibid.*).

⁶¹ When asked for his opinion with respect to the date of *V*, the late Leonard Boyle OP, at the time Prefect of the Vatican Library, said 1260, 1270; when pressed, he conceded that it might be as early as the 1240s.

⁶² Dr. Eichinger's conjecture is that there is a disordering of gatherings at the beginning of the second half of the truncated text of *S*, and that the note might well be referring to this irregularity. Dr. Rodler has uncovered further evidence that at least some of the Fishacre scribes were making use of the *pecia* method; see Rodler, *In tertium librum*, 20*.

1245,⁶³ but its current form only by about 1250. If the addition is in the same hand as the text of Book II (and it seems to be), and even if the citation of the *Summa fratris Alexandri* is from an earlier redaction, it would push the production of the Vatican manuscript to the last two or three years of Fishacre's lifetime at the earliest.

Of the remaining manuscripts *R* has the fewest *lectiones particulares*.⁶⁴ After the first ten distinctions where *R* exhibits a family resemblance to *BC* (see below), the London manuscript displays no particular affinity with any other surviving witness, although it reads with *V* for the most significant variant of the entire book.⁶⁵ The advantage it has over *V* is that it contains all four books in their entirety. Like other first-generation manuscripts, *R* has line numbering by fives, but with one exception all of the pages feature *below top line* writing. Like *P*, it also features all four *quaestiones* from *Q*, but, unlike *P*, these are added either at the end of the manuscript (passages from dists. 12 and 13) or between the first and second books (two passages from dist. 14).

The Bologna witness (*B*) has affinities with both *C* (see below) and — for the first ten distinctions — *R*, and although it exhibits many idiosyncratic readings, it seems to be one of the early copies. As with other first-generation copies, *B*'s lines are numbered by fives, but only as far as page 62, and its writing is exclusively *below top line*. As in *O*, *B* contains the second pair of the questions from *Q*,⁶⁶ inserted wherever the scribe could find space. Finally, its many corrections and significant marginal additions in different hands indicate that *B* was used in the schools. A further argument for its classroom use is the number of divisions of the text — all in a later hand — identifying for the reader/listener the topic at hand.⁶⁷

The Gonville and Caius College witness (*C*) is also a manuscript that saw much use. Although there exists no evidence to support Pelster's first suggestion — later retracted — that *C* might have been copied directly from the original, with notes and corrections in the hand of Fishacre himself,⁶⁸ its marginal notes on occasion

⁶³ Victor Doucet, *Prolegomena ad Summam Halesianam*, in Alexander of Hales, *Summa theologiae*, vol. 4 (Quaracchi, 1948), 360a–b; cf. Dag Nikolaus Hasse, *Avicenna's 'De Anima' in the Latin West. The Formation of a Peripatetic Philosophy of the Soul 1160–1300* London-Turin, 2000), 51–52.

⁶⁴ In the sample here studied, for example, there are only 102.

⁶⁵ See n. 85 below. Professor Goering in his preliminary study for Book IV sees *RV* as a family, with *R* having “far more errors and singular readings than *V*.” The results from Book II have *V* with 232 more singular readings than *R* and an average number of common errors that does not justify their being considered a family.

⁶⁶ Namely, on the division of waters and on the nature of the heavens. See Appendices C and D in the second volume of Book II.

⁶⁷ I was happy to use these as models for my own divisions of the text, often following them *verbottenus*. I did not, however, otherwise note their presence.

⁶⁸ Franz Pelster, “Das Leben und die Schriften des Oxforder Dominikanerlehrers Richard Fishacre († 1248),” *ZKT* 54 (1930) 522–23. He retracted this opinion in a subsequent study:

provide a kind of reader's guide to the Commentary.⁶⁹ Indeed, even if not written by the author himself, the notes were certainly the product of someone very familiar with the body of Fishacre's writings. *C* thus provides us with our first clue to the existence of *Q*, the notebook containing Fishacre's post-Commentary writings.⁷⁰ In addition, the author or another master inserted three lengthy marginal texts from two of Albert's *opuscula*, the *De poena parvulorum* and *De peccato originali*.⁷¹ It must also be added that, of the witnesses utilized, *C* exhibits by far the greatest number of *homeoteleuta*, testimony to the carelessness with which it was copied.

3.4 The Q Text

In a marginal note at dist. 12 (l. 33), the scribe of *C* testifies as follows: "Hic deest questio de creatione . . . una cum questione de luce in paruo volumine ante questionem de heresibus." A second marginal note at dist. 13 (ll. 110–11) repeats this testimony: "Hic deest questio de luce que scripta est in paruo quaterno cum questionibus de heresibus." The *De haeresibus* can be none other in my opinion than the text copied at the end of the Vatican codex.⁷² The remainder of the *parvum volumen* or *quaternus* (*Q*), which apparently was a notebook or a kind of collection of unbound gatherings,⁷³ was at least in part composed of *quaestiones*, perhaps in origin public *quaestiones disputatae*, dating from the final period of Fishacre's regency.⁷⁴ They can be seen as further reflections on issues raised in Grosseteste's *Hexaemerion*, which they follow quite closely. In turn, they became a target for Richard Rufus, writing about 1250, who subjects them to a close reading and candid critique.⁷⁵

"Eine Handschrift mit Predigten des Richard Fishacre O.P. und anderer Oxfordner Lehrer," ZKT 57 (1933), 616–17, claiming there that *C* contained a few mistakes which could hardly be explained if there had been such a close relationship.

⁶⁹ See below.

⁷⁰ See *Life and Works*, 34–36.

⁷¹ *Ibid.*, 41–42.

⁷² See Long, "Super de haeresibus," 207–08. Notwithstanding this and other weighty arguments for the authenticity of the work on heresies (see my study, "De haeresibus adnotaciones," 207–08), Walter Senner still lists it as doubtful; "Richard Fishacre," *Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon* 17:1139.

⁷³ On the use of the term *quaternus* in the thirteenth century see Louis J. Bataillon, "Exemplar, Pecia, Quaternus," in *Vocabulaire du livre et de l'écriture au moyen âge*, ed. O. Weijers (Turnout, Belgium, 1989), 206–19.

⁷⁴ See the discussion in chapter II of *Life and Works*, 34–35. The first of the questions, on the eternity of the world, is called in the margins of *P* and *R* an *expositio*.

⁷⁵ See Long, "Eternity of the World," RTPM 65,1 (1998), 52–96; and Long and Noone, "Fishacre and Rufus on Light," 517–48. See also Peter Raedts, *Richard Rufus of Cornwall and the Tradition of Oxford Theology* (Oxford, 1987), 27.

At some point a scribe, possibly under the direction of Fishacre, added the new material to blank folia in *R*; in the case of *B* the final two passages are added wherever the scribe could find room; in *C* the absence of the first two texts is noted in the margin and the last two added in a new gathering stitched into the codex. Subsequent scribes (*P* for all four texts; *A* for two of the four texts; and *NO* for one of the texts) copied the new material directly into the appropriate places in the text.⁷⁶ The absence or presence of a text or texts from *Q* thus becomes one of the more important indicators of the place any given manuscript enjoys in a provisional *stemma codicum*.

Aside from the question on the Ascension of Christ and the “adnotations” to the *De haeresibus* of St. Augustine, both of which have already been edited,⁷⁷ the four remaining questions in the *Q* text will be printed as appendices at the end of the second part of Book II.⁷⁸ In addition, lengthier marginal additions, found usually in one but no more than two witnesses, have been moved to a section at the end entitled *Additiones*.⁷⁹ My assumption is that these additions, unlike the questions belonging to the *Q* text, are not the author’s, but were added by a subsequent master who owned or used the text.

The raw data for the entirety of Book II (see Table IV below) corroborates many of the above conclusions. The high incidence of the *BC* common readings (236)⁸⁰ and, more significantly, common errors (59), establishes them as a family. Likewise, *OP*, with 116 common readings and 23 common errors, constitutes a second family, although *O* was corrected from a superior manuscript and hence has far fewer *lectiones particulares* than *P* (680 vs. 1337). Further complicating the picture are common errors in *BO* (11), *CP* (9), and *RV* (11), which point to a relationship that is more than purely random. The remaining examples of

⁷⁶ These data are summarized as following:

<i>Quaestiones</i> :	<i>In situ</i> :	<i>Alibi</i> :	<i>Desunt in</i> :
Appendix A	P (dist. 12)	R	ABCNOVW
Appendix B	P (dist. 13)	R	ABCNOVW
Appendix C	AP (dist. 14)	BCOR	NVW
Appendix D	ANOP (dist. 14)	BCR	VW
<i>De haeresibus</i>	V		ABCNOPRW
<i>De ascensione</i>	V		ABCNOPRW

⁷⁷ See nn. 57 and 58.

⁷⁸ I take my cue from a marginal note in *P* (f. 94rb) to a text which I have extracted and which will appear in Appendix C: *viz.* “haec notula debet extra poni.”

⁷⁹ For example, a text found only in *C* and inspired by Albert the Great’s question on original sin; also close paraphrases of Alfraganus (al-Faranghi), part of which appears only in *P*, another which appears in *CP*.

⁸⁰ When coupled with other witnesses the incidence is even higher: e.g. *BCR* (121), *BCP* (25), *BCO* (23), *BCV* (14).

common errors (*BP* 5, *BR* 2, *BV* 2, *CO* 4, *CR* 6, *OR* 1, *PR* 1, *OV* 4, *PV* 4) are statistically meaningless and more than likely random.

The trio of *BCR* has a significant 117 shared readings for the first ten distinctions, and from line 307 of distinction eleven onward virtually none, though *BC* continue to read together. These data imply that the scribe of *R* changed exemplars, and that in all likelihood the change occurred at f. 123rb. Beginning at col. 447 on f. 115ra (dist. 8, l. 169: “super illud”), *R* omits sixteen columns of text, which contain the rest of distinction 8 and the first part of distinction 9. Realizing his mistake at col. 463 (f. 119ra), the scribe then copied the omitted material, which carries as far as three-quarters of the way down f. 123rb. When he returned to copying new material (at dist. 11, l. 292: “spicas leget”), however, he appears to have acquired a different copy text. It would be necessary, were one able to construct a *stemma codicum*, to depict a second tree at this point.

Finally, the special relationship between *C*, *O*, and *P*, which Dr. Rodler noticed in his edition of distinctions 23 to 40 of Book III,⁸¹ obtains for Book II as well. As Rodler noted, the sometimes lengthy marginal additions in *C* and less frequently in *O*, which are then incorporated into the *Haupttext* of *P*, no longer to be identified by the reader as marginal,⁸² cannot be explained simply as corrections of obvious errors. It is rather the case that they are silent witnesses to a textual tradition that has otherwise not been preserved and are therefore of the utmost value for the textual critic.⁸³ If then, as I have suggested above, *V* represents a first redaction, *P* notwithstanding its many singular errors would represent the final redaction.⁸⁴

Excepting the special case of marginal additions in *CO*, the readings of *OPV* are in general preferred to *BCR*, at least as far as distinction 8. Subsequently, the agreement of *O* and *P* or *O* and *V* (or with even greater probability *OPRV*) most likely gives the reading of the original, but this methodology can not be applied mechanically.⁸⁵ On occasion, as I have indicated above, *V* alone preserves the

⁸¹ Rodler, *In tertium librum*, 16*–17*.

⁸² The most likely routing, as suggested above (n. 54) is for the additions to be moved from the margins (*CO*) to the *Haupttext* (*P*) rather than to migrate in the opposite direction. The added errors in *P*, moreover, strengthen the case for this scenario.

⁸³ One finds a total of 17 such texts, some as lengthy as paragraphs, some as short as phrases, in Book II.

⁸⁴ As Rodler points out (*In tertium librum*, 30*, n. 20), it should be possible to construct a fairly reliable text based simply on *P* and *V*, which Bourgerol in fact has done for Book III, dist. 26 (*La théologie de l'espérance*, 2:515–21). With perhaps two exceptions, moreover, the 17 common readings that *P* shares with *V* alone are too trivial (wrong number, wrong case, insignificant omissions such as *scilicet*, etc.) to count as what Paul Maas calls “indicative” errors (*Textkritik*, 4th ed. [Leipzig 1960], 26–30).

⁸⁵ The most dramatic case in point (and the most significant set of variants in the entire book) is found at dist. 13 (ll. 241–42), where the reading of *RV* is clearly both the *lectio difficilior* and *melior*: “Hoc etiam sciendum quod cum intellectus scriptoris omnino non scitur,

correct reading,⁸⁶ or indeed *O* or *P* alone,⁸⁷ especially in the corrected versions thereof. On one occurrence *C* is unique in conveying the original reading. Most curious of all is the preservation of what is surely the correct reading in the unique copy of Richard Rufus's Commentary, who is here following the Fishacre text *verbotenus*, when all nine extant Fishacre manuscripts (*ABCNOPRVW*) agree in the wrong reading.⁸⁸

3.5 The data

Table I

Prologus:

I. 2	innotuit] intonuit N	I. 29	ibidem] idem N
I. 3	ad] finem <i>add.</i> W	I. 34	abominabilibus] dicit <i>add.</i> P
I. 6	est] et <i>add.</i> P	I. 35	inferioribus] inferioribus N
I. 7	42] 45 PS; distinctionem <i>add.</i> SV	I. 41	ergo] igitur B
I. 8	42] 43 P	I. 43	bona] sunt <i>add.</i> P
I. 9	tuo] <i>om.</i> P	I. 45	est] homini <i>add.</i> m. <i>post.</i> O
I. 10	consequentiibus] sequentiibus P	I. 47	rarissimum] carissimum S
	mirabilia] mirabiliora P	I. 50	ergo] igitur P
I. 10–11	et … nimis] <i>om.</i> C	I. 51	17] 19 A
I. 10	cognoscet] cognoscit P	I. 52	infers] infert SW; <i>corr.</i> <i>ex insunt</i> P
I. 11	mirabilia] mira BCNOPW	I. 53	haec] <i>om.</i> B
I. 13	mira] quidem <i>add.</i> A	I. 56	theologus] theologicus N
I. 15	vel] et ABR		David] <i>om.</i> W
I. 16	minima] minimo P	I. 57	creatorem] <i>om.</i> S
I. 20	respondeo] solutio SV	I. 59	sic] sed P
I. 21	et] que A; <i>om.</i> O	I. 62	ut quid] rep. S
I. 23	praebet] <i>om.</i> S	I. 66	hinc] hic N
I. 24	creat] <i>corr.</i> <i>ex</i> communicat R	I. 67	haec] <i>om.</i> P
I. 24–25	et … omnia] <i>om.</i> S	I. 68	haec] sic P
I. 25	haec] hoc ACNR	I. 69	18] 8 A
I. 28	materiae] <i>om.</i> R	I. 71	non] <i>om.</i> A; animo W
	scilicet figurae] <i>om.</i> P		

---

sacri expositores pluribus modis eam exponentes singuli suas expositiones non contumaciter conantur affirmare. Sed hoc tantum intendunt, scilicet ut quidquid in aliis Aristotelis [aliis Aristotelis: aliarum *OP*; *om.* *BC*] scientiarum scripturis verum invenitur huic Scripturae contrarium non esse ostendant, ut sic omnibus pateat hanc nostram Scripturam in nullo veritati esse contrariam.” *W*, as mentioned above, shares the reading of *RV*.

⁸⁶ By my reckoning, *V* alone preserves the correct reading no fewer than 18 times.

⁸⁷ *O* alone supplies the correct reading a total of 14 times, *P* somewhat less frequently.

⁸⁸ Viz.: “Sic argui potest pro Pelagio: difficilius (difficilius] facilis *ABCNOPRVW*; difficilis: Oxford, Balliol Coll. MS 62, f. 172^a) operatur et magis laborat qui Deo solis naturalibus servit quam qui naturalibus et gratuitis,” dist. 28.

	cognitione] corr. ex con-	l. 77	et] que A
l. 76–77	operum . . . invisa] om. N		

Distinctio 1:

l. 1	omnium] om. BCSV rerum insinuans] om. R insinuans scripture] om. AW	l. 39 l. 40	idea] principium R quaestione] om. N est] om. N
l. 2	ut] om. W	l. 41	constituebat] vel statuebat P
l. 3	sic] tibi add. SV depingo] ut in sequenti folio ante te vides add. SV	l. 42 l. 43 l. 44	sacrilegum] sacrilegium A hoc] haec ABCNOW autem] tantum NO; om. B; esse add. P
l. 4	creationem ¹] rerum scilicet omnium add. SV	l. 45	ne] nec S repugnet] repugnat A
l. 6	Deum] om. P	l. 47	libro] om. W
l. 6	aliquod] quod add. R	l. 48	materiam . . . materia] om. N
l. 7	vel] et BP	l. 49–50	etc.] om. N
l. 8	in ²] om. A	l. 52	operari] add. m. post. A
l. 9	tempus] tempora O	l. 53	de] ex N
l. 12	intelligeret] intelliget P materiam] naturam B	l. 54	facere] om. A
l. 13	patet] isto add. B	l. 55–56	et ² . . . nihil] om. S
l. 14	eorum] horum N	l. 56	proprium] scilicet creare add. P
l. 16	terram] corr. ex caelum m. post. A	l. 59	vero] autem A
l. 18	scilicet] rep. N haec] hoc P	l. 61	congruit] convenit NO
l. 19	carens] caret P	l. 63	propre dicit quia] om. P
l. 20	ergo] om. A quam] qua W		creet] creat N; det S
l. 22	primam] supremam corr. ex primam B	l. 64	scilicet] id est SV
	infimam] ultimam N	l. 65	id] illud BP
l. 26	etiam] om. NP scilicet] id est N vel] solum R	l. 68 l. 69 l. 71	illud] id PR
l. 28	per] om. RS	l. 75	virtus creaturae est] rep. S
l. 29	eam] om. A		est] om. C
l. 30	insuffavit] sufflavit A		quia] qui P
l. 31–32	sancti . . . homines] om. N	l. 77	si . . . actum] om. C
l. 32	id est] in add. BN; uno add. SV	l. 78	possit] potest P
l. 33	dicitur] om. S	l. 79	possit] posset NOR
l. 35	hoc] ut N in] et C; om. P cap. 1] om. N	l. 80	igitur] ergo N
l. 36	vel] et P	l. 82–83	ex ¹] de B
l. 37	sed] sic A	l. 82	aliquid] aliud W
l. 38	vel om. N	l. 84	aliquis] angelus SV
			seipsum ²] seipso C; rep. N
			simul] om. SV
			esset] esse V
			et ¹] om. A
			ipsi nos] etc. N
			patet quod hoc] per hoc quod C
			natura] om. B
			istam] ipsam O

l. 85	ergo ¹] igitur A ergo ¹ ... creante] <i>om.</i> N ergo ²] igitur A	l. 139	contingit] <i>om.</i> SV consumptivus] assumptivus P
l. 89	etc.] <i>om.</i> SV	l. 140	et] <i>om.</i> SV
l. 90	factor] vero <i>add.</i> SV potentia] possibilia W	l. 148	est] <i>om.</i> V
l. 92	etc.] <i>om.</i> SV	l. 150	multipliciter] <i>corr. ex simpli-</i>
l. 93	potius] possibilis W	l. 152	citer m. post A
l. 95	Deut.] dist. S	l. 155	dictum] <i>om.</i> SV
l. 95–96	qui ... creavit te] etc. N	l. 157	unus] <i>corr. ex solus</i> B
l. 97	verumtamen ... 3] <i>om.</i> SV: <i>marg.</i> C	l. 159	quod ¹] si <i>add.</i> W
	cap. 3] <i>om.</i> P	l. 161	sit] est A
l. 100	cancellarium] capellatum SV	l. 158	principium] <i>add. marg.</i> W; bonum PW
l. 101	quod] quia NSV; <i>om.</i> P	l. 162	sicut] sic P
l. 104	et] <i>om.</i> S	l. 159	bonum ... sequitur] <i>om.</i> W
	ut] <i>om.</i> N	l. 161	solum] solus SV
l. 105	non ... agendo ²] <i>om.</i> C	l. 162	hic] <i>om.</i> SV
l. 106	enim] <i>om.</i> SV	l. 163	etc.] <i>om.</i> SV
	motorem] creatorem S	l. 164	eliminat] illuminat N
l. 109	unde] <i>om.</i> P	l. 165	8] 4 P
	nec] <i>om.</i> B	l. 166	quod] qui SV
l. 110	currere] et <i>add.</i> P	l. 167	dicunt] dico B
l. 111–12	aliquid] aliquid S	l. 168	tertium] <i>om.</i> S
l. 112	significandi] <i>om.</i> SV	l. 169	ut] <i>corr. ex enim</i> B
l. 115–16	passionem] etc. <i>add.</i> P	l. 170	posuerit] posuerunt C
l. 117	noviter] noverit S	l. 171	est ²] <i>om.</i> P
l. 118	Eccle.] erit W	l. 172	etc.] <i>om.</i> BNV
	ergo] igitur N	l. 173	reputamus] respuamus SV
	creat] animas <i>add. interlin.</i> P	l. 174	qui Aristotelem] quia Aris-
l. 119	tantum] <i>del.</i> P	l. 175	toteles A
	loco] <i>om.</i> SV	l. 176	ergo] igitur BC
	sint] sunt NPR	l. 178	tradens] creationes (?) N
l. 123	dicimus] dicuntur BSV	l. 180	spiritus veritatis] rep. C
l. 125–26	operari firmus] fimus R	l. 183	aeternus] aeternis P
l. 126	quia] quod C	l. 184	mensuratur] a <i>add.</i> N
	velle] nulle W	l. 187	est] <i>om.</i> A
l. 127	est] <i>om.</i> R	l. 188	suum] <i>om.</i> A
l. 128	eius] <i>om.</i> N	l. 189	unde] <i>om.</i> B
l. 129	agere] agente ABRSV	l. 190	et ²] <i>om.</i> P
l. 130	consistat] exsistat N; <i>corr.</i> <i>ex exsistat</i> O	l. 192	sed] <i>om.</i> P
l. 131	actus] arcus W	l. 193	patet] <i>om.</i> N
l. 132	quiescere] quiescit R; quiesceret W	l. 194	effectum] <i>om.</i> A
l. 134	actum] motum SV	l. 195	tamen] tantum P
l. 135–36	ut ³ ... significat] <i>om.</i> C	l. 197–98	ut ... sapientia] <i>om.</i> N
l. 138	mutor] <i>corr. ex</i> motor O	l. 197	praecedenti] praesenti P
	eos] ea SV		voluntate] vel secundum ali-
			quod libros eodem
			ibi EX DEI VOLUN-
			TATE NOVA etc.
			<i>add. interlin.</i> B

l. 198	potentia] corr. ex possibilia W	l. 266	eius] om. BC
l. 201	contra Eccle. 1] convenit id est SV	l. 270	per] om. A
l. 203	omnes] om. S		dicitur] om. W
l. 204	nisi] non CRSVW; corr. ex non BP	l. 273	vel] om. A
l. 207	eorum] earum NRSV	l. 275	quae] qua A
l. 208	autem] vero N	l. 279	etc.] tanto plenius habetur B
l. 209	vero] autem V	l. 281	a ²] ad W
l. 210	quia] quod N	l. 282	praeconum] praeconis V
l. 211	distantia] differentia B	l. 282	noscetur] noscendi W
l. 212	magis] rep. C	l. 283	patria] patriam W
l. 213	primo] principio N consequentibus] sequen- tibus NS	l. 284	qualisqualis] qualis N
l. 215	aeternus] trinus CO	l. 285	completum] om. S
l. 217	creatarum] creaturarum BCP; corr. ex creatarum B	l. 286	quoniam] quia A
l. 219	ibi] om. N		ergo] igitur P; om. A
	et ²] om. C		vel] in add. A
l. 220	materiam] naturam P	l. 287	et] vel A
	scilicet] om. N	l. 290	etc.] om. B
l. 222	est] es R	l. 294	quae ¹] nos add. SV
l. 223	omnino ... posse] om. N	l. 295	quae ²] nos add. S
	anima] animam W	l. 297	multa possidemus] om. S
l. 225	naturae] sua add. B	l. 300	amamus] amamamus (<i>sic</i>) R
l. 226	sic] sicut A; corr. ex sicut W		translatio] om. P
l. 229	robustissimus est] etc. N	l. 302	18] 16 S
l. 229–30	et ... coactione] om. N	l. 303	tua] vestra N
l. 230	voluntas] est add. A; et liber a coactione add. N	l. 303–07	ut ²] id est corr. ex ut B
l. 230–32	summi ... 42] om. N	l. 303	assumat] assumit N
l. 231	noceri] nocere SV; vel e add. R; corr. ex nocere B	l. 306	illud] istud C
	non] rep. O	l. 307	et ²] ad add. P
l. 232	42] 41 P; quia] qui N	l. 309	alia] illa R
l. 233	est] om. S	l. 309	condicio ... aeternas] om. N
l. 241	possent] possunt N	l. 311	id est] om. P
l. 241–42	sic ... communicarent] om. N	l. 313	hic ¹] autem add. SV
l. 244	beatitudinis] om. P	l. 315	44] 47 W
l. 245	tamen] tantum A	l. 316	nomen et] om. SV
l. 247	autem] enim N	l. 317	possent] possunt corr. ex pos- sent C; possunt N
l. 250	quam] om. SV	l. 318	laudes] laudas S
l. 251	religione] religiosa W	l. 319	quia] qui RSW; corr. ex quod W
l. 253	numerus] est add. B		et] om. N; iterum S; item add. V
	fortiter] fortius C		laudabo] laudando P
l. 256	et] om. SV		dominum] deum ABCNPRSW
l. 257	e contrario] econverso S	l. 320	tu] om. B
l. 261	tamen] tantum V; om. OS	l. 321	ei] dei S
			tot ²] quot sunt A; C ¹ hic termi- natur, et scriptor secundus a principio libri de novo incipit
			vel] om. A
			ideo] om. A

l. 321–22	debitur] detur BCNW	l. 408	5] <i>om.</i> S
l. 323	laudes] laudem SV	l. 410	scilicet] <i>om.</i> N
l. 325	etsi] si P	l. 413	scilicet ultimo] <i>om.</i> SV
l. 329	iniquus] inquis P	l. 414	fraudetur] fraudet B
l. 330	et ²] <i>om.</i> AV	l. 415	suorum] suo ABV
l. 331	laudent] laudant NSV	l. 416	temporum] <i>om.</i> B
l. 332	recreationis] reactionis B	l. 417	quae] qui C
l. 333	quia] qui C	l. 418	nostra . . . gentibus] <i>om.</i> N
l. 337	ultima] <i>om.</i> P	l. 419	colas] coles C; corr: ex coles OP
l. 344	etc.] sub pedibus eius B	l. 420	gentibus] et add. R
l. 351	inquit] <i>om.</i> A	l. 421	alias] causas add. N
l. 352	habet] vel mundum habet dominium <i>add. marg.</i> P	l. 422	praecipuas] <i>om.</i> R
l. 356	sicut] sic CNR	l. 423	exstitit] existit P
l. 357–69	ut . . . Patris mei] <i>om.</i> N	l. 424	quaeritur] <i>om.</i> B
l. 361	omnes] nos SV	l. 425	est] solutio <i>add.</i> BN
l. 362	prudens] <i>om.</i> S	l. 426	bonum ²] <i>om.</i> B
	suam] <i>om.</i> B	l. 427	bonum] <i>om.</i> P
l. 363	Petri] Gen. R	l. 428	ipsa] <i>om.</i> AR
	potenti] petenti C	l. 429	concomitans] quod conco- mitatur N
l. 366	sint] sicut S		creaturam] creationem corr: ex creaturam B
l. 369	semper <i>om.</i> B		hominis] hominum P
	mei] nostri P	l. 431	ideo] nunc R
	scripturae] <i>om.</i> P	l. 432	id est] scilicet AW
l. 371	ministerium] <i>om.</i> S	l. 433	causa] <i>om.</i> N
l. 373	unde . . . est] <i>om.</i> C	l. 434	est . . . minus ²] <i>om.</i> P
l. 375	et] vel N	l. 435	6] 7 S
l. 376	unde] <i>om.</i> SV	l. 436	eius] <i>om.</i> B
l. 382	nobis] <i>om.</i> B	l. 437	etc.] <i>om.</i> BSV
	propter] non <i>add.</i> W	l. 438	sibi] supra S; <i>om.</i> W
	ille] iste AB	l. 439	aliquod] <i>om.</i> A
l. 383	Iesus] Christus SV	l. 440	spiritui] spiritu C
l. 388	vestrum] vestri SV	l. 441	quomodo] ergo <i>add.</i> A
l. 390	humilitate] humialte (<i>sic</i>) C	l. 442	secundum] per C
l. 391	ascendit] descendit S	l. 443	naturam] corr: ex materiam A
l. 393	2] <i>om.</i> R	l. 444	magis] rep. R
	humiliat] humiliando A	l. 445	fit] sit W
	id . . . sublevat] <i>om.</i> S	l. 446	unitatis] unionis SV
l. 394	fit] sit W	l. 447	his] eis B
l. 395	supra] super P	l. 448	sed] hoc est qua (?) illud quod communiter dicitur quod
l. 397	secundum] 3 C	l. 449	amor naturalis in se
	sint] sunt AN	l. 450	recurvus est <i>add. marg.</i> P
l. 399	est] <i>om.</i> ACOPRW	l. 451	modum] <i>om.</i> C
l. 400	imperfectiona] infirmiora C	l. 452	maior] magis P; est <i>add.</i> C
l. 402	habueris] habuerit W	l. 453	anima et deus] <i>om.</i> S
	ministros] numeros P	l. 454	fit] sit A
l. 403	19] 10 AB	l. 455	
l. 404	venire] <i>om.</i> P	l. 456	
l. 405	qui] quia R	l. 457	
		l. 458	
		l. 459	
		l. 460	
		l. 461	
		l. 462	
		l. 463	
		l. 464	
		l. 465	
		l. 466	
		l. 467	
		l. 468	

l. 469	deo unus spiritus est] et cetera SV fit] sit W	l. 515	angelis] <i>om.</i> B; angelus S ordine] esse <i>add. marg.</i> P nunc] <i>corr. ex non</i> OP poterunt] potuerunt AC habebunt] habent A habet] <i>om.</i> SV connatum] coniunctum B potentia] <i>corr. ex</i> possibilia W ad] in N
l. 470	dicitur] dicit BC	l. 516	
l. 472	speretur] semper est S	l. 518	
l. 474–92	quae ... angelorum] <i>om.</i> N	l. 519	
l. 474	in] et C	l. 521	
l. 475	qua] quia C; qui S diliges] diligens W	l. 522	
l. 476	tuum] ex toto <i>add.</i> R	l. 523	
l. 477	per speculum] <i>om.</i> P	l. 526	
l. 483	corpore mortis] morte cor- poris R	l. 527	
l. 487	4] <i>om.</i> A	l. 529	
l. 487–88	habitant] habitat R	l. 530	
l. 489	in ¹] ante R	l. 531	
l. 490	spiritus] <i>om.</i> S	l. 534	
l. 493	dispensatione] creatoris sui acceperat con- ditus <i>add.</i> B etc.] <i>om.</i> OSV quae] duo <i>add.</i> P	l. 526	
l. 496	et] vel R vel] et R	l. 527	
l. 498	non] ut N	l. 529	
l. 499	non ... virtutem] <i>om.</i> S	l. 530	
l. 503	det] debet ACOPW; <i>corr. ex</i> debet R	l. 531	
l. 504	omnem] omnium W et] in qua <i>add.</i> R	l. 532	
l. 507	aliquid] aliquod R reducatur] educatur P	l. 533	
l. 509	in] ad R gratia] substantia S	l. 534	
l. 511	potentia] <i>corr. ex</i> possibilia W anima] in animo W	l. 535	
l. 514	perfecte] et <i>add.</i> P posse] <i>om.</i> S	l. 540	
		l. 543	
		l. 545	
		l. 550	
		l. 552	
		l. 557	

Table II (prol., dist. 1)

Lectiones singulares:

P : 69	A : 49	B : 39	R : 32	O : 6
N : 68	S : 44	W : 38	C : 29	V : 6

Bini:

SV : 48	BN : 2	AR : 1	NS : 1	RS : 1
BC : 3	NO : 2	AV : 1	OP : 1	SW : 1
BP : 3	PR : 2	BV : 1	OS : 1	
AB : 2	AC : 1	CO : 1	OV : 1	
AW : 2	AN : 1	NP : 1	PS : 1	

Terni:

BSV : 2	ABV : 1	CNR : 1	OSV : 1	RSV : 1
NSV : 2	BCP : 1	NOR : 1	PSV : 1	RSW : 1
ABR : 1	BNV : 1	NPR : 1	PRV : 1	

Quaterni:

BNSV : 2	BCNW : 1	BOPW : 1	PRSV : 1
ACNR : 1	BCSV : 1	NRSV : 1	

Table III (prol., dists. 1–4)

A : 170	AOR : 1	BOV : 1	OP : 7
AB : 5	AP : 10	BP : 9	OPV : 1
ABC : 1	APR : 3	BR : 6	OR : 3
ABO : 3	APV : 1	BV : 10	OV : 4
ABP : 5	AR : 5	C : 152	P : 216
ABR : 2	AV : 6	CO : 9	PR : 9
ABV : 6	B : 153	COP : 3	PV : 9
AC : 3	BC : 4	COV : 1	R : 102
ACO : 2	BCP : 1	CP : 7	RV : 5
ACP : 1	BCV : 1	CR : 5	V : 172
ACR : 3	BO : 4	CRV : 1	
AO : 4	BOP : 3	CV : 0	
AOP : 1	BOR : 3	O : 91	

Table IV (Book II, entire)

B : 599	O : 680	BCO/PRV: 23
BC: 236/59	OP: 116/23	BCP/ORV: 25
BO: 23/11	OR: 10/1	BCR/OPV: 121
BP: 39/5	OV: 38/4	BCV/OPR: 14
BR: 20/2	P : 1337	BOP/CRV: 7
BV: 19/2	PR : 22/1	BOR/CPV: 8
C : 942	PV: 37/4	BOV/CPR: 5
CO: 42/4	R : 429	BPR/COV: 1
CP: 55/9	RV: 36/11	BPV/COR: 5
CR: 24/6	V : 661	BRV/COP: 28
CV: 8/0		

3.6 Orthography

The Bavarian Academy has adopted the sensible policy of standardizing spelling according to norms developed for classical texts. Though recent years have witnessed a movement to follow the spelling of the manuscripts, in fact there is no medieval *orthography*,⁸⁹ but rather a *polygraphy*.⁹⁰ An even stronger argument than precedent, however, is the training of the vast majority of those who will consult this text, scholars who are not by profession Latinists or philologists and therefore whose principal interest will be less the language of the text than the content. The editors have thus decided to follow the norms established by Lewis and Short's dictionary,⁹¹ with the exception of *poena*, *poenitentia*, and their cognates.⁹²

To mark words and locutions that do not play their usual part in a sentence, that is words that are isolated and pared of their meaning, single quotation marks will be used; this will include words and phrases that are already so designated by the definite article *li*.⁹³ Although lengthier quotations are enclosed in double quotation marks, single quotation marks are also used to set off references to quoted words and phrases in the text. Fishacre's comments that fall within a quotation will be given in parentheses. *Lemmata* from Lombard's text will be set off in capitals to signal to the reader that this is the word or phrase that Fishacre

⁸⁹ See e.g. the recent exchange on the subject: Roland Hissette, “Averrois ou mystice plutôt qu’Averroys ou mistice? À propos des graphies dans les éditions des textes scolastiques latins,” *Bulletin de philosophie médiévale* 40 (1998), 77–90, and Long, “Scholastic Texts and Orthography: A Response to Roland Hissette,” *ibid.* 41 (1999), 149–51.

⁹⁰ The neologism is Paul Tombeur's; Hissette, 78.

⁹¹ *A Latin Dictionary* (Oxford, 1879; repr. 1962).

⁹² This exception was likewise made by the Scotus Commission.

⁹³ E.g. “Li ‘quia’ hic non est nota causae, sed consequentiae,” dist. 4, 1. 36.

is glossing. When the *lemma* in the Fishacre text differs from the reading of the Grottaferrata edition, the Fishacre text will be read, and the variant reading in the critical text will be noted. References to the critical edition, the division of which does not always conform to Fishacre's copy text, are given in small numbers before each new paragraph of the text being glossed. Differences in chapter numbers in the text from those in the critical edition are not otherwise noted.

The Fishacre commentary occupies a position midway between earlier *Sentences* commentaries that were purely exegetical and the next generation of commentaries, like those of Kilwardby, Aquinas, and Bonaventure, that would use the Lombard text merely as occasions for fullblown scholastic discussions.⁹⁴ Respecting the glosses on Lombardis *sententiae*, on which Fishacre expended much labor, the reader is advised to keep in mind that Fishacre's students would have had a copy of the Lombard text close at hand, for few indeed of Fishacre's glosses are intelligible without reference to the text of the *Sentences*. It is for this reason that the paragraph and section divisions in the Brady edition are referenced in the edition.

Dramatically different from the glosses are the questions that, though suggested by the text, are quite original and quite independent of the Lombard project. Here Fishacre is at his best, and it is here that his contributions to his discipline lie. The organization of this material, however, leaves much to be desired and retains hints of the haphazard nature of the classroom milieu rather than the studied orderliness of a work written in the tranquillity of a friar's cell. At times a question is posed, arguments offered against the author's position, then a subquestion suggested by one of the arguments, followed by a full apparatus of arguments *contra*, a solution, then responses, before the thread of the principal question is recovered again.⁹⁵

To assist the reader through such a thicket of arguments and counter-arguments, I have added headings in square brackets to identify the questions⁹⁶ (and sometimes the objections, solutions, and responses as well), the structures of which are

⁹⁴ For a description of this type see O. Weijers, *La 'disputatio' à la Faculte des arts de Paris (1200–1350 environ). Esquisse d'une typologie* (Turnhout, Belgium, 1995), 12–14. See also Long and O'Carroll, *Life and Works*, 43.

⁹⁵ A particularly tangled case is had at the beginning of distinction 11, where three questions are announced at the top, then the first subdivided into two parts, then contrary arguments are provided to the first subdivision, then to the second, then responses marshaled to the first and second contrary arguments, then a set of contrary arguments (4) to the second response, then these immediately answered (with the order of the final two reversed), then the third of the original set of contrary arguments is addressed, followed by the fourth, and so forth (in order) responses to the contrary arguments of the second subdivision. And this is only the first of the three questions announced at the beginning!

⁹⁶ As noted above (n. 67), these headings are often adapted from *B.*

not always transparent. The *Index rerum* lists those questions that stand free of the text and also a number of extended expositions whose theme would not be readily discernible from the lemma.⁹⁷ In addition, I have numbered the arguments and counter-arguments, but arguments to which there were no responses received no number. In thus organizing the material, I repeat, my sole aim was accessibility, and the reader should not be tempted to conclude that there is more order in the text than is in reality there. The truth is that Fishacre's text can often be downright confusing, and no amount of editorial shaping can change that fact.

Line references for both textual variants and sources will be used in place of superscript numbers, which needlessly clutter the text and hinder the reader. Punctuation and paragraph divisions follow modern practice, again with a view to aiding the modern reader.

The text features both an *apparatus lectionum variantium* and an *apparatus fontium*. With respect to the former *apparatus* insignificant variants, which contribute nothing to the establishment of the text and weary the reader, will not be recorded.⁹⁸ On the other hand, I have not excised from the record all singular variant readings, even obviously mistaken readings, on the grounds that such variants may prove significant or at least interesting to the reader in ways unanticipated by the editor. Such records also provide graphic evidence of the fallibility of individual witnesses and at times their idiosyncracies.⁹⁹

The *apparatus fontium* will contain not only the explicit references given in the text but also (to the extent that I was able to discover them) the more proximate and unmentioned sources such as Grosseteste, Alexander of Hales, William of Auxerre, and Hugh of St. Cher.¹⁰⁰ The *originalia*, that is, the Fathers of the Church, will be cited according to the latest critical edition¹⁰¹; when none exists, Migne's *Patrologia graeca et latina* will be referenced. References to the *Glossa ordinaria* and *interlinearis*¹⁰² will be given to the *editio princeps* of 1498 as representing an earlier version of the text than that represented in the gloss of Nicholas of Lyre and superior to the text printed in Migne's edition.

---

⁹⁷ It was not always apparent which texts to favor with a title, many subjects being clear from the lemma, but my inclination was to err on the side of explicitness.

⁹⁸ For example: *et/etiam, ergo/igitur*; stray copulatives; word inversions; and obvious scribal errors, like haplographs. In addition, scribal corrections are generally not noted, unless they assume some significance, like a shared reading.

⁹⁹ A case in point is the practise of *V* in specifying precisely where on the page the next *arbor* is to be found; see n. 53 above.

¹⁰⁰ Proximate references will be noted with the phrase *coll. ex. [...]*.

¹⁰¹ I.e. either the *Corpus Christianorum, series latina* or the *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*.

¹⁰² Most references to commentators on Scripture (to Jerome, for example, or Ambrose or Augustine or the Venerable Bede) are to be found in the *Glossa ordinaria*: this was most probably Fishacre's immediate source.

Since the manuscripts are inconsistent with respect to numerals (Arabic versus Roman), Arabic numerals will be used throughout, with the exception of prefix-numerals specifying books of Scripture (e.g. *I Cor.*, *II Cor.*, etc.), which will be Roman.

A special problem is posed by the schematic diagrams which accompany many of the distinctions and which outline Lombard's text. Fishacre refers to these as *arbores ramificatae* and its branches as *rami* or *ramusculi* ('many-branched trees'). They cannot be ignored since Fishacre not infrequently refers to them in the text, indicating that they were important to him. I and my fellow editors, therefore, owe a debt of gratitude to our colleague, Dr. Klaus Rodler, who has devised a means of printing the *arbores*.

In transcribing the *arbores*, I followed the readings of *V*, which has by far the most complete set, but silently corrected the occasional errors from *C*, *O*, *P*, and *R*. It is also the case, as has been mentioned, that *V* refers to the schemata not infrequently in the text, a feature unique to that manuscript.¹⁰³

A common problem for textual critics is the abbreviation *siḡre* and its cognates. It can be expanded either as *signare* (to designate, mark, signal) or *significare* (to mean or signify). In most cases, however, the scribes of the Fishacre manuscripts have helpfully written out *signare* in cases where that is more obviously the author's intent and reserved the abbreviation for *significare*. I have in my transcription honored that distinction without noting the variants when one or other of the scribes happened to be inconsistent.¹⁰⁴

3.7 Symbols

Headings (questions, *objecta*, *solutiones*, and *ad objecta*) which are supplied by the editor are enclosed in brackets (*sic* [...]).

Additions to the text (*supplenda*) are enclosed in pointed brackets (*sic* <...>).

Cruces are designated by dual daggers (*sic* †...†).

Doubtful readings are indicated by a question mark in parentheses.

---

¹⁰³ See *Life and Works*, 187.

¹⁰⁴ Good examples of this practice are to be found at distinctions 14 and 15.

3.8 Abbreviations in the critical apparatus

<i>add.</i>	addidit
<i>add. m. post.</i>	addidit manu posteriori
<i>al. lect.</i>	alia lectio
<i>al. litt.</i>	alia littera
<i>al. m.</i>	alia manu
<i>cf.</i>	confer, etc. (indicates a parallel reference)
<i>col.</i>	columna
<i>coll. ex</i>	collecta ex
<i>coni.</i>	conicitur
<i>corr.</i>	correxi
<i>corr. ex</i>	correxit ex
<i>del.</i>	delevit
<i>dist.</i>	distinctio
<i>ed.</i>	edidit; in apparatu variantium editio critica Sententiarum Petri Lombardi
<i>edd.</i>	editores
<i>eras.</i>	erasit
<i>h.l.</i>	hoc loco
<i>hom.</i>	homeoteleuton
<i>ibid.</i>	ibidem
<i>i.e.</i>	id est
<i>inv.</i>	invertit
<i>interlin.</i>	interlinealiter
<i>lib.</i>	liber, libro
<i>m. post.</i>	manu posteriori
<i>marg.</i>	in margine
<i>n.</i>	numerus
<i>n.p.</i>	nulla pagina
<i>om.</i>	omisit
<i>q.</i>	quaestio
<i>rescr.</i>	rescripsit
<i>rep.</i>	repetitiv
<i>resp.</i>	respice (indicates a likely, but non-literal reference)
<i>sign.</i>	signavit
<i>spat.</i>	spatium
<i>sqq.</i>	sequentes
<i>transp.</i>	transposuit

IN SECUNDUM LIBRUM SENTENTIARUM

PROL.

DIST. 1–20

PROLOGUS

“Terribiliter magnificatus es mirabilia opera tua, et anima mea cognoscet nimis,” *Ps.* In primo libro Deus terribiliter magnus quoquo modo innotuit, ubi actum est de magnitudine terribili sua essentiae a principio usque ad 35 distinctionem. De qua essentia ineffabiliter terribili *Iob* 35: “Enarrari non potest; ideo timebunt eum viri, et non audiebunt contemplari.” *Iob* 25: “Terror apud eum est.” *Malach.* 3: “Quis stabit ad videndum eum.” Item, de terribili eius scientia a 35 distinctione usque ad 42. De qua *Ps.*: “Terribilis in consiliis super filios hominum.” Item, de terribili eius potentia distinctione 42, de qua *Ps.*: “Quis novit potestatem irae tuae, et prae timore tuo iram tuam dinumerare?”

Sed in consequentibus libris “mirabilia opera tua et anima mea cognoscet nimis.” Mirabilia quidem opera creationis, de quibus agitur in hoc secundo; mira etiam opera recreationis, de quibus in tertio; mira opera glorificationis, de quibus in quarto in fine. Quod autem sint mira opera creationis patet, quia in se mira et nobis mirabiliora. In se enim sunt mirabiliter numerosa, mirabiliter formosa, et mirabiliter bona vel virtuosa.

Primum sic patet. In minima atomo etiam terrae sunt partes infinitae, quia est corpus, et ita omnes numeri, scilicet infiniti.

Sed contra. *Sap.* 11: “Omnia in mensura et numero et pondere dispositi.” Ergo singula sunt finite numerosa.

Respondeo. Secundum Augustinum *Super Genesi ad litteram* lib. 4 “mensura, numerus, et pondus, in quibus disposita sunt omnia, non sunt nisi Deus.” Augustinus: “Secundum id quod mensura omni rei modum praefigit et numerus omni rei speciem praebet et pondus omnem rem ad quietem et stabilitatem trahit, ipse primitus et veraciter et singulariter est ista, qui creat omnia et format omnia et ordinat omnia.” Igitur in illo numero infinito et sine numero disposita haec, ex partibus constans numero infinitis.

Secundum sic patet. ‘Formosum’ enim a forma dicitur. Sed in hac atomo sunt, quasi indumenta materiae, infinitae formae, scilicet figurae. Ergo unumquodque

7 42] 45 P; distinctionem add. V 8 42] 43 P 9 tuo] om. P 10 mirabilia] mirabiliora P 10–11 et ... nimis] om. C 10 cognoscet] cognoscit P 11 mirabilia] mira BCOP 15 vel] et BR 20 respondeo] solutio V 24 creat] corr. ex communicat R 25 haec] hoc CR 28 materiae] om. R || scilicet figurae] om. P

1–2 *Ps.* 138,14 4–5 *Iob* 37,23–24 5–6 *Iob* 25,2 6 *Malach.* 3,2 7–8 *Ps.* 65,5
8–9 *Ps.* 89,11 10–11 *Ps.* 138,14 18 *Sap.* 11,11;21 20–25 Aug., *De Gen. ad litt.* 4,3
(CSEL 28.1, 99)

est mirabiliter formosum. Ibidem etiam est numerosa aequalitas: numerositas
 30 quidem partium, quia divisibilis est atomus; aequalitas, quia aequae multae figurae et similes sunt in illis partibus. Ergo cum pulchritudo, ut dicit Augustinus in
 6 *Musicae*, sit numerosa aequalitas, “mirae sunt pulchritudinis singula ubi tanta
 numerositas et aequalitas.”

Unde de vilissimis et abominabilibus Augustinus *De civitate Dei* lib. 22: “Si
 35 numeri corporis noti esse possent, in interioribus quoque visceribus, quae nullum
 ostentant decus, ita delectaret pulchritudo rationis, ut omni formae apparenti,
 quae oculis placet, ipsius mentis praferretur arbitrio.”

O si cloaca minoris mundi est tam pulchra, quid de eius ceteris aedificiis?

Tertium quoque sic patet. Eodem quo est, scilicet per formam, eodem est
 40 bonum. Et id quod est forma respectu materiae est virtus respectu operationis.
 Si ergo minima atomus vilissimi corporis plena est formositate, mirabiliter plena
 erit bonitate et virtute; *Gen.* 1: “Vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde
 bona.”

Nobis etiam mirabiliora; Seneca *De naturalibus quaestionibus* lib. 7: “Na-
 45 turale est magis nova quam magna mirari.” Infra: rari autem comete et ob hoc
 mirabiles sunt. Sed inter omnes creaturas nullae duae species similes sunt; nulla
 duo omnino similia contingunt individua. Igitur unumquodque est rarissimum et
 novum, cum sit unicum. Sed duo alliciunt praecipue ad audiendum, scilicet si
 materia delectabilis.

50 Item, si ad cognoscendum possibilis, postquam ergo dixit quod materia est
 delectabilis, quippe est mirabilis; *Act.* 17: “Athenienses omnes ad nihil aliud
 vacabant nisi aut dicere aut audire aliquid novi.” Supra: “Nova quaedam infers
 auribus nostris. Volumus ergo scire quidnam velint haec esse.” Sed si nova, et
 mira, ut supra dixi. Subiungit quod ad cognoscendum est valde possibilis, et hoc
 55 est “et anima mea cognoscat nimis.”

Sed quomodo divinus et theodocetus theologus David vult nimis haec cognoscere, cum theologi potius sit cognoscere Deum crearem quam creaturas, quod
 est artistarum. Sed scio quod qui non potest solem intueri directe, intuetur per
 speculum. Sic creaturae istae sunt speculum quo sol intelligentiae videtur ab
 60 oculis nostris infirmis; *I Cor.* 13: “Videmus nunc per speculum in aenigmate,
 tunc autem (scilicet cum oculi erunt sani) facie ad faciem.” Cum enim astrologia
 sit de caelestibus, ut quid sphaeram componit ligneam nisi ut per eam manifeste-
 tur caelestis? Sic sphaera mundialis a sacris scriptoribus tangitur ut illa sphaera

34 abominabilibus] dicit add. P 43 bona] sunt add. P 45 est] homini add. m. post. O
 52 infers] corr. ex insunt P 53 haec] om. B 59 sic] sed P

31–33 Aug., *De mus.* 6.13 (PL 32, 1184) 34–37 Aug., *De civ. Dei* 22.24 (CCL 48, 850)
 42–43 *Gen.* 1,13 44–45 Seneca, *De nat. quest.* 7,1 (LCL 2:228) 45–46 Resp. ibid.
 51–52 *Act.* 17,21 52–53 *Act.* 17,20 55 *Ps.* 138,14 60–61 *I Cor.* 13,12

declaretur de qua quidam: “Deus est sphaera intelligibilis cuius centrum ubique est et circumferentia nusquam.”

65

Hinc patet differentia inter creaturarum scrutatorem curiosum et studiosum. Qui enim scrutatur haec propter ipsa curiosus est, in persona quorum *Eccle.* 8: “Omnia haec tractavi in corde meo, ut curiose intelligerem.” Qui vero haec scrutatur ut Deus saltem per speculum cognoscatur studiosus est; ideo *Ier.* 18: “Dirigite vias vestras et studia vestra.” Alioquin *Ps.*: “Corrupti sunt et abominabiles facti sunt in studiis suis.” Sed quia non intendit de cognitione corporali sed potius mentali, ideo dicit “anima mea (non corpus meum) cognoscet nimis.” Quippe cognoscit corporalis visus de exterioribus corporum superficiebus, sed non de interioribus.

Item, talis cognitio non percipit spiritus creatos et ideo bene *Eccli.* 43: “Multa absconsa sunt maiora his, pauca enim vidimus operum eius.” Et *Eccli.* 11: “Mirabilia opera Altissimi solius, et gloria et absconsa et invisa opera illius.” Et ideo dicit “anima mea cognoscet nimis,” quia et creature spirituales et corporales intus et extra cognoscet.

---

68 haec¹] *om.* P || haec²] *sic* P   71 cognitione] *corr. ex condicione* P

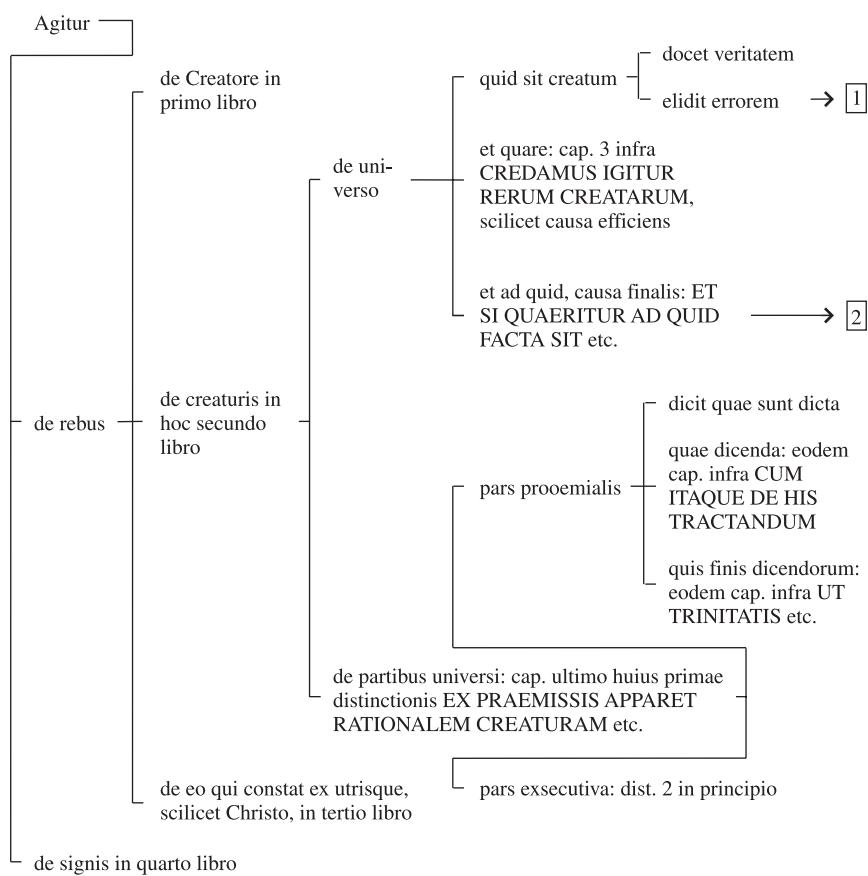
64–65 Alanus de Insulis, *Regulae de sacra theologia* 7 (PL 210, 627)   67–68 Re vera *Eccle.* 9,1   69–70 *Ier.* 18,11   70–71 *Ps.* 13,1   72 *Ps.* 138,14   75–76 *Eccli.* 43,36
76–77 *Eccli.* 11,4   78 *Ps.* 138,14

DISTINCTIO 1

1.1 CREATIONEM OMNIUM RERUM INSINUANS SCRIPTURA etc.

In hoc secundo libro, ut dictum est, agit Magister de creaturis, cuius divisionem in modum arboris ramificatae sic depingo.

¹ omnium] *om.* BCV || rerum insinuans] *om.* R   ³ sic] tibi *add.* V || depingo] ut in sequenti folio ante te vides *add.* V

^{1.1} CREATIONEM: ordo constructionis. SCRIPTURA INSINUANS CREATI-
NEM RERUM, scilicet Scriptura: *Genesis*, OSTENDIT IN PRIMORDIO SUI ⁵
DEUM ESSE CREATOREM, et ostendit (supple ‘esse aliquod’) INITIUM TEM-
PORIS, et esse INITIUM OMNIUM VISIBILIJ VEL INVISIBILIJ CREA-
TURARUM DICENS: IN PRINCIPIO, id est in primo nunc temporis, unde re-
linquitur tempus habere initium, CREAVID DEUS, unde relinquitur Deum esse
Creatorem, non tantum artificem. CAELOM ET TERRAM: unde constat mun-
dum habere principium, id est materiam mundi, scilicet caeli et terrae, nisi enim
per caelum et terram intelligeret materiam omnium visibilium et invisibilium
creaturarum; non per hoc elideret opinionem Platonis, qui ut patet eodem capi-
tulo ibi: PLATO NAMQUE TRIA INITIA etc., non caelum et terram sed eorum
materiam carere initio posuit. ¹⁰

Quare autem nominaverit materiam per caelum et terram quaeritur. Et dico
quod una est materia forte communis vel duae visibilibus et invisibilibus creaturis,
scilicet spiritualibus et corporalibus. Et haec non est nisi materia penitus prima.
Et ideo carens omni forma, et ideo caret nomine proprio, quia omne nomen est
a forma. Quomodo ergo convenientius nominari potuit quam per formas ad quas ²⁰
est? Sed cum sit ad omnes formas ne nimis longo nominaretur nomine, nominatur
per duas formas extremas, scilicet per creaturam primam et infimam, per extrema
dans intelligere media. ¹⁵

Per ‘caelum’ vero intelligit spiritualem creaturam: vel quia ponit continens
pro contento, sicut ibi “caeli enarrant gloriam Dei,” sicut ‘ecclesiam’ et ‘do-
mum’ dicimus etiam contentos, scilicet congregationem fidelium; vel quia nihil ²⁵
nunc intelligimus nisi quod prius fuit aliquo modo in sensu. Et ideo creaturas
spirituales, quia sensibiles non sunt, nunc non capimus. Et ideo per proximam
ei creaturam sensibilem eam nominamus.

^{1.1} SPIRITU DEI AFFLATUS, *Ioan.* 20: “Insufflavit et dixit eis: Accipite Spi-
ritum sanctum”; II *Petri* 1: “Spiritu Sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homi-
nes.” IN UNO PRINCIPIO, id est primo nunc temporis, vel in Filio, id est per
Filiū, sicut dicitur *Luc.* 22: “Si percutimus in gladio,” id est per gladium; et
Ps.: “Omnia in sapientia fecisti,” id est per Filiū, qui est Sapientia. ³⁰

⁴ creationem¹] rerum scilicet omnium *add.* V   ⁶ Deum] *om.* P || aliquod] quod
add. R   ⁹ tempus] tempora O   ¹² intelligeret] intelliget P || materiam] naturam B
¹³ patet] isto *add.* B   ¹⁶ quare ... queritur] queritur autem quare nominaverit materiam
per caelum et terram V   ¹⁹ carens] caret P   ²² primam] supremam *corr. ex primam* B
²⁶ etiam] *om.* P || vel] solum R   ²⁸ per] *om.* R   ³² est¹] in *add.* B; uno *add.* V

¹⁴ Cap. 1, n. 2 (ed. Grottaferrata 1:330)   ²⁵ *Ps.* 18,2   ^{26–27} Resp. Arist., *De an.* 3.8
(432a 3–10)   ^{30–31} *Ioan.* 20,22   ^{31–32} II *Petri* 1,21   ³³ *Luc.* 22,49   ³⁴ *Ps.* 103,24

³⁵ ^{1.2} PLATO NAMQUE, hoc dicit Ambrosius in *Hexaemeron*, cap. 1, TRIA INITIA, id est sine initio, EXEMPLAR, id est ideam; ponendo ideam vel exemplar principium et increatum bene posuit, sed ponendo exemplar aliud principium a Deo male posuit. Exemplar enim vel idea est in agente et ita in Deo. Unde Augustinus *De 83 quaestionibus*, q. 46: “Has autem rationes ubi esse arbitrandum est nisi in ipsa mente Creatoris? Non enim extra se quidquam positum intuebatur, ut secundum illud constitueret quod constituebat; nam hoc opinari sacrilegum est.” Quidquid autem in ipso est, ipse est.

Sed numquid sine ratione hoc posuit tantus philosophus? Absit. Sed forte considerans idearum numerum esse, Deum autem unum et quidquid in Deo est ⁴⁵ Deum esse, posuit ideas non esse in Deo, ne cogeretur dicere aut non plures esse ideas aut Deum non esse quidquid in eo est, sed posuit eas manere in regione separata. Sed quomodo numerum idearum esse in Deo non repugnet simplicitati divinae in primo libro dictum est, ubi de ideis egimus quoquo modo.

^{1.2} MATERIAM, id est hylem. QUASI ARTIFICEM, operantem ex praeiacenti ⁵⁰ materia.

² CREATOR ENIM EST, cap. 2.

NON MODO etc., id est tantummodo; creare enim ex nihilo et facere ex aliquo sunt quasi species eius quod est facere. Vel aliter: facere est aliquid operari non tantummodo de nihilo, scilicet creare, sed de materia. Et sic creare et facere ⁵⁵ opponuntur. Verumtamen facere est commune ad facere ex aliquo et ex nihilo, et facere ex nihilo habet nomen proprium; facere vero ex aliquo non habet nomen proprium, et ideo retinet nomen sui generis.

² VOCATURQUE homo vel angelus. HOC ENIM NOMEN, scilicet Creator, SOLI DEO PROPRIE CONGRUIT: ‘proprie’ dicit, quia aliquando, licet impro-⁶⁰ prie, sumitur pro factore, ut dicitur infra.

Sed quod solus Deus creet, probatio. Creare est de nihilo aliquid facere. Inter nihil autem et aliquid est infinita distantia. Sed quanta est distantia inter nihil et aliquid, scilicet inter id quod fit et illud ex quo fit, tanta est virtus agentis. Ergo virtus agentis est virtus infinita. Sed omnis virtus creaturae est virtus finita. Ergo ⁶⁵ nulla creatura est tantae virtutis ut creare possit.

---

³⁸ idea] principium R   ⁴¹ constituebat] vel statuebat P   ⁴³ hoc] haec BCO   ⁴⁴ au-
tem] tantum O; om. B; esse add. P   ⁴⁹ hylem] Augustinus, *De natura boni*: “Hylem dico
quandam penitus informem et sine qualitate materiam, unde istae quas sentimus qualitates
formantur, ut antiqui dixerunt. Hinc enim et silva graece hyle dicitur, quod operantibus ap-
ta sit, non ut aliquid ipsa faciat, sed unde aliquid fiat.” (*De natura boni contra Manichaeos*
1.18 [CSEL 25, 862]) add. marg. B   ⁵⁶ proprium] scilicet creare add. P   ⁵⁹ congruit]
convenit O || proprie ... quia] om. P   ⁶⁵ est] om. C

---

³⁵ Ambr., *Hex.* 1.1 (CSEL 32.1, 3)   ^{38–42} Aug., *De 83 quaestionibus*, q. 46 (CCL 44A,
72)   ^{47–48} Resp. Fishacre, *In 1 Sent.* 40

Item, omnis actio attribuitur formae. Sed omnis creatura habet formam et materiam dico composita. Ergo omnis creatura agit non se toto, sed aliquo sui. Deus autem, quia se toto agit, potest in totum actum. Ergo nulla creatura potest in totum actum. Si enim creatura possit in totum actum: cum non agat nisi forma, actum autem est materia et forma, esset actum maius agente. Igitur cum ⁷⁰ creatura per suam formam possit educere de potentia in actum, non poterit ipsam potentiam, scilicet materiam, efficere. Si enim hoc posset, iam in totum actum posset.

Item, inter nihil et aliquid est infinita distantia, et non est infinitum infinito maius. Igitur aequalis virtutis est ex nihilo facere vermiculum et ex nihilo facere angelum. Sed ex nihilo facere angelum quis potest nisi Deus? Ergo nec vermiculum. Quod si aliquid, ut aliquis angelorum, posset facere vermiculum ex nihilo, eadem ratione et se ipsum. Nihil autem se ipsum de nihilo facit testantibus omnibus philosophis. Alioquin idem simul esset potentia et actu respectu eiusdem; et *Ps.*: “Ipse fecit nos et non ipsi nos”; et erravit qui dixit: “Ego feci ⁸⁰ memet ipsum,” *Ezech.* 29.

Item, cum omnis creatura habeat commune generalissimum substantiae, patet quod hoc genus substantia est prius natura isto quem dicis creare. Cum ergo creat istam substantiam, ut dicis, igitur in hac creata substantia nihil est nisi ab hoc creante. Ergo ipsum generalissimum quod est in eo est ab hoc creante. Ergo cum ⁸⁵ iste creans sit illo generalissimo posterius natura, erit prius a posteriori. Similiter si creaturae creanti et creatae est materia communis, quae prior est natura utroque.

² DE NIHILO QUAEDAM, scilicet materiam, tempus, formam, ET DE ALIQUO, id est de materia. CREATOR ET OPIFEX etc., Creator respectu materiae quam de nihilo facit. FACTOR respectu formae quam de potentia in actum educit. OPIFEX respectu totius operati, scilicet compositi. ET CREARE SICUT FACERE etc. *Gen.* 1: “Masculum et feminam creavit eos.” Sexus enim non est in anima, sed in corporibus humanis, quae non creata sunt ex nihilo, sed potius facta ex quattuor elementis; et *Eccli.* 17: “Deus creavit de terra hominem,” id est fecit, quia creare est ex nihilo; *Deut.* 32: “Numquid non ipse est pater tuus, qui ⁹⁵ possedit te et fecit et creavit te.”

---

68 quia] qui P 69 si ... actum²] *om. (hom.)* C || possit] potest P 71 possit] posset OR 75 ex¹] de B 77 aliquis] angelus V 78 ipsum²] ipso C 79 simul] *om. V* || esset] esse V 82–83 patet ... hoc] per hoc quod C 83 natura] *om. B* 84 istam] ipsam O 89 etc.] *om. V* 90 factor] vero add. V

---

79 Resp. Arist., *Phys.* 1.4 (187a 28–29); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 16 (ed. Hamesse, 141)
80 *Ps.* 99,3 80–81 *Ezech.* 29,3 92 *Gen.* 1,27 94 *Eccli.* 17,1 95–96 *Deut.* 32,6

3.1 VERUMTAMEN SCIENDUM, cap. 3.

QUAE DE CREATURIS DICUNTUR.

Contra. Creare non dicitur de creaturis.

100 Solutio. Immo dicimus enim ‘creavimus’ cancellarium vel episcopum pro ‘elegimus’. Sed quare hoc, nisi quod debent eligi humiles, scilicet qui in sua aestimatione nihil sunt? Unde *I Reg.* 15: “Cum parvulus essem in oculis tuis, caput in tribibus Israel factus es?”

105 Et nota quod omnia huiusmodi verba aut motum significant aut ut in motu et in fieri. Deus autem in agendo non movetur. Sed omnis creatura in agendo actiones corporales movetur. Omnis enim creatura inter primum motorem et ultimum motum movet mota. Et ideo haec verba Deo proprie non convenient, qui solus movet non motus.

110 Unde nota tria esse verborum genera. Sunt enim aliqua quorum nec significatio nec modus significandi convenit Deo, ut ‘currere’, ‘ambulare’. Sunt et alia quorum significatio, sed non modus significandi, ut ‘creare’, ‘facere’. Et est aliud cuius significatio et modus significandi convenit Deo, ut hoc verbum ‘est’. Et ideo solum hoc verbum Deo convenit. Et ideo dixit *Ex.* 3: “Qui est misit me ad vos.” Non dicit ‘qui creat’.

115 3.1 IN OPERANDO MOTUM, ut caelum et stellae. IN LABORANDO PASSIONEM, ut quae sunt sub caelo.

3.1 ALIQUID NOVITER EXSISTERE.

Contra. *Eccle.* 1: “Nihil novum sub sole.” Ergo non creat.

120 Solutio. Tantum nunc animas creat. Et istae licet loco sub caelo sint, tamen dignitate naturae supra caelos sunt. Vel ita intellige ‘nihil novum sub sole’: locus autem naturalis animae est supra solem; sic et angelorum qui hic nobiscum sunt ad custodiam.

125 3.2 IN OPERANDO MUTARI DICIMUR, quia de non operantibus sumus operantes. Quippe licet prius voluerimus aliquid facere antequam faciamus, sicut Deus ab aeterno voluit facere quod fecit; tamen cum operamur et de volentibus operari sumus operantes actu mutamur, quia nostrum velle non est nostrum operari, sicut est in Deo; *Ps.*: “Omnia quaecumque voluit fecit.” Igitur duplex in creaturis

97 verumtamen ... cap. 3] *om.* V; *marg.* C || cap. 3] *om.* P 98 quae] *qua ed.*
 100 cancellarium] *capellatum* V 101 quod] *quia* V; *om.* P 105 non ... agendo²] *om.*
(hom.) C 109 unde] *om.* P || nec] *om.* B 112 significandi] *om.* V 118 cre-
 at] *animas add. interlin.* P 119 tantum] *del.* P || loco] *om.* V || sint] *sunt PR*
 123 dicimus] *dicuntur* BV 125–126 operari sumus] *fiimus* R 126 quia] *quod* C 127
 est] *om.* R

mutatio antecedit operationem eius: una est fieri de non volente volens; alia de volente agere agens.

^{3.2} CUM VIDELICET OMNIS ACTUS IN MOTU CONSISTAT, vel ut in motu ¹³⁰ praeter est, qui utique est actus; esse enim est actus essentiae.

Sed cum quies opponatur motui, quiescere autem significat motum, quomodo est actus significatus per quiescere in motu?

Solutio. Quiescere non significat actum, sed potius actus privationem; significat tamen eam ut in fieri et ut in successione, et ita significat ut active, et ita ¹³⁵ significat non motum ut in motu.

^{3.2} IN DEO AUTEM NEC MOTUS EST, nec mutatio; *Malach.* 3: “Ego Dominus et non mutor”; *Ps.*: “Mutabis eos et mutabuntur; tu autem idem ipse es.”

^{3.3} ALIQUA FIERI CONTINGIT EX CALORE SOLIS. Calor enim solis non est consumptivus, ut calor ignis, sed vitalis, a quo calore solo fiunt generata ex ¹⁴⁰ putrefactione et ex ipso cum alio generata ex propagatione, ut dicit Aristoteles: “Homo generat hominem ex materia et sol.”

^{3.3} NULLA TAMEN IN IPSO etc.

Contra. Supradictum est quod omnia agentia inter primum motorem et ultimum motum agunt mota. Ergo et calor solis. ¹⁴⁵

Solutio. Fateor actionem solis et eius caloris praecedit aliqua solis mutatio et caloris ad minus de non esse in esse, et aliae forte.

^{3.3} QUI EST UNUM ET SOLUM PRINCIPIUM OMNIUM.

Contra. Nonne forma et materia dicuntur principia rerum compositarum et in genere cause efficientis? Non ipse solus est efficiens. Et ideo non ipse solus est ¹⁵⁰ principium.

Solutio. Sicut ‘est’ et ‘bonum’ sunt multipliciter dicta de Creatore et creaturis, sic et ‘principium’. Nomen autem multipliciter dictum significat principaliter

¹²⁹ agere] agente BRV   ¹³⁰ consistat] corr. ex existat O   ¹³³ quiescere] quiescit R
¹³⁴ actum] motum V   ^{135–136} ut³ ... significat] om. (hom.) C   ¹³⁷ nec motus] motus nullus ed.   ¹³⁸ mutor] corr. ex motor O || eos] ea V   ¹³⁹ contingit] om. V
¹⁴⁰ consumptivus] assumptivus P   ¹⁴⁷ forte] sed tamen postquam sunt mutata de non esse in esse possunt aliqua per ipsa fieri nulla mutatione nova in eis facta, scilicet tantum facta mutatione in his in quibus est actio vel si huic calori solis lutum apponetur illud constringeret cui si in eodem instanti cetera apponetur, liquefaceret add. marg. B   ¹⁴⁸ et] om. V
¹⁵⁰ est¹] om. V   ¹⁵³ dictum] om. V

^{137–138} *Malach.* 3,6   ¹³⁸ *Ps.* 101,27–28   ^{141–142} Arist., *Phys.* 2,2 (194b 13), secundum translationem veterem; cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 65 (ed. Hemesse, 145)

tantum id de quo primo dicitur, et ideo aliquo modo cum eo convertitur. Unde
 155 *Marc.* 10: “Nemo bonus, nisi unus Deus”; et *Job* 23: “Ipse solus est, et nemo avertere potest cogitationes eius.” Similiter potest dici quod ipse solus est principium nec sequitur quod nihil aliud sit principium, sicut nec sequitur quod nihil aliud sit bonum, sicut nec sequitur: solum canis est hic intus, ergo non marinum.

3.4 ARISTOTELES VERO DUO etc. Hoc sumitur de *Hexaemeron* Ambrosii,
 160 primo capitulo, rectus ordo: primo Platonis, scilicet magistri, deinde Aristotelis, scilicet discipuli, errorem eliminat. De Aristotele enim dicit Augustinus *De civitate Dei* lib. 8: “Aristoteles, Platonis discipulus, vir excellentis ingenii et eloquio quidem Platoni impar, sectam Peripateticam condidit, quod deambulans disputare consueverat Platonisque discipulos praeclera fama excellens vivo adhuc
 165 praeceptore in suam haeresim congregavit.”

3.4 ET SPECIEM, id est formam, ET TERTIUM, scilicet causam efficientem. Sic legunt aliqui imponentes Aristotelici quod unum principium posuerit materiam et formam et tertium ab his; non dicunt tertium principium, sed secundum principium; posuerunt enim causam efficientem, scilicet Deum. Sed quod Aristoteles
 170 posuerit materiam et formam principia duo patet per totam naturalem philosophiam ab eo traditam. Quod vero haec unum principium posuerit, non memini me legisse nisi primo dividatur principium in extrinsecum, et hoc est efficiens, et intrinsecum, et hoc est duplex, scilicet materia et forma.

3.4 MUNDUMQUE SEMPER ESSE etc., in octavo *Physicorum*. Unde mendaces
 175 reputamus qui Aristotelem in 8 *Physicorum* hoc noluisse mentiuntur. Unde Ambrosius in *Hexaemeron*, cap. 1: “Ipsum mundum semper fuisse et fore Aristoteles usurpat dicere.”

3.5 HORUM ERGO, id est Aristotelis et Platonis, ET SIMILIUM, id est sequacium. SPIRITUS SANCTUS EVACUANS, non Moyses, VERITATISQUE DI-
 180 SCIPLINAM TRADENS: *Ioan.* 16: “Cum venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.” IN PRINCIPIO, id est in primo nunc temporis. IPSIUS AETERNITATEM, quia si in principio temporis creavit, cum causa efficiens sit prius effecto, prius principio temporis fuit et sic aeternus. OMNIPOTENTIAM,

---

155 unus] corr. ex solus B 157 principium] bonum P || sicut] sic P 158 solum] solus V || hic] om. V 163 quod] qui V 168 dicunt] dico B 169 enim] ut corr. ex enim B || Deum] secundum corr. ex deum P 170 posuerit] posuerunt C 173 est] om. P 175 reputamus] respuamus V 180 Spiritus veritatis] rep. C 183 aeternus] aeternis P

155 *Marc.* 10,18 155–156 *Job* 23,13 159 Arist., *De gen. et corr.* 2.5–9 (332a 4–336a 14)
 159–161 Ambr., *Hex.* 1.1.1 (CSEL 32.1, 3) 161–165 Aug., *De civ. Dei* 8.12 (CCL 47, 229)
 174 Cf. Arist., *Phys.* 8.6 (259b 32–260a 10) 175–177 Ambr., *Hex.* 1.1 (CSEL 32.1, 4)
 180–181 *Ioan.* 16,13

quia creare non mensuratur tempore, sed subito est sicut velle. CUI VOLUISSE,
non posse vel scire, FACERE EST.

185

Sed ab aeterno voluit. Ergo ab aeterno fecit.

Solutio. Suum velle et sua actio sunt idem, quia sunt eius substantia. Unde
sicut aeterna est sua voluntas, similiter et eius actio. Unde et conclusio concedi
potest pro significatione huius verbi ‘fecit’, non pro connotato; sed si addatur
accusativus, scilicet ‘ab aeterno fecit mundum’, falsa est.

190

Sed dices: ab aeterno voluit mundum esse. Ergo cum idem et ita convertibile
sit velle et facere, patet per locum a convertibili ‘ab aeterno fecit mundum esse’.

Solutio. Tam velle quam facere, cum eis additur casuale, connotat effectum
in creatura, sed differenter, quia ‘velle’ connotat effectum efficiendum; ‘facere’
vero connotat effectum in efficiendo. Unde licet convertantur et idem sint ratione 195
significati, non tamen ratione connotati, cum scilicet eis additur determinatio.

^{3.5} QUIA, UT SUPRADIXIMUS capitulo praecedenti EX EIUS VOLUNTATE,
non potentia vel sapientia, ET BONITATE RES NOVAE EXSISTUNT: Augus-
tinus *De doctrina Christiana*: “Quia bonus est, sumus.” Ecce omnem creaturam
dicit novam.

200

Contra. *Eccle.* 1: “Nihil novum sub sole, nec valet quisquam dicere: Ecce hoc
recens est.” Quid mirum? Nulla species nova est, sed in principio temporis simul
omnes species creavit Deus, sicut dicit *Eccli.* 18: “Qui vivit in aeternum creavit
omnia simul.” Similiter nullum individuum, nisi tantum animae creatae, novum
est, quia individuum non est individuum nisi per materiam, quae in principio 205
temporis fuit creata praeter animas quae nunc creantur. Non enim fiunt ex illa
materia prima, sed de novo eorum materia creatur. Ergo nihil novum est.

Solutio. Cum aeternitas sit infinita, fine caret ex parte utraque. Tempus autem
totum est finitum. Finitum vero ad infinitum se habet, ut punctus ad lineam.
Patet, quia extensio temporis nulla est respectu aeternitatis. Et ita primi nunc 210
temporis et ultimi nulla est distantia respectu aeternitatis, sed quasi simul sunt.
Quanto magis primum nunc temporis et quodlibet intermedium nunc simul sunt
quasi? Et ita nihil quod vel in primo nunc temporis vel in consequentibus factum
est est quod non possit dici ‘novum’ et ‘recens’, sicut si modo fieret dico respectu
aeternitatis. Et sic solus Deus, qui aeternus est, recens et novus non est. Unde 215
in *Ps.*, idolatriam reprobans, dicit: “Non erit in te Deus recens.”

188 unde] *om. B* 189 sed] *om. P* 196 tamen] *tantum P* 197 supradiximus] *praediximus ed.* || *praecedenti*] *praesenti P* || *voluntate*] *vel secundum aliquos libros eodem ibi EX DEI VOLUNTATE NOVA etc. add. interlin. B* 201 contra *Eccle. 1*] *convenit id est V* 204 nisi] *non CRV; corr. ex non BP* 207 *eorum*] *earum RV* 211 *distantia*] *differentia B* 212 *magis*] *rep. C* 215 *aeternus*] *trinus CO*

198–199 Aug., *De doc. Christ.* 1.2 (CCL 32, 26) 201–202 *Eccle. 1,10* 203–204 *Eccli.* 18,1 216 *Ps. 80,10*

^{3,5} CREDAMUS IGITUR RERUM CREATARUM CAELESTIUM, id est spiritualium creaturarum, ET TERRESTRIVM, id est corporalium, sicut praedictum est ibi “In principio creavit Deus caelum et terram,” id est spirituale et corporale creaturam secundum materiam, scilicet NISI BONITATEM etc., non sapientiam vel potentiam, “quia enim bonus est, sumus,” Augustinus *De doctrina Christiana*. QUI EST DEUS UNUS, *Ps.*: “Tu es Deus solus.” QUAM beatitudinem ET MINUI OMNINO NON POSSE, sicut anima non minus est in corde, quamvis ab aliis membris participetur. SOLA BONITATE excludit necessitatem. ET NON NECESSITATE, non enim sicut sol necessitate naturae lucem communicat aliis, sic Deus bonitatem suam aliis necessitate naturae communicat, sed potius voluntaria bonitate, et ideo non necessitate coactionis, licet necessitate inevitabilitatis. Omnis enim qui cogitur, cogitur a potentiore. Deo autem nullus est potentior; *Job* 9: “Si fortitudo quaeritur, robustissimus est.” Et ideo etiam quia voluntas omnis libera est a coactione, Deus autem totus est voluntas. SUMMI BONI ERAT PRODESSE, quia bonum est sui communicativum. NOCERI NON POSSE, ideo enim ‘omnipotens’ dictus est supra, lib. 1, dist. 42, quia potest facere quidquid vult et non potest pati. Quippe omnis passio materiae est. Ipse autem solus materia caret.

²³⁵ 4,1 SED QUIA NON VALET, cap. 4.

NON VALET EIUS BEATITUDINIS EXSISTERE ALIQUIS NISI PER INTELLIGENTIAM.

Contra. Bonum est sui communicativum. Ergo cum Deus sit summe bonum, est ipse summe sui communicativum. Ergo omni creaturae se communicat.

²⁴⁰ Item, *Gen.* 1: “Vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona.” Sicut autem bona esse non possent nisi bonitate communicarent, sic nec valde bona nisi summam bonitatem communicarent, scilicet Deum. Et hoc dicit Plato: “Ab optimo,” inquit, “longe relegata est invidia,” qui dat unicuique “prout cuiusque natura capax esse potest beatitudinis.”

²⁴⁵ Solutio. Potest concedi quod omnis creatura Deum communicat; non tamen participat, sicut hic dicit Magister, nisi rationalis creatura, quia, ut dicit Aristoteles, participare est participati rationem capere. Sola autem rationalis creatura sic Deum communicat, ut rationem eius capiat et ‘deus’ dicatur, sicut dicit *Ps.*: “Ego

---

²¹⁷ creatarum] creaturarum BCP; corr. ex creatarum B   ²¹⁹ et²] om. C   ²²⁰ materiam] naturam P   ²²² est] es R   ²²⁵ naturae] suaes add. B   ²³⁰ summi] summe ed. ²³¹ noceri] nocere V; vel e add. R; corr. ex nocere B || non] rep. O   ²⁴⁴ beatitudinis] om. P

²¹⁹ *Gen.* 1,1   ^{221–222} Aug., *De doc. Christ.* 1,32 (CCL 32, 26)   ²²² *Ps.* 85,10   ²²⁹ *Job* 9,19   ²⁴⁰ *Gen.* 1,31   ^{242–244} Plato, *Tim.* 26E (ed. Waszink, 22)   ^{246–247} Resp. forte Arist., *Top.* 4,1 (121a 28–29); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 57 (ed. Hamesse, 326) 248–249 *Ps.* 81,6

dixi: dii estis.” Et dicit Boethius: “Natura quidem est unus Deus; participatione autem nihil prohibet esse quam plurimos.”²⁵⁰

Vel potest dici sic, sicut dicit Augustinus *De vera religione*: Deus numerus est et sapientia. In quantum numerus est, communicatur ab omni creatura. Unde in quantum numerus “attingit a fine usque ad finem fortiter,” *Sap.* 8. Sed se sapientiam solis intellectualibus communicat creaturis, sicut ignis et propinquus et remotis communicat lucem; sed tantum propinquus communicat calorem suum.²⁵⁵ Sed hoc est ex defectu ignis et non ex defectu remotorum. Quippe receptibilia sunt caloris sicut propinqua, et ideo in proposito e contrario est. Deus enim se numerum vel essentiam communicat omnibus; essentialiter enim in omnibus est. Sed se sapientiam vel beatitudinem, ut hic dicit Magister, non omnibus communicat: non quia in ipso communicante vel communicato sit defectus, sed potius²⁶⁰ in ipsis creaturis; sicut lux decorat et illuminat quidem omnia illuminata, tamen tantum oculum delectat. Quare autem non delectet alia? Causa non est in luce, sed potius in ipsis. Sic beatitudo Dei, scilicet delectatio, solum intellectualibus creaturis communicatur.

4.1 NISI PER INTELLIGENTIAM.

Contra. Participes eius erimus tam per memoriam et voluntatem quam per intelligentiam. Unde Bernardus: “Deus futurus est plenitudo lucis rationi, plenitudo pacis voluntati, continuatio aeternitatis memoriae. Primum facit Deus veritas, secundum Deus caritas, tertium summa Dei potestas.”²⁶⁵

Solutio. Intelligentia dupliciter dicitur, scilicet vel tota natura intellectualis²⁷⁰ – et sic sumitur hic – vel quedam vis naturae intellectualis – et sic opponitur voluntati et memoriae; et sic dicitur ‘ratio’ vel ‘memoria’ in praedicta auctoritate.

4.1 QUAE QUANTO MAGIS INTELLIGITUR etc.

Contra. Theologus malus magis intelligit Deum quam vetula bona. Sed tamen non magis, sed minus habetur a tali theologo Deus quam a vetula.²⁷⁵

Solutio. Dupliciter cognoscitur vinum vel tripliciter, scilicet per relationem praeconis, per visum, per gustum: prima est satis incerta, secunda certior, tertia certissima, cum fuerit perfecta. Primo modo novit Deum theologus malus, scilicet per relationem praeconum, ut prophetarum et evangelistarum et apostolorum, scilicet per scripturas eorum; tertio modo novit vetula, ut gustum dicamus hauustum modicum; secundo modo noscetur in patria, cum non erit visio, gustus, sed

²⁵⁰ quam] *om. V*   ²⁵³ numerus] est *add. B* || fortiter] fortius *C*   ²⁵⁶ et] *om. V*
²⁶¹ tamen] tantum *V*; *corr. ex non O*   ²⁶⁶ eius] *om. BC*   ²⁷³ etc.] tanto plenius habeatur *B*   ²⁷⁹ praeconum] praeconis *V*

249–250 Boethius, *De consol. philos.* 3.10 (CCL 94, 54)   251–252 Resp. Aug., *De vera relig.*, cap. 40 (CCL 32, 236); cf. *De Gen. ad litt.* 4.3 (CSEL 28.1, 99)   253 *Sap.* 8,1
267–269 Bern., *Sermones in Cantica* 11.5–6 (ed. Cist., 1:57–58)

ebrietatis. Gustus enim qualisqualis praecedit visum completum, sicut dicit *Ps.*: “Gustate et videte quoniam suavis est Dominus.” Intelligere ergo hic dicitur vel videre in patria vel gustare in via, non cognoscere per auditum.

- 285 4.1 INTELLIGERET, ET INTELLIGENDO AMARET etc.: multa intelligimus quae non amamus; multa amamus quae non possidemus; multa possidemus quibus non fruimur. Non enim cuncta possessa propter se amamus quod est frui. Sunt ergo tria, scilicet intelligere, possidere, frui. Sed haec in patria sunt prae-mium trium in via, scilicet fidei, spei, et caritatis. Fidei enim succedet intellec-tus. Unde *Is.* 7, alia translatio: “Nisi credideritis, non intelligetis.” Spei posses-sio; caritati fruitio, quae est gaudium ex praesentia amati propter se, vel amor compleatus, quem incompletum in via ‘caritatem’ nominamus. AMANDO POS-SIDERET. Sed numquid Deus a nobis, scilicet bonis, possidetur? Utique. Ille enim qui possidet omnia nostra dignatur esse possessio. Unde *Num.* 18: “Ego pars et haereditas tua.” Et haec est verissima possessio nostra, quia a nobis, nobis invitatis, non aufertur.
- 4.2 UT PARS IN SUI PURITATE PERMANERET, ut alteri, scilicet inferiori, non admixtum naturae; purum enim est quod inferiori naturae non est admixtum. Sic anima non est pura quae carni coniungitur, sicut angelus, qui, licet corpus quan-doque assumat, non tamen ei unitur, quia ad illud non afficitur. Et hoc est quod dicit NEC CORPORI UNIRETUR, licet corpus assumat. EX ANIMA RATIO-NALI ET CARNE: caro hic commune est ad os et nervum, carnem et cartilaginem et ad alia quae sunt corporis humani. CONDICIO ERGO RATIONALIS, id est rationalis creatura condita. PRIMAM CAUSAM, praecipuum efficientem.
- 305 4.4 ET SI QUAERITUR AD QUID. Iam investigavit causam universi efficientem, hic finalem. Nec investigat materialem vel formalem, quia non investigat hic nisi causas extrinsecas et aeternas. AD LAUDANDUM DEUM, *Is.* 44: “Populum istum formavi mihi, laudem meam narrabit”; *Deut.* 26: “De cunctis gentibus quas creavit in laudem et nomen et gloriam suam”; *Iob* 38: “Cum me laudarent astra matutina, et iubilarent omnes filii Dei,” et praecedit “ubi eras.”

Cui quaestioni respondere possent multi in lecto, illi scilicet qui non vadunt ad ecclesiam mane ad laudandum Deum, quia non faciunt id propter quod sunt. Attendite etiam quod qui laudes humanas appetunt, et propter hoc etiam histri-onibus bene faciunt in hoc ipso Deo, quod ei debetur subtrahunt. Quippe quilibet homo, quia ad hoc est factus ut laudet, semper laudare Deum debet; *Ps.*: “Be-

286 quae¹] nos add. V 287 amamus] amamamus (*sic*) R 290 translatio] om. P 297 ut²] id est corr. ex ut B 302 et²] ad add. P 303 alia] illa R || id est] om. P 306 hic¹] autem add. V 309 nomen et] om. V 311 possent] possunt corr. ex possent C 315 quia] qui R

282–283 *Ps.* 33,9 290 *Is.* 7,9 294–295 *Num.* 18,20 307–308 *Is.* 44,21 308–309
Deut. 26,19 309–310 *Iob* 38,7 310 *Iob* 38,4 315–316 *Ps.* 145,2

nedicam Dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo”; et “laudabo Dominum meum in vita mea, psallam Deo meo quamdiu fuero.” Igitur cum tu ab aliquo homine laudari quaeris, Deo quod ei debetur subtrahere conaris.

Sed forte cogitas tot sunt religiosi tot alii qui Deum laudant et tot angeli quod, licet ego non laudem vel licet ego ab aliquo lauder, sufficienter Deus laudabitur.³²⁰ Sed attende quod sola bonitas digna est laude, et ideo infinitae bonitati debetur laus infinita. Et ideo cum omnes creaturae sint finitae, omnes creaturae non sufficiunt ad eius laudes. Unde *Eccli.* 43: “Glorificantes Deum quantumcumque poteritis, supervalebit adhuc”; et infra: “Benedicentes Dominum exaltate illum quantum potestis; maior enim est omni laude.” Quod etsi tu bonus es, et ideo³²⁵ videris tibi laude dignus, attende quod tua bonitas respectu suae quae est infinita nihil est, et ideo tua laus nihil sit.

Attendant etiam adulatores quod laus quae hominibus confertur, Deo subtrahitur. Sed heu hodie “laudatur peccator in desideriis animae suae, et iniquus benedicitur.” Et Deus, qui peccatum non fecit et est benignissimus, laude caret.³³⁰ Quod si aliae creaturae ratione creationis eum laudent, quanto magis nos ratione creationis et recreationis eum laudare debemus?

4.4 NEC AUGERI POTEST, quia infinito non est possibilis additio, **NEC MINUI**, quia indivisibili et simplici non est possibilis diminutio.

4.5 PROPTER DEI BONITATEM, causa efficiens. SUAM UTILITATEM, causa³³⁵ finalis.

Contra. Sicut Deus est prima causa efficiens omnium, sic est causa ultima finalis omnium. Unde per *Isaiam* dicit, 41: “Ego Dominus, primus et novissimus ego sum.”

Solutio. Finis quidem omnium est Deus; *Prov.* 16: “Omnia propter semet ipsum operatus est Dominus.” Creavit ergo creaturas ad laudem suam, quam laudem concomitatur utilitas creaturae laudantis, non ipsius laudati.

4.6 MUNDUS FACTUS EST PROPTER HOMINEM: *Ps.*, “Constituisti eum super opera manuum tuarum, omnia subiecisti” etc., *Gen.* 1: “Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; et praesit piscibus maris et volatilibus caeli et bestiis terrae universaeque creaturae.” UT EI, scilicet homini, SERVI-

³¹⁶ et] item *add.* V || laudabo] laudando P ³¹⁷ Dominum] deum BCPR || tu] om. B ³¹⁹ tot²] C¹ hic terminatur; et scriptor alias a principio libri secundi de novo incipit.

^{321–322} debetur] detur BCR ³²³ laudes] laudem V ³²⁵ etsi] si P ³²⁹ iniquus] iniquis P ³³¹ laudent] laudant V ³³² recreationis] reactionis B ³³³ quia] qui C ³³⁷ ultima] om. P ³⁴⁴ etc.] sub pedibus eius B

^{323–324} *Eccli.* 43,32 ^{324–325} *Eccli.* 43,33 ^{329–330} *Ps.* 9,24 ^{338–339} *Is.* 41,4
^{340–341} *Prov.* 16,4 ^{343–344} *Ps.* 8,7–8 ^{344–346} *Gen.* 1,26

RET mundus. HOMO IN MEDIO, dignitate. Unde eleganter dixit centurio *Matt.* 8: “Ego homo sum,” et statim adiungens rationem, scilicet duas proprias condiciones: “sub potestate constitutus habens sub me milites.”

350 Igitur Deus est supremus, mundus infimum, homo medium. Igitur si ordinem naturalem servamus, mundum calcabimus; *Ps.*: “Omnia,” inquit, “subiecisti sub pedibus eius.” Sed omnis amans mundum mundi non habet dominium. Bernardus *De consideratione* lib. 1, in principio: “Amor dominum nescit.” Igitur quicumque mundum amant, multum naturae humanae derogant.

355 4.6 IN MEDIO, non quin maior in infinitum sit distantia inter Creatorem et hominem quam inter hominem et mundum, sed sicut dicimus ‘medium’ quidquid est inter extrema. UT homo ACCIPERET UTRIMQUE, a Deo scilicet et a mundo, QUOD ACCEPIT a mundo QUOD IMPENDIT Deo.

4.7 TOTUM ERGO BONUM, id est utrumque servitium. Pro gratia ergo divinae servitutis accepit homo gratiam aliam, scilicet dominationis. Unde *Ioan.* 1: “De plenitudine eius omnes accepimus et gratiam pro gratia”; *Matt.* 24: “Quis, putas, est fidelis servus et prudens quem constituit Dominus super familiam suam?” Primo servus, deinde super *I Petri* 5: “Humiliamini sub potenti manu Dei, ut vos exaltet.” ET QUOD FACTUM EST, scilicet mundus. UT AIT APOSTOLUS, *I Cor.* 3. AD CONVIVENDUM, modo vita gratiae in futuro gloriae: *Ps.*: “Gratiam et gloriam dabit Dominus.” NOBIS SINT SUPERIORES, *Ps.*: “Minuisti eum paulo minus ab angelis.” IN FUTURO AEQUALES ERUNT: de hac aequalitate posterius agendum. MODO NOSTRI SUNT. Unde *Matt.* 18: “Angeli eorum in caelis semper vident faciem Patris mei.” SCRIPTURAE NOBIS SERVIRE DICUNTUR, *Hebr.* 1: “Nonne omnes sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos qui hereditatem capiunt salutis?”

〔UTRUM HOMO SIT MAIOR ET SUPERIOR ANGELO〕

1. Sed ex dictis videtur quod homo sit maior et superior angelo, quia minor est et inferior minister quam ille cui ministrat. Unde *Luc.* 22: “Quis maior est, qui recumbit an qui ministrat? nonne qui recumbit?” Igitur cum nobis ministri sint angeli per dictam auctoritatem Apostoli, sunt minores et inferiores nobis.

---

352 dominium] vel mundum habet dominium *add. marg.* P 356 sicut] sic CR 361 omnes] nos V 362 suam] *om. B* 363 Petri] Gen. R || potenti] potenti C 369 semper] *om. B* || mei] nostri P || scripturae] *om. P* 373 unde ... est] *om. C*

348–349 *Matt.* 8,9 351–352 *Ps.* 8,8 352–353 Bern., *De consid.*, praef. (ed. Cist., 3:393)
 360–361 *Ioan.* 1,16 361–362 *Matt.* 24,45 363–364 *I Petri* 5,6 365 *I Cor.* 3,22
 365–366 *Ps.* 83,12 366–367 *Ps.* 8,6 368–369 *Matt.* 18,10 370–371 *Hebr.* 1,14
 373–374 *Luc.* 22,27

2. Item, si mundus nobis est subiectus, ut dicunt, non autem angelis; unde *Hebr.* 2: “Non enim angelis subiecit Deus orbem terrae.” Et quaecumque angelorum sunt, nostra sunt et non e contrario. Plura nostra sunt quam angelorum, et plura facta sunt propter nos quam propter angelos. Ergo maiores et meliores sumus angelis.

380

Solutio. Duplex est inferioritas, scilicet condicionis et humilitatis. Licet autem nobis ministrent, non tamen propter hoc sunt inferiores condizione, quia ille homo, scilicet Jesus, secundum humanitatem quidem “rex regum fuit et Dominus dominantium,” ut dicitur *Apoc.* 19, “et habet in vestimento et in femore suo scriptum: Rex regum et Dominus dominantium”: in ‘vestimento’, id est in carne, 385 scilicet in humanitate. Unde *Job.* 10: “Pelle et carnis vestisti me”: ‘femur’ etenim non est nisi carnis. Et tamen apostolis ministravit; unde dixit *Luc.* 22: “Ego autem in medio vestrum sum sicut qui ministrat.”

Non ergo minor est qui se humiliando ministrat et inferiorem facit. Sic angeli quidem nobis humilitate sunt inferiores et ideo secundum veritatem superiores; 390 unde *Eph.* 4: “Qui descendit (scilicet per humilitatem) ipse est qui ascendit” (secundum veritatem); *Eccli.* 7: “Est qui humiliat et exaltat, circumspector Deus”; *I Reg.* 2: “Humiliat et sublevat,” id est humiliando sublevat Deus, sicut e contrario qui per superbiam exaltat se eo ipso humilior, id est inferior fit illis supra quos se extollit; *Ps.*: “Exaltatus autem humiliatus sum et conturbatus.” 395 Condizione autem naturae nobis sunt pares, sed condizione gloriae superiores.

Ad secundum. Non sequitur si plura propter nos sint facta quam propter angelos et pluribus dominamur dominio indigentiae quod simus eis meliores. Dicit enim Augustinus: “Melius est minus habere quam plus egere.” Et dicit Aristoteles in libro *De animalibus* quod animalia habentia plura organa sunt imperfectiora, 400 ut vermiculus qui habet multo plures pedes quam homo. Igitur quanto plures habueris ministros et possessiones ex indigentia, tanto te noveris imperfectiorem. Unde Dominus, *Luc.* 19: “Si vis perfectus esse, vade et vende omnia quae habes et da pauperibus”; et de ministris, *Eccli.* 18: “Ne oblecteris in turbis,” venire sicut divites caudati qui comparati sunt iumentis insipientibus, et similes facti sunt 405 illis; de quibus *Amos* 6: “Optimates, capita populorum ingredientes pompatice domum Israel.”

---

376 unde] *om. V*   382 nobis] *om. B*   383 Jesus] Christus *V*   388 vestrum] vestri *V*
 393 2] *om. R*   395 supra] super *P*   397 secundum] *3 C*   400 imperfectiora] infir-
 miora *C*   402 ministros] numeros *P*   403 19] 10 *B*   404 venire] *om. P*   405 qui] quia *R*

376–377 *Hebr.* 2,5   383–385 *Apoc.* 19,16   386 *Job* 10,11   387–388 *Luc.* 22,27   391
Eph. 4,10   392–393 *Eccli.* 7,12   393 *I Reg.* 2,7   395 *Ps.* 87,16   399 *Ps.-Aug., Regula*
ad servos Dei 5 (PL 32, 1380) et *Epist.* 211 (CSEL 57, 362)   399–401 Arist., *De part.*
an. 4,6 (682a 36–b 5)   403–404 *Luc.* 19,21   404 *Eccli.* 18,32   404–405 *Ps.* 48,13
 406–407 *Amos* 6,1

5 DE HOMINE, cap. 5.

IN SCRIPTURA REPERITUR INTERDUM. Si quaeratur ubi, respondeo: Augustinus *De civitate Dei* lib. 22, scilicet ultimo, cap. 1: “De mortali progenie merito iusteque damnata tantum populum gratia sua colligit, ut inde suppleat et instauret partem quae lapsa est angelorum, ac sic illa dilecta et superna civitas non fraudetur numero suorum civium, quin etiam fortassis et uberiori laetetur.” Et *Eph.* 1: “Proposuit in dispensatione plenitudinis temporum, instaurare omnia in Christo, quae in caelis et quae in terra sunt.” NOSTRA Igitur SUNT SUPERIORA, Deus Trinitas. ET AEQUALIA, angeli. QUIA AD SERVIENDUM NOBIS FACTA, *Deut.* 4: “Ne forte videas solem et lunam et omnia astra caeli et errore deceptus adores ea et colas quae creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus.” QUIA INTER ALIAS PRAECIPUAS, HAEC ETIAM NONNULLA EXSTITIT.

Sed quaeritur quomodo finis creationis hominis sit reparatio ruinae angelicae, cum prius dictum sit quod finis sit utilitas sui ipsius.

Item, quaeritur quae sint ceterae causae creationis hominis inter quas haec nonnulla est.

Ad primum. Finis est bonum intentum ab efficiente. Sed nullum bonum consequitur vel concomitatur Dei creaturam quod ipse Creator non intenderit, quia omne bonum est ab ipso, et nihil est ab ipso quod non intendat. Ergo omne bonum consequens creaturam est finis propter quem ipsa creatura est. Igitur cum non unicum sit bonum concomitans creaturam hominis, non est unicum propter quod factus est homo, sed multa.

Ad secundum. Homo est pars universi et ideo totum habet et compartem. Suum totum est universum, scilicet universitas creaturae. Compars eius est angelus. Finis ergo propter quem factus est homo triplex est: scilicet compartis reparatio, id est angelii; utilitas sui; complementum et perfectio universi.

Et quia angelus homine superior, item universum angelo, patet quod inter has causas ordine prima est ultimo dicta, ‘reparatio angeli’ media, ‘utilitas sui’ ultima. Et hoc potest esse quod dicit INTER ALIAS CAUSAS, et bene additur PRAECIPUAS. Haec enim causa ceteris minus est praecipua et minus principalis. Duae enim omnimodo essent. Sed haec media non fuisset nisi angelus cecidisset.

Quod autem homo sit complementum universi patet, quia primum in universo est creatura spiritualis; secundum corporea; tertium ex utroque composita. Et haec

---

410 scilicet ultimo] *om. V* 413 fraudetur] fraudet B || suorum] suo BV 414 temporum] *om. B* 415 quae¹] qui C 418 colas] coles C; *corr. ex coles OP* 419 alias] causas *add. ed.* || praecipuas] *om. R* 420 exstitit] existit P 423 quaeritur] *om. B* 424 est] solutio *add. B* 425 bonum²] *om. B* 427 bonum] *om. P* 428 ipsa] *om. R* 429 creaturam] creationem *corr. ex creaturam B* || hominis] hominum P 431 ideo] nunc R 438 est ... minus²] *om. (hom.) P*

est ultima et ita complementum. Unde et homo ultimo creatus est, ut habetur *Gen. 1.*

^{6.1} SOLET ETIAM QUAERI, cap. 6.

^{6.2} VOLUNTATIS EIUS CAUSA QUAERENDA NON EST etc. Videtur Magis-⁴⁴⁵ ter sibi contrarius: dicit enim quod ratio quaerenda non est et deinde subiungit duas rationes.

Solutio. Dicit quod voluntatis ratio vel causa quaerenda non est. Non autem voluntatis, sed potius voliti assignat consequenter rationem.

^{6.2} BEATAE UNIONIS, de qua I *Cor. 6*: “Qui adhaeret Deo unus spiritus est.”⁴⁵⁰ Nullum bonum est in Deo forte cuius non reliquerit aliquod vestigium in creaturis. Huius igitur bonitatis divinae qua spiritui creato unitur est homo vestigium. Vestigium autem non est nisi ut manifestetur id cuius est vestigium. Potest ergo homo ideo dici ‘factus’, ut manifestaretur talis unio.

Sed quaeritur: cum in infinitum plus distent spiritus increatus et creatus quam ⁴⁵⁵ spiritus creatus et corpus, quomodo unio in infinitum distantium sperabitur ex unione finite distantium?

Solutio. Licet magis distent natura, tamen nihilominus sunt unibilia, sicut forte secundum naturam magis distant forma et materia quam aer et aqua. Et tamen ex materia et forma fit magis unum quam ex aere et aqua. Et ratio huius ⁴⁶⁰ est quod maior inclinatio est causa maioris unitatis, non minor distantia. Quia ergo materia habet maiorem inclinationem et appetitum naturalem ad formam quam aqua ad aerem, ideo fit ex his magis unum quam ex illis.

Sed utrum est maior inclinatio animae recte dispositae in Deum an ad corpus, credo quod supra modum maior in Deum. Unde Apostoli anima, *Phil. 1*: “Cupio ⁴⁶⁵ dissolvi et esse cum Christo.” Igitur supra modum sunt magis unibilia anima et Deus quam anima et caro.

Et ideo verius unum fit ex anima et Deo quam ex anima et carne. Ex anima enim et Deo fit unus spiritus; I *Cor. 6*: “Qui adhaeret Deo unus spiritus est.” Sed ex anima et carne non fit nec una caro nec unus spiritus sed unus homo, ut dicitur ⁴⁷⁰ in *Symbolo*: “Anima rationalis et caro unus est homo.” Magis autem unum est unus spiritus quam unus homo. Igitur ex unione animae et carnis speretur unio magis unibilium, scilicet animae et Dei.

⁴⁴⁵ eius] *om. B*   ⁴⁵² spiritui] spiritu C   ⁴⁵⁹ secundum] per C || magis] *rep. R*
⁴⁶¹ unitatis] unionis V   ⁴⁶³ his] eis B   ⁴⁶⁴ sed] hoc est qua (?) illud quod communiter
dicitur quod amor naturalis in se recurvus est *add. marg. P*   ⁴⁶⁵ modum] *om. C* || maior]
magis P; est *add. C*   ⁴⁶⁹ Deo ... est] et cetera V   ⁴⁷⁰ dicitur] dicit BC

⁴⁴³ *Gen. 1,26–31*   ⁴⁵⁰ I *Cor. 6,17*   ^{465–466} *Phil. 1,23*   ⁴⁶⁹ I *Cor. 6,17*   ⁴⁷¹ Sym-
bolum *Quicumque pseudo-Athanasiandum* (37), in DS 42, n. 76

6.3 QUAE EST INTER DEUM in patria ET SPIRITUM humanum vel angelicum, QUA DILIGITUR affectu EX TOTO CORDE: *Deut.* 6: “Diliges Dominum Deum tuum” etc. ET VIDETUR aspectu FACIE AD FACIEM, *I Cor.* 13: “Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem.” NISI VIDERET SPIRITUM, id est animam, QUI EST EXCELLENTISSIMA CREATURA. Ergo est natura par angelo. IN TANTA DILECTIONE naturali, UT 480 VELIT EAM RELINQUERE, *Eph.* 5: “Nemo umquam carnem suam odio habuit,” tamen ductu rationis aliquando vult. Unde *Phil.* 1: “Cupio dissolvi” etc.; *II Cor.* 5: “Bonam voluntatem habemus magis peregrinari a corpore et praesentes esse ad Deum”; *Rom.* 7: “Infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mortis huius?” *Rom.* 6: “Certus sum quia neque mors neque vita” etc. SICUT DICIT 485 APOSTOLUS, *II Cor.* 5. PER QUAM unionem.

6.4 EIUSDEM spiritus rationalis. LUTEAMQUE, *Gen.* 2: “Formavit hominem de limo terrae et inspiravit in faciem eius spiraculum vitae”; *Job* 4: “Qui habitant domos luteas.” PRO EXEMPLO unionis Dei et spiritus creati. IN PARTE, scilicet una, scilicet parte inferiori rationis in qua continuatur corpori, sicut in 490 parte superiori rationis continuatur Deo. Vel IN PARTE, quia non omnis spiritus rationalis est unitus corpori, quia non angelicus, sed una pars, scilicet spiritus rationalis, scilicet anima. ILLORUM angelorum.

6.4 UT QUOD MINUS EX DISPENSATIONE etc. Duo dicit quae simul stare non possunt, ut videtur, scilicet quod anima angelo parificabitur in patria, cum 495 ex creatione sit anima naturaliter inferior. Si enim angelica natura est superior et melior vel nobilior natura animae, est capacior beatitudinis quam anima. Sed Deus communicabit unicuique suam beatitudinem secundum propriam virtutem, non supra; *Matt.* 25: “Dedit unicuique secundum propriam virtutem.” Igitur cum non det alicui de beatitudine nisi secundum naturae suae capacitatem, numquam 500 parificabitur anima angelo, si est natura inferior. Necessario enim quae habent naturalia bona inaequalia habent et gratuita inaequaliter.

Solutio. Videamus in quo excedit angelus animam et in quo aliqua anima omnem angelum, et aliquae animae aliquos angelos. Notandum ergo quod omnis potentia querit aliquid per quod reducatur in actum. Sic cum anima vel spiritus

---

474–475 angelicum] in add. ed. 475 qua] quia C 476 tuum] ex toto add. R 477 per speculum] om. P 483 corpore mortis] morte corporis R 484 dicit] ostendit ed. 485 quam] quod ed. 487–488 habitant] habitat R 489 in¹] ante R 493 dispensatione] creatoris sui acceperat conditus add. B || etc.] om. OV || quae] duo add. P 496 et] vel R || vel] et R 499 det] debet COP; corr. ex debet R 503 et] in quo add. R 504 aliquid] aliquod R || reducatur] educatur P || in] ad R

475–476 *Deut.* 6,5 476–477 *I Cor.* 13,12 480–481 *Eph.* 5,29 481 *Phil.* 1,23 482–483 *II Cor.* 5,8 483–484 *Rom.* 7,24 484 Re vera *Rom.* 8,38 485 *II Cor.* 5,4 486–487 *Gen.* 2,7 487–488 *Job* 4,19 498 *Matt.* 25,15

creatus generaliter sit in potentia respectu horum actuum, scilicet cognoscere et amare Deum, educitur in istum actum per aliquod agens. Hoc agens sive sit gratia sive aliquid creatum vel Deus, qui est increatus, ad praesens non curo. In hoc ergo differt spiritus angelicus a spiritu rationali quod angelicus iam habet sibi praesens hoc agens, educens eum continue de potentia in actum. Sed anima non. Vel si habet, tenuiter habet nunc; habitura plenius in patria. In hoc ergo excedit angelus omnis animam quod habet perfecte plene sibi coniunctum hoc agens et sic creatus est ut haberet; anima vero sic creata est ut possit non habere et possit minus et magis habere copiam huius agentis. Nihil tamen impedit quasdam animas posse esse capaciores omni angelo, ut anima Christi et beatae matris eius; quasdam aequae capaces angelis in singulis ordinibus. Et sic patet quod possunt esse animae eiusdem capacitatis cum angelis, et ita in quolibet ordine, et quaedam maioris capacitatis, et ita supra omnem ordinem angelorum.

Patet ergo ad obiectum quod licet animae nunc sint inferiores, tamen poterunt esse angelis pares, cum habebunt eandem agentis huius copiam quam habent angeli. Nec ex hoc sequitur quod natura angelica sit nobilior quam natura animae vel melior, sicut nec oculus murilegi qui habet secum lucem edacentem ipsum de potentia in actum sibi connatum, non est melior oculo hominis, qui ipsam lucem qua educitur de potentia ad actum mutuat a sole vel igne. Nec clarius videret murilegus per lucem sibi connatam in tenebris quam homo in luce per lucem mutuatam.

6.4 ILLIS angelis, ISTIS hominibus.

6.5 IDEO ETIAM UNITAE SUNT ANIMAE etc. Sed numquid non posset anima mereri sine corpore, sicut modo forte merentur angelii? Et quomodo nunc maiorem coronam habituae sunt animae quam si mererentur sine corpore? Non videtur, quia sive in corpore sive extra corpus mereantur supra suam capacitatem naturalem, ei nihil conferetur nec minus.

Solutio. Maiorem mereri coronam est pluribus mereri non plus, scilicet sibi et corpori ut utrumque exultet in Deo secundum illud *Ps.*: “Cor meum et caro mea exultaverunt.” Istarum ergo trium rationum prima est ex parte Creatoris; secunda et tertia ex parte hominis creati; sed secunda ex parte animae; tertia ex parte corporis. Et prima trium tangit causam efficientem, scilicet Dei voluntatem, aliae causam finalem. Finis enim, ut dictum est, est omne bonum concomitans

⁵¹¹ perfecte] et add. P ⁵¹⁵ angelis] om. B ⁵¹⁶ ordine] esse add. marg. P ⁵¹⁸ nunc] corr. ex non OP || poterunt] potuerunt C ⁵²¹ habet] om. V ⁵²² connatum] coniunctum B ⁵²³ videret] videt BOP; corr. ex videret O ⁵²⁶ istis] illis ed. ⁵²⁷ etc.] corporibus B ⁵²⁹ mererentur] merentur O ⁵³⁰ mereantur] mereatur BCOR ⁵³¹ ei] eis V || nec] nihil R ⁵³⁴ exultaverunt] et cetera add. R; in Deum add. V ⁵³⁵ ter-
tia²] vero add. V

actum ab aliquo agente intentum. Intendebat ergo Deus uniens animam et corpus duplicem in nobis spem erigere, scilicet spem de glorificatione animae, quae est
 540 in plena unione Dei cum ipsa, et hoc tangit ratio media; et spem de glorificatione corporis, ut tangit ratio ultima.

6.5 MAIOREM MEREANTUR CORONAM. Ergo circumstantia auget meritum, et sic eadem ratione saeculares propter difficultatem circumstantiarum magis merentur quam claustrales. Sed nota quod dicunt aliqui quod circumstantiae augent
 545 meritum, aliqui quod non. Sed tota causa augmenti vel meriti eius est caritas quod videtur verius, quia sola caritas praemiatur. Alii dividunt et dicunt quod sunt quaedam circumstantiae substantialiter annexae virtuti, et hae augent meritum, ut difficilior est diligere non visum quam visum, et ideo magis meritorium. Aliae vero sunt difficultates in opere exteriore, et istae non augent meritum.

550 Sed melius dicetur ad propositum MAIOREM CORONAM, id est pluribus mereantur, scilicet animae et corpori.

Ad aliud dicatur quod si illa difficultas bene agendi in saeculo, eligitur plus quam facilitas in claustro ex amore Dei, non ex amore mundi, potest esse magis meritorium. Sed non videtur quemquam hoc posse eligere ex amore Dei, quia
 555 nullus pro amore Dei potest pro eius amore eum perdere. Nec amans aliquid pro nimio amore ad illud amatum exponit se periculis quibus facile perditur amatum.

6.6 RATIONALEM CREATURAM, id est intellectualem. CONTUITU CREATORES, in primo libro. CREATURAE DIGNIORIS, scilicet angeli, SACRAMENTUM, id est sacrum secretum aliquantulum revelatum in primo libro, TRI-
 560 PARTITAE, scilicet illius quae est tota spiritualis et illius quae est tota corporea et illius quae est partim spiritualis et partim corporea, EIQUE creaturae CONCRE-
 ATORUM, scilicet bonorum naturalium, CONTINGENTIUM, scilicet bonorum gratuitorum et malorum culpae et poenae.

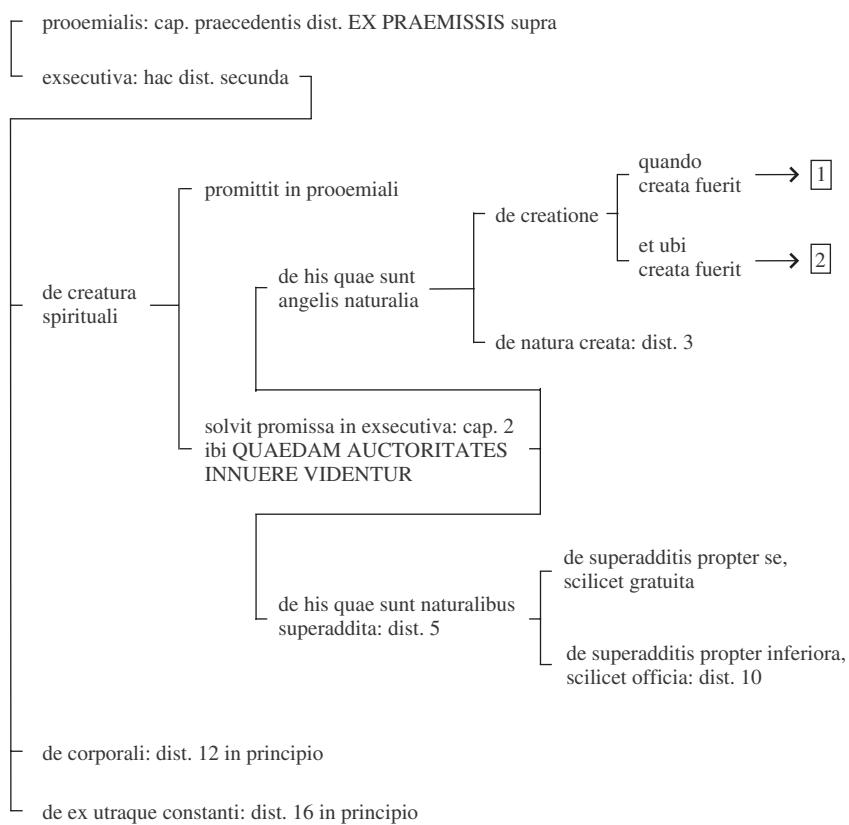
540 unione] visione V || Dei] *om. C* 543 difficultatem] difficultates B 545 quod]
om. R || vel] et P 552 plus] prius B 557 id est] *rep. B*

---

558 Resp. 1 *Sent.* 3.1–2 (ed. Grottaferrata, 1:68–74) 559 Ibid.

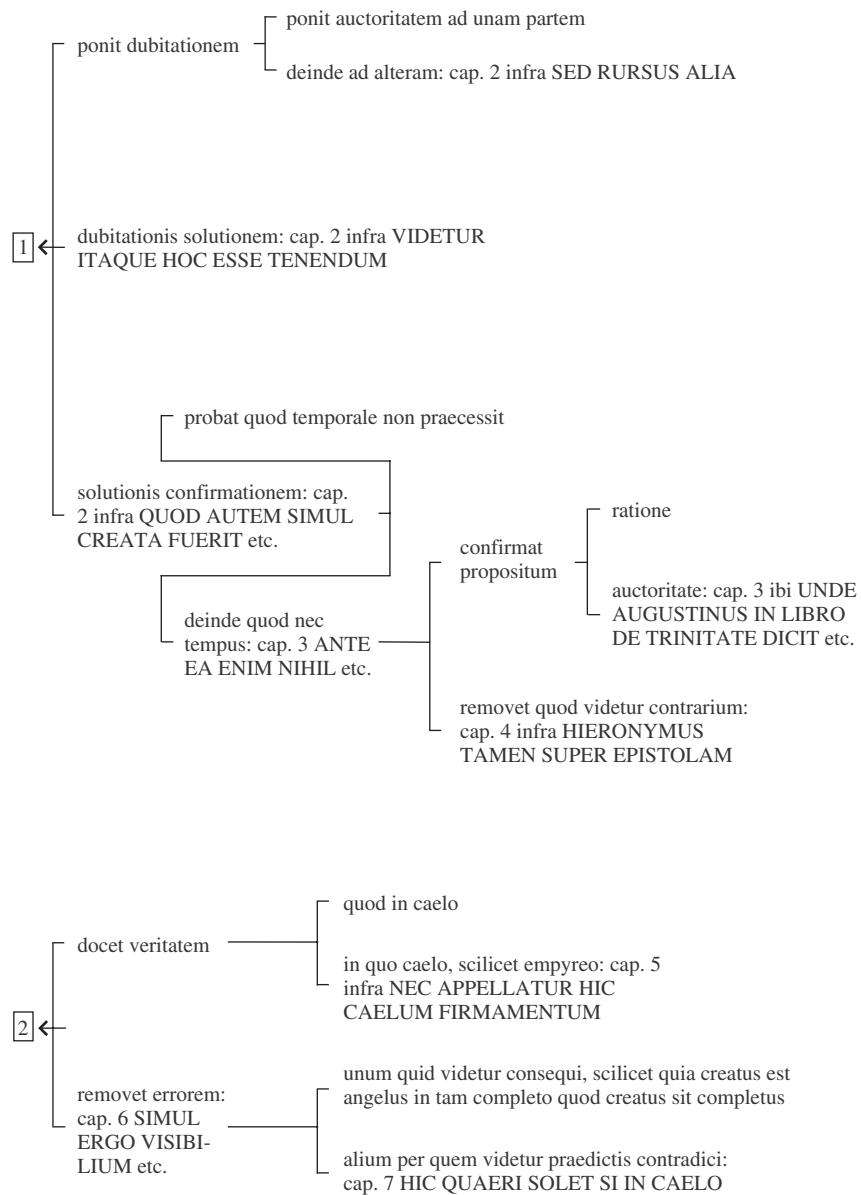
DISTINCTIO 2

1.1 DE ANGELICA ITAQUE NATURA etc. Dist. 2, cuius divisionem in modum arboris ramificatae sic depingo.

1–2 dist. 2 ... depingo] hic incipit pars executiva huius libri cuius divisionem sic accipe ut hic ante te vides V || cuius ... depingo] divisio sic depingitur infra B

^{1.1} QUANDO CREAT^A FUERIT, scilicet an ante mundum vel cum mundo vel post mundum, ET UBI, scilicet an in caelo empyreo vel alibi, ET QUALIS FACTA, id est creata, DUM PRIMO CONDERETUR, id est utrum creata sit tantum in ⁵ naturalibus an etiam in gratuitis, et hoc determinatur distinctione tertia in principio. DEINDE QUALIS, distinctione quinta, in principio. QUORUNDAM, scilicet malorum, CONVERSIONE QUORUNDAM bonorum. DE EXCELLENTIA, scilicet quod alii aliis praesint, distinctione sexta, capitulo quarto. DE ORDINIBUS, distinctione nona. ALIISQUE PLURIBUS, ut de missione, distinctione ¹⁰ decima; de custodia, distinctione undecima.

^{1.2} QUAEDAM AUCTORITATES, cap. 2.

Primo omnium quaeratur an sint angeli; secundo quid sint.

〔AN SINT ANGELI〕

Senserunt enim multi haereticorum eos non esse nec daemones; *Act. 23*: “Sad-
ducae dicunt non esse resurrectionem (mortuorum) neque angelum neque spiri- ¹⁵
tum, pharisei autem utraque confitentur.”

Et ideo primo auctoritate Scripturarum et insuper ratione – quia forte aliquibus
eorum Scripturae nostrae authenticae non sunt – hoc ostendatur. Scripturae non
tacent angelos esse et daemones; immo et Vetus et Novum frequenter hoc testatur
Testamentum. ²⁰

De angelis in Veteri habetur *Gen. 24*: “Dominus Deus caeli … ipse mittet
angelum suum coram te,” dixit Abraham ad servum suum; *Gen. 32*: “Iacob abiit
itinere quo cooperat, fueruntque ei obviam angeli Dei”; *Ps.*: “Angelis suis man-
davit de te, ut custodiant.” De daemonibus: *Prov. 17*: “Semper iurgia quaerit
malus, angelus autem crudelis mittetur contra eum”; et *I Reg. 16*: “Spiritus Do- ²⁵
mini recessit a Saul, et exagitabat eum spiritus nequam a Domino”; *Iob 4*: “In
angelis suis reperit pravitatem.”

In Novo Testamento: *Matt. 18*: “Angeli eorum semper vident faciem Patris
mei qui in caelis est”; *Ioan. 1*: “Videbitis caelum apertum et angelos Dei ascen-
dentes et descendentes.” De daemonibus: *II Cor. 11*: “Ipse Satan transfigurat ³⁰
se in angelum lucis”; *Matt. 4*: “Ductus est Iesus in desertum a Spiritu, ut tenta-
retur a diabolo.” Igitur isti qui hoc negant quam Balaam sunt caeciores, de quo
legitur *Num. 23* quod “Aperuit Dominus oculos Balaam, et vidit angelum.”

---

¹³ quaeratur] quaeritur P   ²⁵ contra eum] om. P   ³⁰ transfigurat] transfigurans R   ³²
quam] om. PV

---

^{14–16} *Act. 23,8*   ^{21–22} *Gen. 24,7*   ^{22–23} *Gen. 32,1*   ^{23–24} *Ps. 90,11*   ^{24–25} *Prov.*
^{17,11}   ^{25–26} *I Reg. 16,14*   ^{26–27} *Iob 4,18*   ^{28–29} *Matt. 18,10*   ^{29–30} *Ioan. 1,51*
^{30–31} *II Cor. 11,14*   ^{31–32} *Matt. 4,1*   ³³ Re vera *Num. 22,31*

Sed nunc rationibus probabilibus hoc astruendum. Ratio prima: quanto virtus
 35 motoris excedit virtutem mobilis, tanto mobile velocius movetur. Sed virtus primaie causae, cum sit infinita, in infinitum excedit virtutem mobilis primi. Ergo si prima causa immediate moveret primum mobile, scilicet caelum, ipsum subito revolveretur. Sed hoc patet falsum. Ergo est aliqua creatura inter Deum et primum mobile media, qua primus motor movet caelum. Hanc vocant multi
 40 ‘angelum’.

Sed ne cogar hac ratione concedere angelos factos ut caelos moverent, sciendum quod motor tantum naturalis sive infinitae virtutis movet subito. Sicut voluntarius sic potest movere vel non movere, quia voluntas valet opposita, sic potest subito vel non subito movere eo quod non habeat vim irrationabilem, ut motor
 45 naturalis.

Contra illud tamen videtur esse quod virtus sua infinita est simplicissima et ita quidquid movet ipsam movet ea tota, et ideo subito, ut videtur.

Item, videtur quod nihil moveat immediate, quia sua actio est sua substantia, et ideo non potest esse in genere accidentis, sicut est passio et motus. Non enim
 50 potest sua actio esse idem in subiecto cum aliquo motu vel aliqua passione.

Item, Aristoteles in 8. *Physicorum* hanc ponit regulam: si aliquid componitur ex duobus et unum eorum invenitur alicubi per se, et alterum per se invenie-
 55 tur. Sed homo componitur ex natura corporea et natura intellectuali; et natura corporea invenitur per se. Ergo et natura intellectualis invenietur per se, separata scilicet a corpore. Hoc autem dicimus angelum, scilicet naturam spiritualem creatam, non incorporatam.

Item, in creatione universi si tantum esset processus a magis perfecta creatura in minus perfectam, cum talis processus sit proprie artificis deficients, videretur mundi artifex deficiens.

60 Item, si tantum e contrario, cum hoc sit proprium artifici proficienti, videtur Deus artifex proficiens. Cum ergo neque proficiat neque deficiat, non erit totus processus in creatione mundi vel a perfecta in imperfectiorem vel e contrario. Erit ergo a pari creatura ad parem. Sed ultima, scilicet anima, est creatura intellectualis. Ergo et prima: hanc voco ‘angelum’.

65 Item, forma est coniuncta secundum essentiam et esse, ut forma elementaris. Et est forma coniuncta secundum esse, separata secundum essentiam, ut anima. Erit ergo et forma separata secundum essentiam et esse. Quartum autem, scilicet

---

³⁶ in] om. P 41 concedere] procedere C || caelos] caelum BR 42 sicut] sed BO; sed si P; om. CR 43 sic¹] sicut BCOR || valet] ad add. P; potest R 46–50 contra ... passione] om. BRV; marg. CO 47 ipsam movet] ipsa moveret O 53 natura²] om. V 54 invenietur] invenitur C 58 perfectam] creaturam add. P 60–61 videretur] videtur P 63 ad] in V 67 et¹] om. R || autem] om. C

^{51–53} Resp. Arist., *Phys.* 8.5 (256b 20–24); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 214 (ed. Hamesse, 157)

separatum secundum esse et coniunctum secundum essentiam, stare non potest, quia tunc nobiliores sunt res secundum esse suum quam secundum essentiam suam.

〔QUID SINT ANGELI〕

Quid autem sit angelus dicit Ioannes Damascenus, cap. 16: “Angelus est substantia intellectualis, semper mobilis, arbitrio libera, incorporea, Deo ministrans, secundum gratiam, non natura, immortalitatem suscipiens; cuius substantiae speciem et terminum (id est definitionem) solus qui creavit noscit.” ‘Substantia’: ad differentiam accidentium; ‘intellectualis’, id est spiritualis ad differentiam corporum; ‘semper mobilis’: ad differentiam vegetabilis, quae non movetur de loco ad locum; ‘arbitrio libera’: ad differentiam sensibilis, quae cogi potest; ‘incorporea’, id est non incorporata, scilicet non unita corpori ad differentiam animae; ‘Deo ministrans’: ad differentiam daemonum; ‘non natura immortalitatem suscipiens’: ad differentiam Dei. Dividitur enim substantia in corpus et spiritum; et spiritus in vegetabilem, sensibilem, rationalem, et rationalis in coniunctum naturaliter corpori et separatum.⁷⁰

Item, Dionysius: “Angelus est imago Dei, manifestatio occulti luminis, speculum purum, splendidissimum.”

1.2 UNDE ILLUD *Eccli.* 1: PRIMO OMNIUM CREATÆ EST SAPIENTIA. Legitur hoc de Christo, qui secundum humanitatem creatus est. Et ‘primo’, quia ab aeterno praevidebat Deus eum futurum. Legitur et de Filio secundum naturam divinam et dicitur creata, id est genita. Unde ipsa dicit *Eccli.* 24: “Ab initio et ante saecula creata sum.” **QUAE IN SCRIPTURIS,** scilicet sanctorum, **SAEPE VITA,** quia sicut in his quae tantum sunt forma est eorum essentia, sic in his quae vivunt forma est eorum vita. Quia ergo in angelis modicum est de materia et multum de forma, ideo angelus totus vere est vita, et ideo non tantum ‘vivens’ sed ‘vita’ dicitur. **SAPIENTIA,** unumquodque intelligens suo quo est intelligit. Quia autem in primo omnino indifferens est quod est et quo est, se toto intelligit. Et ipse est sua sapientia. Ut enim dicit Averroes: quod est in intellectu de intelligibili non differret ab intelligente, nisi intelligens differentiam in se haberet, sicut si suscipiat punctus punctum, totus est unus punctus. Cum ergo angelus

⁷² substantiae] om. V   ⁷³ terminum] om. R || id est] om. CR   ⁷⁷ non¹] om. R
⁸⁰ vegetabilem] et add. C || et] item P   ⁸⁸ ante] om. C || scripturis] scrip-
 tura BC PV || scilicet] om. R || saepe] semper P   ⁹¹ vere] fere BO; corr. ex
 vere B

^{70–73} Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 17 (ed. Buytaert, 69)   ^{82–83} Ps.-Dionysius, *De div. nom.*, cap. 4 (PL 122, 1141; Dionysiaca 1:269)   ⁸⁴ *Eccli.* 1,4   ^{87–88} *Eccli.* 24,14
^{94–95} Cf. ad sensum: “In eo quod intelligibile est ex se intelligens, et intelligens et intellectum erunt idem in omnibus modis,” Averroes, *Super 3 De an.*, *Auctoritates Aristotelis*, n. 245 (ed. Hamesse, n. 194)

fere totus sit forma et ita fere totus in se non habens differentiam, erit quasi in-differens sua sapientia ab ipso, et ita est sapientia. LUX: omnis forma lux est. Quia ergo angelus fere totus est forma, fere totus est lux. CREAT NON EST:
 100 unde Augustinus *De Trinitate* lib. 1, cap. 12: “Dictum est: ante omnes colles genuit me, id est ante omnes altitudines creaturarum et ante Luciferum genui te, id est ante omnia tempora et temporalia; secundum autem formam servi dictum est: ‘Dominus creavit me in principio viarum suarum’.” SAPIENTIA PATRIS EST GENITA etc. In *Symbolo*: “Filius a Patre solo est, non factus,” etc.

105 1.2 ITEM, SI IN PRINCIPIO CREAT DEUS CAELUM ET TERRAM, NIHIL FACTUM EST etc. Opinio Ioannis Damasceni et Gregorii Nazanzeni est quod ante omnem creaturam creati sunt angeli. Unde Damascenus, cap. 16: “Quidam aiunt quod ante omnem creationem quidem geniti sunt, ut theologus dicit Gregorius: ‘Primum quidem excogitavit angelicas virtutes et caelestes, et excogitatio
 110 opus fuit’; alii vero, quoniam postquam genitum est primum caelum. Quoniam autem ante hominis plasmationem, omnes confitentur. Ego autem theologo Gregorio consentio. Dicebat enim primum intellectualm substantiam creari, et ita sensibilem; et tunc quod ex utroque, scilicet hominem.” Ex hoc elici videtur quod spiritus corpore et proinde nec loco indiget, cum esset secundum hos ante omne
 115 corpus et locum.

1.3 ILLUD SALOMONIS, *Eccli.* 18: CREAT OMNIA SIMUL. Super hoc diversae sunt opiniones; omnes enim vel fere omnes sacri expositores sic dicunt ‘omnia’, id est materiam omnium. Unde *Glossa* ibi: “Rerum substantia simul creata est. Sed non per species formata et simul exstitit per substantiam materiae,
 120 non simul aparuit per speciem formae.” Augustinus autem opinatur quod omnia secundum materiam et secundum speciem, sed non secundum individuum, simul creata sunt. De hoc plenius posterius.

1.3 PRAECEDIT TAMEN DIGNITATE, vel potest dici quod ‘primum’ dicitur tripliciter: quandoque enim dicitur ‘ens ante quod nihil’, et sic dicit tantum
 125 privationem; quandoque comparationem tantum, scilicet ‘ens post quod aliud’; quandoque utrumque simul. Primo modo accipitur hic. Unde sensus est: primo

---

102 tempora] temporalia V 104 genita] om. P 105 item] iterum ed. || si]
 om. P 108 creationem] creaturam V 113 elici] eligi C 114 spiritus] sit prior add. P
 118 materiam] naturam C 121 secundum²] om. V

100–103 Aug., *De Trin.* 1.12 (CCL 50, 62) 103 *Prov.* 8,22 104 *Symbolum* “Quicumque”
 (DS n. 39) 107–113 Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 17 (ed. Buytaert, 74) 108–110 Greg.
 Naz., *Orat.* 38,9 et 45,5 (PG 36,320 et 629) 116 *Eccli.* 18,1 118–120 *Glossa ordin.* in
 h.l. (ed. princeps, 2:761b); forte coll. ex Alex. Hal., *Glossa in 2 Sent.* 2.12 (ed. Quaracchi, 2:18)
 120–122 Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 4,33–35 (CSEL 28,1, 131–36)

omnium creati sunt angeli, id est nihil ante eos est creatum. Nec tamen omnia post eos creata sunt, quia quattuor dicuntur esse simul creata, scilicet caelum empyreum, natura angelica, quattuor elementorum materia, et tempus.

1.4 AUGUSTINUS SUPER GENESIM lib. 1.

130

² ANTE EA ENIM, cap. 3.

ANTE EA, scilicet ante creaturam corporalem et spiritualem, NIHIL FACTUM EST.

Contra. Nonne ante facta sunt genera generalissima, saltem genus generalissimum substantiae? Item, materia angelici.

135

Responsio. Ante natura facta sunt haec, sed non ante tempore. Infinita enim prius et posterius natura possunt esse in uno nunc temporis, et ita simul tempore; materia enim non stat vel per momentum nec genus generalissimum sine specie vel individuo.

² ILLA ENIM materia elementorum et natura angelica CUM TEMPORE CREA-
ATA SUNT. ‘Cum’, immo ante, ut videtur, quia in primo instanti temporis non
fuit tempus, quia mutatio est causa temporis; et ideo cum non fuit mutatio, non
fuit tempus. Sed in primo instanti temporis non fuit mutatum esse. Ergo non fuit
tempus.

Solutio. Intellige ‘cum tempore’, id est cum primo instanti temporis vel cum initio temporis.

² NEC EX TEMPORE, id est post initium temporis, VEL IN TEMPORE, ut
tempus esset mensura. UNDE AUGUSTINUS IN LIBRO DE TRINITATE lib. 5,
cap. 16: DEUS FUIT DOMINUS ANTEQUAM TEMPUS ESSET natura non
tempore, scilicet potestate dominandi, non usu dominii. ET NON IN TEMPORE
COEPIT etc., id est fluxus temporis non est ante nunc quod est tota substantia
temporis.

150

² QUIL DOMINUS FUIT TEMPORIS. Hoc videtur falsum duplice de causa:
tum quia dominus dicitur relative ad servum, tempus autem servus non est; tum
quia relativa sunt simul natura. Igitur dominus temporis non est nisi quando
tempus est. Sed quando tempus incepit, scilicet in primo nunc temporis, nondum
fuit tempus. Ergo nec cum tempus incepit, fuit dominus temporis.

155

Ad primum dic: ‘servus’ communiter dicitur ad omne quod servit. Et ideo
tempus, cum sit de numero omnium, servit Deo. Dicit enim Ps.: “Quoniam
omnia serviunt tibi,” et ita ‘servus’ dicitur.

160

127 omnium] omni C; omnes R 136 responsio] solutio V 147 tempore²] id est add. O
148 tempus] illius corr. ex †...† P

130 Aug., *De Gen. ad litt.* 1.1 et 3 (CSEL 28.1, 4 et 7). Cf. etiam *De civ. Dei* 11.33 (CCL 48,
354); *Conf.* 12.13 (CCL 27, 223–24) 148–149 Resp. Aug., *De Trin.* 5.16 (CCL 50, 225)
159–160 Ps. 118,91

Ad secundum dic quod in primo nunc temporis, licet non fuerit tempus, fuit tamen tota substantia temporis; et eius dominus fuit Deus, cum tempus non fuit. Et ideo tunc dicitur ‘fuisse dominus temporis’, quia dominus fuit illius nunc quod est tota substantia temporis.

- ¹⁶⁵ ² NEC UTIQUE TEMPUS COEPIT ESSE IN TEMPORE, ergo in tempore importat prioritatem temporis, sicut mensura mensurati.

^{3.1} SIMUL ERGO, cap. 4.

CUM TEMPORE FACTA EST CORPORALIS, id est materia quattuor elementorum, ET SPIRITALIS CREATURA. Ergo spiritus et tempus sunt simul. Ergo ¹⁷⁰ vel simul natura vel tempore. Non simul natura, quia tempus accidens est et spiritus substantia. Substantia autem naturaliter est ante accidens. Ergo sunt simul tempore. Sed quae sunt simul tempore sunt in tempore. Ergo tempus est in tempore, scilicet principium temporis est in tempore. Et sic ante temporis initium esset tempus.

¹⁷⁵ Solutio. Intellige ‘simul’ hic negative, non positive.

^{3.1} SIMUL CUM TEMPORE EST SPIRITALIS CREATURA, id est non priusquam tempus, id est temporis initium, fuit spiritualis creatura. NEC FUIT ANTE EA etc.

Contra. Quanto aliquid simplicius, tanto naturaliter est prius. Sed natura ¹⁸⁰ angelica, cum sit pars universi, est simplicior toto cuius est pars. Ergo est prior mundo.

Solutio. Non est prior tempore, licet sit prior natura. Vel melius: dupliciter est pars, ut dicit Aristoteles in septimo *Philosophiae primae*, scilicet pars materialis vel quantitativa, sicut duo semicirculi sunt partes circuli – et talis pars eo quod sit ¹⁸⁵ posterior suo toto per suum totum definitur – et est pars essentialis, ut sunt partes formae, sicut genus et differentia sunt partes speciei – et talis pars eo quod sit toto prior cadit in definitione totius. Cum ergo creatura spiritualis nec sit genus ad mundum nec differentia, non est pars mundi essentialis, sed potius materialis. Et ideo natura posterior est mundo, sicut semicirculus circulo. Nec est verum quod ¹⁹⁰ quanto quid sit minus, tanto prius. Nec est simplicior semicirculus quam circulus, quia simplex est quod partibus caret. Igitur simplicius, id est minus compositum, alio est quod habet partes pauciores quam aliud. Nunc autem non pauciores partes

---

¹⁶² eius] eiusdem P ¹⁶⁸ corporalis] creatura add. B ¹⁷⁰ vel²] simul add. R ¹⁷⁵ positive] sic add. B ^{177–178} ante ea] antea ed. ¹⁷⁸ ea etc.] angelica creatura quam mundus B; angelica natura quam mundus C ¹⁸² prior²] prius B ¹⁸⁴ vel] pars add. B ¹⁸⁵ per] non C || definitur] definit corr. ex definitur C ¹⁸⁶ sit] suo add. R ¹⁹⁰ quid] aliquid P || minus] simplicius corr. ex minus P ¹⁹¹ quia] quoniam P

habet semicirculus quam circulus, quia utrumque infinitas. Similiter intelligentia quaelibet, quae est quodammodo omnia, non habet pauciora quam mundus. Et 195 ideo nec mundo simplicior quoad hoc.

Vel mundus prior est in intentione agentis. Sed angelus prior in executione operis. Sed quaestio est an in intentione divina possit esse prius et posterius. Videtur enim quod sit ibi principaliter et non principaliter intentum.

3.1 NEC FUIT ANTEA sic videtur sentire universum cum omnibus partibus suis simul factum, sicut vult Augustinus. 200

3.2 SEX MILIA NECDUM etc. Ante incarnationem Verbi transierunt quinque chiliades. Hieronymus autem loquitur secundum tempus suum, qui fuit in sexta aetate, quando currebat sexta chiliadas. AETERNITATES, QUANTA TEMPORA, id est quanta tempora aeterna. Unde post isto eodem capitulo dicitur ‘tempus aeternum’, quod sic intelligi potest sicut dicit Damascenus: Angeli respectu Dei 205 sunt corpora et grossa quaedam. Sic eorum esse respectu esse Dei est motus vel mutatio. Motui autem respondet tempus et aeterno aeternum, sicut esse Dei respondet aeternitas. Sicut ergo esse divini mensura est aeternitas, sic esse angelici mensura est aliqua quae respectu aeternitatis Dei tempus est, sicut eorum esse respectu esse divini motus est. Et haec mensura esse divini a Damasco 210 no ‘saeculum’ dicitur. Unde Ioannes Damascenus, cap. 15: “Dicitur ‘saeculum neque tempus neque temporis aliqua pars’, a solis motu et cursu ‘mensurata’, scilicet per dies et noctes consistens, ‘sed simul protenditur cum aeternis, velut quidam temporalis motus et spatium’. Quod enim his quae sub tempore sunt tempus, hoc aeternis est saeculum.” Secundum philosophos quod Damascenus 215 dicit ‘saeculum’ dicitur ‘aevum’.

3.2 CETERIQUE ORDINES, Archangeli scilicet, Principatus, Potentates, Virtutes, Cherubim, et Seraphim. EIQUE, Deo, angelos SERVISSE.

3.3 QUOD PRIUS DICTUM EST, scilicet haec tria: materiam elementorum et tempus et naturam angelicam esse simul, quod dictum est supra capitulo proximo 220 ANTE EA, ibi: ILLA ENIM CUM TEMPORE etc. SED ALIORUM OPINIO-

193 utrumque] habet add. B 195 nec] non V 197 est] sit B 201 necdum] nostri temporis add. B 202 sexta] quinta PR 203 chiliadas] QUANTAS PRIUS add. B 209 Dei] om. V; corr. ex dicitur R 211 15] cum add. R 217 scilicet] om. PV 221 ibi] scilicet add. B || etc.] creata sunt B

200 Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 4.33 et 5.17 (CSEL 28.1, 132–33 et 160) 201 Hier., *Comm. in Pauli epist. ad Tit.* 1,2 (CCL 77C, 10) 202–203 Resp. Petr. Com., *Hist. scholast.*, cap. 105 (PL 198, 1591) 205–206 Resp. Ioan. Dam.: “Omne enim comparatum ad Deum, qui solus incomparabilis, et grossum et materiale invenitur: solus enim essentialiter immaterialis et incorporeus Deus est,” *De fide orth.*, cap. 17 (ed. Buytaert, 69) 211–215 Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 15 (ed. Buytaert, 66) 211–214 Greg. Naz., *Orat.* 28.8 et 45.4 (PG 36, 320 et 628) 219–220 Resp. supra, cap. 2

NEM, scilicet Avicennae et Graecorum, qui dixerunt Deum ante mundum creasse intelligentias, per quas creavit mundum. Posset autem aliter responderi ad illud Hieronymi dicendo quod sua interrogatio sonat in negationem, quasi dicat ‘nullae aeternitates nulla tempora fuerunt’. Vel aliter: fuerunt in praescientia Dei, sicut dicitur agnus “occisus ab origine mundi,” *Apoc.* 13.

4.1 IAM OSTENSUM EST, cap. 5.

4.2 IN EVANGELIO DOMINUS AIT, *Luc.* 10. EMPYREUM, ID EST IGNEUM.

Aestimavit Plato tantum quattuor esse corpora et ignem purissimum ‘aetherem’
230 dixit sive ‘caelum’, cui consentire videtur Ioannes Damascenus. Aristoteles autem dicit caelum esse corpus quintum, aliud a corporibus quattuor elementorum. NON A CALORE. Cum enim “tres sint species ignis,” ut dicitur in *Topicis*, caelum posuerunt ignem non carbonem vel flamمام sed lucem. QUOD EST SUPRA FIRMAMENTUM. Quippe ipsum est nobilissimum corporum machinae mundialis. Et quanto corpus est nobilis, tanto eius locus est superior naturaliter.
235

4.3 SED EMPYREUM, ID EST IGNEUM VEL INTELLECTUALE. De hoc caelo, scilicet empyreo, quaeritur utrum sit locus vacuus vel plenus, utrum finitus in sursum vel infinitus, utrum mobile vel quietum.

〔UTRUM CAELI EMPYREI LOCUS SIT VACUUS VEL PLENUS〕

Ad primum. Credo quod locus sit et non vacuus, sed potius subtilissimo corpore plenus. Iste enim locus est ultimae spherae spissitudo. Et forte haec tan-
240 tum lux est, ut sicut in nobis, scilicet in minori mundo, lux inter corpus et spiritum est medium; similiter in maiori mundo sit haec lux, quae est orbis ultimus, inter spiritus et corpora medium.

Quod autem ibi sit tantum lux sic videtur, ut dicitur in octavo *Physicorum*: “Si
245 duo aliqua inveniantur coniuncta vel simul, et unum potest inveniri sine altero alicubi, et reliquum sine ipso alicubi poterit inveniri.” Sed in isto aere lux et aer inveniuntur simul; et alicubi invenitur aer sine luce, ut hic de nocte vel in limbo

222 Graecorum] sectorum C 224 nullae] nullas COPR 228 igneum] om. V 230 Io-
annes] om. V 234–235 machinae mundialis] om. B 236 sed] om. COV 240 haec] spissitudo add. *interlin.* O 240–241 tantum] om. R 245 inveniantur] inveniuntur V
246 ipso] illo B; ipso al. litt. B

222–223 Proxime resp. Rob. Gross., *Hex.* 2.1.1 (ed. Dales-Gieben, 85); remote Avicenna, *Li-
ber de philosophia prima* 9.4 (ed. Van Riet, 2:476–88) 224 Resp. supra 226 *Apoc.* 13,8
228 *Luc.* 10,18 229–230 Plato, *Tim.* 32B–C; cf. Arist., *De caelo* 1.3 (270b 21–24) 230
Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 20 (ed. Buytaert, 79) 230–231 Arist., *De caelo* 1.2
(269a 32–33) 232 Arist., *Top.* 5.5 (134b 28–30); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 79 (ed.
Hamesse, 327) 244–246 Arist., *Phys.* 8.5 (256b 20–24); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 214
(ed. Hamesse, 157)

inferni. Ergo alicubi invenietur lux sine aere vel quolibet alio diaphano. Sicut ergo in loco infimo est corpus elementare sine luce, sic in loco supremo erit lux sine alio corpore.

Item, si quanto corpus est nobilior, tanto eius locus naturalis est superior. Cum inter corpora sit lux nobilissima, erit naturaliter et loco suprema.

Item, lux proprie laetificat. *Prov.* 13: “Lux iustorum laetificat”; et *Prov.* 15: “Lux oculorum laetificat”; et *Ps.*: “Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine, dedisti laetitiam in corde meo”; et item: “Lux orta est iusto, rectis corde laetitia.” Ubi igitur summa laetitia, congruit ut sit lux limpidissima. Sed limpidissima non est quae alteri corpori admiscetur, ut aquae vel aeri. Igitur ibi est lux sine alio corpore; unde *Sap.* 18: “Sanctis autem tuis erat lux maxima.” Si ‘maxima’, ergo nulli alteri corpori coniuncta. Et *Prov.* 4: “Iustorum semita quasi lux splendens, procedit et crescit usque ad perfectam diem.” Ibi autem est dies perfecta ubi lux maxima.

Hinc patet ibi continue esse diem et numquam noctem, quia tota illa sphaera lux est. Credibile autem est ut tantae subtilitatis sit lux illa quod, cum corpora nostra glorificata ibi fuerint, neque nobis cedat neque resistat, sed potius simul loco fiat, ut lux haec et aer et ignis et ferrum in ferro ignito; *Ex.* 10: “Ubi 265 habitabant filii Israel lux erat.” Ubi autem est quodcumque resistens lumini et negans luci transitum, tenebra est potius, id est privatio lucis.

Sed utrum haec lux, scilicet corpus caeli empyrei, sit in factum esse, sicut aliae sphaerae caelestes, vel in continuo fieri, sicut haec lux hic, quaestio esse potest. Et videtur magis quod, cum non gignatur ex alio corpore, sit permanens, sicut lux primogenita, quae indita est stellis et luminaribus et permanet in eis.

〔UTRUM CAELI EMPYREI LOCUS SIT FINITUS IN SURSUM〕

Ad secundum. Credo quod finitus est in sursum, sicut et in deorsum. Sed qua quantitate finitus, sciunt qui ibi sunt. Ceterarum enim sphaerarum spissitudinem aestimamus ex spissitudine vel diametro stellarum in eis positarum.

Sed contradicere videtur *Bar.* 3: “O Israel, quam magna est domus Dei, et 275 ingens locus possessionis eius! Magnus et non habet finem, excelsus et immensus.” Si finem non habet, sed est immensus in sursum, et hoc tangere videtur

---

253 et] om. B || *Prov.*] om. BCRV 255 in ... meo] et cetera V || et] om. OP
258 erat] erit BR || maxima] om. O 260 procedit] praecedit P 261 ubi] est
add. V 265 haec] hic P || et²] ut C 269 hic] *interlin.* B; om. P 271 indita]
om. C 272 et in] om. P 273 finitus] finitum BP || spissitudinem] hic add. P
274 ex] eras. B

---

253 *Prov.* 13,9 253–254 *Prov.* 15,30 254–255 *Ps.* 4,7 255–256 *Ps.* 96,11 258 *Sap.*
18,1 259–260 *Prov.* 4,18 265–266 *Ex.* 10,23 275–277 *Bar.* 3,24–25

dicens ‘excelsus’, videtur infinitus locus ille, cum tamen probet Aristoteles nulum corpus esse magnitudinis infinitae.

²⁸⁰ Solutio. Poteſt intelligi quod dicit ‘non habet finem’, quia ille locus circularis est. Circulus autem et sphaera fine vel termino carent. Ac si diceret ‘magnus’, et tanto maior quod est circularis. Circulus enim est maxima figurarum superficialium, et sphaera corporalium.

Quod autem dicit ‘immensus’ potest intelligi, id est sine mensura aestimabili; ²⁸⁵ vel sic: ‘immensus’ potest dici locus ille, quia linea respectu puncti immensa est, quia respectu eius est infinita. Similiter cum caelum solis se habeat ad totam terram, sicut ad punctum secundum apparentia visui; est enim terra respectu sphaerae solis, ut punctus respectu circuli. Multo magis caelum empyreum quod forte magis distat a caelo solis quam caelum solis a terra. Infinitum est respectu ²⁹⁰ terrae vel sphaerae lunae. Et ita respectu terrae est locus ille sine mensura et ita immensus, non tamen absolute infinitus.

[UTRUM CAELUM EMPYREUM SIT MOBILE VEL QUIETUM]

Ad tertium. Credo quod hoc caelum sit immobile et fixum.

Probatio. Sicut omne quod alteratur qualitatem habet et quod augetur quantitatem, sic omne quod localiter movetur habet locum. Locus autem est ultimum continentis immobilis. Igitur cum caelum stellarum fixarum moveatur, erit infra aliquod continens immobile. Sed non est nisi infra empyreum. Ergo empyreum est immobile. Vel si movetur, est adhuc in aliquo corpore ambiente immobili. Et sic in infinitum erit corpus in corpore.

Item, si omnes sphaerae caelestes essent mobiles, nulla earum esset mobilis.

³⁰⁰ Probatio. In sphaeris caelestibus mobilibus ita est quod quanto fuerit superior, tanto est motus velocioris, sicut probat Alpetragius in libro suo, licet aliter videatur ad sensum. Igitur si empyreum movetur, cum sit supremum, est velocissimi motus et capit alias secum. Igitur aut aeque velociter movebuntur empyreum et aliae sphaerae aut retardabitur motus aliarum sphaerarum aliquantulum. Si pri- ³⁰⁵ mum, tunc quaelibet pars sphaerae inferioris erit semper e directo eiusdem partis sphaerae superioris. Igitur sicut nec aliqua inferiorum sphaerarum totum mutat locum et ita non movetur, ita nec pars aliqua earum mutat locum. Et ita omnino nullus est ibi motus, quia et tota quaelibet sphaera et quaelibet pars semper est e directo eiusdem partis sphaerae continentis.

---

²⁷⁸ ille] iste C   ²⁸¹ et] vel R   ²⁸⁷ ad] om. P   ²⁸⁸ solis] solus C || quod] et C   ²⁸⁹ distant] distant C || est] enim add. BC   ²⁹⁰ lunae] vel lineae P   ²⁹⁶ ali- quod] aliquid P   ³⁰³ capit] rapit P   ³⁰⁶ totum] tota B   ³⁰⁸ pars] sphaerae add. P   ³⁰⁹ partis] om. V

^{278–279} Resp. Arist., *Phys.* 3.5 (204a 8–206a 8)   ^{294–295} Resp. Arist., *Phys.* 4.4 (212a 20–21)   ³⁰¹ Al-Bitrugi (Alpetragius), *De motibus caelorūm*, cap. 5 (ed. Carmody, 82–85)

Nec potest dici quod sphaera inferior mutat locum saltem secundum partes ³¹⁰ respectu terrae, quae est immobilis, quia non habet haec pars orbis alium situm respectu terrae quam prius, quia locus continet locatum, non continetur ab eo. Terra autem ab orbibus omnibus continetur. Tunc autem dicitur aliquid mutare locum, cum fuerit in diversis partibus continentis. Pars autem caeli non est nunc in una parte terrae et iam in alia, quia caelum continet terram, non e contrario. ³¹⁵

Si vero sphaerae inferiores tardius moventur quam empyreum, tunc nulla sphaera inferior vel pars eius locum mutat, sicut molaris in aqua non mutat locum, quamvis continuis diversis aquae partibus ambiatur. Similiter sphaera superior, scilicet locus sphaerae inferioris potius mutat locum, quam ipsa sphaera inferior vel pars eius. ³²⁰

Item, cum tempus sit mensura motus, necessario est ibi tempus ubi est et motus. Si ergo in empyreto tempus non est, nec motus. Quod ibi non sit tempus, dicit Aristoteles in libro *Caeli et mundi*, loquens de loco super caelum stellatum quem ibi frequenter vocat locum spirituum sic.

Igitur supra caelum neque est locus neque tempus neque vacuum. Et ideo quod ³²⁵ est illic, non potest tempus facere ipsum vetus. Ibi enim fixa est vita sempiterna in saecula saeculorum, quae non alteratur nec deficit, sed est melior vita.

Sed sic videtur dicere quod ibi non sit locus, cui supra contradiximus. Sed dic quod locus dicitur ibi vel corpore spatium privatum; et hoc negat ibi esse, dicens ‘neque locus’. Aut dicit locum spatium plenum tali cum corpore quod ³³⁰ cedit locato subintranti, quod negat ibi esse, dicens ‘neque locus’.

Sed merito quaeritur utrum solis et stellarum lumina caelum empyreum ingreditantur. Et si sic, erit ibi aliqua mutatio, quia, licet ibi non sit vicissitudo lucis et tenebrarum, erit tamen ibi vicissitudo maioris lucis et minoris eo quod sol magis illuminat illam partem empyrei cui est proximior quam partem remotiorem. ³³⁵ Vicissim autem sol motu suo nunc uni parti empyrei est proximior, nunc alteri.

Solutio. Dici posset quod nulla lux stellarum ibi intrat, sed tantum empyreum sua luce et luce corporum glorificatorum illuminatur. Et hoc videtur posse esse: vel quia luci stellarum sit locus naturalis determinatus in sursum, scilicet usque ad empyreum (et tunc nec ascendit ut intret in empyreum, sicut nec aer subintrat ³⁴⁰ locum ignis nec ignis caeli); vel si intrat lux stellarum empyreum, non tamen auget ibi lucem, quia corpus grossius aliqua luce subintrans eam, non auget lucem nec intendit, sed potius obscurat eam. Igitur cum lux stellarum sit corpus grossius luce empyrei, subintrans ipsum obscuraret potius lucem illam quam intenderet. Nec tamen obscurat eam. Non enim obscurat lucem, nisi quod habet contra ³⁴⁵ eam aliquam resistentiam. Sed lux est minoris resistentiae quam subtilissimus

---

³¹³ aliquid] ad C ³¹⁶ moventur] moverentur P || nulla] illa V ³¹⁷ locum¹] non add. interlin. V ³²⁴ vocat] appellant V ³²⁸ cui] cuius C ³²⁹ ibi¹] ab Aristotele add. interlin. B

aer, quia subtilior. Et lux illa est vehementissimae virtutis ad penetrandum in tantum forte, ut nec minus lapidem vel lignum penetraret quam aerem, sicut est de corpore glorificato.

「QUALITER CAELUM DICATUR ANGELIS REPLETUM」

³⁵⁰ 4.3 QUOD STATIM FACTUM ANGELIS EST REPLETUM.

「ARGUMENTA IN CONTRARIUM」

¹ Contra. Sufficit angelo locus punctalis. Sed in minima linea sunt puncta infinita. Ergo minima linea non repleretur nisi infinitis angelis. Quanto magis caelum empyreum non nisi infinitis repleri potest angelis, cum tam mirae sit amplitudinis, ut quasi infinitum reputetur, ut dicitur supra, *Bar. 3?* Quia ergo ³⁵⁵ omnes angeli sunt numero finiti, constat caelum empyreum angelis non fuisse repletum.

³⁶⁰ Quod autem locus punctalis angelo sufficiat, patet quia anima et angelus, ut dicit Augustinus, “natura sunt pares, sed officio dispares.” Cum igitur anima naturaliter sit in quolibet punto sui corporis tota, et ita in unico punto tota esse posset, poterit similiter et angelus.

³⁶⁵ Item, si locus punctalis ei non sufficit, quis ergo locus ei sufficiet primo? Si locus unius pedis vel digiti, tunc angelus erit in toto illo loco totus, aut igitur ita quod totus in quolibet punto illius loci aut ita ut pars angeli in parte loci. Si primum, poterit totus esse in unico punto. Si secundum, erit divisibilis et corpus.

Et potest hic quaeri generaliter de loco spirituum: primo an spiritus sit in loco secundum suam substantiam; secundo an plures possint esse in eodem loco; tertio an aliquis sit eis locus naturalis a natura determinatus.

「UTRUM SPIRITUS SIT IN LOCO SECUNDUM SUAM SUBSTANTIAM」

² De primo videtur quod in loco non sunt. Supradictis enim proximo ante duabus rationibus non sunt nisi in puncto. Sed punctus locus non est. Locus enim superficies est. Ioannes Damascenus, cap. 13: “Locus est corporalis, finis eius

---

³⁵⁰ repletum] id est habitatum *add. interlin.* B   ³⁵² repleretur] repletur B   ³⁶¹ item] prima P || primo] *om. P*   ³⁶³ totus... quilibet] in toto V || ita²] *om. O*   ³⁶⁴ unico] uno C   ³⁶⁶ spiritus sit] sint V   ³⁶⁷ possint] possunt P; possent V   ³⁷¹ Ioannes] *om. V*

³⁵⁴ *Bar. 3,24–25*   ³⁵⁸ *Resp. Aug., De lib. arb. 3.11* (CCL 29, 294) et *De quant. an.*, cap. 34 (CSEL 89, 226)   ³⁶⁹ proximo ante: supra ll. 351–60   ^{371–372} *Ioan. Dam., De fide orth.*, cap. 13 (ed. Buytaert, 56)

quod continet, secundum id quod continet quod continetur.” Igitur non sunt in loco secundum substantiam suam.

³ Item, videtur Damascenus dicere quod non secundum substantiam, sed tantum secundum operationem suam sint in loco, cap. 13. Sic angelus corporaliter ³⁷⁵ quidem in loco non continetur. Verumtamen dicitur esse in loco, quia adest intelligibiliter; circumscribitur ubi et operatur.

⁴ Item corpus potest esse non in loco, ut caelum supremum extra quod non est aliquod corpus continens, et hoc est tali corpori naturale et essentiale; ergo multo fortius angelus secundum suam substantiam non est in loco. ³⁸⁰

〔UTRUM SPIRITUS PLURES POSSINT ESSE IN EODEM LOCO〕

⁵ De secundo. Videtur quod plures possunt simul esse in eodem loco, quia video quod duo corpora possunt esse in eodem loco, ut lux et aer et multa lumina sunt in eodem aere.

Item, simul sunt in eodem aere ferrum et ignis, et corpus glorificatum cum non glorificato. Multo fortius et duo spiritus simul loco esse poterunt. Subtilior ³⁸⁵ enim spiritus est corpore spirituali.

Item, in daemoniaco est malignus spiritus alicubi in corpore eius. Sed anima eius est in qualibet etiam minima parte corporis eius tota. Igitur in aliqua saltem parte corporis simul sunt anima et ille malignus spiritus. Similiter est de spiritu bono, scilicet angelo, qui intra nos est aliquando, sicut dicitur *Zach.* 4: “Angelus ³⁹⁰ qui loquebatur in me.”

Sed contra. Augustinus *De fide ad Petrum*: “Inest singulis (scilicet animabus) naturalis terminus, quo a se invicem discernuntur, quod nullus eorum est in alio.”

〔UTRUM ALIQUIS SIT SPIRITIBUS LOCUS NATURALIS〕

⁶ De tertio. Videtur quod habeant aliquem locum naturalem, id est caelum, quia quanto creatura fuerit nobilior, tanto locus eius naturalis est superior, ut locus ³⁹⁵ caeli naturalis est superior loco ignis, et ignis quam aeris, et sic de aliis. Ergo

375 sint] sunt PR; om. V 377 operatur] item Augustinus, *De spiritu et anima*: “Anima per praesentiam et operationem loco clauditur.” (Alcher of Clairvaux, *De sp. et an.*, cap. 18 [PL 40, 794]) Item, multo magis videtur corpus indigere loco vel locus corpore quam spiritus loco vel e contrario; cum igitur sit aliquod corpus sine loco, quia sine continente, scilicet caelum ultimum, multo magis et spiritus add. O 378–380 item ... loco] marg. C; om. BORV 380 angelus] spiritus C 381–383 de ... aere] om. BCRV 381–384 videtur ... item] marg. P 381–382 video quod] cum O 382 loco] simul add. P 384 item ... sunt] de secundo cum sint simul C 388 eius¹] om. V 392 animabus] vel spiritibus add. P

374–375 Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 13 (ed. Buytaert, 56–57) 390–391 *Zach.* 4,1
392–393 Recte Fulgentius Rusensis, *De fide ad Petrum* 30 (CCL 91A, 731)

creaturae nobilissimae, scilicet rationali, erit locus naturalis supremus. Si igitur habet locum naturalem determinatum in universo, hic erit caelum supremum. Unde et locum illum vocat Aristoteles locum spirituum plures in libro *Caeli et mundi*.³⁹⁹ Et hoc convenienter. Magis enim sibi convenire videntur spiritus et corpus spirituale quam corpulentum; *Luc.* 10: “Videbam Satanam sicut fulgor de caelo cadentem.” Sed fulgor non cadit nec deserit locum superiorem, cum sit ignis, nisi violenter, cum locus eius naturalis sit sursum. Igitur et daemonum naturae magis congruit locus sursum. Et hic dicitur de empyreo “quod statim factum, angelis est repletum.”⁴⁰⁰

Sed contra. Nihil extra suum locum naturalem quiescit. Sed habet inclinationem naturalem ad suum locum. Igitur angeli, cum ad nos veniunt, plene beati non sunt, quia loco suo naturali carent.

Item, omne habens locum aliquem naturalem movetur ad ipsum quantum in ipso est et numquam ab ipso nisi cogente violentia potentioris. Igitur cum ascendant et descendant de caelo nullo cogente, sicut dicitur *Ioan.* 1: “Videbitis caelum apertum et angelos Dei ascendentibus et descendebus”; similiter *Gen.* 28: Vedit Iacob “angelos ascendentibus et descendebus per scalam,” non videtur quod locus sursum sit eis naturalis.⁴⁰¹

Ad horum evidentiam sciendum quod secundum quosdam quodlibet compositum ratione materiae est hic et nunc, et non ratione formae. Quod patet, ut dicunt, per hoc quod ea quae solum sunt forma non sunt hic et nunc, sicut Deus et sicut universale, quod non est hic et nunc, sed ‘ubique et semper’, ut dicit Aristoteles, quia universale totum forma est. Quod autem materiae debeatur hic et locus dicit Damascenus cap. 13: “Igitur,” inquit, “Deus immaterialis existens, in loco non est.” Ex hoc sequitur, ut dicunt, quod omnis spiritus creatus, cum habeat materiam, non tantum per operationem est hic et nunc, sed potius per suam substantiam, quia per suam materiam, quae est pars sua substantiae, et cum materia habeat partem et partem. Sed quod materia habeat partem actu extra partem, hoc habet a forma. De sua natura quantum est in ipsa non habet nisi partem infra partem, et sic semper usque ad punctalem parvitudinem.⁴⁰²

Hinc patet, ut dicunt, quod si posset tota materia esse sine forma aliqua, non occuparet nisi locum punctalem. Similiter quaelibet pars materiae, si sine forma manere posset, ut materia huius angeli, locum tantum occuparet punctalem. Cum

---

399 plures] *om.* B   400 enim] tamen B   412–413 similiter … descendentes] *om.* (*hom.*) C   413 Iacob] et P

399–400 Resp. forsitan Arist., *De caelo* 1.3 (270b 1–25)   401–402 *Luc.* 10,18   404–405 Petr. Lomb., 2 *Sent.* 2.4 (ed. Grottaferrata, 1:340), probabiliter ex *Glossa interlin.* in *Gen.* 1,16 (ed. princeps, 1:9a)   411–412 *Ioan.* 1,51   412–413 *Gen.* 28,12   418–419 Arist., *Anal. post.* 1.31 (87b 28–33); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 92 (ed. Hamesse, 319)   420–421 *Ioan. Dam.*, *De fide orth.*, cap. 13 (ed. Buytaert, 57)

igitur materia quantum est in se non quaerit nisi locum punctalem, sed ratione 430
formae extendentis materiam et facientis partem extra partem actu quaerit locum
ampliorem. Igitur si materiae detur aliqua forma, non faciens partem materiae
extra partem, poterit illud compositum adhuc esse in loco punctali. Cum ergo
forma creaturae spiritualis materiam non extendat ut faciat partem extra partem,
necessario ratione materiae, ut dicunt, erit creatura spiritualis hic. Sed ratione 435
talis formae non occupabit nisi punctum. Sic igitur angelus non quaerit suaे
substantiae nisi locum punctalem. Sed quando angelus exercet aliquam actionem
localem, ratione operationis suaе dicitur esse in loco ampliori, scilicet in tanto in
quanto extendit se eius operatio.

Igitur spiritualis creatura duplíciter dicitur esse in loco vel hic secundum istos, 440
ut magis vere loquar, scilicet per substantiam – et sic non quaerit nisi locum punc-
talem – et per operationem – et sic quaerit tantum locum quantum occupat sua
operatio. Et aestimaverunt quod locum punctalem vocavit Damascenus (cap. 13)
'locum intelligibilem', eo quod loci circumscribentes locata; sensibilia sunt eo
quod corporalia vel quanta. Sed punctus non sensu, sed potius intellectu compre- 445
henditur. Quod autem his duobus modis sint spiritus in loco tangit Damascenus
in 13 cap., dicens: "Angelus dicitur esse in loco, quia adest intelligibiliter." Ecce
locus punctalis. Et sequitur statim: "Circumscribitur ubi et operatur."

〔RESPONSIONES AD OBJECTA〕

Dicunt ergo ad primum quod si fiat quaestio quomodo 'repletum est caelum
angelis' loquendo secundum quod sunt in loco per suam substantiam, tunc sic 450
intellige 'repletum' non quin plures et infinito plures ibi esse possint. Sic enim
tantum quae sunt unum continuum vel plura contigua replere possunt, quorum
neutrum in angelis est. Sed intellige 'repletum' ideo dictum, quia valde multi
ibi erant, sicut et de daemonibus in hunc aerem proiectis. Dicit Haimo: "Sicut
radius solis plenus est atomis, sic aer iste caliginosus plenus est daemonibus." 455
Sic ergo et radius plenus atomis dicitur propter innumerabilem multitudinem, et
aer daemonibus, non quod plura inesse non possint.

Si vero loquamus de loco angelorum in quo sunt per operationem, sic posset
quoquo modo dici 'caelum angelis repletum'. Si in caelo otiosi ab actione locali

---

432 detur] debetur V || materiae²] om. V 433–434 poterit... partem²] om. (hom.) B
437 exercet] exterget COR 439 eius] sua R 442 occupat] om. V 443 operatio] actio O 446 sunt] sunt P 447 in¹] om. V 449 est] sit BCOP 450 sunt] sunt C
|| per] secundum V 451 et] etiam B || infinito] corr. m. post. ex infiniti V ||
possint] possunt P 452 vel] et P 457 inesse] esse V || possint] possunt CP; corr.
ex possunt O 459 locali] vocali V

443–444 Cf. Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 13 (Buytaert, 56) 446–447 Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 13 (ed. Buytaert, 58) 448 Ibid. 454–455 Haimo Halb., *Homiliae in epistulas Pauli*, hom. 3 (PL 118, 809)

460 non sunt, ut a cantu vocali, sicut legitur *Is.* 6 et *Apoc.* 4: “Clamabant alter ad alterum et dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus,” vel ab aliqua alia actione huiusmodi. Concedunt tamen multi quod angeli non laudant vocaliter, sed homines quando erunt ibi cum corporibus glorificatis. Multi etiam quod nec homines, super quo disputatum est in principio primi libri. Licet igitur substantia angeli non occupet nisi punctum, tamen haec actio aliquam caeli partem occupare potest. Et tot possent esse angeli quod sic totum caelum occuparetur. Si ergo caelum in toto illo loco est in quo operatur angelus, totum caelum sic dicitur ‘repletum angelis’.

Ad secundum. Sicut dictum est: dupliciter est locus, scilicet spiritualis vel 470 intellectualis, ut punctus – et hoc est magis proprie situs quam locus – et corporalis; et hic proprie ‘locus’ dicitur. Et hic est superficies, ut dicit Aristoteles et Damascenus.

Ad tertium iam responsum est, quia ut dictum est utrumque modum essendi in loco, scilicet per substantiam et operationem, tangit Damascenus.

475 Ad quartum. Licet ultimum caelum careat loco quia continente, tamen dicitur esse hic, quia materia non caret et situm habet sibi determinatum in universo.

Ad quintum. Dicunt plures spiritus simul esse in eodem punto, cum non sint alicubi nisi per naturam materiae tantum, ut dictum est. Plures autem partes materiae simul sunt et infinitae partes simul esse possunt quantum est de natura 480 materiae. Ad hoc autem quod dicit Augustinus dicendum quod sicut diversarum stellarum luces simul sunt in eodem aere, nec tamen admiscentur ibi, sed sunt ibi distinctae; alioquin mediante aere distinctae a nobis videri non possent. Similiter et spiritus simul et tamen distincti esse possunt. Quorum autem est distinctio est unicuique proprius terminus. Nec unum in alio est proprie. Similiter duarum linearum non continuatarum conterminalium idem est locus, scilicet unus punctus loci, punctorum duorum terminalium. Nec tamen sibi invicem insunt, sed sunt distincti.

Ad sextum. Dicunt quod angelus de natura materiae habet quod sit necessario alicubi; de natura vero formae suae, quia est nobilissima, naturalis est ei locus 490 supremus. Est insuper in eo ex parte formae non tantum natura sed etiam voluntas. Et cum tam natura quam voluntas sit principium, potentius tamen principium est voluntas quam natura. Sed voluntati nullus locus est naturaliter determinatus. Sicut igitur quia corpus et anima sunt naturaliter unita, non movetur corpus violenter, licet sit ponderosum, cum movente anima moveatur a retro in ante et

---

460 clamabant] clamabat P 461 dicebant] dicebat P || alia] om. COPR 466 et]
quod BR 492 locus] situs O

460 *Is.* 6,3 460–461 *Apoc.* 4,8 464 Resp. Petr. Lomb., 1 *Sent.* 1,1 471–472 Arist.,
Phys. 4,4 (212a 20–21); Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 13 (ed. Buytaert, 56) 474 Resp.
Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 13 (ed. Buytaert, 56–57) 480–481 Recte Alcher, *De spiritu
et anima*, cap. 22 (PL 40, 795)

non a sursum in deorsum, similiter quia natura et voluntas in angelo naturaliter sunt unita, et voluntas naturaliter praedominatur naturae, nusquam erit natura violenter, ubi est voluntarie. 495

Videntur autem Scripturae dicere Deum esse locum naturalem angeli, quia et animae, quorum idem est locus naturalis, quia natura pares sunt; *Eccle.* 10: “Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris”; 500 *Glossa*, id est Deum. *Act.* 17: “In ipso vivimus et movemur et sumus”; *I Ioan.* 4: “Qui manet in caritate in Deo manet”; *Ioan.* 6: “Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem in me manet”; et 15: “Manete in me”; et eodem: “Sicut palmes non potest facere fructum a semet ipso, nisi manserit in vite, sic nec vos, nisi in me manseritis.” 505

Solutio. Figurative dicitur Deus ‘locus’, quia sicut extra suum locum naturalem nulli est quies, sic nec rationalis creatura quiescit nisi in Deo. Et ideo de illis qui in Deo non sunt, scilicet malis, dicitur *Is.* 57: “Impii quasi mare fervens, quod quiescere non potest.” Et *Is.* 48: “Non est pax impiis, dicit Dominus.” Et Augustinus, libro primo *Confessionum*: “Inquietum est cor meum donec perveniat 510 ad te.”

Igitur locus spiritualis creatureae dicitur tripliciter secundum istos, scilicet quia est in loco per substantiam et per operationem, et haec loca habet quasi suae naturae; et locus translative dictus, non proprie, scilicet Deus, qui est locus eius non naturae, sed voluntatis, quae in ipso solo quiescit. 515

Haec igitur secundum multorum dicta opinionem non assero; immo sententiam contrariam, cui magis credere possem, induco, scilicet dicentium quod spiritus secundum suam essentiam non est in loco, sed hoc est ipsum esse alicubi ad corpora ibidem contenta habere habitudinem praesidentis aut ministrantis aut aliquo modo agentis aut patientis. Et ipsum esse alicubi non est superficie locali 520 circumscribi aut in situ punctali figi, ut possit inter ipsum et corpus aliquod certis linearum mensuris distantia metiri.

Igitur cum pro hac sententia et contra priorem sint argumenta praeposita, licet secundum priorem opinionem quoquo modo soluta, superaddimus plura, ut sciat dubitare qui haec attendit et non abhorreat ponere quod multiplex ratio concludit. Senserunt Ioannes Damascenus et Gregorius Nazanzenus quod ante omnem 525

499 quia] et add. V || sunt] om. V 501 Glossa] om. V || 17] 7 P || et¹] om. CPRV || movemur] movetur C 502 manet²] om. V 504 potest] om. B || facere] om. O || fructum] corr. ex factum O 508–509 quod ... potest] et cetera V 513 habet] sunt V 514 locus²] lux B 516 haec ... dicta] scil. secundum haec dicta multorum 517 possem] possum B 523 priorem] sic add. O || praeposita] proposita P; vel praeposita add. marg. P 524 opinionem] om. B

499–500 *Eccle.* 10,4 501 Locum non inveni || *Act.* 17,28 501–502 *Ioan.* 4,16 502–503 *Ioan.* 6,57 503 *Ioan.* 15,4 503–505 Ibid. 508–509 *Is.* 57,20 509 *Is.* 48,22 509–511 Aug., *Conf.* 1,1 (CCL 27, 1)

creaturam corporalem sunt angeli creati. Unde Damascenus, cap. 16: “Quidam aiunt quod ante omnem quidem creationem geniti sunt angeli, ut theologus dicit Gregorius: ‘Primum quidem excogitavit angelicas virtutes et caelestes, et excogitatio opus fuit’; alii vero, quod postquam genitum est primum caelum. Quoniam autem ante hominis plasmationem, omnes confitentur. Ego autem theologo Gregorio consentio. Dicebat enim primum intellectualem substantiam creari, et ita sensibilem; et tunc quod ex utroque, scilicet hominem.” Igitur si prius creati sunt angeli et completi in essentia ante omne corpus, ergo et ante omnem situm vel 535 locum. Ergo naturaliter sua essentia sine situ et loco esse potest de se.

Item, invenitur coniunctum ex spiritu rationali et corpore; et invenitur aliquod corpus in quo nullus est spiritus, scilicet corpus sine spiritu omnino; ergo invenitur spiritus omnino sine corpore, et ita sine loco et situ et positione per regulam Aristoteles in 8 *Physicorum*.

540 Item, Augustinus *De 83 quaestionibus*: “Quod alicubi est continetur loco; et quod continetur loco corpus est; Deus autem non est corpus. Igitur non alicubi est.” Sicut hoc argumentum Augustini probat Deum non esse localem nec situalem, similiter potest omnino argui de angelo. Ergo aut non tenet ratio Augustini in Deo aut etiam tenet in angelo.

545 Item, Augustinus *Ad Dardanum* dicit quod cum sapientia sit in duobus aequaliter sapientibus, altero tamen maiore in corpore, ideo sapientia non est aliquo modo localis, quia non est in maiore maior nec in minore minor. Sed certe anima et angelus, cum sit in qualibet parte corporis assumpti totus, non est in maiore parte corporis maior vel in minore minor. Ergo omnino non est localis.

550 Item, Augustinus *Super Genesim ad litteram*: “Deus semper idem … movet per tempus spiritalem creaturam, movet etiam per tempus et locum creaturam corporalem.” Igitur divisio Augustini sic est: quaedam movet Deus tantum per tempus, ut spiritus; quaedam per locum et tempus, ut corpora. Ergo patet quod spiritus non movetur per locum. Igitur cum omne non mobile secundum locum non sit in loco, non sunt spiritus in loco.

Item, sicut corpus est in corpore, sic videtur quod spiritus rationalis potest esse in spiritu sensibili et vegetabili. Ergo sine loco corporali, et tamen sic in loco spirituali.

---

528 quidem] *om. R* || geniti] *corr. ex ingeniti O* 530 quod] *om. C* || quoniam] quando C 532 dicebat] decebat ed. 533 prius] primo R 540 et] *om. O* 541 quod] autem add. O 542 hoc] *om. V* 542–543 nec situalem] vel finalem vel situalem P 543 tenet] *om. P* 544 etiam] et R 547 maiore] parte add. B 547–549 sed … minor] *om. (hom.) R* 548 assumpti] sumpti C || maiore] maiore CORV 557 sic] sicut R

527–533 Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 17 (ed. Buytaert, 74) 529–530 Greg. Naz., *Orat.* 38.9 et 45.5 (PG 36,320 et 629) 539 Resp. supra 540–542 Aug., *De 83 quaestiones*, q. 20 (CCL 44A, 25) 545–547 Resp. Aug., *Epist.* 187 (CSEL 57, 90) 550–552 Aug., *De Gen. ad litt.* 8.26 (CSEL 28.1, 265)

Item, est unum corpus continens omnia corpora, et hoc eis sufficit ut sit locus proprius vel communis eorum. Quare non similiter erit unus spiritus locus sufficiens omnibus spiritibus, scilicet Deus? ⁵⁶⁰ *Sap.* 7: “Spiritus intelligentiae … omnia prospiciens et qui capiat omnes spiritus intelligibiles.” *Confessionum* etiam lib. 1: “Inquietum est cor nostrum donec requiescat in te.”

Item, si potuit Deus facere quaedam accidentia quae carerent omni loco, scilicet numerum et tempus, quare non similiter aliquam substantiam? Etsi aliqua ⁵⁶⁵ est talis substantia, hoc est rationalis spiritus, qui est numerus se ipsum movens. Etsi non est aliqua talis, deest ille bonus gradus universo, et non est completum.

Item, Augustinus *De 83 quaestionibus*: “Locus in spatio est quod longitudine et latitudine et altitudine corporis occupatur.” Damascenus cap. 13: “Locus est corporalis, finis eius quod continet secundum id quod continet quod continetur.” ⁵⁷⁰ Ergo cum illam triplicem dimensionem non habeat spiritus nec sic contineatur, nullo modo essentiae suae convenit locus.

Item, Augustinus *De praesentia Dei* dicit quod sanitas et immortalitas est in corpore sano, et immortali non situialis, et inde arguit: si qualitas corporis sic est, multo magis sic esse potest Creator corporis. Eadem ratione multo magis sic est ⁵⁷⁵ spiritus corporis.

Item, nulla distantia localis ponitur inter hanc quantitatem continuam vel eius punctum et Pentecostem. Nec est linea aliqua terminata ad haec extrema. Et huius causa est naturarum distantia, scilicet puncti et instantis vel dimensionis et temporis, cum tamen utrumque sit in genere quantitatis continuae. Ergo multo ⁵⁸⁰ fortius cum haec quantitas et spiritus rationalis differant secundum genus generalissimum, nihil erit dictu secundum tantam lineam distare spiritum ab illa quantitate. Ergo non est localis.

Item, si sufficeret locus punctalis propter materiam, quae non de se, sed de forma corporali habet extensionem, et sine ea est tamquam punctalis. Ergo omne ⁵⁸⁵ habens hanc materiam erit locale et in aliquo loco. Ergo caelum ultimum. Igitur si potest materia extensa non esse in loco, quanto magis non extensa?

Item, si sufficeret locus punctalis spiritui, omnes creati spiritus angelici et in infinitum plures possent esse in una atomo, quia sunt in ea puncta infinita, immo et partes corporales infinitae. Ut quid ergo eis tam magna mansio parata ⁵⁹⁰ est, scilicet caelum empyreum? Et quomodo, ut dicit Beda, caelum empyreum

⁵⁶⁴ carerent] carent B   ⁵⁷⁴ non] nos C   ^{575–576} eadem … corporis] *om. (hom.)* C
⁵⁷⁸ Pentecostem] instantem *add. interlin.* P   ⁵⁸² spiritum] ipsum C   ^{584–587} item …
extensa²] rep. O   ⁵⁸⁷ extensa¹] *om.* O

^{561–562} *Sap.* 7,23   ^{562–563} Aug., *Conf.* 1,1 (CCL 27, 1)   ^{568–569} Aug., *De 83 quaestionibus*, q. 20 (CCL 44A, 25)   ^{569–570} Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 13 (Buytaert, 56)
^{573–576} Resp. Aug., *De praesentia Dei* (*Epist.* 187), cap. 4 (CSEL 57, 90–91)

factum est ‘statim angelis repletum’, cum dicamus civitatem ‘vacuam’ quae tam paucos habitantes habet ut possint omnes habitare in minima domuncula?

Item, in nullo puncto ignis est virtus ustiva. Ergo si spiritus exuti et nudi sunt
595 tantum in loco punctali, nulla anima in igne inferni aut purgatorii uretur, quia subintrat interius ignem quam virtus ustiva. Sed patet quod uritur. Ergo non est in loco punctali illius ignis.

Quod autem alia opinio ponit ideo indigere spiritum loco punctali, quia habet materiam per quam est hic et nunc, quae sine forma extende eam est punctalis,
600 aestimo falsum. Haec enim materia nunc sub forma corporali, si spoliaretur usque ad formam corporeitatis, et hac etiam adhuc forte est habens positionem et situialis et secundum imaginationem punctalis. Sed adhuc spolietur forma qua est situialis et remanebit nondum omnino nudata. Habet enim adhuc formam primam, quae est tamquam unitas in formis, qua est una et sine positione. Unitas enim est substantia sine positione. Sic se habens materia vestita est forma spirituali. Et 605 ideo spiritus de sua essentia non est situialis forsitan.

4.3 REPLETUM, id est inhabitatum. UNDE, dixit ‘statim’, id est simul, scilicet in eodem nunc, scilicet in primo nunc temporis, et ideo subdit MATUTINA, id est in primo nunc temporis, quod est quasi mane temporis creatum.

[UTRUM SIT SERMO VOCALIS IN CAELO]

610 **4.3 LAUDARENT**: quaeritur an sono vocali.

Quod non, Gregorius: “Vox angelorum est in laude Creatoris; ipsa admiratio intimae contemplationis.” Damascenus: “Lingua et auditu non egent, sed sine voce sibi invicem consilia et intelligentias tradunt.”

Contra. *Is. 6*: “Seraphim clamabant alter ad alterum et dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus”; et *Apoc. 4*: “Animalia quattuor requiem non habebant die ac nocte dicentia: Sanctus, sanctus, sanctus”; et *Apoc. 12*: “Audivi vocem magnam in caelo dicentem: nunc facta est salus et virtus et regnum Dei nostri”; *Apoc. 7* in fine: “Cum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in caelo quasi media hora.”

---

592 civitatem] corr. ex necessitatē O 593 possint] possent PR 595 quia] prius add.
marg. P 598 ideo] om. V 602 punctalis] punctali R || qua] quae P 604 unitas¹] om. C || qua] quae B 605 vestita] corr. ex vestigia C 614 6] om. P 615 et]
in C || animalia quattuor] om. P 616 magnam] om. V 618 fine] situm C; corr.
ex situm O || cum aperuisset] aperuisti C || factum] situm C

---

592 *Glossa interlin. in Gen. 1,1* (ed. princeps, 1:9a) 611–612 Greg. Magnus, *Moralia* 2.7
(CCL 143, 65) 612–613 Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 17 (ed. Buytaert, 70) 614–615 *Is.*
6,3 615–616 *Apoc. 4,8* 616–617 *Apoc. 12,10* 617–619 Recte *Apoc. 8,1*

Solutio. Credo magis quod non sit ibi sermo vocalis maxime nunc angelorum, ⁶²⁰ quidquid futurum sit, cum homines ibi erunt in corporibus.

Et dic ad primum et ad cetera quod ille clamor intelligitur spiritualis, non corporalis. Unde super illud *Apoc.* 12 “vocem magnam” dicit *Glossa*: “exultationem.” Et quod dicitur *Apoc.* 7 de caelo intellige de militante ecclesia; unde *Glossa* ibi, quia “post mortem antichristi pax erit in ecclesia.” Et *I Cor.* 13: “Si ⁶²⁵ linguis hominum loquar et angelorum,” *Glossa*: “Hominum, id est minus scientium, et angelorum, id est perfectorum hominum; vel angelorum, quibus angeli praepositi significant minoribus, quod de voluntate Dei praesentient, quod fit aliquibus nutibus aut signis vel linguis angelorum, quibus scilicet ad homines missi utuntur.” ⁶³⁰

Quod enim ibi cantus vocalis non sit videtur, quia vox est sonus ab ore animalis prolatus et plectro linguae formatus. Sed ibi adhuc non est lingua nisi aut Christi aut gloriosae Virginis. Et ante Incarnationem nulla ibi lingua fuit. Ergo nec vox.

Sed dices quod post iudicium poterunt ibi fieri voces, quia erunt ibi linguae. Sed credo magis quod nec sonus. Sonus enim est aer tenuissimus ictus vel aeris. ⁶³⁵ Sed constat ibi aer non est. Ergo nec sonus; ergo nec vox, quia vox est species soni.

Quod si dicas quod corpus subtilius loco aeris, ibi est medium. Sed hoc attende quod, ut dictum est, illud tam subtile est ut non cedat nec resistat ictui impellentis. Et ideo nullo modo fit ibi sonus. Fit enim sonus ex divisione aeris ⁶⁴⁰ velociori quam debeatur sua naturae. Illud autem caelum divisibile non est.

Quod si dicas quod auditus tunc non habebit ibi suum delectabile, respondeo: nec gustus similiter. Dico tamen quod delectatio completa sensus non est in organo exteriori, ut oculo vel aure, sed potius in organo sensus communis, scilicet in corde. Et ibi erit perfecta iucunditas et delectatio cordis propter presentiam ⁶⁴⁵ abundantis luminis, scilicet corporalis, quae est essentia cuiuslibet sensibilis. Et ita erit ibi omnis sensus delectatio completa.

De hac materia in primo libro fere in principio, ubi de signis dictum est, plenius est disputatum.

4.3 QUOD A VOLUBILITATE etc., ergo hoc caelum est immobile. SECRETUM, ⁶⁵⁰ id est separatum, MOX UT CREATUM EST etc., ergo simul creata sunt caelum

---

621 cum homines] consiones R || ibi] sibi C || in] cum V || corporibus] corporalibus C ⁶⁴⁴ ut] vel O ^{644–645} scilicet] ut R ⁶⁴⁶ corporalis ... essentialia] quae est essentia scilicet corporalis C ⁶⁴⁸ libro] folio 5 vel P ⁶⁵⁰ etc.] MUNDI SECRETUM EST, id est separatum B ^{650–651} secretum ... separatum] *om.* B ⁶⁵¹ etc.] *om.* V

623 *Apoc.* 12,10 ^{623–624} *Glossa interlin.* in h.l. (ed. princeps, 4:564b) ⁶²⁴ Re vera *Apoc.* 8,1 ⁶²⁵ *Glossa interlin.* in h.l. (ed. princeps, 4:559b) ^{625–626} *I Cor.* 13,1 ^{626–630} *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 4:329a); cf. Petr. Lomb., *Collect. in I epist. ad Cor.* 13,1 (PL 191, 1658) ^{648–649} Resp. Fishacre, *In I Sent.* 4

et angeli. SANCTIS ANGELIS, id est innocentibus secundum unam opinionem; vel ‘sanctum’ idem est quod ‘hagios’, ab ‘a’ quod est ‘sine’ et ‘ge’, ‘terra’, quia a terra naturaliter sunt maxime separati, quia naturalis eorum locus est caelum supremum; alio sensu ‘sanctum’ idem est quod mundum. Et sic adhuc erant sancti, quia nondum “in angelis suis repererat pravitatem,” *Iob* 4. Tertio modo ‘sanctum’ est quod est usibus divinis mancipatum. Sic angeli sancti sunt; *Ps.*: “Qui facit angelos suos (id est, nuntios) spiritus.” Unde et ‘angeli’, id est Dei nuntii, dicuntur.

660 4.3 UBI ERAS, *Iob* 38. ASTRA etc. Astra, quia stellae inter corpora sunt nobilissima et accipiunt lucem a sole et dant lucem inferioribus, sic angeli inter spiritus creatos sunt nobilissimi, quia nobiliores sunt vegetabili, sensibili, rationali hominis, ut est hic nunc; *Matt.* 11: “Non surrexit maior inter natos mulierum Ioanne Baptista; qui autem minor est in regno caelorum maior est illo.” Et a Deo 665 sole illuminantur et alia inferiora, scilicet nos hic, illuminant. Unde Gabriel dixit Danieli, *Dan.* 9: “Daniel, nunc egressus sum ut docerem te, et intelligeres.”

Vel alia ratione: tria sunt nomina: sidera, astra, stella. Et ut dicit Isidorus lib. 7 *Etymologiarum*: “Stella est quaelibet singularis. Sidera vero sunt stellis plurimis facta, ut Hyades, Pleiades. Astra autem stellae grandes, ut Orion, Bootes.” 670 Et ut dicit cito post: “Sidera dicuntur eo, quod ea navigantes considerando iter dirigunt.” Ex hoc patet quod angeli, quia nunc sunt nobis invisibles, sidera dici non possunt. Sed stellae dici possunt a ‘stando’ vel astra ab ‘astando’, quia quod stent dicitur *Is.* 6: “Seraphim stabant”; quod astent, *Dan.* 7: “Milia milium ministrabant ei, et decies milies centena milia adsistebant ei.”

675 Hic igitur astra sunt dicti; stellae vero dicuntur *Bar.* 3: “Stellae dederunt lumen in custodiis suis et laetatae sunt, vocatae sunt et dixerunt: Adsumus, et luxerunt ei cum iucunditate quae fecit illas.”

4.3 MATUTINA, quia primo creata sunt; vel propter cognitionem matutinam, quam habent et qua nos excellunt, scilicet cognitionem omnium in Deo, cum 680 insuper habeant cognitionem vespertinam, scilicet cognitionem creaturarum in ipsis, quam et nos licet minus habemus. FILII DEI, non generatione, sed crea-

---

654 terra] sunt add. BV 655 supremum] empyreum V 656 repererat] reprobabat C; repereat corr. ex reperiat O; reperierat PR 660 etc. astra] om. B || quia] sicut add. P 662 sunt²] om. BOP || vegetabili] et add. V 668 *Etymologiarum*] om. V 668–669 plurimis] corr. ex pluris P; marg. O 673 6] om. P 674 ei²] corr. ex eis O 676 vocatae sunt] om. (hom.) B 679 qua] quia C 680 cognitionem¹] om. BCOPR 681 habemus] corr. ex habeamus O

---

656 *Iob* 4,18 657–658 *Ps.* 103,4 660 *Iob* 38,7 663–664 *Matt.* 11,11 666 *Dan.* 9,22 667–669 Isidorus, *Etymol.* 3.60 (ed. Lindsay) 670–671 Ibid., 3.71 672 Cf. ibid. 673 *Is.* 6,2 673–674 *Dan.* 7,10 675–677 *Bar.* 3,34–35

tione ad imaginem suam secundam naturam, et etiam filii per adoptionem per gratiam. CAELUM ENIM IN QUO POSITA etc., scilicet firmamentum. CUM INFORMI MATERIA, id est indistincta. Et sic quattuor simul creata sunt, scilicet primum nunc temporis, angelii, caelum empyreum, materia corporum. 685

⁵ SIMUL ERGO VISIBILIUM, cap. 6.

VISIBILIUM RERUM, id est corporum, INVISIBILIUM, id est spirituum, NATURA: naturam dicit ipsam materiam et formam, spiritus scilicet coniunctum ex his naturis sine superadditione gratiae. Natura enim, ut dicitur in *Physicis*, dicitur de materia et forma. ET UTRAQUE, scilicet visibilium materia et invisibilium 690 natura.

⁵ QUAE SECUNDUM GRAECOS CHAOS DICTA EST, duo videamus: primo quomodo ponunt fuisse chaos; secundo quomodo quod ponunt stare possit.

〔QUOMODO PONANT GRAECI FUISSE CHAOS〕

Ad primum sciendum quod ponunt ante elementa chaos, id est unum corpus replens locum, scilicet totam caeli infimi concavitatem, vel potius totam caeli 695 empyrei concavitatem exstisset. Et hoc primo die creatum. Ex quo post tempore, scilicet sequentibus diebus, non dico fiebant elementa, sed prius ibi confuse existentia distinguntur.

Sed contra. Hi in duobus videntur dixisse falsum: unum est quod dicunt chaos ante quattuor elementa tempore exstisset; alterum est quod ponunt chaos sic se 700 habuisse quod habuit in se quattuor elementa actualiter, sed non distincte.

Contra primum sic. Quod est prius alio tempore est prius eodem natura, ut patet. Pater enim est tempore prior filio, et ideo et natura. Igitur si chaos tale fuit ante distincta elementa tempore, fuit et ante natura. Sed hoc videtur impossibile. Prius enim natura est ignis quam ignis confusus cum aliis tribus elementis, quia 705 prius est a quo non convertitur consequentia.

Item, quod est simplicius est natura prius. Sed ignis est natura simplicior illo chaos. Ergo et natura prior. Ergo non est tempore posterior.

Item, si fuit tale chaos ex quattuor elementis, simul creata sunt elementa in se et confusa ad invicem, sicut simul creatur anima et corpori infunditur. Ergo sicut 710 anima, licet simul creetur et infundatur, creata est tamen distincta a corpore,

---

683 etc.] SUNT LUMINARIA B; om. V   684 indistincta] distincta C || scilicet] om. C   691 natura] om. R; CONFUSA ET PERMIXTA add. B   695 infimi] infiniti C
697 prius] potius V   698 distinguntur] distinguebantur P   702 prius²] prior R || eodem] eadem CP   703 et²] om. PR   705 tribus] om. R   707 simplicior] simplicius R
711 infundatur] infundetur R

689–690 Resp. Arist., *Phys.* 2.2 (194a 12–13); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 55 (ed. Hamesse, 145)

sic singula elementa in creatione sua fuerunt distincta et simul tempore, licet posterius natura fuerunt confusa. Sed quae ratio – immo quam irrationabile videtur et sapientissimo Artifici disconveniens – prius natura creare distincta,
 715 postea confundere, et tertio confusa, ut videtur, inutiliter distinguere?

Item, illud chaos est corpus et individuum et nullius speciei per aliquod tempus, si est prius tempore elementis. Igitur est aliquod individuum vel fuit, quod tamen est nullius speciei.

Contra secundum. Si in illo chaos sunt quattuor elementa, aut erunt ibi coniuncta secundum minima, et tunc sunt mixta. Et tunc ipsum chaos habet aliquam formam supra elementares, ut caro vel nervus et huiusmodi; vel non secundum minima, et tunc elementa in illo chaos sunt distincta saltem secundum partem. Est enim ostendere in eo hic terram, ibi aquam, et cetera. Et sic nullo modo chaos erit.

725 Intelligamus ergo hoc chaos prius elementis natura, non tempore, et in eo esse quattuor elementa non actu sed potentia. Necesse enim est prius natura esse aliquod corpus, non tantum materiam, quam elementa. Ex quo fiant natura posterius elementa.

Quod sic patet. Omnis enim accidentis corporalis subiectum est aliquod corpus unum primo; igitur calidum habet aliquod unum subiectum primum quod est corpus. Et hoc corpus prius erit natura aere et igne, in quibus est calidum. Similiter eadem ratione aliquod subiectum est primum subiectum frigidi in aqua et terra, prius utroque.

Item, scimus quod omnis contrarietas reducitur ad privationem et habitum, ut
 735 dicit Aristoteles in *Philosophia prima*. Igitur calidum et frigidum se habebunt ut privatio et habitus. Sed in privatione et habitu est una natura communicata. In habitu tamen est maxime, in privatione minime: sicut album et nigrum communicant lucem, sed album habet maximum de luce inter colores et nigrum minime. Igitur calidum et frigidum unam naturam communicant corporalem, quae maxime est in calido, minime in frigido. Igitur quattuor elementa necessario habent duo corpora se naturaliter priora, ex quibus fiant. Et haec duo unum prius utroque naturaliter, ex quo fiant. Et sic est unum corpus prius natura, ex quo posterius sunt quattuor elementa. Quod corpus ‘chaos’ dici potest. Sed quomodo aliter poni vere possit fuisse chaos, nondum vidi.

745 ⁵ ITA SPIRITALIS etc. Secundum opinionem enim Magistri, ut post patebit, creati sunt angeli tantum in naturalibus, non in gratuitis. SECUNDUM NATU-

---

717 si] sed B 719 erunt] erit C 720 sunt] erunt P 721 supra] super P || vel¹] et B 724 erit] erat P 727 fiant] fiunt O 739 quae] om. C 740 necessario] non R 745 spiritualis] et angelica natura add. B

735 Arist., *Metaph.* 10.4 (1055a 33–38); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 244 (ed. Hamesse, 136)

RAE HABITUM, scilicet secundum optima quae habet natura, id est habuit optima naturalia sive optimas formas naturales, FORMATA, quia forma foris manet, ut vestis. POSTEA tempore vel natura secundum diversos ACCEPTURA ERAT FORMAM, id est caritatem et alias virtutes. SINE ILLA virtute et scientia. IN-⁷⁵⁰ FORMEM NATURAM, id est non formatam caritate et scientia, SPIRITALIS VITAE, id est spirituum viventium, SICUT IN SE POTEST EXSISTERE: non dicit quod possit esse sine Deo per se, sed sicut potest exsistere per se, scilicet per suam naturam sine dono gratiae. IN QUO FORMATUR, scilicet in quo creatore, vel id est in qua conversione. Unde *I Ioan.* 3: “Cum apparuerit, similes ei erimus, quia videbimus eum sicuti est.” SINE OMNI QUALITATE, quia secundum Magistrum habet qualitates elementares, non distinctas, chaos scilicet. QUAE APPARET visui, non quae sit. ⁷⁵⁵

6 HIC QUAERI SOLET, SI IN CAELO, cap. 7.

IN ISAIA, DICIT LUCIFER: haec dictio interior fuit, scilicet dictio in mente, ⁷⁶⁰ non vocalis in ore, sicut *Ps.*: “In corde et corde locuti sunt”; *Eccle.* 3: “Dixi in corde meo de filiis hominum.” IBI CAELUM VOCAT CELSITUDINEM DEI, est enim caelum stellatum et empyreum et Trinitatis. In medio fuit Lucifer, et in supremo esse voluit, et projectus est sub infimo. CUM PARIFICARI VOLEBAT, Deo scilicet. ET EST TALE, id est talis est sensus. ⁷⁶⁵

[QUALITER ALIQUIS POSSIT VELLE SE ESSE AEQUALEM DEO]

6 ASCENDAM IN CAELO, ID EST AD AEQUALITATEM DEI.

Contra. Probatio quod nullus potest velle se esse aequalem Deo. ‘Aequalis Deo’ cogitari non potest. Sed non potest quis velle nisi quod potest cogitare. Ergo non potest quis velle se esse aequalem Deo.

1. Prima multipliciter probatur. Primo sic. Nullus potest Deum ita limpide cogitare vel cognoscere sicut ipse se ipsum, quia si posset quis ita limpide nosse Deum sicut ipse se ipsum, posset et amare Deum quis quantum et Deus se amat, quia quantum cognoscitur, tantum amatur. Igitur nullus potest aequale Deo cogitare, quia nec Deum. ⁷⁷⁰

2. Item, Anselmus dicit: “Deus est quo maius cogitari non potest.” Sed maius est cui aequale cogitari non potest quam cui aequale cogitari potest. Ergo Deus est ⁷⁷⁵

---

747 secundum] *om. C* 749 vestis] QUAM *add. B* 752–753 non ... exsistere] *marg. OP*
756 quia²] *om. C* 764 cum] cui ed. 765 est³] *om. P* 767 aequalis] aequalitas C
768 cogitari] excogitari R 773 aequale] aequalem B

755–756 *Ioan.* 3,2 761 *Ps.* 11,3 761–762 *Eccle.* 3,18 775 Anselmus, *Proslogion*,
cap. 2 (ed. Schmitt, 1:101)

cui aequale cogitari non potest. Item, Anselmus *De casu diaboli* cap. 4 monstrat quod non tantum aequalis sed potius maior Deo esse voluit.

Sed contra. “Deus est quo maius cogitari non potest.” Sed quod cogitare quis non potest, velle quis non potest. Igitur non est qui possit velle se esse Deo maiorem.

3. Item, manifestum est nullam creaturam nec aequale nec maius Deo posse comprehendere cogitatione, quia nec ipsum *I Tim.* 6: “Qui habitat lucem inaccessibilem”; *Rom.* 11: “Quam incomprehensibilia sunt iudicia eius.” Quanto magis substantia eius? *Eccle.* 7: “Alta profunditas, quis inveniet eam?” *Ier.* 32: “Magnus consilio et incomprehensibilis cogitatu”; *Col.* 1: “Qui est imago Dei invisibilis.” Ergo non potest aliqua creatura se velle esse Deum vel Deo aequalem.

4. Item, soli mundo corde Deum vident; *Matt.* 5: “Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.” Sed cor perversae voluntatis, scilicet volens esse se aequale Deo, non est mundum. Ergo si vult quis esse aequalis Deo, non novit vere Deum. Sed qui non novit Deum, Deo aequalis esse non appetit. Igitur si aliquis vult esse aequalis Deo, non vult esse aequalis eidem.

5. Item, si voluit esse aequalis Deo, non peccavit, ut videtur, quia peccatum est aversio ab incommutabili bono et conversio ad commutabile. Sed si voluit tantum esse Deus, cum volens ad volitum se convertat, patet quod non fuit ibi aversio a bono incommutabili. Item, nec conversio ad commutabile, sed tantum ad Deum quod esse voluit.

Solutio. Credendum est quod Deus totus a singulis in patria videtur, quia si aliquid eius videretur et aliquid non, iam esset pars et pars, scilicet visa et non visa. Et dicit Apostolus *I Cor.* 13: “Ex parte cognoscimus et ex parte prophetamus; cum autem venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est.” Igitur Deus in patria non partialiter sed totus videtur a singulis. Sed in limpiditate visionis gradus sunt: aliqui enim totum vident limpide; alii limpidius; sed ipse solus videt se ipsum limpidissime. Dicatur ergo quod licet non limpidissime, tamen totum videt angelus; nec tamen totum videns simul potuit velle se esse ei quod vedit aequalem. Sed si primo Deum vedit, aliqua voluntas perversa veniens oculum obcaecavit, ut iam habens perversam voluntatem non videret. Alioquin immundi corde Deum videre possent. Sic autem obcaecatus maiorem quam ha-

778 potius] *om.* R 779 maius] magis P 784 quam] qua C 788 mundo corde¹] mundi cordes COP; mundi corde BR 790 quis] se *add.* V || aequalis] aequale *corr. ex aequali* O 794 commutabile] commutabile P 795 convertat] convertit C 798 quia] quod O 805 totum¹] deum *add.* B 806 quod] quoniam O || aequali] aequale B 806–807 perversa ... habens] *om.* C 807 obcaecavit] excaecavit V || videret] deum *add.* P 808 corde] cordes BOPR; *corr. ex* cordes C || obcaecatus] excaecatus V 808–809 habuit] habuerit *corr. ex* habent P

777–778 Anselmus, *De casu diaboli*, cap. 4 (ed. Schmitt, 1:242) 779 Resp. supra 783–784 *I Tim.* 6,16 784 *Rom.* 11,33 785 *Eccle.* 7,25 785–786 *Ier.* 32,19 786 *Col.* 1,15 788–789 *Matt.* 5,8 800–801 *I Cor.* 13,9–10

buit potentiam, decorem, et huiusmodi esse cogitare potuit, licet Deum ut prius cogitare non posset; et cum hoc illam maiorem potentiam et decorem esse Deum, ⁸¹⁰ vel solius Dei aestimare potuit.

Et sic appetens maiorem quam habuit potentiam et decorem Dei aequalitatem appeteret, id est aequalitatem eius quod Deum aestimavit. Quae autem fuit illa prima voluntas quae obcaecavit, numquid illa qua voluit esse Deus? Non dico, sed illa qua voluit sua non Dei potentia maior esse quam fuit. Et consequenter ⁸¹⁵ voluit esse Deo aequalis, quod satis videtur ex textu *Isaiae* 14: “In caelum descendam, super astra caeli (id est, alios angelos) exaltabo solium meum; sedebo in monte testamenti, in lateribus aquilonis; ascendam super altitudinem nubium, et similis ero Altissimo?” Hinc patet quod primo voluit esse ceteris altior. Qua perversa voluntate obcaecatus voluit consequenter ei quod creditit Deum esse ⁸²⁰ aequalis.

Dico ergo ad primum quod, sicut iam patuit, potest totus cogitari Deus, licet non limpidissime. Amor autem in ipsum intenditur secundum quod intenditur limpiditas visionis, nec potest aliquis cogitare alium Deo esse aequalem.

Probatio. Quia qui hoc cogitat, aut videt cogitatione magnitudinem Dei aut ⁸²⁵ non. Si videt, sed eam videre est summum de potentia in intellectu creato. Ergo nihil aliud cum ipso cogitat. Igitur aliquid esse ei aequale non cogitat. Si non videt, tunc aliquam aliam magnitudinem ei esse aequalem non videt cogitatione.

Ad hoc enim ut cogitentur duo esse aequalia, oportet utrumque simul cogitare. Et sic patet solutio secundi. ⁸³⁰

Ad tertium iam patet: quod licet totus videatur, tamen cogitatione creata non comprehenditur, quia totaliter, id est limpidissime, non videtur nisi a se tantum. Tunc enim aliquid cognitione alicuius comprehenditur, cum nihil cogniti est extra cognitionem; nec ab alio possit clarius comprehendendi. Et sic secundum hoc expone dictas auctoritates. ⁸³⁵

Ad quartum dico quod nullus potest velle se esse aequalem ei quod vere est Deus, sed ei quod aestimat Deum. Sic apostata angelus voluit se esse aequalem Deo. Sic et in *Ezech.* 28 princeps Tyri non tantum voluit esse Deus, sed se Deum creditit; superbia prius obcaecatus. *Ezech.* 28: “Elevatum est cor tuum, et dixisti: Deus ego sum.” ⁸⁴⁰

Ad ultimum patet, eo quod ipse voluit esse inferius aliquid Deo secundum veritatem, licet non secundum suam aestimationem.

---

⁸¹⁰ posset] possit P   ⁸¹⁴ prima] prava B; et prava *add. interlin.* C   ⁸¹⁷ alios] aliquos B; *corr. ex* aliquos O   ⁸²³ ipsum] ipso P   ⁸²⁴ alium] aliud *corr. ex* alium P   ⁸²⁵ hoc] haec P   ⁸²⁶ eam] eum R   ⁸³² quia] scilicet *add. interlin.* O || se] ipso *add.* B   ⁸³⁴ alio] aliquibus P   ⁸³⁹ dixisti] dixit C   ^{841–842} ad ... aestimationem] *om.* BRV; *marg. m. post.* CO

DISTINCTIO 3

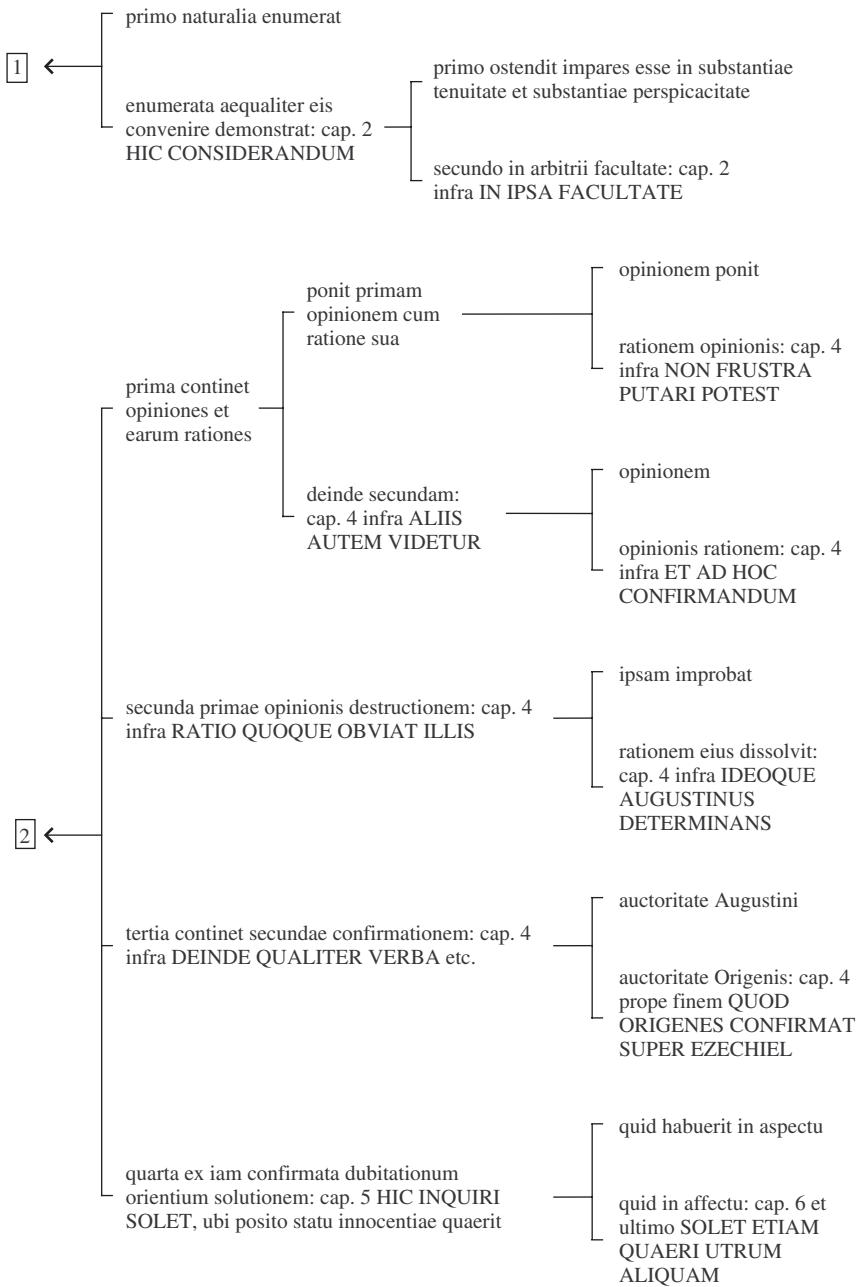
1.1 ECCE OSTENSUM EST UBI etc.

Hic agit Magister de natura creata. Huius autem distinctionis divisionem sic tibi depingo, ut hic ante te vides.

1–3 ecce ... vides] om. COPR 1 ubi] angeli add. B 2–3 hic ... vides] distinctio tertia,
cuius divisio sic depingitur infra B

^{1.1} ECCE OSTENSUM EST UBI, scilicet in empyreo.

^{1.2} QUATTUOR QUIDEM ANGELIS. Nota: in angelis est simplicitas, et sic ⁵ differunt a corpore. Item, personalitas, et per hoc ab anima. Item, rationalitas et arbitrii libertas, et per haec differunt a vegetabili et sensibili. ESSENTIA SIMPLEX, primum: per simplex duo negantur, scilicet compositio in se ipso et compositio cum alio. Et ideo hic glossatur per duo. INDIVISIBILIS: non enim componitur ex parte et parte in se ipso. IMMATERIALIS, quia non componitur ¹⁰ cum alio, sicut anima.

Aliqui autem, aestimantes quod angeli materia careant, dicunt ipsos ‘indivisi-
biles’, quia non sunt materia et forma, sed forma tantum; similiter ‘immateriales’,
quia materia carent. Sed hoc esse falsum in primo dictum est rationibus. Sed
et nos dicere possumus immateriale angelum, quia hac materia quae causa est ¹⁵
generationis et corruptionis in his inferioribus caret, vel quia caret materia corporali.
Sicut ab Aristotele dicitur caelum non habere materiam, quia caret materia
corruptibilium.

^{1.2} INDIVISIBILIS secundum quantitatem, non quod non dividatur in partes sub-
stantiae, scilicet materiam et formam, et in formam generis et differentiae. ET ²⁰
DISCRETIO etc., secundum. ET PER RATIONEM: ratio est tertium quam con-
comitantur quae numerat consequenter. Ratio enim comprehendit intelligentiam,
memoriam, et voluntatem. MEMORIA, non praeteritorum, sed praesentium vis
retentiva.

^{1.2} SIVE DILECTIO, naturalis, non caritas. Sed cum sit voluntas qua odimus, ²⁵
sicut et qua amamus – dividitur enim vis motiva in irascibilem et concupiscibilem
– quare glossat ‘sive dilectio’?

Solutio. Odium omne radicatur in amore. Non est enim odium nisi amor
contrarii.

^{1.2} SIVE AD BONUM etc. Non quia possit ad bonum per se, sed per gratiam, ³⁰
qua ei addita. Non cogitur ad bonum, sed potest adhuc ad bonum et ad malum.

^{2.1} HIC CONSIDERANDUM, cap. 2.

PRIMA CONSIDERATIO DE SUBSTANTIA, id est de materia. Et patet quod
nulla est divisio inter substantiam et formam, nisi substantia hic accipiatur mate-
ria. DE FORMA, qua intelligit. DE POTESTATE, qua agit. PERSONA QUIP- ³⁵
PE SUBSTANTIA EST: ecce ubi dixit ‘substantiam’, nunc dicit ‘personam’, non
quia hic de personalitate intendat, sed potius de subtilitate, quorum utrumque,

---

4 ecce ... ubi] ubi angeli fuerint B   5 angelis^{1]}] angelus O   8 simplex^{1]}] ecce add. B
9 hic] om. P   18 corruptibilium] vel corporalium add. marg. P   21 etc.] personalis B;
ecce add. V || secundum] om. P   21–22 concomitantur] concomitatur R   22 ra-
tio] deo R   23 memoriam] om. P   28 odium^{2]}] corr. ex dolum O   30 etc.] om. B
33–40 prima ... posuit] transp. post absoluta (l. 59) B

17–18 Resp. Arist., *De caelo* 1.3 (270a 12–b 24)

scilicet personalitas et subtilitas, ut dictum est, ex parte materiae sunt. Nullum enim compositum est hic vel persona nisi per materiam. Quia ergo utraque ex 40 parte materiae est, unum pro alio posuit.

Quia constat quod omnes angeli in hoc quod sunt persona sunt pares – omnes enim aequaliter carent affectione ad corpus – quaerit hic Magister an pares sint in aliis tribus, id est in spiritualitate sive subtilitate et cognitione rationis et potestate liberae voluntatis. Sed cum omnia haec tria videantur esse angelo substantialia, 45 quare attribuit primum substantiae, secundum formae, tertium potestati?

Solutio. Subtilitas in spiritibus est, sicut raritas in corporibus. Sicut ergo rarus et densum proprie corporum sunt gratia sua materiae, eo scilicet quod sit maior distantia vel minor partium materiae, sic subtilitas in spiritibus est gratia materiae. Materia autem proprie vocatur ‘substantia’, quae formis omnibus 50 substans et accidentibus. Bene ergo substantiae attribuit subtilitatem.

De reliquis vero duobus sic nota. Cum in angelis sit materia et forma, gratia materiae, ut dictum est, inest eis subtilitas. Forma vero in angelo est quo est et quo intelligit et quo agit. Et sicut ipsa est quo agit, sic proprie ‘virtus’ vel ‘potestas’ dicitur; sicut ipsa quo est, sic proprie ‘forma’ dicitur. Sicut ergo ipsa 55 est quo intelligit, quid dicetur? Aut forma potius aut potestas? Patet quod forma, quia magis convenient forma in quantum per eam intelligit cum forma in quantum per eam est quam cum forma in quantum per eam agit quis. Forma enim in quantum per eam agit extenditur in alterum in quantum per eam est vel intelligit, absolvitur et est in se absoluta.

60 2.1 RATIONALIS HABILITAS, id est vertibilitas.

2.2 ILLAE IGITUR ESSENTIAE, id est angeli, RATIONALES, id est intellectuales, NATURA SIMPLICES, non omnino sicut Deus, sed respectu inferiorum. TENUITATEM, id est subtilitatem, PERSPICACITATEM, id est limpiditatem, 65 HABILITATEM, id est vertibilitatem, quia unus alio habet arbitrium magis vertibile ad bonum et minus ad malum. Vel HABILITATEM, quia unus alio poterat efficacius velle bonum.

2.3 SECUNDUM ESSENTIAM: ‘essentiam’ dicit ‘materiam’; forma enim est esse. ‘Forma’ autem dicitur ipsa forma corporis in quantum per eam est et tale corpus est; ‘pondus’ vero dicitur ipsa forma corporis in quantum per eam agit. 70 Nota tamen quod ‘pondus’ dicitur dupliciter. Uno enim modo est naturalis inclinatio ad medium, scilicet ad descensum. Et sic dicimus ‘ponderosa’, quae tendunt ad centrum. Alio modo pondus est naturalis inclinatio quorsumlibet, et sic hic accipitur. MELIOREM, etc.: ‘essentia’ dicitur esse melior vel dignior,

39 vel] in O || nisi] natura O || utraque] utrumque V 43 in] om. P 44 esse] in add. B 46 subtilitas] est add. B || est] om. O 48 est] etiam O 54 ipsa¹] est add. BR 62 omnino] corr. ex ideo O 72 quorsumlibet] quorumlibet P 73 etc.] etiam digniorem essentiam id est materiam B

id est materia, cum est rarer vel subtilior. Tunc enim est in potentia ad formam nobiliorem, ut aer potest in tantum rarefieri, id est materia sub aeritate, quod erit ⁷⁵ necessitas in ea respectu igneitatis, quae est forma dignior aeritate. NATURAM, id est materiam. LEVIORA, hoc est pondus.

^{2.3} AD HUNC IGITUR ILLAS SPIRITUALES NATURAS, scilicet angelos, ET IN FORMA, id est sapientia, ET IN FACULTATE, id est arbitrii potestate, DIFFERENTIAS ACCEPISSE. ⁸⁰

Contra. Haec sunt substantialia. “Substantia autem non suscipit magis et minus,” ut dicit Aristoteles in *Praedicamentis*.

Solutio. Substantia vel natura in angelo non suscipit magis et minus, sed accidens concomitans eam, scilicet subtilitas; nec intelligentia, sed accidens eius, scilicet perspicacitas; nec liberum arbitrium, sed eius accidens, scilicet vertibilitas ⁸⁵ ad bonum.

^{2.3} CONDICIONIS, scilicet creationis, QUIBUS differentiis SUPERIORES dignitate et ordine naturae. Si et loco, nescio. Nescio enim an sint loca distincta singulis ordinibus, sicut et ordines dignitate distincti sunt. Hoc tamen videtur dici *Ioan.* 14, in principio: “In domo Patris mei mansiones multae sunt.” Sed ⁹⁰ *Glossa*: “Diversa praemia meritorum.”

〔UTRUM BONA NATURALIA SINT PROPORTIONALIA GRATUITIS〕

^{2.3} UT TUNC PER NATURALIA BONA ALIIS etc.

Quod enim proportionalia sint bona gratuita naturalibus rationibus affirmari potest. Dat Deus sua dona gratuita unicuique secundum virtutem recipientis; *Matt.* 25: “Uni dedit quinque talenta, alii autem duo, alii vero unum, unicuique ⁹⁵ secundum propriam virtutem.” *Glossa* ibi: “Secundum naturalium capacitatem.” Sed virtus naturalis unius est maior virtute naturali alterius. Ergo et gratuita maiora uni quam alteri conferuntur, et secundum excessum naturalium erit excessus gratuitorum.

Item, bona naturalia non egrediuntur in actum suum nisi per gratuita eduentia ¹⁰⁰ ea de potentia in actum, ut voluntas mea, cuius est amare Deum plusquam me,

⁷⁶ naturam] essentiam ed. ⁷⁸ ad ... igitur] *om.* PV; *marg.* O || igitur] *marg.* C; MODUM, id est, similiter corporibus (credendum est *add.* C) *add.* B, *add.* *marg.* C ^{78–189} illas ... meum] *transp. post* accidentibus (*l.* 270) BV ⁷⁸ angelos] †...† DIFFERENTIAS infra *add.* B; CONVENIENTES, scilicet differentias in forma *add.* *marg.* C ⁸⁶ bonum] suae *add.* B ⁸⁷ differentiis] alii *add.* B ⁹⁰ sed] *om.* B ⁹¹ meritorum] DEI SAPIENTIA, id est per sapientiam *add.* B ⁹² aliis] *om.* P || etc.] EXCELLEBANT, IPSI ETIAM POST PER MUNERA GRATIAE ALIIS PRAESENT B ⁹³ proportionalia] conpropotionalia V || sint] sunt P || affirmari] confirmari CPR

^{81–82} Arist., *Categ.* 5 (3b 33–34) ⁹⁰ *Ioan.* 14,2 ⁹¹ *Glossa interlin.* in h.l. (ed. princeps, 4:257b); cf. Haimo Halb., *Homiliae de tempore*, hom. 20 (PL 118, 162) ^{95–96} *Matt.* 25,15 ⁹⁶ *Glossa interlin.* in h.l. (ed. princeps, 4:77a)

non egreditur in hunc actum suum, nisi adiuta per gratiam; *Ioan.* 5: “Non possum ego a me ipso facere quidquam.” Si non Christus homo, quanto magis nec tu? Si contradicis, Pelagianus es. Sed inter virtutem activam edacentem et eductum est necessario proportio, ut ubi eductum sit maioris virtutis, similiter et educens, et e contrario. Alioquin si virtus educens est maior quam congruens et quam potens educere eductum in actum, esset aliquid illius agentis hic superfluum. Similiter si minor, tunc in educto aliquid esset frustra eo quod numquam in totam suam actionem egrederetur. Igitur est, ut dixi, cum nihil sit superfluum, maxime apud ipsum qui omnia dispositus “in numero, pondere, et mensura,” *Sap.* 11.

Item, idem non est natum facere nisi idem. Igitur si Deus est immutabilis, semper manens quod est, non fit de non dante dans nec de magis dante minus dans, sed sicut sol semper dat omnibus quantum in se est aequaliter. Igitur si unum est maiorum gratuitorum receptibile et aliud minus quod est necesse, si unum habet meliora naturalia quam aliud, inaequaliter ab aequaliter dante recipient secundum proportionem naturalium in eis.

Item, si iste habet meliora naturalia et non darentur ei meliora gratuita, iste beatus non foret, quia semper haberet inclinationem naturalem ad amplius. Nec Deus esset summe liberalis. Nec enim daret tunc cuilibet abundanter. Contra quod *Iac.* 1: “Qui dat omnibus affluenter”; et *Ps.*: “Imples omne animal benedictione.”

Item, “Omnia implebuntur bonitate, aperiente te manum tuam.” Et *Eccli.* 24: “A generationibus meis implemini.” Hic est verus Assuerus, id est beatus, de quo *Esther* 2: “Dona largitus est iuxta magnificentiam principalem.” *Is.* 32: “Princeps quae sunt digna principe, cogitabit.” *Ps.*: “Dilata os tuum et implebo illud.” Sunt igitur haec tria proportionalia in quolibet: bona naturalia, gratia, et gloria.

〔ARGUMENTA IN CONTRARIUM〕

1. Sed contra. Ecce duae animae pares in naturalibus: una eis abutitur, alia non. Deinde redit prima. Numquid parem habebunt gloriam, cum una aliquando Deum deservert et alia numquam? Non videtur.
- 130 2. Item, nonne plures animae per torporem et pigritiam ad opus bonum diminuunt sibi de praemio? Igitur non proportionaliter naturalibus datur gloria, sed potius proportionaliter meritis. Igitur non sunt proportionalia semper gloria et naturalia,

¹⁰³ ego] *om.* P ¹¹³ in] *de R* ^{120–121} benedictione] *et add.* PR ¹²² 24] 4 BCPRV; *marg.* O ¹²³ implemini] adimplemini BCPR || Assuerus] asseverus P ¹³¹ sibi] sibimet P || praemio] primo R

^{102–103} *Ioan.* 5,30 ¹⁰⁴ Nota expositionem haeresis Pelagiani in S. Augustini *De haeresibus* (CCL 46, 340s.), quae a Petro Lombardo in 2 *Sent.* 28,1 (1: 488) citata est ¹¹⁰ *Sap.* 11,21

¹¹¹ Resp. Arist., *De gen. et corr.* 2,10 (336a 27–28); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 43 (ed. Hammes, 170) ¹²⁰ *Iac.* 1,5 ^{120–121} *Ps.* 144,16 ¹²² *Ps.* 103,28 ^{122–123} *Eccli.* 24,26

¹²⁴ *Esther* 2,18 ^{124–125} *Is.* 32,8 ¹²⁵ *Ps.* 80,11

sed potius gloria et merita. Merita autem sunt proportionalia gratiae. Igitur aliquando gratia et naturalia sunt improportionalia.

^{3.} Item, nunc unus et idem continue habens eadem naturalia habet pro diversis ¹³⁵ temporibus gratiam maiorem et minorem. Igitur naturalia et gratia non semper sunt proportionalia. Alioquin non contingeret proficere. Nec esset triplex status: scilicet incipientum, proficientium, et perfectorum.

Contra. De gratia fidei, *Luc.* 17: “Adauge nobis fidem”; II *Cor.* 10: “Spem habentes crescentis fidei vestrae in vobis magnificari”; I *Par.* 11: “Proficiebat ¹⁴⁰ David vadens et crescens, et Dominus erat cum eo.”

Solutio. Intellige hic vesicam unam quae, si dimittatur, sibi constringitur. Si insuffletur, extenditur capacitas eius. Dico ergo eius naturalem capacitatem, quae est inter eam omnino sibi dimissam sine flatu et ipsam in summo extensam et flatu plenam prout ei est possibile. Non enim potest haec extendi nisi usque ad ¹⁴⁵ terminum certum naturalem.

Sed flatus educit hanc potentiam in actum maiorem vel minorem, et certe quanto magis extendit eam flatus, tanto fit capacior lucis. Sic intellige animam tamquam vesicam, flatum gratiam, quae est tamquam flatus Christi, qui insufflando contulit gratiam (*Ioan.* 20). Lux, cui locum praeparat amplum flatus, est ¹⁵⁰ tamquam gloria, cuius locum praeparat gratia. Sed quia anima est voluntas et insuper extrinsecus circumdata corpore, quasi coartaretur vesica exterius contingente. Ideo contingit non totam capacitatem eius educi in actum, tum quia corpus quod corruptitur impedit, tum quia non vult, tum quia utrumque.

Cum ergo sine mensura det Deus spiritum, tamen ideo anima parvuli in bap- ¹⁵⁵ tismo non recipit gratiam, totam eius capacitatem extendentem et edacentem in actum, quia a corpore corruptibili impeditur. Ideo autem nunc nec anima Petri forte in caelo propter voluntatem divisam, ut pars eius sit ad corpus quo caret, alia pars eius plena amore in Deum. Sed non sic nunc adultus, sed proficit cotidie si vult, quia et voluntas divisa est et corpore impeditur. Est enim tamquam status ¹⁶⁰ medius inter statum parvuli et animae exutae in caelo. Et ita habet utrumque impedimentum. Tamen potest contingere quod licet duplex habeat impedimentum, quod minus impediatur eius extensio ex utroque impedimento quam anima parvuli ex altero tantum, scilicet ut sit maius impedimentum in corpore parvuli quam adulti; et propter nullum adiutorium in mente parvuli cum gratia; et liberum ¹⁶⁵ arbitrium in aliquo, adiuvans cum gratia in mente adulti.

¹³⁴ improportionalia] improportionabilia O   ¹³⁵ nunc] om. COPR   ¹³⁸ et] om. P
¹⁴⁴ et²] corr. ex a O   ¹⁴⁸ extendit] ostendit C   ^{148–149} tanto ... flatus] om. (hom.) C
¹⁵⁰ cui] cuiusP   ¹⁵¹ cuius] cui O   ¹⁵² coartaretur] coarteturBP   ¹⁶¹ inter] in BOR

¹³⁹ *Luc.* 17,5   ^{139–140} II *Cor.* 10,15   ^{140–141} I *Par.* 11,9   ¹⁵⁰ *Ioan.* 20,22

Quia ergo in angelis nec erat impedimentum corporis corruptibilis nec appetitus incorruptibilis nec voluntas impediens, quo minus capacitas naturalis tota educeretur in actum, et dans dedit abundanter, statim affuit summa capacitas naturaliae in singulis stantium. Et summa gratia in naturalibus, ut flatus in vesica summe extensa, et gloria in eadem proportione, sicut lux in vesica et flatu sic extensa. Sed non est ita de animabus adhuc, sed in quantum actum erunt hic naturalia educta per gratiam, in tantum actum eduentur ad capiendum gloriam.

[RESPONSIONES AD OBIECTA]

Dico ergo ad primum quod si resurgit in tanta caritate in quanta non dico fuit.

¹⁷⁵ Sed iam est ille qui stetit. Quod possibile est, quia ad hoc non impedit corpus, cum hoc habeat alia anima in corpore. Nec voluntas: patet quod erit ei par in gloria propter parem capacitatatem in actum eductam, dum tamen aequaliter postea sine commissione mali et sine omissione boni perseverent.

Ad secundum. Proportionaliter naturalibus eductis in actum per gratiam respondet gratia et gloria. Non autem proportionaliter naturalibus non eductis in actum. Alioquin iste non faciens hoc bonum esset aequae beatus, sicut si fecisset hoc bonum aliis omnibus paribus. Peccatum autem omissionis, sicut et commissionis, vulnerat in naturalibus et impedit eductionem naturalium in actum eis possibilem.

¹⁸⁵ Ad tertium. Capacitas naturalis, id est potentia eius, non potest crescere. Sed actus eius, scilicet eductio in actum, potest crescere, ut patet in vesica. Igitur nunc capacitas naturalis animae educta in actum – non dico quantum est educibilis in actum – est proportionalis gratiae in praesenti et gloriae in futuro. Haec autem non praesumo asserere, cum sint supra intellectum meum.

¹⁹⁰ ^{2.3} AD HUNC IGITUR MODUM CREDENDUM. Proximo ante dixit corpora differre in forma, et hic dicit angelos similiter in forma differre. Ergo sicut dixit quaedam corpora nobiliorem habere formam, quaedam ignobiliorum, et sic differre specie, similiter videtur velle angelos differre specie. Cui consentire videtur Porphyrius, dicens differentiam praedicari de pluribus differentibus specie. Et ponit exemplum de hac differentia ‘rationale’, quae praedicatur de nobis et diis,

¹⁶⁷ nec¹] non C || corporis] om. B ¹⁶⁸ impediens] capacitas add. C || quo minus] quomodo O ¹⁶⁹ affuit] affluit C || summa] om. B ¹⁷² actum] om. B ¹⁷⁵ quia] quantum add. B ¹⁷⁶ anima] om. C || ei] om. P ^{185–187} id ... naturalis] om. (hom.) C ¹⁸⁸ futuro] Nota quod secundum hic determinata videtur quod nulla anima glorificabitur secundum naturalem capacitatem eius totam, quia numquam in praesenti educitur in actum complete et perfecte suae capacitatis, ut videtur, ad minus quia corpore impeditur et hoc habet quaestionem add. P; add. marg. m. post. C ¹⁹⁵ de¹] ex C || praedicatur] corr. ex ponitur O

¹⁹⁰ ante: resp. supra ll. 67–69 ¹⁹⁴ Porphyrius, *Isagoge* (tr. Boethii), cap. De differentia (ed. Minio-Paluello, Arist. Lat. 1.6, 18)

scilicet angelis. “Rationales,” inquit, “sumus et nos et dii, sed mortale additum separat nos ab illis.”

Quod autem non differant specie videtur. Actus nobilissimi sunt intelligere et diligere. Ergo forma a qua egrediuntur est nobilissima formarum. Sed haec forma est quae significatur per hanc differentiam ‘rationale’ vel ‘intellectuale’. ²⁰⁰ Ergo haec est nobilissima formarum. Sed in hac conveniunt angeli omnes. Ergo si specie differunt, huic superaddetur aliqua differentia specifica, quae significabit formam. Aut igitur hac nobiliorem aut ignobiliorem; non nobiliorem, cum nulla sit talis, quia haec nobilissima, ut dictum est. Ergo ignobiliorem, et tunc ignobilior forma super nobiliorem addetur, et ignobilius perficiet nobilium. Cuius ²⁰⁵ contrarium videmus in aliis, quia vegetabili superadditur sensibilis, et huic rationalis, et non e contrario.

Item, ut statim subditur, proportionalia sunt gratuita naturalibus. Igitur cum quilibet angelus habeat omnia gratuita, licet secundum magis et minus, habebit unusquisque omnia naturalia, licet secundum magis et minus. Igitur nulla forma ²¹⁰ naturalis est in uno quae non sit in alio. Sed in omnibus specie differentibus est aliqua forma in uno quae in alio non est, scilicet specifica forma illius speciei. Ergo angeli specie non differunt.

Item, si angeli different specie, quare non similiter et animae rationales, et per consequens homines? Quot modis enim potest esse creatura intellectualis ²¹⁵ non unita vel affecta ad corpus, tot modis videtur posse esse anima affecta vel unita ad corpus.

Item, creditur quod animae rationales erunt in quolibet ordine angelorum. Igitur nulla sunt bona gratuita in aliquo angelo quae non consequetur aliqua anima. Sed gratuita sunt naturalibus proportionalia. Ergo nulla habet aliquis ²²⁰ angelus naturalia bona quae non habeat modo aliqua anima. Igitur si animae non differunt specie, nec angeli.

Item, dicit Augustinus quod anima rationalis et angeli sunt natura pares, sed officio dispare. Sed pares natura non sunt nisi qui habent eandem differentiam ultimam constitutivam. Nullae enim duae species in universo coaequae sunt. ²²⁵ Igitur angeli sunt eiusdem speciei cum anima. Sed anima est unica specie. Ergo et angeli.

Ex iam dictis rationibus videtur etiam quod anima et angelus eiusdem speciei sunt.

¹⁹⁶ nos] non C ²⁰² superaddetur] addetur O ²⁰⁵ cuius] cui C ²⁰⁶ videmus] vide-
tur BOR ²⁰⁸ gratuita naturalibus] naturalia gratuitis R ²¹⁴ et¹] om. V ^{216–217} af-
fecta² ... unita] unita vel affecta B ²²² angeli] animae V ²²³ angeli] angelus B
²²⁴ qui] quae P

^{196–197} Ibid. (19) ^{223–224} Resp. Aug., *De lib. arb.* 3.11 (CCL 29, 294) et *De quant. an.*, cap. 34 (CSEL 89, 226)

²³⁰ Item, nulla forma ultima dividitur in species. Ideo enim dividi potest vegetabilis in species; similiter et sensibilis, quia formae ultimae non sunt. Sed rationalis vel intellectualis est ultima. Ergo in species non dividitur. Ergo omnia rationalia sunt eiusdem speciei.

Fateor haec determinare non sufficio, et ideo nec praesumo. Nec mirum, quia dicitur *Sap.* 9: “Difficile aestimamus quae in terra sunt (scilicet intra terram, ut mineralia), et quae in prospectu sunt invenimus cum labore (scilicet quae in superficie terrae); quae in caelis sunt autem quis investigabit (scilicet angelos)?” Et *Eccle.* 8: “Intellexi quod omnium operum Dei nullam possit homo invenire rationem eorum quae fiunt sub sole.” Quanto magis nec eorum quae a principio facta sunt supra solem et ante solem?

Videtur tamen magis ex supradictis quod omnes angeli sint eiusdem speciei, quod libentius concederem quam oppositum, donec aliud videam.

Ad innuitionem vero ex littera dico quod non cogit. Videmus enim in corporibus eiusdem speciei, ut in aere, alium alio esse dignorem quia puriorem. Et ²⁴⁵ similiter in angelis, ut fiat comparatio inter angelos et corpora diversa eiusdem speciei, non diversarum. Vel si fiat comparatio ad corpora diversarum specierum, tunc solvit similitudo per hoc quod dicit DIFFERENTIAS CONVENIENTES SUAE PURITATI ET EXCELLENTIAE.

Tanta enim puritas et excellentia differentiam secundum speciem non patitur, ²⁵⁰ quia ut dictum est, quia est forma excellentissima; differentias alias per quas dividatur super se non recipit, sicut dicitur in prima ratione.

Porphyrius autem non angelos dicit diversarum specierum, sed nos, scilicet homines et angelos. Sed an anima ab angelo specie differat difficile est determinare.

²⁵⁵ Dici tamen potest quod specie non differunt nisi talia quorum utrumque est species vel individuum diversarum specierum. Sed certe anima species proprie non est, quia species totum quiddam est, anima vero naturaliter est pars. Nec individuum, sed potius pars individui. Nec est species etiam, quia non est completum, sed complementum magis. Et ideo ab angelo specie non dicetur differre.

²⁶⁰ Sed nec homo et angelus specie differunt proprie loquendo. Simplicia enim et composita non dicuntur differre specie. Sed an illa affectio ad corpus, quam habet anima, aliam faciat speciem nescio. Nec videtur mihi.

Si autem dicas: si differunt anima et angelus, ergo aut genere aut specie aut solo numero. Et hoc ultimum non videtur, quia duo angeli differunt solo numero, ²⁶⁵ sed magis differunt anima et angelus. Ergo specie vel genere.

²³⁴ nec¹] non CO   ²⁴¹ sint] sunt BP   ²⁶² faciat] facit O

^{235–237} *Sap.* 9,16   ^{238–239} *Eccle.* 8,17   ^{252–253} Porphyrius, *Isagoge* (tr. Boethii), cap. De differentia (ed. Minio-Paluello, Arist. Lat. 1,6, 17)

Respondeo. Magis differunt in specie hominis mas et femina quam duo mares; nec tamen specie vel genere. Et magis haec aqua ab alia aqua alterius fontis quam ab alia aqua eiusdem fontis; nec tamen specie. Et magis angelus ab archangelo quam duo archangeli; nec tamen specie vel genere. Non enim differentiis essentialibus differunt, licet naturalibus et essentiae accidentibus.

270

^{2.3} AEQUO MODERAMINE, *Sap.* 11: “Omnia in mensura et numero et pondere dispositi.”

^{2.4} IN IPSA FACULTATE ARBITRII DIFFERENTIA etc.

Contra. Tripes est libertas, ut dicit Bernardus in libro *De libero arbitrio*, scilicet a coactione – et haec est, ut dicit, aequaliter in omnibus habentibus liberum arbitrium – et libertas a miseria et a culpa; et istae duae, ut dicit, in terris modice, in caelestibus plenarie, mediocriter in paradyso, nullatenus in inferno habentur. Si ergo prima libertas est aequalis in omnibus, tunc est aequaliter in omnibus angelis. Similiter libertas a culpa et a miseria est aequaliter in eis, et sic penes libertatem arbitrii non sunt alii aliis inferiores.

280

Solutio. Libertas a coactione aequaliter est in omnibus, quia non posse cogi hoc est aequaliter in omnibus. Sed libertas a miseria inaequaliter est in eis. Unum enim dicitur liberius alio a miseria dupliciter: vel quia minorem habet alio miseriam, quod hic non est; vel quia habet minorem possibilitatem ad miseriam. Et hoc est hic. Quia enim omnis passio radicatur in materia et actio in forma, quanto aliquid habet plus de materia et minus de forma, tanto est minus impassibile et minus activum. Et quanto plus habet de forma et minus de materia, tanto magis est activum et impassibilius. Sed quanto est subtilioris naturae spiritus, tanto habet minus de materia, sicut corpus quanto est rarius, tanto minus habet de materia. Igitur angelus quanto fuerit natura subtilior, tanto impassibilior et ita tanto a passionibus et a miseriis liberior. Similiter unus alio liberior est a culpa, quia unus alio naturaliter est avertibilior a culpa. Deus enim omnino liber est a culpa, quia omnino invertibilis ad culpmam. Igitur quanto aliquis spiritus est ei similior naturaliter, tanto est ad malum culpae invertibilior. Est igitur libertas inferior, quae ad miseriam vel culpmam, quae infima sunt, est minus impossibilior. Sicut igitur ‘non esse terram’: haec negatio aequaliter praedicatur de aqua et aere, tamen possibilior est aqua ut sit terra quam aer; sic non habere culpam vel

266 respondeo] solutio V 267 ab] vel P 271 mensura] sura C 273 etc.] om. V
 276 istae] illae C 284 hic] ibi corr. ex hic P 286–288 est ... magis] om. O 289–290
 sicut ... materia] om. (hom.) C 290 tanto] om. C 291 unus] minus R 292 unus]
 minus OR 292–293 Deus ... culpam] om. C 297 tamen] cum P || possibilior]
 posterior O

271–272 *Sap.* 11,21 274–278 Resp. Bern., *De gratia et libero arbitrio* 3.7 (ed. Cist., 3:171)

poenam aequaliter est in angelis. Sed tamen inferior ordo est minus impossibilior respectu horum quam superior.

³⁰⁰ 2.5 NULLAM ARBITRIO NECESSITATIS etc., id est non aufert libertatem arbitrii, quia aequalis est libertas a coactione.

³ QUOD SPIRITUS ERANT, cap. 3.

QUOD INDISSOLUBILES, sicut ‘vivens’ dividitur in mortale et in immortale, sic ‘compositum’ dividitur in dissoluble et in indissoluble. Igitur cum angeli ³⁰⁵ sint indissolubiles, necessario sunt compositi; sicut si sunt immortales, necessario sunt vivi. Sed sicut naturaliter sunt spiritus, sic videtur quod velit hic Magister quod sint naturaliter indissolubiles. Loquitur enim hic de bonis communibus naturalibus, sicut prius de voluntariis gratuitis, in quibus differebant.

Sed quod natura non sunt indissolubiles dicit Plato, quia ut dicit in *Timaeo*: ³¹⁰ “Omne coniunctum natura dissolubile.” Igitur si compositi sunt, ut dictum est, naturaliter sunt dissolubiles. Damascenus: secundum gratiam non natura immortalitatem suscipiens.

Solutio. Ut dicit Aristoteles in *Physicis*: “Dupliciter dicitur natura, scilicet materia et forma.” Dico igitur quod uno modo dicendo ‘naturam’ sunt natura dissolubiles, scilicet si natura dicatur ‘materia’; sed si dicatur natura ‘forma’, natura sunt indissolubiles, quia ut dicit Aristoteles in *Metaphysicis*: Omne individuum habet materiam, qua potest esse et non esse. Sed per naturam formae sunt angeli indissolubiles. Hinc enim est corruptio compositi, quia forma eius non est tam nobilis ut terminet et compleat omnem inclinationem materiae ad ³²⁰ formam aliam. Forma autem quae est intellectus tam nobilis est ut compleat omnino materiam, ut nulla iam in ea relinquatur inclinatio ad formam aliam. Et ita per naturam formae sunt indissolubiles.

³ IMMORTALES.

Contra. I Tim. 6: “Rex regum et Dominus dominantium, qui solus habet ³²⁵ immortalitatem.”

---

299 superior] INFIRMITATEM NON ADDUCIT, id est si alter altero magis subtilis est aut perspicax, non ideo tamen alter ignorans aut grossus est, et hoc ideo quia hic fit comparatio secundum maiorem accessum ad summum, non secundum permixtionem contrariorum add. marg. m. post. B 303 in²] om. P 308 voluntariis] om. B; marg. O 311 dissolubiles] dissoluble O 325 immortalitatem] mortalitatem P

309–310 Plato, *Tim.* 41A–B (ed. Waszink, 35) 311–312 Resp. Ioan. Dam.: “Omnia haec ex eius qui condidit eam gratia suscipiens, ex qua et esse et natura ita esse suscepit,” *De fide orth.*, cap. 26 (ed. Buytaert, 115) 313–314 Arist., *Phys.* 2.2 (194a 12–13); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 55 (ed. Hamesse, 145) 316–317 Resp. Arist., *Metaph.* 7.7 (1032a 20–22); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 170 (ed. Hamesse, 129) 324–325 I *Tim.* 6,15–16

Solutio. Sicut dissolubile est in compositis ex natura materiae, sic mortale in viventibus ex natura materiae. Unde sicut unumquodque compositum in quantum habet materiam est dissolubile, sic unumquodque vivens in quantum habet materiam est mortale, id est mutabile. Solus igitur Deus, omni carens materia, est inter viventia immortale simpliciter. Angeli vero, sicut quidem mortales naturaliter, scilicet secundum materiam, sic naturaliter immortales, scilicet secundum formam. Unde *Glossa ibi*: “Qui solus per naturam immutabilis est.”³³⁰

³ DISCRETIONES INTELLIGIBILES, non sensibiles, INVISIBILIUM visu corporis.

³ ILLE SOLUS COMPREHENDERE, id est plene videre, POTUIT. Damascenus: “Cuius substantiae terminum et speciem solus qui creavit noscit.”³³⁵

Contra. Nonne tu qui dicens et sancti qui nobis haec sic esse distincta tradiderunt neverunt quod dixerunt?

Solutio. Licet sciamus in his angelos esse distinctos, tamen terminos graduum ignoramus. Nescimus enim quanto iste ordo illo sit subtilior vel perspicacior.³⁴⁰

Sed numquid hoc ipsi angeli de se ignorant? Videtur quod non. Apostolis enim dicitur: “Cum venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.” Quanto magis angeli in caelo nullam ignorant veritatem?

Sed potest dici quod hic angeli non excluduntur, aut quia de eis hic fit sermo, aut quia Deo adhaerentes unus spiritus sunt; *I Cor. 6*: “Qui autem adhaeret Domino unus spiritus est.” Sicut igitur cum dicitur ‘solus Sortes est hic intus’, non excluditur pes Sortis. Qui ei adhaeret unitate naturae, multo magis cum dicitur ‘Deus solus hoc nosse’, non excluduntur illi qui ei uniti sunt fortiori unitate, scilicet unione quae est supra naturam, scilicet ex gratia. Et ita nec apostoli nec sancti alii nec angeli hic excluduntur.³⁴⁵

³ COMPREHENDERE, id est plene videre, quod est ibi de veritate. PONDERARE, quod est ibi de affectione. COMPREHENDERE differentem subtilitatem naturae et perspicacitatem intelligentiae. PONDERARE voluntatis differentem voluntatem.

³²⁶ dissoluble] dissolutio R; dissoluble *add. marg.* R; dissolutum V ^{326–327} sic ... materiae] *om. (hom.)* C ^{327–328} compositum ... unumquodque] *om. (hom.)* CO ³²⁹ omni] omnino V ³³¹ materiam] naturam C ³³³ invisibilium] visibilium CR || visu] usu P ³⁴⁰ quanto] quantum P ^{345–346} Domino] deo P ³⁴⁹ ex] *om. V*

³³² *Glossa interlin.* in *I Tim. 6,15* (ed. princeps, 4:412b); cf. Hugo de S. Caro: “id est immutabilitatem ex se per naturam,” *Post. in bibl. super h.l.* (ed. Basel, 6:200vb) ^{335–336} Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 17 (ed. Buytaert, 69) ³³⁷ E.g. Dionysius et Gregorius ³⁴² *Ioan. 16,3* ^{345–346} *I Cor. 6,17*

³⁵⁵ 4.1 ILLUD QUOQUE INVESTIGANDUM, cap. 4.

Hic sunt tres quaestiones hoc ordine. Aut creati sunt boni aut mali. Qui putaverunt quod mali aestimaverunt eos statim corruisse. Si boni, utrum in bonis naturalibus tantum an et in gratuitis. Si in naturalibus tantum, utrum fuit aliqua mora inter creationem et lapsus aut nulla. Opinatur Magister quod creati sunt boni et in naturalibus tantum et quod fuerit mora aliqua inter creationem et lapsus.

[UTRUM ANGELI CREATI SINT BONI AN MALI]

Nota autem de prima quaestione quod duplice intelligi potest angelos creatos esse malos: potest enim sic intelligi quod simul in eis fuit esse et esse malos, scilicet simul tempore; vel potest intelligi quod Deus eis simul concreaverit malitiam – quod stare non potest. Sicut de anima verum est dicere quod simul accipit esse et infusionem, et ex infusione originalem culpam, nec tamen concreata est ei malitia a Deo. Quod autem Deus ei malitiam non concreaverit nec malum culpae ab eo sit patet, ut aliqua superaddamus Magistro ratione et auctoritate; *Sap.* 1: “Deus mortem non fecit,” scilicet culpam quae est mors spiritualis.

³⁷⁰ Item, *Sap.* 15: Amat quae operatus est. Sed amor assimulat amantem amato; *Osee* 9: “Facti sunt sicut ea quae dilexerunt.” Si igitur malum est ab eo, amat malum.

Contra. Quod dicit in *Ps.*: “Iniquitatem odio habui et abominatus sum.” Et si amat malum, similis est amato et malus est. Igitur si est auctor mali, non est summe bonus nec Deus.

Item, in nobis ita est quod non quia aliquid volumus, ideo illud est bonum, sed e contrario. In Deo autem ita est quod quia vult aliquid, ideo est bonum. Si igitur amat omnia quae operatus est et ita vult ea, illa omnia sunt bona.

Item, *Gen.* 1: “Vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona.”

³⁸⁰ Item, iusti iudicis est non inferre poenam alicui, nisi praecedat in eo culpa. Sed Deus iustus iudex; *Ps.*: “Deus iudex iustus.” Igitur prius erat in angelis culpa quam a Deo esset eis poena. Sed omne peccatum poena est. Peccatum enim vitium est. Non est autem vitium nisi quod nocet naturae et vitiat eam, ut dicit Augustinus. Igitur Deus non daret eis culpam – si daret eis – nisi prius habuissent culpam aliam. Igitur illam culpam praecessit alia quae a Deo non

³⁵⁵ investigandum] investigatione B; investigationes C; investigabile P   ³⁶⁰ fuit V
³⁶³ esse¹] fuisse B   ³⁶⁴ concreaverit] concreavit CPV   ³⁶⁷ concreaverit] concreavit P
³⁶⁸ sit] fit P   ³⁷³ dicit] dicitur R   ³⁷⁴ et] etiam add. P   ³⁷⁸ omnia¹] anima R
³⁸⁰ iusti] iuste C || inferre] infligere B   ³⁸¹ Ps. ... iustus] om. P

³⁶⁹ *Sap.* 1,13   ³⁷⁰ Ad sensum: *Sap.* 15,4–9   ³⁷¹ *Osee* 9,10   ³⁷³ *Ps.* 118,163
³⁷⁹ *Gen.* 1,31   ³⁸¹ *Ps.* 7,12   ³⁸⁴ Resp. Aug., *De civ. Dei* 12.1 (CCL 48, 356)

erat; vel si erat, illam adhuc praecessit alia, et sic in infinitum. Ergo Deus non creavit eos malos.

Item, non ex quolibet malo in ipso artificio vituperabitur artifex, sed ex malo quod inest ei ex ipso artifice. Igitur si malitia inesset angelo ex ipso Artifice, erit Artifex vituperabilis et non summe laudabilis. Item, *Ezech.* 28: “Tu cherub ³⁹⁰ extentus et protegens, et posui te in monte sancto Dei in medio lapidum ignitorum ambulasti perfectus in viis tuis a die condicionis tuae, donec inventa est iniquitas in te.”

Item, *Deut.* 32: “Dei perfecta sunt opera.” Sed omne peccatum eo quod vulnerat naturalia imperfectum facit. Igitur si cum peccato crearetur, imperfectum ³⁹⁵ crearetur, contra quod est illud *Deut.*

〔UTRUM ANGELI CADENTES ALIQUANDO HABUISSENT GRATUITA〕

De secunda quaestione, scilicet an cadentes aliquando habuerunt gratuita.

〔AUCTORITATES〕

1. Diversi diversimode videntur sensisse, immo et Augustinus sibi contradice-re. Dicit enim *De civitate Dei*: “Qui creavit angelum cum bona voluntate, id est casto amore … simul erat in eis condens naturam et largiens gratiam? Numquam ⁴⁰⁰ enim sine bona voluntate et casto amore sanctos angelos fuisse credendum est?”
2. Item, *De correptione et gratia*: “Angeli etsi beati erant antequam caderent, erat tamen quod adhuc eorum beatitudini adderetur, si perstisset, donec summae beatitudinis plenitudinem tamquam praemium permansionis susciperent.”
3. Item, Augustinus *De fide ad Petrum*: “Angelos Deus creavit aeternos et eis fa-cultatem et intelligentiam cogitandae cognoscendaeque divinitatis inseruit. Quos ita creavit, ut etiam prae se ipsis illum diligenter.” Ergo erant in caritate.
4. Item, eodem: “Angeli atque homines pro eo quod rationales facti sunt aeterni-tatis et beatitudinis donum in ipsa naturae spiritualis creatione divinitus acce-pe-runt: ita scilicet, ut si dilectioni sui Creatoris iugiter inhaesissent, simul aeterni ⁴¹⁰ beatique mansissent; si vero propriae libertatis arbitrio contra sui Creatoris impe-rium propriam niterentur facere voluntatem pro meritis a contumacibus beatitudo discederet.”
5. Item, *Ezech.* 28: “Tu signaculum similitudinis.” Sed similitudo attenditur in gratuitis, sicut imago in naturalibus.

---

387 eos] illos B   388 ex²] rep. O   398–399 contradicere] videtur add. interlin. B
402 erant] erat O   406 cognoscendaeque] quod O   414 attenditur] attendatur O

390–393 *Ezech.* 28,14–15   394 *Deut.* 32,4   396 I.e. *Deut.* 32,4   399–401 Aug., *De civ.* *Dei* 12,9 (CCL 48, 364)   402–404 Aug., *De correptione et gratia*, cap. 10 (PL 44, 933)   405–407 Re vera Fulgentius Rusensis, *De fide ad Petrum* 31 (CCL 91A, 731)
408–413 Ibid.   414 *Ezech.* 28,12

6. Item, eodem: “Omnis lapis pretiosus operimentum eius.” Per ‘lapides’ intel-liguntur virtutes.
 7. Item, eodem: “Ambulasti perfectus in viis tuis a die condicionis tuae.” Ergo fuit perfectus.

〔 RATIONES 〕

- 420 1. Item, dictus est ‘Lucifer’, quasi ferens lucem propter lucis gratuitorum abundantiam et excellentiam, ut videtur.
 2. Item, si plenus sapientia, cum sapientia sit maximum donorum, unde primo ponitur *Is. 11*: “Requiescat super eum spiritus Domini; spiritus sapientiae” etc., sequitur quod habuerit et alia.
 425 3. Item, si perfectus decore, cum naturalia non sint nisi quaedam incohatio decoris, videtur habuisse gratuita.
 4. Item, si fuit in deliciis paradisi, quae nihil aliud sunt nisi fruitio Dei, quae non est sine plenitudine gratiae, videtur habuisse gratiam.
 5. Item, ibi inter lapides numeratur iaspis, scilicet viror fidei, dicit *Glossa* ibi.
 430 Ergo habuit fidem; ergo caritatem. Qui enim habet unam habet omnes.
 6. Item, super *Osee* dicit *Glossa* quod angelus creatus fuit in pinguedine caritatis.

〔 AD RATIONES 〕

Solutio ad primum. Dictus est ‘Lucifer’ propter excellentem naturalium claritatem.

- Ad secundum. Dictus est plenus sapientia, id est naturali aptitudine ad sapi-
 435 entiam.
 Ad tertium. Perfectus decore naturali, non gratuito.
 Ad quartum. In deliciis fuerunt qui vulnus in naturalibus nondum habuerunt.
 Ad quintum. Habuerunt aptitudinem naturalem ad omnes virtutes, nullam
 tamen actu.
 440 Ad sextum. Pinguedo caritatis dicitur excellens habilitas naturalis ad carita-
 tem.

Quod autem illi qui ceciderunt numquam gratiam vel gloriam habuerint videtur multipliciter. Primo auctoritate: Augustinus *De civitate Dei* lib. 13: “Ab initio diabolus peccavit (*I Ioan. 3,8*), hoc est, ex quo factus est iustitiam recusavit,
 445 quam nisi pia Deoque subdita voluntas habere non potuit.”

---

427 nisi] quam V 431 *Osee*] omnes C 432–441 solutio ... caritatem] sign. vacat O,
 cf. app. ad l. 486 442 habuerint] habuerunt CP

416 *Ezech. 28,13* 418 *Ezech. 28,14–15* 423 *Is. 11,2* 429 Resp. *Glossa ordin.* in
Apoc. 21,19 (ed. princeps, 4:576a) 431 *Osee 3,1* || Resp. *Glossa ordin.* in h.l.: “Per
 vinacia, daemones, qui creati sunt in magna pinguedine Spiritus sancti” (ed. princeps, 3:357b)
 443–445 Aug., *De civ. Dei* 11.13 (CCL 48, 334)

Item, ratione videtur idem. Tria sunt: natura, gratia, gloria. Est autem natura potentia et reducitur in actum suum, scilicet gloriam, per gratiam. Sicut ergo simul sunt colorem esse illuminatum et agere in oculum, sic simul sunt habere gratiam et intelligere et amare, quod est gloria dico in angelis. Igitur si numquam habuit diabolus gloriam, numquam habuit gratiam. Sed numquam habuit gloriam.⁴⁵⁰ Haec enim est vita beata, et dicit Augustinus *De civitate Dei* lib. 11, cap. 12: “Vita beata non est nisi aeterna.” Sed mali angeli vitam non habuerunt aeternam. Ergo numquam fuit beatus. Igitur nec habuit gratiam.

Item, oculus corporis fixus in aliquo visibili delectabili, nisi saltem excitatus per aliquod tempus, non se averteret ab eo.⁴⁵⁵

Item, si aestimaret vel certus esset quod nihil omnino delectaret tantum sensum, non se averteret aliquando ab eo, nisi fatigatus. Etsi ipsum visibile ipsi oculo conferret virtutem et auferret fatigationem, numquam desineret illud aspicere, nisi aliqua ex parte molestatus.

Ex prima ergo propositione sic arguo. Sed intellectus multo magis delectatur⁴⁶⁰ in suo visibili quam sensu. Igitur fixus oculus mentis in aliquo sibi delectabili per amplius tempus figetur in eo. Igitur fixus in eo qui est infinitae delectationis per infinitum tempus figetur in eo. Ergo cum Deus sit visibile oculo mentis infinitae pulchritudinis et ideo infinitae delectationis (*Ps.*: “Delectationes in dextera tua usque in finem”), oculus mentis semel in eo fixus per infinitum tempus ab eo se⁴⁶⁵ non avertet. Igitur si angelus in eo semel oculum mentis fixisset, numquam ab eo avertisset.

Ex secunda propositione similiter argue. Si enim angelus vidit eum, pro certo novit nihil eo ita posse esse delectabile. Ergo nullo modo se avertisset ab eo, cum nulla ex parte molestias vel alias excitationes pateretur.⁴⁷⁰

Solutio. Sine praeiudicio videtur mihi quod illi qui ceciderunt numquam gratuita habuerunt.

[AD AUCTORITATES]

Dico ergo ad primam auctoritatem quod “simul erat condens naturam et largiens gratiam” verum est, quia quantum in se fuit simul cum creavit, gratiam dedit. Sed unus gratiam recepit et alius recusavit, ut dicit Augustinus in proxima supraposita auctoritate. Vel ‘simul’ dicit, quia modica erat distantia inter ea secundum Magistrum, quae erat quasi nihil.⁴⁷⁵

⁴⁵⁰ sed ... gloriam²] om. C   ⁴⁵⁶ vel] et P || tantum] tamen C   ⁴⁵⁷ ipsi] ipso CO
⁴⁶⁰ intellectus] in illis C   ⁴⁶² infinitae] in fine V; marg. P   ⁴⁶³ sit] om. C   ⁴⁶⁶ avertet] averteret P   ⁴⁶⁹ eo¹] om. C   ⁴⁷⁰ vel alias] alias vel P   ⁴⁷¹ ceciderunt] ceciderant R   ⁴⁷² habuerunt] habuerant R   ⁴⁷⁵ recepit] accepit V || alias] alias P

^{451–452} Aug., *De civ. Dei* 11.11 (CCL 48, 332)   ^{464–465} *Ps.* 15,11   ^{473–474} Aug., *De civ. Dei* 12.9 (CCL 48, 364)   ^{475–476} Ibid. 11.13 (CCL 48, 334)   ⁴⁷⁷ Viz. “interposita aliqua morula,” 2 *Sent.* 3.4.9 (ed. Grottaferrata, 1:346)

Ad secundum. Dicit beatos esse non assertive, sed sub condicione. Vel ‘beati’ quoad perfectionem in naturalibus.

480 Ad tertium. Totum expone de naturalibus bonis, non de gratuitis – ad minus non de gratuitis gratum facientibus.

Ad quartum. Beatitudinis donum intellige bona naturalia eis ex gratia collata, per quae apti erant esse beati et quod sequitur: beatitudo discederet. Intellige non quia discesserint naturalia, sed quia fuerunt debilitata. Et iam inepta beatitudini.

485 Ad quintum et consequentia intellige ea de naturalibus non in se, sed ut sunt possibilia respectu gratuitorum.

[UTRUM FUISSET ALIQUA MORA INTER CREATIONEM ET LAPSUM]

Tertia quaestio tractabitur inferius super illud verbum textus: INTERPOSITA ALIQUA MORULA etc.

4.2 NEC ALIQUAM FUISSE MORAM.

490 Contra. Augustinus *Super Genesim* lib. 1: “Divisit lucem a tenebris, lucem vocans diem et tenebras noctem, ut ostenderet se non operatorem peccatorum, sed ordinatorem distribuendorum meritorum?”

4.2 INTER CREATIONEM ET LAPSUM. Sed si lapsi sunt, ergo ab aliquo bono statu in quo prius fuerunt. SED AB INITIO APOSTATASSE. Ergo prius boni erant, alioquin a quo apostatarent? Et sic videntur sibi ipsis contradicere.

4.3 NON FRUSTRA. Haec auctoritas non affirmat, ut videtur, angelos creatos malos, sed potius quod non aliquando fuerunt boni. AB INITIO, id est in primo instanti temporis, DIABOLUM CECIDISSE. Bene iungitur: “Diabolus enim Hebraice dicitur deorsum fluens,” ut dicit Isidorus *Etymologiarum* libro 12. NEC 500 CUM ANGELIS confirmatis PACATUM, id est pacifice. SED MOX, id est in instanti creationis vel cito. ILLE HOMICIDA ERAT, id est sui ipsius caesor, qui homo dicitur, *Matt.* 13: “Inimicus homo hoc fecit.” Vel ut dicit ibi interlinealiter

478 secundum] secundam R || non] om. C 480 ad minus] om. O 484 discesserint] discesserunt P || debilitata] debilita B 485 consequentia] sextum et septimum O || intellige] om. C 486 possibilia] naturalia V || gratuitorum] Similiter ad octavum. Dictus est Lucifer propter excellentem naturalium claritatem. Ad nonum. Dictus est plenus sapientia, id est naturali aptitudine ad sapientiam. Ad decimum. Perfectus decore naturali, non gratuito. Ad undecimum. In deliciis fuerunt qui vulnus in naturalibus nondum habuerunt. Ad duodecimum. Habuerunt aptitudinem naturalem ad omnes virtutes, nullam tamen actu. Ad decimum tertium. Pinguedo caritatis dicitur excellens habilitas naturalis ad caritatem *add. marg.* O, *cf. ll. 432–41* 487 interposita] om. ed. 490 1] 7 R 492 ordinatorem] ordinatorum C 498 bene iungitur] om. B 499 12] 22 P 500 pacatum] pacificum B 502 hoc] hic C; haec R

487–488 Dist. 3, cap. 4, n. 9 (ed. Grottaferrata, 1:346) 490–492 Aug., *De Gen. ad litt.* 1.17 (CSEL 28.1, 24) 498–499 Isidorus, *Etymol.* 8.11.18 (ed. Lindsay) 502 *Matt.* 13,28

Augustinus: “Ex quo fuit homo qui possit occidi.” Et dicit alia glossa Augustini: “Vocat homicidam non solum qui ferro, sed et qui verbo occidit, ut diabolus primos parentes. Unde in *Ps.*: ‘Et lingua eorum, gladius acutus.’” III *Ioan.* 3: “Qui odit fratrem suum homicida est.” AB INITIO, I *Ioan.* 3: “Ab initio diabolus peccat.” IN VERITATE, id est in innocentia, NON STETIT, id est non perseveravit vel nec ad momentum fuit secundum alios, quia dixit ab initio. Dicit EX QUO CREATUS EST … TEMPORIS VEL CONDICIONIS SUAE, id est creationis quae simul erant. SECUNDUM ILLUD BEATI IOB, *Job* 40: “Ipse 505 est principium viarum Dei.” Sequitur: QUOD FECIT DEUS. Unde sequitur in eodem capitulo, licet multis interpositis: “Numquid illudes ei quasi avi?” Et sic hic duo divisa coniunguntur quasi in unam auctoritatem. INITIUM FIGMENTI DEI, id est prima factura; sic enim creatura dicitur eius figmentum, sicut ipse Fictor; *Is.* 64: “Fictor noster, et opera manuum tuarum omnes nos”; *Ps.*: “Qui 510 finxit singillatim corda eorum.”

Vel sicut aestimant quidam: dicitur diabolus ‘figmentum’ eius propter corpus ei aptatum post casum. Figmentum enim magis videtur esse corpus quam spiritus. Sicut enim Adae dedit post peccatum vestem, sic diabolo corpus grossum secundum quosdam, quod sicut vellet sibi multis modis figuraret. Unde Isidorus 520 *Etymologiarum* lib. 12: “Hi corporum aeriorum natura vigent. Ante transgressio- nem quidem caelestia corpora gerebant. Lapsi vero in aeream qualitatem conversi sunt.”

4.5 ALIIS AUTEM VIDETUR etc. Haec est communis opinio: CREATOS ESSE BONOS, bonitate naturae, non gratiae. Nota: Praepositus credebat quod ange- li omnes simul “creati fuerunt in naturalibus et gratuitis.” SUPERBIENTIBUS ET IDEO CADENTIBUS, *Prov.* 16: “Contritionem praecedit superbia, et ante ruinam exaltatur spiritus,” scilicet angelus; *Prov.* 28: “Superbum sequitur humilitas”; *Eccli.* 10: “Initium peccati omnis superbia, et qui tenuerit illam adimplebitur maledictis, et subvertet eum in finem.” LAPSUM malorum. CONFIRMATIO- 525 NEM bonorum. OMNES BONI ERANT bonitate naturae, NON QUIDEM PER USUM LIBERI ARBITRII, quo usu meremur.

507–508 perseveravit] perseveraverit C 515 factor¹] factor V 520 vellet] vestem V
524 etc.] om. B 525 non] bono add. R || gratiae] et add. P

503 Aug., *De Gen. ad litt.* 11.16 (CSEL 28.1, 349) 503–505 Recte *Glossa ordin.* in *Ioan.* 8,44 (ed. princeps, 4:246b) 505–506 III *Ioan.* 3,15 506–507 I *Ioan.* 3,8 510–511 *Job* 40,14 511 Augustinus translatione vetustiori hic utitur; resp. Petr. Lomb., 2 *Sent.* 3.4 (ed. Grottaferrata, 1:344, n. 4) 512 *Job* 40,24 515 *Is.* 64,8 515–516 *Ps.* 32,15 517 Resp. Petr. Pict., 2 *Sent.* 3 (ed. Moore-Garvin-Dulong, 2:6) 520–523 Isidorus, *Etymol.* 8.11.16–17 (ed. Lindsay) 525–526 Resp. Praepositus, *Summa* 3 (Paris, B.N. lat. MS 14526, f. 16^r), coll. ex Guil. Altis., *Summa aurea* 2.2.1 (2.1.33), vel forsitan Hugo de S. Caro, *Comm. in 2 Sent.* 4 (Vat. lat. MS 1098, f. 47ra) 527–528 *Prov.* 16,18 528–529 Re vera *Prov.* 29,23 529–530 *Eccli.* 10,15

4.5 TALES ERANT QUI STARE POTERANT.

Contra. Gratiam non habuerunt. Sine gratia autem stare non poterant.

535 Probatio. Una contrarietas est esse et non-esse, cuius subiectum est creatura omnis, saltem corruptibilis; alia contrarietas est bona esse et mala esse, et huiusmodi subiectum est voluntas. Sed adeo essentiale est, immo magis corruptibili creaturae, una extremitas suae contrarietatis, scilicet esse, sicut voluntati haec extremitas suae contrarietatis, scilicet bonam esse. Cum ergo creatura semper 540 tendat in alteram partem suae contrarietatis, scilicet in non-esse, nisi aliquo modo supportetur (de quo supportante *Hebr.* 1: “*Portans omnia verbo virtutis suae*”), necessario et voluntas semper declinat ad malam esse, nisi aliquo sustineatur in bonam esse. Sed sicut in esse supportat divina essentia, sic in bonam esse supportat divina gratia. Igitur nec stare potest aliqua creatura in bono sine gratia. 545 Gregorius super illud *Job* 1: “*Sed extende paululum,*” Gregorius: “*Scit nempe quod nihil ex se agere sufficit, quia nec per semet ipsum in eo quod est spiritus subsistit.*”

Item, omnis substantia habet aliquam actionem sibi essentialem qua carere non potest: sicut lux lucere, sic et voluntas velle. Sicut ergo lux non est sine 550 lucere, sic nec voluntas sine velle, nisi pondere carnis impediatur, ut in parvulis. Sed omne velle transit in bonum vel malum. Quamvis enim aliquis actus in se sit indifferens, tamen voluntati non erit indifferens, sed bonum vel malum. Sed quandocumque bonum vult, habet gratiam. Ergo quando gratia caret, non bene vult. Sed quando non bene vult, male vult. Et quando male vult, cadit. Ergo 555 quandocumque gratia caret cadit. Igitur si stat, non erit hoc sine adiutorio gratiae.

Item, perseverantia virtus est. Ergo quisque est tanto melior, quanto in bono diutius permanerit. Sed nullus suo solo adiutorio fit melior. Ergo nullus suo adiutorio solo potest perseverare per modicum temporis – quod et mihi videtur magis. Nec tamen assero, scilicet quod sine aliquo superaddito naturae, ut gratia gratis data vel gratum faciente, stare non possit. Ne tamen quod hic dicitur omnino mendacium esse videatur, nota quod non dicit ipsos potuisse stare sine gratia. Sed dicit ipsos potuisse stare per bona creationis, et hoc duplicem causam veritatis habere potest, scilicet aut quia potuissent stetisse virtute naturalium tantum sine gratia – et hoc puto falsum – aut quia per bona creationis potuerunt recipere gratiam, qua recepta potuerunt non peccare. Ex quibus sequitur quod

---

536 corruptibilis] corporalis V || et¹] om. V 536–537 huiusmodi] huius O 537 sed] si R 538 creature] naturae P 538–539 scilicet ... contrarietatis] marg. OP 539 bona] bona C 541 portans] supportans BCOR 545 sed] om. V || Gregorius²] et cetera V 548 essentialem] substantialem R 552 tamen ... indifferens²] om. (hom.) C 558 temporis] tempus P 559 magis] om. BP 561–562 sine ... stare] om. (hom.) C 562 dicit] dicis B || bona] bonum V 564 sine ... falsum] om. V 565 quod] om. R

541 *Hebr.* 1,3 545 *Job* 1,11 545–547 Greg. Magnus, *Moralia* 2.10 (CCL 43, 70)

per bona creationis potuerunt non peccare. Et hoc sensu verum est quod dicitur ex natura liberi arbitrii potest peccare et non peccare, et sic ex natura potest non peccare, immo et bene facere. Et hoc intendit, ut videtur, Magister, ut patet in littera.

^{4.6} UTUNTUR TESTIMONIO AUGUSTINI, qui huius opinionis sunt. ET CAE-⁵⁷⁰
LUM DICTAM: sicut enim caeli natura primo est creata, deinde stellis ornata,
sic natura angelica primo est creata, deinde per virtutes et gratiam ornata, sic-
ut caelum stellis. ET POSTEA natura, non tempore secundum quosdam. Vel
POSTEA, interposita morula. PERFECTA DILECTIONE, id est caritate. Nec
mireris si lux dicatur: non tantum luminosus qui a Deo illuminatus ei adhaeret ⁵⁷⁵
per dilectionem, quia *I Cor.* 6: “Qui adhaeret Deo, unus spiritus est.” Sed ille
spiritus tantum lux est; *Ioan.* 1: “Deus lux est, et tenebrae non sunt in eo ullae.”
INFORMIS, sine forma gratiae. DE FORMATIONE per gratiam.

^{4.7} RATIO QUOQUE OBIAT ILLIS QUI DICUNT etc. Unde Ioannes Damas-
cenus: “Non natura malus factus, sed bonus existens et in bono genitus, nequa-⁵⁸⁰
quam in se ipso a conditore malitiae semitam habens, non ferens illuminationem
et honorem … liberi arbitrii sui electione versus est ex eo quod secundum natu-
ram, in id quod est praeter naturam.”

^{4.7} AUCTOR MALI ESSE.

Contra. *Is.* 45: “Ego Dominus, et non alter; formans lucem et creans tenebras, ⁵⁸⁵
faciens pacem et creans malum”; *Amos* 3: “Si erit malum in civitate quod non
fecerit Dominus”; *Is.* 31: “Ipse sapiens adduxit malum.”

Solutio. Hic loquitur de malo quod facimus, scilicet de malo culpae. Hae
autem auctoritates de malo quod patimur, scilicet de malo poenae. Vel si intel-
ligatur de malo culpae, tunc figurative dicitur ‘facere’ quod permittit fieri, cum ⁵⁹⁰
possit impedire.

^{4.7} ET TOTUM creatum. QUONIAM EX IPSO Deo TOTUM ERAT, quod est
contra Manichaeos.

^{4.8} QUI ANGELOS MALOS etc., id est ex creatione malitiam habuisse. SUPER
GENESIM AD LITTERAM lib. 11: VALDE BONA, *Gen.* 1. CUM DICITUR: ⁵⁹⁵
HOC EST INITIUM, alia translatio. QUOD TALI VOLUNTATI, id est pro tali
voluntate punienda. Dubitat autem Augustinus utrum corpora habeant aerea vel

---

⁵⁶⁷ peccare¹ … peccare²] stare C   ⁵⁶⁸ immo … facere] om. V || et¹] om. P
⁵⁷² ornata] ordinata C   ⁵⁷⁷ *Ioan.* 1 … est] om. (*hom.*) C   ⁵⁷⁹ ratio quoque] ratio-
que BP || etc.] om. V || *Ioannes*] om. V   ⁵⁹⁶ initium] figmentum P; corr. ex
initium P   ⁵⁹⁷ autem] tamen B || aerea] aeria CO

^{568–569} Cap. 4, n. 5 (ed. Grottaferrata, 1:345)   ⁵⁷⁰ Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 1.3. (CSEL
28.1, 7)   ⁵⁷⁶ *I Cor.* 6,17   ⁵⁷⁷ *Ioan.* 1,5   ^{579–583} *Ioan.* Dam., *De fide orth.*, cap. 18 (ed.
Buytaert, 75)   ^{585–586} *Is.* 45,6–7   ^{586–587} *Amos* 3,6   ⁵⁸⁷ *Is.* 31,2   ⁵⁹⁵ *Gen.* 1,31;
coll. ex Aug., *De Gen. ad litt.* 11.21–22 (CSEL 28.1, 353 seq.)   ⁵⁹⁶ *Job* 40,14

non, ut patet *De civitate Dei* lib. 12, cap. 11. “Si non erat ignis incorporalis sed corporalis tactu noxius, ut eo possint corpora cruciari, quomodo in eo erit poena spirituum malignorum? Idem enim erit ignis hominum et daemonum secundum illud *Matt.* 25: Ite ‘maledicti in ignem aeternum, qui praeparatus est diabolo’.” Nisi quia quaedam sunt sua etiam daemonibus corpora, sicut doctis visum est, ex aere isto crasso atque humido, cuius impulsus vento flante sentitur. Qui aer si nihil igne perpeti posset, non ureret fervefactus in balneis. Ut enim urat, prius uritur facitque quod patitur.”⁵⁹⁸

^{4.8} VOLUNTATE MALUM FUTURUM etc., id est cum sciret eum habiturum malam voluntatem qua noceret bonis, si posset. UT DE ILLO BONIS PRODESSET, igitur homo est finis quare Lucifer creatus est. ANTIQUITATE, *Apoc.* 12: “Proiectus est draco ille magnus, serpens antiquus, qui vocatur Diabolus et Sathanas, qui seducit universum orbem.” ET PRINCIPATU, quia traxit alios secum; *Apoc.* 12: “Cauda eius trahebat tertiam partem stellarum.” ET HOMINIBUS malis adeo, QUIA SUBDIT EIS, scilicet angelis bonis Deus. ET, qualiter, ANGELICAM etc.

^{4.9} VERBA DOMINI, *Ioan.* 8: “Ille homicida fuit ab initio.” ET SUA, scilicet ⁶¹⁵ Augustini. DETERMINAT Augustinus. POST CREATIONEM INTERPOSITA ALIQUA MORULA CECIDISSSE, ut patet in littera: non intendit hoc Augustinus vel saltem non expresse; hoc dicit Augustinus, sed violenter hoc extorquet Magister.

[DE MORULA QUAM PONIT MAGISTER]

Sed contra morulam quam ponit Magister multae videntur esse et auctoritates et rationes.⁶²⁰

Auctoritates: Augustinus *Super Genesim ad litteram* lib. 11: “Non frustra putaret potest ab initio temporis diabolum cecidisse nec fuisse ullum ante tempus, quo cum angelis sanctis pacatus vixerit et beatus, sed ab ipso primordio creaturae a suo creatore apostatasse.” Infra: “In veritate non stetit,” et hoc ab initio in quo creatus est.⁶²⁵

---

598 12] et add. O 599 tactu] corr.; in actu BCOPRV; cf. dist. 8, l. 45 601 ite] corr. ex vae C || maledicti] om. BCOPR 602 sua] sicut corr. ex sua C 603 isto] alto R || cuius] aeris scilicet add. interlin. B 604 nihil] ab add. marg. P || posset] possit R 610 seducit] in add. C || principatu] principem V 612 adeo] PER ANGELOS SANCTOS add. B || et] id est add. B 612–613 angelicam] angelica V 614 initio] ubi add. B 615 Augustinus] ANGELOS FUISSE CREATOS BONOS ET add. B 617 vel] sed ut C

598–605 Aug., *De civ. Dei* 21.10 (CCL 48, 775–76) 601 *Matt.* 25,41 608–610 *Apoc.* 12,9
611 *Apoc.* 12,4 614 *Ioan.* 8,44 615 Resp. Aug., *De civ. Dei* 11.13–15 (CCL 48, 333–36)
617 Aug., *De Gen. ad litt.* 9,23 (CSEL 28,1, 355) 618 Nota edd. Quaracchi: “Hoc non probant auctoritates adductae” (1:346, n. 5) 621–624 Aug., *De Gen. ad litt.* 11,16 (CSEL 28,1, 349) 624 *Ioan.* 8,44

Item, *De civitate Dei* lib. 11: “‘Ab initio diabolus peccat’, hoc est, ex quo creatus est iustitiam recusavit … Huic sententiae quisquis acquiescit, non cum illis haereticis sapit, id est Manichaeis … quod suam quandam propriam tamquam ex adverso quodam principio diabolus habeat naturam mali.”

Item, de bonis. Augustinus *De civitate Dei*: “Qui creavit angelum cum voluntate bona, id est casto amore … simul erat in eis condens naturam et largiens gratiam? Numquam enim sine bone voluntate et casto amore sanctos angelos fuisse credendum est.” Item, *De civitate Dei* lib. 11: “Nullo modo secundum spatum aliquod temporis prius erant illi spiritus tenebrae, quos angelos dicimus; sed simul ut facti sunt, lux facti sunt; non tamen ita tantum creati, ut quoquo modo essent et quoquo modo viverent; sed etiam illuminati, ut sapienter beateque viverent.” Sed aequae cito illi mali et isti erant beati. Ergo utrumque in principio temporis erat, scilicet in primo instanti.

Item, rationibus hoc idem videtur. Si creati sunt in bonis naturalibus, creati sunt apti ad gratiam quam semper Deus offert, sicut sol lucem. Ergo nulla mora fuit inter creationem et gratiae collationem. Sed simul fuit lapsus malorum et gratiae collatio bonis. Ergo nulla morula fuit inter creationem et lapsum.

Item, velle est actus voluntatis quem semper exercet, sicut lux lucere. In hac ergo morula fuit velle. Ergo vel velle bonum, quod non est sine gratia. Vel velle malum, quod non est sine lapsu.

Item, idem in eodem non est natum nisi idem. Cum igitur nihil possit assignari quod egerit in mentem vel voluntatem angeli in fine illius morulae ut mala fieret eius voluntas quod non in primo instanti egerit in eam – nihil enim apprehendit post quod non apprehendit in primo instanti – patet quod illud quod fiebat, scilicet culpa in voluntate eius in fine morulae fiebat et in principio eius. Ergo ab initio peccavit.

Item, dicit Magister, ponens statum innocentiae, scilicet morulam hanc, quod ‘aliquando Deum et se diligebant’ in hoc statu, in fine huius distinctionis. Quaero ergo aut diligebant se propter se aut se propter Deum aut Deum propter se ipsos. Si diligebant se propter se, igitur sibi, scilicet creature, inhaerebant propter ipsam. Ergo per definitionem eius quod est frui fruebantur creature. Sed hoc est peccatum, quia ut dicit Augustinus, totum malum et solum hominis est frui creature; Augustinus *De 83 quaestionibus*, q. 30: “Omnis humana perversio est, quae etiam vitium vocatur, fruendis uti velle aut utendis frui. Et rursus omnis

---

634 temporis] tempus C || dicimus] *om. B*   635 *ut²*] *rep. V*   643 quem] *quae P*
654 *se³*] *om. P*   659 *uti ... utendis]* *uti velle aut marg. O* || omnis] *om. P*

626–629 Aug., *De civ. Dei* 11.13 (CCL 48, 334)   626 I *Iean.* 3,8   630–633 Aug., *ibid.* 12.9 (CCL 48, 364)   633–637 *Ibid.* 11.11 (CCL 48, 332)   646 Resp. Arist., *De gen. et corr.* 2.10 (336a 27–28); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 43 (ed. Hamaesse, 170)   652–653 I.e. cap. 6 (ed. Grottaferrata, 1:348)   658–660 Aug., *De 83 quaestionibus*, q. 30 (CCL 44A, 38)

660 ordinatio, quae virtus dicitur, fruendis frui et utendis uti.” Si Deum propter se, ergo se magis, quia propter quod unumquodque illud magis, et tunc ut prius. Si se propter Deum (sed ut dicit Bernardus: hoc est perfectae caritatis et summae gratiae; dicit enim in libro *De amore*, cap. 4: “Certe possibile est amori Deum amantis, ubi magna occurrit gratia, eo proficere, ut nec te nec se amans propter 665 se, et te et se propter te solum amet; et per hoc te reformamur ad imaginem tuam ad quam creasti nos”), igitur habuerunt gratiam. Et ad idem Augustinus *De quaestionibus*, q. 30: “Perfecta ratio, quae virtus vocatur … Vitam etiam suam ad id refert, ut fruatur Deo.”

Item, anima rationalis post separationem est immutabilis vel in statum alium 670 vel secundum profectum in eodem statu. Igitur angeli cum semper fuerint separati a corpore, semper fuerunt immutabiles de statu in statum vel secundum profectum in eodem statu. Igitur non fuit in eis status innocentiae et post gratiae.

Item, si crearetur terra sursum, non nisi eadem vi vel aequali teneretur illuc 675 qua posset elevari de deorsum illuc. Igitur in statu innocentiae non posset perseverare nisi adiutorio tantae virtutis, quanta posset elevari a statu culpae in statum innocentiae. Igitur cum non sine gratia sic possit elevari, nec sine gratia in innocentia potuit perseverare. Ergo numquam fuit in eis per morulam status sine gratia.

Item, mutatio de non esse in esse angelum fuit in primo nunc temporis et 680 mutatio de innocentia in malitiam in alio nunc temporis, inter quae fuit morula quae fuit mensura status innocentiae, ut ponit Magister, ut videtur. Sed in statu innocentiae nulla fuit in eis mutatio. Et tempus est mensura esse mutati. Ergo nec tempus fuit mensura esse vel status innocentiae. Ergo aeternitas. Sed ipsa est tota simul. Ergo non fuit status innocentiae per moram aliquam temporalem, 685 sed simul fuit tempore creatio et malitia in malis et gratia in aliis.

Item, angelus in illo statu fecit bonum, quia ut dicit Magister in fine huius distinctionis: “Deum aliquatenus diligebat,” et declinavit a malo, alioquin non esset innocens. Igitur habuit utramque partem iustitiae, quae est virtus generalis. Ergo habuit gratiam statim et per consequens ceteri lapsum.

690 Item, qui declinat a malo quod est innocentiae aliquid est secundum mores. Sed qui non habet caritatem nihil est: I Cor. 13. Ergo status innocentiae non est sine caritate.

---

660 uti] frui corr. ex uti B 665 et²] om. R 666 ad¹] om. B 667 quae] om. C ||
vocatur] operatur del. O 669 vel] om. P 670 profectum] perfectum CO 671 pro-
fectum] perfectum C 675 tantae] tanto B || a] de O 683 vel] spat. O; interlin. B
687 declinavit] declinabat V 691 est²] sunt P

663–666 Recte Guillelmus Abbas, *De contemplando Deo*, cap. 4 (PL 184, 372) 666–668
Aug., *De 83 quaestionibus*, q. 30 (CCL 44A, 39–40) 681 Resp. Petr. Lomb., 2 *Sent.*
3.4.5 (ed. Grottaferrata, 1:344) 686–687 Petr. Lomb., 2 *Sent.* 3.6 (ed. Grottaferrata, 1:348)
691 I Cor. 13,2

Item, Augustinus *De 83 quaestionibus*, q. 35: “Caritatem voco qua amantur ea quae non sunt prae ipso amante contemnenda, id est quod aeternum.” Sed hoc fecerunt in statu innocentiae, ut dicit Magister.

695

Item, Augustinus *De definitionibus rectae fidei*, cap. 20: “Ut non labamur in adepto salutis munere, sollicitudinis nostrae est et caelestis pariter adiutorii; ut labamur, potestatis nostrae est et ignaviae.” Si autem esset potestatis nostrae stare, cur non hoc dixit? Quod autem Augustinus noluerit statum esse talem, scilicet innocentiae, sic patet. Ut enim dictum est supra: voluit quod creatus fuerit homo propter ruinam angelicam. Ergo Deus non creavit hominem ante casum angelorum, ut videtur. Sed, ut vult Augustinus, creatus est homo in primo nunc temporis et quaelibet species. Ergo vel in primo nunc temporis ceciderunt vel ante. Non ante, quia ante non fuerunt. Ergo in primo nunc ceciderunt. Ergo simul tempore ceciderunt et creati sunt.

705

Item, si gratuita sunt creatureae et non Creator, et omnes species creatae sunt in primo nunc temporis, ergo gratuita. Sed non nisi in angelis bonis. Ergo angeli boni in primo nunc temporis habuerunt gratuita. Sed simul hi ceciderunt et illi gratuita habuerunt. Ergo in primo nunc ceciderunt.

Item, tempus non est nisi ubi est motus, et ita quod quot mutata esse sunt in motu, tot instantia in tempore ipsum mensurante. Sed in angelis non reperio tunc nisi duo mutata esse, scilicet unum de nihilo in aliquid et aliud de innocentia vel bono in malum. Ergo utraque erant vel in eodem instanti; vel saltem in duabus instantibus utrumque factum est. Sed duo instantia non efficiunt tempus, cum in minimo tempore sint infinita instantia. Ergo utrumque factum est sine tempore 710 omnino.

Item, ubicumque est tempus, sunt infinita mutata esse, quia motus est ubicumque tempus, et motus omnis habet infinita mutata esse. Sed nulla mutatio, cuius extrema sunt opposita immediate, habet infinita mutata esse. Immo nec plura. Tunc enim aliquid inter illa esset medium. Ergo nulla mutatio inter op- 720 posita immediata mensuratur tempore. Sed tota illa mutatio in angelis fuit inter immediata, quia de non-esse in esse.

Item, de bono-esse in malum-esse, et utraque sunt immediata. Ergo neutra mutatio fuit in tempore. Et non fuit in eis alia. Ergo haec omnia erant non in tempore, sed in instanti.

725

Item, est corpus grossum, et eius actio est in tempore. Et est corpus spirituale, et eius actio mensuratur instanti, ut lucis illuminatio. Unde Seneca *De natura-*

---

694 id] idem C || aeternum] est add. P   697 in] om. P   707 bonis] om. B
710 quod quot] quotquot P   724 erant] fuerunt R

693–694 Aug., *De 83 quaestionibus*, q. 36 (CCL 44A, 52)   696–698 Recte Gennadius, *De eccl. dogm.*, cap. 21 (PL 42, 1217)   700–701 Resp. Petr. Lomb., 2 *Sent.* 1.5 (ed. Grottaferrata, 1:334)   702–703 Aug., *De Gen. ad litt.* 4.33 (CSEL 28.1, 132–33)   727–729 Seneca, *De nat. quaest.* 2.9 (LCL 1:112)

libus quaestionibus: “Oculus statim per multa miliaria aciem suam intendit. ... lumen non paulatim reperit, sed semel universis infunditur rebus.” Et Augustinus
 730 in *Epistola ad Deogratias sacerdotem*: “Radius oculi nostri non citius perve-
 nit ad propinquiora tardius ad longinquiora, sed utraque intervalla pari celeritate
 contingit.” Igitur multo fortius quod iam non corpus est omnino. Sed spiritus
 etiam rationalis agere potest actionem suam in instanti. Ergo totum velle angeli
 potuit instanti mensurari, scilicet velle bonum et velle malum, scilicet in primo
 735 instanti creationis.

Item, in actione Dei non est prius vel posterius natura vel tempore, scilicet
 in actione naturae summae. Insuper in actione naturae infimae, ut corporum,
 est prius et posterius utroque modo. Ergo in actione naturae mediae, scilicet
 spirituum rationalium, erit prius et posterius natura, sed non tempore. Quartum
 740 enim non potest stare, scilicet prius et posterius tempore, non natura. Ergo tam
 sunt subitae actiones rationalis creaturae, ut tempus non exigant. Sed sufficiat
 instans, in quo possunt esse infinites prius et posterius natura. Ergo actiones
 angelorum sine tempore esse potuerunt et in instanti primo, ut prius natura in eis
 mutatio esset de non-esse in esse et posterius natura mutatio de bono in malum.

745 Item, distantia inter statum gratiae vel innocentiae et statum culpe est infinita.
 Si ergo haec exigeret tempus, exigeret tempus infinitum – quod falsum est. Ergo
 primum.

Item, secundum Augustinum *Super Genesim ad litteram* omnia opera sex die-
 rum facta fuerunt in primo nunc temporis. Ergo multo fortius opera primi diei.
 750 Sed in primo die duo dicuntur facta, scilicet lux creata et divisa lux a tenebris.
 Super quo dicit Augustinus *De civitate Dei* lib. 11: “Non mihi videtur absur-
 da sententia, si lux illa prima, quae facta est, angeli creati intelliguntur, et inter
 sanctos angelos et immundos fuisse discretum, ubi dictum est: ‘Et divisit Deus
 lucem et tenebras.’” Ergo eodem instanti quo creati sunt et ceciderunt.

755 Item, tempus est mensura motus primi mobilis per se et primo; et est in illo
 motu vel in illo mobili tamquam in subiecto. Alioquin quomodo esset tempus
 unum accidens numero, nisi haberet unum subiectum numero? Igitur tempus non
 est mensura nisi actionum eorum quae primo mobili subiacent. Sed voluntas non
 ei subiacet. Ergo actio voluntatis omnino tempore non mensuratur. Ergo actiones
 760 illae primae angelorum sine tempore erant omnino. Unde Augustinus *Super
 Genesim ad litteram* lib. 8: “Simul illum sine loco et tempore contemplantur

---

729 reperit] recipit PR 731 longinquier] longiora R 733 etiam] om. P 734 mensu-
 rari] mensurati O 736 vel²] nec V 737 infimae] infinitae O 741 sufficiat] sufficit V
 746 haec] om. C || exigeret¹] excederet B || est] om. V 749 primi] primae PV
 754 quo] om. BCOP

729–732 Aug., *Epist. 102.5* (CSEL 34, 548) 748–749 Aug., *De Gen. ad litt. 4.33* (CSEL
 28.1, 132–33) 751–754 Aug., *De civ. Dei 11.19* (CCL 48, 338) 753–754 Gen. 1,4
 760–763 Aug., *De Gen. ad litt. 8.24* (CSEL 28.1, 263)

(scilicet angeli Deum), et eius in inferioribus iussa perficiunt, moventes se per tempus; corpus autem per tempus et locum.” Ex hoc videtur quod amare eorum et velle non exigit tempus.

Sed contra.

1. Augustinus *Super Genesim ad litteram* lib. 8: “Per tempus movetur animus vel reminiscendo, quod oblitus erat, vel discendo, quod nesciebat, vel volendo, quod nolebat.”
2. Item, inquirit Augustinus an mali praescirent lapsum suum. Sed si tantum essent prius natura quam lapsi, nulla esset illa inquisitio vel quaestio, quia sicut prius natura sunt creati quam lapsi, sic prius natura creati quam scientes vel ignorantes. Cum ergo determinet quod nescierunt lapsum suum priusquam caderent, constat non intendit ‘prius natura’, sed ‘tempore’.
3. Item, potest in eodem instanti, licet non simul natura, esse innocens et malus aliquis animus. Et aequo cito adiutorio gratiae potest iterum fieri bonus. Et cum in uno instanti sint prius et posterius natura infinites, patet quod potuerunt tales mutationes a bono in malum et e contrario fieri infinites in eodem instanti – quod falsum est. Ergo et primum.
4. Item, si creatus est bonus vel innocens, et proinde non-malus et deinde posterius natura fuit malus, scilicet in eodem instanti, tunc in eodem instanti fuit non-malus et malus. Et ita contradictorie opposita sunt simul in instanti vera. Et quia hoc videtur consimiliter in omnibus subitis, scilicet quod opposita sint simul, ut quod in eodem instanti fuerit esse angelorum et non-esse. Sed prius natura non-esse quam esse.

Pro hoc videntur facere plura.

- 4.1. Primo sic. Extrema mutationis sunt in mensura mensurante eam. Sed aliqua mutatio est subita et proinde in instanti tota, ut creatio-passio. Ergo in illo instanti erunt, licet prius et posterius natura, utraque extrema mutationis et ita opposita, sicut in tempore mensurante motum sunt extrema motus, ut patet.
- 4.2. Item, quanto agens transmutans est impotentior, tanto maior est distantia secundum tempus inter extrema mutationis. Ergo si agens iste transmutat in tempore tanto, et fuerit aliquis agens eo potentior in infinitum, ut Deus, efficiet ut nulla temporalis distantia sit inter extrema. Ergo cum creat, inter nihil et aliquid nulla est distantia temporis. Sed erit utrumque in instanti.

⁷⁷² determinet] determinent BCOR   ⁷⁷⁴ instanti] om. V   ^{774–775} malus] corr. ex in aliis P   ⁷⁷⁵ animus] aliquis del. P   ⁷⁷⁹ et²] om. P   ⁷⁸⁰ fuit¹] fit R   ⁷⁸¹ vera] om. P   ⁷⁸² subitis] subiectis R; corr. ex subditis O; corr. ex subiectis P || sint] sunt CP   ⁷⁸⁵ pro] per R   ⁷⁸⁶ mensura] om. V   ⁷⁸⁷ mutatio] om. V

^{766–768} Ibid. 8.20 (259)   ⁷⁶⁹ Resp. e.g. Aug., *De Gen. ad litt.* 11.23 (CSEL 28.1, 355) et *De correptione et gratia* 10.27 (PL 44, 933)

795 4.3. Item, scimus quod genus et species simul tempore, sed ordine naturae adveniunt materiae. Ergo prius natura est istud substantia et non-corpus; et posterius natura, simul tamen tempore, substantia corpus. Ergo in eodem instanti, prius tamen et posterius natura, est corpus et non-corpus.

4.4. Item, in loci mutatione potest contingere quod mobile habet extrema simul tempore, non natura, ut lux orientem et occidentem. Et similiter si iungantur duae pyramides secundum conos, puncta terminalia sunt in eodem puncto loci. Et transiens super utrasque pyramides esset prius ordine, non tempore, super conum unius pyramidis quam super conum alterius. Et ita simul tempore habet extrema huius mutationis localis. Quare non similiter mobile motu alterationis vel mutabile non potest habere extrema mutationis simul?

Respondeo. Novi multos modernorum magistrorum morulam cum Magistro hic ponere, in tantum etiam ut quidam sententiam excommunicationis intulerint in illos qui suae potestati ordinariae subditos dixerint in eodem instanti creationis angelos peccasse et cecidisse.

810 Sit igitur, si placet, pro ratione voluntas eorum. Et timeant qui voluerint excommunicationem, si non afferunt aliam rationem. Igitur contra tales nihil audeo asserere. Tamen quod mihi magis placeret, si et eis placeret, nihil asserendo dico. Cum multa de hac materia dicat Augustinus, nihil tamen certum omnino reperio, sed quandoque utriusque sententiae sermones communes aequaliter satisfacientes 815 pro utraque opinione, quales pro se induxit Magister; aut, quod frequenter mihi videtur, sermones magis in hanc partem declinantes, scilicet quod non fuit talis morula temporalis – quod patebit. Credo non eis qui verbum unum excerpunt, sed totum contextum eius in libro *De civitate Dei* et *Super Genesim ad litteram* diligentius considerant.

820 Sed quia huic quae videtur Augustini sententia Magister videtur contradicere, distinguo inter aeternitatem et aevum et tempus. Aeternitas enim est mensura esse vel actionis simplicissimae, scilicet Dei, in quo non invenitur omnino nec prius nec posterius nec natura nec tempore.

Aevum vero est mensura et esse et actionis propriae eorum in quibus invenitur aliqua compositio et prius et posterius natura, non tempore. Et hoc ‘aevum’ Cas-

796 istud] illud BCPR 798 est] et C 804 motu] motum R 806 respondeo] solutio V 807 intulerint] intulerunt B; corr. ex intulerunt P 809 cecidisse] nota quod isti fuerunt magistri parisienses qui deficientes argumentis per excommunicationem arguunt opinionem suam; sed iste modus arguendi erit nimis practicus add. marg. R 812 placeret¹] placet V 818 contextum] textum B 819 considerant] conspiciunt marg. B 820–821 sed ... tempus] om. B 820 huic] corr. ex haec O || Magister] Magistri V 822 Dei] om. C

806–809 Cf. notula de 1241 condemnatione Parisiensi huius haeresis in Alex. Hal., *Glossa in IV libros Sent.* (ed. Quaracchi, 1:110*, n. 3) 818 Resp. Aug., *De civ. Dei* 11.13–15 (CCL 48, 333–36) et *De Gen. ad litt.* 11.23 (CSEL 28.1, 355) 825–826 Cassiodorus, *Expositio psalmorum*, Ps. 9, Ps. 17, Ps. 36, etc. (CCL 97, 98, 168, 336)

siodorus *Super Psalmos* vocat ‘saeculum’, philosophi vero ‘aevum’. Damascenus etiam ipsum vocat ‘saeculum’, dicens: “Dicitur rursus ‘saeculum neque tempus neque temporis aliqua pars, a solis motu’ et cursu ‘mensuratum’, scilicet per dies et noctes consistens, ‘sed quod simul protenditur cum aeternis, velut quidam temporalis motus et spatium’. Quod enim his quae sub tempore sunt tempus, hoc 830 aeternis est saeculum.” Infra: “Ante mundi vero consistentiam, antequam neque sol erat dividens diem ac noctem, non erat saeculum mensurabile, ‘sed quod simul protenditur cum aeternis, velut temporalis motus et spatium’. Et secundum hoc unum aeon (id est saeculum) est, secundum quod et dicitur Deus aeonius, id est saecularis, id est aeternus.” Sed bona quaestio est in quo sit hoc saeculum 835 tamquam in subiecto, scilicet an in prima creata intelligentia, sicut tempus in primo creato mobili. Item, Isidorus *Etymologiarum* lib. 5: “Aevum est perpetua aetas, cuius neque initium neque extremum scitur, quod Graeci aeonas vocant; quod aliquando apud eos pro saeculo, aliquando pro aeterno ponitur.”

Tempus autem est mensura esse et actionis eorum in quibus est non ordo naturae, sed temporis etiam. Et sunt magis composita. Et sicut tempus, si comparetur aevo, longa mora est; sic aevum, si comparetur aeternitati, saltem ‘morula’ dici potest. Si ergo hanc mensuram dicat Magister ‘morulam’, non videtur contra hoc quod videtur Augustinus magis ponere. Tunc etiam auctoritates quas pro se inducit Magister magis pro eo facient. Quod si hoc est, possunt concedi rationes 840 845 quae videntur inductae contra Magistrum pro maiori parte. Nec sunt contra eum.

Et ad primum contra dici posset, scilicet ad auctoritatem Augustini, quod actiones spiritus uniti corpori, cum sint actiones non animi tantum, sed coniuncti secundum aliquid, subiacent primo mobili et mensurantur tempore. Unde forsitan anima non peccat nisi actione quadam tempore mensurata. Cum enim sit unita 850 corpori, non peccat forte nisi aliqua vellicazione et tractione corporis. Et quia corpus subiacet primo mobili et tempori, et eius vellicatio et tractio et anima sequitur trahens corpus, patet quod non pervenit ad consensum plenum nisi morosa et temporali tractione – et hoc, quia non peccat nisi mediante corpore. Si enim aliquod peccatum faceret nisi coagente corpore, illa actione mereretur poenam 855 sibi, non corpori. Sed spiritus separatus sine tempore, ut mihi videtur, peccare potest, quia se ipso cadit, non aliquo subiecto tempori trahente. Verumtamen

827 tempus] tempore P 828 solis] solo P 829 protenditur] praetenditur C 830 sunt] fuit P 831 mundi] munda R || neque] om. PR 833 velut] quidam add. BV 835 sit] fuit P 837 *Etymologiarum*] om. V 839 eos] om. V 840 ordo] tantum add. P 841 magis] rep. V 844 pro] per P 846 inductae] induci CP 847 contra] om. V 851 tractione] corr. ex tractatione P

826–831 Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 15 (ed. Buytaert, 66) 826–828 Greg. Naz., *Orat.* 28.8 et 45.4 (PG 36,320 et 628) 828 Ibid. 829–830 Ibid. 831–835 Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 15 (ed. Buytaert, 67) 832–833 Greg. Naz., vide supra. 837–839 Isidorus, *Etymol.* 5.38.4 (ed. Lindsay)

non nego spiritum unitum corpori subito posse resurgere. Hoc enim fit virtute non corporali et subiecto ipsi temporis trahente, sed potius virtute supra naturam quae tempori non subiacet. Nec aestimo spiritum separatum posse nunc aliquid inordinatum modicum velle et deinde magis et deinde complete consentire per moram temporis, quia tunc angelus primo peccasset venialiter modico voluntatis inclinato ad malum. Quod non conceditur. De animo ergo unito verum est quod per tempus fit de nolente volens, quod velle est coniuncti; et de non scientie sciens, quod scire est coniuncti.

Ad secundum dici posset: si quis praedicta tenere vellet quod in illo aevo quod mensurabat esse et actionem angelorum ante lapsus, non erat tantum unum prius natura et aliud posterius natura, sed plura. Et tunc est inquisitio Augustini: cum prius natura fuerint et posterius ceciderint, an in aliquo posteriori natura inter prius creationis et posterius casus fuerint praescii sui casus. Et est congrua quaestio et rationabilis.

Ad tertium. In angelis vel spiritu separato post casum non est reversio, sed obstinatio perfecta. In animo autem coniuncto corpori est reversio. Sed dixi quia suum peccare est actio coniuncti. Et ita quodammodo corporis vellicantis quod subiacet primo mobili et tempori non peccat forsitan nisi in tempore. Et ita non erunt neque in spiritu coniuncto neque in separato in instanti possibles multae iustificationes et casus.

Ad quartum fateor nescio, quia dubito an sicut prius tempus et posterius tempus dicunt mensuram compositorem et prius instans et posterius instans mensuram simpliciorem in eodem tempore, sic prius et posterius natura dicant mensuram instanti adhuc simpliciorem.

Quod si hoc, non video quomodo sicut non est contradictio ubi affirmatio est pro uno instanti et negatio pro alio instanti, sic nec ubi affirmatio est pro priori natura et negatio pro posteriori natura.

Vel e contrario: si tamen essent verba consignificantia haec, sicut illa, an dicant prius et posterius natura tantum ordinem et non mensuram. Et tunc quia nulla sunt verba loco temporis consignificantia ordinem, sed tantum tempus vel instans, non erunt contradictoria in eodem instanti vera, licet affirmationis ordo sit prior et negationis posterior.

Sed si hoc est, facile solvuntur rationes contrariae. Prima, quia non est simile de mensura quae est tempus, cum habeat partes et sit divisibilis in partes diversas aptas mensurare affirmationem et negationem, scilicet extrema mutationis, et de

862 temporis] *om. P* 864 fit] sit P || nolente] non volente V 866 possit] possit C
 867 mensurabat] mensurat V 869–870 ceciderint... posterius] *rep. P* 869 ceciderint]
corr. ex ceciderunt P 870 et²] *om. BCOR* 873 sed] *del. P*; ut *add. CP* 875 non¹]
 nec P 876 neque¹] nisi C 880 sic] *corr. ex* sicut O || dicant] dicunt O 880–881
 mensuram] naturam R 882 ubi] *corr. ex* nisi P

mensura quae est instans, quae non est omnino divisibilis in mensuras, si prius et posterius natura non sunt mensurae.

Ad secundum concedo ubi transmutans est infinitae virtutis facit extrema mutationis non distare secundum tempus. Cum enim Deus creat, non est tempus vel brevissimum etiam inter non-esse rei creatae et esse. Sed in hac anima nunc creata non-esse est in tempore et esse in instanti terminante illud tempus. De non-esse autem praecedente esse in primo instanti vel in prima creatura alias dicetur, si Deus voluerit. 895

Ad tertium dico quod prius natura est substantia non-corpus et posterius natura substantia corpus. Nec tamen sequitur quod in eodem instanti sit corpus et non-corpus, quia non sequitur: ‘prius natura est non-corpus, ergo est non-corpus’, sed est secundum quid et simpliciter. Si dico ‘prius natura’, non dicit ‘mensuram’. 900

Ad quartum. Quia in puncto loci non est possibilis motus vel mutatio localis, ideo ab uno cono pyramidis in alterum conum contingentis pyramidis non est motus vel mutatio localis. Nec est simile in loci mutatione et alteratione, quia inter extrema alterationis est oppositio, quod non oportet inter extrema loci mutationis. 905

Sed si omnino non dicuntur mensurae per prius et posterius natura, si, ut videatur, ponit Augustinus magis quod non fuit mora inter creationem et casum, non video quomodo non idem erit verum in angelis cadentibus quod in animabus, scilicet quin sicut verum est de hac anima in non baptizato quod numquam fuit nisi immunda, similiter numquam fuit angelus qui cecidit nisi immundus. Cui contrarium videtur dicere Augustinus in multis valde locis, ut patet etiam ex duabus auctoritatibus ultimis inductis in principio huius quaestionis quasi contra Magistrum. 910

Et insuper tunc non fuit casus angelorum. Quomodo enim cadere poterant qui numquam fuerant nisi mali, et ita in infimo? Insuper tunc frustra inquireret Augustinus an praescirent lapsum suum, sicut nulla est haec quaestio de anima huius non baptizati. Patet enim quod non praescivit lapsum suum quae semper fuit immunda et in infimo. 915

Igitur unum horum est: aut est morula temporis; aut prius et posterius natura dicuntur mensurae per verbum aliquo modo consignificabiles; aut qui ceciderunt numquam fuerunt boni. Primum autem et ultimum videtur magis negare Augustinus quam concedere. Aut igitur stet medium; aut primum aut ultimum concedatur contra Augustinum, ut videtur. Quod autem horum sit faciendum prudenti investigatori relinquo. 925

---

898 illud] corr. ex aliud O 899 in²] om. R 901 dico] om. V 910–911 videtur] ut add. RV 912 idem] illud P 919 fuerant] fuerunt R 920 lapsum] casum V 923 et] corr. ex aut O || natura] om. V 927 quod] quid P

899–900 Resp. infra 915–917 Resp. supra, post lemma POST CREATIONEM INTERPONITA ALIQUA MORULA CECIDISSE

^{4.9} ITA INQUIENS Augustinus *Super Genesim ad litteram* lib. 11: UT MALUS
 930 A BONO DEO etc., id est ut malitiam habuerit ex creatione, QUIA SI AB INITIO
 etc., si scilicet ab initio status fuisset malus. NON ENIM CECIDIT spiritualiter.
 A QUO ENIM CADERET, si lapsus creatus fuisset? FACTUS ERGO PRIUS
 natura vel tempore secundum Magistrum, ut videtur. PROPRIA POTESTATE
 DELECTATUS: ecce causa sui casus; *Eccli.* 8: “Ipse secundum voluntatem suam
 935 vadit, et simul cum stultitia illius peries”; *Eccli.* 18: “A voluntate tua avertere.”
 QUAM ACCEPTAM NON FASTIDIVIT: negatio neget totum, id est non fasti-
 divit acceptam, quia non accepit. SED NOLENDO ACCIPERE: utrisque ergo et
 cadentibus et non cadentibus offerebatur gratia. Quid est ergo quod isti voluerunt
 recipere isti noluerunt, nisi quia habuerunt aliquam gratiam qua aliam recipere
 940 vellent, et alii non habuerunt? Sed si hoc dicatur, itur in infinitum, quia si velle
 omne operatur in nobis Deus, sicut dicit Apostolus, *Phil.* 2: “Qui operatur in
 vobis velle,” tunc et per consequens hoc velle operatus est Deus per gratiae in-
 fusionem, quo voluit iste recipere gratiam. Igitur hanc gratiam praecessit gratia
 alia et illam alia eadem ratione, et sic in infinitum.

⁹⁴⁵ Solutio. Non potest aliquis in bonam actionem sine gratia. Sed velle recipere
 non est de genere actionum, sed velle operari. Et ideo nihil impedit hic hominem
 posse ex se et contactu illius gratiae, ita ut gratia veniens det ei posse velle. Non
 tamen dat velle, quia tunc et mali vellent recipere gratiam. Deus igitur operatur
 per gratiam velle operari. Sed a nobis est velle cum gratia recipere gratiam et a
 950 gratia est nobis posse recipere eam.

^{4.9} QUIA SAPIENTIA FRUCTUS EST PIETATIS: hoc dupliciter potest legi.

Non potuit esse praescius sui casus, quia numquam fuit bonus. Sapientia
 autem non est nisi bonorum. Sapientiae autem aliquid est praescientia. Quod
 sapientia non sit nisi bonorum, *Sap.* 1: “In malivolam animam non introibit
 955 sapientia”; et *Eccli.* 43: “Pie agentibus dedit sapientiam.”

Vel sic: licet praescientia casus eorum sapientia sit, tamen eis non poterat esse
 sapientia, quia sapientia fructus est et ideo delectationem habet. Eis autem huius
 praescientia afflictio esset.

Vel sic: “sapientia est fructus pietatis,” id est a Deo pio. Sed Deus pius
 960 non poterat eis hoc revelare, quia non pietatis sed impietatis est nondum malos
 affligere. Eis autem hoc revelare esset ante culpam eos affligere. Igitur quia Deus
 pius dat sapientiam, hanc sapientiam, scilicet sui casus praescientiam, eis dare
 non potuit ex congruo et per consequens nec ipsi habere.

---

931 status] statim corr. ex status P 932 a quo] om. R 934 casus] status B; marg. P
 939 recipere¹] accipere V || quia] isti add. P 942 tunc] om. O 943 iste] ille C
 950 eam] gratiam P 957 huius] om. C

929 Aug., *De Gen. ad litt.* 11.23 (CSEL 28.1, 355) 934–935 *Eccli.* 8,18 935 *Eccli.* 18,30
 941–942 *Phil.* 2,13 954–955 *Sap.* 1,4 955 *Eccli.* 43,37

Sed videtur quod potuit praescivisse casum suum et potuit ei Deus revelare, sicut revelavit Petro casum suum; *Matt.* 26: “Amen dico tibi quia in hac nocte, ⁹⁶⁵ antequam gallus cantet, ter me negabis.”

Solutio. Dici potest quod quia homo cadere potest et resurgere, potest ei casus suus praedici. Non sic angelo cuius casus est irreparabilis. Vel potest dici quod non sic Petro revelabatur casus suus. Credebant enim discipuli ipsum aliquando loqui parabolice, quando loquebatur plane, sicut legitur *Matt.* 15: “Non ⁹⁷⁰ quod intrat in os coinquiat hominem.” Illud credebant dictum parabolice. Unde dixerunt post: “Edissere nobis parabolam istam.” Sic forte cognovit Christus Petrum hoc accepturum. Vel forte Petrus non firmissime hoc scivit, sed forte tenuiter hoc credidit.

^{4.9} CONTINUO AUTEM, secundum Magistrum cito post. NON AB EO QUOD ⁹⁷⁵ ACCEPIT, igitur non est status innocentiae. Si enim fuit status innocentiae, innocentiam accepit quam nunc non habet. Igitur si fuit status innocentiae, cecidit ab eo quod accepit, et ita mentiretur Augustinus. Hoc facit pro opinione contraria Magistro, ut videtur. SED QUOD ACCIPERET, scilicet gratiam, SI DEO SUBDI VOLUISSET: humilibus enim dat gratiam et gloriam; gratiam, *Eccli.* 3: “Quanto ⁹⁸⁰ magnus es, humilia te in omnibus et coram Deo invenies gratiam”; gloriam, *Iob*: “Qui humiliatus fuerit erit in gloria”; *Eccli.* 20: “Est propter gloriam minoratio.”

^{4.10} ET FUIT IBI ALIQUA MORULA: hic Magister videtur contradicere Augustino quam asserere. SUPER EZECHIELEM, cap. 13: NEQUE STATIM SUPER PECTUS etc., *Gen.* 3: ‘Super pectus’ ambulat, cum in corde pravas cogitationes immittit; ‘super ventrem’, cum carnales concupiscentias accendit. ITA ET SERPENS, nomen naturae, ALIQUANDO NON SERPENS, nomen malitiae. Serpens enim est quandoque nomen naturae, quandoque nomen malitiae, sicut hic. Fuit igitur serpens, scilicet illa natura animalis aliquando non serpens, id est non nociva per malitiam diabolicam in ea et hoc dum erat in paradyso, in quo ⁹⁸⁵ Adam, non in caelo. Et sic non loquitur de casu diaboli Origenes, sed potius de documento malitiae eius per serpentem in Adam. Et ita non est haec auctoritas pro Magistro.

^{4.11} HOMICIDA, *Ioan.* 8. SIBI DEI AEQUALITATEM PROMISIT, *Is.* 14: “Similis ergo altissimo.” QUI HOMO DICITUR, *Matt.* 13: “Inimicus homo hoc fecit.” ⁹⁹⁵

---

965 casum] *om. B*   972 forte] *om. B*   974 tenuiter] *tenuit O*   981 magnus] maior V
|| *Iob*] 22 add. B   989 fuit] *om. B*

965–966 *Matt.* 26,34   970–971 *Matt.* 15,11   972 *Matt.* 15,15   980–981 *Eccli.* 3,20
981–982 *Iob* 22,29   982 *Eccli.* 20,11   985 *Gen.* 3,14   991 Resp. notulam in editione Petri Lombardi: “Verba Origenis (seu potius paraphrasis) ex quodam fonte ignoto” (ed. Grottaferrata, 1:347, in pede)   994 *Ioan.* 8,44   994–995 *Is.* 14,14   995 *Matt.* 13,28

QUEM PER INVIDIAM etc., *Sap.* 2, in fine: “Invidia diaboli mors intravit in orbem terrarum.”

⁵ HIC INQUIRI SOLET, cap. 5.

QUAM SAPIENTIAM HABUERINT ANTE CASUM VEL CONFIRMATIO-
1000 NEM. Haec quaestio non videtur habere locum nisi ponentibus statum innocentiae, quae est opinio Magistri, ut videtur.

Ut autem pertineat ad non ponentes statum innocentiae, expone quod dicitur ‘ante casum’: ‘ante’ natura, non tempore. Et cum quaeritur quam sapientiam habuerint, intellige quod quaeratur quae naturalia habuerunt, per quae essent possibles ad sapientiam.
1005

Sed quaeritur, si visus semper quando vult videt sensibili existente in actu, quare non similiter intellectus angelicus statim creatus intellexit Deum, cum hoc intelligibile, immo et alia intelligibilia semper sint in actu?

Solutio. Omne sensibile est natura ignobilior et inferior vi sensitiva. Ipsa enim
1010 vis sensitiva est natura incorporea. Omne autem sensibile est corpus. Omne autem quod naturaliter superius et nobilis est potest ex se sine alterius adminiculo in id quod inferius et ignobilis est. Et ideo in sensu non exigitur agens educens ipsum de potentia in actum, sed tantum exigitur agens, educens sensibile de potentia in actum.

Sed aliter est in intellectu creato. Quia enim habet materiam et formam, ignobilis est eo quod tantum est forma. Igitur ipse ex se non potest in eo quod tantum est forma sine adiutorio superioris. Sed Deus tantum est forma. Similiter universale aliorum intelligibilium. Igitur sine superioris adiutorio non potest in hoc. Hoc autem adiutorium oportet quod sit non unicum, sed duplex.
1015 Oportet enim maius adiutorium habere ut intellectus educatur de potentia in actum intelligendi Deum, qui est potentia infinitus, quam formam aliquam creatam, quae finita est. Creata igitur cognoscuntur Deo adiuvante in quantum est natura, scilicet cognitione vespertina, non matutina. Sed Deus ipse cognoscitur adiuvante ipso in quantum est gratia. Igitur quia Lucifer creatus non habuit gratiam, non
1020 habuit sapientiam. Nec in instanti creationis Deum intellexit.
1025

Sed tunc merito quaeritur quomodo voluit esse similis Altissimo, si Altissimum nullo modo apprehenderat. Non enim appetimus omnino ignoratum; non autem habuit apprehensivam aliquam nisi intellectivam, quia non sensitivam. Nec tali apprehensione cognosci potest Deus.

---

999 habuerint] habuerunt PV   999–1000 vel confirmationem] om. V   1004 naturalia] natura C || habuerunt] habuerint P   1006 vult] om. O   1013 educens] ducens R
1016 eo²] id V   1020 maius] magis P   1022 quae] rep. V   1027 apprehenderat]
apprehenderet R   1028 intellectivam] intellectualem O

Solutio. Quid principaliter et primo voluerit nondum est determinatum. Potest tamen dici quod voluit sua potestate, non Dei dono melior esse quam fuit. Et ita per consequens Dei similitudinem concupivit vel aequalitatem. Dicatur ergo quod aliquid melius se in illo statu cogitare potuit, et ita concupiscere ex se habere, non ex dono alterius. Sic ergo in principali suo appetibili verum est quod prius apprehendit quam concupivit.

1035

⁵ ANTE, tempore vel natura, CASUM malorum VEL CONFIRMATIONEM bonorum. ERAT QUIDEM IN EIS NATURALIS COGNITIO TRIPLEX, id est per naturam erant apti cognoscere omnia quae sunt, quae sunt tria: unum supra se – et hoc tangit dicens A QUO FACTI SUNT; secundo se et hoc tangit dicens QUOD FACTI ERANT; tertio sub se quod tangit dicens CUM QUO, scilicet tempus, materiam, caelum empyreum. ET HABEBANT, dicto quae naturalia habuit in aspectu, dicit quae in affectu. ALIQUAM BONI ET MALI NOTITIAM, id est naturam, qua apti erant nosse.

1040

⁶ SOLET ETIAM QUAERI, cap. 6.

Ad affectum duo spectant, scilicet bonum a malo discernere et discretione facta bonum diligere. Dicto ergo de affectu angeli quo aptitudinem habuit naturalem ad discernendum, dicit hic quod aptitudinem habuit naturalem ad diligendum, ut totum de aptitudine, non de actu intelligatur, quamvis de actu ipso videatur Magister intendere.

1045

⁶ QUOD NATURALEM HABEBANT DILECTIONEM, id est aptitudinem naturalem ad diligendum. UT, scilicet habuerunt, MEMORIAM etc. ET SE ALIQUATENUS DILIGEBANT. Quia potentia non est nihil de suo actu, ideo aliquatenus diligit qui habet potentiam ad diligendum, sicut aliquatenus est cursor qui habet naturalem ad hoc potentiam. NON MEREBANTUR, quia aptitudo non meretur, sed actus.

1050

1055

---

¹⁰³² aequalitatem] aequalem C   ¹⁰³⁸ quae sunt²] *om. (hom.)* P   ¹⁰³⁹ sunt] erant ed.
|| secundo] scilicet deo P   ¹⁰⁴¹ et] haec O   ¹⁰⁵⁰ quod] quoniam ed.

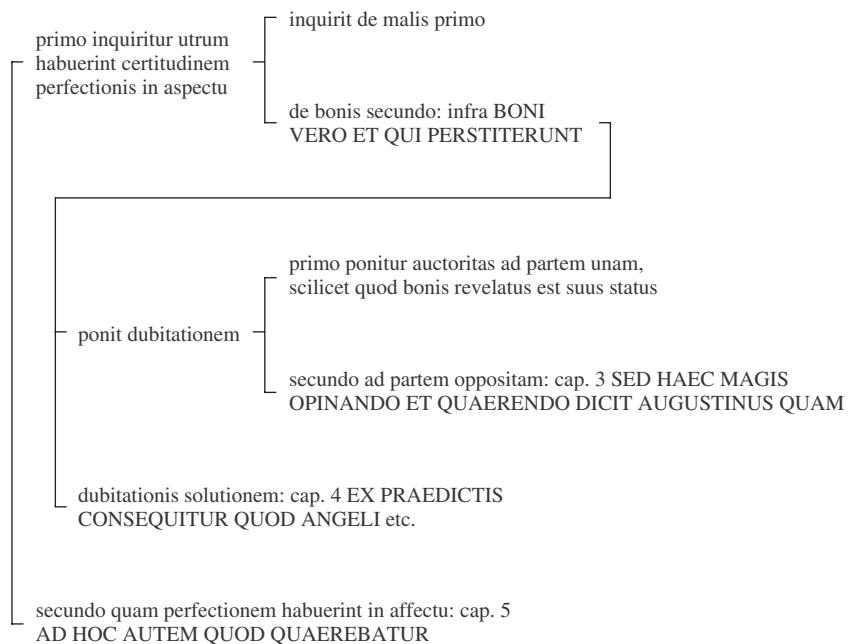

DISTINCTIO 4

1.1 POST HAEC VIDENDUM EST ... Dist. 4.

Hic inquirit Magister quales fuerint angeli stantes respectu gloriae, scilicet utrum perfecti et beati creati fuerint, quia ad statum gloriae pertinet nullius boni carrentia, quod est perfectio et perfectionis certitudo. Huius distinctionis divisio praeponitur in principio tertiae distinctionis.

5

1.1 NEC IN BEATITUDINE, NEC IN MISERIA CREATI SUNT, id est ex creatione non habuerunt beatitudinem nec miseriam, sed in statu innocentiae secundum Magistrum.

2–4 hic ... certitudo] et cetera BCOPR 4 huius] autem *add.* V || distinctionis]
om. B 4–5 divisio ... distinctionis] divisio et intentio sic patet per hanc depictionem infra B;
divisionem sic accipe ut vides in folio sequenti V

1.1 MISERI ENIM ANTE PECCATUM etc.

¹⁰ Contra. Aliquando graviter punitur qui non peccavit. Unde Dominus de caecato: “Neque hic peccavit neque parentes eius,” *Ioan.* 9. Et *Iob* 17: “Non peccavi, et in amaritudinibus moratur oculus meus.” Parvuli etiam baptizati sine culpa sunt, quia baptismus delet originale et poenam originalis. Unde dicit Augustinus quod avolarent, si morerentur. Et tamen in miseria magna sunt.

¹⁵ Solutio. Fateor nisi fuisse peccatum, nec poena. Et tamen non omnis poena est poena peccati illius hominis qui punitur. Nec hoc dicitur hic. Sustinet enim quis poenam propter se ipsum, quis propter proximum, quis propter Deum. Propter se ipsum dupliciter: aut Deo secum misericorditer agente – et hoc est cum quis punitur ne peccet in futuro (*Eccli.* 11: “Malitia unius horae oblivionem facit luxuriae magnae”); aut Deo iustitiam hic exerceente, scilicet cum quis punitur pro peccato praeterito. Et nisi Adam peccasset, neutro modo puniremus.

Propter proximum, ut *Iob* adultus et infans parvulus, ut attenderet qui pro peccato punitur quam patienter ferat quod meruit. Si talia patienter sustinent innocentes, *Tob.* 2: “Hanc tentationem ideo permisit Dominus evenire illi, ut possit dare exemplum patientiae eius, sicut et sancti *Iob*.” Vel puniuntur parvuli, ut in eis parentes puniantur, sicut legitur quod parvulus Bersabeae punitus est pro peccato patris sui, ut pater eius David puniretur; II *Reg.* 12: “Dixit Nathan ad David: Quoniam blasphemare fecisti inimicos nomen Domini, filius qui natus est tibi morte morietur.”

²⁵ ³⁰ Propter Deum, ad eius gloriae manifestationem. Unde de caeco nato, *Ioan.* 9: “Neque hic peccavit neque parentes eius, sed ut manifestentur opera Dei in illo.”

1.1 PRO PECCATO MISERIA EST, *Prov.* 14: “Miseros facit populos peccatum.”

1.1 QUILIA SUI EVENTUS IGNARI FUERUNT.

Sed contra. Si negatio est causa negationis, tunc et affirmatio affirmationis. Ergo si eventum scivissent, beati fuissent.

Solutio. Li ‘quia’ hic non est nota causae, sed consequentiae. Nec oportet quod si negatio sequitur ad negationem quod affirmatio ad affirmationem. Sequitur enim ‘non habet pedem, ergo non currit’. Nec tamen sequitur ‘habet pedem, ergo currit’. Duplici igitur de causa sequitur quod beati non fuerunt, scilicet

¹⁴ sunt] *om.* C; *marg.* O   ²⁰ exerceente] hoc dupliciter: aut ut peccatum paralitici purgetur ut in misericordia; †...† *Ioan.* 5⁽¹⁴⁾: “Iam sanus” etc.; aut ut dupliciter puniatur ut Herodes [resp. *Act.* 12,23] *add. marg. m. post* B || cum] ut C   ²¹ puniremus] punirentur BP   ²⁴ permisit] promisit P   ^{24–25} posteris] posterius P   ²⁵ sicut] sic P   ²⁶ quod] quam R   ³⁰ unde] ut B   ³¹ ut] cum C   ³² pro] ex ed.   ³³ ignari] ignorari C   ³⁴ sed] *om.* B   ³⁵ scivissent] scivisset C   ³⁶ li] *om.* OR || hic] *om.* V   ³⁷ ad²] *rep.* R

¹¹ *Ioan.* 9,3   ^{11–12} *Iob* 17,2   ¹³ Locum non inveni   ^{19–20} *Eccli.* 11,29   ^{24–25} *Tob.* 2,12   ^{27–29} II *Reg.* 12,13–14   ^{30–31} *Ioan.* 9,3   ³² *Prov.* 14,34

tum quia peccaturi erant, tum quia aliquid ignorabant. Ex hoc argue quod nullus ⁴⁰ beatorum aliquid omnino ignorat.

^{1.2} COGNITIO EORUM culpae et poenae.

^{1.2} AUGUSTINUS SUPER GENESIM ad litteram lib. 11: QUOMODO, IN-QUIT, BEATUS INTER ANGELOS etc.

Contra. Dicit beatus Augustinus: Beatus est qui habet quidquid vult et nihil ⁴⁵ male vult. Sed in statu innocentiae habuit quidquid voluit, quia si aliquid voluit, non autem habuit, miser fuit et nihil male voluit; alioquin in statu innocentiae esset status culpae. Igitur beatus fuit.

Solutio. Non dicitur ‘beatus’ qui habet quidquid nunc vult habere – sic enim multi in mundo essent beati, qui nunc nec vitam aeternam habere vellent, quia ⁵⁰ sciunt hoc Deum nolle – sed qui habent quidquid volunt habere aliquando. Hic autem voluit habere securitatem sui status aliquando, non tamen nunc, quia si nunc, cum eo careret, miser fuisset et ita in statu miseriae – immo et in statu culpae, quia voluisset quod Deus noluit.

^{1.2} QUOMODO, INQUIT, BEATUS etc. Sed aut hoc dicit, quia beatus non fuit, ⁵⁵ si suum lapsum ignoravit; aut quia beatus non fuit, si aliquid ignoravit.

Primum non videtur. Magis enim miser esset si lapsum praescivisset quam si non.

Secundum stare non potest, quia multa nota facta sunt ipsis beatis, ut de Incarnatione et aliis. Unde *Eph.* 3: “Innotescat principibus et potestatibus in caelestibus per ecclesiam multiformis sapientia Dei.” *Glossa ibi:* “Dicit namque Hieronymus angelicas dignitates supramemoratum mysterium ad purum non intellexisse, donec completa est passio Christi, et apostolorum praedicatio per gentes dilatata. Unde in *Is.* admirantes dixerunt: ‘Quis est iste qui venit de Edom?’ Et in *Ps.:* ‘Quis est iste rex gloriae?’” ⁶⁵

Solutio. Dici potest quod eos nihil latet, scilicet beatos. Quod autem dicit Apostolus, aliter legitur sic: “Data est mihi gratia … illuminare omnes per ecclesiam quae sit dispensatio sacramenti absconditi a saeculis in Deo, qui omnia creavit; absconditi dico, ita tamen ut multiformis sapientia Dei innotescat principibus et potestatibus in caelestibus,” id est sacramentum Incarnationis latuit ⁷⁰ ecclesiam militarem, ita tamen quod non triumphantem.

---

⁴¹ omnino] non P   ⁴⁵ contra] sicut B || beatus^{1]}] om. V   ⁵⁴ quod] quae O; corr. ex cum P   ⁵⁹ beatis] angelis add. interlin. B   ⁶⁴ admirantes] corr. ex admirantes O   ^{69–70} principibus] principibus corr. ex principibus O   ⁷¹ non] om. C

⁴³ Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 11.17 (CSEL 28.1, 349)   ^{45–46} Resp. Aug., *Epist.* 130.11 (CSEL 44, 52)   ^{60–61} *Eph.* 3,10   ^{61–65} *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 4:373a). Cf. Petr. Lomb., *Collect. in epist. ad Eph.* in h.l. (PL 192, 189)   ^{64–65} *Is.* 63,1   ⁶⁵ *Ps.* 23,8   ^{67–70} *Eph.* 3,9–10

Et illud Hieronymi sic intelligi potest quod ‘ad purum’ non intellexerunt, id est non ita penitus sicut cum factum est. Praescita enim admirationem faciunt, cum fiunt. Vel prius cognitione matutina tantum; nunc matutina et vespertina.

⁷⁵ ^{1.2} QUID, id est qualis, FUTURUS, scilicet malus per culpam, VEL PASSURUS poenam. CERTI SPE EXSTITERUNT, ergo spem habuerunt, ergo aliquam virtutem. Sed qui habet unam habet omnes; *Ps.*: “Multiplicabis in anima mea virtutem.” Ergo gratiam. Item, habueruntne fidem? Quod sic, *Hebr.* 1: “Sine fide impossibile est placere Deo.” Et est haec quaestio contra Magistrum, ut vivatur: UNDE QUODAM MODO IAM BEATI ERANT, id est spe. Spes enim creata beatitudinis nonnihil habet beatitudinis sperare. Unde *Tit.* 2: “Expectantes beatam spem.” SI ITA FUISSET, scilicet quod boni scirent quid sibi et malis contingere. Et ponit sub dubitatione quod videtur Augustinus asseruisse, quia, ut patet cito post, hoc dixit Augustinus non asserendo, sed dubitando. ALIOS, ⁸⁰ scilicet malos. EVENTUM SUUM, id est quid eis eveniret.

^{1.3} SED HAEC MAGIS, scilicet quod boni erant praescii et mali non. CONSEQUENTER SUBDIT Augustinus *Super Genesim ad litteram* lib. 11: CUM NON PRIUS SIT IPSE ULTOR etc., *Eccli.* 5: “Altissimus est patiens redditor.” *Sap.* 11: “Dissimulans peccata hominum propter poenitentiam.”

⁹⁰ Quid est ergo quod dictum est quod in eodem instanti in quo peccavit diabolus punitus est? Secundum illud *Is.* 16: “Velociter reddens quod iustum est.” *Ioel* 3: “Cito velociter reddam vicissitudinem vobis super caput vestrum.”

Solutio. Duplex est poena peccati: una quam facit ipsum peccatum, scilicet vulnus in naturalibus, (Seneca: “Nequitia sui ipsius est poena”) et hac nullus ⁹⁵ caret quam cito peccaverit; et alia est poena exterius inficta, scilicet damnatio. Hanc differt Deus non in omnibus, quia non in diabolo, sed in his qui habent potentiam ad poenitentiam, scilicet in hominibus.

^{1.3} ULTOR QUAM ALIQUIS PECCATOR: sic, ut videtur, volens vitare unum inconveniens cadit in duplex. Cum enim nolit concedere quod bonus praescivit ¹⁰⁰ statum et quod malus non praescivit lapsum, ne videretur malus fuisse punitus antequam esset peccator, dicit neutrum praescivisse lapsum et statum. Sed si sic, nonne tunc uterque fuit ignorans? Omnis autem ignorantia poena est. Et sic uterque punitus.

---

⁷⁴ nunc] nam C   ⁷⁵ futurus] facturus ed   ⁸⁰ unde] in O   ⁸² scilicet] *om.* C   ⁹⁹ bonus] primo add. V   ¹⁰² uterque] utique C || autem] enim BO   ¹⁰³ uterque punitus] utique punitur C

77–78 *Ps.* 137,3   78–79 Re vera *Hebr.* 11,6   81–82 *Tit.* 2,13   83–84 Resp. Petr. Lomb., 2 *Sent.* 4.2–3 (ed. Grottaferrata, 1:349)   87 Aug., *De Gen. ad litt.* 11,17 (CSEL 28.1, 349)   88 *Eccli.* 5,4   89 *Sap.* 11,24   91 *Is.* 16,5   91–92 *Ioel* 3,4   94 Cf. Seneca, *Ad Lucilium epist. mor.* 42,2 (ed. Reynolds, 1:111)

Quod autem ignorantia poena sit sic probatur. Omnis homo natura scire desiderat. Sed hoc non est nisi gratia virtutis intellectivae in eo. Igitur angelus, ¹⁰⁵ habens vim intellectivam, naturaliter scire desiderat. Et dicit scire simpliciter sine determinatione, ut intelligatur quod vis intellectiva non hoc vel illud tantum scire desiderat, sed omnia. Sed absentia desiderati affligit desiderantem; *Prov.* 13: “Spes, quae differtur, affligit animam.” Igitur quaelibet ignorantia vel cuiuslibet ignorantia poena est. Nihil igitur dicunt qui primum solvunt, dicentes quod illa ¹¹⁰ tantum ignorantia poena est qua ignoratur aliquid eorum quae circa se ventura sunt; vel potius cum ignoratur aliquid eorum quae expedite scire; vel melius adhuc cum ignoratur aliquid circa se futurum quod expedite scire, haec ignorantia poena est. Sed iam videtur quod omnino quaelibet ignorantia poena est.

Solutio. Quomodo in eis tunc fuerit scire ad plenum non possumus. Possimus tamen aliquos modos ponere, quibus positis vera erunt omnia quae de eis in illo statu scripta sunt. Sicut astrologus quomodo sit de motibus corporum caelestium ad plenum ignorat, ponit tamen modos aliquos quibus positis accident necessario vel possent accidere quae in eis accidere videmus, ut epicyclos et excentricos. ¹¹⁵

Ponamus igitur nullam fuisse morulam inter creationem et lapsum vel confirmationem, sicut ponunt aliqui, sed in eodem instanti haec facta sunt, scilicet in primo instanti temporis. Tamen licet sit instans indivisible, carens priori et posteriori temporis, non tamen ita est indivisible ut careat priori et posteriori natura, sicut in eodem instanti est lux in oriente et occidente et in omnibus locis ¹²⁰ intermediis. Sed in illo instanti sunt infinita prius et posterius natura. Prius enim natura est lux in puncto propinquiori orientis et posterius in puncto remotiori et hoc infinities, quia infinita sunt puncta media.

Pono ergo quod in instanti creationis obtulit Deus creatis gratiam, quam aliqui receperunt et aliqui non, quia noluerunt. Nec tamen in hoc peccaverunt, quia ¹²⁵ sicut recipere non est meritum forte; hoc enim, ut dictum est, potest fieri sine gratia aliquo modo. Mereri autem sine gratia non possumus. Et item passionibus non meremur. Recipere autem est de genere passionis; sic non recipere non est demeritum vel peccatum. Hi autem recepta gratia in eodem instanti adiutorio gratiae Deum viderunt. Et in eo forte suum statum et aliorum casum et visum ¹³⁰ amaverunt. Alii vero, quia non receperant gratiam se vel aliquid maius se, non tamen Deum apprehenderunt. Et tale apprehensum amaverunt nimis vel concupierunt. Et hoc fuit primum eorum peccatum. Igitur prius est bonus angelus creatus, ‘prius’ dico natura; secundo gratiam recepit; tertio Deum vidit et in eo

---

¹¹⁰ illa] *om.* V   ¹¹⁷ sit] *scit* O   ¹²³ indivisible] *indivisibilis* V   ¹²⁷ natura] *om.* V
¹³⁰ receperunt] *recipiunt* C   ^{137–138} concupierunt] *cupierunt* O; *concupicerunt* P

^{104–105} Cf. Arist., *Metaph.* 1.1 (980a 21); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 1 (ed. Hamesse, 115)   ^{108–109} *Prov.* 13,12

¹⁴⁰ omnia, scilicet statum et casum; quarto visum amavit. Malus vero prius natura creatus; secundo gratiam recusavit; tertio aliquid non Deum vidit; quarto visum amavit inordinate, quod fuit prima culpa. Simul ergo natura fuerunt creatio boni et mali angeli, et simul natura in bonis receptio gratiae et in malis refutatio.

Item, simul natura in bonis visio Dei et omnium in eo et in malis visio alicuius inferioris Deo. Et similiter simul natura fuit in his amor Dei visi et in illis amor creati visi. Igitur secundum hanc rationem patet quod ante natura boni sciebant suum statum et aliorum casum – immo omnia – quam mali peccarent. Sed tamen simul tempore, quia haec omnia tam in bonis quam in malis simul tempore facta sunt, scilicet in primo instanti temporis secundum hanc opinionem. Non igitur ¹⁵⁰ prius fuit remunerator quam aliquis mereretur vel aliquis esset peccator. Quod si ponas morulam, pone tunc illa quattuor mensurata non priori et posteriori natura sed quattuor parvis temporibus aut instantibus.

Quod autem quaeritur supra parum quare discernebantur illi a ceteris dico: ratio non fuit ex parte Dei, sed ex parte eorum. Prima enim inter eos discretio ¹⁵⁵ fuit quod hi receperunt gratiam, illi vero non.

Vel potest dici quod si non fuit ibi nisi prius et posterius natura, non poterant aequae primo natura esse et esse praescii futurorum. Et ita in illo priori natura non fuit ignorantia. Ignorantia enim non est nisi cum est aptus scire. Sed non fuerunt apti secundum naturam in eodem priori scire. Vel secundum Magistrum si fuit ¹⁶⁰ morula, non fuit talis ignorantia poena. Non enim actualiter desideraverunt scire omnia sed habitualiter tantum.

1.3 NON ENIM DAMNAT IPSE INNOCENTES.

Contra. *Job* 9: “Innocentem et impium ipse consumet.”

Solutio. Damnat temporaliter, non aeternaliter; *Eccle.* 7: “Iustus perit in iustitia sua et impius multo vivit tempore”; *Eccle.* 8: “Sunt iusti, quibus mala proveniunt quasi opera egerint impiorum; et sunt impii, qui ita securi sunt quasi iustorum facta habeant.”

^{1.3} SI DE BEATITUDINE CERTI, boni. VEL SI DAMNATIONIS, mali. AUGUSTINUS IN EODEM *Super Genesim ad litteram* lib. 11: DAMNATIONIS ¹⁷⁰ mali VEL SALUTIS boni.

^{1.4} ILLUM STATUM INNOCENTIAE: haec est opinio Magistri. QUI PERSTITERUNT ANTE: natura vel tempore secundum Magistrum.

¹⁴⁰ et] vel COR   ^{140–142} malus ... amavit] *om. (hom.)* P   ¹⁴³ simul] in add. B
¹⁴⁴ visio²] *om. B*   ¹⁴⁵ inferioris] eo scilicet add. V   ¹⁵⁰ fuit] fuerit P || mereretur] mereretur V   ¹⁵³ parum] parvum O || discernebant] discernebant C   ¹⁵⁴ Dei ... parte] *om. (hom.)* C   ¹⁵⁸ sed] in illo priore add. B   ¹⁶³ ipse] *om. V*   ¹⁶⁵ tempore] et add. B   ¹⁶⁶ egerint] egerunt P || sunt²] sicut P   ¹⁶⁸ si¹] se R

¹⁶³ *Job* 9,22   ^{164–165} *Eccle.* 7,16   ^{165–167} *Eccle.* 8,14   ¹⁶⁹ Aug., *De Gen. ad litt.* 11,19 (CSEL 28,1, 351)

^{1.5} ET QUODAM alio modo.

^{1.6} ET QUIDQUID CONVENIT SECUNDUM TEMPUS HABERI: sic perfectus est catulus ante nonum diem.

¹⁷⁵

^{1.6} ET HOC MODO ANGELI ERANT PERFECTI. Sed numquid subiacuerunt tempori, ut nunc parvuli, ut proficerent secundum tempus? Absit. Spiritus enim rationalis secundum ea quae sunt eius in se non in habitudine ad corpus non tangitur tempore.

Item, Augustinus *Super Genesi ad litteram* lib. 5: “Rationales mentes non ¹⁸⁰ habent veram lucem suam nisi ipsum verbum Dei per quod facta sunt omnia, cuius participes esse poterunt ab omni iniquitate et errore mundatae.” Quanto magis numquam sordidatae?

Item, *Soliloquiae* lib. 1: “Quando fueris talis, ut nihil te prorsus terrenorum delectet, crede mihi, eodem momento eodemque puncto temporis videbis quod ¹⁸⁵ cupis.” Sed tales erant in statu innocentiae. Ergo fruebantur.

Responsio secundum Magistrum: non quidem tempus eos tetigit, sed tamen decuit esse ordinem etiam temporaliter distinctum statuum in eis.

Ad primam auctoritatem et ad secundam patet ex eodem. Loquitur enim Augustinus de illis in quibus iam non est status innocentiae. Ne ergo talis status ¹⁹⁰ bonus subtraheretur universo, fuit status innocentiae in mundi infantia sine Dei visione per speciem, ne aliquis bonus gradus praeteriretur.

^{1.6} HOC MODO PERFECTI FUERUNT ANGELI POST CONFIRMATIONEM: sic adhuc Petrus est imperfectus, quia exspectat corporis glorificationem. ET ERUNT SANCTI POST RESURRECTIONEM, non ante. CUI NIHIL DEEST: ¹⁹⁵ sic quilibet est imperfectus respectu Dei. QUOD SOLIUS EST DEI, et tamen proprie non dicitur Deus ‘perfectus’, quia non factus, et ideo non ‘per’, id est valde factus.

---

¹⁸¹ suam] *om. BP*   ¹⁸⁷ responsio] solutio V || tamen] non C   ¹⁹³ post confirmationem] *om. V*   ¹⁹⁴ sic] sed P || exspectat] *eras. B*   ¹⁹⁶ est¹] *om. P* || et] *om. P*

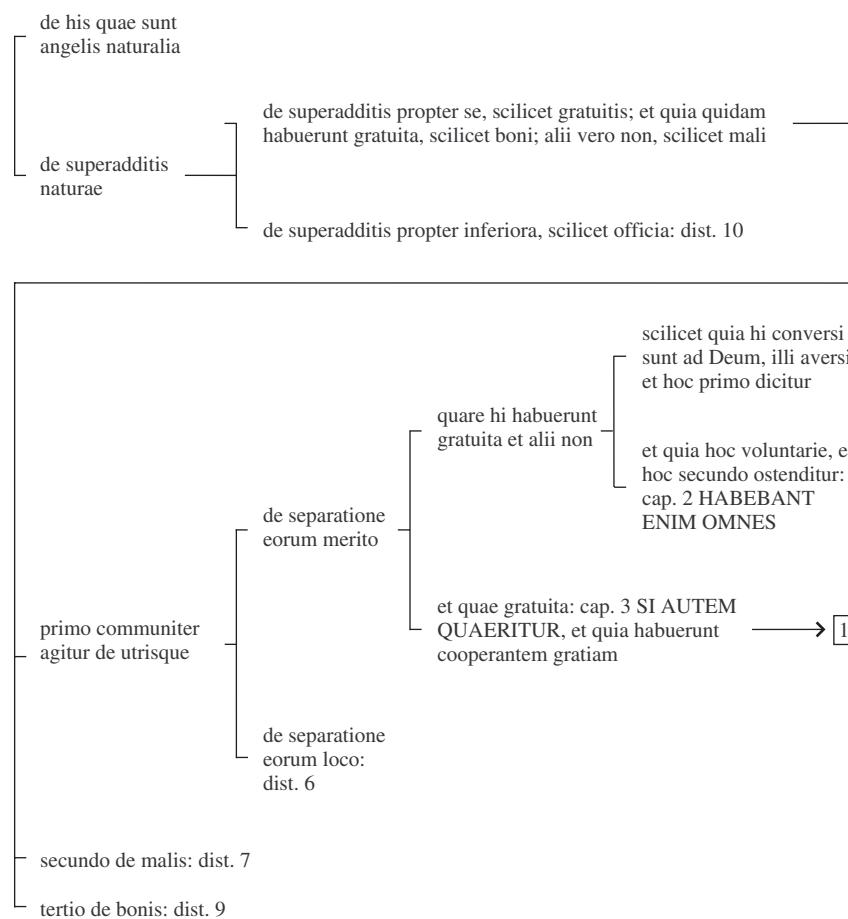
---

^{180–182} Aug., *De Gen. ad litt.* 5.13 (CSEL 28.1, 156–57)   ^{184–186} Aug., *Solilog.* 1.24 (CSEL 89, 37)   ¹⁸⁷ Resp. cap. 6 (ed. Grottaferrata, 1:350)   ^{189–190} Resp. Aug., *Epist.* 6.7 (CSEL 89, 37)

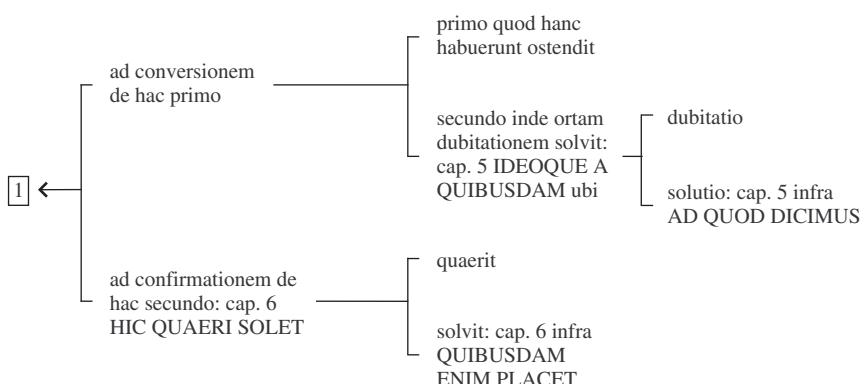
DISTINCTIO 5

¹ POST HAEC CONSIDERATIO ADDUCIT ... Dist. 5. Huius divisio sic depingitur infra.

---

¹ dist. 5] *om. V*   ^{1–2} huius ... infra] hic agit Magister de superadditis naturae; huius autem distinctionis divisionem sic accipe ut vides in sequenti pagina V

- ¹ QUALES EFFECTI angelii DUM DIVIDERENTUR boni et mali ab invicem AVERSIOne mali a bonis, CONVERSIONE boni a malis. POST CREATIOnEM NAMQUE MOX, secundum Magistrum cito post, scilicet post morulam, in qua fuit status innocentiae; vel secundum opinionem aliam. MOX, id est in eodem instanti, QUIDAM CONVERSI boni, QUIDAM AVERSI mali.
- ¹ CONVERTI AD DEUM FUIT EI CARITATE INHAERERE, quasi dicat non fuit haec conversio mutatio in loco vel localis, sed potius spiritualis.
- ¹⁰ Sed cum in spiritu duo sint, scilicet aspectus et affectus, et ideo possit esse duplex conversio ad Deum, scilicet aspectus per cognitionem, affectus per amorem, quare definit ‘converti’ magis per amorem quam per cognitionem, maxime cum cognitione praecedat amorem?

¹⁵ Solutio. Conversio aspectus non est plena conversio, sed potius conversionis initium. Sed conversio affectus: haec est conversionis complementum.

¹ AVERTI, ODIO HABERE VEL INVIDERE.

Contra. Primum peccatum eius non fuit odium, sed superbia. Ergo cum omne peccatum sit aversio ab incommutabili bono, primum eius peccatum quod praecessit odium fuit aversio. Sed aversum averti non contingit; factum fieri non potest. Ergo aversio non fuit odio habere, sed ante odium. Et sic videtur quod primum peccatum mortale sit tantum aversio. Et si quis cadit de peccato in peccatum, secundum peccatum non est aversio, ut videtur.

Sed dic: haec aversio non est nisi disconformitas voluntatis creature a voluntate divina. Haec autem disconformitas potest esse in uno actualiter, sicut in illo qui semel peccavit mortaliter, vel in pluribus, sicut in illo qui pluries peccat.

---

⁵ mox] *om. ed.*   ⁷ aversi] *conversi C*   ²³ haec] *om. O* || *creatureae C*

[UTRUM ALIQUID DEUM ODO HABERE POSSIT]

1. Item, videtur quod nihil possit Deum habere odio, quia sicut quod per se videtur est lux, ita quod per se amatur est bonum et quod per se odio habetur est malum. Sed in ipso solo nihil est nisi bonum. Se enim toto bonus est. In aliis autem differt quo est bonum et quod est bonum. Ergo ipse odio haberi non potest.
 2. Item, nullus est qui velit esse et assimulari ei quod odit. Sed diabolus voluit esse Deus vel Deo similis; *Is.* 14: “Similis ero Altissimo.” Ergo Deum non odivit.
30

Contra. *Ioan.* 15: “Oderunt me et Patrem meum, sed ut impleatur sermo qui in lege eorum scriptus est: Quia odio habuerunt me gratis.” Et *Ps.*: “Superbia 35 eorum, qui te oderunt, ascendit semper.”

Ad primum. Principium aversionis superbia fuit, id est ipsa aversio initia; *Eccli.* 10: “Initium omnis peccati superbia.” Sed aversio est initium. Ergo aversio est superbia. Sed terminus huius aversionis odium fuit. Et ideo haec bene coniunxit *Ps.*, dicens: “Superbia eorum qui te oderunt” etc. Et ideo haec aversio 40 ‘odium’ dicitur, ut a termino denominetur.

Ad secundum. Non est amor nisi cogniti. Similiter nec odium. Cognoscitur autem Deus tripliciter, scilicet per speciem, per creaturam, et per poenam. Unde *Is.* 28: “Vexatio dabit intellectum.” *Prov.* 29: “Virga atque correptio tribuet sapientiam.” *Ier.* 6, alia littera: “Per omne flagellum et dolorem erudieris, 45 Ierusalem.”

A quibus autem per speciem cognoscitur, nec odiri potest nec aliud ab ipso plus eo amari; immo nec tantum. Et ideo peccare non possunt qui tales sunt. A quibus vero cognoscitur per creaturam, odiri quidem non potest. Sed tamen aliud plus ipso amari potest. Et ideo tales peccare possunt. Creatura enim, etsi 50 optimum non sit, est tamen in ea aliquid quod amari potest propter se. Quod cum fit, iam peccatum fit.

A quibus vero per poenam cognoscitur, quia poena malum est, odio habetur Deus, sed per accidens; poena autem per se. Sicut “qui male agit, odit lucem,” *Ioan.* 3, sed per accidens; per se autem odiunt manifestationem, quae eis est 55 poena. Unde super illud *Ioan.* 15: “Oderunt et me et Patrem meum,” *Glossa*: “Iudei dicunt se diligere Deum, et tamen nescientes oderunt, quia qui volunt esse mali, nolunt esse veritatem qua damnantur. Et sicut oderunt poenam suam,

---

39 haec] *om.* B; *marg.* O   42 nisi] *om.* B   43 et] *om.* V   48 amari] potest *add.* R
 51 aliquid] *om.* V   55 odiunt] odit V || eis] ei V

32 *Is.* 14,14   34–35 *Ioan.* 15,24–25   35–36 *Ps.* 73,23   38 *Eccli.* 10,15   40 *Ps.* 73,23
 44 *Is.* 28,19   44–45 *Prov.* 29,15   45–46 *Ier.* 6,7–8, *Biblia sacra iuxta versionem antiquam*
 (ed. P. Sabatier, 2:654)   54–55 *Ioan.* 3,20   56 *Ioan.* 15,24   56–60 *Glossa ordin.* in *h.l.*
 (ed. princeps, 4:261a)

oderunt veritatem quae irrogat poenam, nescientes eam esse veritatem. Et si
 60 oderunt veritatem, oderunt eum de quo nata est veritas, et ita Patrem.” Sicut ergo
 lux per se odiri non potest, immo necessario amatur ab omnibus, similiter et
 Deus; *Ps.*: “Nec est qui se abscondat a calore eius.”

¹ INVIDIAE NAMQUE MATER SUPERBIA EST, quia *Eccli.* 10: “Initium
 omnis peccati superbia est.” Unde Augustinus *Super Genesim*: “Superbia est
 65 amor propriae excellentiae, invidia est odium felicitatis alienae. Superbiendo
 ergo invidus, non invidendo superbus est. Amando enim suam excellentiam vel
 paribus invidet, quod ei coaequantur, vel inferioribus, ne sibi coaequantur, vel
 superioribus quod eis non coaequantur.” Igitur invidia, tamquam ex matre, ex
 superbia nascitur.

〔DE AVERSIONE ET CONVERSIONE〕

70 Hic duo consideranda: primo de malorum aversione; secundo de bonorum
 conversione. Circa primum videamus cuius sit aversio; secundo, a quo sit aversio;
 tertio, quid sit haec aversio; quarto, ad quid conversio; quinto, utrum prior sit
 aversio vel conversio.

Ad primum patet quod voluntatis: haec enim aversio est tota essentia peccati,
 75 licet peccatum habeat in sua definitione duo, scilicet aversionem ab incommutabili
 bono et conversionem ad commutabile. Peccatum autem omne voluntatis est
 primo et per se.

Ad secundum patet quod a voluntate Dei.

Ad tertium iam patet, quia haec aversio fuit disconformatio vel discordia vo-
 80 luntatis creaturae a voluntate increata. Voluit ergo aliquid quod Deus non voluit
 ipsum velle. Sed quid fuerit illud ‘aliquid’ nescio. Potuit enim vel velle habere
 aliquid quod Deus non voluit eum habere vel facere aliquid quod Deus non voluit
 eum facere vel esse, aliquid quod Deus non voluit eum esse – quod mihi magis
 videtur.

85 Sed tunc quaeritur cum Lucifer esset suprema creaturarum nec esset superius
 eo nisi solus Deus. Quid potuit velle esse magis quam erat nisi Deus?

Qui poneret morulam illam, scilicet statum innocentiae, cum Magistro, pos-
 set consequenter ponere quod voluit statim esse talis qualis per gratiam futurus
 erat, sicut ponit Anselmus. Deus enim non potuit velle esse per se, sicut supra
 90 ostensum est. Sed qui statum innocentiae non ponunt, dicere possunt quod id

---

61 amatur] ametur P 79 quia] quod OP 86 eo] aliquid *add. marg.* P

62 *Ps.* 18,7 63–64 *Eccli.* 10,15 64–68 Aug., *De Gen. ad litt.* 11,14 (CSEL 28,1, 346)

87 Resp. 2 *Sent.* 3,4,9 (ed. Grottaferrata, 1:346) 89 Resp. Anselmus, *De casu diaboli*, cap. 5
 (ed. Schmitt, 1:242–44)

quod habiturus erat habere voluit a se, non ab alio. Vel cum esset ipse creatura, constat infinita distantia fuit inter ipsum et Creatorem, in qua distantia possumus imaginari infinita. Singula tamen singulis maiora et omnia ipso Lucifero maiora. Posset igitur velle esse aliquid maius quam fuit infinitis modis, nec tamen velle esse Deus.

95

Ad quartum, scilicet ad quid convertebatur ut a Deo averteretur, dici potest quod ad id convertebatur quod esse voluit maius quam fuit.

Ad quintum videri posset quod aversio praecedat conversionem et e contrario, et sic in infinitum. Non enim avertitur ab aliquo nisi qui prius fuit ad id conversus. Nec convertitur ab aliquo nisi qui fuit prius aversus ab eodem, quia omnis mutatio est a contrario in contrarium. Et ideo sicut dealbatio est a colore contrario in albedinem, similiter conversio non est nisi mutatio ab eo quod est aversum esse in id quod est conversum esse. Si enim conversio est in conversum esse, est a contrario, scilicet ab eo quod est aversum esse.

100

Solutio. Non omnis mutatio est a contrario in contrarium, sed potius ab opposito in oppositum. Dico ergo quod conversio mutatio est a non-conversum esse in conversum esse, non ab aversum esse. Et sic est conversio in illis in quibus aversum esse non praecessit conversum esse. Et similiter aversio est mutatio a nonaversum esse in aversum esse, non a conversum esse. Et sic est aversio in daemonibus, in quibus numquam praecessit conversum esse, sed potius nonaversum esse. Conversio autem bonorum angelorum fuit conformatio voluntatis suae cum voluntate divina. Hanc igitur conversionem non praecessit in eis aversio, sicut nec conformatio voluntatis deformatio, sed potius non-conversum esse, sicut non-conformatum esse.

105

¹ PARIFICARE DEO, *Is.* 14: “Ero similis Altissimo.” QUASI IN SPECULO etc. Imaginemur duo specula: unum statim ut factum est, habens voluntarie faciem ad solem iustitiae conversam; alterum statim ut factum est, habens faciem perversa voluntate aversam. GRATIA APPOSITA, id est accepta. SED DESERTIONE GRATIAE, id est deserendo gratiam. UT SINT ALII, scilicet boni, SUPRA ILLUD BONUM, scilicet naturae vel innocentiae, PER IUSTITIAM, id est gratiam. ILLO CORRUPTO, scilicet bono naturae.

110

¹ CONVERSIO IUSTOS FECIT.

Contra. Sicut in peccato duo sunt, scilicet aversio ab incommutabili bono et conversio ad commutabile. Similiter iustitia est duo, scilicet aversio a commutabili et conversio ad incommutabile. Quare ergo dicit potius quod conversio facit iustos et aversio iniustos quam e contrario?

115

---

98 posset] potest C 100 ab aliquo] ad aliquid P 107 non ... esse²] del. P 108 praecessit] praecedit C 108–110 et ... esse] om. (hom.) R

Solutio. Conversio iustum facit, sicut iustitia iustum facit. Conversio enim est tota essentia iustitiae, sicut aversio culpae.

¹³⁰ ¹ ET AVERSIO INIUSTOS, sicut culpa facit iniustum. UTRAQUE, scilicet conversio et aversio, FUIT VOLUNTATIS, sed conversio voluntatis cum gratia, aversio solius voluntatis.

² HABEBANT ENIM OMNES, cap. 2.

LIBERUM ARBITRIUM QUOD EST LIBERA POTESTAS etc., definitio liberi arbitrii, ELIGERE QUODLIBET bonum vel malum.

¹³⁵ ² IN QUIBUS etc., scilicet eligere et discernere, sed quodam alio ordine. Prius enim est discernere inter eligendum et non-eligendum, deinde alterum discrete eligere.

Sed contra. Ratio est virtus apprehensiva, cuius est discernere. Sed liberum arbitrium est virtus motiva, cuius est tantum eligere vel velle.

¹⁴⁰ Solutio. Ratio duplicitur dicitur. Uno enim modo ipsa est discretiva veri et falsi. Et sic non accipitur hic. Et sic est virtus apprehensiva opposita motivae. Alio modo est discretiva boni et mali, et haec spectat ad liberum arbitrium et ad motivam.

¹⁴⁵ ² VOLENTES AVERTI etc., non cum actu, sed cum aptitudine ad actum. SPONTANEA VOLUNTATE cum gratia. ALII MALUM sola voluntate.

² DISCREVIT DEUS LUCEM A TENEBRIS etc., cum boni et mali generaliter in creatione lux fuissent; cadens enim dictus est ‘Lucifer’: *Is. 14*. In aversione autem mali non amiserunt naturam. Quomodo ergo aversi ‘tenebrae’ sunt?

Item, quare boni non tantum ‘lux’ sed et ‘dies’ dicuntur, et mali non tantum ‘tenebrae’ sed etiam ‘nox’?

¹⁵⁰ Ad primum dupliciter: mali potuerunt dici ‘tenebrae’, scilicet vel in se vel respective. In se, quia licet non perdidierint naturam per aversionem, tamen natura est deteriorata. Et sic lux illa in tantum est obfuscata ut merito ‘tenebra’ dici possit. Et licet non adhuc propter hoc, scilicet propter bonorum naturalium obfuscationem, ‘tenebra’ dici posset, posset tamen propter additam culpae tenebrisitatem vel obscuritatem. Sicut enim gratia lux est, sic privatio eius tenebra est, scilicet culpa.

¹⁶⁰ Quod autem habens culpam merito ‘tenebra’ dici possit sic patet. Inter statum gratiae et statum culpae est infinita distantia. Sed non minus distant innocentia et culpa quam innocentia et gratia; immo potius magis. Igitur aut finite distant status innocentiae et gratiae aut infinite. Si infinite, ergo et status innocentiae et

---

¹³⁰ sed] scilicet P   ¹³⁵ scilicet] om. C   ^{135–136} sed ... discernere] om. (hom.) C
¹⁴¹ opposita] apposita C   ¹⁴⁴ non] id est BCRV   ¹⁵¹ vel²] om. O   ¹⁵⁵ obfuscationem] obfusionem P

¹⁴⁷ *Is. 14,12*

culpae, quia tantumdem distant ad minus. Si finite, igitur cum inter culpam et gratiam sit distantia infinita, et finita est, ut dicis, inter innocentiam et gratiam. Igitur inter statum innocentiae et culpae est infinita distantia. Igitur cum venerunt in statum culpae, elongaverunt se a Deo per infinitam distantiam; immo et a statu illo in quo erat lux. Igitur merito sunt tenebrae. Tenebrae enim non distant a luce nisi per infinitam distantiam. Respective, scilicet respectu bonorum vel respectu sui ipsius, si stetisset, merito dicitur ‘tenebra’. Quippe naturalia bona lux sunt. Purior tamen et clarior lux sunt gratuita quam naturalia. Et ideo merito boni angeli respectu eorum ‘lux’ dicuntur, eo quod haec habeant utraque.

Ex quo similiter respondetur ad secundum. Eos quippe iam beatos non tantum luminare minus, id est naturalia bona illuminat, sed et luminare maius, id est bona gratuita. Mali vero, quos tantum luminare minus illuminat, ‘nox’ dicuntur et ‘tenebrae’, quia luminare maius praeest diei et luminare minus nocti. Nisi enim nomine ‘diei’ aliquid plus quam nomine ‘lucis’ significare voluisset, prius vocatam lucem ‘diem’, postea non nominasset.

² EXCAECAVIT, id est excaecari permisit.

³ SI AUTEM QUAERITUR, cap. 3.

GRATIA COOPERANS, voluntati, non iustificans, quia numquam fuerunt mali. CADERE ENIM POTEST PER SE etc., *Osee* 13: “Perditio tua, Israel; tantummodo ex me auxilium tuum.”

⁴ NON INDIGEBAT, cap. 4.

AD OPERANDUM BONUM etc. Argumentum quod eadem est gratia operans et perseverans. DE QUIBUS POSTSEA, ubi de gratia tractabitur, dist. 26. UT DEUM PERFECTE DILIGERENT, quia secundum opinionem Magistri in statu innocentiae aliquantulum Deum dilexerunt supra, dist. 3 in fine. A BONO naturae AD MAIUS BONUM, ad bonum gratiae. APPOSITA NON FUIT, quia accipere oblatam noluerunt.

^{5.1} IDEO A QUIBUSDAM, cap. 5.

IDEO, id est quia dictum est quod illis qui perstiterunt collata est gratia cooperans, aliis non.

^{5.2} ALIOQUIN IAM NON ESSET GRATIA, *Rom.* 11: “Si autem gratia, iam non ex operibus; alioquin gratia iam non est gratia.”

---

¹⁷⁹ fuerunt] *om. C*

---

^{180–181} *Osee* 13,9   ¹⁸⁴ Resp. dist. 26 et 27 (ed. Grottaferrata, 1:470–87)   ¹⁸⁶ Cap. 6 (1:348)   ^{192–193} *Rom.* 11,6

^{5.3} CULPA EORUM FUIT, id est ex parte eorum fuit causa, non ex parte Dei.
¹⁹⁵ NON CADERE, ID EST STARE, per aliquam forte gratiam gratis datam, non per bona naturae tantum. QUOD AD CASUM EOS COMPELLERET.

Hic notatur quod dupliciter est declinare a malo: scilicet in impulsu tentationis – et hoc, ut dicunt, non est meritorium et potest fieri per sola bona naturalia; vel impellente tentatione – et hoc declinare est resistere. Et ideo potius pertinet ad ²⁰⁰ secundam partem iustitiae. Et non potest fieri sine gratia gratum faciente. Mihi autem salvo maiorum intellectu videtur quod sine aliquo gratis dato superaddito naturae non potest nisi cadere. Sed tali addito potest stare, et superaddita gratia gratum faciente potest facere bonum. Et ita in neutram partem iustitiae potest ex natura tantum.

²⁰⁵ Quod autem meruerint stando etiam vitam aeternam videtur per Augustinum *De civitate Dei* lib. 22, cap. 1: “In summo bono permanentibus ceteris, ut de sua sine fine permansione certi essent, tamquam ipsius praemium permansionis dedit.”

^{5.3} QUOD SI NON FECISSENT, id est si non declinassent.

²¹⁰ 6.1 HIC QUAERI SOLET, cap. 6.

Duo hic querit Magister: primum est an simul fuerint stantes beati facti et confirmati vel non. Et determinat quod sic.

〔AN ANGELI STANTES BEATI SIMUL
FUERINT FACTI ET CONFIRMATI〕

Et videtur quod haec quaestio nulla sit et falso determinata, quia confirmatio, ut videtur, est pars beatitudinis. Non enim beatus est qui de statu suo certitudinem ²¹⁵ non habet. Unde Augustinus *De civitate Dei* lib. 11, cap. 13, utroque coniuncto efficitur beatitudo: “Hoc est, ut bono incommutabili … sine ulla molestia perfruatur et in eo se in aeternum mansurum esse nec ulla dubitatione cunctetur nec ullo errore fallatur.”

Solutio. Confirmare, ut mihi videtur, est posse non peccare quod habuerunt ²²⁰ mutare in melius, scilicet in non posse peccare. Non posse autem peccare, hoc est iam confirmatum esse. Sed ad non posse peccare sequitur, quasi posterius natura, scire se non posse peccare. Et scire se non posse peccare est natura prius quam beatitudo, cum sit pars beatitudinis, ut patet ex Augustino. Iam ergo confirmatio est prius natura quam beatitudo, sed non tempore. Et hoc intendit Magister.

---

198 hoc] est add. C   205 meruerint] meruerunt CP   213 nulla] mala V

205–208 Aug., *De civ. Dei* 22.1 (CCL 48, 807)   215–218 Ibid. 11.13 (CCL 48, 33)
223 Resp. ibid.

Vel forte hic vocat Magister ‘beatitudinem’ alteram beatitudinis partem, scilicet frui bono incommutabili. Ista autem secundum hoc, ut vult Magister, simul collata sunt angelis, scilicet non posse peccare et fruitio. ²²⁵

Sed merito quaeritur de hac confirmatione, scilicet an aliquid naturale sit superadditum naturae angelicae, ut non possit peccare, an aliquid gratuitum.

Non aliquid naturale, quia secundum naturam, cum potuit stare, completus erat. Si gratuitum aliquod, quaeritur an sit gratia alia ab illa quae collata est ante, scilicet qua actum est ut converterentur ad Deum, vel eadem. ²³⁰

Si eadem, tunc videtur quod idem fuit converti ad Deum et non posse peccare. Et tunc converti esset eis confirmari — quod non videtur.

Si alia: cum non sit nisi gratia iustificans, quam numquam acceperunt, quia non indigerunt, quia numquam iniusti fuerunt, et cooperans, quam in conversione receperunt, videtur quod sit eadem. ²³⁵

Solutio. Videtur mihi sine praeiudicio quod recepta prima gratia, scilicet cooperante, statim oculum mentis iniecerunt in Deum. Quod fuit conversio eorum.

Ad quam duo concomitantur, scilicet non posse peccare et fruitio. Sicut enim patebit posterius, rationalis creatura semel vertibilis est de se, non pluries, nisi ex unione eius cum aliquo alio. Sicut patet quod anima dum est in corpore potest mutari ad malum a bono et e contrario multotiens; sed separata a corpore perseverat necessario in statu eodem in quo fuit de corpore separaretur. ²⁴⁰

Sic igitur conversio angelorum ad Deum est ipsos confirmari in bono. Et alios averti a Deo est obstinatio eorum in malo. Naturale enim est eis ex quo naturae alteri mutabili non uniuntur, in quod semel se mutaverunt, aeternaliter permanere. Haec igitur confirmatio naturalis est. Est et alia confirmatio in eis supra naturam, quae concomitantur perfectam fruitionem. Sicut enim videtur quod cum datur materiae aliqua forma, non complens omnem materiae inclinationem, adhuc ipsa mutabilis est ad formas alias; nec necessario perseverat in illa. Cum vero ei confertur forma completa, complens omnem eius inclinationem, perseverat aeternaliter in ea. Nec vagatur eius inclinatio ad formas alias. Sic cum creaturae rationali datur fruitio Dei vel alicuius alterius rei incompleta, non complens omne desiderium eius, sed aliquid relinquens de desiderio cui non est satisfactum, gratia illius potest ipsa mutari ad aliud delectabile. Et sic semper donec ei detur tanta delectatio quae compleat totum eius appetitum; *Ps.*: “Satiabor cum apparuerit gloria tua”; *Luc.* 6: “Mensuram bonam et confertam et coagitatam et supereffluentem dabunt in sinum vestrum.” Augustinus *De civitate Dei* lib. 10: ²⁴⁵ ²⁵⁰ ²⁵⁵

---

²²⁹ an] aut BCOP ²³¹ aliquod] aliquid P ²³² qua] quam O || converterentur] convertentur P ²³³ videtur] videretur O ²⁴⁵ Deum] ipsum P ^{251–252} vero ei] ergo illi P ²⁵⁶ ipsa] anima V || et] quod C

^{257–258} Resp. 2 *Sent.* 5.6.2 (ed. Grottaferrata, 1:354) ^{258–259} *Ps.* 16,15 ^{258–259} *Luc.* 6,38 ^{259–261} Aug., *De civ. Dei* 10.7 (CCL 47, 279)

- ²⁶⁰ “Creatoris sui participatione congaudent, cuius aeternitate firmi, cuius veritate certi, cuius munere sancti sunt.” Ptolemaeus in *Centiloquio*: “Quando perscrutator eligit melius, inter illum et naturam nulla est differentia.” Commentator ibi: “Omnis qui facit melius et potest semper id facere et non cognoscit aliud melius esse, semper faciet illud.”
- ²⁶⁵ Et haec delectatio non est aequalis in omnibus eo quod non omnes aequae capaces sunt beatitudinis. Cum autem delectetur in tali delectabili quod omnem eius appetitus faciat, necessario non vagatur ad alia, sed in illo perseverat. Sic angeli Deo fruentes, qui totam sui appetitus capacitatem completissime satiat, necessario in ipsa fruitione tam voluptuosa perseverant aeternaliter.
- ²⁷⁰ Est igitur una naturalis confirmatio quae idem est vel concomitatur conversionem. Est et alia super naturam quae idem est vel concomitatur fruitionem.
- Ad quaesitum igitur dic quod, si de naturali confirmatione quaeritur, haec facta est per superadditionem cooperantis gratiae, sicut et conversio. Si de confirmatione super naturam quaeritur, dic quod illa facta est non per additionem naturae vel gratiae, sed potius gloriae omnem satiantis appetitum.
- ²⁷⁵

〔UTRUM ANGELI BEATITUDINEM MERUERINT〕

Secundum quod hic querit Magister est utrum beatitudinem meruerint. Et ponunt omnes quod meruerunt. Et si enim potuisse contulisse sine merito, maluit tamen pro merito, quia hoc fuit creaturae gloriosius.

Sed duplex super hoc recitatur opinio a Magistro: una quae ponit quod simul erant praemium et meritum; et alia quae ponit quod praemium praecessit meritum. Cui magis consentit Magister.

Sed contra Magistrum videtur esse ipsa nominis ratio. Praemium enim est quasi ‘prae’-emptum, non ‘post’.

Item, si homo non peccasset, ministerio angelico non indigisset, et tunc nobis ministrando non mererentur beatitudinem. Haberent autem eam nihilominus. Igitur aliquid aliud est quo merentur eam etiam nunc quo et mererentur, si homo eorum non indigisset ministerio vel omnino non fuisset.

Item, cum sit status innocentiae, culpae, et gratiae, et gloriae, tantum status gratiae est status merendi, non status innocentiae vel culpae, quia non est ibi

---

262 illum] subiectum C 267 perseverat] perseverati R 270–271 conversionem] conversione C 273 superadditionem] additionem V || sicut] om. C 274 dic quod] di C 276 est] om. P 280 meritum¹] merita O 285 mererentur] merentur P 286 est] om. C || etiam ... mererentur] quam quo nunc merentur P 288 culpae] om. P 289 ibi] om. P

261–262 Ptolemaeus, *Centiloquium*, prop. 1 (München, Bay. Staatsbibl. Clm. 28, 83^r, l. 39)
262–264 Ibid. (l. 46sqq.) 276 Resp. 2 *Sent.* 5.6.1 (ed. Grottaferrata, 1:353) 281 Ibid.
5.6.2 (ed. Grottaferrata, 1:354)

gratia, sine qua non meremur. Igitur cum angeli nunc sint in statu gloriae, non ²⁹⁰ merentur, sicut nec nos post resurrectionem.

Item, videtur quod prima opinio sit verior contra Magistrum, scilicet quod simul tempore. Sed tamen prius natura fuit praemii meritum quam praemium. Simul enim tempore, ut supra ostensum, videtur quidquid dicat Magister: in ipsis fuit status ante gratiam sive innocentiae, gratiae, et gloriae. Sed status gratiae est ²⁹⁵ locus merendi. Igitur simul fuit tempore meritum et praemium, sed tamen prius natura.

Item, in malis simul tempore fuerunt culpa et poena pro ea inficta, sed non simul natura. Ergo eadem ratione in bonis meritum et praemium. Non enim promptior est Deus ad puniendum quam praemiandum. ³⁰⁰

Sed contra hanc opinionem duplíciter opponitur.

1. Solum actionibus meremur, non passionibus. Igitur cum recipere gratiam sit de genere passionis, recipere gratiam non est mereri. Sed recepta gratia prima actio angeli cum gratia fuit amore inhaerere Deo. Quippe naturalia habuit angelus optima, quae tamen erant in potentia tantum respectu fruitionis. Sed tamen incompletissima potentia, gratia autem addita, est sufficientissimus agens ad educendum talem naturam in talem actum. Primus igitur actus angeli cum gratia fuit Deo amore inhaerere, quod idem est quod frui. Igitur nulla actio praecessit fruitionem, quae esset meritum, qua mererentur hoc praemium. ‘Praecessit’ dico nec natura nec tempore. ³¹⁰

2. Item, licet solum actionibus mereamur, non tamen omnibus, quia nonnisi voluntariis, sed necessaria non subiacent voluntati. Igitur nulla actione quam necesse est aliquem facere meretur ipse. Sed percepta gratia necesse est Deum amare, sicut recepta luce a colore necesse est colorem gignere similem sibi, eo quod lux est agens sufficiens et color in potentia completa. Igitur ipsi actione tali non ³¹⁵ merebantur.

Ad primum dico quod fruitio, quae est tota beatitudinis essentia, non est amare, sed potius voluptas illa quae concomitatur praesentiam verissimam amati cum amante sive amplexum amati ab amante. Et hanc voluptatem quae est in fine voluptatis praecedit natura amare, quae est actio meritoria, qua illam voluptatem ³²⁰ meruerunt.

Ad secundum dico quod necessaria bene subiacent voluntati in tantum ut sint voluntaria, non in tantum ut possint facere illa esse et non esse, sicut nunc non peccare est angelis voluntarium. Et tamen est necessarium et similia.

---

²⁹⁰ meremur] merentur B   ²⁹³ praemii] primum P   ^{296–299} sed ... praemium] *om.* (*hom.*) V   ²⁹⁶ tamen] non C   ²⁹⁸ ea] eis R   ³⁰⁰ promptior] propinquior R; pronior P, corr. ex promptior P   ³⁰⁷ naturam] materiam B   ³⁰⁹ qua] quo BCOP || mererentur] merentur B   ³²² dico] *om.* V

³²⁵ Quid autem sit illud quo tantam meruerunt beatitudinem? Merito quaeritur secundum hanc opinionem, quia secundum opinionem cui consentit Magister patet quod ministerium quo nobis ministrant est id quo merentur beatitudinem quam habent. Et dici potest quod non coronabitur “nisi qui legitime certaverit,” II Tim. 2. Sed gravissime tentati sunt, qua tentatione tantam meruerunt beatitudinem. Quod autem gravissime fuerint tentati sic patet. Ex duobus efficitur tentatio fortis. Duo quippe sunt quae movent: unum quidem apprehensio boni vel fuga mali; aliud persuasio. Multo autem validius movet summum bonum apprehensum quam quodcumque malum vitandum.

³³⁰ Maximum quippe malum non est maius malum quam id sit bonum cuius est privatio. Cum ergo malum non sit nisi privatio boni creati, patet quod maximum malum est in infinitum minus malum quam Deus sit bonum, qui est bonum in-creatuum. Igitur quantum ad id appetibile quod proponebatur bonis angelis ad perverse appetendum, cum Lucifer perverse appeteret Dei similitudinem, patet quod fortissima fuit tentatio.

³⁴⁰ Quantum insuper ad persuasionem fortissime tentati sunt. Fortius enim per-suadet factum quam verbum, et factum maioris magis quam factum minoris. Maxime enim persuadebit et factum et dictum supremae creaturae inter creaturas. Maximus autem fuit Lucifer, qui cogitavit esse similis Altissimo. Et hoc fuit suum dicere, scilicet verbo mentis. Nec tantum cogitavit, sed et voluit quod fuit suum facere. Quorum neutrum stantes latuit. Singuli enim singulorum viderunt cogitationes et voluntates. Unde Basilius: “Si nuda tantummodo atque intecta anima viveremus ex ipsis tantum mentis motibus atque intentionibus cogitatio-num alterutrum nosceremur.” Igitur fortissime tentati sunt.

³⁵⁰ Sed dicas forte quamvis nullus cecidisset vel peccasset, praemium beatitudinis consecuti fuissent. Igitur aliquo meruissent alio quam tali tentatione. Quaero: quo? Illo enim eodem et nunc meruerunt.

Solutio. Prima bona actione quam cum gratia egerunt, scilicet amare Deum, beatitudinem meruerunt. Sed non tantam quantam nunc habent.

³⁵⁵ Sed contra hoc videtur quod, licet numquam aliqui cecidissent et ita stantes tentati non fuissent, habuissent tantum de beatitudine quantum nunc habent, quia habuissent quantum natura est capax beatitudinis. Igitur sine tentatione quantum nunc habent pro illa sola actione, quae est amare Deum, obtinuissent.

Solutio. Vel alio genere temptationis eos tentasset Deus, sicut tentavit Abraham, vel sine merito eis contulisset ex sola gratia. Dicatur igitur quod per amare

---

³²⁵ meruerunt] meruerint BCO   327 ministrant] ministrat C   329 tantam] tanta R   330 fuerint] fuerunt corr: ex sunt P   333 quodcumque] quantumcumque OP   334 maximum] maxime R || maius] magis P   339 fuit] fuerit B   346 intecta] incesta O   352 ege-runt] agunt C   354 contra] om. B   357 obtinuissent] obtinuisset C

328–329 II Tim. 2,5   346–348 Basilius, *Homelia in ‘Attende tibi ipsi’* [Deut. 15,9] (PG 31, 198)

meruerunt beatitudinem, quia enim inter optima hoc est optimum. Fuit autem ³⁶⁰ et in eis haec actio fortissima; necessario maximum praemium meruerunt, quia fortissime amaverunt et ita beatitudinem. Sed ex resistantia tentationis meruerunt summum beatitudinis. Quo non coronatur, nisi quis legitime tentatus fuerit. Daretur tamen eis forte sine tentatione, sed coronae rationem non habuisset, quia corona proprium est victoris. ³⁶⁵

^{6.1} BEATI FUERINT, PLURES etc. Augustinus *De civitate Dei* lib. 9, cap. 12: “Beata vita procul dubio non nisi aeterna est aeternitatisque suae certa atque secura.” Et infra eodem: “Propterea plene vereque beati sunt, quoniam nequaquam de suae beatitudinis aeternitate falluntur.”

^{6.2} SIMULQUE IN EIS, tempore. SED CAUSA, id est naturaliter, sicut causa ³⁷⁰ causatum.

---

363 legitime] certaverit vel *add.* V

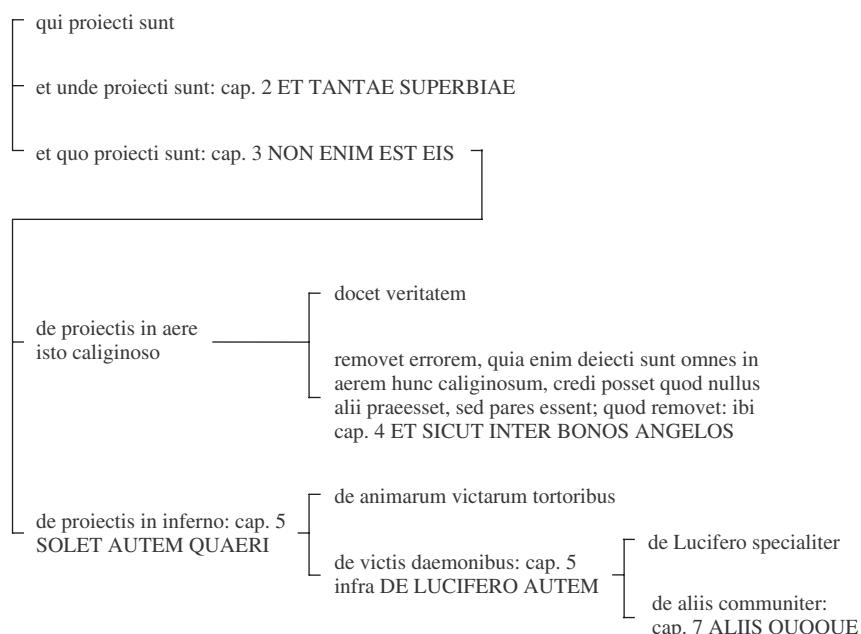

366–368 Aug., *De civ. Dei* 11.11 (CCL 48, 332)   368–369 Ibid.

DISTINCTIO 6

1.1 PRAETEREA SCIRI OPORTET ... Dist. 6.

1.1 DE UTROQUE GRADU, id est de maioribus et minoribus. INTER QUOS cadentes UNUS, Lucifer, CADENTIBUS OMNIBUS, id est omnibus aliis qui ceciderunt. NEC INTER STANTES, sicut nec inter cadentes. EO, id est Lucifer.

1.2 AIT ENIM IOB, cap. 40: IPSE PRINCIPIUM.

Contra. Coaequaeva erant, quia in primo instanti temporis creata sunt natura angelica tota et materia corporum et tempus et caelum empyreum.

Solutio. Principium dignitate, non tempore, ut patet ex *Glossa Gregorii* ibi: "Vias," inquit, "Dei eius actiones accipimus? ... Principium igitur actionum

⁵ 1 dist. 6] cuius intentio et divisio sit patet infra add. B; hic agit Magister de separatione angelorum loco; huius autem distinctionis divisionem sic accipe, ut vides in sequenti pagina add. V 9 Dei] domini C

5 *Job* 40,14 8–11 *Greg. Magnus, Moralia* 32.23 (CCL 143B, 1665)

- ¹⁰ Behemoth dicitur, quia nimurum cum tanta crearet, hunc primum condidit, quem eminentiorem reliquis angelis fecit.”
- ¹² ET IN EZECHIELE, cap. 28: TU SIGNACULUM. Et ideo bene dicitur ‘plenus’. Unde *Glossa* super illud *Job* 40: “Ipse est principium” etc., “quid non habet in quo est similitudo imaginaliter, quod in eo unde signatur est essentia-
¹⁵ liter?” SIMILITUDINIS: est similitudo naturae, ut hic gratiae; *Gen.* 1: “Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.” Item, gloriae; *I Ioan.* 3: “Similes ei erimus, quando videbimus ipsum sicut est.” Item, aequiparantiae; *Is.* 14: “Similis ero Altissimo.” ITEM IN EZECHIELE, cap. 28: OMNIS AN-
GELUS, *Ezech.* 28: “Perdidi te, o cherub, de medio lapidum ignitorum.” QUASI
²⁰ OPERIMENTUM, id est ornamentum, quia ex comparatione eorum pulchrior apparuit. Unde Gregorius super 40 *Job*: Omnes angelos “ornamentum habuit quos transcendit, quorum dum claritatem habuit, ex comparatione eorum clarior fuit.” LUCIFER VOCATUS EST. Si fuisset ignifer, non cecidisset, quia *I Cor.* 8: “Scientia inflat, caritas autem aedificat”; *I Cor.* 13: “Caritas numquam excidit”;
²⁵ *Eccle.* 1: “Qui addit scientiam addit et dolorem.” ISAIAS TESTATUR, cap. 14: QUI MANE ORIEBARIS, quia *Job* 40: “Ipse est principium viarum Dei.”
- ¹³ EMINENTIAM NATURAE, id est bonorum naturalium affectus, quibus capax fuit beatitudinis; vel bona naturae dic tam bona naturalia aspectus quam affectus. PROFUNDITATEM SCIENTIAE, id est cognitionem vespertinam, quam tunc
³⁰ forte habuit. Vel PROFUNDITATEM SCIENTIAE, scilicet bonorum naturalium aspectus, quibus capax fuit veritatis. IN SUUM, id est ‘contra’.
- ^{1.3} DEO SE AEQUARE VOLUIT.
Contra. Velle aequari Deo videtur esse magis cupiditatis quam superbiae.
Solutio. Velle aequari Deo est velle nulli subici quod est superbi proprium.
- ³⁵ Item, nonne sciebat esse impossibile creaturam Creatori aequiparari?
Solutio. Bene possumus velle impossibilia. Augustinus: Ambitiosa voluntas non quid possit, sed quid velit, attendit.
- ^{1.3} UT IN ISAIA, cap. 14: SUPER ASTRA CAELI, id est alios angelos.

2.1 ET TANTAE SUPERBIAE, cap. 2.

- ⁴⁰ CUM OMNIBUS SUAE PRAVITATIS etc., qui scilicet cum bonis tentationi non restiterunt. IN APOCALYPSI, cap. 12: TRAXIT TERTIAM PARTEM,

---

¹⁷ quando] quoniam P   ²¹ 40] glossam P   ²⁸ dic] dicit V   ^{29–30} id ... scientiae]
om. (hom.) P   ³¹ contra] suum add. B

¹² *Ezech.* 28,12–13   ^{13–15} *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 2:451b)   ¹³ *Job* 40,14
^{15–16} *Gen.* 1,26   ^{16–17} *I Ioan.* 3,2   ¹⁸ *Is.* 14,14 || *Ezech.* 28,13   ¹⁹ *Ezech.* 28,16
^{21–23} Greg. Magnus, *Moralia* 32,23 (CCL 143B, 1666)   ^{23–24} *I Cor.* 8,1   ²⁴ *I Cor.* 13,8,
²⁵ *Eccle.* 1,18 || *Is.* 14,12   ²⁶ *Job* 40,14   ^{36–37} Coll. ex Alex. Hal., *Glossa in*
2 Sent. 6,7 (ed. Quaracchi, 2:53); nec ego nec editores *Glossae Alexandri* fontem in Augustini
operibus invenimus   ³⁸ *Is.* 14,13   ⁴¹ *Apoc.* 12,4

id est magnam; sunt autem boni homines, secunda pars; et boni angeli, prima pars; sed mali, scilicet homines et angeli, sunt haec tertia pars. Vel est ecclesia triumphantum prima pars; secunda pars, ecclesia militantum; tertia, ecclesia malignantium, de qua *Ps.*: “Odivi ecclesiam malignantium.” Et haec constat ex 45 malis hominibus et daemonibus.

^{2.1} SED CUM EO ALII MULTI, *Apoc.* 12: “Proiectus est draco ille magnus, serpens antiquus, qui vocatur Diabolus et Satanas, qui seducit universum orbem, et proiectus est in terram, et angeli eius cum ipso missi sunt.” CALIGINOSI AERIS HABITACULUM ACCEPIT. Sed numquid hic poena parent infernali? 50 Beda super illud *Iac.* 3: “Inflammata febricitans, et si in lectis ponatur eburneis, fervorem tamen aut frigus sibi infiti laboris nequit evadere. Sic et daemones et si in templis vel idolis colantur aureis quocumque per aera vecti, igne tamen ardent gehennali.”

Nec tamen nos ignem illum, licet nobis propinquum, cum subingrediuntur 55 daemones corpora nostra, non sentimus; sicut morbus, quem ignem vocamus ‘infernalem’, carnem urit, tamen propinquus aliquis calorem non sentit. Sed quomodo igne corporali spiritus possunt torqueri? Augustinus *De civitate Dei* lib. 21: “Daemones spiritus, licet incorporei corporeis ignibus sunt cruciandi, non ut ignis ipsi, quibus adhaerebunt, eorum iunctura inspirentur et fiant animalia. 60 ... Sed, ut dixi, miris et ineffabilibus modis adhaerebunt, accipientes ab ignibus poenam, non dantes ignibus vitam.”

^{2.2} ET HOC AD NOSTRAM etc., scilicet quod in isto aere remanserunt. UNDE APOSTOLUS, *Eph.* 6. QUOD CAELUM APPELLATUR, *Luc.* 12: “Faciem terrae et caeli nostis probare.”

65

³ NON EST ENIM EIS, cap. 3.

QUIA LOCUS CLARUS EST ET AMOENUS.

Hic dubitatur merito quomodo proici ab illo loco amoeno possit poena esse daemones vel amoenitas illa delectabilis esse stantibus; et item, quomodo locus huius turbulenti aeris eis possit esse poenalis.

70

〔QUOMODO PROICI AB ILLO LOCO AMOENO POENA SIT DAEMONIBUS〕

De primo sic: cum omnis delectatio sit vel in speciebus sensibilium vel intelligibilium, cum corporibus careant et qui ceciderunt et qui stereunt et ideo sensibus,

---

42 magnam] finitum pro infinito vel finitam partem *add. interlin. m. post.* B 53 idolis]
temporis V || aureis] a meis C; amoenis B 56 non] *om. P* 58 possunt] possit O
71 vel¹] *om. B*

---

45 *Ps.* 25,5 47–49 *Apoc.* 12,9 51–54 Beda, *In epist. VII cath.*, *Iac.* 3,6 (CCL 121,
205) 51 *Iac.* 3,6 58–62 Aug., *De civ. Dei* 22.10 (CCL 48, 776) 64 *Eph.* 6,12
64–65 *Luc.* 12,56

necessario speciebus sensibilibus non delectantur. Quantumcumque ergo amoenus sit ille locus, quantumcumque etiam clarus: cum illa amoenitas et claritas sit corporalis et ideo sensibilis, patet quod nec stantibus ex hoc est delectatio, nec carentibus poena. Quomodo enim incorporali claritate delectabuntur oculis carentes?

[QUOMODO LOCUS HUIUS TURBULENTI
AERIS EIS POSSIT ESSE POENALIS]

De secundo sic: qui non est natus in luce corporali delectari, quomodo poterit obscuritate puniri?

80 Item, nec turbatio et motus aeris turbulenti eos impellit, quippe nec radium corporalem pertranseuntem ipsum aerem. Quanto magis nec spiritum?

Item, si huius loci obscuritas et carentia empyrei esset poena spiritibus, quomodo hac carerent poena angeli boni, cum ad nos mittuntur, et illi qui continue nobiscum manent ad custodiā nostrā deputati? Aut enim hic sunt violenter, et 85 tunc poenaliter, aut naturaliter – quod non est, quia locus naturalis eis, ut videtur, est caelum.

Solutio. Neque naturaliter neque violenter, sed voluntarie. Et in bonis, quia voluntas subiecta fuit Deo omnino; ideo in eis et natura voluntati. In malis e contrario. Quia igitur hic volunt esse boni, non est eis poena, quia natura omnino 90 est subdita voluntati, et sola voluntas punitur. Cum igitur nihil fiat contra eorum voluntatem, cum hic sunt, non est hoc eis poena.

Sed malis e contrario. Natura enim appetit suum locum naturale, quia non est subdita voluntati. Ipsa etiam voluntas habet in hoc aere multa sibi contraria et adversantia.

95 Item, cum paradisus sit locus valde amoenus, putasne aliquam inde habuit iucunditatem diabolus, qui ibi erat in serpente, cum Adam tentavit?

Item, cum legatur *Job* 1: “Quadam die, cum venissent filii Dei (scilicet angelii de custodiis suis, ut dicit *Glossa*) ut assisterent coram Domino, affuit inter eos Satan.” Ergo post ruinam in caelo fuit inter angelos, numquid amoenitate illa 100 delectatus? Similiter *III Reg.* 22: “Vidi Dominum sedentem super solium suum et omnem exercitum caeli assistentem ei (constat quod hoc non fuit nisi in caelo; omnes enim angelii numquam extra caelum sunt) a dextris et a sinistris, et ait Dominus: Quis decipiet Achab.” Et sequitur: “Egressus autem spiritus, stetit coram Domino et ait: Ego decipiam illum. ... Egrediar et ero spiritus mendax 105 in ore omnium prophetarum eius.” Quis potest esse spiritus iste nisi ille de quo

---

93 etiam] *om. C*   98 eos] *eo B*

97–99 *Job* 1,6   98 *Resp. Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 2:376b)   100–103 *III Reg.* 22,
19–20   103–105 *III Reg.* 22,21–22

Ioan. 8: “Cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur; mendax enim est et pater eius?”

Item, cum sol facie sua superiore radios mittat usque in empyreum et facie inferiore, in istum aerem turbulentum, neque istum radium illo dicis infeliciorem. Quippe radius sensum non habet. Similiter cum huiusmodi spiritus sensu careant, ¹¹⁰ nec erit eis ibi delectabile, nec hic poenale.

Et posset dici quod naturae nobiliori naturaliter debetur locus superior. Et ideo angelis locus naturalis est caelum. Et creaturae extra locum naturalem esse poenale est. Igitur et in eis extra caelum esse poenale est.

Sed ne et hanc rationem ad beatos angelos missos ad nos extendamus, dico ¹¹⁵ quod violenter eici et detineri in loco qui non est naturalis est poenale. Cum igitur boni hic aliquando non sint violenter, sed voluntarie, non est eis poena. Insuper poenale est extra aliquem locum pro culpa eici, et tanto poenalius quanto locus est excellentior. Igitur valde poenale est eis pro culpa sua a loco supremo sibi etiam naturali, ad quem natura eorum habet continue inclinationem, eici. ¹²⁰

Est autem locus iste eis carcer et locus poenalis, quia cum libidinose appetant potentiam et movere singula pro voluntate sua, cum iste aer turbulentus pro voluntate Dei et non pro voluntate eorum moveatur, fit motus aeris contra eorum voluntatem – quod est eis poenale. Et etiam si potest diabolus cruciari ab igne flamma, cum praesens est, ut dicit Augustinus, quomodo non poterit in igne luce ¹²⁵ delectari? Et sic carere illius loci amoenitate est eis poena.

Et sicut anima damnanda dupliciter punitur (primum quidem in corpore tamquam in carcere – corporis quippe membra non semper pro voluntate eius moventur, sed et aliquando contra eius voluntatem; secundo in inferno, quod est eius damnatio), sic nunc quidem diabolus in aere tamquam in carcere, in futuro in inferno punietur; clementis enim iudicis est non statim damnare, sed prius quidem incarcerare ut in carcere; ut si non vitetur damnatio, saltem differatur. ¹³⁰

Et bene congruit ut talis locus sit carcer diabolo, quippe quia libidinose appetit summam potentiam in tantum ea privatus est, ut in summe mobili elemento constitutus, non tantum ipsum non movere possit; immo contra suam moveatur voluntatem. ¹³⁵

---

¹⁰⁸ facie²] sua add. R   ¹⁰⁹ turbulentum] turbulentium O   ¹¹² naturaliter] natural-
lem O   ¹¹⁴ in] om. B   ¹¹⁹ est¹] om. R   ¹²³ non] om. R   ¹²⁷ corpore] tem-
pore O   ^{130–132} sic ... incarcerare] marg. O   ¹³⁰ diabolus] daemones hic sunt ut BRV
^{130–132} in³ ... carcere] om. (hom.) BRV || in³ ... incarcerare] al. m. marg. C; sic
nunc quidem daemones hic sunt ut in carcere si non vitetur damnatio marg. C   ¹³² ut¹ ...
carcere] om. O || ut²] et P

---

^{106–107} *Ioan.* 8,44   ¹¹² Cf. Fishacre, *De ascensione Christi* (ed. Long, 43)   ¹²⁵ Resp.
Aug., *De civ. Dei* 21.10 (CCL 48, 776); forsitan coll. ex Alex. Hal., *Glossa in 2 Sent.* 6.10 (ed.
Quaracchi, 2:54)

³ IN CANONICA EPISTOLA II *<Petri>* cap. 2: “Rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit in iudicium excruciantos reservari.” Rabanus lib. 12, cap. 23: ‘Tartarzon’ graece; unde ‘tartarus’ idem est quod horrere et tremere, scilicet iste aer caliginosus et frigidus. *Iudae* 1: “Angelos, qui non servaverunt suum principatum, sed derelinquerunt suum domicilium, in iudicium magni Dei vinculis aeternis sub caligine reservavit.”

³ QUI EIS QUASI CARCER, quia sicut carcer est locus artus et obscurus, sic aer iste respectu caeli empyrei. Quippe locus ille est quasi infinitus; *Bar.* 3: “O Israel, quam magna est domus Dei, et ingens locus possessionis eius! Magnus est et non habet finem.” Et ideo cum omne finitum respectu infiniti sit modicum, totus aer artus est respectu loci in quo fuerunt.

Item, si terra respectu sphaerae solis est sicut punctus, multo magis aer respectu empyrei, qui forte distat a sphaera solis quantum ipsa a terra, erit punctus. Hic autem respectu caeli obscuritas est propter mediæ maximam densitatem respectu medii ibi, quod non est nisi ipsum caeli corpus, quod forte totum est lux. Et ita sicut hic densus aer est medium et parum in eo de luce, sic ibi medium est lux.

³ SECUNDUM ILLUD *Matt.* 25.

⁴ ET SICUT INTER BONOS, cap. 4.

¹⁵⁵ QUAMDIU ENIM MUNDUS DURAT etc.

Contra. Mundus semper durabit, quia machina haec non peribit.

Responsio. Ut dicit Isidorus: Mundus dicitur eo quod sit in motu. Sed sic mundus aliquando non erit; *Is.* 66: “Sicut caeli novi et terra nova, quae ego facio stare coram me … sic erit semen vestrum.”

¹⁶⁰ ⁴ UT DOCET APOSTOLUS, *I Cor.* 15: “Finis erit, cum tradiderit regnum Deo et Patri, cum evacuaverit omnem principatum et potestatem et virtutem et dominationem.” PRAELATIONES ALIAS MAIORES, *Prov.* 1: “Intelligens, gubernacula possidebit.” Igitur quoad hoc peiores sunt daemonibus qui minores praelationes dant scientioribus, et e contrario, si dico in bonitate et aliis sint partes. QUIDAM ENIM UNI PROVINCIAE, *Dan.* 10: “Princeps regni Persarum restitit mihi.”

⁴ SPIRITUS LUXURIAE ET HUIUSMODI. Ergo videtur quod possit dici spiritus castitatis Asmodaeus, qui occidit viros Saræ, ut virgo Tobiae reservaretur.

---

139 Tartarzon] tartarrzon PR; tararicon V 139–140 scilicet … frigidus] om. P 140 servaverunt] reservaverunt COR 141 derelinquerunt] relinquunt R 144 quasi infinitus] finitus quasi C 146 est] om. OPV 153 illud] maledicti add. marg. O 157 responsio] solutio V 158 novi] nova C 161 cum evacuaverit] ut evacuerunt C || evacuaverit] evacuerit B 163 qui] qua C

137–138 *II Petri* 2,4 138–140 Resp. Rabanus, *De universo* 13.23 (PL 111, 374); cf. Isidorus, *Etymol.* 14.9 (ed. Lindsay) 140–142 *Iudae* 1,6 144–146 *Bar.* 3,24–25 153 *Matt.* 25,41 157 Resp. Isidorus, *Etymol.* 3.29 et 13.1 (ed. Lindsay) 158–159 *Is.* 66,22 160–162 *I Cor.* 15,24 162–163 *Prov.* 1,5 165–166 *Dan.* 10,13 167–168 Resp. *Tob.* 3,7–8

Responsio: non, quia mortem virorum intendebat non Sarae virginitatem; immo potius spiritus luxuria fuit qui eos qui libidini vacare disponebant, sicut ¹⁷⁰ equus et mulus, interfecit.

⁴ QUOD DIABOLUS IN POTESTATE HABEAT DARE etc., *Matt.* 4: “Haec omnia tibi dabo si cadens, adoraveris me.” *Glossa:* “Haec de arrogantia dicit, non quod totus mundus suus sit.” *Matt.* 8: “Si eicis nos hinc, mitte nos in gregem pororum.” Ecce nec porcis dominantur. AD HOMINUM TENTATIONEM, ¹⁷⁵ *Sap.* 14: “Creaturae Dei in odium factae sunt, et in tentationem animae hominum et in muscipulas pedibus insipientium.” I *Tim.* 6: “Qui volunt divites fieri incident in temptationem et in laqueum diaboli.”

⁴ ET SICUT INTER BONOS. Hic duo quaerantur: qua ratione aliis praeponantur alii; item, quare praelationes tales cessabunt?

180

〔QUA RATIONE ALIIS PRAEPONANTUR ALII〕

Ad primum. Cum in mentibus beatorum angelorum scriptum sit: “Diliges proximum sicut te ipsum,” *Matt.* 9, et nos eis proximi sumus, unde angelus dicit, *Apoc.* 22: “Conservus tuus sum et fratrum tuorum,” videntes nos in continuis periculis constitutos, desiderant nobis subvenire – et hoc omnes. Et quia tam laudabile caritatis desiderium non deceat Deum impedire, qui caritas est, omnes ¹⁸⁵ homini subveniunt.

Item, ex salute hominum omnibus augetur gaudium; *Luc.* 15: “Gaudium erit in caelo super uno peccatore poenitentiam agente.” Quomodo ergo non omnes desiderabunt hominis salutem et ipsum adiuvare? Sed omnes hominibus subvenire trimembrem habet divisionem: quia aut omnes singulis hominibus subvenient ¹⁹⁰ immediate; aut omnes mediate; aut aliqui immediate, aliqui mediate.

Primum non convenit, quia tunc impares in naturalibus, pares essent officio. Et etiam cum sint plures boni angeli quam mali, fieret iniuria malis, si omnes boni uni homini custodes adhiberentur – licet omnes mali angeli similiter eundem impugnarent. Secundum, ut patet, stare non potest. Stabit ergo tertium, ut quidam superiores inferioribus innuant, et illi inferioribus usque ad novissimos; et sic “omnes sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos qui haereditatem capiunt salutis,” *Hebr.* 1.

---

¹⁶⁹ responsio] solutio V   ¹⁷⁰ libidini] luxuria V   ¹⁷⁵ dominantur] dominatur OP; VOCANTUR MAMMONA, *Matt.* 6₍₂₄₎: et licet mammon sit nomen daemonis et mammoni nomen divitiarum tamen materialiter fuerit hic unum pro alio *add. marg. m. post. B*   ¹⁸² sumus] simus B   ¹⁸⁸ peccatore] peccare C   ^{188–189} desiderabunt] desiderant P   ¹⁹⁴ uni] *om. V*   ¹⁹⁷ sunt] *om. P*

^{169–171} Resp. *Tob.* 6,16–17   ^{172–173} *Matt.* 4,9   ^{173–174} *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 4:14b)   ^{174–175} *Matt.* 8,31   ^{176–177} *Sap.* 14,11   ^{177–178} I *Tim.*, 6,9   ¹⁸² Re vera *Matt.* 19,19   ¹⁸³ *Apoc.* 22,9   ^{187–188} *Luc.* 15,7   ¹⁹⁸ *Hebr.* 1,14

Et notandum quod sicut est natura universalis et particularis, et natura universalis intendit conservationem omnium in naturalibus, particularis vero unius individui. Et universalis quidem quaedam est universalis universo, quaedam uni climati tantum, quaedam uni regno, quaedam uni civitati. Sic sunt quidam angelorum custodes generales gratitorum praecipue, quidam quidem regionis, quidam unius congregationis, quidam unius individui.

Sed queris: si natura et multo fortius Creator naturae agit paucioribus quam potest, ad quid plures angeli ad custodiā nostrā deputantur, cum unus sufficeret contra omnes daemones? Posset enim unus angelus velocitate naturali omnibus hominibus sufficienter sugerere bona et coercere omnes malos. Maiores enim potentiae est unus bonus quam omnes mali. Sed licet omnibus hominibus satisfieri posset per unum angelum, non tamen ipsis custodibus satisfieret, cum omnes nobis subvenire appetant.

〔QUARE PRAELATIONES TALES CESSABUNT〕

De secundo. Sciendum quod cum in angelis duo sint, scilicet officium et natura; ‘officium’ dico quod habent ad nos. Nobis quidem non indigentibus custodia; nec ipsi erunt custodes, et ideo nec in custodiendo sibi praepontur. Sicut opera misericordiae quae modo exhibemus corporibus proximorum cessabunt, cum miseri non erunt; similiter et haec opera misericordiae, quae non tantum mentibus sed etiam corporibus exhibent angeli, qui nostri proximi sunt, tunc cessabunt quando miseria in mente non erit. Et quod dictum est de bonis intellige similiter de malis.

5 SOLET AUTEM QUAERI UTRUM OMNES, cap. 5.

AN ALQUI IAM SINT IN INFERO. Forte post iudicium animae punientur in propria poena mediante corpore, non daemonum ministerio; et hoc erit daemonibus augmentum cruciatus, ut tunc magis quam nunc puniantur. QUI ILLIC ANIMAS DETINENT, Augustinus *De natura summi boni*: “Peccantes in suppliciis ordinantur: quae ordinatio, quia naturae eorum non competit, ideo poena est; sed culpae competit, et ideo iustitia est.” UT IUSTOS QUI IBI etc., *Ps.*: “Eruet animam meam de manu inferi,” cum acceperit me. *Act.* 2: “Quem Deus suscitavit, solutis doloribus inferni.” MOMORDIT, *Osee* 13: “Ero mors tua, o mors; ero morsus tuus, inferne.”

6.1 QUAIA IN APOCALYPSI 20: MILLE ANNI. Mille anni sunt tempus complens numerum electorum. De quo tempore dicitur *Apoc.* 6: “Dictum est illis

205 sed] si O 207 posset] possit C 210 posset] possit R 230 Apocalypsi] cap. add. B

224–226 Aug., *De natura boni*, cap. 7 (CSEL 25, 858) 226–227 *Ps.* 88,49 227–228 *Act.* 2,24 228–229 *Osee* 13,14 230 *Apoc.* 20,7 231–233 *Apoc.* 6,11

ut requiescant adhuc modicum tempus, donec compleatur numerus conservorum eorum et fratum eorum qui interficiendi sunt sicut illi.” UT ETIAM, SI FIERI POTEST, MOVEANTUR ELECTI, *Matt.* 24: “Erit tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi usque modo neque fiet. Et nisi breviati fuerint dies illi, non fieret salva omnis caro; sed propter electos breviabuntur dies illi.”²³⁵ *Marc.* 13 fere idem. TENTAVIT CHRISTUM, *Matt.* 4. PRIMUM HOMINEM TENTASSE, *Gen.* 3. SED AB EO VICTUM ESSE, sicut dicit *Glossa* super illud *Tob.* 6: “Exentera hunc pisces,” quando super brachium crucis exspectabat animam Christi, credens in ea aliquid invenire, sed ibi victus est et confusus.²⁴⁰ PECCATI SUI MAGNITUDINE, super illud *Ps.* “Draco iste, quem formasti”: “Qui ceteris in essentia excellentior, factus est in malitia maior.” ET IDEO IN INFERNO RELIGATUM. Hoc videtur rationabilius. In causa enim criminali eadem poena damnatur actor, si non vincit, qua damnaretur reus, si vinceretur. Quia ergo victus a diabolo occiditur spiritualiter et damnatur aeternaliter, iustum est ut et ipse, si non vincat, occidatur spiritualiter. Et ita quia hunc Christus vicit, iustum erat ut ipse occideretur; *Is.* 27, in principio: “Occidet coetum qui est in mari,” id est maximum inter omnes spiritus malignos in mundo. Qui et princeps huius mundi usque ad Christum regnavit et tentavit homines; sed tunc victus electus est foras. Occidere autem eum spiritualiter est auferre ab eo illam iucunditatem quam habet in seducendo homines quam solam habet; *Eccli.* 30: “Iucunditas cordis, haec est vita hominis.” Igitur amodo non permittetur seducere homines, et eadem ratione nullus spiritus, sugerens peccatum mortale nisi vincat, non permittetur amplius suggerere nec ipsi nec alii, licet secundum hanc rationem possit, si suggeret veniale.²⁴⁵²⁵⁰²⁵⁵

Sed contra hoc esse videtur quod quilibet homo dicitur habere unum bonum angelum et unum malum. Sed multo plures sunt homines quam daemones; quippe electi homines erunt quot angeli stantes et plures, et stantes plures quam cadentes. Igitur cum quilibet electus vincat suum diabolum, erit vel iam est tempus quo nullus erit daemon qui hominem tentet, quia tunc omnes victi.²⁶⁰

Responsio. Super his quomodo sit non habemus certum. Sed magis videtur probabile quod in quo vitio victus est daemon semel, eodem iterum tentare eundem non possit. Vel posset esse quod daemon ab uno victus non statim damnetur, sicut nec homo victus statim damnatur; et permittitur daemon victus alterum tentare, antequam mergatur in infernum.²⁶⁵

---

240 aliquid] *om. V*   247 occidet] occide O || coetum] totum C   249 princeps] principes O   258 homines] tot add. P   259 electus] *om. R*   261 responsio] solutio V

234–236 *Matt.* 24,21–22   237 *Marc.* 13,19–22 || *Matt.* 4,1–11   238 *Gen.* 3,1–6
238–240 Resp. *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 2:336b)   239 *Tob.* 6,5   241 *Ps.* 103,26
242 *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 2:588a)   247–248 *Is.* 27,1   251–252 *Eccli.* 30,23

6.2 SED SIVE IN INFERNUM, cap. 6.

QUAM HABEBIT IN TEMPORE etc., non in se forte, sed in membris suis, scilicet Antichristo et ceteris. IN QUO FRAUDULENTER etc. In primitiva ecclesia quando tot martyres facti sunt, egit violenter; tempore isto fraudulenter.

²⁷⁰ Sed tempore Antichristi utroque modo. Tempore igitur Antichristi erit conflatio trium persecutionum: primae sub tyrannis; secundae sub haereticis; tertiae sub falsis fratribus. Insuper tunc homines erunt naturaliter impotentiores, quia remotissimi a primo statu et optimo. Item, tunc daemones ex multa experientia cautiores quam ante. Item, ad seducendum multo diligentiores quam prius, quia

²⁷⁵ sciunt quod modicum tempus habent, et ideo avidiores.

6.2 DABITUR EI POTESTAS, non in se, sed in membris forte.

7 ALIIS QUOQUE QUI A SANCTIS, cap. 7.

UNDE ORIGENES, *super Iosue*. Hic videtur velle Magister quod Origenes et Adamantius nomina sunt eiusdem, et hoc multi dicunt. *Glossa* enim super ²⁸⁰ *Iosue* Adamantii est, sed forte Adamantius hoc habuit ab Origene. Vel idem est Origenes et Adamantius, ut dicitur auctoritate Epiphanii in libro Augustini *De haeresibus*, cap. 43: “Alios autem Origenianos continuo subiciens (Epiphanius): Origeniani inquit alii qui et Adamantii tractatoris.”

²⁸⁵ INCENTORES, dicitur enim non ‘immissor’ malarum cogitationum diabolus sed ‘incentor’. ET SANCTI VINCENTES eos, VELUT, id est ‘quasi’. NEC ULTRA FAS SIT ILLI SPIRITUI, ergo princeps daemonum qui tentavit Christum in tribus, scilicet superbia, gula, et avaritia; et ita in omnibus, quia I *Ioan.* 2: “Omne quod est in mundo aut est concupiscentia carnis aut oculorum aut superbia vitae.” De cetero de nullo vitio tentabit. Igitur quid est quod solvendus est in fine? Dici potest quod hoc quod dicit Origenes opinio est; vel ut dicunt alii illum eundem a quo victus est tentare non potest de illis peccatis sed aliis. Vel solvendus dicetur propter multitudinem et potestatem membrorum suorum, ut Antichristi et ceterorum – quod magis placet.

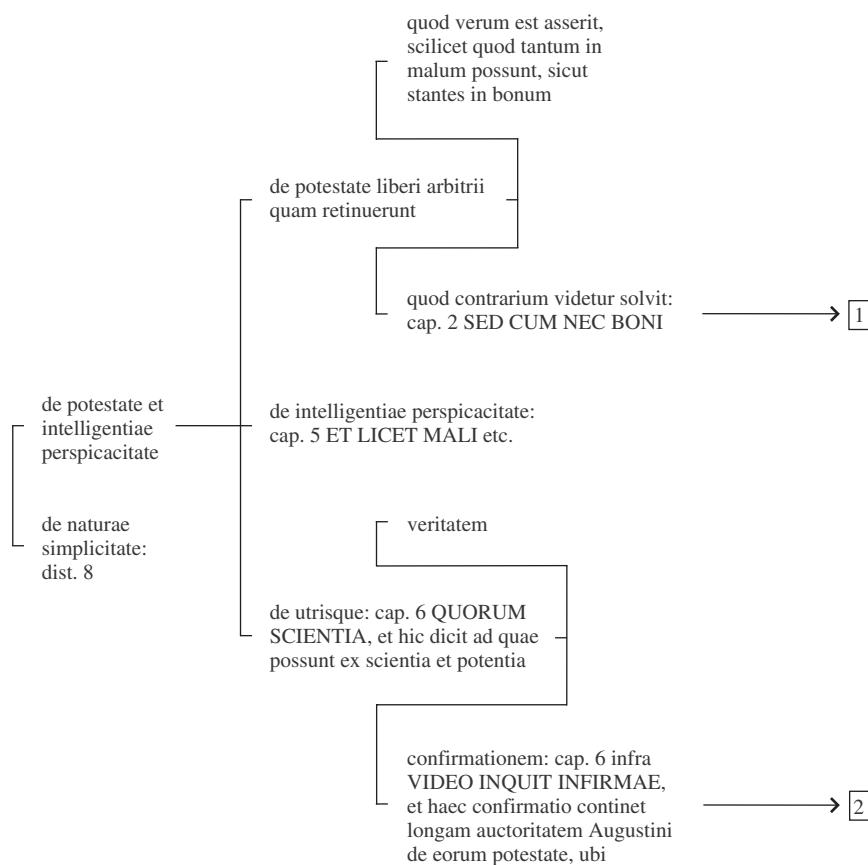
²⁹⁰ 7 IMPUGNARE ITERUM etc., *Tob.* 8: “Tunc Raphael angelus apprehendit daemonium et religavit eum in deserto superioris Aegypti.”

^{272–273} remotissimi] remotiores V   ^{278–279} Resp. Hier., *Epist.* 43 (CSEL 54, 318) et Aug., *De haeresibus*, infra   ²⁸⁵ incentores CR; corr. ex incentores O
²⁹⁴ impugnare] ignorare O

²⁷⁸ *Ios.* 11,17–18; Orig., *In Iosue homiliae*, hom. 15.6 (PG 12,903); coll. ex Petr. Lomb., 2 *Sent.* 6.7 (ed. Grottaferrata, 1:358, n. 6)   ²⁷⁹ Resp. Hier., *Epist.* 43 (CSEL 54, 318) et Aug., *De haeresibus*, *infra*   ²⁸⁰ Resp. *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 1:434a)   ^{281–283} Aug., *De haeresibus*, cap. 43 (CCL 46, 310)   ^{287–289} I *Ioan.* 2,16
^{294–295} *Tob.* 8,3

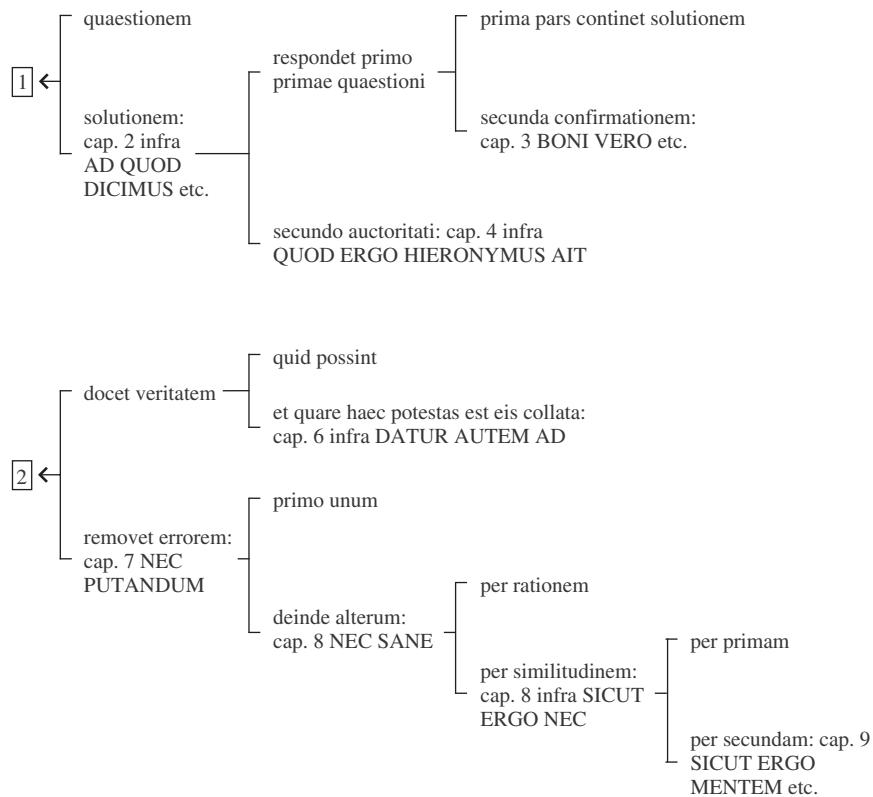
DISTINCTIO 7

¹ SUPRA DICTUM EST QUOD ANGELI ... Dist. 7.

---

¹ angeli] angelus OP || 7] huius distinctionis tam intentio quam divisio sic patet per de-
scriptionem istam add. B; hic agit Magister de angelis malis; huius autem distinctionis divisionem
sic tibi describo, ut ante te vides add. V

- ¹ A GRATIA DEI DESERTI, quam primo deseruerunt, id est habere noluerunt. CONFIRMATI SUNT PER GRATIAM et naturam et gloriam. Et quamvis ad confirmationem eorum faciat gratia et etiam gloria et natura, ut supra dictum est, ⁵ tamen hic dicit per gratiam tantum; quia, licet ex natura confirmantur, in eo in quo primo se verterint, tamen quod in bono sunt confirmati. Hoc primo gratiae attribuendum, qua ad bonum conversi sunt, non ad malum.
- ¹ NEC TAMEN BONA VOLUNTATE ILLUD VOLUERUNT. Igitur cum quid-
quid velint, aut malum sit aut male velint, in omnibus motibus suis peccant, ut ¹⁰ videtur; *Ps.*: “Superbia eorum, qui te oderunt, ascendit semper.”

---

3 et naturam] quod natura C 6 verterint] vertunt V 8 voluerunt] volunt ed.

---

10 *Ps.* 73,23

^{2.1} SED CUM NEC BONI, cap. 2.

UNDE HIERONYMUS IN TRACTATU etc. Super *Luc.* 15: IN UTRAMQUE PARTEM FLECTI POSSUNT, secundum statum creationis dicunt.

^{2.2} AD QUOD DICIMUS QUOD BONI etc. Solutio Magistri est quod nec mali ad malum nec boni ad bonum coguntur, sed voluntarie ad utrumque feruntur. ¹⁵ ATQUE CORRUPTUM, ‘in tantum’ supple, QUOD SURGERE etc.

^{3.1} BONI VERO, cap. 3.

ARBITRIUM HABENT MULTO LIBERIUS etc.

〔QUOMODO IN DEO VEL IN ANGELIS CONFIRMATIS SIT LIBERUM ARBITRIUM〕

^{1.} Hic merito quaeritur: cum liberum arbitrium ideo ‘liberum’ dicatur, quia in utramque partem contradictionis verti potest (“potestas etiam rationalis valet opposita,” ut dicit Aristoteles), quomodo in Deo vel in angelis confirmatis vel obstinati sit liberum arbitrium, cum Deus et angeli confirmati tantum possint in bonum, obstinati vero tantum in malum? ²⁰

^{2.} Item, si libertas est quaedam substantialis forma et essentialis arbitrio, quomodo potest suspicere magis et minus? Haec enim, ut dicit Magister dist. 25, ²⁵ est vertibilitas vel flexibilitas voluntatis ad opposita. Haec autem flexibilitas non suscipit magis et minus, ut videtur.

^{3.} Item, si suscipit libertas magis et minus, adhuc falsum videtur quod hic dicitur. Dicitur enim quod angelii nunc habent libertatem maiorem quam habuerunt ante confirmationem. Sed libertas, ut dictum est, est vertibilitas ad opposita. ³⁰ Igitur angelii confirmati sunt nunc vertibiliores ad bonum et malum quam ante confirmationem – quod falsum est. Ergo primum.

^{4.} Item, qua ratione dicuntur hi, scilicet confirmati, liberius habere arbitrium quam prius, cum ad utrumque potuerunt, et obstinati minus liberum?

^{5.} Item, quaeritur an posset Deus fecisse aliquam creaturam quae peccare non ³⁵ posset. Et si non, quomodo sit omnipotens? Et si sic, quare non fecit?

Ad primum. Dicunt quidam quod non est essentiale libero arbitrio posse flecti in utrumque oppositorum, sed posse eligere illud oppositorum quod sibi placuerit.

Sed contra. Hoc est quod Magister posterius, dist. 25, definit libertatem arbitrii, dicens ipsam esse flexibilitatem rationis et voluntatis ad opposita. Quod si ⁴⁰ libertas definitur per flexibilitatem ad opposita, ipsa est ei essentialis.

---

¹⁶ atque] itaque B 21–22 vel obstinati] et P; om. V 22 possint] possunt P 27 minus] haec enim ut dicit add. O 29 nunc] non OP 30 vertibilitas] convertibilitas C 35 posset] possit C 41 essentialis] essentialiter B

¹² Resp. Hier., *Epist.* 21.40 (*ad Damasum*), (CSEL 54, 139–40) 12–13 Ibid., 140 20–21 Arist., *Metaph.* 9.2 (1046b 4–5); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 222 (ed. Hamesse, 134) 25 Petr. Lomb., 2 *Sent.* 25.1.2 (ed. Grottaferrata, 1:461) 39–40 Ibid.

De Deo ergo dici potest quod habet vertibilitatem ad opposita. Quae quidem opposita non sunt bonum et malum, sed potius contradictorie opposita, scilicet quia potest facere hoc vel non facere. Ideo enim non potest in haec contraria,
 45 quae sunt malum et bonum, quia ideo unumquodque est bonum, quia Deus illud vult, non e contrario, scilicet quia est bonum, ideo vult illud.

In consimilia vero opposita potest angelus et diabolus; possunt enim in multis facere et non facere, licet non in omnibus sicut Deus. Verumtamen haec libertas faciendi et non faciendi intelligenda est proprie de actione interiori, scilicet velle.
 50 Ex hac autem flexibilitate consequitur necessario in eis vertibilitas ad bonum et malum. Quippe eo quod potest angelus velle hoc vel non velle, cum hoc necessario sit bonum et alterum sit malum antequam velit, quia ex voluntate divina, ut dictum est, habet quod sit bonum, potest in bonum et malum libertas eius.

55 Quomodo autem hoc sit verum sic patet. Constat quod libertas haec vel vertibilitas ad bonum et malum est potentia quaedam vel habitus, cuius actus est verti ad bonum et malum; sed ad bonum cum gratia, ad malum sine. Dic ergo quod actum huius potentiae amiserunt; sed non ipsam potentiam, quamvis de bonis verum sit quod nihil amiserunt, nisi quo amissio meliores fuerunt.

60 Sicut cum ostium sit vertibile in cardine, si catena indissolubili iungeretur parieti ut claudi non possit vel sera infrangibili firmaretur ut aperiri non possit, dummodo nec sera nec catena de substantia fiat ostii, verum est dicere ostium non amisisse vertibilitatem, id est aptitudinem illam, sed tantum actum vertendi; sic cum nec gratia, qua boni confirmati sunt, nec malitia, qua mali sunt obstinati, sint
 65 de eorum essentia, dicentur non potentiam, sed actum tantum perdidisse. Igitur non libertatem perdiderunt, sed agendi potestatem, ut sumatur potestas large ad peccare et non peccare, quamvis potestas peccandi, quam perdiderunt boni, non sit vere potestas, sed impotentia.

Ad tertium. Multiplex assignari potest ratio. Primo sic: libertas opponitur servituti. Tanto igitur est aliquid liberius, quanto fuerit a servitute magis elongatum. Sed summa servitus est servum esse peccati. Igitur quanto quis magis recesserit a peccati servitute, tanto est liberior. Sed *Ioan.* 8: “Qui facit peccatum, servus est peccati.” Igitur quanto receditur ab eo quod est facere peccatum, tanto receditur a servitute et per consequens acceditur ad libertatem. Igitur cum remotum sit magis ab eo, quod est facere peccatum, non posse facere peccatum quam posse facere et non facere. Merito liberior est illa voluntas quae iam ita confirmata est ut non possit peccare quam fuit cum potuit peccare et non peccavit, et etiam liberior quam illa voluntas quae non potest nisi peccare.

---

42 quae] quaeritur C 44 in haec] rep. C 45 quia²] quod P 46 ideo] non B 48 non²] om. R 56 et] ad add. P 71 summa] una B ll magis] om. P 74 acceditur] attenditur C

Item, triplex est libertas, scilicet a coactione, a miseria, a culpa. In prima communicant omnes. Sed secunda et tertia carent daemones, quas tamen habent angeli confirmati. Merito igitur dicentur liberiores quam mali. Liberior enim est qui omnes tres habet quam qui habet unicum earum. Et etiam cum ante confirmationem essent sine culpa et miseria, tamen modo sunt remotiores ab his servitutibus quam ante confirmationem, eo quod miseriae et culpae est propinquius posse ea habere et non habere quam non posse ea habere. 85

Item, peccare est servum esse; *Ioan.* 8: “Qui facit peccatum” etc. Sed qui non potest esse servus est liberior et a servitute remotior quam qui potest esse servus et non esse. Igitur qui non potest peccare eo ipso est liberior quam qui potest peccare. Igitur angelus confirmatus est liberior se non confirmato et etiam obstinato. 90

Ad secundum dic quod illa potentia vel aptitudo substantialis in se magis et minus non suscipit, tamen nomen eius suscipit magis et minus, scilicet libertas, quia licet hoc nomen imponatur illi potentiae, tamen imponitur ei non ab ipsa, sed aliquo quod suscipit magis et minus, scilicet a liberatione. ‘Liberum’ enim dicitur quasi ‘liberatum’ secundum illud *Ioan.* 8: “Si Filius vos liberaverit, vere liberi eritis.” Quia igitur liberatio suscipit magis et minus, ideo et liberum vel libertas. Sed id cui hoc nomen imponitur, ut dictum est, non suscipit magis et minus. Et sic multotiens nomina suscipiunt magis et minus quando nominata non; et similiter nominata nec tamen nomina. 95

⟨Ad quartum.⟩ Angeli autem ideo dicuntur liberiores post confirmationem quam ante, non quia sint magis vertibiles, sed quia sunt magis liberati a culpa et a pena, quia remotiores. 100

Ad quintum. Haec quaestio dupliciter intelligi potest. Si enim quaeris utrum posset Deus creasse aliquam creaturam rationalem et simul creando infundere confirmationis gratiam, ut simul essent creatio et confirmatio, dico simul tempore. Dico quod potuit et ita fecit, ad minus in creatione animae Christi. Si autem quaeris utrum potuit creare aliquem spiritum rationalem qui ex sua natura sine gratiae infusione peccare non posset, credo quod non potuit. 105

Quod multipliciter constare potest. Ut dicit Augustinus: inde inest potentia peccandi rationali creature, unde ex nihilo est. Cum ergo non possit Deus creare aliquem spiritum qui creatura non sit et per consequens ex nihilo, non potest creare aliquem spiritum rationalem qui ex natura sua peccare non possit. 110

---

79 scilicet … coactione] actione P 85 ea¹] om. P 88 eo ipso] om. P 93 ei] ea O
94 sed] ab add. P 95 liberaverit] liberavit PR 100 ad quartum] ad quartum quod
marg. O; del. P; om. BCRV || autem] del. O 102 quia] quoniam C 103 quintum]
quartum corr. ex quintum P 104 posset] possit R || creasse] creare V 109 inest]
est V

86 *Ioan.* 8,34 95–96 *Ioan.* 8,36 109–110 Resp. Alex. Hal., *Glossa in 2 Sent. 7,8* (ed. Quaracchi, 2:60)

Item, si illud quod est gratia confirmans ut peccare non posset alicui posset esse naturalis, et hoc solo modo potest rationalis creatura ex natura non peccare, cum forte haec gratia non sit creatura aliqua, sed ipse Creator. Super hoc tamen alias discutietur qui nulli potest esse pars substantiae naturaliter. Procul dubio non posset Deus creasse aliquam creaturam rationalem quae naturaliter non posset peccare. Nec est hoc ponere in Deo impotentiam, sicut nec Deum ponit impotentem qui dicit quod Deus non potest facere creaturam sibi omnino parem.

3.1 SERVIRE PECCATO, *Ioan. 8*: “Qui facit peccatum, servus est peccati.”

〔UTRUM ANGELUS POSSIT PECCARE〕

3.2 NON POSSUNT ITAQUE BONI etc. Hic quaeritur an haec sit vera: ‘angelus potest peccare’. Vel haec: ‘angelum peccare est possibile’.

1. Quod sit vera patet. Licet enim confirmati sint, tamen eis remansit hoc adhuc ex priori statu, quod ex nihilo sunt. Sed hoc est in creatura rationali unde peccare potest. Igitur possibile est eos peccare.

2. Item, si ostium quod nunc vertibile est in cardine catena indissolubili ligatur parieti ut verti non possit, tamen quia haec catena non est eius substantia vel pars substantiae eius, adhuc est haec vera: ‘ostium est vertibile’. Similiter ex quo gratia confirmationis est non de substantia angeli, adhuc est haec vera: ‘sunt vertibiles’. Cui hic videtur Magister plane contradicere, et similiter infra, capitulo proximo: **NON ERGO POST CONFIRMATIONEM**, ibi **QUOD ERGO HIERONYMUS AIT**. Dicit Magister quod illud Hieronymi praedictum, quod “in utramque partem flecti possunt,” debet intelligi secundum statum ante confirmationem. Igitur post confirmationem vult dicere quod in utramque partem flecti non possunt.

Solutio. Haec distinguenda est: angelus potest peccare, quia aut potest fieri sermo de natura aut de persona. Si de natura, vera est, quia tunc per subiectum significatur natura tantum, cuius nulla pars est gratia confirmans, et illi naturae non disconvenit praedicatum. Si de persona, falsa est, quia persona confirmata est. Hoc enim dictum de praeterito: ‘fuerunt confirmati’ est verum; igitur necessarium. Et ita persona peccare non potest, cui unita est et adiecta gratia confirmans, licet peccare possit natura cui non est adiecta gratia. Sicut haec in hieme vera est: ‘rosa est rubea’, licet nulla sit, si fiat sermo de natura; falsa autem, si de persona vel individuo.

---

¹¹³ gratia] *om. B*   ¹⁴⁰ persona^{1]}] confirmata est *del. O*   ¹⁴² et ita] igitur V   ¹⁴³ pecare] non *add. P*

¹¹⁶ Infra, dist. 26   ¹²¹ *Ioan. 8,34*   ¹³³ Cap. 4, n. 2 (ed. Grottaferrata, 1:361)   ^{133–134} Hier., *Epist. 21,40* (CSEL 54, 140)

Ad primum igitur dicatur quod hoc quod hic dicit Magister verum est, sive fiat sermo de natura sive de persona. Si enim de persona, patet ex supradictis. Si de natura, adhuc vera est, quia non attribuitur praedicatum, scilicet ‘non posse peccare’, naturae tantum. Sed ipsi cum hac determinatione boni et sic additur gratia confirmans ipsi subiecto.

Ad secundum. Dicatur quod haec “angeli possunt flecti ad utramque partem,” quam dicit Hieronymus, si intelligatur de natura, vera est et ante confirmationem et post; si de persona, tunc vera est ante confirmationem, sed non post, ut dicit Magister. Igitur ut verum sit quod dicit Magister, intelligatur hoc de angelo, ut est nomen personae.

150

155

3.2 CREATURARUM NATURA CAELESTIUM MORI POTUIT moraliter, non naturaliter, quia peccare potuit. *Iac.* 1: “Peccatum, cum consummatum fuerit, generat mortem.” *Rom.* 6: “Stipendia peccati, mors.” *Sap.* 1: “Iniustitia mortis est acquisitio.” Quippe Deus vita est animae vel rationalis creaturae; *Ioan.* 11: “Ego sum resurrectio et vita.” Ergo cum separatio vitae a vivente sit mors, quod ¹⁶⁰ separat Deum a creatura rationali occidit. Hoc autem facit peccatum; *Is.* 59: “Iniquitates vestrae divisorunt inter vos et Deum vestrum.”

3.2 DIABOLUS EST PRINCEPS, *Iob* 41: “Ipse est rex super omnes filios superbiae”; *Ioan.* 12: “Nunc princeps huius mundi eiicietur foras”; *Ioan.* 14: “Venis princeps mundi huius et in me non habet quidquam”; *Ioan.* 16: “Princeps mundi huius iam iudicatus est.” RATIONALI CREATURAE, personae, non naturae. SED NATURA SUA, non enim ex nihilo est, ut creaturae rationales; *Deut.* 32: “Deus fidelis et absque ulla iniustitate iustus et rectus.” I *Ioan.* 1: “Deus lux est, et tenebrae non sunt in eo ulla.” NEC POTUIT, prateritum. NEC POTEST, praesens. NEC POTESIT, futurum.

170

4.1 NON ERGO POST CONFIRMATIONEM, cap. 4.

ANGELI DE NATURA, SICUT ANTE, PECCARE POTUERUNT. Hoc videtur eis quae supradiximus contradicere. Diximus enim quod haec ‘angeli possunt peccare’, si de natura intelligatur fieri sermo, post confirmationem vera est. Cui hic plane contradicit, ut videtur.

175

Solutio. Haec est duplex: non post confirmationem de natura possunt peccare, quia si haec determinatio de natura cadat sub negatione, sicut et ordinatur, vera

¹⁴⁸ praedicatum] corr. ex peccatum O; peccatum del. R ¹⁵⁰ confirmans] confirmationis C
¹⁵¹ ad²] in B ¹⁵⁷ quia] quare C ¹⁶⁴ 14] 19 O ^{176–177} possunt ... natura] om.
 (hom.) C ¹⁷⁷ cadat] cadit P

^{151–152} Ibid. ^{157–158} *Iac.* 1,15 ¹⁵⁸ *Rom.* 6,23 ^{158–159} *Sap.* 1,15 ^{159–160}
Ioan. 11,25 ^{161–162} *Is.* 59,2 ^{163–164} *Iob* 41,25 ¹⁶⁴ *Ioan.* 12,31 ^{164–165}
Ioan. 14,30 ^{165–166} *Ioan.* 16,11 ^{167–168} *Deut.* 32,4 ^{168–169} I *Ioan.* 1,5 ¹⁷³ Su-
 pra, cap. 3

est, quia gratia vicit vel melioravit naturam, ut non possit natura nunc peccare ut prius potuit, quasi dicat: sicut ante confirmationem potuerunt de natura sua peccare, non sic post confirmationem, eo quod natura superata sit a gratia. Et 180 ideo natura in eis non potest quod prius potuit, ante scilicet confirmationem.

4.1 UT IAM PER ILLUD etc., id est per liberum arbitrium non potest angelus quod prius potuit, et hoc agente gratia confirmationis, quae vincit super liberum arbitrium.

185 4.2 QUOD ERGO AIT HIERONYMUS supra, cap. 2 in principio. ACCIPI OPORTET SECUNDUM STATUM etc., si fiat sermo de persona; si de natura, non oportet.

4.3 IN PRIMORDIO SUAE CONDICIONIS, et similiter nunc ratione naturae, id est natura non impedit quin possint nunc mutari. UT INDE, id est a bono, 190 MUTARI NEQUEANT in malum. AD HOC, id est contra mutationem talem.

4.3 NON NATURA.

Contra. Natura illorum non sinit in eis nisi unicum versionem et aeternam in illo statu permanentiam.

Solutio. Non repugnat natura secundum primum statum ante versionem, sed 195 repugnat post versionem. Si quaeris: cum nihil in versione perdiderit de natura, quid est quod nunc non potest natura quod prius potuit? Dici potest quod natura manet eadem, sed sub statu altero. Et ideo aliud prius quam nunc potuit, sicut non potest senex quod potest iuvenis, cum tamen natura sit eadem.

5 ET LICET MALI, cap. 5.

200 VIVACI TAMEN SENSU interiori. TRIPLO ACUMINE SCIENTIAE VIGENT DAEMONES. Primo videnda est huius divisionis sufficientia; deinde quomodo se habeant dividentia.

Primum sic patet. Quaedam sunt a principio quod est natura, quaedam a principio quod est voluntas. Eorum quae sunt a principio quod est natura, quaedam 205 sunt praesentia, quaedam futura. Praesentia vero duplum sunt cognoscibilia, scilicet vel in se ipsis vel in speculo aeternitatis. Prima est cognitio vespertina, qua aestimo norunt daemones multas naturas praesentes. Secunda est matutina, qua carent daemones, eo quod non nisi mundi cordibus haec conceditur; *Matt. 5:* “Beati mundo corde, quoniam Deum videbunt.” Vespertina igitur creatorum notitia daemonum est ex sui naturalis ingenii subtilitate. Futura vero naturalia norunt experientia. Sed voluntaria norunt revelatione.

186–187 si² ... oportet] non oportet oportet si de natura P 189 est¹] a bono mutari nequeant *del.* O 195 si] sed C 200 sensu interiori] sensus interioris P 201 videnda] videndum P 209 quoniam] ipsi add. P || videbunt] etc. add. V

[UTRUM ANGELI COGNITIONEM VESPERTINAM HABEANT]

1. De prima cognitione videtur quod illa careant daemones omnino, quia sicut nihil corporaliter videtur nisi in luce corporali educente visible de potentia ad actum, sic nec aliquid videri potest intellectu nisi in lumine spirituali educente tale visible, scilicet intelligibile et vim intellectivam, de potentia in actum. Haec ²¹⁵ autem lux, ut dicit frequenter Augustinus, non est nisi Deus; *Ioan.* 1: “Erat lux vera”; *Ioan.*: “Ego sum lux mundi.” Igitur omne quod videtur visione intellectuali in Deo videtur. Sed nihil in Deo vident daemones, ut dictum est, quia cognitione matutina carent. Igitur nihil omnino intelligent.
2. Item, *Sap.* 1: “In malevolam animam non introbit sapientia.” ²²⁰
3. Item, *Sap.* 2: “Obcaecavit illos malitia eorum.”
4. Item, 5: “Iustitiae lumen non luxit nobis, et sol intelligentiae non est ortus nobis.”

Solutio ad primum. Dupliciter est videre aliquid in luce, scilicet videre aliquid secundum modum existendi quem habet in luce, ut videre colorem non in colorato, sed similitudinem eius in medio illuminato; vel videre aliquid luce illuminatum. Similiter videre aliquid in luce quae Deus est per intellectum dupliciter est: vel videre aliquid secundum modum quo est in Deo luce vel videre aliquid illuminatum a Deo. Primo modo tantum mundicordes vident in Deo, quia hoc non est nisi videre Deum, quod modo nobis non conceditur, scilicet intellectui ²²⁵ nostro, sicut nec videre lucem vel species visibles conceditur adhuc nobis ante corporum glorificationem. Secundo autem modo videmus multa in luce corporali oculo corporis et multa in luce quae Deus est oculo mentis; sic et daemones et quicumque intelligunt in Deo vident, nec tamen Deum.

Ad secundum. Dici potest quod differt sapientia et scientia, quia scientia est ²³⁵ de inferioribus in se. Et haec est cognitio quam diximus ‘vespertinam’. Sapientia est cognitio Dei vel aliorum in Deo; et haec est ‘matutina’. Et haec in malivolum spiritum non intrat, sed alia.

Ad tertium. Peccatum vulneravit daemonum naturalia. Hoc autem vulnus non est sine aliqua oculi mentalis obscuratione, quae est quaedam excaecatio, licet ²⁴⁰ non plena. Non enim dicimus oculum intelligentiae omnino in eis erutum, sed obscuratum; *Rom.* 1: “Obscuratum est insipiens cor eorum.”

²¹³ educente] educens BCOPR ^{213–215} ad ... potentia] *om. (hom.)* C ²¹⁴ educente] educens BCOR ²¹⁵ in] ad P ²²⁰ introabit] intrabit C ²²² luxit] in add. P ²²⁵ quem] quam O ²²⁹ mundicordes] mundi corde V ^{230–231} scilicet ... conceditur] *om. (hom.)* C

²¹⁶ E.g. Aug., *Tract. in Ioan.* 34.1–2 (CCL 36, 311–12); et *Enarr. in Ps.* 84.1 (CCL 39, 1162) ^{216–217} *Ioan.* 1,9 ²¹⁷ *Ioan.* 8,12 ²²⁰ *Sap.* 1,4 ²²¹ *Sap.* 2,21 ^{222–223} *Sap.* 5,6 ^{237–238} *Resp. Sap.* 1,4 ²⁴² *Rom.* 1,21

Ad quartum. Patet, quia sol ipse, scilicet Deus, non sic est ortus malis ut videant eum, licet alia videant in eo; *Ioan.* 1: “Lux in tenebris lucet et tenebrae eam non comprehendenterunt.”²⁴⁵

[DE COGNITIONE EXPERIENTIAE ET PER REVELATIONEM IN DAEMONIBUS]

De cognitione experientiae in daemonibus satis patet. Homines enim sui temporis experientia et praecedentium multa norunt futura. Scripserunt enim quidam philosophorum quae suis viderunt temporibus de siderum habitudine et mutabilitum eventibus; et alii, multo post tempus consimilia videntes, scripserunt et sic ab aliis invenisse et sic vidiisse suis temporibus. Et similiter tertii in tantum ut sequentes scribebant et dicerebant, quando stellae, si sic se habuerint, sic eveniet. Et in multis verum dixerunt.

Si hoc potuerunt homines per experientias nosse, quanto magis daemones, quia *Sap.* 9: “Homo infirmus et exigui temporis”? Daemones autem econtra subtilestes et multi temporis, quia a principio creati. Unde *Apoc.* 12: “Draco ille magnus, serpens antiquus, qui vocatur Diabolus”; *Job* 12: “In antiquis est sapientia et in multo tempore prudentia.”²⁵⁵

De cognitione autem per revelationem non modica mihi videtur quaestio, quomodo boni angelis malis loquantur revelando aliqua? Quem modum locutionis videtur tetigisse Apostolus, *I Cor.* 13: “Si linguis hominum loquar et angelorum.”²⁶⁰

Cum duplice sit sermo, scilicet vocalis et mentalis, cum huiusmodi sermo vocalis non sit, constat quod est mentalis. Hic autem sermo non est nisi mutuae voluntatis notificatio. Quae ut dicit Gregorius in *Moralium* lib. 2: Non est uno modo sed sex modis, quia “aliter loquitur Deus ad angelos, aliter angeli ad Deum; aliter Deus ad animas sanctorum, aliter animae sanctorum ad Deum; aliter Deus ad diabolum, aliter diabolus ad Deum.” Deum loqui ad angelos “est in se ipso hoc quod recte agatur ostendere. ... Quasi enim audientibus dicitur quod videntibus inspiratur. ... Et velut quaedam praecepta vocis sunt, ipsa gaudia contemplationis. ... Vox angelorum in laude Conditoris ipsa admiratio intimae contemplationis. Virtutis divinae miracula obstupuisse, dixisse est ... et vox se quasi per distincta verba explicat dum sese per innumeros modos admirationis format. Deus vero angelis loquitur, cum eis voluntas eius intima videndo manifestatur. Angeli vero loquuntur ad Deum cum per hoc quod super semet ipsos respiciunt, in motum admirationis surgunt.” Gregorius: “Animarum vox est hoc quod amantes desiderant, et respondentis Dei sermo est hoc, quod eas retribu-

---

²⁴³ quia] quod BCO   ²⁴⁹ et²] se P   ²⁵¹ si] sic del. O; om. P   ²⁶⁷ agatur] agitur B
²⁷¹ sese] se P   ²⁷⁴ motum] modum C

^{244–245} *Ioan.* 1,5   ²⁵⁴ *Sap.* 9,5   ^{255–256} *Apoc.* 12,9   ^{256–257} *Job* 12,12   ²⁶⁰ *I Cor.* 13,1   ^{263–266} Greg. Magnus, *Moralia* 2,7 (CCL 143, 65)   ^{266–274} Ibid. (65–66)
^{274–281} Ibid. (66–67)

tiones certitudine inter desideria confirmat. ... Animarum igitur verba ipsa sunt desideria. Nam si desiderium sermo non esset, propheta non diceret: Desiderium ... cordis eorum audivit auris tua. ... Loqui Deum ad diabolum est vias eius ac negotia animadversione occultae distinctionis increpare, sicut hic dicitur: ‘Unde venis?’ Diaboli autem Deo respondere est omnipotenti maiestati eius nil posse celare.”²⁸⁰

〔DE MODIS LOQUENDI INTER DEUM ET DIABOLUM〕

Et nota quod dicit Gregorius quod “quattuor modis loquitur Deus ad diabolum.” Primo modo “iniustas eius vias” arguendo; *Job* 1: “Unde venis?” Hoc dicere est suaे iustitiae distinctione “itinera malitia eius increpare.”

Secundo modo electorum suorum iustitiam contra illum proponendo: “Considerasti servum meum *Job*, quod non sit ei similis super terram”: hoc dicere est, “tales electos suos iustificando facere, qualibus apostata angelus possit invidere.”²⁸⁵

Tertio modo tentare suorum innocentiam permittendo. “Ecce universa, quae habet, in manu tua sunt”: hoc dicere est, “ad probationem fidelium, contra eos occulta vi incursum suaे malitia relaxare.”²⁹⁰

Quarto modo eum ne tentare audeat prohibendo, tantum in eum ne “extendas manum tuam”: hoc dicere est, “ab immoderatae temptationis impetu restringere.”

Tribus autem modis loquitur diabolus ad Deum: vias suas insinuando: “Ci-cuvi terram et perambulavi eam”: hoc dicere est, “sagacitatem suae malitiae Dei oculis occultare non posse.” Item, electorum innocentiam fictis terminibus accusando. “Numquid frustra *Job* timet Deum? Nonne tu vallasti?” etc.: hoc dicere est, “contra bonos intra cogitationum suarum latibula conqueri, eorumque provectibus invidere atque invidendo reprobationis rimas exquirere.” Tertio modo, ut permittatur tentare electorum innocentiam postulando. “Extende manum tuam et tange cuncta quae possidet”: hoc dicere est, “ad afflictionem bonorum malitiae ²⁹⁵ 300 aestibus anhelare.”

Nota igitur quod est triplex verbum: scilicet operis, mentis, oris. Verbo oris loquitur homo homini; verbo mentis loquitur Deus angelis, et angeli Deo, similiiter eodem modo loquitur Deus animae, et anima Deo; verbo operis loquitur Deus diabolo, et similiter angelus diabolo, ut iam patet ex dictis Gregorii; diabolus ³⁰⁵ autem Deo verbo mentis.

---

279 distinctionis] distinctionis O; corr. ex distinctionis C   280 diaboli] diabolum B || est] om. C   293 suas] om. P   294 sagacitatem] sagacitate V   298 reprobationis] reprobationes O

277–278 *Ps.* 10,38   279–280 *Job* 1,7   282–284 Greg. Magnus, *ibid.* (67–68)   283 *Job* 1,7
285–286 *Job* 2,3   287 Greg. Magnus, *ibid.* (68)   288–289 *Job* 1,12   289–290 Greg.
Magnus, *ibid.* (68)   291–292 *Job* 1,11   292 Greg. Magnus, *ibid.* (68)   293–294 *Job* 1,7;
2,2   294–295 Greg. Magnus, *ibid.* (68)   296 *Job* 1,9–10   297–298 Greg. Magnus, *ibid.*
(68)   299–300 *Job* 1,11   300–301 Greg. Magnus, *ibid.* (68)   305 Resp. supra

Sed cum ea quorum principium est voluntas sint dupliciter. Quaedam enim sunt praesentia, et quaedam futura. Et horum, scilicet futurorum, indicatio proprie dicitur ‘revelatio’. De praesentibus quidem sufficere videtur quomodo ea loquantur angeli vel Deus daemonibus. Haec enim, scilicet praesentia menti divinae et angelicae, indicant sufficienter eorum operationes. Operatio enim praesentium est.

〔QUOMODO DEUS VEL ANGELUS DIABOLO POSSIT INDICARE FUTURA〕

Sed quomodo Deus vel angelus diabolo possit indicare futura, quod est ei revelare? De quo hic loquitur Magister: necdum tactum est. Ad huius ergo 315 evidentiam videndum quod boni angeli futura non indicant vel loquuntur daemonibus, sicut ipsi sibi invicem loquuntur. Secundo: quod nec sicut boni angeli loquuntur mentibus humanis, hoc dico, quia negationes sunt magna via in cognitionem affirmationis.

Primum sic patet: in visu corporali non glorificato ita est quod videt res corporales per species earum, et tamen nec lucem in se nec species corporum visorum videt. Sed credo quod oculi glorificati haec videbunt. Similiter nunc intellectu intelligimus quaevis intelligibilia per eorum species venientes in mentes nostras. Nec tamen ipsas species existentes in mente tua video intellectu meo. Sed credo videbo cum accepero stolam animae, sicut videbo oculo corporali species corporum in medio et in oculo tuo, cum accepero stolam corporis.

Igitur cum angeli iam habeant quod nostrae mentes habituae sunt, constat quod unus angelus videt omnes species quae sunt in mente alterius angeli. Et hoc est unum angelum alteri loqui speciem in mente unius multiplicando vel gignendo ostendere se menti alterius. Sic autem nullo modo loquitur angelus diabolo. Si 330 enim species aliqua in mente angeli sic se ostenderet menti malignae, qua ratione una et alia et sic quaelibet et sic totidem nosset diabolus quot quilibet angelus; et sic etiam omnes cogitationes nostras multo certius cognoscerent forsitan. Igitur patet quod angeli non loquuntur daemonibus, sicut sibi ipsis.

Item, nec sicut nobis, quod sic patet. Sensibilia gignendo ex se similitudines suas, et per sensus immittentes eas in nobis, eas imprimunt in instrumento sensus communis, id est in ultimo sentiente, scilicet in corde; ex qua impressione efficitur ut anima, eo quod sit illi parti corporis maxime unita, intelligat illud cuius similitudo in corde fuit impressa. Nostra enim cognitio incipit a sensu. Et ideo dicit Aristoteles quod deficiente sensu necesse est scientiam deficere, in 340 *Posterioribus analyticis*.

---

317 loquuntur] *om. B* || *hoc*] *hae R* 329 angelus diabolo] *angelo diabolus P* 332 certius] *verius B* 335 *eas¹*] *ea P* 337 *illud*] *id OP*

339–340 Arist., *Anal. post.* 1.18 (81a 38–39); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 70 (ed. Hamesse, 317)

Angeli igitur duplicit nobis loquuntur: scilicet, vel sumendo corpora per verba vocalia (ut *Luc.* 1: Gabriel Zachariae et Mariae exterius) vel imprimendo interius in corde consimiles impressiones illis quas facerent res, si essent praesentes per ipsos sensus (sic locutus est angelus, *Zach.* 2: “Angelus qui loquebatur in me egrediebatur”). Sic autem loquuntur nobis angeli aliquando vigilantibus,³⁴⁵ aliquando dormientibus; similiter et daemones. Unde dormiendo contingunt illusiones.

Ad hoc autem quod boni angeli vel sic loquerentur daemonibus exigeretur necessario quod alicui corpori unirentur cui fierent impressiones, sicut animae nostrae uniuntur cordibus nostris. Igitur nec sic loquuntur angeli daemonibus,³⁵⁰ sicut nobis in revelatione futurorum.

Quid igitur? Quomodo futura daemonibus revelant angeli? Fateor nescio. Quomodo tamen id fieri posset probabiliter, ut mihi videtur, dico. Novit anima nostra creaturas corporales per earum similitudines cordis intimo impressas, cui maxime anima unitur. Sic et ei, ut dictum est, revelant angeli futura ibidem³⁵⁵ impressiones faciendo et istae impressiones vehementer habent similitudinem cum rebus, a quibus sunt vel quarum sunt similitudines; alioquin non magis illas res quam alias per huiusmodi similitudines intelligeremus.

Noverunt et angeli, ut dictum est, tales similitudines quorumlibet in cordibus nostris depingere eadem ratione et in quibuslibet aliis rebus possunt quarumlibet rerum similitudines inscribere. Cum igitur voluerint aliquid futurum daemoni intimare, possunt ea in quovis corpore similitudinibus insculpere, scilicet ut in illo corpore – licet non sibi unito – legat diabolus, sicut legit anima nostra consimiliter scripta in corde nostro. Ut quia vivacitate ingenii nos supra modum superat, non sit necesse corpus illud cui sit inscriptio ei uniri, sicut in nobis.³⁶⁰

Quod autem res ista se habeat ut dictum est videtur. Noverunt enim daemones frequenter cogitationes nostras, quia, ut dicit Augustinus, vix aut numquam est aliqua affectio in anima cui non respondeat aliquid indicium in corpore ei unito. Quod indicium non est nisi aliqua impressio animae in corpore sic affectae. Et sunt illae impressiones affectionibus similes. Si igitur noverunt in corde nostro³⁷⁰ quod sibi unitum non est legere per similitudines impressas ab anima animae affectiones, quare non similiter in quolibet corpore legere poterunt voluntatem angeli per impressiones ab ipso in ipso corpore factas?

Item, scribimus voluntates nostras in cartis, et noverunt alii ex talibus scripturis quod volumus sive praesentialiter sive in futuro. Quare non similiter per³⁷⁵ scripturas angelicae manus quid voluerint angeli cognoscent daemones?

---

348 vel] deus *add. marg.* O 352 quid ... quomodo] quomodo igitur P || revelant] revelabunt B 356 istae] illae R 361 inscribere] imprimere sive scribere O 365 sit²] fit BV 366 ista] ita V 374 voluntates nostras] voluntatem nostram B 374–375 scripturis] scriptis R

⁵ SUBTILITATE NATURAE, unde sunt boni ingenii. SENSUS, id est ingenii. SIBI REVELANTIBUS, id est daemonibus. QUAE IPSI ACTURI SUNT etc. Facturi enim Deo permittente terrae motum vel tempestatem idolorum sacerdotibus indicant, ut ipsi talia praedicentes veri prophetae habeantur, et homines decipientur.

³⁸⁰ ⁶ QUORUM SCIENTIA, cap. 6.
MAGICAE ARTES EXERCENTUR. Magi ad duo nituntur maxime, scilicet ad revelationem occultorum et ad operationem miraculorum. De primo autem tria
³⁸⁵ quaerantur, et similiter alia tria de secundo.

〔DE REVELATIONE OCCULTORUM〕

Quaeritur enim de primo quomodo occulta possint revelare; secundo an aliquando fallantur et quibus rationibus; tertio in quo differant a quibusdam per astrorum peritiam occulta revelantibus et a prophetis.

〔QUOMODO MAGI OCCULTA POSSINT REVELARE〕

De primo, ut magis artificiose dicamus, et ne nos et vos confundamus, dividendo dicamus: occulta non sunt nisi aut praesentia aliqua aut futura. Praesentia vero non sunt nisi aut propinqua aut remota: propinqua, ut quid tu qui nobiscum hic es cogitas. Et haec praedicunt magi revelantibus daemonibus, qui multotiens quid cogitat anima neverunt, quia anima aliquid cogitans impressiones convenientes rebus cogitatis in sibi coniuncto corpore et maxime in corde facit. Quas
³⁹⁵ videns, diabolus per eas de cogitatione convictus, sicut nos ex vultu hilaritatem vel tristitiam mentis videmus; *Eccli.* 13: “Cor hominis immutat faciem eius sive in bono sive in malo.” Et sicut cor faciem, sic anima cor ipsum mutat. Unde Augustinus *De divinatione daemonum*, circa medium libri: “Aliquando hominum dispositiones non solum voce prolatas, verum etiam cogitatione conceptas, cum
⁴⁰⁰ signa quaedam ex animo exprimuntur in corpore; tota facilitate perdiscunt.” Et post: “Sicut appetit concitus animi motus in vultu, ut ab hominibus quoque aliquid forinsecus agnoscat, quod intrinsecus agitur, ita non debet esse incredibile, si etiam leviores cogitationes dent aliqua signa per corpus quae obtuso sensu hominum cognosci non possunt, acuto autem daemonum possunt.”

⁴⁰⁵ Praesentia vero sed remota, ut quod talis nuntius est hodie Parisius, velocitate sua mirabili cognoscit et cognitum invocanti et adoranti et sacrificanti mago

---

393 cogitat anima] cogitant animae P 394 cogitatis] cognatis P 397 bono] bonis V
399 dispositiones] disputationes C 402 aliquid] om. P || quod] quia C 404 co-
gnosci ... possunt¹] om. BCR || acuto ... possunt²] marg. O

396–397 *Eccli.* 13,31 397–400 Aug., *De div. daem.* 5,9 (CSEL 41, 608) 401–404 Ibid.

revelat. Propinqua ergo novit ingenii perspicacitate; remota vero sua naturali velocitate. Quae duo superius vocavit Magister uno nomine: ‘subtilitatem naturae’.

Futura vero multipliciter cognoscunt et cognita revealant. Aliquando enim revealant quae ipsi facturi sunt, et hoc duplicitate, scilicet vel quae facturi sunt per se vel per sua membra. Per se: unde Augustinus in libro *De divinatione daemonum*: “Sciendum est … illos ea plerumque est praenuntiare, quae ipsi facturi sunt. Accipiunt enim saepe potestatem et morbos immittere et ipsum aerem vi-⁴¹⁰tiando morbidum reddere.” Per sua membra: quia aliquando praedicit aliquid quod aliqui facient ipso persuadente, de quibus novit quod tales sunt quod suae ⁴¹⁵persuasioni consentient. Unde Augustinus ibidem: “Accipiunt potestatem per-
versis atque amatoribus terrenorum commodorum malefacta suadere, de quorum moribus certi sunt, quod sint eis talia suadentibus consensuri.”

Item, noverunt et praedicunt futura quae ex cursu siderum vel aliquibus aliis naturalibus vident futura secundum cursum naturae. Unde ibidem Augustinus: ⁴²⁰“Aliquando non quae ipsi faciunt, sed quae naturalibus signis futura praenoscent, quae signa in hominum sensus venire non possunt, ante praedicunt.”

Item, noscunt et praedicunt futura per revelationem eis factam, et hoc duplicitate: vel ab angelis vel a prophetis, qui plura futura scripserunt, et scripta eorum ad plures de gentibus non pervenerunt; vel si pervenerunt, tamen ea non intellexerunt. Unde Augustinus eodem libro: “Nec movere nos debet, si cuiquam daemonum expertum est prodere cultoribus suis, quod didiscerat ex eloquiis prophetarum vel oraculis angelorum.” ⁴²⁵

[AN ALIQUANDO FALLANTUR ET QIBUS RATIONIBUS]

Ad secundum. Sciendum quod possibile est et daemones falli et magos men-
tiri. Sed daemones falli possunt uno modo, sed magos mentiri duabus de causis ⁴³⁰est possibile. Falluntur daemones cum vel quod ipse facere per se vel suos fa-
cere proposuit, Deus vel angelus ne fiat impedit. Unde Augustinus eodem libro:
“Falluntur quidem, quia, suas dispositiones praenuntiant, et ex improviso desuper
aliquid iubetur, quod eorum consilia cuncta conturbat.” Vel cum quod ex cursu
naturae videt futurum, non fit Deo vel angelo id effidente. Unde Augustinus ⁴³⁵ibidem:
“Falluntur etiam cum ex causis naturalibus futura – sicut medici et nau-
tae et agricolae, sed longe acutius longeque praestantius pro aerei corporis sensu
sollertiae et exercitatiore praenoscent – quia et haec ab angelis Deo summo
pie servientibus ex alia dispositione ignota daemonibus, ex improviso ac repente
mutatur.” ⁴⁴⁰

---

⁴¹⁶ potestatem] om. BR   ⁴¹⁷ malefacta] maleficia R   ⁴¹⁸ eis] ei P   ⁴²⁰ naturalibus]
signis add. P   ⁴³⁴ consilia] consimilia R

⁴⁰⁸ Petr. Lomb., 2 *Sent.* 7.5 (ed. Grottaferrata, 1:362)   ^{411–414} Aug., *De div. daem.* 5.9
(CSEL 41, 607)   ^{416–418} Ibid.   ^{420–422} Ibid.   ^{426–428} Ibid. 8.12 (613)   ^{432–434}
Ibid. 6.10 (609)   ^{435–440} Ibid.

Sed magi duplici de causa mentiuntur: aut quia aliter evenit quam credebant daemones a quibus didicerunt, aut si ita venturum est ut credunt daemones; tamen quia mendaces sunt, ut dicitur *Ioan.* 8: “Cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quia mendax est et pater eius,” et fallere appetunt et in errore hominum 445 delectantur, magos decipiunt mentiendo. Unde Augustinus eodem: “Fallunt autem etiam studio fallendi et invida voluntate, qua hominum errore laetantur. Sed ne apud cultores suos pondus auctoritatis amittant, id agunt ut interpretibus suis signorumque suorum coniectoribus culpa tribuatur, quando vel decepti fuerint vel mentiti.”

[IN QUO DIFFERANT MAGI A QUIBUSDAM PER ASTRORUM
PERITIAM OCCULTA REVELANTIBUS ET A PROPHETIS]

450 Ad tertium vero dico quod in hoc differunt magi et astrologi et prophetae: cum omnes futura praedicunt, quod magi praedicunt quae ex daemonibus revelantibus didicerunt. Astrologi vero quod ex cursu stellarum naturali experti sunt. Et tales etiam ‘magi’ vocantur quales fuerunt illi tres, ut creditur, a quibusdam illi tres qui Christum adoraverunt (*Matt.* 2). Prophetae vero quod revelante Deo didicerunt, 455 ut *Ps.*: “Audiam quid loquatur in me Dominus Deus.” Aut angelus, ut *Zach.* 2: “Angelus qui loquebatur in me.”

[DE OPERATIONE MIRACULORUM]

De secundo similiter tria quaerantur, scilicet de operibus. Primo, quid in tali opere sit ab homine, quid a daemone, quid aliunde? Secundo, cum ars dicatur respectu operationis, an aliqua ars de numero artium sit illa quae dicitur ‘ars magica’, an mendaciter ‘ars’ dicta sit? Tertio, in quo differunt mira facta a magis et a sanctis, ut in quo differat mutatio facta a magis pharaonis virgae in serpentem et mutatio facta virgae Moysi in serpentem?

[QUID IN OPERE MAGICO SIT AB HOMINE, QUID A DAEMONE, QUID ALIUNDE]

Ad primum sciendum quod in tali opere magico tria concurrunt. Primum est a mago, secundum a diabolo, tertium a natura: verbi gratia, vult magus aegrum aliquem sanare. Quid ergo? Daemones adorat, sacrificiis placat, placatos invocat, adest invocatus perdit hominis ad votum. Et eo quod aegritudines novit et quibus medicamentis velocissime curetur, perquirit et admovet aegro, insensibiliter tamen. Sic autem admota naturaliter efficiunt sanitatem. Igitur invocare auxi-

---

442 venturum] ventum C 453 illi tres²] om. O 459 ars¹] res C 461 et ... magis] marg. OP 467 perquirit] percierit P

443–444 *Ioan.* 8,44 445–449 Aug., *De div. daem.* 6,10 (607) 454 *Matt.* 2,11 455 *Ps.* 84,9 455–456 *Zach.* 2,3

lium daemonum magorum est, sed medicamenta adhibere insensibiliter aegroto cautelae daemonum est, sed sanitatem operari naturae; sicut cum aeger curatur a ⁴⁷⁰ medico, medicum vocare amicorum aegroti est, medicamenta congrua apponere infirmo medici est, appositis talibus sanitatem efficere naturae est.

[AN ARS MAGICA SIT DE NUMERO ARTIUM
AN MENDACITER ARS DICTA SIT]

Ad secundum. Iam patet quod nec primum, quod est a mago, scilicet invocare; nec tertium, quod est a natura, scilicet efficere sanitatem, ars est; sicut nec vocare medicum. Nec ipsa operatio medicinae adhibitae infirmo, quae artis non est sed ⁴⁷⁵ naturae potius, est ars medicinae. Sed potius artis medicinae est quod facit medicus, scilicet adhibere congrue medicamenta congruentia aegritudini. Similiter hic quod facit diabolus artis est. Operatur enim secundum artem medicinae, sicut et medicus, nisi quod subtilius et efficacius operatur.

Sed si hoc, patet quod falso ars magica ‘ars’ dicitur; aut si est ibi veritas, ⁴⁸⁰ aliqua ‘ars’ dicitur propter operationem diaboli, quae medicinalis est et ita artificiosa. Magica vero propter operationem magi, quae est invocatio. Non enim aestimo aliquam esse artem invocandi daemones, sicut nec invocandi Deum – sed quilibet id efficit sicut vult – nisi quod potest esse quod aliquae forte scribuntur invocationes, ut sint paratae volentibus invocare, sicut et fiunt et scribuntur ⁴⁸⁵ orationes ad invocandum Deum. Sicut igitur nulla ars est quae doceat invocare Deum, sic nec est aliqua de numero artium invocatio daemonum, nisi forsitan ‘ars’ diceretur, quia ab ipsis daemonibus docentibus magos iam innotuit quibus rebus singuli daemones delectabiliter allicantur. Unde Augustinus *De civitate Dei* lib. 21: “Illiciuntur daemones ad inhabitandum per creaturas, quas non ipsi, ⁴⁹⁰ sed Deus condidit, delectabilibus pro sua diversitate diversis, non ut animalia cibis, sed ut spiritus signis, quae cuiusque delectationi congruunt, per varia genera lapidum, herbarum, lignorum, animalium, carminum, rituum. … Quippe apprendo paucos discipulos suos, faciunt plurimorum doctores. Neque enim potuit, nisi primum illis docentibus, disci quid quilibet illorum appetat, quid exhorreat, ⁴⁹⁵ quo invitetur nomine, quo cogatur.”

Sed quomodo quibusdam illicantur creaturis corporalibus tamquam profundum disputationi relinqu. Et sic patet ex praedictis quod nec illa ars magica a Deo est. Nec est contra quod scribitur *Eccli.* 1: “Omnis sapientia a Domino Deo est.” ⁵⁰⁰

---

483 esse] om. OPV   487 nec] nulla P || artium] est add. O   489 allicantur] afficiantur V   490 illiciuntur] allicitur CP   491 delectabilibus] om. BCR   494 discipulos] rep. C   497 illicantur] allicantur BCR

[IN QUO DIFFERANT MIRA FACTA A MAGIS ET A SANCTIS]

Ad tertium. Duplex est materiae potentia: scilicet potentia passiva, quae est receptiva formae; et activa, et haec est aliquid formae latitans in materia. Et haec ab Augustino vocatur ‘ratio seminalis’. Haec autem ratio seminalis in materia habet rationes causales in Deo sibi correspondentes. Possibile est igitur rationes 505 seminales educi de potentia in actum dupliciter. Vel per rationes causales immediate; et cum aliquid oratione sanctorum sic fit insolitum fieri, ‘miraculum’ vocatur. Cum autem educatur in actum mediantibus aliis agentibus, hoc potest esse dupliciter: scilicet ut hoc agat natura tantum media, et tunc ‘naturale’ dicitur, non ‘miraculosum’; aut natura cum principio quod est voluntas, et hoc vel 510 bona, ut angeli, vel mala, ut diaboli, ut fiunt haec magica a diabolo et natura eduentibus rationes seminales materiae de potentia in actum.

Si qua autem educant boni angeli de potentia in actum, non immerito dubitatur. Simul dico ‘cum natura’, ut sicut mali adhibitis quibusdam maturantibus rationes 515 seminales educunt aliquid de potentia in actum citius quam hoc consueverit facere natura; similiter hoc faciant angeli. Constat enim si hoc facere possunt mali, multo potentius et excellentius possent et boni. Quod si aliqua mira et insolita sic fierent, non multum distarent ab his quae magice fiunt; utrobique enim agit voluntas creata et natura. Quae autem educuntur de potentia ad actum inconsuete ab ipsis rationibus causalibus immediate, talia vere et proprie miracula sunt.

520 Et haec utique sunt dupliciter. Sunt enim plures rationes causales quae non habent seminales sibi correspondentes in materia, sicut mulier habuit rationem causalem in mente divina, sed non habuit seminalem in costa forte. Et talia cum fiunt, ita fiunt a Deo, quod a natura nullo modo fieri possent. Et haec sunt maxima miracula. Sunt autem aliqua quae educuntur de potentia seminali in 525 actum per rationes causales tantum, quae tamen posset natura producere, ut fuit panum multiplicatio (*Ioan.* 6) et aquae in vinum mutatio (ut *Ioan.* 2). Et haec sunt minora miracula. Minima autem si adiutorio naturae haec fiant, scilicet adhibitis aliquibus maturantibus citius quam natura faceret. Quorum si aliqua fiant a bonis angelis, nescio; scio tamen quod fieri possent; a malis, quin talia 530 fiant, non dubito, Deo tamen cum voluerit permittente.

^{1.} Ultimo quaeritur an omnes rationes seminales educere possent daemones in actum, si permitterentur, vel alias non. Et videtur quod non omnes, quia serpentes efficere poterant et ranas (*Ex.* 7), sed ciniphies nequaquam. Sed quare non similiter possent efficere bovem, immo et hominem, sicut et serpentes ranasque?

510 fiunt] fuerit P 511 materiae] materia C 513 sicut] sint R 514 consueverit] consueverunt R 528 citius] cuius C 534 bovem] hominem V

503 Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 9.17 (CSEL 28.1, 291) 526 *Ioan.* 6,5–13 || *Ioan.* 2,2–10
533 *Ex.* 7,11–8,7 || *Ex.* 8,18

2. Item, quaeritur an possint homines generare, sicut aestimatur Merlinum ab 535 incubo daemone genitum.
 3. Item, quaeritur an possint oculum restituere et huiusmodi et mutum loquentem facere. Quod videtur, quia legitur Simonem Magum fecisse canes suos cantare; multo magis potuit facere hominem loqui.

[AN OMNES RATIONES SEMINALES PRODUCERE
POSSENT DAEMONES IN ACTUM]

Quod autem haec omnia possint tam mali quam boni angeli videtur, quia 540 in quolibet semine hominis neverunt quantum de quolibet elemento sit in eo. Neverunt ergo proportionem elementorum in semine humano et neverunt talem proportionem elementorum componere. Igitur et semen humanum neverunt facere, et sic factum in matrice effundere vel extra matricem in loco vel continente aliquo habente matricis dispositiones; et sic posset, ut videtur, ab eis sine viro et 545 femina homo fieri, et multo magis omnia alia.

Licet enim animam efficere non possint, tamen, ut videtur, possent facere materiam necessitatem respectu animae. Et sic statim daretur ei anima aliunde. Et ponunt aliqui magistrorum quod aliqua inutilia facere possunt, ut canes loqui, serpentes, et ranas et huiusmodi, sed non alia. 550

Sed quare haec plus quam alia faciant patet, quia nobis invident. Et ideo utilitati nostrae providere non curant.

Sed quare non possint etiam utilia sicut inutilia, nondum dictum est. Nec ego video. Si dico ‘permitterentur’, alli aestimant quod nihil horum vere facere possunt, sed apparenter tantum et phantastice, sicut recitat Augustinus in libro 555 primo *De mirabilibus divinae Scripturae*, cap. 25: “Plurimi doctores dicunt illam virgam, quae semper virgultus in manibus comprehensa manebat, imaginarie in serpentis formam conversam fuisse.”

Sed huic contradicit ipse in multis locis. Unde omnibus talibus responsibus, ut videtur, contradicit et rationi iam dictae consentit *De 83 quaestionibus*, 560 q. 79: “Omnia quae visibiliter fiunt etiam per inferiores potestates aeris huius non absurde fieri posse creduntur.” Nonne enim et boni angeli et mali in humani corporis specie apparuerunt, quae utique corpora constat ipsi composuerunt ex quattuor elementis?

---

540 mali] boni R || boni] mali R 543 neverunt] sciunt P 545 eis] his BCR
 547 possent] possunt P 553 possint] om. BCR; possunt P 555 possunt] possint O ||
 recitat] recitant C || Augustinus] om. CR 556 illam] om. BCRV

---

538 Forsan *Actus Petri cum Simone* 12.2-25 (ed. Lipsius-Bonnet, 1:59–60) 555–558 Ps.-Aug., *De mirab. sacrae script. 1.17* (PL 35, 2164) 560–562 Aug., *De 83 quaestionibus*, q. 79 (CCL 44A, 225, n. 1; haec verba addidit Eugippius Augustini textui)

565 Item, nonne, ut dicit Augustinus *Super Genesim ad litteram*, corpus Adae, ex quo sunt nostra corpora, fuit in operibus sex dierum non actualiter sed seminaliter in quatuor elementis?

Sed tamen fateor non audeo tantam potestatem nec bonis nec malis angelis dare, ut homines sic possent efficere, vel alia animalia omnia, licet possint aliqua.

570 Sed ut sciamus quae possint et quae non, distinguo quod eorum compositorum quae fiunt quaedam fiunt ex semine, quaedam vero ex putrefactione. In omnibus quae fiunt ex putrefactione fateor et bonos et malos posse angelos. Hinc est quod serpentes et ranas magi Pharaonis producere potuerunt. Similiter Moyses et Aaron haec et similia. Si dico ministerio bonorum angelorum, illa facta sunt 575 et non immediate a Deo. Quod autem ciniphes producere non poterant, non ideo fuit, quia haec efficere daemones non possint, sed quia non sunt permissi. Unde Augustinus *Super Ex. 8* super illud “*Digitus Dei est hic*”: “*Quis dixerit digito Dei in hoc signo potuisse magos impediri, et non in superioribus. Certa est ergo causa quare hucusque facere permissi sunt. Commendatur enim fortasse Trinitas, et 580 quod verum est, summi philosophi gentium, quantum in eorum litteris indagatur, sine Spiritu Sancto philosophati sunt, quamvis de Patre et Filio non tacuerunt.*” In his vero quae fiunt ex semine non possunt.

Ad supradictam rationem respondeo quod proportionem elementorum quae est in semine humano neverunt et facere possunt. Sed aestimo quod in semine 585 humano et in seminibus omnium eorum quae non possunt fieri ex putrefactione superadditur aliqua dispositio respectu talis animae, quam habent semina ab ipsis descendentibus, non a corporibus caelestibus, non ab elementis. Et ideo creati spiritus qui corporibus uniti non sunt in huiusmodi dispositionem non possunt, sed Deus tantum et creature tales descendere potentes.

590 Si autem quaeras, cum aliqua sit dispositio superaddita quatuor elementis in serpente et rana respectu talis animae, quid est quod magis possunt in has dispositiones quam aliorum qui non sunt ex putrefactione? Dico, ut scio, quod quaedam sunt quae fiunt ex putrefactione tantum; et haec sunt ignobilissima. Quaedam et ex semine quandoque et ex putrefactione quandoque; et haec sunt nobiliora. Augustinus, *De Trinitate lib. 3, cap. 6*: “*Animalia multa ... crescent et coeundo alia periunt, cum illa nullis coeuntibus parentibus orta sint.*” Quaedam vero ex semine tantum; et haec sunt nobilissima. Non est igitur necesse, licet possint in dispositionem primo dictorum et secundo, quod similiter in dispositionem nobiliorem

567 in] ex C 574 ministerio] mysterio BCR 576 possint] possunt O; possent P 578 magos] mago V 578–579 causa] om. V 579 facere] corr. ex factae O; om. P || permissi] permissa R 580 indagatur] indigatur BCR 591 serpente] spermate V || possunt] possit P 596 sint] sunt C

565–567 Resp. Aug., *De Gen. ad litt. 6.15* (CSEL 28.1, 189–90) 577–581 Aug., *Quaest. in Hept. 2.25* (CCL 33, 80) 577 *Ex. 8.19* 594–596 Aug., *De Trin. 3.8* (CCL 50, 140)

utriusque, quae scilicet est dispositio respectu nobilioris speciei animae. Quod si vellemus ponere animas sensibiles ex traduce et aliquo modo in semine esse ⁶⁰⁰ et habere in ipso semine et descendente semen rationem seminalem, facile esset respondere dictae rationi. Videtur tamen hanc responsionem stare non posse, quia si possunt aliquo modo in animas illorum quae sunt quandoque ex semine, quandoque ex putrefactione, quare non similiter in animas aliorum omnium quae sunt ex semine? ⁶⁰⁵

Ut igitur priorem prosequamur responsionem, dicatur quod, quia in mixtione elementorum possunt, corpus figuram habens humani corporis sibi fingere possunt in quo apparent. Nec est tale corpus corpus humanum, quia si esset complete corpus humanum, esset necessitas respectu animae rationalis, et ideo statim haberet eam. ⁶¹⁰

Ad auctoritatem vero Augustini *De 83 quaestionibus* dici potest quod illa dispositio est de his quae fiunt invisibilibus, non de visibilibus, de quibus, ut patet, loquitur Augustinus.

〔AN POSSENT DAEMONES GENERARE HOMINES〕

Quod autem quaeritur an possint generare homines, ut de Merlino legitur: aestimo quod corpus humanum, licet possit assumere, tamen unire illud sibi, ⁶¹⁵ ut corpus illud vivificetur, non potest, et ideo nec semen humanum descendere nec hominem generare. Potest tamen homine descendente semen rapere et facto sibi corpori imponere et in aliqua muliere infundere concubendo, ita ut ex illo semine fiat homo. Quod aestimo daemones incubos facere.

〔AN DAEMONES OCULUM ET HUIUSMODI RESTITUERE POSSINT〕

Sed an possint oculum vel loquelandam reparare, si quaeritur, dico quod novum ⁶²⁰ oculum ex quattuor elementis fingere non possunt, nisi in his animalibus quorum et semen componere possunt. Qua enim ratione unam partem hominis vel bovis unibilem animae componere possent et totum. Sunt tamen plures infirmitates loquelandam impidentes et visum, quas curare neverunt.

De canibus dicatur quod non ipsi, sed diabolus per os eorum loquebatur, sicut ⁶²⁵ olim in paradiso per os serpentis et multotiens per os daemoniacorum. Et si similiter bonus angelus loquebatur per os asinae Balaam forsitan, nescio.

---

599 utriusque] utrisque PV 601 descendente] descendere CR 609 complete] tale P
616 illud] om. P 617 generare] non add. C 618 aliqua muliere] aliquam mulierem O
620 possint] possit OPV || reparare] rapere O 622 et semen] semina P

611–613 Aug., *De 83 quaestionibus*, q. 79 (CCL 44A, 225, n. 1) 625 Resp. *Actus Petri cum Simone* 12,2-25 (ed. Lipsius-Bonnet, 1:59–60) 627 Resp. *Num.* 22,28–30

[SI REBUS CORPORALIBUS ALЛИCIUNTUR ET COGUNTUR DAEMONES
AN HOC SIT PER NATURAM AGENTEM AUT PER VOLUNTATEM AGENTEM]

Hic consequenter quaeritur de eo quod dicit Augustinus, sicut supradictum est, *De civitate Dei* lib. 21: “Illiciunt daemones ad inhabitandum per creaturas, quas non ipsi, sed Deus condidit, delectabilibus pro sua diversitate diversis, non ut animalia cibis, sed ut spiritus signis, quae cuiusque delectationi congruunt per varia genera lapidum, herbarum, lignorum, animalium, carminum rituum … Quippe apprendo paucos discipulos suos, faciunt plurimorumque doctores. Neque enim potuit, nisi primum illis docentibus, disci quid quisque illorum appetat, quid exhorreat, quo invitetur nomine quo cogatur.” Hic igitur quaeritur si talibus rebus corporalibus alliciuntur et coguntur daemones an hoc sit per naturam agentem aut per voluntatem agentem.

[QUOD NON PER NATURAM]

Quod non per naturam illarum rerum corporalium agentem videtur multis modis. Quippe ubi corpus allicit, naturaliter allicit non tantum unicum individuum, sed aequaliter omne eiusdem speciei, ut cum adamas naturaliter attrahat ferrum, attrahit non tantum hoc sed omne ferrum indifferenter. Igitur si talis herba allicit hunc daemonem, aequaliter allicit et indifferenter omnem daemonem, cum omnes sint eiusdem speciei.

Item, cum boni angeli et mali sint eiusdem speciei, non tantum attrahet talis herba unum daemonem sed omnem et insuper omnem angelum. Cui videtur contradicere Augustinus in praedicta auctoritate, ubi dicit singulis singulas congruere creature et diversis diversas.

Item, si per hoc genus herbae talis daemon allicitur, cum apud te sit unum individuum talis herbae, quaero an alibi sit aliquod aliud individuum eiusdem. Si sic, quomodo plus allicietur ad te per herbam quam tu habes quam ad locum alium, ubi est consimilis? Si autem nusquam alibi in actu, tamen constat est seminaliter in quattuor elementis. Sed quod ibi est seminaliter possunt daemones educere in actum. Unde Augustinus *De 83 quaestionibus*, q. 79: “Omnia quae visibiliter fiunt etiam per inferiores potestates aeris huius non absurde fieri posse creduntur.” Insuper si ranas et serpentes fecerunt ad instantiam magorum pharaonis, cum omne animal omni planta vel lapide sit nobilis, quomodo non lapidem vel plantam de quattuor elementis producere potest? Et si hoc, quomodo allicietur ad te cum ubique cum voluerit consimile producere possit?

---

631 signis] om. O 638 illarum] illorum O 640 omne] individuum add. R 645 cui] et corr. ex ut C 651 nusquam] est add. interlin. C

628–635 Aug., *De civ. Dei* 21.6 (CCL 48, 767) 646–647 Ibid. 653–655 Aug., *De 83 quaestionibus*, q. 79 (CCL 44A, 225, n.1); cf. supra

Item, in daemonibus tantum est apprehensiva intellectiva, non sensitiva vel imaginativa. Sed praesentia rei amatae est tota causa delectationis. Res autem corporalis non est praesens intellectui nec esse potest nisi per eius speciem. Quae species non est in loco propinquiore potentior nec in remotiore debilior. Ergo ei in quo est tantum apprehensiva intellectiva aequa praesens, et proinde aequa delectabilis est res corporalis remotissima, sicut loco coniuncta. Nisi enim hoc esset cum angeli qui in se mutuo delectantur huc veniunt, minueretur eorum delectatio propter elongationem ab amatis angelis aliis localem. Quod falsum est. Igitur aequaliter delectat daemonem longe absentem haec herba, sicut praesentem. Ergo per talem non allicietur ad te.

Item, spiritus nudus non delectatur in sapore unde sapor vel odore unde odor. Et hoc est quod dixit Augustinus: “Non ut animalia cibis,” sed tantum in his corporalibus delectantur unde sunt bona vel pulchra. Si ergo talis herba allicit daemonem tamquam in ea delectantem, hoc non erit nisi ratione bonitatis et decoris eius. Sed multo meliora et pulchriora invenire poterit alibi. Quomodo ergo ad magum per haec attrahetur?

Item, attrahens naturaliter agit in id quod attrahitur. Ergo si haec herba naturaliter attraheret hunc daemonem, naturaliter ageret in eum, scilicet ignobilior natura in nobiliorem. Quod fieri non potest, ut dicit Augustinus in *6 Musicae*.

Item, haereticum habetur subdere liberum arbitrium stellis, scilicet ut stellae possint cogere aliquem ut hoc velit ut faciat. Sed si nullum arbitrium liberum est subditum stellis, multo magis nec vilioribus corporibus, quae etiam stellis subiacent naturaliter, ut lapides et huiusmodi. Quomodo ergo est verum quod dicit Augustinus in *praedicta auctoritate*, quod coguntur daemones talibus?

Ex his videtur sufficienter constare quod non coguntur nec alliciuntur daemones per naturam dictarum rerum corporalium. Igitur inquirendum an hoc fiat per aliquam voluntatem.

〔QUOD NON PER VOLUNTATEM〕

Et satis videtur planum quod non per voluntatem humanam. Voluntas enim hominis in voluntatem alterius hominis non habet potestatem sed tantum in corpus, sive sit malus sive bonus. Igitur nec in voluntatem daemonis, dico ‘naturaliter’, nisi forte desuper a Deo data potestate.

659 apprehensiva] vel add. P 663 est] in C 665 in] om. C || veniunt] convenient C || minueretur] minuetur C 669 item] idem O || nudus] immundus C 671 corporalibus] corporibus BCR 675 attrahitur] attrahit P 676 attraheret... naturaliter] om. (hom.) C || scilicet] ageret add. marg. C 684 rerum] om. P || hoc] om. BCR 686 planum] om. BCR 687 voluntatem] voluntate BCR

670 Aug., *De civ. Dei* 21.6 (CCL 48, 767) 677 Resp. Aug., *De mus.* 6.5 (PL 32, 1169)
682 Resp. Aug., *De civ. Dei* 21.6 (CCL 48, 767)

690 Item, nec allicitur vel cogitur daemon implere voluntatem inordinatam magi per divinam vel angelicam voluntatem, cum ipsi malitiae non consentiant omnino; et licet permittant, non adiuvant. Igitur non restat, nisi quod hoc fiat: per voluntatem alterius daemonis, scilicet ut cum daemones praesint daemonibus, cum magi voluntatem decreverit fieri daemon qui praeest, subditorum quis volens placere praelato daemoni allicitur ad faciendum pro mago aut a praelato daemon cogitur.

[OBIECTA]

Sed contra hoc sic.

1. Omnis oboedientia in his quae habent voluntatem aut est ex timore aut amore. Sed hic daemon illi non oboedit ex amore. Probatio. Ut dicit Augustinus: Minor et tolerabilius est malitia in hominibus quam in daemonibus. Sed malitia, scilicet minor, hominum praevalet naturae in tantum quod cum filius debeat diligere patrem tum ratione eiusdem speciei, tum ratione consanguinitatis; tum malitia hanc dilectionem mutat in odium. Multo magis maior malitia praevalebit in daemonibus minori unitati eorum, cum sint tantum unius speciei et nullius consanguinitatis. Et ideo quilibet alterum naturaliter odio habebit. Et ex amore nullus alteri oboediet, sicut nec malus filius patri. Hinc Chrysostomus *Super Matthaeum*: “Diabolus non generat nec generatur nec scit servare iura propinquitatis, qui nullum habet propinquum.” *Matt.* 12: “Satanas Satanam eicit.”
2. Item, nec ex timore. Probatio: qui novit se esse in supremo damnationis irreparabiliter nullum timet punientem. Unde Seneca ad Neronem: “Relinquit oportet aliquid securi metus multoque plus spei quam periculorum ostentet; aliquin ubi quiescenti paria metuuntur, incurrire in pericula iuvat et bene animo abuti.” Idem *De naturalibus quaestionibus* lib. 2: “Animus ex ipsa desperatione sumitur. … Nullus pernitosior hostis est quam quem audacem angustiae faciunt. Maiora aut certe paria conatur animus magnus et perditus.” Sed quilibet diabolus est et novit se esse in summa damnatione et irreparabiliter. Ubi cunque enim sunt, igne ardent infernali, ut dicit Beda super illud *Iac.* 3: “Inflammata est a gehenna.” Ergo nullus daemon alteri oboedit ex timore.
3. Item, hi daemones minores non timuerunt nec adhuc timent Deum in tantum ut ei oboediant, scilicet praecepsis legis naturalis, quae loquitur Deus in mentibus

691 consentiant] consentiat BCR 696 cogitur] cogatur O 698 aut²] ex add. CP 699
daemon] om. P 708 qui] quia O 712 bene] bono BCR 713 idem] item OP 714
nullus] nullis C 715 magnus] om. BCR 717 inflammata] in flamma C 718 ex
timore] exteriore P

699–700 Locum non inveni 706–708 Ps.-Ioan. Chrysost., *In Matt. Opus imperfectum*,
hom. 24 (PG 56, 759) 708 *Matt.* 12,26 710–713 Seneca, *De clementia* 1.12 (LCL
1:394) 713–715 Seneca, *De nat. quaest.* 2.59 (LCL 1:192–94) 717–718 *Jac.* 3,6; Beda,
Expos. super epist. Iac. in h.l. (CCL 121, 205)

eorum; quanto magis nec alium daemonem in tantum timebunt ut ei oboediant, tamquam dicant (*Osee* 10): “Non timemus Dominum, et rex (scilicet super omnes filios superbiae) quid faciet nobis?”

4. Item, si unus daemon, nisi oboediat peccando, timet ab alio daemone puniri cui data est potestas a Deo, quomodo non potius dimittit peccare in tali oboedientia ⁷²⁵ ne gravius puniatur a Deo, maxime cum ignis inferni agat in eum cruciendo virtute non ignis vel daemonis alterius, sed Dei? Et ideo eum ferventiores facere non potest daemon, sed Deus. Ideo Chrysostomus *Super Matt.*: “Non haberes potestatem in me ullam, nisi tibi datum esset desuper”. Quae est ergo sapientia, illum non timere qui dat potestatem, sed illum timere qui accipit? Qui enim dat ⁷³⁰ potestatem, quando vult dat; qui autem accipit, non quando vult accipit.”

5. Item, cum non oboedit daemoni, non potest pro inobedientia puniri ab eo nisi temporaliter, quoniam tantum temporaliter praeest ei. Oboediendo autem meretur augmentum poenae aeternaliter. Quomodo ergo daemon, qui secundum nomen suum sciens est, oboedire daemoni eliget? ⁷³⁵

6. Item, quilibet daemon ex propria perversa voluntate paratissimus est ad omne malum, nisi impediatur et non permittat Deus. Quomodo ergo unus alterius expectat imperium ad malum faciendum? Vel quomodo, ut faciat hoc malum, oportet ut alliciatur delectabili aliquo vel cogatur?

7. Item, quid opus est delectabilibus carminibus ei, vel creaturis laboriose eum ⁷⁴⁰ attrahere, cum nihil tantum eum delectet, ut peccatum nostrum? *Job* 40: “Sub umbra dormit (id est sub tenebrosa conscientia) in secreto calami (extra solidi, intus vacui, id est in corde simulatoris) in locis umentibus” (id est in lasciva mollique mente).

8. Item, si cogi potest iste daemon vel a mago vel nomine vel carmine vel a ⁷⁴⁵ daemone ad hoc malum faciendum, ut videtur dicere Augustinus, iam faciendo illud malum coacte non peccat, quia dicit Augustinus in libro *De duabus animabus*: “Peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat et unde liberum abstinere.”

9. Item, si, ut dicit Augustinus, delectantur daemones in talibus corporalibus ⁷⁵⁰ non tamquam in cibis, sed potius tamquam in signis congruentibus cuiusque delectationi, aut igitur sunt illa corporalia signa data delectationi eorum aut signa naturalia. Non signa naturalia constat, quia omne signum naturale est causatum ab eo cuius est signum. Sed istae creature non sunt causatae a delectationibus daemonum, sed a Deo. Ergo non sunt signa naturalia. ⁷⁵⁵

⁷²⁷ eum] *om. V*   ^{730–731} sed ... potestatem] *om. (hom.) C*   ⁷³⁸ hoc] *om. V*   ⁷⁴⁰ eum] *ut C*   ⁷⁴² conscientia] *continentia P*   ⁷⁴⁶ malum] *om. P*   ⁷⁴⁷ peccat] *peccant R*   ⁷⁵⁰ talibus] *talis O*

^{722–723} *Osee* 10,3   ^{728–731} Ps.-Ioan. Chrys., *Opus imperfectum in Matt.*, hom. 25 (PG 56, 764)   ^{728–729} *Ioan.* 19,11   ^{741–743} *Job* 40,16   ^{747–749} Aug., *De duabus animabus* 15 (CSEL 25,1, 70)   ^{750–752} Resp. Aug., *De civ. Dei* 21,6 (CCL 48, 767)

Si sunt signa data, a quo sunt data? Et videtur quod a daemonibus sint data hominibus ex praedicta auctoritate Augustini, quia ipsi daemones haec homines docuerunt. Sed si hoc, tunc quaeritur qualiter Salomon characteribus et coniurationibus in daemones habuit potestatem. Dicit enim Magister in *Historiis* super 760 3 lib. *Regum* quod Salomon “excogitavit adiurationes, quibus aegritudines solent mitigari. Alias quoque quibus daemones eicerentur. Alias quibus obstricti non redirent. Excogitavit etiam characteres, qui inscribebantur geminis, quae positae in naribus areptiti, cum radice Salomoni monstrata (scilicet cum radice balsami ei allata per reginam Saba) a daemonibus liberabant.” Et haec scientia multum 765 valuit et necessaria fuit ante Christi adventum.

10. Item, “dicit Iosephus se vidiisse Eleazarum exorcistam in hunc modum daemoniacos curasse, et ut probaret daemonem exisse cum spiritu per nares … vas aquae ponebat in medio, et imperabat daemoni egresso, ut illud everteret in argumentum suae egressionis; et sic fiebat.”

〔SOLUTIO〕

770 De his igitur tam occultis nihil asserere prae sumo, sed tamen quod mihi magis videtur non taceo. Non video quod rebus unde sunt naturae a Deo institutae alli ciantur vel cogantur daemones, sed potius unde sunt signa. Et haec non naturalia sed data – et hoc a daemonibus et hoc hominibus per quasdam compactiones.

Credo enim quod sibi invicem invident et proinde non in alternis, sed quilibet 775 in propriis delectatur venerationibus. Ne ergo honorationes eorum confunderentur, et ita nullus proprios haberet honores, et ita carerent singuli suo appetibili, ipsis statuentibus vel eorum principe ad homines pervenit quis daemon quo spiritualiter honoraretur, ut si quis talem daemonem qui praeest luxuriae honorare voluerit, utatur tali corporali re quae est signum datum, significans intentionem 780 venerandi talem.

Unde non aestimo quaerendam esse aliquam rationem naturalem quare talis daemon tali corpore alliciatur, sicut nec in hoc nomine ‘homo’, cum sit signum datum, quaeritur quare tali speciei impositum sit, cum talia signa sint mere ad placitum instituentium.

785 Hoc ergo videtur mihi intendisse Augustinus, cum dixit daemones allici creaturis “pro sua diversitate diversi.” Hoc insuper attendendum quod quia longum fuit magis retinere multa, scilicet quibus quisque veneretur, maxime illa retinuerunt quibus venerentur qui ceteros quandoque cogunt, sicut dicit Augustinus.

---

756 a¹ … data²] om. (hom.) C 764 allata] ablata R 771 taceo non²] om. (hom.) P || quod] in add. BCR || unde] om. C 774 quod] qui OV 777 ipsis] ipsi C || pervenit] pervenerit V

759–764 Petr. Com., *Hist. scholast.*, cap. 7 (PL 198, 1352) 760 I.e. III *Reg.* 8,15–53
766–769 Ibid. 785–786 Resp. Aug., *De civ. Dei* 21,6 (CCL 48, 767)

[AD OBJECTA]

Et ad obiecta contra hoc dico quod minores maioribus oboediunt non ex amore, ut ostensum est, sed potius ex timore. Licet enim non possint qui praesunt ⁷⁹⁰ acerbius urere inoboedientes subditos, possunt tamen subtrahere eis id in quo delectantur maxime, scilicet seductiones hominum.

Sicut enim homo alio fortior corpore potest impedire corpus debilioris ne agat, sic spiritus qui praeest cum habeat meliora naturalia potest impedire spiritum qui subest et habet peiora naturalia. Hinc est quod communicante Christo et sanctis ⁷⁹⁵ quod mitterentur in abyssum oboediebant, quia illuc missi privantur potestate tentandi et seducendi, in quo praecipue delectantur.

Et sic patet responsio ad primum et secundum.

Ad tertium vero et ad quartum et quintum dico quod plus timet quisque poemam praesentem vel propinquam quam comminatam et dilatam. Et ideo daemon ⁸⁰⁰ magis oboedit diabolo, ne auferat ei potestatem tentandi, quam Deo, ne puniat in futuro. Novit enim quod Deus non laxabit ei magis potestatem tentandi, si abstinet ab oboedientia mala qua oboedit daemoni. Daemon autem restringet ei potestatem tentandi, nisi oboedierit.

Ad sextum. Licet paratissimus sit quilibet ad malum, tamen aliquando aliqua ⁸⁰⁵ mala non facit nisi allectus aut coactus, ne alia mala incepta relinquat imperfecta, ut si tentat hunc, non libenter recedit ad aliud quid faciendum licet malum, nisi allectus honore aut coactus a superiori.

Ad septimum. Licet daemon multum delectetur in errore humano et iniquitate, magis tamen improppia veneratione. Et ideo magis talibus quae sunt ad eius ⁸¹⁰ venerationem allicitur quam peccatis, maxime cum in eius veneratione sit ei honor et veneranti summus error et maximum peccatum.

Ad octavum. Est coactio sufficiens. Et sic nullus daemon alium cogere potest, nec sit cogibilis est voluntas. Et est coactio efficiens, sed non sufficiens, sicut cogitur in periculo maris constitutus, ne perdat vitam proicere merces. Sic ergo ⁸¹⁵ daemon cogitur a daemone ne perdat suam delectationem. Et ideo non excusatur a peccato, cum potius sit delectatio omnis perdenda quam peccatum committatur.

Ad nonum. Patet ex dictis, quia sunt signa data et a quo et cui et quare. De Salomone autem aestimo quod eo adiurante daemones vel voce vel scriptura vel characteribus oboediebant ei, non ad malum, sed ad bonum, quia Deus vel bonus ⁸²⁰ angelus eos mitterent in abyssum et privarent potestate tentandi nisi oboedirent.

---

⁷⁸⁹ ad] ab BC ⁷⁹⁶ in abyssum] *om. BCR* ⁸⁰¹ oboedit] opedit C ^{801–802} quam ... tentandi] *om. (hom.) R* ⁸⁰² laxabit] relaxabit P ⁸⁰³ restringet] astringet P ⁸⁰⁷ recedit] recepit C ⁸¹¹ peccatis] potestatis C ⁸¹³ daemon] daemonum BCR ⁸¹⁴ sed] licet V ^{816–817} et ... peccato] *rep. C* ⁸²⁰ characteribus] vel coniurationibus *add. P* ⁸²¹ mitterent] mitteret P || privarent] privaret P

814–815 Resp. Arist., *Eth. Nic.* 3.1 (1110a 8–11)

Et hoc Deo subiciente spiritus malignos potestati et voluntati sanctorum suorum; *Luc.* 10: “Reversi sunt 70 dicentes: Domine, etiam daemonia subiciuntur nobis in nomine tuo.” Quod autem utebatur gemmis talibus, non tantum characteribus vel 825 adiurationibus et radice balsami, hoc potuit esse ex aliqua institutione Dei facta ei, sicut institutio Veteris Legis de offerendis talibus animalibus et aliis non. Sic *Ioan.* 5: Mota aqua probatica piscinae primus sanabatur non ab aqua, sed ab angelo. Similiter non virtute radicis vel gemmae curatur talis daemoniacus, sed virtute Dei et ministerio boni angeli et hominis.

830 De Eleazaro exorcista similiter dici potest. Exorcistarum enim est virtute ordinis et gradus daemones eicere quod fit, ut videtur mihi, aut virtute divina aut angelica aut ipso daemone oboediente homini, ne inoboedientia eius puniatur a Deo vel angelo per subtractionem potestatis tentandi.

6 QUIBUS TAMEN daemonibus TAM SCIENTIA QUAM POTESTAS A DEO DATA EST. Scientia, *Eccli.* 1: “Omnis sapientia a Domino Deo est.” POTESTAS, *Rom.* 13: “Non est potestas nisi a Deo.” *Sap.* 6: “Data est a Domino potestas.” VEL AD FALLENDUM FALLACES, sicut Egyptii propter miracula facta a magis nolebant credere Moysi. Magique magis excaecabantur dum mirabiles se credebant in conspectu hominum per talia mira quae faciebant. Et sic 840 legitur *III Reg.* 22 quod factus est “spiritus mendax in ore omnium prophetarum” Achab, et sic Achab et prophetas eius falsos et ideo fallaces fefellit.

6 VEL AD MONENDUM FIDELES, ut non pro magno habeant quod per malos fieri potest. AD EXERCENDAM etc., sicut *Job* 1: “Ecce universa quae habet in manu tua sunt.” AUGUSTINUS LIBRO 3 DE TRINITATE, cap. 6: 845 AD MUSCAS MINUTISSIMAS, scilicet ciniphes, *Ex.* 8. OMNINO DEFECIT. Augustinus addit: “Ciniphes enim musculae sunt brevissimae qua tertia plaga superbus aegyptius populus caedebar.” DIGITUS DEI, *Ex.* 8. QUAM IN SUI GENERIS, id est daemonum. Vel SUI GENERIS secundum opinionem eorum qui dicunt daemones habere aerea corpora. AETHEREAE PURITATIS, id est 850 empyrei; corpus enim caeli totum a physicis ‘aether’ dicitur. DETRUSOS: Augustinus habet ‘detrusas’. QUOS, Augustinus habet ‘quas’. DATUR AUTEM etc.: datur a Deo scientia vel potestas, sed permittitur a Deo abusio eorum. OPERATIONE: Augustinus habet ‘seductione’. A QUIBUS FIEBANT DAMNAN-

---

826 animalibus] *del.* P 828 radicis] *om.* BCR || vel] in O 831 aut¹] a P
841 ideo] *corr. ex non* O 847 quam] tamquam ed. 848 est] convenientem daemonibus unde sui generis is est *add. marg. m. post.* B

823–824 *Luc.* 10,17 826 *Resp. Levit.* 11 827–828 *Resp. Ioan.* 5,4; cf. *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 4:235b) 835 *Eccli.* 1,1 836 *Rom.* 13,1 836–837 *Sap.* 6,4
840 *III Reg.* 22,22 843–844 *Job* 1,12 844 *Aug., De Trin.* 3,7 (CCL 50, 138) 845 *Ex.*
8,17–18 846–847 *Aug., ibid.* (139) 847 *Ex.* 8,19 850–851 *Aug., ibid.* 851 *Ibid.*
853 *Ibid.*

DI: Augustinus habet ‘a Dei veritate damnandi’. PRO MAGNO DESIDERENT, ex quo fiunt a pessimis. EXERCENDAM incipientium. PROBANDAM proficitum. MANIFESTANDAM perfectorum. Cum enim videbunt Antichristum mira facere, nec tamen ei consentient, magis merebuntur. IUSTORUM PATIENTIAM, Augustinus addit: “Neque enim parva visibilium miraculorum potentia Iob cuncta quae habebat amisit et filios et ipsam corporis sanitatem.”

⁷ Et sequitur: NEC PUTANDUM etc., cap. 7. ⁸⁶⁰
 SED DEUS POTIUS, *Ps.*: “Quoniam omnia serviunt tibi.” DATUR daemonibus. QUANTUM INCOMMUTABILIS Deus IUDICAT, id est concedit esse dandum; et addit Augustinus: “Nam et damnatis et inquis etiam in metallo servit aqua, ignis, et terra, ut faciant inde quod volunt, sed quantum sinitur.”

^{8.1} Et sequitur: NEC SANE, cap. 8. ⁸⁶⁵
 QUIA PER ILLOS, id est adminiculo eorum. RANAS, *Ex. 8.* SERPENTES FECERUNT, *Ex. 7.* NON ENIM IPSI EAS CREAVERUNT. Quippe creare est vel simul materiam et formam de nihilo producere vel etiam potentiam materiae passivam tantum, non dico activam, in actum producere. Primo modo est creatio animae; secundo modo Hevae de costa. Sed producere de potentia activa in ⁸⁷⁰ actum non est potentiae infinitae, quia inter talem actum et talem potentiam non est infinita distantia. Sed potest hoc potentia finita voluntatis bonae, ut angeli, vel malae, ut diaboli; tamen simul cum natura.

^{8.2} OCCULTA SEMINA QUAEDAM IN CORPOREIS HUIUS etc. Cum sit triplex opinio circa exitum rerum in esse: una scilicet ponens formam totam ⁸⁷⁵ et completam latere in materia; et alia ponens nihil omnino formae latere in materia, sed totam penitus ab extrinseco dari, sicut datur pictura statuae; et tertia media, quae est Aristotelis, quae ponit nec formas omnino latere nec omnino esse ab extrinseco, sed aliquid eius latere (et hoc est potentia activa materiae, quam hic Augustinus vocat ‘rationem seminalem’) et aliquid eius esse ab extrinseco ⁸⁸⁰ agente, scilicet complementum et actus. Patet quod Augustinus est huius eiusdem opinionis cum Aristotele.

^{8.2} ORIGINALITER, id est in eorum ortu vel creatione. EIS INDIDIT: hic multa interponit Augustinus. QUAECUMQUE NASCENDO, non creando ut Heva. PROGRENDI HIC, id est in aperto; Augustinus non habet ‘hic’. DISTINC-⁸⁸⁵ TIONESQUE FORMARUM, ut sint res actualiter distinctae, sicut eorum potentiae erant distinctae in materia, scilicet eorum potentiae activae, quae tot sunt quot

867 fecerunt] fecerint O 872 finita] esse *add. marg. P* 874 huius] huiusmodi P 879
 extrinseco] agente *add. P* 886 eorum] earum C

854 Ibid. 858–859 Ibid. 861 *Ps. 118,91* 863–864 Aug., *ibid.* 866 *Ex. 8,5–13*
 867 *Ex. 7,12* 878–881 Resp. Arist., *Phys. 1.7–2.1 (190a 13–193b 21)* 885 Aug., *ibid.*
 (140–41)

sunt et formae in materia. De potentia autem materiae passiva patet quod haec est unica et non plures. AB ORIGINALIBUS, id est naturalibus. UT ITA DICAM,
 890 REGULIS SUMUNT, quasi dicat: proprie non vocantur ‘regulae’. Cum enim sit duplex agens, scilicet natura et voluntas, quod rectificat naturam agentem, scilicet ne pro homine faciat asinum, ratio seminalis est. Quod vero rectificat voluntatem agentem proprie ‘regula’ dicitur. Augustinus habet ‘tamquam regulis’.
 8.3 QUAMVIS EORUM, scilicet parentum et agricolarum. ADHIBITIS MOTI-
 895 BUS, I Cor. 3: “Dei enim sumus adiutores.” VIRTUS INTERIUS OPERATUR,
I Cor. 3: “Neque qui plantat neque qui rigat est aliquid, sed qui incrementum dat Deus.” SUI SENSUS, id est ingenii naturalis. ET CORPORIS aetherei. PER CONGRUAS TEMPERATIONES ELEMENTORUM. Noverunt enim aliquibus adhibitis in tantum maturare citius quam posset per se natura corruptionem virgae
 900 usque in quattuor elementa, et ex illis quattuor elementis sumere proportionaliter, sicut exigit natura serpentis. Et hoc hic vocat ‘elementorum temperationem’. LATENTER SPARGUNT, id est de potentia seminali in actum suum producunt. Ratio enim seminalis, cum iam producta est in actum, quasi sparsa est. Cum enim in parva radice latent semina tot et tam magnorum ramorum, foliorum, et fructuum; procul dubio antequam producantur in actum modicum occupant locum. Sed iam in actum producta tantum locum occupantia non immerito dicentur ‘sparsa’. PRAEBENT OCCASIONES, non causas. SED NEC BONI HAEC NISI QUANTUM DEUS IUBET NEC MALI etc.

Hinc patet gravissime errasse qui vel magos aliquos deos vel daemones deos
 910 putaverunt, eo quod occulta revelare vel sic mira facere potuerunt eos adorando et sacrificando quae soli Deo debentur. Sicut enim perversis hominibus in astrorum scientia peritis non exhibemus divina obsequia quamvis multa nobis occulta revealare potuerint, sic nec magis nec daemonibus, similiter nec medicis, qui multorum sanitates vel mortes nobis praedicere, immo et efficere possunt adiutorio natura-
 915 lium. Unde Augustinus *De divinatione daemonum*: “Neque enim quia praevidebat medicus, quod non praevidebat eius artis ignarus, ideo iam divinus est habendus. Quid autem mirum si quemadmodum ille in corporis humani vel perturbata vel modificalta temperie sive bonas sive malas futuras praevidebat valitudines, sic dae-
 920 mon in aeris affectione atque ordinatione sibi nota, nobis autem ignota futuras praevidebat tempestates?” Nec ideo daemonibus exhibenda sunt obsequia, quia in quibusdam operibus homines praecessunt ea facientes quae non possumus nos, et ea quae possumus velocius facientes, sicut nec bestiis obsequimur, quae in multis praecessunt homines. Unde Augustinus in eodem: “Iusti considerant non

---

895 operatur] operetur ed. 906 dicentur] dicerentur BCR 913 potuerint] potuerunt PV
 915 divinatione] definitione BCR 921–922 quae ... facientes] *om. (hom.)* O

---

893 Ibid. (141) 895 I Cor. 3,9 896–897 I Cor. 3,7 915–920 Aug., *De div. daem.*, cap. 5 (CSEL 41, 607–08) 923–935 Ibid., cap. 3–4 (604–06)

ideo sibi praeponendos esse daemones, quod acriore sensu praevalent ... quia nec bestias sibi praeponendas putant, quae acrius multa praesentient; velut sagacem ⁹²⁵ canem, quia latentem feram olfactu acerrimo sic invenit, ut ad eam rapiendam ducatum quemdam homini preebeat, non utique prudentiore intellectu animi, sed acutiori corporis sensu; vel vulturem, quia projecto cadavere ex improvisa longinquitate advolat; nec aquilam, quia sublimiter volans de tanto intervallo natantem sub fluminibus dicitur pervidere ... Nec malos senes plura expertos et ob hoc ⁹³⁰ quasi doctiores ideo probi adolescentes sibi antecellere existimant; nec medicos nec nautas nec agricolas, quos pravae voluntatis et inquis moribus viderint, ideo sibi putant esse preeferendos, quod illi de valetudinibus, illi de tempestatibus, illi de arbustorum frugumque generibus multa ita praenuntiant, ut harum rerum in experto divinare videantur.”

⁹³⁵ 8.3 NEC MALI HAEC INIUSTE FACIUNT etc., id est iuste permittit Deus haec fieri.

8.4 NON NISI IUSTE ACCIPIT, id est Deus iuste dat. SIVE AD POENAM SUAM, id est ut accrescat eis poena. VEL LAUDEM BONORUM, ut in *Job*.

⁹⁴⁰ 9 SICUT ERGO MENTEM, cap. 9.

Augustinus *De civitate Dei* lib. 15, cap. 6: “Spiritus Sanctus operatur intrinsecus, ut valeat aliquid medicina, quae exhibetur extrinsecus. Alioquin etiam si Deus ipse utens creatura sibi subdita in aliqua specie humana sensus alloquatur humanos, sive istos corporis sive illos quos simillimos habemus in somniis, nec interiore gratia mentem regat atque agat, nihil prodest homini omnis praedicatio ⁹⁴⁵ veritatis.” IUSTIFICANDO FORMARE, *Rom.* 8: “Deus qui iustificat”; *Is.* 50: “Iuxta est qui iustificat.” NON SOLUM BONI PER VERITATEM, scilicet propter Deum, id est bona intentione. PER OCCASIONEM, pro temporali. *Phil.* 1: “Quidam quidem et propter invidiam et contentionem, quidam autem et propter bonam voluntatem Christum praedicant.” ITA CREATIONEM etc.

Non est usquequaque simile, quia iustificatio non est seminaliter in iniusto homine, sicut compositum est seminaliter in elementis. Immo est iustificatio penitus ab extrinseco, scilicet a datore. In hoc tamen est similitudo quod sicut semen verbi seminare possumus, sed quod fructificet seminatum efficere non possumus, sed solus Deus; tamen seminando occasio sumus fructus, non causa. ⁹⁵⁵ Sic seminatio terrae in qua aliquid corporale plantatur vel seminatur et irrigatio et huiusmodi a nobis est, sed clementum est a Deo, ut a vera causa, a nobis vero occasionaliter.

---

927 animi] tali R 931 doctiores] doctores OR; corr. ex doctores P || existimant] aestimant BCR 932 nec²] nisi O || quos] quas C 935 videantur] preevideantur P 948 id est] om. OP 951 quia] quod P || iniusto] iusto P 957 vero] om. C

941–946 Aug., *De civ. Dei* 15.6 (CCL 48, 459) 946 *Rom.* 8,33 946–947 *Is.* 50,8
948–950 *Phil.* 1,15

⁹ SED HAEC AB HOMINIBUS, ante hoc multa interponit Augustinus. Et hoc
 960 est in septimo capitulo, non in sexto, sicut praecedentia. SENSUUM spirituum.
 QUIBUSCUMQUE ANGELIS bonis vel malis. VICINAS CAUSAS rei
 facienda vel eis cognitas. MIRABILIORES nobis. NISI QUI PRINCIPALI-
 TER: ipse est causa primaria, et ideo plus influit super causatum. ISTA, id est
 965 creaturas omnes. FORMAT, id est dat formam qua sunt. HOC POTEST, id est
 formare haec. ALIUD EST ENIM: istud in Augustino antecedit, et est princi-
 pium septimi capituli. EX INTIMO, quia intimior est cuilibet creature quam
 ipsa sibi.

⁹ SUMMO CAUSARUM CARDINE. Deus vel voluntas Dei ‘cardo causarum’
 dicitur, quia sicut cardo immobilis est et quaelibet alia pars ostii vel punctus
 970 circulum describit circa cardinem, sic Deus stabilis manens dat cuncta moveri. Et
 est ipse prima causa communicans aliis causalitatem. Et quanto est causa aliqua
 ei propinquior, tanto est minus mobilis et magis causa, sicut patet in punctis
 propinquioribus cardini in ostio. Hic tamen aliter accipi potest. Cardines enim
 975 mundi dicimus esse extremitates; cardo ergo summus, id est primus, est extremi-
 tas eius ex parte initii, scilicet ratio eius seminalis latens in materia vel materia in
 qua latet. Nullus igitur angelus incipit ab hoc cardine inclusive, scilicet ut hunc
 cardinem faciat, sed solus Deus.

⁹ CONDERE in principio mundi. MINISTRARE nunc; *Ioan. 5*: “Pater meus
 usque modo operatur, et ego operor.” PRO DISTRIBUTIS creature. AB ILLO,
 980 Deo. VIRIBUS quibus agitur. FACULTATIBUS, id est idoneitatibus, quibus
 facilius agitur. ISTA QUIPPE, id est omnes creature quae nunc fiunt. ORIGI-
 NALITER, id est naturaliter. AC PRIMORDIALITER, id est a principio. IN
 QUADAM TEXTURA ELEMENTORUM etc., id est omnia corporalia creata
 985 sunt seminaliter in quattuor elementis, non in uno aliquo eorum, sed in mixtio-
 ne eorum, quae est quasi subtilis textura, quae est multiplex filorum interfactio,
 cum ubique in mixto sit aliquid de quolibet elemento. Et est haec textura pulchra,
 sicut aliquid textum subtilissime ex filis quattuor colorum. Vel melius: rationes
 seminales inditae sunt ipsi materiae quattuor elementorum. Unde quattuor ele-
 990 menta sunt quasi stamen telae universi. Sed sub tegmen huius telae sunt rationes
 seminales penetrantes omnia elementa. Quippe ipsae sunt omnes in quolibet
 elemento, quia inditae sunt materiae, quae est in quolibet elemento.

⁹ IAM CREATA SUNT, id est in principio mundi. Unde *Eccli. 18*: “Qui vivit
 in aeternum creavit omnia simul,” id est rationes seminales omnium. Et ideo

---

961 quibuscumque] qualibuscumque ed. 965 istud] illud PR 966 est] rep. O 969
 punctus] corr. ex pectus O 970 et] quod C 971 prima] om. C 972 mobilis] no-
 bilis R 974–975 extremitas] extremitates C 976 hunc] hinc B 981 nunc] non O
 989 tegmen] corr. ex tegmine BP; tegmine CR 991 materiae] ipse add. marg. P

959–960 I.e. Aug., *De Trin. 3.8* (CCL 50, 144) 965–966 Ibid. (143) 978–979 *Ioan. 5,17*
 992–993 *Eccli. 18,1*

Eccle. 1: “Nihil novum sub sole, nec valet quisquam dicere: Ecce hoc recens est; iam enim praecessit in saeculis quae fuerunt ante nos.” OPPORTUNITATIBUS,⁹⁹⁵ id est tempore convenienti et aliis circumstantiis.

10.1 ILLUD QUOQUE SCIENDUM EST, cap. 10.

POSSUNT PER NATURAE SUBTILITATEM, QUAE TAMEN NON POSSUNT etc. Nota quod angeli mali plus volunt quam possint in malo. E contrario in bono: possent enim cessare a malo, si vellent. Impeditur autem eorum voluntas multipliciter, ut hic dicitur: per terminum suaे potestati impositum; per boni angeli obstaculum, sicut legitur de Asmodaeo, *Tob.* 8: “Tunc Raphael angelus apprehendit daemonium et religavit eum in deserto”; aliquando per ipsius Dei iudicium, *Iob* 2: “Ecce in manu tua est, verumtamen animam illius serva.” FECISSE CINIPHES, *Ex.* 8. QUI RANAS etc., *Ex.* 7. ETIAM SI PERMITTANTUR etc. Hic¹⁰⁰⁵ permissio nihil ponit, sed tantum privat prohibitionem. Sed permissio Dei, ut dicunt, aliquid ponit, scilicet divinam essentiam, et connotat naturalem potentiam. NON PERMITTIT DEUS, id est natura eorum quam instituit Deus.

10.2 AUGUSTINUS IN III LIBRO DE TRINITATE, cap. 7: DEI POTENTATU.

Augustinus habet ‘potentia’. Et nota quod possibilitas est potentia materialis.¹⁰¹⁰ Potentia vero dicit ‘potentiam activam remotam’; potestas dicit ‘activam aptam ad actum’; potentatus dicit ‘activam coniunctam actui’.

10.2 FACERE CINIPHES: Augustinus habet ‘minutissimas muscas’. NEC PROPTER PROHIBITIONEM: Augustinus habet ‘pro’. ET QUID PER IPSIUS NATURAE SUAE etc., id est quid per naturam non possint. SINUNTUR: Augustinus habet ‘sinantur’. EXPLORARE DIFFICILE EST TAMEN. Ut supra dixi, dicit Augustinus *De 83 quaestionibus*, q. 79: “Omnia quae visibiliter sunt etiam per inferiores potestates aeris huius non absurde fieri posse creduntur.” Utrum autem et aliqua quae invisibiliter fiunt dubitatur. Unde et *Iob* de diaboli loquens potestate ait, *Iob* 41: “Non est potestas super terram, quae ei comparetur,” non¹⁰²⁰ determinans quanta sit, sed potius dicens quam incomparabiliter excedit. IMMO IMPOSSIBILE. Augustinus addit: “Nisi per illud Dei donum quod Apostolus commemorat, dicens: ‘Alii diiudicatio spirituum’.” ETIAM SI PERMITTATUR, id est non prohibeatur. ET ILLI ANGELI mali. ANGELIS POTENTIORIBUS,

---

994 hoc] hic C 999 possint] possunt P 1001 per²] quod C 1008 quam] om. C
1013 nec] non BCPR 1015 sinuntur] sinantur ed. 1016 tamen] om. ed. 1021 ex-
cedit] excedat R 1024 potentioribus] potentibus OP

994–995 *Eccle.* 1,10 1002–1003 *Tob.* 8,3 1004 *Iob* 2,6 1005 *Ex.* 8,17–18 ||
Re vera *Ex.* 8,5–13 1009 Aug., *De Trin.* 3,8 (CCL 50, 145) 1010 Pace Fishacre,
lectio secundum editionem criticam (resp. supra) est ‘potentatu’ 1011–1012 Resp. Rob.
Gross., *De potentia et actu* (ed. Baur, 127–28) 1013 Aug., *De Trin.* 3,8 (CCL 50, 145)
1014 Ibid. 1015–1016 Ibid. 1017–1018 Ps.-Aug., *Liber XXI Sent.* 4 (ed. Dolbeau, 146)
1020 *Iob* 41,24 1022–1023 Aug., *De Trin.* 3,8 (CCL 50, 145) 1023 I Cor. 12,10

- 1025 scilicet bonis. PERMITTANTUR, id est non prohibeantur. QUIA ILLE, Deus. A QUO ILLIS angelis malis. NATURAE MODUS EST, id est talis mensura virtutis activae. ANGELOS SUOS, bonos scilicet. NON PERMITTIT, id est non dat facultatem quibus dedit potestatem. QUAE CONCESSIT creans. UT POSSINT per naturam.
- 1030 AUGUSTINUS IN LIBRO SECUNDO RETRACTATIONUM. Haec notula quae hic interseritur non est de libro: “Quodam loco dixi,” scilicet in libro *De divinatione daemonum*, “nam pervenire ista,” id est cogitationes hominum; “illis sensibilia,” scilicet daemonibus; “an alia” signa.

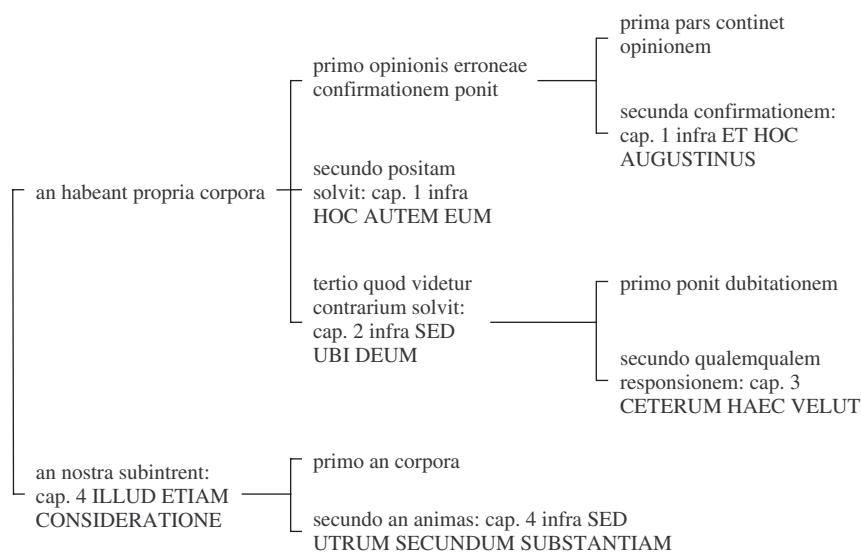

1030–1033 Non occurrit apud Petrum Lombardum 1031–1033 Aug., *Retract.* 2.30 (CCL 57, 114)

DISTINCTIO 8

1.1 SOLET ETIAM IN QUAESTIONE VERSARI ... Dist. 8.

Hic agit Magister de simplicitate naturae daemonum. Huius autem distinctio-
nis divisionem sic describo, ut hic vides ante oculos tuos.

〔UTRUM OMNES ANGELI CORPOREI SINT〕

1.1 UTRUM OMNES ANGELI, BONI SCILICET AC MALI, CORPOREI SINT.

Haec quaestio ortum sumpsit a Platone in *Timaeo*, qui posuit tres ordines dae- 5 monum in aere esse, ut sit nomen daemonis commune ad bonos et malos; idem enim est quod sciens. Ponebat enim pisces ornatum aquae, gressibilia terrae, vo-

² hic ... daemonum] *om. BCR*   ²⁻⁴ hic ... sint] *om. OP*   ²⁻³ huius ... tuos] huius distinctionis intentio et divisio sic patent per depictionem infra BCR   ⁴ utrum ... sint] solet etiam in quaestione versari V

⁵⁻¹⁰ Resp. Guillelmus de Conchis (Ps.-Honori Augustodunensis), *Philosophia mundi* 1.18 (PL 172, 47) ; cf. Plato, *Tim.* 41B; etiam Calcidius, *Comm.* 135 (ed. Waszink, 175-76)

lucres et daemones aeris. Sed calodaemones posuit in superiori parte aeris, quae est purior; cacodaemones in inferiori et densiori; medios, scilicet partim bonos partim malos, in medio.

Quod autem daemones habeant corpora definitione daemonum insuper et auctoritate et ratione videtur.

〔DAEMONUM DEFINITIONES AUCTORITATE〕

1. Definitione: sic enim daemones definiunt Platonici, ut dicit Augustinus *De civitate Dei* lib. 8: “Daemones sunt genere animalia, animo passiva, mente rationalia, corpore aerea, tempore aeterna.” Igitur corpora habent aerea.
- 15 2. Item, Augustinus *De civitate Dei* lib. 9: “Plotinus cum de humanis animis ageret: ‘Pater’, inquit, ‘misericors mortalia illis vincula faciebat’. Itaque quod mortales sunt homines corpore, ad misericordiam Dei pertinere arbitratus est, ne semper huius vitae miseria tenerentur. Hac misericordia indigna iudicata est 20 iniquitas daemonum, quae non mortale sicut homines, sed aeternum corpus accipit.”
- 25 3. Item, Augustinus *De civitate Dei* lib. 11, cap. 24: “Ut intelligeremus animalium merita non qualitatibus corporum esse pensanda, aereum possidet pessimus daemon, homo autem, et licet nunc malus longe mitioris initiorisque malitia, et certe ante peccatum, luteum corpus accepit.”
4. Item, Augustinus *De definitionibus rectae fidei*, cap. 11: “Nihil incorporeum et invisibile natura credendum, nisi solum Deum, id est Patrem et Filium et Spiritum Sanctum. Qui ideo incorporeus creditur, quia ubique est, et omnia implet; ideo invisibilis omnibus creaturis, quia incorporeus est.” Et eiusdem, 30 cap. 12: “Creatura omnis corporea est: angeli et omnes virtutes caelestes corpore, licet non carne substituunt.”

〔DAEMONUM DEFINITIONES RATIONE〕

1. Ratione sic: ut ponunt philosophi et Augustinus etiam in *6 Musicae*: Ignobilis non agit in nobilis. Ergo e contrario nobilis non patitur ab ignobiliori. Sed spiritus rationalis, quantumcumque malus, est omni corpore melior. Unde Augustinus *De civitate Dei* lib. 9: “Animal, ex anima constat et corpore, quo-

---

13–15 Aug., *De civ. Dei* 8.16 (CCL 47, 233); hic citat Apuleium 16–21 *Ibid.* 9.10 (CCL 47, 258) 22–25 *Ibid.* 11.23 (CCL 48, 342) 26–29 Re vera Gennadius, *De eccl. dogm.*, cap. 11 (PL 42, 1215–16) 29–31 *Ibid.* (1216) 32–33 Resp. Aug., *De mus.* 6.4–5 (PL 32, 1166–69) 35–39 Aug., *De civ. Dei* 9.9 (CCL 47, 257)

rum duorum anima est utique corpore melior, etsi vitiosa et infirma, melior est etiam corpore sanissimo atque firmissimo, quoniam natura eius excellentior nec labe vitiorum postponitur corpori, sicut aurum etiam sordidum argento purissimo carius aestimatur.” Igitur diabolus a nullo corpore pati potest. Igitur ab igne corporali pati non potest in inferno, nisi corpus habeat.

40

Sed constat quod ab igne patitur corporeo, quia ignis infernalis corporeus est. Unde Augustinus *De civitate Dei* lib. 21, cap. 11: “Gehenna illa, quod stagnum ignis et sulphuris dictum est, corporeus ignis erit.” Igitur daemones habent corpora. Quam rationem videtur Augustinus affirmare *De civitate Dei* lib. 21, cap. 11: “Si non erit ignis incorporalis … sed corporalis, tactu noxius, ut eo possint corpora cruciari: quomodo in eo erit poena spirituum malignorum? Idem enim ignis erit hominum et daemonum secundum illud: ‘Ite, in ignem aeternum qui praeapparatus est diabolo’ … nisi quia sunt quaedam sua etiam daemonibus corpora, sicut doctis visum est, ex aere isto crasso atque humido, cuius impulsus vento flante sentitur. Qui aer si nihil ab igne perpeti posset, non ureret fervefactus in balneis. Ut enim urat, prius uritur facitque quod patitur.”

45

^{2.} Item, non sequitur est corpus. Ergo est in loco, quia ultimum corpus necessario caret loco. Sed sequitur necessario est in loco. Ergo est corpus vel corporeus. Sed anima in inferno et angelus bonus vel malus sunt in loco. Ergo vel corpus vel corporei sunt. Quod argumentum videtur confirmare Augustinus in libro *De definitionibus rectae fidei*, cap. 12: “Ex eo corporeas esse credimus intellectuales creaturas, quod localiter circumscribuntur; sicut anima humana quae carne clauditur, et daemones qui per substantiam naturae angelicae sunt.”

55

〔ARGUMENTA IN CONTRARIUM〕

Quod autem non habeant corpora sic videtur, ut dicit Aristoteles in *Physicis*: Quando unum componitur ex duobus, si unum eorum invenitur sine altero, et reliquum sine illo inveniri potest. Cum ergo homo componatur ex spiritu intellectuali et corpore, cum inveniantur corpora sine his spiritibus, inveniemus et huiusmodi spiritus sine corporibus, aut universitati deerit unum creature genit. Sed spiritus creatus sine corporibus qui erunt nisi angeli? Angeli igitur corporibus carent.

65

Item, anima simul creatur et infunditur; quare hoc nisi quia corpus est ei naturale? Igitur similiter si angeli naturaliter haberent corpora, simul fuissent creati

41 ab] om. O 42 quod] quae P 47 ite] maledicti add. BCR 48 sunt] sint C || corpora] corporibus BC 53 necessario] om. BCR 54 vel¹] et P || vel²] om. R 66 nisi] om. P 67 similiter] om. P

42–43 Ibid. 21.10 (CCL 48, 776) 44–51 Ibid. (775) 47–48 Matt. 25,41 55–58 Genadius, *De eccl. dogm.*, cap. 12 (PL 42, 1216) 59–61 Resp. Arist., *Phys.* 8.5 (256b 20–24); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 214 (ed. Hamesse, 157)

et corporibus infusi. Nunc autem, ut dicunt sancti, primo creati sunt, antequam esset aliqua corporalis natura.

70 Item, si haberent angeli et daemones corpora, aut illa essent simplicia, id est ex unico elemento, aut mixta ex pluribus. Si simplicia, ut posuerunt multi, scilicet aerea. Sed simplicia sunt eiusdem naturae in toto et qualibet parte. Igitur totum corpus eorum esset eiusdem naturae omnino. Et ita non esset corpus organicum, quia nec oculus differret ab aure. Sed tunc haberent peiora corpora quam bruta etiam boni angeli, quia corpus organicum non organico melius est.

Item, omnis forma mixti est nobilior forma cuiuslibet miscibilium. Si ergo haberent corpora non mixta, sed tantum unius elementi, haberent corpora peiora quam bruta. Si vero habent corpora mixta, quomodo iam non angeli generarent angelos, daemonesque daemones, sicut nunc homo hominem?

80 Item, si habent corpora, haec aut sunt peiora corporibus humanis secundum naturam aut meliora aut aequalia. Si habent naturaliter aliqua, videtur quod aequalia, quia non peiora. Probatio. Naturaliter secundum ordinem locorum inferius et superius est ordo corporum, ut nobiliori corpori naturaliter sit locus superior. Sed cum sint angeli, homines, daemones, et locus angelorum sit caelum, 85 locus daemonum iste aer, locus hominum terra, quae est infimum elementum et locus infimus, patet quod si angeli et daemones corpora habent, habent meliora quam homo, quia illorum corporum locus erit aer et caelum.

Item, nec meliora habere possunt quam sunt corpora humana, quia non sunt meliora. Probatio. “Si optimum in hoc est melius optimo in illo, tunc hoc illo 90 simpliciter est melius,” ut dicit Aristoteles in *Topicis*. Sed optimum in corporibus humanis est melius optimo in quovis alio genere corporum, scilicet corpus Christi. Ergo simpliciter corpus humanum quovis alio genere corporum est melius.

Item, quae corpora videntur meliora corporibus caelestibus? Sed certe haec sunt minus bona, quia in ministerium humanorum corporum facta; *Deut. 4: “Vi-* 95 *deant solem et lunam et omnia astra caeli quae creavit Dominus Deus in ministerium cunctis gentibus.”* Natura autem non facit nobilior pro ignobiliori. Ergo humana corpora sunt nobilissima.

Item, anima rationalis et angelus et diabolus natura sunt pares, ut dicit Augustinus. Sed formae suis materiebus sunt proportionales, ita ut melior forma 100 melioris materiae sit actus. Igitur cum hae formae sint pares, si omnes sint actus corporis, erunt in corporibus natura paribus. Et ita quomodo non erunt homines? Ex quo et spiritualiter et corporaliter homini sunt pares in natura? Quo enim ab invicem separabuntur? Quod si per hoc separantur quod homo habet corpus corruptibile, et illi habent corpora incorruptibilia, certe differentiae hae diversam

---

72 et] in add. V 87 illorum] locorum C 91 alio] om. R 96 non] omnino O

89–90 Arist., *Top.* 3.2 (117b 36–39); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 51 (ed. Hamesse, 325)
94–96 *Deut. 4,19* 98–99 *Resp. Aug., De lib. arb. 3,11* (CCL 29, 294)

non faciunt speciem. Et tunc etiam inter eos et homines glorificatos nulla esset ¹⁰⁵ differentia nisi numeralis.

Item, omnia corpora sive simplicia sive mixta habent figuram aliquam naturalem. Quam igitur figuram sibi naturalem habent daemones et angeli, si habent corpora?

〔SOLUTIO〕

Propterea dicamus quod non habent corpora sibi naturaliter unita, sed pro ¹¹⁰ diversitate ministeriorum diversa sibi componunt et induunt corpora, sicut nos nobis vestimenta. Cum tamen nulla sit unio inter me et vestimentum meum, nec sit mihi naturale.

〔AD ARGUMENTA EX AUCTORITATE〕

Ad primum vero dicimus quod illam definitionem Platonicorum non recipimus. Quae vero dixit Augustinus magis recitando opinionem aliorum quam suam ¹¹⁵ affirmando dixisse credo.

〔AD PRIMUM ARGUMENTUM EX RATIONE〕

Ad rationem vero positam dicimus quod daemones immediate ab ipso igne cruciantur, sicut et animae damnatorum ante diem iudicii. Sicut enim potuit anima uniri corpori in tantum ut paciente vel mutato corpore ipsa pateretur, non quidem a corpore, sed a se ipsa; tamen ad laesionem corporis, sicut radius moveatur ad motum speculi, non tamen a speculo. Et insuper magis ei uniri, scilicet ut unum ex eis fieret, et spiritus vitam corpori communicaret, quid mirum si potest spiritus uniri ipsi igni gehennali primo modo tantum, scilicet sicut speculum et radius, ut sic scilicet torqueretur per ignem, non tamen ignis vivificaretur?

Quod et Augustinus videtur sensisse, dicens in libro *De civitate Dei* 21, ¹²⁵ cap. 11: “Cur etiam non dicamus spiritus incorporeos posse corporali igne affligi, si spiritus hominum, et nunc potuerunt includi corporalibus membris et tunc poterunt corporum suorum vinculis insolubiliter alligari? Adhaerebunt ergo daemones, licet incorporei corporibus igneis, non ut ignes ipsi eorum iunctura inspirentur et animalia fiant, quae constant corpore et spiritu, sed miris et inef-¹³⁰ fabilibus modis adhaerendo, accipientes ex ignibus poenam, non dantes ignibus vitam; quia et ille alias modus, quo corporibus adhaerent spiritus et animalia fiunt, omnino mirandus est nec comprehendi ab homine potest.”

---

¹⁰⁵ et¹] om. R   ¹¹¹ ministeriorum] mysteriorum BCR   ¹²⁰ a²] om. P   ¹²⁴ non] ut P || ignis] non add. interlin. P

---

^{115–116} Resp. supra, Aug., *De civ. Dei* 8.16 (CCL 47, 233); re vera Augustinus hic opinionem Apulei dat   ^{125–133} Aug., *De civ. Dei* 21.10 (CCL 48, 776)

Videtur tamen haesitasse Augustinus utrum sit sic vel illo modo. Unde sequitur cito post: “Corporalis ignis cruciabit corpora damnatorum, aut et hominum et daemonum, solida hominum, aerea daemonum, aut tantum corpora hominum cum spiritibus, daemones autem sine corporibus haerentes sumendo poenam, non impertiendo vitam corporalibus ignibus.”

Ad rationem manifestius dic: dubitat Augustinus an per corpora sibi quoquo modo coniuncta puniantur necne. Et aliquid dicamus pro utraque parte. Videmus quod anima punitur ex damno corporis cui unitur, quare hoc nisi quia naturaliter ad ipsum afficitur? Sed amor voluntarius et perversus etiam non minor, immo et maior est naturali. Unde plures pro aliquo vel aliqua perverse amata exponunt se morti et per consequens separationi corporis naturaliter amati. Igitur minus amat anima corpus suum quam illud vel illam. Igitur si daemones recedentes amore a supremo, sic perverse naturae infimae, scilicet corpori alicui, coniungantur, licet non vivificant illud, quid mirum si passionem suscipiunt illo paciente ab igne? Sic et ligari possent et uri hic, sicut legitur *Tob.* 8, et de Astaroth in vita beati Bartholomaei.

De parte alia quae licet minus consonet superficiali intellectui Scripturae, tamen profunditati magis consonat, sic probabiliter dici potest, scilicet quod ipsi spiritus igne corporali puniuntur sine corpore medio. Duo sunt: accipere poenam et dare vitam. Nec sunt idem. Et anima quidem poenam accipit a corpore vel, ut verius dicam, a se ad laesionem corporis. Et ipsa dat corpori vitam.

Si igitur duo sunt, et inter haec dividit intellectus noster, numquid non haec re ipsa dividere potest Deus, ut scilicet aliquis spiritus a corpore accipiat poenam? Nec tamen ipse eidem corpori det vitam.

Item, scimus quod licet haec in nobis sint hoc ordine, ut anima prius det corpori vitam quam ab eodem accipiat poenam, tamen naturaliter prius est a corporis laesione accipere poenam quam corpori dare vitam. Quia sequitur: si corpori laeso dat vitam, accipit poenam et non convertitur. Non enim sequitur, si a laeso corpore accipit poenam, quod det eidem corpori vitam. Laedimur enim visa miseria in proximorum corporibus, et poenam accipit anima mea ex laesione corporis. Tamen non ab ipsa animatur, sed prius natura sine posteriori esse potest, licet non e contrario. Igitur accipere poenam a corpore potest esse in aliquo spiritu non vivificante ipsum.

Item, minus coniuncta sunt haec duo dicta quam lux et calor in igne. Si igitur separabitur lux ignis a calore, ut lux cedat ad gaudium bonorum, et calor ad

^{134–135} sequitur ... post] fere cito post dicit V 143 unde] et add. P 147 vivificant] vivicentur P 150 minus] remus al. litt. R 152 accipere] dare P 153 dare] accipere P 155 haec²] in add. C 156 dividere] non add. COR; del. BP 157 ipse] ipsi P 159 eodem] eo BCR 160 sequitur] om. V 161–162 sequitur] om. O

^{134–138} Ibid. ^{139–140} Resp. supra ¹⁴⁸ *Tob.* 8,3 ^{148–149} Resp. *Martyrologium*, VIII Kal. Sept. (CCM 44, 84–85)

poenam malorum, ut dicit Basilius super illud *Ps.*: “Vox Domini intercedens flammam ignis”; multo fortius et haec quae plus distant separari possunt. ¹⁷⁰

Item, diversum est loqui de igne, ut est natura quaedam habens vim irrationabilem, ut dicit Aristoteles; aliud loqui de eo, ut est instrumentum. Et multo aliter agit aliquid in quantum est instrumentum quam in quantum est natura. Multo enim vehementius findit gladius vibratus manu virili quam cadens naturali faceret pondere. Cum enim agit ut instrumentum, non agit virtute propria, sed ¹⁷⁵ virtute fortiori, scilicet agentis. Et ideo fortius scindit quam ex se faceret. Licet igitur ignis vi naturae suae non possit nisi in corpora, quid mirum si ipsum, ut est instrumentum Iudicis infinitae potentiae, possit non ex se, sed ex virtute motoris sui in spiritum? Ignis enim infernalis et purgatorius non videntur agere naturaliter, sed potius ut sunt instrumentum habentis vim rationabilem. ¹⁸⁰

Alioquin qualiter nocentes gravius puniret ignis purgatorius quam transeuntes per ipsum innocentes? Si enim anima Petri esset in igne infernali vel purgatorio, non pateretur; *Sap.* 16: “Creatura tua tibi factori deserviens excandescit in tormentum adversus iniustos et lenior fit ad benefaciendum pro his qui in te confidunt,” sicut Danielis vincula et sociorum eius combussit in fornace ipsis il- ¹⁸⁵ laesis, *Dan.* 3. Si ergo ubi est ut instrumentum divinae iustitiae vim habet quasi rationabilem, quia non movet nisi motus a virtute superiori, ita ut parcat plus vel minus ultrix flamma secundum merita, quomodo non eadem virtute poterit in spiritum et non in corpora tantum?

Similiter enim contra ignis naturam est unum et alterum. Nec dicemus quod ¹⁹⁰ ignobilius agit in nobilior virtute sua, sed potius nobilioris, sicut dicitur quod corpora caelestia educunt de potentia in actum animas vegetabilis et sensibiles, quae sunt omni corpore nobiliores, sed non propria virtute, sed virtute motoris, qui est nobilior, quia rationalis.

[AD SECUNDUM ARGUMENTUM EX RATIONE]

Ad secundam rationem dic quod dupliciter est esse in loco: uno modo totum ¹⁹⁵ ita esse in aliquo loco toto quod pars in parte loci, et sic in loco non est nisi corpus; vel ita in loco quod in qualibet parte loci sit ipsum totaliter, sic anima est localiter in corpore et spiritus creatus quilibet ubi operatur.

---

169 Basilius] ad hanc litteram continuatur littera quaedam in prima pagina 5 folii sequentis ubi invenitur hoc signum 2—o add. marg. R; super ... nos (*dist. 9, l. 492 transp. ad col. 463 R* || super] secundum OP ¹⁷⁰ et] om. P ^{171–172} irrationabilem] rationalem C ¹⁷² aliud] et P ¹⁷⁴ findit] scindit O; sindit V ¹⁷⁶ scindit] sindit V ¹⁷⁷ nisi] om. BCPRV; marg. P ¹⁷⁹ et] est C ¹⁸³ factori] fortiori C ¹⁸⁸ virtute] non add. O ¹⁹² ani- mas] om. V ¹⁹³ nobiliores] nobiliora OP ¹⁹⁵ dupliciter] duplex O || est] rep. R ¹⁹⁶ esse] est P || loco¹] om. V ¹⁹⁷ sic] sicut BCR

169–170 Re vera Eustathius, *In Hex. Basili 6.3* (ed. Amand de Mendietta-Rudberg, 72–73); cf. Basilius, *Hom. in Ps. 28.6* (PG 29,298) || *Ps. 28,7* ¹⁷² Arist., *Metaph. 9.2* (1046b 5–6) ^{183–185} *Sap. 16,24* ¹⁸⁶ *Dan. 3,12–92*

Ad auctoritatem Augustini dic quod non intendit quod omnes spiritus sint corporei simpliciter, sed tantum respectu Dei, secundum quod dicit Damascenus: “Angelus incorporeus et immaterialis dicitur, quantum ad nos. Omne enim comparatum ad Deum, qui solus est incorporeus, et grossum et materiale invenitur: solus enim essentialiter immaterialis et incorporeus Deus est.”

^{1.2} ANIMALIA DICUNTUR a Platonicis. Unde Augustinus *De civitate Dei* lib. 8: “Omnium, inquiunt (Platonici) animalium in quibus est anima rationalis, tripartita divisio est: in deos, homines, daemones. Dii excellentissimum locum tenent, homines infimum, daemones medium.” Nec tamen faciendum est eos esse animalia. Non enim dicit ‘sunt’ sed ‘dicuntur’.

^{1.2} QUOD, id est quia, CORPORUM AERIORUM etc. Hoc potest dupliciter intelligi, scilicet vel quod habeant corpora de aere tantum aut corpora mixta ex quattuor elementis, in quibus tamen maximum sit aer et praedominans, sicut homo dicitur ‘animal terrestre’, quia praedominatur in eo terra. Et hoc videntur magis Platonici posuisse per id quod sequitur: QUIA PRAEVALET IN EIS, scilicet corporibus, ELEMENTUM etc. HUMOR, aqua. HUMUS, terra. APTITUDINEM PRAEBENT. Terra et aqua sunt elementa passiva et ideo inferiora. Et nominantur nominibus generis feminini, quia femininum genus naturam passivam designat. Ignis vero et aer sunt elementa superiora, quia activa, et ideo sub masculino genere significantur. Per actionem enim ignis et aeris in aquam et terram omnia procreantur.

²²⁰ **1.2 ARCHANGELO.**

Contra. Nonne princeps ille daemonum fuit de primo ordine angelorum? Patet quod sic ex supradictis, dist. 6 in principio. Ergo non fuit archangelus, qui est ordo infimus praeter angelos.

Solutio. ‘Angelus’ aliquando est nomen ordinis infimi, aliquando nomen commune omnibus illis spiritibus; et ita archangelus, quod non sonat nisi ‘principalis angelus’, potest esse nomen ordinis penultimi vel nomen principalis angeli inter omnes. Et sic sumitur hic archangeli nomen. CALIGINOSA, id est infima.

^{1.3} QIBUS AIT supra eodem capitulo, in principio auctoritatis Augustini: DAEMONES etc. QUIDAM, scilicet Platonici. QUOD IPSIUS LOCUTIONIS DISTINCTIO OSTENDIT. Dicit enim DETRUSI SUNT, supra in eadem auctori-

---

²⁰⁵ omnium] omni O ²⁰⁶ dii] hii V ²⁰⁸ enim] om. R ²⁰⁹ quod] quia ed. ²¹⁴ sci-
licet corporibus] interlin. OV || corporibus] interlin. BCR ²¹⁶ et] ideo add. P
²¹⁸ significantur] designantur BCR || in] et corr. ex in P

¹⁹⁹ Resp. supra, Gennadius, *De eccl. dogm.*, cap. 12 (PL 42, 1216) ^{200–203} Ioa. Dam., *De fide orth.*, cap. 17 (ed. Buytaert, 69) ^{204–207} Aug., *De civ. Dei* 8.14 (CCL 47, 230)

²²² I.e. cap. 1–2 (ed. Grottaferrata, 1:355–56) ^{228–229} Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 3.10.

^{14–15} (CSEL 28.1, 72) ²²⁹ Secundum Lombardi *Sententiarum* editores ‘Platonici’ ad Apuleium (*De deo Socratis*) refert

tate. DEO PRAEPARANTE, id est Deo procreante ea ex quibus corpus suum componunt. Non enim creant sibi corpora. ATQUE LOCUTI SUNT, immo et comedere visi sunt, sicut illi tres qui apparuerunt Abrahae, *Gen.* 18, et duo cum Lot, *Gen.* 19, licet dicat Raphael, *Tob.* 12: “Videbar quidem vobiscum manducare et bibere, sed ego cibo invisibili et potu, qui ab hominibus videri non potest,²³⁵ utor.” Unde Augustinus *De civitate Dei* lib. 13, cap. 21: “Neque in phantasmate angelos edisse credendum est, quando hospitio ab hominibus sucepti sunt. Unde sic intelligendum est illud *Tobiae*: ‘Videbatis me manducare, sed visu vestro videbatis’; id est necessitate corporis reficiendi, sicut vos facitis, me cibum sumere putabatis.”²⁴⁰

^{1.3} LOCUTI SUNT angeli EX PERSONA DEI SINE DISTINCTIONE, ut *Ex.* 33: “Loquebatur Dominus Moysi facie ad faciem.” *Glossa ibi*: “Secundum opinionem populi loquitur Scriptura quod putabant Moysem ore ad os loqui cum Deo, cum per subiectam creaturam, id est per angelum et nubem, ei loqueretur et appareret. Nam eius substantiam nec hominum nec angelorum quisquam, sicut est videre potuit.” ALIQUANDO, ex persona Patris; *Matt.* 3: “Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui.” Et similiter in transfiguratione ponitur idem *Matt.* 17: “Et ecce vox de nube dicens: Hic est Filius meus dilectus.”

^{1.3} FILII, *Dan.* 3, dixit Nabuchodonosor, respiciens in caminum in quo missi furerunt Daniel et duo socii eius: “Ecce video viros quattuor solutos et ambulantes in medio ignis, et nihil corruptionis in eis, et quartus similis est filio Dei.” SIVE SPIRITUS SANCTUS, ut in columba, *Luc.* 3: “Descendit Spiritus Sanctus corporali specie sicut columba in ipsum”; *Matt.* 3: “Vidit Spiritum Dei descendente sicut columbam et venientem super eum.” Et in linguis igneis, *Act.* 2.

Et nota, ut dicit Gregorius in *Moralibus*: Aliquando sancti patriarchae et prophetae de se ipsis per se ipsos locuti sunt, ut Abraham, *Gen.* 18: “Loquar ad Dominum meum, cum sim pulvis et cinis”; aliquando vero de se ipsis per ipsis locutus est, non ipsis sed Deus; *Num.* 12: “Erat Moyses vir mitissimus.” Cum ergo hi modi contingent secundum Gregorium, quomodo non tertius contingere poterit, ut scilicet Deus de se ipso, sed per alium loquatur? Sic ergo poterunt²⁵⁵ angeli in persona Dei loqui.²⁶⁰

^{2.1} NEC EST DUBITANDUM, cap. 2.

SED UBI DEUM IN CORPORALIBUS etc., scilicet *De Trinitate* lib. 3, cap. 1.

---

245 nam] nec V || sicut est] om. BCR   256 se²] om. P

233 *Gen.* 18,2–8   234 *Gen.* 19,1–3   234–236 *Tob.* 12,19   236–240 Aug., *De civ. Dei* 13,22 (CCL 48, 405)   238 *Tob.* 12,19   241–242 *Ex.* 33,11   242–246 *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 1:194b)   246–247 *Matt.* 3,17   248 *Matt.* 17,5   249–251 *Dan.* 3,92 252–253 *Luc.* 3,22   253–254 *Matt.* 3,16   254 *Act.* 2,3   255–258 Resp. Greg. Magnus, *Moralia*, praef. 1 (CCL 143, 9); cf. idem, *Expos. in ps. poen.* (PL 79, 574–75)   256–257 *Gen.* 18,27   258 *Num.* 12,3   263 Resp. Aug., *De Trin.* 2,7 (CCL 50, 97)

2.2 PERPLEXAM QUAESTIONEM PROPONIT Augustinus, scilicet ex tribus
 265 quaestionibus. Prima est an Deus appareret in creatura noviter facta non per angelum, sed per se; secunda, utrum angelus missus, qui loquebatur ex persona Domini, assumeret novum corpus aptum officio, an in proprio corpore mitteretur; tertia, si mittuntur angeli in proprio corpore, utrum illud corpus mittent in formam aptam officio pro quo mittuntur, an superinduant aliud. UTRUM EST IN ILLIS
 270 CORPORALIBUS etc., prima quaestio. AUT ANGELI QUI ANTE ERANT, non nunc de novo facti, secunda quaestio. VERAS QUIDEM, non phantasticas. AN CORPUS SUUM PROPRIUM, tertia quaestio.

2.3 AUGUSTINUS IN TERTIO LIBRO DE TRINITATE, cap. 1: ANTIQUIS FORMIS, id est antiquitus formati. UTRUM AD HOC OPUS, prima quaestio. AN ANGELI QUI IAM ERANT, secunda quaestio. AUT IPSUM CORPUS, tertia quaestio. CORPUS SUUM, CUI NON SUBDUNTUR etc., sicut nos; *Sap.* 9: “Deprimit terrena habitatio sensum.” SECUNDUM ATTRIBUTAM SIBI A CREATORE POTENTIAM. Nota: quaedam attribuuntur angelis ratione potentiae naturalis ipsi spiritui, ut subversio Sodomae et huiusmodi; quaedam ratione potentiae accidentalis, scilicet corporis assumpti, ut comedere et huiusmodi. A CREATORE POTENTIAM, multa interponit Augustinus, et sequitur multis interpositis.

2.4 SED FATEOR etc., hoc dicit Augustinus in eodem capitulo interpositis quibusdam. ET VERTANT IN QUASLIBET SPECIES CORPORALES, ut nunc
 285 in columnarem; *Ex.* 13: “Dominus praecedebat eos ad ostendendam viam per diem in columna nubis et per noctem in columna ignis,” in qua fuit etiam angelus, ut dicit Chrysostomus *Super Matthaeum*; nunc in sphaericam, ut in stella,
Matt. 2: “Stella quam viderant in oriente, antecedebat eos,” in qua fuit angelus, ut ibidem dicit Chrysostomus; nunc in humanam, ut Abrahae apparuit, *Gen.* 18.
 290 Vel ‘species’ dicit, non figuratas, sed formas substantiales corporum, ut nunc per ignem, nunc per nubem, ut *Ex.* 13, ut dictum est; nunc per corpus caeleste, ut per stellam; nunc per corpus humanum.

2.4 ET IPSAS VERAS, non phantasticas: Augustinus habet ‘etiam’. PROPRIA CORPORA, id est SUA. ACCOMMODATUM: Augustinus habet ‘accomodata’.
 295 QUOD HORUM: Augustinus habet ‘quodlibet’.

---

264 Augustinus] *om. R* || scilicet] *om. BCR* 267 corpore] *om. P* 270 etc.] *om. OP* 273 Augustinus] *om. BCR* 274 antiquitus] antiquis C 275 iam erant] eam PV 276 corpus ... cui] cui corpori BCR 278 a ... potentiam] etc. OPV 281–282 a ... interpositis] *om. OPV* 283–284 etc. ... quibusdam] *om. BCR* 284 vertant] iterant O 285 in] ut OV; *om. P* 289 humanam] humanum P; humana V 291–292 caeleste ... corpus] *om. (hom) C*

273 Ibid. 3.1 (CCL 50, 130) 277 *Sap.* 9,15 281 Aug., *ibid.* 283–284 Ibid. (131)
 285–286 *Ex.* 13,21 287 Locum non inveni 288 *Matt.* 2,9 289 Locum non inveni ||
Gen. 18,2–22 291 *Ex.* 13,21 293–295 Aug., *ibid.*

³ CETERUM HAEC VELUT NIMIS, cap. 3.

Hic probat quod Deus non videtur, scilicet oculo corporali. Et hoc auctoritate duplice; et ratione Augustini, quae huic propositioni innititur: “Omne visibile est mutabile,” quae sic potest manifestari. Dicit Aristoteles quod omne sensibile est sensibile per materiam. Sed omne habens materiam quantum est de natura ³⁰⁰ materiae est mutabile. Ergo omne sensibile est mutabile.

Item, ut dicit Aristoteles et auctor *Perspectivae*: Sensibile, scilicet visibile, super visum positum non videtur. Igitur si videtur visibile et non per praesentiam suae essentiae in oculo, hoc erit per praesentiam speciei suae, quae est aliud ab eo in oculo. Igitur omne quod videtur gignit ex se speciem aliam a se. Igitur ³⁰⁵ habet materiam. Si enim esset tantum forma, non posset gignere aliud a se, quia si gignit, gignit conveniens sibi in forma. Si ergo ipsum gignens non est nisi forma, gignit id quod est sibi toti idem. Sed omne habens materiam est mutabile, ut prius.

Si vero dicas quod lux bene videtur etiam super sensum posita ab oculo saltem glorificato, adhuc non est instantia. Ex quo enim lux lucem diversam a se numeraliter gignit, patet quod habet materiam ratione dicta, et ita mutabilis est. Vel sic: species visibles non videntur in medio, sed tantum in obiecto, in quo sunt tamquam formae in materia. Et hoc forte intendebat qui dixit: Omne sensibile est sensibile per materiam. Sed ratione materiae mutabile est. Igitur omne ³¹⁰ visibile mutabile.

〔UTRUM DEUS OCULO CORPORALI VIDEATUR〕

³ NON VIDEBIT, *Ex. 33. DEUM NEMO* etc., *Ioan. 1. I Tim. 6:* “Habitat lucem inaccessiblem nullus hominum vidit nec videre potest.”

³ NON VIDEBIT. Hic vult ostendere quod Deus oculo corporeo non videatur, quod patet per illam propositionem Augustini sequentem: VISIBILE ENIM ³²⁰ QUIDQUAM NON EST, QUOD NON SIT MUTABILE.

^{1.} Ergo, ut videtur, male inducit hic Magister auctoritatem illam *Exodi*: illa enim auctoritate (“Non videbit me homo et vivet”) intelligitur de spirituali visione. Quis enim credit sapientissimum Moysem, utpote omni sapientia Aegyptiorum eruditum et insuper angelorum, credidisse Deum corporali oculo posse videri? ³²⁵

---

298 et] item P 299 quae] quod P 304 suae essentiae] sui V 307 gignit²] om.
(hom.) BCR; marg. P 308 id] om. R || materiam] naturam C 314 forte] corr. ex
forme O 316 visibile] est add. P

298–299 Resp. Aug., *Sermones* 301.10 (PL 38, 1384) 299–300 Resp. Arist., *Metaph. 8.1* (1042a 25–26); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 199 (ed. Hamesse, 131) 302–303 Arist., *De an. 2.7* (419a 12–13); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 73 (ed. Hamesse, 180); et Alhacen, *Perspectiva* 1.7.37 (ed. Risner, 22; ed. Smith, 73–74) 314–315 Resp. supra 317 *Ex. 33.20* || *Ioan. 1.18* 317–318 *I Tim. 6.16* 320–321 Aug., *De Trin. 3.10–11* (CCL 50, 150) 322–323 *Ex. 33.20*

Quod si hoc non credit cum dixit: “Ostende mihi te ipsum,” non quaesivit oculo corporis eum videre. Ergo si recte respondit ei Deus: “Non videbit me homo et vivet,” intellexit de visione mentis. Item, si de corporali visione dictum esset ‘non videbit me homo et vivet’, innuisset quod post hanc vitam oculo corporali glorificato videri posset – quod falsum est.

³³⁰ 2. Item, quaeritur quare oculo mentis nunc videri non potest Deus a nobis, cum ad hoc sint mentes nostrae ut eum videamus et eo fruamur.

Ad primum dico quod satis bene inducit hic Magister dictam auctoritatem, quia si oculo spirituali non potest nunc videri Deus, de qua visione intelligitur ³³⁵ illa auctoritas, multo magis nec corporali.

Ad secundum. Lux solis aquae contigua necessario movetur mota aqua. Cum igitur multo maior sit unio corporis et animae in nobis quam radii et aquae, multo fortius motu aliquo facto in corpore movetur anima. Sed corpus nostrum dum adhuc est corruptibile continue mutatur et movetur ad non-esse; *Iob* 14: ³⁴⁰ “Fugit velut umbra, et numquam in eodem statu permanet”; *Sap.* 5: “Nos nati continuo desivimus esse”; II *Reg.* 14: “Omnes morimur,” non dicit ‘moriemur’. Igitur et anima continue turbatur et movetur. Igitur sicut oculus turbatus lucem non videt vel ita tenuiter videt quasi non videat, ita mens nostra Deum. Quasi enim per momentum nec stat nec quiescit spiritus; *Iob* 9: “Non concedit requiescere spiritum meum.” Non autem videtur nisi ab anima quiescente; *Ps.*: “In pace factus est locus eius”; *Malach.* 3: “Quis stabit ad videndum eum?” Igitur motus et mutatio in corruptibili corpore causa est quare non videtur nunc a mente; *Sap.* 9: “Corpus quod corrumpitur aggrat animam.”

³ Augustinus in libro 3 *De Trinitate*, cap. 8: QUOD NON SIT MUTABILE.

³⁵⁰ Contra. Astra visibilia sunt nec tamen mutantur, et corpus Christi, et alia corpora glorificata.

Solutio. Licet ratione formae non sint mutabilia, tamen ratione materiae sunt mutabilia, quia quantum est ex materia possent esse et non esse.

³ IDEO SUBSTANTIA, hoc dicit Augustinus in eodem libro, cap. 9, QUONIAM NULLO MODO MUTABILIS EST, *Malach.* 3: “Ego Dominus et non mutor”; *Num.* 23: “Non est Deus, quasi homo, ut mentiatur nec ut filius hominis ut mutetur”; *Ps.*: “Mutabis eos et mutabuntur; tu autem idem ipse es.”

---

³²⁶ quae sunt C   ³²⁸ et vivet] etc. OP   ³³³ dico] dic R   ³³⁴ spirituali] om. BCR   ³⁴⁰ 5] 15 BCR

³²⁶ *Ex.* 33,18   ^{327–328} *Ex.* 33,20   ^{339–340} *Iob* 14,2   ^{340–341} *Sap.* 5,13   ³⁴¹ II *Reg.* 14,14   ^{344–345} *Iob* 9,18   ^{345–346} *Ps.* 75,3   ³⁴⁶ *Malach.* 3,2   ³⁴⁸ *Sap.* 9,15   ³⁴⁹ Aug., *De Trin.* 3,9 (CCL 50, 150)   ³⁵⁴ *Ibid.*   ^{355–356} *Malach.* 3,6   ^{356–357} *Num.* 23,19   ³⁵⁷ *Ps.* 101,27–28

[QUOMODO COGNOSCATUR QUOD DEUS PER ANGELUM,
ET ANGELUS PER CORPUS APPARUSET]

³ PER ANGELOS TAMEN ESSE FACTA DICIMUS, ita quod Deus per angelum, et angelus per corpus apparuit. Sed quomodo hoc cognoscere possumus? Scibitur enim *Ex. 3*: “Cernens Dominus quod pergeret ad videndum, vocavit eum ³⁶⁰ de medio rubi et ait: … Ego sum Deus patris tui.” Quomodo hoc diceret angelus nisi mendaciter?

Sed vide quod ibi non nisi mediante angelo locutus est; *Act. 7* dicit Stephanus de eadem Dei apparitione: “Apparuit Moysi in deserto montis Sina angelus in igne flammae rubi,” et sequitur: “Facta est ad eum vox Domini dicens: Ego sum ³⁶⁵ Deus patrum nostrorum.” Nec hoc dicit angelus de se, sed sicut praeco clamans dicit verba regis. Nec cum scribitur in gestis, scribitur ‘ille praeco dixit’, sed ‘rex ille’; sic angelis loquentibus verba Dei et prophetis dicitur ‘dicit Dominus’, non ‘angelus’ vel ‘propheta’. Similiter cum apparuit Abrahae, *Gen. 22*: “Tentavit Deus Abraham et dixit ad Abraham … : Tolle filium tuum,” et sequitur eodem: ³⁷⁰ “Vocavit angelus Domini Abraham secundo de caelo dicens: Per memet ipsum iuravi, dicit Dominus” etc. Ergo in angelo apparuit.

Similiter in datione legis: unde *Act. 7*: “Accepistis legem in dispositione angelorum,” dicit Stephanus. Igitur Augustinus aestimat talia facta a Deo mediante angelis. Unde in libro 3 *De Trinitate*, in fine: “Antiquis patribus nostris ³⁷⁵ ante incarnationem Salvatoris cum Deus apparere dicebatur voces illae ac species corporales per angelos factae sunt.” Sed numquid non potuit sine angelico ministerio hoc facere? Aut si potuit, sed non decuit vel non expediebat, quare? De apparitione etiam Patris in voce et Spiritus in columba et linguis igneis, scilicet post incarnationem, dicit Augustinus lib. 4, in fine: “Si autem quaeritur post ³⁸⁰ incarnationem Verbi quomodo facta sit vel vox Patris vel species corporalis qua Spiritus Sanctus demonstratus est, per creaturam quidem ista facta non dubito. Sed utrum tantummodo corporalem atque sensibilem, an adhibito etiam spiritu rationali … invenire difficile est et temere affirmare non expedit. Quomodo tamen ista sine rationali creatura potuerunt fieri non video.” ³⁸⁵

Sed cum angelos fecerit sine angelis, immo et totum aerem et totum ignem, quare non vox et linguae igneae sine angelis fieri potuerunt?

Solutio. Dici posset quod sic fieri decebat et expediebat, immo et oportebat. Decebat, quia cum sit natura suprema, scilicet Deus, et media, scilicet rationalis creatura, et infima, scilicet corporalis creatura, decebat ut, sicut media non ³⁹⁰

---

³⁶³ mediante] et *Gen. 32(30)*: “Vidi Deum facie”; et tamen dicitur *Osee 12(4)*: “Invaluit ad ⟨angelum⟩” add. marg. B ³⁶⁶ clamans] om. BCR ³⁶⁷ praeco] om. V ³⁸⁹ et] om. P

^{360–361} *Ex. 3,4–6* ^{363–365} *Act. 7,30* ^{365–366} *Act. 7,32* ^{369–370} *Gen. 22,1–2*
^{371–372} *Gen. 22,15–16* ^{373–374} *Act. 7,53* ^{375–377} Aug., *De Trin. 3.10* (CCL 50, 158)
^{380–385} Ibid. 4.21 (204)

apparebat sine infima, quod nec suprema sine media. Expediebat, quia cum in angelis sit caritas perfecta Dei et proximi. Nos autem proximi sumus eis, ut dicit Augustinus. Igitur perfecte diligunt nos. Igitur desiderant subvenire nobis, quos vident in periculo; et desiderant ut non tantum bene disponantur circa nos omnia,
 395 sed potius ut hoc fiat eorum auxilio. Et ideo licet Deus satisfecisset nobis, si sine angelis apparuisset Spiritus in columba vel linguis, et Pater in voce, non tamen satisfecisset angelico desiderio. Et etiam non nullius nobilitatis communicatio est communicare alicui rationem principii. Et ideo expediebat angelis quod per eos haec fierent. Et etiam quia, ut dixit Magister, expedit eis ministrare nobis,
 400 quia in hoc merentur.

Sed videtur Augustinus velle quod non tantum deceat vel expediatur, sed potius, ut dicit, non videt quomodo non oporteat. Forte moveri potuit consimili ratione illi rationi qua movebantur philosophi ad ponendum quod intelligentia aliqua, alia a primo motore, movet caelum, quia primus motor est virtutis infinitae. Et
 405 necessario agit tota sua virtute quidquid agit, quia eius virtus est impartibilis et simplex, quia non est nisi ipsum. Igitur non agit nisi actionem infinitam. Et sic si moveret caelum, ipsum revolveret in non tempore et subito. Similiter hic cum ipse sit virtutis infinitae et per eam totam agit, non agit actionem quam posset agere virtus finita; sed educere de potentia in actum rationem seminalem potest
 410 virtus finita. Igitur non educit ipse de potentia in actum, sed tantum creat, id est facit aliquid ex nihilo, inter quae est infinita distantia.

Vel sic dici potest secundum Augustinum, sicut dicit Augustinus: “Potest quidem esse aliquid quod non cogitas. Non autem esse quod vera ratione cogitas non potest.” Si igitur videbatur Augustino quod sic decebat et expediebat fieri, si
 415 recta ei ratione hoc videbatur, necessario sic fiebat, quia non potest optimus nisi decentissime et summe utiliter facere. Non ergo vidit quomodo hoc sine rationali creatura fieri poterant, quia non videbat alium modum utiliore nec decentiorem. Nec potest Deus facere nisi quod vult. Quod autem vult, quia optimus est, est decentissimum et utilissimum.

420 3 AUDEO IGITUR: hoc dicit Augustinus in eodem libro, cap. 8, in fine. MUL-
 TO MINUS VISIBILEM: hoc dicit, quia omne visibile est mutabile; et non e contrario, quia angelus et anima est mutabilis, nec tamen visibilis.

---

402 oporteat] sed add. P 403 qua] corr. ex que O 405 agit²] corr. ex agat O 411 ex]
 de BCR 420 in¹] om. C

392–393 Resp. forsitan Aug., *De Trin.* 8.8 (CCL 50, 286–87) vel *De doc. Christ.* 1.30 (CCL 32, 23–24) 399–400 Resp. Petr. Lomb., 2 *Sent.* 11.2 (ed. Grottaferrata, 1:381–82)
 403–404 Cf. Rob. Gross., *Hex.* 1.17.1 (ed. Dales-Gieben, 76) 412–414 Aug., *De lib. arb.* 3.5 (CCL 29, 283) 420 Aug., *De Trin.* 3.10.21 (CCL 50, 150)

4.1 ILLUD ETIAM CONSIDERATIONE, cap. 4.

PRO VOLUNTATE SUA, id est quod ipse vult II *Tim.* 2: “Resipiscant a diaboli laqueis, a quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem.” QUOD IN HOMINES ⁴²⁵ INTROEANT. Hic tria quaeramus secundum ordinem. Cum constet spiritus malignos nocere hominibus, quaeritur an possint corpora humana subintrare per suam substantiam. Et si sic, an ipsam animam similiter an non. Et si non, quare solus Deus hoc possit.

〔UTRUM SPIRITUS MALIGNI POSSINT CORPORA
HUMANA SUBINTRARE PER SUAM SUBSTANTIAM〕

Quod corpora humana intrent ex multis locis evangelii ut scriptum est patet, ⁴³⁰ ubi legitur eos fuisse expulso. Non expellitur autem nisi quod intus fuit. Quod vero non intrent videtur. Dicimus enim quod homines daemoniaci sunt obsessi a daemonibus. Qui autem obsidet castrum adhuc extra est, non intus.

Solutio. Dupliciter nocet diabolus, cum permittitur: aliquando enim non permittuntur intrare corpora, sed exterius existentes impediunt visum vel auditum ⁴³⁵ et sic turbant homines, et tales proprie dicuntur ‘obsessi’; aliquando vero intrant ipsa corpora, et homines in quos intrant proprie dicuntur ‘energumini’. Energia enim est interior operatio vel labor. Unde Hieronymus in prologo Bibliae: “Habet nescio quid latentis energiae viva vox.” Dicuntur ergo ‘energumini’ quos diabolus interius cruciat et laborare facit. ⁴⁴⁰

〔UTRUM SPIRITUS MALIGNI SIMILITER
ANIMAM SUBINTRARE POSSINT〕

De secundo videtur quod non solum Deus illabatur menti humanae sed etiam daemones.

1. Chrysostomus *Super Matt.*: “Quomodo poterant homines ad Deum converti, nisi prius alligatus fuisset, qui mentes hominum occupatas tenebat?”
2. Item, *Job* 40: “Sub umbra dormit, in secreto calami in locis umentibus.” ⁴⁴⁵ Gregorius et est etiam *Glossa super Matt.* 12: “Umbra tenebrosa, conscientia; loca humida, lasciva mollisque mens.”

---

^{426–427} malignos nocere] malignus nocet P ⁴²⁷ possint] possit P ⁴³⁰ ut] sub add. O
|| scriptum] subscriptum P || est] in sequenti folio 4 columna in principio linea 3 add. P
⁴³² obsessi BCR ⁴³⁹ habet] om. R ⁴⁴¹ illabatur] illabitur O

^{424–425} II *Tim.* 2,6 ^{438–439} Hier., *Epist.* 53,2 (CSEL 54, 446) ^{443–444} Ps.-Ioan.
Chrys., *Opus imperfectum in Matt.*, hom. 29 (PG 56, 785) ⁴⁴⁵ *Job* 40,16 ⁴⁴⁶ Resp.
Greg. Magnus, *Moralia* 23,3 (CCL 143B, 1677) ^{446–447} *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps,
4:46a) ⁴⁴⁶ *Matt.* 12,43

3. Item, Augustinus *Super Genesim ad litteram*, lib. 12: “Commixtione alterius spiritus fieri potest, ut ea, quae ipse scit, per huiusmodi imagines ei, cui miscetur ostendat”.
 450 4. Item, eodem: “Demonstrant angeli miris modis utcumque visa sua facili quadam et praepotenti unitione vel commixtione etiam nostra facientes aut scientes nescio quomodo nostram in spiritu nostro formare visionem.” Sed certe ubi est mixtio, ibi videtur esse subingressio.
- 455 5. Item, diabolus in daemoniaco est alicubi. Sed ubique in eo est anima. Ergo se invicem subintranit daemon et anima.
6. Item, Beda dicit supra dist. 8, cap. ultimo, ILLUD ETIAM CONSIDERATIO-NE etc., quod diabolus malitiae suae vires inseruit cordi Ananiae. Sed omnis agens est praesens ei in quod agit. Ergo cum in intimo animae a diabolo fiat malitia, ibi cum intimo est.
 460 7. Item, omne agens est patienti praesens. Ergo cum intimum animae, quia tota anima patiatur ab igne purgatorii vel inferni, animae intimo praesens est ignis. Ergo animam subintragit. Quanto magis, si corpus subintragit spiritum, potest spiritus subintrapre spiritum?
- 465 1.c Contra. Non intrat quantum sibi aequale vel minus. Ergo a simili non intrat essentia sibi parem in simplicitate vel simpliciorem. Sed anima et angelus sunt aequae simplices, quia, ut dicit Augustinus, sunt natura pares. Sed quod est simplicius est natura prius. Ergo utrumque aequae simplex. Ergo neutrum alterum subintragit.
- 470 2.c Item, si potest unus spiritus rationalis aliud intrare et illum intrare alius nihilominus et sic de omnibus, poterunt omnes angeli et omnes daemones esse intra unam animam, et insuper omnes animae cum eis, et omnes angeli in uno angelo, et daemones in eodem et animae, et omnes angeli et animae in uno daemone. Quod numquam fuit concessum.
- 475 3.c Item, si anima et angelus sunt natura pares, quare poterit angelus malus vexare subintrans animam, et non anima daemonem? Et insuper quare non potest prohibere daemonem ne se subintret, cum sit natura ei par, et natura sit in ea minus vulnerata quam in daemone, cum non aequiparetur daemoni in malitia et proinde nec in vulnere naturalium?
- 480 4.c Item, cum anima tota non sit nisi eius aspectus et eius affectus quod intrat eius affectum vel aspectum, intrat eius substantiam et non aliud. Sed tantum species rei intellectae, non ipsa res, intrat aspectum vel affectum mentis, ut spe-

---

454 ibi] *om. BCORP* 456 se] *sibi C* 457 8] *om. P* 467–468 sed ... prius] *om. V*
 470 rationalis] *om. C* || illum] aliquando R || alius] *aliis C* 472–473 angelo ...
 uno] *om. (hom.) C*

448–450 Aug., *De Gen. ad litt.* 12.12 (CSEL 28.1, 396) 451–453 *Ibid.* 12.30 (424)
 457–458 Beda, *Expos. super Act. 5,3* (CCL 121, 29) 467 Aug., *De lib. arb.* 3.11 (CCL 29,
 294) 475 Resp. Aug., *De lib. arb.* 3.11 (CCL 29, 294)

cies angeli vel daemonis. Ergo nec angelus nec daemon intrat per suam essentiam substantiam mentis, sed solus Deus, qui est totus forma.

^{5.c} Item, si veritas est in mentis aspectu et virtus in mentis affectu et ita utraque ⁴⁸⁵ in substantia animae, quomodo solus Deus illabitur menti humanae?

^{6.c} Item, cum Deus essentialiter et praesentialiter semper infuerit menti ex quo ipsa mens fuit, quomodo dicitur Deus illabi menti, quasi primo extra mentem existens fuerit et postea intra?

^{7.c} Item, quaeritur si non potest daemon vel angelus vel anima rationalis intrare spiritum rationalem, an possint daemon, angelus, et anima rationalis intrare sensibilem et vegetabilem hominis vel sensibilem bruti vel vegetabilem plantae.

Et videtur quod sic, quia cum eadem videatur habitudo nobilissimi corporis ad viliora, quae nobilissimi spiritus ad viliores. Cum nobilissimum corpus, scilicet lux, subintret viliora, ut vitrum, aerem, aquam, intrabit et nobilissimus, scilicet ⁴⁹⁵ rationalis, viliores, scilicet sensibilem et vegetabilem.

Item, secundum Aristotelem species rei sensibilis aliquo modo spoliata condicionibus materialibus intrat aerem; magis adhuc spoliata intrat oculum; et adhuc magis spoliata intrat spiritum sensibilem. Sed tandem quasi summe spoliata intrat spiritum rationalem. Ergo cum adhuc intrat spiritum sensibilem, habet aliquam ⁵⁰⁰ condicionem materialem secum. Sed species rei sensibilis cum aliquo de materia, scilicet cum condicione materiali, videtur grossius quiddam et vicinius corporeae naturae quam spiritus rationalis. Ergo cum talis species cum tali condicione intret spiritum sensibilem, multo magis et spiritus rationalis eundem intrare poterit.

〔SOLUTIO〕

Ad haec tam occulta meae hebetudini, prout valeo, nihil asserendo et salva maiorum auctoritate respondeo quod licet ‘esse’ indicatur novem modis, tamen ‘esse intra’ dicitur proprie esse in loco vel quasi in loco, cum ‘intrare’ dicat quasi transitum cuius finis est esse intra. Et hoc est rem unam aliam subintrare sive localiter sive essentialiter, ut mihi magis videtur, esse praesentem alicui eius infra ultimum vel localiter, ut superficies, vel essentialiter, ut forma ultima completiva, ⁵⁰⁵ et dare causam huic praesentiae. Sic dicimus lucem esse intra aerem, non aerem intra lucem. Cum tamen aequaliter sint partes aeris praesentes partibus lucis, et e contrario, quia lux est causa talis praesentiae, non aer. Causa autem praesentiae est unde est subtilius in natura, et ideo penetrativum vel circumincessivum.

Hinc ergo patet quod spiritus dicitur esse in corpore potius quam e contrario, ⁵¹⁵ et lux in aere et ignis in ferro. Sed, ut alias dictum est, ut mihi videtur, hoc

---

⁴⁸³ nec²] vel P   ⁴⁸⁹ fuerit] fuit P   ⁴⁹¹ possint] possit BCR   ⁴⁹³ quia] quod P
⁴⁹⁴ viliora] ignobiliora P   ⁴⁹⁵ et] spiritus add. P   ⁵⁰² scilicet] sicut C   ⁵¹⁰ ut su-
 perficies] om. C || superficies] ultima add. P

est spiritum esse alicubi quod habere ad ibi exsistentia habitudinem agentis vel patientis vel praesidentis vel ministrantis. Igitur cum actio agentis sit causa passionis patientis, et praesidentia causa ministrationis, et ‘intra’ vel ‘intrare’ dicitur 520 quod dat causam praesentiae, patet quod spiritum esse intra vel intrare aliquid est ipsum habere rationem praesidentis vel agentis respectu rei quam intrat. Et ideo naturaliter non intrat spiritus spiritum, nisi nobilior natura natura ignobiliorum. Et ideo nec angelus nec daemon nec anima rationalis naturaliter se subintrant, cum sint natura pares, ut dicit Augustinus, sed solus Deus eis natura subtilior 525 et nobilior. Unde Augustinus *De 83 quaestionibus*, q. 20: “Locus Dei abusive dicitur templum Dei, non quod eo contineatur, sed quod ei praesit. Id autem nihil melius quam anima munda intelligitur.”

[AD ARGUMENTA]

Dicatur ergo ad primum quod occupare mentes non est eas subintrare, sed potius possidere. Sic dicimus ille occupavit bovem alienum, quem tamen non 530 intravit.

Ad secundum. Dicitur omnis voluntas quiescere et proinde dormire in suo delectabili, licet non subintret ipsum. Sic dicitur *Rom. 2*: “Tu Iudeus cognominaris et requiescis in lege.” Et est translatus modus loquendi, non proprius.

Ad tertium. Quia, ut dixi, subtilius natura minus subtile subintrat, non par sibi 535 par in natura, patet quod materia daemonis est quasi rei intimum et non intrat materiam animae, sed potius est iuxta. Nec genus genus, sed est quasi iuxta. Et similiter forma ultima est quasi iuxta formam ultimam. Et ita cum materia sit simul cum materia, et forma generalis simul cum forma, et forma specialis simul cum forma, quasi quaedam mixtio esse videtur essentiarum. Non tamen vera 540 subintratio, quia nec materia materiam nec forma formam subintrat, nec forma unius materiam alterius, sed sunt extra stantia.

Si haec est mixtio quam dixit Augustinus in tertia et quarta auctoritate nescio, sed aliam nondum reperio.

Ad quintum. Dicunt aliqui quod anima in multis vacuitatibus corporis non est, 545 et ibi est daemon. Sed si daemon secundum Augustinum menti commiscetur, ut dixi, non est mirum si in eodem solido corporis sit cum anima. Nec tamen se subingrediuntur essentialiter, ut patet de duobus punctis, quae sunt in eodem punto loci. Et tamen sibi invicem extra stant.

---

519 et²] om. BC || intra] intrat P 521 quam] quod C 522 natura²] naturam corr.
ex enim et naturam rescrit. marg. P; om. (hom.) R 529 potius] om. P 537 est] om. BCOPR
539 mixtio] commixtio O

---

524 Resp. Aug., *De lib. arb.* 3.11 (CCL 29, 294) 525–527 Aug., *De 83 quaestionibus*,
q. 20 (CCL 44A, 25) 532–533 *Rom.* 2,17 546 Resp. supra

Ad sextum. Diabolus non facit malitiam in intimo animae nisi occasionaliter, scilicet sugerendo extra. Sed anima in se ipsa facit malitiam ad suggestionem ⁵⁵⁰ diaboli, sicut radius se movet, tamen ad aquae motum a me factum.

Ad septimum. Non satis sufficio; dici tamen potest quod miraculosum est et opus supra naturam quod anima patitur ab igne corporali. Et cum ignis agit in lignum, virtus activa ignis, quae, ut aestimo, est res in se existens, et corpus spirituale, ut lux, subintrat lignum patiens. Quid ergo mirum si virtute supra ⁵⁵⁵ naturam ipsa forma ignis soli Deo innitens subintret spiritum? Et idem efficiat in spiritu quod virtus illa ignis efficeret, sicut accidentia panis in Eucharistia idem efficiunt quod panis substantia efficeret et innituntur non subiecto, sed soli Deo; inebriant enim et impinguant, ut facerent panis et vinum.

〔AD ARGUMENTA IN CONTRARIUM〕

Quattuor sequentes rationes concedi possunt, cum sint pro veritate. ⁵⁶⁰

Ad quintum. Dic quod cum dicitur solus Deus illabitur menti humanae, non excluduntur nisi res in se subsistentes, non accidentia mentis. Et ita non excluditur nec veritas nec virtus, ut enim dicit Augustinus *Soliloquiae* lib. 1: Dupliciter est aliquid in aliquo aut separabiliter, “ut hoc lignum in hoc loco,” aut inseparabiliter, ut accidens in subiecto. Ergo non est virtus vel veritas proprie intra ⁵⁶⁵ animam, quia non est in ea ut in loco, sed potius ut in subiecto.

Ad sextum. Licet semper ex quo anima fuit infuerit Deus animae, tamen dicitur illabi ei, quia fit in ea per gratiam, qualiter aliquando non infuit. Vel potius quia cum sit praesens intimo animae, ipse dat causam praesentiae. Et ideo, ut supra dixi, dicitur ipse subintrare animam et esse intra eam, non anima eum. ⁵⁷⁰

Ad septimum. Forsitan spiritus rationalis et vegetabilis et sensibilis in materia communicant et in forma generalissimi. Et ita in his sunt natura pares. Et quoad hoc fit unus eorum iuxta alterum, non intra. Sed quia completiva differentia spiritus rationalis est subtilior completiva differentia sensibilis et vegetabilis, potest esse intra eum. Et si hoc est verum, tunc intellige essentialiter intimum ⁵⁷⁵ vegetabilis vel sensibilis esse materiam quam quasi contingere potest essentialiter materia spiritus rationalis, deinde exterius essentialiter formam generalissimi in sensibili vel vegetabili quam contingit essentialiter forma generalissimi in rationali, deinde essentialiter extimum in sensibili vel vegetabili formam eorum ultimam quam tamquam subtilior ingreditur ultima forma spiritus rationalis. Et ⁵⁸⁰

---

⁵⁵⁹ facerent] fierent O ⁵⁶² subsistentes] subsistens P ⁵⁶⁷ infuerit] infuit P ⁵⁷³ completa] completa P ⁵⁷⁹ vel vegetabili] om. BCR

^{563–565} Resp. Aug.: “Esse aliquid in aliquo, non nos fugit duobus modis dici: uno, quo ita est, ut etiam seiungi atque alibi esse possit, ut hoc lignum in hoc loco, ut sol in oriente; altero autem, quo ita est aliquid in subiecto, ut ab eo nequeat separari, ut in hoc ligno forma et species quam videmus, ut in sole lux, ut in igne calor, ut in animo disciplina . . . .” *Solilog.*, 2.12 (CSEL 89, 75)

ita dicetur spiritus rationalis intrare vegetabiliem et sensibilem, non tamen ut Deus, qui subintradat totam essentiam spiritus vegetabilis vel sensibilis. Quia ergo ratione nobilitatis naturae differentiae ultimae rationalis animae praeest sensibili et vegetabili quasi subintradat, sicut spiritus dicitur subintrare.

⁵⁸⁵ 4.1 EVANGELIUM APERTE DECLARAT, *Matt.* 4: “Qui daemonia habebant ... curabat eos”; et 7: “In nomine tuo daemonia eiecimus”; 8: “Obtulerunt ei multos daemonia habentes, et eiciebat spiritus immundos”; eodem: “Si eicis nos tunc mitte nos in gregem pororum”; 9: “Eiecto daemonio locutus est mutus”; 12: “Oblatus est homo daemonium habens”; 17: “Increpavit eum Iesus, et exiit daemonium.”

⁵⁹⁰ 4.2 DAEMONES PER INERGIAM etc. Textus est Augustini in libro *De definitiōnibus rectae fidei*, cap. 49. SED APPLICATIONE. Diabolus animae se applicat, cum intrans corpus hominis simul loco fit cum anima; opprimit, cum illi parti, in qua est simul cum anima, laesionem infert. UNIRI, id est sic fit unum, sicut applicans et opprimens unitur ei cui se applicat et ei quod opprimit. ILLI SOLI, Deo scilicet. QUI CREATIVIT, mentem scilicet. QUI NATURA SUBSISTENS etc. Licet ex gratia corpus de Virgine acceperit et aliquando in corporalibus speciebus apparere dignatus sit. CAPABILIS EST etc., id est capitur a factura sua, non ita quod alibi non sit (*Ier.* 23: “Caelum et terram ego impleo”), sed quod ibi sit. INTROEANT ERGO CORDA, id est animas.

⁵⁹⁵ 4.3 ACTUUM APOSTOLORUM, cap. 5: CUR IMPLEVIT, littera nostra ‘tentavit’. IUXTA SUBSTANTIAM etc. Infra substantiam etc.; vel id est nullius substantia implere potest animam. ET VOLUNTATIS INSTINCTUM ANIMA etc., id est creaturae conferunt animae nostrae imagines et species suas. Et sic operantur in ipsum aspectum aliquo modo; saltem sicut ego movendo aquam facio lucem ei conterminalem moveri, et sic suis speciebus aspectum implent. Et per consequens affectum interius tingunt vel tangunt, quod ipse dicit VOLUNTATIS INSTINCTUM. Et haec duo facere est creaturam mentem implere. Verumtamen diabolus non, sicut creaturae visibiles, suam speciem immittit, sed aliarum creaturam. COR ALICUIUS, id est animam. IN SENSUM EIUS, id est animam. INCENTIVA VITIORUM, quae facit in carne et consequenter consimilia fiunt in mente.

---

586 curabat] curavit R; sanabat V   588 tunc] *del.* B   589 12] 2 O   592 sed] si R
594 sic] *om.* C   605 facio] ei *add. interlin.* O   606 conterminalem] contiguam *al. lect.* P
|| aspectum] aspectis R   607 tingunt] contingunt P   609 sicut] velut P || visibles]
om. OPV

585–586 *Matt.* 4,24   586 *Matt.* 7,22   586–587 *Matt.* 8,16   587–588 *Matt.* 8,31   588
Matt. 9,33   589 *Matt.* 12,22   589–590 *Matt.* 17,17   591–592 Gennadius, *De eccl.*
dogm., cap. 50 (PL 42, 1221)   599 *Ier.* 23,24   601 *Act.* 5,3

4.3 IMPLEVIT ERGO SATANAS cor.

Sed contra. Peccatum nihil est. Unde Augustinus super illud I Cor. 8, “Sci-
mus quia idolum nihil est: Peccatum non est factum per verbum et ideo est nihil,⁶¹⁵
et nihil fiunt homines cum peccant.” Ioan. 1: “Sine ipso factum est nihil.” Au-
gustinus: id est peccatum. Sed quod nihil est non implet. Ergo peccatum non
implet.

Item, anima est capax Dei. Et ideo, ut supra dixit in auctoritate Bedae, nihil
minus Deo eam implet, quantumcumque sit. Sed peccatum minus est etiam omni⁶²⁰
creatura. Ergo ipsam replere non potest.

Item, nullus est adeo peccator, quin adhuc possit peccare. Igitur nullus potest
habere in se tot peccata, quin adhuc posset plura recipere. Igitur cum repletum
non sit quod potest amplius suspicere, nulla anima vel rationalis creatura potest
esse peccato plena; Ps.: “Superbia eorum, qui te oderunt, ascendit semper.”⁶²⁵

Solutio. Anima quanta non est ut extensionem habeat quae repleatur. Sed cum
non habeat in se nisi aspectum et affectum, tunc dicitur repleta peccato, cum non
cogitat nec afficitur nisi ad peccandum. Et licet sit capax maioris, scilicet Dei,
tamen non in quantum talis. In tantum enim contracta est ut ‘nihil’ dici queat, et
ideo tam modico, scilicet peccato, repleri dicitur, ut punctus puncto.⁶³⁰

Ad ultimum. Dic quod punctus punto repletur et tamen infinita peccata re-
cipit. Quod si sic est in punto quod est minimum, quanto magis hoc erit in
peccato quod utique minimo est minus, scilicet quia est nihil?

4.3 NON INTRANDO, id est non se ipso. FLAMMA, id est per flammarum.**4.4 CORDA, id est animas.**

635

---

614 sed] *om. V*   615 quia] quod V   620 implet] implere P; non potest *add. marg. P*
624 suspicere] recipere C   626 solutio] responsio BCR   631 dic] dico V   632 quod¹] et C   632–633 est² ... utique] *om. C*

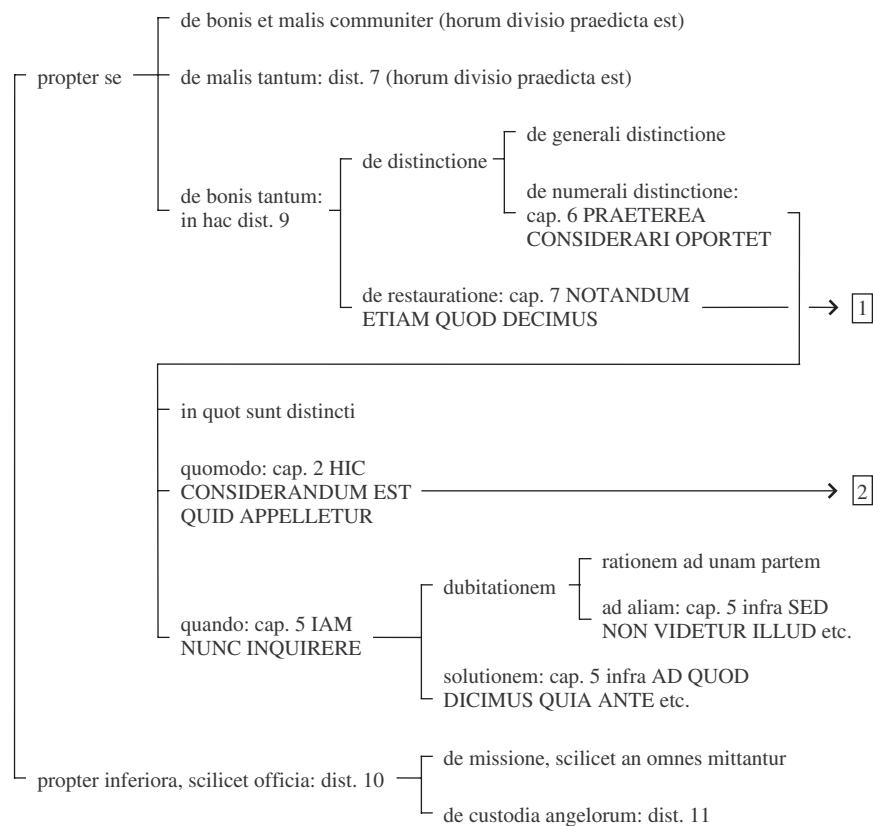
614–616 Aug., *Tract. in Ioan. 1.13* (CCL 36, 7)   614 I Cor. 8,4   616 Ioan. 1,3   616–617
Resp. Aug., *ibid.*   625 Ps. 73,23

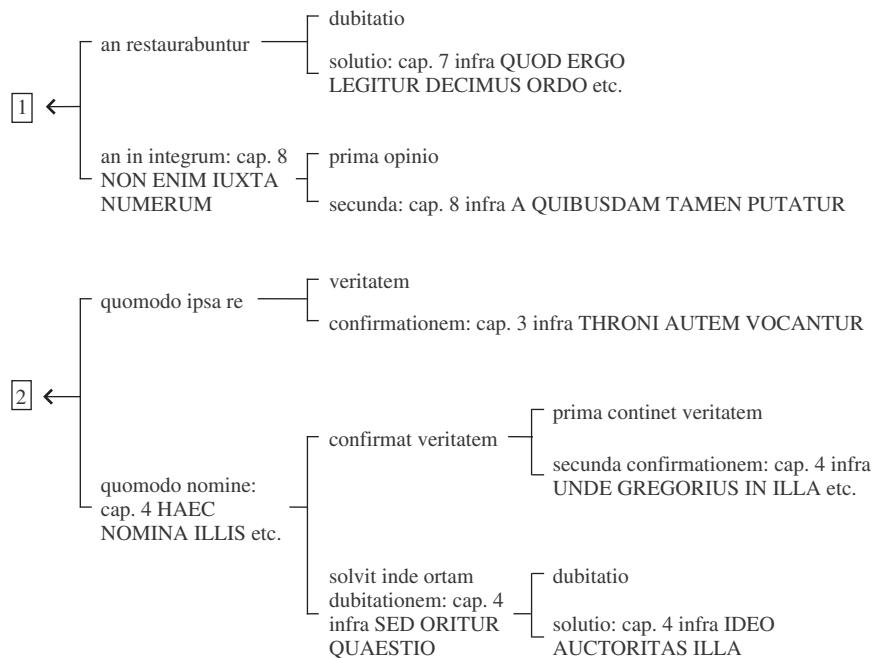
DISTINCTIO 9

1 POST PRAEDICTA SUPEREST etc. Dist. 9.

Hic agit Magister de bonis naturae angelicae superadditis propter se. Huius autem distinctionis divisio ad modum arboris ramificatae sic depingitur, ut hic vides.

² hic ... se] *om.* BCOPR   3–4 autem ... vides] distinctionis intentio et divisio sic patent per depictionem ad modum arboris ramificatae BCR; divisio ad modum arboris ramificatae sic depingitur OP

5 1 Quae Scriptura in pluribus locis novem esse ordines etc. De angelis, *Gen.* 16: de angelo qui loquebatur cum Agar in solitudine. De archangelis, *Iudae* 1: "Michael archangelus cum diabolo disputans." De tribus sequentibus, *Rom.* 8: "Neque angeli neque principatus neque potestates neque virtutes ... neque creatura alia poterit nos separare a caritate Dei." De eisdem et insuper 10 de dominationibus, *Eph.* 1: "Constituens eum ad dexteram suam in caelestibus, supra omnem principatum et potestatem et virtutem et dominationem." De thronis, *Ps.*: "Sedes super thronum, qui iudicas iustitiam"; et *Dan.* 7: "Throni possunt, et antiquus dierum sedit." De cherubim, *Ps.* et *II Reg.* 22: "Ascendit super cherubim"; *Dan.* 3: "Intueris abyssos et sedes super cherubim." De seraphim, 15 *Is.* 6: "Seraphim stabant iuxta illud: sex aliae uni et sex aliae alteri"; et post: "Volavit ad me unus de seraphim." ANGELOS, ARCHANGELOS, PRINCIPATUS, etc. Non numerat secundum ordinem quem habent, quia virtutes sunt supra

5–6 de angelis] om. O 10 de] om. BCR 14 de seraphim] om. C

---

6 *Gen.* 16,78 7 *Iudae* 1,9 8–9 *Rom.* 8,38–39 10–11 *Eph.* 1,20–21 12 *Ps.* 9,5
12–13 *Dan.* 7,9 13 *Ps.* 17,11 13–14 *II Reg.* 22,11 14 *Dan.* 3,55 15 *Is.* 6,2
16 *Is.* 6,6

archangelos immediate et supra virtutes, potestates, et deinde principatus. TRIA TERNA, id est tres ternarii. ET IN SINGULIS ternarii. DIONYSIUS TRES ORDINES ANGELORUM, idem dicens ‘ordinem’ et ‘hierarchiam’. TERNOS ²⁰ IN SINGULIS ordinibus. TRES SUPERIORES, ephania. TRES INFERIORES, hypophania. TRES MEDII, hyperphania. SUPERIORES CHERUBIM etc. Hic enumerat recto ordine: DOMINATIONES, PRINCIPATUS, POTESTATES. Iste est ordo secundum Gregorium et Bernardum; secundum Dionysium: dominaciones, virtutes, principatus. Et tunc est principatus de ordine infimo. ²⁵

Hic de hierarchiis dicendum esset. Sed qui pauca novit quid de tam subliminibus dicere poterit? *Job* 38: “Numquid nosti ordinem caeli et rationem eius pones in terra?” Certe non; nondum enim raptus fui ad tertium caelum cum Paulo, II *Cor.* 12. *Sap.* 9: “Difficile aestimamus quae in terra sunt et quae in prospectu sunt invenimus cum labore; quae autem in caelis sunt quis investigabit?” Quid igitur restat nisi ut de his quorum confortata est scientia super me et non possum ad eam? Nullam aut pauca dicam; *Eccle.* 5: “Deus in caelo, et tu super terram; idcirco sint pauci sermones tui.” Et certe angeli simpliciter sunt in caelo, et ego terra, non super terram tantum. Et ideo de eis “pauci sint sermones mei.” Tamen de eo confisus qui “sapientiam praestat parvulis” duo hic dicenda aestimo: primo ³⁵ de divisione hierarchiae; secundo de illo eius dividente. De quo hic intenditur.

〔DE DIVISIONE HIERARCHIAE〕

Sed primo sciendum quod hierarchia dividitur in divinam, angelicam, et humana. Quare autem sic, scilicet in tres dividatur, sic patet. ‘Hierarchia’ enim graece ‘sacer principatus’ dicitur latine; principatus autem et sanctitas non sunt nisi in natura intellectuali, quae utique triplex est: est enim natura intellectualis ⁴⁰ divina, et est natura intellectualis angelica, et humana. Et ideo hierarchia divina non nisi in tres dividitur: est autem hierarchia divina Deus Trinitas; angelica vero ecclesia triumphans; humana, ecclesia militans. Divina est prima omnium et exemplar reliquarum. Et ideo de ea in primo libro actum est. Angelica vero est sub divina ad eius imitationem propinquissimam facta. Humana vero est ⁴⁵ sub angelica ad eius imitationem facta, secundam primo et primam secundo loco imitans, sicut dicitur in *Apoc.* 21: “Vidi civitatem sanctam, Ierusalem novam, de-

^{20–22} ternos … superiores] *om.* BCR ²⁰ ternos] thronos V ²⁷ dicere] habere C
^{27–34} *Iob* … *mei*] *om.* OPV ³⁹ sanctitas] propriæ add. P ⁴⁰ in] *om.* O ⁴¹ di-
 vinal¹ … intellectualis] *om.* (*hom.*) R || et¹ … intellectualis] *om.* V ⁴³ humana] *om.* C

^{23–25} Resp. Petr. Lomb., 2 *Sent.* 9.1 (ed. Grottaferrata, 1:370–2); Ps.-Dionysius, *De cael. hier.*, cap. 6 (PL 122, 1049–50; Dionysiaca 3:830 sqq.); Greg. Magnus, *In Evang.* 2, hom. 34.7 (PL 76, 1249) ^{27–28} *Iob* 38,33 ²⁹ II *Cor.* 12,2 ^{29–30} *Sap.* 9,16 ^{32–33} *Eccle.* 5,1 ³⁴ *Ibid.* ³⁵ *Ps.* 18,8; cf. *Matt.* 11,25 ⁴⁴ Resp. Fishacre, *In 1 Sent.* 36 ^{47–48} *Apoc.* 21,2

scendentem de caelo.” Quid enim est ‘Ierusalem novam de caelo descendere’ nisi post primam Ierusalem quae in caelo est, scilicet triumphans, aliam ei propinqua
50 imitatione eandem in terra constituere?

〔DE HIERARCHIA ANGELICA〕

Sequitur secundum. Quia enim hic tantum de media, scilicet angelica hierarchia, intendit, eius manifestationi secundum nostram possibilitatem insistamus. Cognitio autem vel manifestatio incomplexi fit duobus modis, scilicet definitione et divisione. Ideo primo agendum est de definitione hierarchiae angelicae, deinde
55 de divisione. Et in agendo de definitione, primo definitionem ponamus; secundo positam exponamus; tertio quae circa eam incidunt quaestiones, prout possumus, determinemus.

〔DEFINITIO〕

Definitionem vero hierarchiae angelicae ponit Dionysius, cap. 3, dicens: “Est quidem hierarchia secundum me ordo divinus et scientia et actio, deiforme quan-
60 tum possibile similans, et ad inditas ei divinitus illuminationes proportionaliter in Dei similitudinem ascendens.”

〔DEFINITIONIS EXPOSITIO〕

“Quod ait ‘secundum me’ intellige ac si dixisset ‘secundum meam aestimationem’, pudice temperans suam assertionem, ne de sua aestimatione plus iusto praesumere videatur.” Definitionem autem sic exponit Hugo de Sancto Victore,
65 commentator: per ‘ordinem divinam’ intelligitur ordinata potestas, et “quia omnis potestas ad aliquid perficiendum est, subditur ‘scientia et actio’. Scientia, qua quid faciendum intelligent; actio, qua quod intellexerint agendum perficiant. In ordine officium; in scientia discretio; in actione ministerium intellige. Sine ordine praesumptio est actio, sine actione negligentia est ordo, sine scientia vero
70 et actio reprehensibilis est et ordo inutilis (et ideo hierarchia, id est principatus sacer, non erit uno istorum trium ablato). In omnibus autem his fit simulans deiforme, id est in omnibus conformitatem Dei imitan quantum est ei possibile (hoc quantum ad bonorum naturalium integratatem). Et ascendens … adiudicas etc., id est unusquisque secundum modum et mensuram gratiae divinitus ei infusae in

49 Ierusalem] hierarchiam corr. ex ierusalem P; marg. O || aliam] scilicet add. P
52 eius] cuius O 56 positam] propositam O 61 Dei similitudinem] dissimilitudinem O
65 per] secundum O 67 quid] quidem C 71–72 deiforme] deiforme R 72 hoc]
om. C 73 adiudicas] om. OPV

58–61 Ps.-Dionysius, *De cael. hier.*, cap. 3 (PL 122, 1044; Dionysiaca 3:785) 62–64 Hugo de S. Victore, *Comm. in hier. cael.*, cap. 4 (PL 175, 992) 64–76 Ibid. (992–93)

ordine suo perficiens, et ad Dei imitationem ascendens, ut recte discernendo et ⁷⁵ agendo eum imitetur (hoc intelligi potest quoad gratuita)."

Posita definitione et exposita restat proponere quaestiones eam contingentes, quae plures sunt, et fateor supra vires meas.

[UTRUM SCIENTIA ET ACTIO
DE INTENTIONE HIERARCHIAE SINT]

1. Primo ergo quaeritur sic: scientia et actio non videntur esse de intentione hierarchiae, sed tantum ordo divinus, quod patet ex nominis interpretatione. Hierarchia enim est ‘sacer principatus’. Et ex alia hierarchiae definitione, quae est: Hierarchia est rerum sacrarum et rationalium ordinata potestas in subditis retinens dominatum. Male ergo in definitione hierarchiae ponitur scientia et actio.
2. Item, ordo est pars hierarchiae. Quaelibet enim hierarchia habet in se tres ordines. Sunt enim novem ordines angelorum. Male ergo definitur hierarchia ⁸⁵ per ordinem.
3. Item, quomodo dicitur hierarchia ‘scientia’, ‘actio, et ‘ordo’ in definitione, cum consuetum sit genus in definitione poni substantive et differentias adiective? Hic autem tria dicuntur substantive tamquam tria genera.
4. Item, cum in daemonibus sit scientia, actio, et ordo, id est ordinata potestas, ⁹⁰ omnis enim potestas est a Deo ordinata, ut dicit Apostolus, *Rom. 13*: “Non est potestas nisi a Deo.” Quae autem sunt a Deo ordinata sunt. Quaeritur utrum in eis dici debeat hierarchia.

[RESPONSIONES]

Ad primum dicendum quod ‘hierarchia’ dicitur de divina et angelica per prius et posterius, sicut ‘sanum’ de complexione et urina. Si quis autem vellet definire ⁹⁵ sanitatem urinae, quae non est sana nisi per hoc quod imitatur sanitatem complexionis, per quam imitationem indicat sanitatem complexionis, definiret eam per ea in quibus maxime imitatur sanitatem complexionis. Similiter si debeat hierarchia angelica definiri quae non dicitur ‘hierarchia’ nisi per posterius, definietur per ea in quibus imitatur potissimum divinam, quae per prius dicitur ‘hierarchia’. ¹⁰⁰ Haec autem sunt potestas vel ordo, in quo imitatur Patrem; et scientia, in qua Filium; et actio, in qua Spiritum Sanctum. Quippe Spiritui Sancto appropriatur voluntas, quae est principium actionum, et ideo actio appropriatur Spiritui. Unde *I Cor. 12*: “Haec autem omnia operatur unus atque idem Spiritus.” Bene ergo per haec tria definitur.

105

---

93 debeat] debeant C   97 per^l ... complexionis] om. (hom.) P   102 actio] actionem O

91–92 *Rom. 13,1*   104 *I Cor. 12,11*

Ad illud vero quod obicitur quod in alia definitione et interpretatione nominis scientia et actio non tanguntur dicendum quod immo. Per ‘rationalium’ enim tangitur ratio. Ratio autem in effectu habet secum scientiam. Per ‘sacrarum’ vero actio. Differt enim bonum et sanctum, quia sanctum addit supra bonum confirmationem. Sancire enim est confirmare. Est ergo sanctum vel sacrum proprie in bono confirmatum; quod autem tale est necessario a bona actione numquam vacat.

Similiter in interpretatione per ‘sacer’ operatio vel actio tangitur, per ‘principatus’ potestas quidem. Sed per ipsum coniunctum cum sacro scientia intelligitur.
 115 Non enim est principatus confirmatus et stabilis sine scientia. Unde *Eccli.* 10: “Principatus sensati stabilis erit.” Vel ideo potius potestas tantum in alia definitione et interpretatione tangitur, quia hoc principaliter et recte cadit in definitione; alia vero oblique, ut dicetur post.

Ad secundum dicendum quod sumitur duplamente hierarchia: uno enim modo communiter dicitur hierarchia quilibet de novem ordinibus angelorum, quia eis convenit definitio et interpretatio; alio autem modo sumitur proprie, quae non tantum habet deiformitatem in dono, sed etiam in numero, ut sicut hierarchia quantum ad definitionem tria habet in quibus est vestigium Trinitatis, ita habeat unaquaeque proprie dicta hierarchia tres ordines, in quibus sit Trinitatis vestigium, ut non tantum sit assimulatio in munere sed etiam in muneris trinitate. Prima enim hierarchia assimulatur Deo in munere et muneris trinitate, sicut docet Bernardus in 4 libro *Ad Eugenium*, quia in prima hierarchia sunt amor, cognitio, iudicium, in qua sedet Deus Trinitas, ut caritas, ut veritas, ut aequitas. In secunda sunt dominationes, principatus, et potestates, in quibus dominatur ut maiestas,
 120 regit ut principium, tuerit ut salus. In tertia sunt virtutes, archangeli, angeli, in quibus operatur ut virtus, revelat ut lux, mittit ut inspirans. In his iam patet vestigium Trinitatis, non tantum quantum ad numerum, sed etiam quantum ad ea quae numero subsunt. Nam in prima aequitas throni ad Patrem, veritatis cognitio ad Filium, ardor amoris ad Spiritum Sanctum. In secunda, maiestas dominationis
 125 ad Patrem, rectitudo principii ad Filium, salus intuendo potestatem ad Spiritum Sanctum. In ultima operatio virtutis ad Patrem, revelatio lucis ad Filium, inspiratio nuntii ad Spiritum Santum. Sic ergo patet quod dictae definitiones sunt hierarchiae communiter dictae, et sic ordo non est pars hierarchiae.

---

106 illud] id BCOR 108 sacrarum] sacrum BCR 109 supra] super P 110 sancire] sanctire P; sanccire V 115 et] id est BCR 119 dicendum] sciendum BCR 124 habeat] habet BCP 128 ut²] om. P 129 et] om. R || ut maiestas] om. R; marg. BC 130 principium] imperium BR; corr. ex imperium C 131 ut³] om. BORV 132 quantum¹] om. V 134 secunda] autem add. C 135–136 rectitudo ... Patrem] regimen principii ad filium, unctio salutis ad spiritum sanctum; in tertia operatio virtutis ad patrem marg. m. post. V 135 potestatem] om. O

115–116 *Eccli.* 10,1 127–128 Resp. Bern., *De consid. 5.5* (ed. Cist., 3:476–77)

Ad tertium. Hierarchia angelica cum sit potestas, tantum quidem est ad duo. Cum enim sit medium inter divinam et humanam, habet quidem potestatem ad ¹⁴⁰ divinam contemplandi eam, quae contemplatio hic ‘scientia’ dicitur. Habet et potestatem ad humanam in agendo et ministrando, quod hic ‘actio’ dicitur. De quibus duobus *Dan.* 7: “Milia milium ministrabant ei (ecce actio), et decies miliæ, centena milia assistebant ei (ecce contemplatio vel scientia).” *Ps.*: “Mane astabo tibi, et videbo.” Ponens ergo ‘potestatem’ in definitione hierarchiae angelicæ, nisi addidisset respectu quorum esset illa potestas, minus certificasset. ¹⁴⁵

Hinc patet quod secundum veritatem in definitione hierarchiae angelicæ cadit potestas et scientia et actio. Sed potestas recte, actio et scientia oblique. Ac si diceretur: hierarchia est potestas divina ad contemplandum et agendum. Sed tamen haec oblique non posuit Dionysius propter veritatis maiorem expressio-¹⁵⁰ nem. Tanta enim veritatis expressio tantum convenit hierarchiae angelicæ, non humanae, cum tamen humanae conveniat quod sit potestas ad contemplandum et agendum. In hierarchia quidem divina idem est penitus substantia quod potestas, quod actio, quod scientia, quia se toto potest, se toto intelligit, se toto agit. Formæ enim haec attribuuntur. Ipsa autem divina hierarchia est tota forma. ¹⁵⁵ Angelica vero non se tota potest nec se tota agit nec intelligit, quia non est totum forma, sed habet aliquid de materia, licet modicum. Et ideo secundum veritatem ipsa non est sua potestas nec sua actio nec sua scientia. Sed quia valde modicum habet de materia, fere verum est quod ipsa sit sua potestas, scientia, et actio.

De humana vero, quia in ea est multum de materia, non est de ea in multo ¹⁶⁰ verum quod sit ipsa sua potestas, scientia, et actio, sicut dicit Philosophus quod lux est lucere, quia in luce est modicum de materia. Ex quo necesse est ut lux fere sit sua actio. Ad cuius expressionem dicit Philosophus quod lux est ipsum lucere. Similiter ad expressionem huius quod hierarchia angelica est fere sua potestas, scientia, et actio: ista omnia dixit substantive, cum duo secundum veritatem non ¹⁶⁵ convenient ei nisi oblique et adiective, ut dictum est.

Item, quia voluit innuere angelicam esse propinquissimum vestigium hierarchiae divinae, in qua non unum horum recte, alia vero duo oblique cadunt, sed omnia tria recte. Ideo haec directe posuit, non oblique.

Ad quartum. Omnia quae in dicta definitione dicuntur discrepant; nec convenit aliquod eorum daemonibus. Potestas illa ordinata, quae collata est daemonibus, licet in quantum est a Deo sit ordinata tamquam a principio, tamen intentio diaboli

¹⁴² et] in *add.* P   ¹⁴³ duobus] in *add.* P   ¹⁴⁸ actio²] vero *add.* V   ¹⁵² cum ... humanae²] *om. (hom.) C*   ¹⁵³ quidem] *om. C*   ¹⁵⁸ modicum] non *add.* R   ¹⁶⁴ potes-
tas] et *add.* P   ¹⁶⁵ substantive] in substantivo BCOPR   ¹⁶⁶ oblique] in obliquo BCOPR
¹⁷¹ potestas ... daemonibus²] *om. (hom.) C*   ¹⁷² tamquam] *transp. post deo P*

^{143–144} *Dan.* 7,10   ^{144–145} *Ps.* 5,5   ¹⁶³ Resp. Arist., *De an.* 2,7 (418b 9–10)

non ordinat eam ad eum in quantum est finis. Et ideo quasi semiordinata est et ei non convenit dici ‘ordo’, quia non est media inter alpha et omega.

175 Similiter nec nomen scientiae, positum in dicta definitione, daemonibus convenit. Cum enim sit duplex cognitio, scilicet creaturarum in se ipsis, quae dicitur ‘vespertina’, et earumdem in Deo, quae dicitur ‘matutina’, cum ex iam dictis pateat quod scientia hic sumitur pro cognitione matutina, quae nullo modo daemonibus convenit, licet ‘daemones’ dicantur, id est scientes, scilicet a cognitione vespertina, patet quod scientiae nomen hic positum eis non convenit.

Similiter nec actio, quia constat cum primo ponatur potentia, et deinde scientia, et tertio actio. Patet quod hic non dicitur ‘actio’ universaliter, sed tantum hic sumitur pro illa quae sequitur talem potentiam, scilicet ordinatam, et talem cognitionem, scilicet matutinam. Haec autem non est actio sancta.

185 Consequens est ut aliquid dicatur de hierarchiae angelicae divisione post definitionem. Et primo quidem agendum est de divisione, secundo de singulis dividentium. Dividitur autem hierarchia angelica in tres hierarchias. Prima quidem continet secundum Dionysium seraphim, cherubim, et thronos; et haec est suprema, et dicitur ‘epiphania’. Secunda secundum Dionysium continet dominationes, 190 potestates, et virtutes; et haec est media, et dicitur hyperphania. Tertia secundum Dionysium continet principatus, archangelos, angelos; et haec est infima. Et ideo dicitur ‘hypophania’ ab ‘hypos’ quod est ‘sub’.

Hic autem plura quaeri possent.

[UTRUM TANTUM DUAE DEBEANT
ESSE HIERARCHIAE ANGELICAE]

Primo enim videtur quod tantum duae debeant esse hierarchiae angelicae.

195 1. Angelici enim spiritus tantum duplē vim habere dicuntur, scilicet contemplativam et ministratoriam vel Deo assistrīcēt ad nos conversivam. Quae duplex vis in definitione hierarchiae tangit, ut dictum est: contemplativa per scientiam et ministratoria per actionem. Ergo tantum duae debent esse hierarchiae, scilicet suprema, cuius est contemplativa propria, et infima, cuius est actio vel ministerium proprie.

2. Item, non videtur quod possit hierarchia distingui per contemplationem et ministerium eo quod haec sunt in omni hierarchia angelica; quippe utraque cadunt

---

173 quasi] *om. P* || et²] *a O* 182 hic] *om. C* 184 sancta] *scientia corr. ex facta P* 187 angelica] *om. O; marg. P* 190 hyperphania] *spat. -phania O* 195 enim] *om. C* 196 et²] *om. R* 199 est¹] *etiam P* 201 possit] possunt OP || hierarchia] hierarchiae BOPV

187–192 Resp. Ps.-Dionysius, *De cael. hier.*, cap. 6 (PL 122, 1040–50; Dionysiaca 3:828–34); proxime coll. ex Alex. Hal., *Glossa in 2 Sent. 9.7–8* (ed. Quaracchi, 2:88–89)

in definitione generali hierarchiae angelicae. Ergo convenit cuilibet hierarchiae universaliter.

^{3.} Item, cum ministracionis opera ex parte sint et propter aliquam imperfectio-²⁰⁵ nem, cum in futuro evacuabitur quod ex parte est, tunc evacuabitur ministerium et actio. Activa enim vita non est nisi in praesenti. Igitur aut tunc non erit hierarchiarum distinctio aut nunc penes aliquid aliud sunt distinctae.

Solutio. Ad primum videmus in compositione machinae mundanae inter quae-²¹⁰ libet duo valde diversa tertium ordinari medium, communicans naturam utriusque, ut inter terram et aerem ponitur aqua, et inter aquam et ignem aer, et inter aerem et caelum ignis, ut sic tota machina unum sit, licet constet ex diversis, quod ad ipsius universi facit decorum. Pulchritudo enim efficitur ex diversorum unione et convenientia vel convenientium diversitate.

Similiter cum, ut dictum est, sit hierarchia divina et humana, inter haec tam-²¹⁵ quam multum discrepantia collocatur quasi media hierarchia angelica, ut ex omnibus, scilicet capite et corpore, fiat unum. Quae hierarchia angelica communicat cum utraque, sicut vermis in corpore unit ossa ex se non unibilia vel ossa carni. Et ideo oportet hierarchiam angelicam quoquo modo convenire cum divina quod fit per contemplationem eius; *I Ioan. 3: "Similes ei erimus; quoniam videbimus* ²²⁰ *eum sicuti est."* Et etiam cum humana quod fit per actionem. Hierarchia enim humana quasi totaliter est activa. Et ideo dictum est bene quod hierarchia angelica suprema est contemplativa et infima activa. Ex quibus ut fiat unum exigitur me-²²⁵ dia hierarchia, quae cum utraque communicet, et ita erunt hierarchiae angelicae tres.

Ad secundum. Licet contemplatio et actio sint in qualibet hierarchia, tamen possunt hierarchiae penes haec distingui, id est penes principaliorem vel excellentiorem horum participationem. Unde dicendum quod suprema angelicarum hierarchiarum maxime est contemplativa et ad Deum conversa. Quod patet. Seraphim enim sunt conversi ad eum per amorem excellenter, et cherubim per cognitionem. Unde in plenitudine scientiae sonat eius nomen 'throni' per inhabitantem in eis divinam maiestatem. Infima vero hierarchia est maxime activa, ut patet ex eorum officiis nominibus eorum impressis, ut post dicetur. Media vero hierarchia cum quadam aequalitate habet utrumque, scilicet contemplationem et actionem. Unde quia per ipsam ordinatur infima hierarchia ad supremam angelicam, sicut ²³⁰ in definitione hierarchiae angelicae suprema tangitur per scientiam et infima per actionem, sic media per ordinem.

Ad tertium. Quod sicut in sanctis hominibus in caelo, ut dicit Augustinus, erit potestas comedendi, sed actus ipse ibi non erit, et plures virtutes sine suis ope-

---

²⁰³ convenit] conveniunt BCR || cuilibet] eras. B; om. CR ²¹⁵ sit] sint C ²³⁰ sunt] sicut R || eum] deum R ²³¹ plenitudine] plenitudinem BCOP ²³⁵ ordinatur] ordinantur O

²⁴⁰ ribus; sic in angelis post diem iudicii erunt potestates operum et ministeriorum, sed actus ipsi non erunt.

Sed tunc inferes: ergo frustra erunt illae potestates. Potentia enim quae numquam in actu exit frustra esse videtur.

²⁴⁵ Respondeo quod potentiae quaedam sunt tantum propter suos actus, ut potentiae materiales; et ideo tales frustra sunt nisi consequatur actus. Sed aliae potentiae sunt quae magis proprie dicuntur potestates, quae non tantum propter actus sunt, sed potius ad decorum et bonitatem eorum quorum sunt. Et tales sunt istae de quibus loquimur. Et ideo non sunt frustra, si careant suo actu.

²⁵⁰ Dicto de hierarchiae angelicae divisione, consequens est dicere de singulis dividentibus. Et primo de prima hierarchia quae continet tres ordines, scilicet seraphim, cherubim, thronos.

Et incident circa eam plures quaestiones.

[UTRUM THRONI DEBEANT
ESSE DE HAC HIERARCHIA]

^{1.} Prima: videtur quod throni non debeant esse de hac hierarchia. Prima enim hierarchia, ut dictum est, per hoc distinguitur ab aliis et ‘prima’ dicitur, quia ipsius est actus virtutis contemplativae, qui actus est tantum in Deum. Iudicare vero, qui est actus thronorum, est actus virtutis activae, et est in inferiora, non in Deum tantum. Igitur throni non sunt de hac hierarchia.

^{2.} Item, motus virtutis humanae in Deum nunc aut est fidei aut spei aut caritatis, quibus singulis respondebit in patria aliquid. Id autem quod eis respondebit ²⁶⁰ habent angeli in patria, quia vis humana in Deum non est diversa specie forte a virtute angelica in Deum. Sicut ergo est in angelis virtus et motus virtutis in Deum respondens fidei, scilicet contemplatio; et similiter respondens caritati, scilicet fruitio vel ipsum, ita erit aliqua vis et aliquis motus angelorum in Deum respondens spei. Quod quia thronis non videtur convenire, non erunt throni de prima hierarchia.

^{3.} Item, praecedit cognitio naturaliter dilectionem; non enim diligitur nisi aliquo modo praecognitum. Et similiter cognitio praecedit iudicium. Ergo ordo primae hierarchiae, cuius est proprium cognitio, est prior quam ille cuius est proprium diligere et quam ille cuius est proprium iudicare. Igitur cherubim erit prior quam seraphim et quam throni.

^{4.} Item, iudicium potestatis est et throni attribuuntur Patri, sicut potentia; et cherubim Filio, sicut sapientia; et seraphim Spiritui Sancto, sicut caritas. Ergo cum

---

²⁴⁰ et] etiam BCOR, add. C   ²⁴¹ ipsi] ibi V   ²⁴² enim] om. C   ²⁴⁴ respondeo] solutio V   ²⁴⁶ dicuntur] om. C   ²⁴⁸ si] licet C   ²⁴⁹ angelicae] om. C   ²⁵⁰ prima] om. BC   ^{253–254} prima² ... hierarchia] om. (hom.) BCR   ²⁶¹ sicut] sic O   ²⁶³ et] vel V   ²⁶⁹ prior] natura add. C   ²⁷¹ et¹] etiam add. P

in Trinitate prima persona sit Pater et media Filius et tertia Spiritus Sanctus, non quod sit ordo et prioritas et posterioritas in divinis personis, sed quia Pater est qui a nullo et Filius a Patre et Spiritus ab utroque. Igitur primus ordo primae hierarchiae erunt throni, et secundus cherubim, et tertius seraphim, cuius contrarium dicunt et Dionysius et Gregorius.²⁷⁵

Solutio. Ad primum dicendum quod prima hierarchia ab aliis distinguitur, quia illius excellenter est scientia sive contemplatio, qui est actus in Deum. Unde et haec hierarchia dividitur secundum quod cognitio vel contemplatio in Deum dividitur. Est enim Deus essentia quaedam et totus est essentia. Alia enim, ut angeli, animae, et corpora, non sunt totaliter essentia, sed ratione suae formae. Essentia enim dicitur ab ‘esse’ vel e contrario. Illa autem non sunt nisi ratione suae formae. Et ideo non totaliter sunt essentiae. Sed quia Deus est totus forma, totaliter est essentia; et non tantum essentia, sed essentia maxime communicabilis, cuius ratio est, quia est totaliter forma. Forma enim est communicabilis sui, materia non. Et ideo composita ex materia et forma non totaliter sunt communicabiles, sicut nec totaliter essentiae. Et non tantum est essentia summae communicabilis, sed etiam est communicabilis sui secundum merita eorum qui communicant. Quod autem est essentia totaliter, ideo est veritas. “Unumquodque enim sicut se habet ad esse, sic se habet ad veritatem,” ut dicit Philosophus. Quia communicabilis totaliter, ideo non tantum bonus sed bonitas. Quia secundum merita se singulis, scilicet tantum bonum communicat, ideo iustitia est. Ergo hierarchia Dei excellenter contemplativa sic dividetur, ut unus illius hierarchiae ordo praecipue insistat contemplationi Dei, scilicet boni; et alius, veri; et tertius, iusti.²⁸⁰²⁸⁵²⁹⁰

Primus, seraphim: cognitio enim boni non est aliud quam amare. Secundus, cherubim: cognitio enim veri non est nisi scientia. Tertius, throni: quorum primus actus non est iudicare, sicut supposuit opponens, sed potius contemplatio Dei, ut est iustus. Ad quem consequitur actus secundus, scilicet iudicare, qui in Deum non est, sed in inferiora. Non igitur sequitur quod throni non sint de prima hierarchia, quia actus eorum est iudicare, qui in Deum non est. Sed si principalis et primus eorum actus in Deum esset, sequeretur quod non esset de prima hierarchia.²⁹⁵

Ad secundum dicendum quod sicut fidei in patria respondet cognitio per speiem, cui respondet cherubim, et caritati imperfectae in via respondet perfecta in patria, cui respondet seraphim; sic spei in via respondet praesentia sperati, cui respondet throni. Throno enim rex praesens est, sicut locatum suo loco.³⁰⁰³⁰⁵

---

275 Filius] qui add. R 282 corpora] corpus O 286 enim] autem BR 287–288 communicabiles] communicabilia R 289 est] om. P 299 sicut] rep. C 300 actus] om. P 302 in Deum] iudicium P 303 principalis] principaliter P

290–291 Arist., *Metaph.* 2.1 (993b 30–31); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 42 (ed. Hemesse, 118)

Ad tertium. Est prius natura et prius dignitate. Fateor scientia vel cognitio
 310 natura prior est dilectione, sed dignitate posterius. Dignius enim et excellentius
 donum est caritas quam scientia. Caritas enim vehementius unit habentem cum
 amato quam scientia; I Cor. 6: “Qui adhaeret Deo unus spiritus est”; I Cor. 13:
 Si habuerint “omnem scientiam et noverim omnia mysteria caritatem autem non
 habuerim” etc.

315 Ad quartum. Licit in Deo idem sint penitus bonitas et scientia et iusta potestas,
 tamen haec in se, licet non in Deo, ordinem quemdam habent. Et est bonitas
 excellentior et melior quam veritas; et veritas vel scientia quam potestas. Et ideo
 virtus vel bonum cuius obiectum est. Bonitas est excellentior quam illa cuius
 320 obiectum est veritas; et illa cuius obiectum est veritas quam illa cuius obiectum est
 potestas. Cum ergo obiectum caritatis et seraphim proprie sit bonitas, cherubim
 vero veritas, thronorum potestas, erit seraphim excellentior quam cherubim, et
 cherubim quam throni.

Ad obiectum autem dicendum quod distinctio personarum est tantum penes
 esse ab alio vel ab aliis vel a quo alias vel alii. Unde distinctio divinarum per-
 325 sonarum est tantum penes originem. Sed trium ordinum primae hierarchiae non
 est distinctio penes originem. Et ideo non est necesse quod primo et medio et
 tertio in personis divinis respondeant primum et medium et tertium in ordinibus
 angelicis primae hierarchiae. Insuper quae attribuuntur personis per appropria-
 330 tionem aequaliter et similiter convenient omnibus, licet propter nos approprientur
 singula singulis. Et ideo non oportet ordinem angelorum secundum rem sequi
 ordinem eorum quae sunt tantum secundum nos.

Consequens est ut de media hierarchia aliquid dicamus, de cuius ordinibus
 discordare videntur sacri Doctores, Gregorius scilicet et Dionysius. Ponit enim
 Dionysius quod superior ordo hierarchiae secundae sunt dominationes, medius
 335 virtutes, tertius potestates. Et in hoc quod ponitur primus ordo huius hierarchiae
 dominationes et tertius potestates convenerunt omnes. Sed in hoc quod ponitur
 medius ordo huius hierarchiae virtutes discordant. Dicit enim Gregorius quod
 medius ordo huius hierarchiae sunt principatus, et virtutes sunt primus ordo tertiae
 340 hierarchiae. Sed Dionysius e contrario ponit principatus esse primum ordinem
 tertiae hierarchiae et virtutes medium secundae.

---

310 posterius] posterior P 311 habentem] amantem P 312–314 I Cor.² ... etc.] om.
 OPV 313 mysteria] ministeria C 324 esse] om. BCR || quo] qua C 336 tertius]
 om. P

312 I Cor. 6,17 312–314 I Cor. 13,2 334–335 Resp. Ps.-Dionysius, *De cael. hier.*, cap. 8
 (PL 122, 1053; Dionysiaca 3:869) 337–339 Greg. Magnus, *In Evang.* 2, hom. 34,7 (PL 76,
 1249) 339–340 Ps.-Dionysius, *De cael. hier.*, cap. 8–9 (PL 122, 1053–55; Dionysiaca
 3:869, 892)

〔UTRUM GREGORIUS VEL DIONYSIUS
DE ORDINE HIERARCHIAE VERIUS DIXERIT〕

Super quo merito quaeritur quis verius dixerit.

1. Et videtur quod Gregorius hac ratione. Cum tria sint in definitione hierarchiae, ut supra dictum est: ordo, per quem potestas intelligitur, et scientia et actio; cum singula omnibus convenient hierarchiis, tamen principalius scientia primae et potestas mediae et actio tertiae convenit hierarchiae. Igitur cum virtutes non sint ³⁴⁵ nomen potestatis, sed potius principatus, videtur quod principatus debeat esse de secunda hierarchia potius quam virtutes, sicut dicit Gregorius. Cuius oppositum ponit Dionysius.
2. Item, videtur quod dominationes unus ordo esse non debeat specialiter, eo quod commune est omnibus superioribus suis inferioribus dominari ordinibus, ³⁵⁰ sicut dicit beatus Dionysius.
3. Item, sicut dicit Dionysius *De divinis nominibus*, non est idem regnum et dominatio. Si ergo est unus ordo penes deiformitatem dominationis, quare non similiter est unus ordo penes deiformitatem regni?
4. Item, ex libro *De divinis nominibus* videtur quod potestas praecedit dominationem, et virtus utrumque. In priori enim capitulo agitur a Dionysio de virtute, deinde de potestate, deinde de dominatione. Igitur propter deiformitatem si talis est ordo eorum in Deo, erit et consimilis ordo in hac hierarchia. Igitur male ordinantur ordines huius hierarchiae, cum primo ponitur dominationes, secundo virtutes, tertio potestates. Sunt enim “novissimi primi, et primi novissimi.” ³⁵⁵ ³⁶⁰

〔RESPONSIONES〕

Ad primum dicendum quod sicut dictum est quod prima hierarchia habet scientiam superexcellenter, et ideo dividitur secundum divisionem scientiae. Similiter secunda excellenter habet tamquam sibi proprium potentiam, quam dixit Dionysius in definitione hierarchiae ordinem; et tertia actionem. Et ideo secunda subdividitur secundum divisionem potentiae. Potentia autem dividitur secundum ³⁶⁵ divisionem eorum super quos est potentia vel potestas. Est autem potestas vel super homines vel super angelos vel super daemones. Potestas super angelos residet penes dominationes. Potestas super homines penes principatus. Potestas super daemones residet penes potestates. Dominationes enim dicuntur qui ceteris inferioribus dominantur. Principatus vero, qui provinciis et populis praesunt, ³⁷⁰

---

343 quem] quam CO   363 dixit] dicit V   369 residet] *om. V*

347 Resp. supra   348 Ps.-Dionysius, ibid.   351 Ibid., cap. 8 (PL 122, 1053–54; Dionysiaca 3:869–73)   352–353 Ps.-Dionysius, *De div. nom.*, cap. 12 (PL 122, 1168; Dionysiaca 2:528–29)   355–357 Resp. cap. 8, 10, 12 (PL 122, 1156–69)   360 Resp. *Matt.* 19,30 et *Marc.* 10,31   364 Ps.-Dionysius: “Hierarchia est ordo divinus et scientia et actio deiforme,” *De cael. hier.*, cap. 3 (PL 122, 1044; Dionysiaca 3:785)

sicut praefuit Michael Iudeis et nunc Christianis, de quibus legitur in *Dan.* 10: “Princeps regni Persarum restiti mihi uno die et ecce Michael unus de principibus primis venit ad adiutorium meum.” Potestates vero sunt qui aereas potestates coercent, ne quantum vellent noceant.

375 De contrarietate autem illa quae videtur inter Dionysium et Gregorium quid dicam? Fateor nescio, nisi quod hoc credo quod eundem ordinem quem dixit Gregorius ‘principatus’, dixit Dionysius ‘virtutes’, et e contrario. Nec mirum: virtus enim vel fortitudo decet principem. Unde *Ex.* 19: “Electis viris strenuis de cuncto Israel, constituit eos principes populi”; *I Macch.* 2: “Iudas Machabaeus 380 fortis viribus a iuventute sua sit vobis princeps”; *I Par.* 5: “Porro Iudas, qui erat fortissimus inter fratres suos, de stirpe eius principes germinati sunt”; *Ezech.* 34: “Ego Dominus ero eis in Deum, et servus meus David princeps eorum.” David autem ‘manu fortis’ interpretatur. Et *Ezech.* 37: “David servus meus princeps eorum.”

385 Ad secundum dic quod sicut mediae hierarchiae appropriatur potestas, quae tamen in ceteris omnibus est, ita quaedam excellentia potestatis super ordines inferiores primo ordini huius mediae hierarchiae appropriatur. Si autem quaeritur quare potius iste ordo ‘dominatio’ dicatur quam ‘principatus’ vel ‘potestas’, id est quare potestas in angelos ‘dominatio’ dicatur potius quam ‘potestas’ in homines vel in daemones, dic quod ‘dominatio’ inter nomina potestatis est excellentius. ‘Potestas’ enim et ‘principatus’ dicunt tantum habitudinem ad subiecta, sed ‘dominatio’ ad subiecta et possessa. Et ideo hoc nomen datur illi ordini penes quem est excellentior potestas.

395 Ad tertium, ut dicit Dionysius *De divinis nominibus*: “Regnum est legis et ordinis distributio.” Si igitur dicatur distributio legis et ordinis omnibus, sic est solius Dei proprium. Si vero tantum inferioribus, tunc est proprietas communis regni et dominationibus et principatibus et potestatibus. Omnes enim sibi subditis leges imponunt, scilicet potestates daemonibus et principatus hominibus et dominationes bonis angelis.

400 Ad quartum. Aliter accipiuntur haec in Deo quam in angelis, quia ‘virtus’ dicitur ut dicit Dionysius ibi, quia “omnis virtutis est causa.” Et certe quia est omnis virtutis causa, omnipotens est; et sic potestas sequitur virtutem, sic iam dictam, in Deo. Et quia omnipotens est, dominatur super omne, et sic in Deo

376 quod²] per C 377 nec] nihil C 381 germinati sunt] spat. P 382 eorum] om. BCP 382–384 David²... eorum] om. (hom.) R 383 37] 3.6.7 P 395 ordinis²] in add. P 401 est¹] om. PV

371–373 *Dan.* 10,13 378–379 Re vera *Ex.* 18,25 379–380 *I Macch.* 2,66 380–381 *I Par.* 5,2 381–382 *Ezech.* 34,24 382–383 Resp. Isidorus, *Etymol.* 7.6.64 (ed. Lindsay) 383–384 *Ezech.* 37,25 394–395 Ps.-Dionysius, *De div. nom.*, cap. 12 (PL 122, 1168; Dionysiaca 2:529) 401 Ibid., cap. 8 (PL 122, 1156; Dionysiaca 2:417–18)

dominatio sequitur potestatem. Sed haec multo aliter et non proportionaliter accipiuntur in angelis; et ideo ordo est dissimilis.

405

[DIVISIO HIERARCHIAE ANGELICAE TERTIAE]

Sequitur de tertia hierarchia, quae secundum Dionysium continet principatus, archangelos, angelos; secundum Gregorium et Bernardum virtutes, archangelos, angelos.

1. Et primo quaeritur divisio huius hierarchiae. Cum enim prima hierarchia dividatur penes scientiae divisionem et media penes divisionem potentiae, patet quod ⁴¹⁰ haec dividi debet secundum divisionem operationis.

2. Secundo quaeritur, cum angeli sint ordine ultimi et virtutes secundum Dionysium medii et seraphim supremi, quaeritur quare omnibus convenit nomen ultimi et medii ordinis. Omnes enim beati spiritus et ‘angeli’ et ‘virtutes’ dicuntur potius quam primi. Non enim dicuntur omnes ‘seraphim’.

415

Solutio ad primum. Haec hierarchia dividi potest secundum divisionem eorum in quos vel circa quos est operatio sic. Aut enim utilitati et custodiae principis; aut multitudinis quae est sub principe; aut singulorum qui sunt partes multitudinis. Si primum: principatus secundum Dionysium, secundum Gregorium virtutes. Si secundum: archangeli. Si tertium: angelii.

420

Ad secundum. Omnes dicuntur ‘virtutes’ generaliter, quia cum tria sint: essentia, virtus, et operatio, Deus proprie dicitur ‘essentia’ et primo, et alia per posterius, ut dictum est in primo libro. Et quia operationes exeunt ab essentia mediante virtute, et actiones exeunt a Deo, qui proprie est essentia mediatis spiritibus illis, merito omnes illi spiritus dicuntur ‘virtutes’. Omnes etiam ‘angeli’ dicuntur, quia sicut cognoscimus, sic nominamus. Cognoscimus autem illos spiritus per operationes eorum manifestas nobis. Et ideo omnes nominamus ab operatione manifestissima, et prima qua nobis coniunguntur.

425

Vel secundum Dionysium, quia quod habet aliquis inferiorum habet quilibet superior. Et ideo omnes habent quod habent angeli, qui sunt ordo ultimus. Et ⁴³⁰ ideo omnes ‘angeli’ dici possunt, non autem omnes ‘seraphim’ vel ‘throni’. Sed secundum hanc rationem tres primi ordines ‘throni’ dici possent, et omnes ordines praeter ultimum dici possent ‘archangeli’. Non nominamus autem omnes ‘seraphim’, quia hi nominantur ab excellentissima dispositione per quam Deo propinquissime coniunguntur. Et ideo est haec dispositio remota valde a cognitione nostra, et per consequens haec nominatio.

435

---

412 sint] in add. P 413 quaeritur] del. B; om. CR 417 enim] quod sistunt C 423 operationes] actiones R 425 etiam] enim BCR 427 manifestas] manifestatas V

406–407 Ps.-Dionysius, *De cael. hier.*, cap. 9 (PL 122, 1056; Dionysiaca 3:892) 407–408 Greg. Magnus, *In Evang.* 2, hom. 34.7 (PL 76, 1249) et Bern., *De consid.* 5.4 (ed. Cist., 3: 472–73) 419 Resp. supra 423 Resp. Fishacre, In 1 *Sent.* 8

2.1 HIC CONSIDERANDUM EST QUID etc., cap. 2.

DEINDE UTRUM AB IPSA CREATIONE, quod solvitur cap. 5: IAM NUNC INQUIRERE.

440 2.2 ORDO ANGELORUM DICITUR MULTITUDO etc. Cum omnes et singuli omnia gratuita dona habeant, secundum hanc definitionem ordinis omnes caelestes spiritus sunt unius ordinis, et sic non essent plures ordines. Propterea diligenter considerandum quomodo ordo ab ordine distinguitur, cum in omnibus donis convenient.

445 Cum igitur singuli singula habeant dona communiter, si distinguuntur ab invicem, distinguuntur per hoc quod habent ea diversimode. Hoc autem erit aut in habendo omnia diversimode aut unum aliquod eorum. In habendo omnia diversimode, ut si seraphim habeat omnia in summo gradu; et similiter cherubim omnia, sed in inferiori gradu; et sic de aliis. Quod et si verum sit in ordinibus angelorum, tamen non solum in hoc distinguuntur. Si verum est quod hic dicitur, scilicet in aliquo munere gratiae eos qui unius ordinis sunt simulari, non enim dicit in omnibus muneribus gratiae; et similiter hac eadem distinctione, cap. 4, in illa auctoritate Gregorii: IN ILLA SUMMA CIVITATE, etc. Dicit idem Gregorius EIUS REI; non dicit ‘earum rerum’.

455 Si autem distinguuntur in habendo aliquod donorum diversimode, hoc potest esse dupliciter, scilicet aut quod per hoc distinguuntur quod tantum aliquod donum in diversis gradibus habitum distinguat singulos ordines, aut singula dona nisi singulis ordinibus diversimode habita. Primum horum duorum non concedit Magister, parum infra ibi VERBI GRATIA SERAPHIM DICUNTUR etc.

460 Erit igitur secundum quod poterit adhuc dupliciter esse, scilicet vel quod excellentius habeant singuli ordines dona singula, vel aliquo modo essentialius. Primum potest esse dupliciter, scilicet aut quod unus quis ordo, ut throni, habeat excellentius unum aliquod donum quam quis alius ordo habeat illud donum. Quod quidem falsum est, quia et omnia et singula dona excellentius 465 habent superiores ordines quam inferiores. Vel quod throni habeant excellentius unum aliquod donum quam aliquod aliud donum. Et nec hoc videtur mihi verum; quippe aequaliter habent caritatem et scientiam, ut dicitur cap. 4, infra ibi TANTUM ENIM UT TRADIT AUCTORITAS COGNOSCIT. Ergo ad ultimum: per hoc ordines distinguuntur ab invicem quod singuli ordines singula habent dona

437 quid] quidem O; quibus P; om. R || etc.] om. BCR 438 5] infra P 443 distinguatur] distinguitur C 450 quod hic] om. C 458 nisi] a P 459 infra] in add. P 460 secundum] singula add. O 462 dupliciter] duplex C 463 habeat¹] habeant C

438–439 Resp. cap. 4 (ed. Grottaferrata, 1:373) 453 Resp. cap. 3, n. 2 (ed. Grottaferrata, 1:372) 459 Resp. cap. 2, n. 2 (ed. Grottaferrata, 1:371) 467–468 Resp. cap. 3, n. 3 (ed. Grottaferrata, 1:373)

sibi essentialiora; verbi gratia, cum habeat cherubim omnia dona, tamen donum ⁴⁷⁰ scientiae est ei essentialius quam aliud donum.

Quod per tale exemplum imaginari potest. Scimus quia scutum non a colore cuiuslibet partis nominatur, sed a colore pedis. Campus enim scuti talis coloris esse dicitur qualis est pes scuti. Si igitur hic esset scutum aliquod novem depictum coloribus, sed in pede album, et aliud scutum similiter eisdem novem ⁴⁷⁵ coloribus depictum, sed in pede nigrum, et sic quidem novem scuta, haec quidem scuta in omnibus coloribus convenienter; tamen in hoc distinguerentur, quod singula singulos haberent colores in pede, et ideo quasi essentialiores.

Sed quia in angelis non sic est pars et pars, sed sunt simplices et indivisibles, similius simile conabimur assignare. Sit *a* punctus in aliquo vitro rubeo colore ⁴⁸⁰ tincto, cui opponatur aliiquid octo aliis coloribus depictum. Inerunt procul dubio puncto *a* novem colores, sed tamen ab unico eorum denominatur qui est ei essentialior, scilicet a rubore. Et tamen punctus partem et partem non habet. Omnes ergo angeli unius alicuius ordinis in illo uno munere gratiae dicuntur similes, ⁴⁸⁵ quod illis est essentialie.

Et sic potest exponi: PLENIUS, id est essentialius, cap. 4, in auctoritate Gre-
gorii: IN ILLA SUMMA etc.

2.2 VERBI GRATIA SERAPHIM, cap. 3.

Hi essentialius possident donum caritatis quam aliud aliud donum. Et missi ad nos, nos accendunt. QUI PRAE ALIIS etc., quasi dicat caritas est eis essentialior quam aliud aliud donum. CHERUBIN: hi essentialius habent donum scientiae quam aliud aliud donum et missi ad nos: nos instruunt. QUI PRAE ALIIS inferioribus. THRONUS: hi essentialius habent donum iudicii quam aliud aliud donum. Et missi ad nos docent iudicare. IUDICIA DECERNAT, quantum ad executionem; per scientiam enim quae ‘cherubim’ dicitur ‘discer-⁴⁹⁰nit’. DOMINATIONES: istis essentialior est dominatio quam donum aliud, qui et missi ad nos docent dominari et praeesse, sicut decet. PRINCIPATUS: istis est donum reverentiae essentialius quam aliud donum, et missi ad nos docent revereri superiores nostros. Et quidam hos praeponunt dominationibus, quia revereri est melius, quia communius, quam dominari. Plures enim subsunt quam praesunt. ⁴⁹⁵ Sed rationabilius dominationes praeponuntur, quorum est praeesse. POTESTATES: quibus essentialius adversas coercere potestates, et ad nos missi hoc faciunt;

⁴⁷⁰ essentialiora] essentialia V 482 puncto] *om. P* || tamen] tantum BCR 488 3] seraphim add. P 489 quam] ad add. P 490 nos accendunt] non ascendunt C || ac-
cendunt] corr. ex attendunt P 492 ad] post hanc litteram, id est post hanc divisionem ET
MISSI, continuatur quaedam littera in prima pagina 8 folii praecedentis, et incipit sic: ‘ad nos:
nos instruunt’, et est in 14 linea primae columnae illius paginae [i.e. f. 115ra] add. marg. R
493 thronus] throni P 493–494 aliquod] *om. V* 494 decernat] determinat P

486 Resp. cap. 3, n. 2 (ed. Grottaferrata, 1:372) 487 Ibid.

docent etiam et movent nos resistere. CETERIS inferioribus. UT VIRTUTES ADVERSAE etc.

505 Si per hoc ab aliis distinguuntur quod daemones coercent, igitur si stetissent angeli apostatae vel etiam homines, iam non distinguerentur. Sed etiam essent inutiles.

Item, cum finis melior sit his quae sunt ad finem, cum inter creaturas illi beati spiritus sint optimi, non ad has creaturas habebunt ordinem, sed potius e contrario aliae creaturae ad eos. Igitur non debent distingui secundum diversas habitudines eorum ad creaturas, sed potius inter se invicem absolute sine omni comparatione ad creaturas. Male ergo distinguuntur per hoc quod alii accendunt nos, et alii instruunt nos; alii movent recte iudicare; alii recte dominari; alii revereri; alii arcent daemones; alii faciunt mira; alii nuntiant magna; alii minora vel nos custodiunt.

Solutio. Dicimus quod ignis ab aqua distinguitur per hoc quod calefacit. Cum tamen multotiens non calefaciat, quia non est aliquid calefactabile praesens ei, tamen verius diceretur quod distinguitur per illam formam substantialem a qua est calefacere, si ipsa nobis esset nota. Sic melius diceretur, si diceretur potestas ab

510 aliis distingui per formam illam a qua est potestas coercendi daemones. Sed quia illa est nobis ignota, per id quod nobis notius est eos ab aliis distinguimus, non facientes melius, sed quod possumus. Et similiter responderi potest ad secundum.

2.2 VIRTUTES VOCANTUR: virtutibus est essentialius mira facere quam aliud donum. Et missi ad nos, ad nostram haec faciunt utilitatem. ARCHANGELI, quibus essentialius est nobis nuntiare. Et haec missi ad nos faciunt. Et forte cum maiora nuntiant archangeli, cum minora, ‘angeli’ dicuntur. ANGELI, quibus essentialius est nos custodire. Et hoc missi ad nos faciunt, sicut dicit Bernardus in 5 libro *Ad Eugenium*.

3.1 HAEC NOMINA ILLIS, cap. 4.

530 HAEC NOMINA, quae non a formis distinguenteribus quae ignoramus imponuntur, sed ab effectibus consequenteribus eas, ut saltem distinctionem eorum noscamus per effectus, qui non sufficimus essentialiem intueri distinctionem eorum. CONTEMPLATIONE, id est per hoc quod se mutuo contemplantur. A DONIS GRATIARUM, non a naturalibus. SED EXCELLENTER, id est essentialiter, ut dictum est. POSSIDETUR SINGULARITER. Igitur in omnibus sunt omnia bona gratuita. Sed proportionalia sunt gratuita et naturalia. Igitur et omnia bona

503 docent ... movent] movent etiam *om.* P || nos] reos BCR 508 quae] qui C
 517 calefaciat] calefiat O 519 si diceretur] *om. (hom.)* C || diceretur²] dicerentur
corr. ex diceretur P || potestates] potestas BCR; *corr. ex* potestas P 522 similiter]
 sic BCR 524 donum] est add. P 532 eorum] *om.* P 536 sed ... gratuita²] *om.*
(hom.) CO

527–528 Resp. Bern., *De consid.* 5.8 (ed. Cist., 3:472)

naturalia sunt in singulis. Igitur nulla forma naturalis est in uno quae in alio non sit. Igitur specie non differunt. In differentibus enim specie est aliqua forma in uno differentium quae in alio non est.

3.1 NIHIL TAMEN POSSIDETUR SINGULARITER. Probatio. Seneca *Ad Lucilium*:⁵⁴⁰ “Nullius boni sine socio iucunda est possessio.” Igitur tanto unumquodque donum possidetur iucundius, quanto communicatur a pluribus. Igitur si illi spiritus iucundissime possident, nihil singulariter habent.

Attendant religiosorum proprietarii quam longe absunt ab illa conversatione caelesti. Attendant et hoc cupidi, qui illa solum quaerunt quae non nisi singulariter possideri possunt, quorum ideo necessario esse non potest iucunda possessio.⁵⁴⁵

Item, nihil quidem proprium in divina hierarchia. Dicit enim Filius, *Ioan. 17*: “Omnia mea tua sunt, et omnia tua mea sunt.” Nec in angelica, ut hic dicitur. Quare ergo ad proprietatem nititur humana?

Item, qui non haberet nisi unam marcam stultus esset, si nollet eam dare ut fieret dominus mille marcarum; sic id modicum quod habes communica, et omnia quae aliorum sunt tibi erunt communia. Unde, ut dixi, *Ioan. 17*: “Omnia mea tua sunt,” quasi dicat ‘nolo habere proprium’, et sequitur: “et omnia tua mea sunt,” quasi dicat et per consequens ‘sum dominus omnium’; *Luc. 6*: “Date (scilicet prius) et dabitur vobis (post).”⁵⁵⁰

Item, nonne si vellem et in quantum possem ad hoc niterer quod tibi auferrem id quo tu es, id quod melius es ut homo, merito mihi essem inimicus? Certe cum aliquod bonum tibi soli approprias, cum bonum sit essentialiter sui communicativum, ad hoc conaris ut ei id quod bonum est auferas. Et ideo merito ipsa Dei creatura simul cum eius auctore te impugnabit; *Sap. 5*: “Armabit creaturam ad ultionem inimicorum.” Inimici enim sunt creaturae qui ei quod habet optimum, scilicet quo est bona, conantur auferre; *Iac. 5*: “Agite nunc, divites, plorate ululantes in miseriis, quae advenient vobis. Divitiae vestrae putrefactae sunt et vestimenta vestra a tineis comesta sunt. Aurum et argentum vestrum aeruginavit (ecce appropriatio et sequitur inimica persecutio), et aerugo eorum in testimonium vobis erit, et manducabitis carnes sicut ignis.”⁵⁵⁵

Item, cum potentia Patri, sapientia Filio, bonitas vero Spiritui Sancto appro prietur, qui creaturis quantum in te est aufers bonitatem, scilicet communicacionem tibi appropriando, nonne Spiritum Sanctum impugnas? Et ideo non tantum creaturam sed Creatorem Spiritum habebis adversarium; *Sap. 5*: “Contra illos

^{538–539} igitur ... est] *om. BCR*   ⁵⁴⁵ qui] quae *BCPR*   ⁵⁵³ et²] quod *C*   ⁵⁵⁴ dicat] diceret *C*   ⁵⁵⁶ in] *om. BCR*   ⁵⁶⁰ armabit] *armabis BCR*   ⁵⁶⁸ qui] quae *C*

^{540–541} Seneca, *Ad Lucilium epist. moral.* 6.4 (ed. Reynolds, 1:10); cf. *Auctoritates Aristote lis*, n. 17 (ed. Hamaesse, 274)   ^{547–548} *Ioan.* 17,10   ^{552–553} *Ibid.*   ^{554–555} *Luc.* 6,38   ^{560–561} *Sap.* 5,18   ^{562–566} *Iac.* 5,1–3   ^{570–571} *Sap.* 5,24

stabit spiritus virtutis.” Quippe in Spiritum, quia in bonitatem peccant, quod est peccatum, ut videtur, irremissibile; *Matt.* 12: “Quicumque dixerit verbum contra Filium, remittetur ei; qui autem dixerit contra Spiritum Sanctum verbum, non remittetur ei neque in hoc saeculo neque in futuro.” Et ideo *Eccli.* 10: “Nihil ini-
575 quius quam amare pecuniam.” *I Cor.* 3: “Omnia vestra” etc. Alioquin quomodo verum est: “Vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona?” Ergo valde sui communicativa.

3.1 PERFECTIUS PERCEPERINT quam inferiores, TAMEN EX PRAECIPUIS SORTITI SUNT VOCABULA, ut cherubim, quia praecipue habet scientiam, ab
580 ea nominatur. Sed quid sit hoc praecipuum? Numquid magis habet scientiam quam caritatem? Non. Sed praecipuum, ut dictum est, habet quod sibi habet essentialius. QUAM SCIENTIA, ut patet *I Cor.* 13. SCIENTIA NAMQUE in mente. INFORMAT IUDICIUM, id est sententiam in ore.

3.2 QUAM PLENIUS ACCEPIT. Aut dicis ‘pleniū’ quam alius et tunc quilibet
585 de octo superioribus ordinibus haberet nomen, non ab uno dono, sed ab omnibus; et tunc infimus ordo careret nomine. Aut dicis ‘pleniū’ quam aliud donum; et tunc seraphim haberet pleniū caritatem quam scientiam, et cherubim scientiam quam caritatem. Quod totum falsum est, ut dicitur isto eodem capitulo, parum infra TANTUM ENIM etc. Intellige ergo hoc ‘pleniū’, sicut supra dixi, id est
590 essentialius, sicut dictum est in exemplo de scuto et de puncto.

Aliter solvuntur dicentes quod non dicit omnis eius rei, sed eius rei indefinitae. Vel aliter: cherubim habet pleniū scientiam et seraphim minus plene, non in habitu, sed in officio vel in usu.

3.3 TANTUM ENIM UT AIT AUCTORITAS COGNOSCIT etc. Cognitio enim
595 concomitatur dilectionem; *Eccli.* 1: “Praebuit illam (scilicet sapientiam) diligentiibus se”; *Eccli.* 2: “Diligit illum et illuminabuntur corda nostra”; et eodem: “Qui diligunt eum replebuntur lege ipsius.”

3.4 ILLA AUCTORITAS Gregorii: ut comparatio quae importatur per ‘pleniū’. ILLE ENIM ORDO, scilicet cherubim. AB OMNI RE naturaliter. ALIIS accepit.
600 SED AB ALIQUA RERUM indefinite.

3.5 QUAEDAM dona. ALIIS donis. MAGIS POLLENT quam aliis muneribus. QUIBUSDAM donis.

4.1 IAM NUNC INQUIRERE, cap. 5.

UTRUM ISTI ORDINES etc.

---

572 irremissibile] irremiscibile C 578 praecipuis] principiis C 586 careret] caret P
593 in²] om. BCR 594 ait] tradit ed. 599 accepit] acceperit P

572–574 *Matt.* 12,32 574–575 *Eccli.* 10,10 575 *I Cor.* 3,22 576 *Gen.* 1,31 582 *I Cor.*
13,8–13 589 *Resp.* n. 3 (ed. Grottaferrata, 1:373) || Supra, cap. 2 595–596 *Eccli.*
1,10 596 *Eccli.* 2,10 597 *Eccli.* 2,19 598 Vide supra, n. 2 (ed. Grottaferrata, 1:372)

[UTRUM ANGELORUM ORDINES A CREATIONIS INITIO DISTINCTI FUERINT]

Ad hanc quaestionem, sicut hic patet, respondendum. Cum sint bona naturalia et bona gratuita, et haec sibi proportionalia, scilicet ut in quibus sunt ampliora naturalia, sint et ampliora gratuita dico instantibus, quamvis angeli in sua creatione non fuerint distincti secundum gratuita, quae nondum habuerunt, distincti tamen fuerunt secundum dona naturalia.

Nec tamen dicendum quod tunc secundum ordines fuerunt distincti, quia ordo ad dona gratuita spectat, non ad naturalia, ut patet ex definitione ordinis superius data, cap. 2 huius distinctionis, infra ORDO ANGELORUM DICITUR etc. SUAE CONDICIONIS, id est creationis. DE ORDINE NAMQUE SUPERIORI etc., quasi dicat casus superioris est causa vel magna occasio casus inferiorum. Et ideo attendant superiores quam gratuiter peccant cum peccant, et ideo gratuiter punientur; *Sap.* 6: “Iudicium durissimum in his, qui praesunt, fiet.” APOSTOLUS ETIAM etc., *Eph.* 6: “Non est nobis collectatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principatus et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum.” Ecce etiam malis nomen dignitatis non aufertur. Hoc est contra multos qui prelatos suos, quia mali sunt, indignos honore arbitrantur.

Contra. I *Tim.* 5: “Qui bene praesunt presbyteri duplice honore digni habentur,” scilicet uno, quia praesunt, et alio, quia bene. Igitur ad minus unico honore dignus est qui praeest, licet male; *Eccli.* 4: “Presbytero humilia animam tuam.” Non dicit ‘bono’, sed simpliciter. Attende etiam quam modicum bonum est potestas vel dignitatis nomen quod remanet in his qui magnis bonis carent. Magna enim bona, ut dicit Augustinus, sunt virtutes, minima haec corporalia, media natura spiritualis; *Eccli.* 7: “Noli quaerere a domino ducatum, neque a rege cathedram honoris.”

4.1 QUI CUM IN MALIS etc., id est cum sint ministri, parati ad malum faciendum.

4.2 NON ENIM TUNC CARITATE ARDEBANT, ut nunc seraphim, NEC SAPIENTIA POLLEBANT, ut nunc cherubim, NEC IN EIS DEUS SEDEBAT, ut nunc in thronis.

4.3 ANTE CASUM QUORUNDAM, id est illorum qui ceciderunt. NONDUM HABEBANT DONA gratuita, licet naturalia. CONVENIUNT nunc boni. SED QUIBUSDAM, id est malis. ALIIS, id est bonis. APPOSITA SUNT haec dona.

607 sint et] sunt P 610 fuerunt] fuerint BCOP 612 huius distinctionis] om. OP 614 dicat] diceret P 616 punientur] punirentur C 622 scilicet] in add. BCR 627 domino] homine BCR 629 in] om. R 636 dona] bona P

612 Cap. 2, n. 2 (ed. Grottaferrata, 1:371) 616 *Sap.* 6,6 617–619 *Eph.* 6,12 621–622 I *Tim.* 5,17 623–624 *Eccli.* 4,7 626–627 Resp. Aug., *De lib. arb.* 2.19 (CCL 29, 271) et *De Gen. ad litt.* 12.24 (CSEL 28.1, 416) 627–628 *Eccli.* 7,4

ALIQUI EORUM, id est singuli. UT PRAEDIXIMUS, dist. 3. ET SAPIENTIA AMPLIUS PERSPICACES, *Prov.* 1: “Intelligens gubernacula possidebit.” Sic est ordo in triumphante. Sed heu! in militante e contrario fit. Corpus Christi ecclesia est; *Eph.* 1: “Ipsum dedit caput super omnem ecclesiam, quae est corpus ipsius.” In hoc corpore oculi sunt isti scientes de ecclesia, sed non ubi deceret oculos ponuntur, scilicet in supremo loco. Hi enim sunt magis inopes in ecclesia. Unde conqueritur Christus in *Psalmo*: “Oculi mei languerunt p[ro]ae inopia.”
 4.3 ILLE PONDERARE POTUIT, id est inclinationes cognoscere, vel id est pondus, scilicet inclinationes eis dare; *Job* 28: “Qui fecit ventis pondus,” id est spiritibus. QUI OMNIA IN NUMERO etc., *Sap.* 11. Igitur nihil superfluum in universo, nec minima musca. IN NUMERO, MENSURA, ET PONDERE.

Primo quaeratur horum trium distinctio in creaturis; secundo quomodo omnia in his tribus disposita esse possint; tertio quomodo haec Deus sint, sicut dicitur
 650 parum infra.

〔 QUOMODO NUMERI, MENSURAE, ET
PONDERIS DISTINCTIO IN CREATURIS SIT 〕

Ad primum dicendum quod forma creata dupliciter est, scilicet absoluta vel comparata. Absoluta numerus est; quippe est una forma prima creata per cuius replicationem fit omnis forma, sicut per replicationem unitatis fit omnis numerus. Et ipsa prima forma etiam numerus est. Sed sicut unitas est numerus, quia ipsa est potentia omnis numerus.
 655

Forma autem comparata ‘virtus’ vocatur, et est ipsa quasi duplex virtus. Est enim virtus activa rei similis sibi, et virtus inclinativa ad situm suum in universo. Secundum quod est virtus activa, quia non est infinitae potentiae in agendo, sed finitae, habet ipsa forma, quae in se est numerus, mensuram potentiae in agendo.
 660 Formam ergo, ut est activa, concomitantur mensura. Ipsam vero, ut est inclinativa ad suum ubi in universo, concomitantur ordo. Et sic ratione formae in quolibet sunt numerus, mensura, et pondus.

〔 QUOMODO OMNIA IN HIS TRIBUS DISPOSITA ESSE POSSINT 〕

De secundo videtur dubitatio. Si enim omnia dispositi in numero, mensura, et pondere, tunc et mensuram in mensura alia et numerum in numero alio, et illum in alio, et sic in infinitum.
 665

---

641 deceret] decet V 646 superfluum] super filium O 649 possint] possunt R 652 pri-
ma] primo P 654 sed ... numerus²] om. C || ipsa²] om. R 663 enim] om. BCR
665 sic] om. P

637 Cap. 2–3 (ed. Grottaferrata, 1:342 sqq.) 638 *Prov.* 1,5 640–641 *Eph.* 1,22–23
643 *Ps.* 87,10 645 *Job* 28,25 646 *Sap.* 11,21 663–664 *Resp.* *Sap.* 11,21

1. Item, si fecit omnia in numero, tunc singula numerum habent. Ergo unitas numerum habet. Sumo unitatem illius numeri. Illa similiter habet numerum, et sic in infinitum. Ergo primo unitas est infinita numero. Ergo non est disposita in numero.
2. Item, *Ps.*: “Hoc mare magnum et spatiosum manibus, illic reptilia, quorum ⁶⁷⁰ non est numerus.” Igitur reptilia non disposita in numero.
3. Item, nonne species numeri et figurarum sunt infinitae? Igitur carent numero.
Solutio. Dicimus quod cum dicitur disposuisse omnia in numero et pondere et mensura, hoc est ipsum disposuisse omnia in se ipso, sicut ipse Magister glossat.
Quod patet sic. Sumo unitatem, ut unum lapidem, in quo est numerus, scilicet ⁶⁷⁵ ternarius, scilicet materia, forma, et compositio. Et in materia est numerus, quia ipsa substantia materiae; et Deus, qui est in quolibet; et quaedam adhaerentia materiae ad Deum. Nisi enim tali adhaerentia Deo adhaeret, ut supportaretur verbo virtutis sua, decideret in nihilum. Quod si sumas unum adhuc horum trium, utpote materiam, dico quod si separas vel abstrahis intellectu materiam a ⁶⁸⁰ Deo vel ab hac adhaerentia cum eo, nihil omnino remanet nec etiam intelligibile; similiter de forma.

Ad secundum. Dic quod reptilia necessario in numero quodam sunt, non tamen nobis determinato, ut sic intelligatur, quorum non est numerus, scilicet apud nos definitus. ⁶⁸⁵

Ad tertium. Quidquid dicat Porphyrius, scilicet quod “species in numero quodam sunt, non tamen definito,” credo quod sunt figurae et numeri specie infiniti. Dic ergo quod de singulis universi partibus intelligi potest, quod numerum quemdam habent sibi proprium, scilicet materiam, formam, et compositionem. Et si de universitate intelligere vis, tunc dic quod ipsa similiter habet quemdam numerum ⁶⁹⁰ suarum partium primarium, scilicet decem genera rerum. Vel sic aliquo modo, licet partes non primae habeant numerum infinitum.

[QUOMODO DEUS SIT NUMERUS, MENSURA, ET PONDUS]

Ad tertium autem, scilicet quomodo ipse sit haec, patet; sicut enim quaecumque facit artifex in materia, prius erant in mente eius antequam in materia. Sic quaecumque Deus Artifex fecit prius erant in mente eius quam in materia. Ergo ⁶⁹⁵ si formam quae numerus est et mensuram potentiae activae et ordinem, id est

---

667 sumo] sume P 668 primo] prima BCPR 674 se] om. C 676 materia²] item add. P 678 adhaereret] adhaeret O 691 suarum] om. P 693 scilicet] autem P || sit] in P 693–694 quaecumque] quemcumque O 694 antequam] quam R 695 quam] antequam P

670–671 *Ps.* 103,25 673 *Resp. Sap.* 11,21 674 Recte glossa Augustini est, *De Gen. ad litt.* 4,3,7 (CSEL 28,1, 99); cf. 2 *Sent.* 9,4 (ed. Grottaferrata, 1:374) 686–687 Porphyrius, *Isagoge* (tr. Boethii), cap. De specie (Arist. Lat. 1,6, 12); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 9 (ed. Hamesse, 300)

inclinacionem ad ubi, fecit Deus Artifex in materia, prius haec habuit in mente sua apud se. Sed nihil est in ipso quod non sit ipse. Ergo ipse est numerus sine numero, a quo omnis forma, quae est numerus, et mensura sine mensura et pondus sine pondere. Nec quia in mente eius est mensura, ideo qui simplicissimus est quantus erit. Quippe in mente artificis est quantitas domus facienda sine quantitate, quanto magis in Deo?

4.3 OMNI REI MODUM etc., id est terminum potentiae activae. ET NUMERUS OMNI REI etc.

705 Contra. Sapientiae eius non est numerus. Et Augustinus *De civitate Dei* lib. 11, cap. 11: “Neque multae, sed una sapientia est, in qua sunt infinita quae-dam. ... Quoniam non Deus aliqua nesciens fecit.”

Solutio. Ibi est numerus sine numero, id est sine multitudine, id est sine finitate. Numerus enim infinitus numerus est.

710 4.3 ET PONDUS OMNEM REM etc. Pondus non est hic virtus inclinativa deor-sum tantum, sed virtus inclinativa quorsumlibet. AD STABILITATEM TRA-HENS, id est ad ubi suum, ubi stat stabiliter quantum in se est, ET TERMINANS, id est potentiam activam limitans.

5.1 PRAETEREA CONSIDERARI OPORTET, cap. 6.

715 UTRUM OMNES ANGELI EIUSDEM ORDINIS AEQUALES SINT. Quod nul-li duo aequales sint exemplo videtur et ratione.

Exemplo sic: in corporeis homogeneis, etiam ut aqua et aere, pars parte est subtilior, scilicet superior est subtilior inferiori, sic et caelum superius inferiori est melius. Si ergo aqua aqua melior et aer aere et caelum caelo, quare non 720 similiter in spiritibus eiusdem ordinis erit spiritus spiritu melior?

Ratione sic: bonitas divina est causa quare illi spiritus sint. Et ideo tot esse debent quot sufficienti esse vestigia divinae bonitatis. Si ergo duo spiritus in omnibus essent pares, essent unicum vestigium bonitatis eiusdem. Et sic unus illorum superflueret, ex quo alter illorum est illius bonitatis sufficiens vestigium et immortale. In individuis enim corruptibilibus oportet plura esse, ut esse divinum quod non potest salvari in uno aliquo salvetur in consimili. In aliis autem non oportet, et ideo non sunt plures soles vel lunae. Et etiam qua ratione essent duo spiritus vestigia eiusdem bonitatis in Deo, essent infinita. Quare enim dico et non plura? Non enim video quare tot sint creature et non plures, nisi ut tot essent 730 quot sufficienti esse vestigia bonitatis eius. Esse igitur sufficientiam vestigiorum est causa quare multa et quare tam multa sunt in illis incorruptibilis quae tantum et immediate propter Deum sunt, scilicet animae et angeli.

---

709 finitate] quantitate BCR 711 inclinativa] machinativa C 715 sint] sunt P 715–716 quod ... sint] om. (hom.) O 717 ut] in add. P || aqua et] aquam in O

In corruptibilibus vero causa multitudinis est, etiam ut essent vestigia bonitatis divinae. Causa autem tam multae multitudinis est salvatio eiusdem vestigii. Quod cum non possit salvari in uno, quia corruptibile, salvetur in consimili. Et non tantum hoc est causa tam maxima multitudinis eorum, sed cum hoc ut nihil desit homini propter quem sunt. Non enim sunt immediate propter Deum. Unde et plura sunt quam exigeretur ad salvationem vestigii, et plura erant in archa Noae.
⁷³⁵
 5.1 IPSIS ENIM DIGNIOR, id est superioribus. QUI ALIIS, scilicet inferioribus. UNUS EST ORDO APOSTOLORUM, imitatur enim hierarchia humana angelicam, sicut angelica divinam.
⁷⁴⁰

6.1 NOTANDUM ETIAM QUOD DECIMUS, cap. 7.

NEC PLURES, ordines.

6.2 IN ORDINEM, id est ad ordinem. SED APPARET HOMINES PRO QUALITATE MERITORUM etc. Non dicit pro numero vel quantitate operum meritoriorum, sed ‘pro qualitate’. Non enim attendit Deus quid facit vel dat, sed ex quanto non possessionis sed amoris. Vel cum merita sint bona et mala, qualitas meritorum est bonitas. Privatio bonitatis est malitia. Et tunc est sensus ‘pro qualitate meritorum’, id est pro bonis meritis.
⁷⁴⁵

6.2 IN ORDINIBUS ANGELORUM, *Matt.* 22: “In resurrectione neque nubent neque nubentur, sed sunt sicut angeli Dei in caelo.”
⁷⁵⁰

6.3 QUI DE HOMINIBUS RESTAURABITUR etc., si non esset restauratio nisi par pro pari restitueretur, igitur paritas erit, ut quilibet parem hominem de cadentibus habeat, ut videtur. UNDE POSSET FIERI DECIMUS ORDO, ergo nona pars angelorum cecidit.
⁷⁵⁵

Sed utrum de quolibet ordine aequaliter ceciderint vel non, scire non possumus.

Contra. Quid mihi est in caelo? *Ps.*: “Caelum caeli Domino: terram autem dedit filiis hominum.”

Solutio. Ante redemptionem hoc dixit. Sed qui terram dedit filiis hominum, datus est et caelum bonis filiis hominum. Et tamen ‘caelum caeli Domino’, quia ipsius et qui sunt unum cum eo; *I Cor.* 6: “Qui adhaeret Domino, unus spiritus est”; *Ioan.* 3: “Nemo ascendit in caelum, nisi qui descendit de caelo.”
⁷⁶⁰

6.3 QUA PER CHRISTUM REDEMPKTUM etc. *I Cor.* 1: Christus “factus est nobis sapientia et iustitia et sanctificatio et redemptio.” *Eph.* 1: “Glorificavit nos in dilecto Filio suo, in quo habemus redemptionem per sanguinem eius.” *Gal.* 3:
⁷⁶⁵

734 multae] tantae P 742 7] 6 ed. 745–746 meritoriorum] meritorum C 748 malitia] mali BC; corr. ex malitia B; corr. ex mali R 749 pro] om. P 752 etc.] id est add. BCR 756 ceciderint] ceciderunt C 761 et¹] om. O

750–751 *Matt.* 22,30 758–759 *Ps.* 113,16 762–763 *I Cor.* 6,17 763 *Ioan.* 3,13
 764–765 *I Cor.* 1,30 765–766 *Eph.* 1,6–7 766–767 *Gal.* 3,13

“Christus redemit nos.” I Petri 1: “Non corruptibilibus auro vel argento redempti estis … sed pretioso sanguine agni incontaminati et immaculati Iesu Christi.” Tamen non minus salvaretur homo etc. Tamen forte pauciores homines
 770 salvarentur, si non cecidissent angeli.

7.1 NON ENIM IUXTA NUMERUM, cap. 8.

QUANTOS, id est quot, ILLIC CONTIGIT ANGELOS etc.

Contra. Distinctione secunda dicitur quod caelum empyreum, ex quo est factum, “statim angelis est repletum.” Sed tantum nona pars cecidit. Igitur cum tot
 775 homines ibi erunt quot remanserunt angeli, erit locus ille plusquam plenus. Et tunc erunt angeli in corporibus humanis pro defectu alterius loci.

Solutio. Intellige ‘repletum’ dici, quia multi, sicut dicit Haimo, quod “sicut radius solis plenus est atomis, sic aer iste caliginosus plenus est daemonibus.”

7.1 IN CANTICO DEUTERONOMIO, cap. 32: IUXTA NUMERUM ANGELORUM DEI. Haec est alia littera.

Nota quod “quidam, quae hic dicuntur salvare volentes (licet videantur discordare) dicunt tot homines salvandos quot angeli fuerunt creati, ita quod post generale iudicium unus erit paries ex angelis stantibus et hominibus angelorum lapsorum numerum impletibus, et alias paries erit ex solis hominibus numero
 785 aequalibus angelis et hominibus alterius parietis. Quidam tamen dicunt quod in locum lapsorum soli homines virgines succedent.”

7.2 A QUIBUSDAM TAMEN PUTATUR etc. Probabile videtur magis quod supra dixit quam hoc dicit, scilicet tot homines salvandos quot steterunt angeli. Sicut enim vestigia bonitatis suae voluit Deus in quibusdam esse singulis singula,
 790 in quibusdam etiam singulis plura simul, in quibusdam adhuc illis plura, sic videtur debere in aliquibus singulis tandem esse simul omnia vestigia bonitatis divinae: in singulis singula, ut in simplicibus, ut in singulis elementorum, et in singulis caelorum, in singulis angelorum; in singulis plura simul, ut in mineralibus vestigia omnia, quae sunt in quattuor elementis et in caelis; et in plantis,
 795 eadem et adhuc insuper illud vestigium quod est in anima vegetabili; et in brutis eadem omnia, et insuper illud vestigium quod est in sensibili. Et post haec erit aliquis, scilicet homo aliquis, habens haec omnia. Et insuper illud vestigium

---

768 et … Iesu] om. O 769 tamen] nisi C 771 8] 7 ed. 772 contigit] contingit OP
 773 quod] om. P 774 tantum] contra BCR 775 quot] rep. C 791 debere] dicere R
 795 in²] om. P 796 eadem] equidem R || illud] istud C || in] anima add. P,
 add. marg. O

767–768 I Petri 1,18–19 774 Glossa ordin. in Gen. 1,1 (ed. princeps, 1:9a); cf. Petr. Lomb., 2 Sent. 2,4 (ed. Grottaferrata, 340) 777–778 Haimo Halb., Expos. in Pauli epist. ad Eph., cap. 6 (PL 117, 732); cf. idem, Homiliae in epistolas Pauli, hom. 3 (PL 118, 809)
 779 Deut. 32,8 780 Hoc est Biblia sacra iuxta versionem antiquam (ed. Sabatier, 1:386)
 781–786 Hugo de S. Caro, Comm. in 2 Sent. 9 (MS Vat. lat. 1098, f. 51rb)

quod est in infimo angelorum, deinde alius homo, habens haec omnia; et insuper illud vestigium quod est in penultimo angelorum; et sic semper, ut quilibet angelus habeat hominem comparem.

800

Et ex hoc patet, si hoc dico verum est, quod homo est universitas vestigiorum divinae bonitatis et maxime Supremus hominum. Et ideo merito dicitur homo “factus ad Dei imaginem” plusquam aliqua alia creatura. Ex hoc etiam sequitur quod maxime cognitio hominis facit Dei cognitionem. Et ideo forte orat Augustinus dicens: Domine, “et neverim me neverim te,” supponens cognitionem sui maxime facere ad cognitionem Dei; *Eccli.* 3: “Altiora te ne quaesieris et fortiora te ne scrutatus fueris.”

805

^{7.2} UT ILLA CAELESTIS CIVITAS etc. Augustinus *De civitate Dei* lib. 22, cap. 1: “De mortali progenie merito iusteque damnata tantum populum gratia sua colligit, ut inde suppleat et instauret partem, quae lapsa est angelorum, ac sic illa dilecta et superna civitas non fraudetur suorum numero civium, quin etiam fortassis et uberiori laetetur.”

810

^{7.2} SUPERNA IERUSALEM, Augustinus in *Enchiridion*, cap. 21, MATER NOSTRA, *Gal.* 4. CIVITAS DEI, *Matt.* 5: Neque iurabis “per Ierosolymam, quia civitas est magni regis.” QUAE STERILIS APPAREBAT, *Is.* 54; *Gal.* 4: “Lætare, sterilis, quae non paris; erumpe et clama, quae non parturis; quoniam multi filii desertae.” IN EA PACE, *Eph.* 4: “Pax Dei, quae exsuperat omnem sensum”; *Job* 25: “Qui facit concordiam in sublimibus.”

815

^{7.2} DE QUA ILLI CECIDERUNT.

Contra. Dicit Augustinus *De civitate Dei* lib. 19, cap. 12: “Pax caelestis civitatis est ordinatissima et concordissima societas fruendi Deo et invicem in Deo.” Sed qui ceciderunt numquam hanc habuerunt. Igitur de hac non ceciderunt.

820

Solutio. Dicuntur de hac cecidisse, non quia eam habuerint, sed quia habituri erant nisi cecidissent.

^{7.2} SINE ULLO TEMPORIS TERMINO, id est aevi vel saeculi. IN CONTEMPLATIONE EIUS ARTIFICIS EST, id est ipse novit numerum elementorum. QUI VOCAT etc., *Rom.* 4.

825

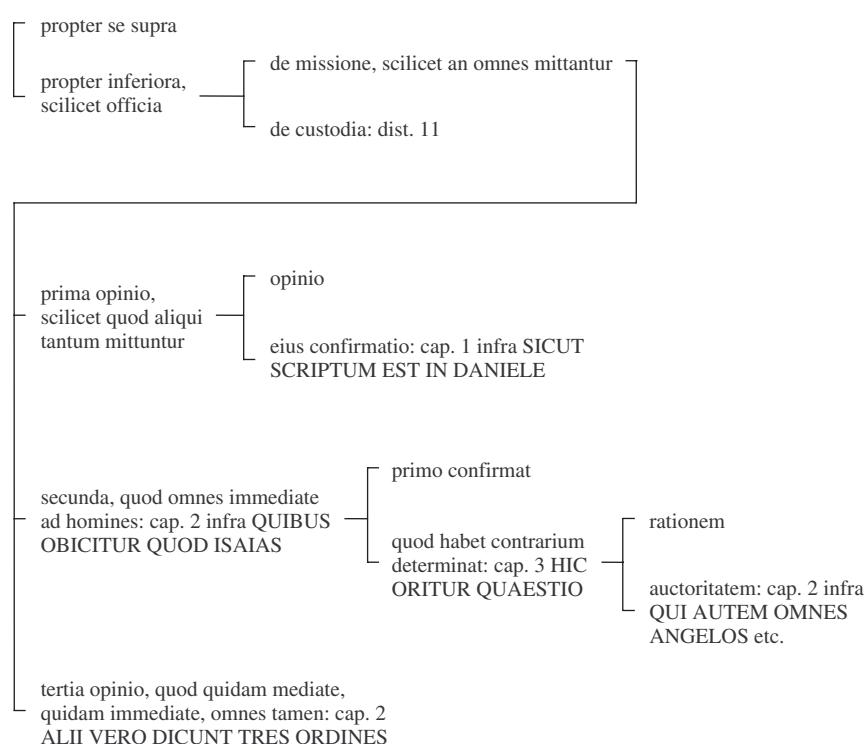
798 alias] aliquis OP   803 aliqua] om. P   806 facere] om. P || Dei] om. P
808 etc.] aut pro † ... † ut negatio non neget totum sed partem, ita vult Augustinus ut patet *De civitate Dei* add. marg. m. post. B   814 quia] qua C   816 quoniam] quia C   823 ha-
buerint] habuerunt P

803 *Gen.* 1,26   804–805 Aug., *Soliloq.* 2.1 (CSEL 89, 45)   806–807 *Eccli.* 3,22   808–812
Aug., *De civ. Dei* 22.1 (CCL 48, 807)   813 Aug., *Enchiridion*, cap. 29 (CCL 46, 65)
814 *Gal.* 4,26   814–815 *Matt.* 5,35   815 *Is.* 54,1   815–817 *Gal.* 4,27   817 *Eph.* 4,7
818 *Job* 25,2   820–822 Aug., *De civ. Dei* 19,13 (CCL 48, 679)   827 *Rom.* 4,17

DISTINCTIO 10

1.1 HIC ETIAM INVESTIGANDUM ... Dist. 10.

**1.1 IN DANIELE, cap. 7: MINISTRABANT, scilicet qui mittuntur. ASSISTE-
BANT qui non exeunt. AB INTIMIS NUMQUAM etc., id est a Dei contempla-
tione secundum unam opinionem vel a caelo empyreo secundum aliam. NITUN-
TUR, id est innituntur. INFITIANTUR, id est calumniantur.**

5

---

1 hic] hoc ed. || etiam] *om. OP* || dist. 10] cuius divisio sic depingitur infra
add. BCR   3 a] ad P   3–4 contemplatione] contemplationem P   4 vel] et P

---

2 *Dan. 7,10*

^{1.2} QUOD ISAIAS AIT, cap. 6. SUPERIOR, id est supremus. EXCELLEN-
TIOR, id est excellentissimus.

^{1.2} NON EST AMBIGENDUM QUIN ETIAM ET DE ALIIS MITTANTUR.

Ego autem magis aestimo quod omnes mittantur aliquo modo, ad quod etiam

- ¹⁰ plura facere videntur, si enim in singulis ordinibus futuri sunt homines, quare non ad eorum utilitatem de singulis ordinibus mitterentur?

Item, si, ut opinatur Magister dist. 5 in fine, per missionem merentur confirmationem, et praecessit praemium meritum, si omnes confirmati sunt, quomodo non omnes mittendi sunt?

- ¹⁵ Item, ‘spiritus’ est nomen naturae; ‘angelus’ vero est nomen officii. Igitur vel non omnes sunt angeli vel omnes mittuntur.

Item, Apostolus ad *Hebr.* 1 nititur ostendere Christum dignorem angelis, licet in hoc sit parum minor quod mortalis. Et non intendebat ostendere eum maiorem aliquibus angelis, sed generaliter omnibus. Igitur auctoritates quas ibi inducit vult ²⁰ generaliter de omnibus intelligi. Igitur de omnibus intelligitur illud: “Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis,” id est seraphim. Igitur omnes mittuntur. Nec aestimandum aliquid indignitatis vel minorationis vel poenitentiae eis ex hoc ministerio accidere, quia nec haec deitati naturam humanam assumenti contigerunt; multo magis ex sola ad nos missione haec substantiae angelicae non contingent.

Item, cum abundet in eis non tantum dilectio Dei sed et proximi quod nos sumus, quomodo non omnes nobis in periculo constitutis subvenire desiderant? Hoc autem vult caritas non tantum ut subveniatur amato sed etiam per amantem. Nec tam laudabilis affectus a Deo impeditur. Igitur omnes nobis subveniunt.

- ³⁰ ^{1.2} APOSTOLUS QUOQUE AIT, *Hebr.* 1.

^{1.2} OMNES ANGELOS MITTI.

Contra. Super *Ezech.* 1 *Glossa*: “Cum angeli saepe ad annuntianda quaedam hominibus veniant, throni missi numquam ad ministerium nuntii leguntur.”

Solutio. Non dicuntur ‘missi’ ratione sui nominis, cum repugnet missio.

- ³⁵ Hoc ergo intendit illa glossa quod nomen thronorum non convenit missio, licet personae ipsae convenienter mittantur.

^{1.2} AD HAEC INFERIORA DESCENDIT, *Ps.*: “A summo caelo egressio eius.”
Ioan. 16: “Exivi a Patre et veni in mundum.”

¹³ praemium] primum P   ¹⁷ ad] om. BCR   ¹⁸ non] om. C   ²³ deitati] divinitati R; corr. ex divinitati C; corr. ex dignitati O   ²⁷ desiderant] considerant P   ³² annuntianda] nuntienda BCR; annuntiandum corr. ex adminiculandum? P   ³³ nuntii] om. BCR
³⁷ descendit] descendant BCR

⁶ *Is.* 6,6   ¹² *Cap.* 5, n. 2 (ed. Grottaferrata, 1:354)   ^{17–18} *Resp. Hebr.* 1,4–7   ^{20–21} *Hebr.* 1,7   ³⁰ *Hebr.* 1,14   ³² *Ezech.* 1,26   ^{32–33} *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 3:226a)
³⁷ *Ps.* 18,7   ³⁸ *Ioan.* 16,28

^{1,3} AD QUOD QUIDAM DICUNT etc. Aliam assignat rationem Dionysius, ut patet supra in quaestione de angelis. EXTRA COMMUNEM etc., id est ‘supra’, ⁴⁰ ut fuit Incarnatio. QUOD ILLI, id est ‘quia’.

2.1 ET PUTANT ILLI MICHAEL etc., cap. 2.

De Michaele: *Dan.* 10: “Ecce Michael unus de principibus primis venit in adiutorium meum”; eodem in fine: “Nemo adiutor meus in omnibus his, nisi Michael princeps veste-r.” Item, *Dan.* 12: “In tempore illo consurget Michael ⁴⁵ princeps magnus, qui stat pro filiis populi eius.” *Iudae* 1: “Cum Michael archangelus cum diabolo disputans altercaretur de Moysi corpore, non est ausus iudicium inferre blasphemiae.” *Apoc.* 12: “Factum est proelium in caelo: Michael et angeli eius proeliabantur cum dracone.”

De Gabriele: *Dan.* 8: “Gabriel, fac intelligere istum visionem.” Item, 9: “Ecce vir Gabriel … cito volans tetigit me … et docuit me.” *Luc.* 1: “Ego sum angelus Gabriel, qui assisto ante Deum, et missus sum loqui ad te et haec tibi evangelizare”; eodem: “Missus est angelus Gabriel a Deo in civitatem Galilaeae, cui nomen Nazareth, ad virginem.”

De Raphaele: *Tob.* 3: “Missus est angelus Domini sanctus Raphael, ut curaret eos”; et 5: “Raphael angelus dixit: … ego sum Azarias Ananiae magni filius.” Item, 9: “Raphael assumens quattuor ex servis Raguelis et duos camelos in Rages civitatem Medorum perrexit.” Item, 12: “Ego sum Raphael angelus, unus ex septem qui adstamus ante Dominum.” DE SUPERIORI, id est supremo, ORDINE FUISSE, quia in *Dan.* 10: “Michael unus de principibus primis venit ⁵⁵ in adiutorium meum.” MICHAEL INTERPRETATUR ‘QUIS UT DEUS’. Aliqui sic exponunt: QUIS, id est aliquis, ut Deus, id est similis Deo, quasi dicat cum tanta mittitur iste spiritus maiestate, ac si esset Deus. Vel sic: ‘quis est ut Deus’, quasi dicat ‘nullus’, quia nec etiam Michael. Vel dicitur hic spiritus ‘quis ut Deus’, quia facit talia per quae admirandus est Deus. ⁶⁰

65

---

⁴⁰ de] hierarchia dictum est quare omnes angeli, non omnes seraphim, videlicet in fine quaestione illius de *add.* BCR ⁴¹ fuit] fiat BCR || quod] quia ed. ⁴³ ecce] ex te P ⁴⁴ in fine] *om.* V ⁴⁶ eius] sui BC; tui R ^{56–57} angelus … camelos] *om.* BR; *marg.* C ^{61–63} aliqui … Deus] *om.* (*hom.*) BCR

³⁹ Resp. Greg. Magnus, *In Evang.* 2, hom. 34.13 (PL 76, 1254–55); cf. Petr. Abaelardus, *Sic et non*, cap. 49 (PL 178, 1420); Rob. Pullus, *Sent.* 6.32–33 (PL 186, 884) ^{39–40} Resp. Ps.-Dionysius, *De cael. hier.*, cap. 6–7 (PL 122, 1049 sqq.; Dionysiaca 3:828sqq.); cf. Greg. Magnus, *In Evang.*, hom. 34 (1254) ^{43–44} *Dan.* 10,13 ^{44–45} *Dan.* 10,21 ^{45–46} *Dan.* 12,1 ^{46–48} *Iudae* 9 ^{48–49} *Apoc.* 12,7 ⁵⁰ *Dan.* 8,16 ^{50–51} *Dan.* 9,21–22 ^{51–53} *Luc.* 1,19 ^{53–54} *Luc.* 1,26–27 ^{55–56} *Tob.* 3,25 ^{56–57} *Tob.* 5,17–18 ^{57–58} *Tob.* 9,6 ^{58–59} *Tob.* 12,15 ^{60–61} *Dan.* 10,13 ⁶¹ Resp. Greg. Magnus, *In Evang.* 2, hom. 34.9 (PL 76, 1251)

[QUAE MICHAELI, GABRIELI, ET RAPHAELI ATTRIBUANTUR]

Michaeli quattuor attribuuntur: primum quod pugnavit cum dracone (*Apoc.* 12); secundum quod venit in auxilium populo Dei (*Dan.* 10); tertium quod defert animas in paradisum; quartum quod dicitur paradisi praepositus.

Primum: male videtur ei attributum, quia ad sextum ordinem, scilicet ad postates, spectat arcere daemones. Michael autem de sexto ordine non est.

Solutio. Dicunt quod dupliciter impugnat diabolus, scilicet corporaliter – et hanc impugnationem reprimit praecipue sextus ordo – et spiritualiter, et hanc reprimere non est alicui uni ordini proprium, sed omnibus commune; specialiter tamen huic spiritui attribuitur, quia ipse praepositus est ecclesiae militantis.

Similiter cum omnes spiritus veniant in adiutorium populo Dei, tamen hoc specialiter Michaeli attribuitur, quia praeponitur ecclesiae militanti. Vel quia hoc est eius ex officio, aliorum autem nonnisi ex speciali mandato.

De tertio, quaeritur utrum intelligatur de paradiso terrestri vel caelesti. Non terrestri, quia non est locus animarum. Similiter nec de caelesti, quia “animae aut indigent purgatione aut non. Si sic, vadunt in purgatorium. Si non, statim avolant, et ita non indigent portitore.”

Item, earum locus naturalis est caelum. Igitur sine aliquo portitore ascendunt in caelum vi naturae suaे.

Item, ex diversis mundi partibus simul et semel ascendunt animae in caelum.

Numquid simul et semel est Michael cum eis, ut portet eas?

Sed ideo dicuntur deferri ab angelis, quia angeli ipsis assistunt ad consolacionem propter daemones. Nec omnibus assistit Michael in persona propria forte, sed aliqui angeli subditi ei. Et ipse forte dignioribus animabus adest. Vel dicuntur animae deferri in caelum propter quasdam privilegiatas, quas angeli assumptis visibilibus corporibus videntur deferre in caelum ad gloriam earum. Et ut sanctitas earum innotescat, et imitentur homines. Et hoc appropriatur Michaeli, quia praeponitur ecclesiae militanti.

Sed quomodo paradisi dicitur praepositus, cum sit non de superiori ordine?

Solutio. Paradisus hic dicitur ecclesia militans a ‘para’ (iuxta) et ‘eden’ (deliciae), quasi ‘iuxta delicias aeternas’. Qui enim sunt in ecclesia militante numero et merito prope delicias aeternas sunt. Et sicut a paradiso terrestri omnes transirent ad gloriam, si non peccasset Adam, sic de ecclesia. Unde ecclesia militans est quasi atrium triumphantis; *Ps.*: “Stantes erant pedes nostri in atriis tuis, Ierusalem”; *Gen.* 28: “Non est hic aliud nisi domus Dei et porta caeli.” Et huius

⁷² impugnationem] repugnationem O   ⁷⁸ intelligatur] intelligitur BCR   ⁸⁰ vadunt ... non²] om. C   ⁹⁴ para] quod est add. O

66–68 Resp. Hugo de S. Caro, *Comm. in 2 Sent.* 10 (f. 51va)   66–67 *Apoc.* 12,7–9   67 *Dan.* 10,13   71–74 Resp. ibid.   75–76 Resp. ibid.   79–81 *Ibid.* (f. 51vb)   81 portitor, id est Charon   86–90 Resp. ibid.   94–96 Resp. ibid.   98–99 *Ps.* 121,2   99 *Gen.* 28,17 99–100 Resp. Hugo de S. Caro, ibid.

militantis paradisi est Michael preepositus, sicut olim fuit synagogae, ut habetur ¹⁰⁰ *Dan.* 10: “Nemo adiutor meus in omnibus his, nisi Michael princeps vester”; et *Dan.* 12: “In tempore illo consurget Michael princeps magnus, qui stat pro filiis populi tui.”

^{2.1} GABRIEL, FORTITUDO DEI, quia nuntiat ea ex quibus insinuatur Dei fortitudo, ut nuntiavit Virgini fortis, scilicet Dei, virtutem, qui intravit domum fortis ¹⁰⁵ et diripuit vasa eius, *Luc.* 11. RAPHAEL, MEDICINA DEI, quia contra infirmitates miraculose sanitates operatur. HORUM trium nominum. DIABOLUS, *Ps.:* “Diabolus stet a dextris eius.” *III Reg.* 21: “Filiis diaboli.” ET CRIMINATOR, quia bonis crimina imponit quae non habent et maxime in morte, ut mittat in desperationem. Aut si bona fecerunt, dicit quod non bene; *Eccli.* 11: “Bona in ¹¹⁰ mala convertens insidiatur et in electis imponet maculam”; ut in *Job* 1: “Exende manum tuam et tange cuncta quae possidet, nisi in faciem benedixerit tibi,” *Glossa:* Quia non invenit maculam quam accuset, bona in malum vertit, quasi non bono animo fiant, “dicit ergo: si data quae amat subtrahis, respectum, gratiae tuae scilicet, favorem tuum non requirit, sed male dicendo contemnit.” ¹¹⁵

Item, *Job:* “Mitte manum tuam et tange os eius et carnem; et tunc videbis quod in faciem benedicat tibi,” *Glossa:* “Quasi ideo Job extra se tot flagella aequanimiter sustinet, quia, ne ipse feriatur, pavet; et cura sui minus de suis sentit.” Unde quasi in persona glorificatorum post iudicium dicitur in *Apoc.* 12: “Nunc facta est salus et virtus et regnum Dei nostri et potestas Christi eius, quia ¹²⁰ projectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.” ‘Die’: Job accusavit cum eum existentem in omnibus prosperis expetiit; ‘nocte’ vero, cum iam spoliatum vulneravit. Vel ‘criminator’ dici potest, quia non tantum Christi membris crimen imponit, sed et ipsi capiti Christo vel Christi capiti Deo; *Gen.* 3: “Scit enim Deus quod in quocumque die ¹²⁵ comedederitis ex eo aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii,” ac si Deus provectibus creaturae suaे invidenter.

^{2.1} VEL DEORSUM FLUENS, *Is.* 14: “Quomodo cecidisti Lucifer?” Et post: “Ad infernum detraheris in profundum laci.” *Luc.* 10: “Videbam Satanam sicut

---

^{101–102} vester ... princeps] *om. (hom.)* P   ¹⁰⁵ nuntiavit] nuntiat V   ¹¹¹ imponet] imponit CP; ponet R; corr. ex imponit O || ut] unde OP   ¹¹⁷ ideo] homo BCR; eras. O   ¹²⁵ capiti] vel capit add. O   ¹²⁶ Deus] in add. V   ¹²⁸ 14] 41 C || cecidisti] de caelo add. O; cecidisse V

¹⁰¹ *Dan.* 10,21   ^{102–103} *Dan.* 12,1   ¹⁰⁶ *Luc.* 11,26–38   ^{106–107} Cf. Hugo de S. Caro, *Comm. in 2 Sent.* 10 (f. 51va)   ^{107–108} *Ps.* 108,6   ¹⁰⁸ *III Reg.* 21,13   ^{110–111} *Eccli.* 11,33   ^{111–112} *Job* 1,11   ^{113–115} *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 2:377b)   ^{116–117} *Job* 2,5   ^{117–119} *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 2:380a)   ^{119–122} *Apoc.* 12,10   ^{122–123} Cf. *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 4:564b)   ^{125–126} *Gen.* 3,5   ¹²⁸ *Is.* 14,12   ¹²⁹ *Is.* 14,15   ^{129–130} *Luc.* 10,18

¹³⁰ fulgur de caelo cadentem.” SATAN, *Job* 1: “Adfuit inter eos Satan”; *Apoc.* 12: “Serpens antiquus, qui vocatur Diabolus et Satanas.”

^{2.1} ID EST ADVERSARIUS. Unde *Job* 27: “Sicut impius inimicus meus, et adversarius meus quasi iniquus.” Et *Glossa*: “‘Sicut’ et ‘quasi’ sunt pro affirmatione.” DICITUR ET BELIAL, II *Cor.* 6: “Quae conventio Christi ad Belial.”

¹³⁵ APOSTATA, *Eccli.* 10: “Initium superbiae hominis apostatare a Deo.” ABSQUE IUGO, iugum est oboedientia. Sed haec duplex: una involuntaria, qua oportet nos velimus, nolimus Dei implere voluntatem. Et hoc est iugum grave et durum, quia contra voluntatem. Unde *Act.* 9: “Durum est tibi contra stimulum calcitrare.” Sed iugum suave est oboedientia voluntaria, de qua *Matt.* 11: “Iugum meum suave est.” Nolens igitur diabolus sustinere voluntarie iugum suave vel illud abiciens, incurrit in iugum durum.

^{2.1} DICITUR ETIAM LEVIATHAN, *Job* 40: “An extrahere poteris leviathan hamo?” *Job* 3: “Qui parati sunt suscitare leviathan.” ADDITAMENTUM, sed quare dicitur ‘leviathan’, id est ‘additamentum eorum’, scilicet hominum.

¹⁴⁵ Respondet Gregorius in *Moralibus*, quia culpam primam quam intulit eis, persuadendo augere non desistit; vel ironice dicitur ‘additamentum hominum’, quia augmentum promisit cum dixit: “Eritis sicut dei”; sed immortalitatem quam homo habuit ei abstulit.

^{2.1} ET ALIA PLURA REPERIES NOMINA, ut Behemoth (*Job* 40), daemon (*Matt.* 10: “Daemones eicite”; *Ps.*: “Ab incursu et daemonio meridiano”). *Apoc.* 9: “Habebant super se regem, angelum abyssi, cui nomen hebraice ‘abaddon’, graece autem ‘apollyon’, latine habens ‘nomen exterminans’.”

Cum enim sit natura suprema Deus, media vero creatura rationalis, infima corporalis, termini nostri sunt ut simus super corporalem, scilicet supra infimam et sub suprema. Et qui vult esse par supremae per superbiam vel sub infima per eorum amorem (Bernardus *Ad Eugenium*: “Amor dominum nescit”) exterminatur, id est extra terminos suos ponitur, ad quod nititur diabolus, et ideo ‘exterminator’ dicitur.

^{2.2} PRAEMISSAS AUCTORITATES, DANIELIS SCILICET ET DIONYSII, Danielis hac dist., cap. 1 ibi MILIA MILIUM etc. Dionysii, eodem cap. ibi SUPERIORA ILLA AGMINA etc. SED QUIA RARISSIME. Glossant aliqui, id

¹³³ iniquus] inimicis C; impius P ¹³⁶ qua] quam C; *marg.* O ¹⁴¹ in] om. R ¹⁴² poteris] poteritis BCR ¹⁴⁵ respondet] om. P ¹⁵⁶ amorem] quia add. P || Bernardus ... nescit] om. V

¹³⁰ *Job* 1,6 ^{130–131} *Apoc.* 12,9 ^{132–133} *Job* 27,7 ^{133–134} Greg. Magnus, *Moralia* 18.6 (CCL 143A, 892) ¹³⁴ II *Cor.* 6,16 ¹³⁵ *Eccli.* 10,14 ^{138–139} *Act.* 9,5 ^{139–140} *Matt.* 11,30 ^{142–143} *Job* 40,20 ¹⁴³ *Job* 3,8 ^{145–148} Resp. Greg. Magnus, *Moralia* 4.9 (CCL 143, 173) ¹⁴⁷ *Gen.* 3,5 ¹⁴⁹ *Job* 40,10 ¹⁵⁰ *Matt.* 10,8 || *Ps.* 90,6 ^{150–152} *Apoc.* 9,11 ¹⁵⁶ Bern., *De consid.*, praef. (ed. Cist., 3:393) ¹⁶⁰ Cap. 1, n. 1 (ed. Grottaferrata, 1:377); resp. *Dan.* 7,10 ^{160–161} Ibid.; resp. supra, Ps.-Dionysius, *De cael. hier.*, cap. 6–7 (PL 122, 1049; Dionysiaca 3:831sqq., 838sqq.)

est ‘numquam’, dicentes tres superiores ordines numquam usum exterioris officii implere, sed usum interioris officii, quia diligere, scire, iudicare sunt officia interiora et non exteriora. Seraphim enim nos facit ardere, cherubim docet iustitiam, throni iudicium.

165

^{2.2} AD EXTERIORA, id est extra empyreum. AB INTIMIS contemplationis. SEMPER ASSISTUNT, *Matt. 18*: “Semper vident faciem Patris mei qui in caelis est.”

〔QUOMODO DEO ASSISTANT QUI FREQUENTER MITTUNTUR〕

^{2.2} QUOD ETIAM FACIUNT QUI FREQUENTER MITTUNTUR, *Luc. 1*: “Ego sum Gabriel, qui adsto ante Deum.” *Glossa* Bedae: “Cum ad nos veniunt angeli, sic exterius implet ministerium, ut tamen ante Deum interius per contemplationem assistant. Quia etsi angelus est circumscriptus spiritus, summus spiritus, qui Deus est, incircumscripsus est, intra quem currit angelus quocumque mittatur.” Gregorius: “Ad explenda officia nuntiorum veniunt sed tamen ipsa contemplatione ab intimis non recedunt.”

175

^{1.} Contra. “Pluribus intentus, minor est ad singula sensus.” *Eccli. 30*: “Qui minoratur actu, percipiet sapientiam.”

Item, contingit aliquando quod homo apertis oculis et omnibus existentibus quae ad visum sunt necessaria tamen non videt sibi obiectum propter cogitationes mentis interius. Igitur cum virtus intellectiva impedit sensitivam et e contrario, ¹⁸⁰ quae multo plus distant quam contemplativa virtus et ministratoria in angelo impedit contemplativa, quae est apprehensivae in angelo, per ministratoriam, quae est motivae in eodem.

^{2.} Item, virtus est ultimum in unoquoque de potentia. Igitur cum supremum de potentia creaturae sit Creatorem contemplari, nec etiam omnino ad hoc possit, ¹⁸⁵ quia non quantum Deus Deum neverunt, patet quod contemplari Deum non sufficit minus quam tota virtus eorum. Igitur cum ministerium sit saltem aliqua virtutis particula, residuum ad contemplationem Dei non potest. Igitur simul ad utrumque non potest.

Solutio ad primum. In nobis apprehensio non impeditur per actionem, quae ¹⁹⁰ actio per eandem regulatur apprehensionem. Omnis enim actio nostra regulatur per aliquam apprehensionem; verbi gratia: simul cum lego, apprehendo litteras per apprehensivam et eloquor quod apprehendo per motivam moventem lin-

---

¹⁶⁴ facit] *om. P*   ¹⁸² in] *rep. C*   ¹⁸⁷ quam] *quanta R* || saltem] *om. P*   ¹⁹² apprehendo] comprehendo BCOP

^{167–168} *Matt. 18,10*   ^{169–170} *Luc. 1,19*   ^{170–173} Beda, *Expos. super Luc. 1,19* (CCL 120, 27); coll. ex Greg. Magnus, *Hom. in evang. 2, hom. 34* (CCL 141, 313)   ^{174–175} Greg. Magnus, *Moralia 17,13,18* (CCL 143A, 863)   ¹⁷⁶ *Proverbia sententiaeque latinitatis medii aevi*, n. 39577a4 (ed. Walther, 9:98)   ^{176–177} Re vera *Eccli. 38,25*

guam. Virtutes quippe diversae sunt motio et apprehensio. Et ideo simul agere possunt. Sed actio quae per unam apprehensionem regulatur impedit apprehensionem aliam. Immo ut verius dicam: apprehensio illa aliam apprehensionem impedit. Et ideo dicitur ‘minor est ad singula sensus’, id est apprehensio. Et ideo verum est in nobis, in quibus actio per contemplationem in Deo non regulatur, sed per aliam apprehensionem, quod “qui minoratur sensu, percipiet sapientiam.”
 200 In angelis vero, quorum omnis actio regulatur per contemplationem in Deo, non impeditur unum per alterum.

Ad secundum. Fateor si tota virtus angeli non potest nisi ad Deum, non potest ad aliquid aliud nisi ad illa quae potest eo ipso quod potest ad Deum. Sicut si tota virtute diligit Deum, non potest diligere proximum nisi propter Deum.
 205 Quamvis igitur non possit ad plus quam ad Dei contemplationem, tamen cum hoc poterit quod hoc concomitatur ut ministerium quod videt in mente Dei sibi incumbere. Sicut qui potest tantum ferre centum libras, nihilominus potest ferre cum eis concomitantia, ut accidentia. Quomodo autem simul est possibilis in eis cognitio matutina et vespertina, posterius dicendum.

[DE LOCI MUTATIONE ANGELORUM]

210 ^{2,3} ALII VERO DICUNT TRES ORDINES SUPREMOS, SCILICET SERAPHIM, CHERUBIM ET THRONOS, ITA CREATORI ASSISTERE etc. De angelis quomodo sint in loco dictum est supra dist. 2, sed de loci mutatione eorum hic quaeratur. Cum quidem mittuntur, locum mutant aut subito, scilicet in instanti, aut in tempore.

215 Quod in instanti sic videtur: omne quod movetur partim est in loco a quo et partim in loco ad quem. Sed angelus partem et partem localem non habet. Ergo non movetur. Igitur non in tempore, sed subito pertransit quodlibet spatium.

Item, quod lapis descendat, hoc habet ex natura gravis. Quod non subito descendit, hoc habet ex resistantia medii, ut dicit Aristoteles in *Physicis*, quia 220 descendens per densius medium tardius descendit, et per subtilius medium cito. Ergo descendens per medium vacuum subito. Igitur cum medium corporale non resistat spiritui angelico magis quam vacuum, patet quod subito pertransit medium quocumque.

---

195 apprehensionem¹] actionem V 199 quod ... sapientiam] om. BRV; marg. CO 213 quidem] quidam R 215 movetur] localiter add. marg. O || quo] movetur add. V 216 loco ... quem] loco ad locum ad quem movetur V 218 descendat] corr. ex descendente O || quod²] quia O

199 *Eccli.* 38,25 209 Resp. dist. 11, solutionem ad quaestionem “Utrum angeli boni in scientia proficiant” 212 Cap. 4 (ed. Grottaferrata, 339–40) 219–221 Arist., *Phys.* 4,8 (215a 31–b 3); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 145 (ed. Hamesse, 152)

Sed dicis contra. Caelum non vertitur subito; et tamen non est hoc ex resistentia medii, quia non movetur per medium, sed potius in loco suo. Propterea ²²⁵ dic quod ad hoc quod sit motus exigitur quod aliqua sit resistentia vel mobilis vel medii ad motorem, ita tamen quod virtus motoris excedat virtutem resistentem vel mobilis vel medii. Igitur in proposito cum nulla sit resistentia medii nec mobilis, patet quod non est in angelis motus. Ipse enim se movet, et ideo mobile motori non resistit nec medium, ut dictum est. ²³⁰

Item, corpus, scilicet lux, est tantae agilitatis ut in instanti pertranseat totum spatum inter orientem et occidentem, quanto magis spiritus, maxime rationalis, est tantae agilitatis?

Item, cum spiritus, scilicet vegetabilis et sensibilis, simul et semel sint in diversis corporis sui partibus, quare non hoc concederetur angelo, cum hoc etiam ²³⁵ concedatur animae rationali, maxime cum sint natura pares, ut dicit Augustinus?

Sed ex hoc videtur quod angelus possit simul et semel esse ubique. Sint enim *a*, *b*, *c* – tria puncta in universo. In his tribus punctis potest angelus esse in eodem instanti sive sint in una linea recta vel non, quia ab *a* in *b* venit in instanti. Similiter *a*, *b* in *c* in eodem instanti, et similiter de singulis punctis universi ²⁴⁰ eadem ratione. Igitur in quolibet punto universi potest esse in eodem instanti. Ergo simul ubique potest esse.

Item, si esset linea aliqua infinitae longitudinis, posset in instanti dicta ratione illam pertransire. Sed omnes lineae quot sunt in universo, si iungerentur, non facerent lineam longiorem quam est infinita linea, quia non est infinitum maius ²⁴⁵ infinito. Igitur in eodem instanti potest angelus esse in quolibet punto universi. Igitur ubique simul.

Item, cum corpus assumit aut est in qualibet parte sui corporis simul et semel, sicut anima, aut non. Si non, tunc erit anima rationalis quolibet angelo in hoc nobilior et Deo similior et vestigium Dei propinquius. Quippe anima est simul in ²⁵⁰ qualibet parte sui universi, scilicet corporis, sicut Deus in qualibet parte maioris universi. Si sic: igitur si assumat corpus mille cubitorum, erit in qualibet parte eius simul, sicut stella quae duxit magos (*Matt. 2*) constat magnae quantitatis fuit. Alioquin non reputassent eam stellam. Similiter columna illa ignis et nubis quae duxit filios Israel per solitudinem; *Ex. 13*: “Numquam defuit columna nubis ²⁵⁵ per diem nec columna ignis per noctem.” Constat mirae fuit magnitudinis in quibus utrisque fuit angelus regens, sicut dicit Chrysostomus *Super Matthaeum 2*; etsi assumat corpora quantum est medietas universi, erit in qualibet parte eius simul. Eadem ratione si assumat corpus quantum est totum universum, erit in toto

²²⁸ resistentia] nec add. P ²³⁹ una linea] corr. ex luna P || linea] om. CRV; marg. O
²⁴⁶ igitur] om. BC ²⁴⁸ assumit] sumit O ²⁵² assumat] assumatur O ²⁵⁵ filios] om. C

²³⁶ Resp. Aug., *De lib. arb.* 3.11 (CCL 29, 294) ²⁵³ *Matt. 2,2–10* ^{255–256} *Ex. 13,22*
^{257–259} Locum non inveni

²⁶⁰ universo simul. Igitur cum corpus assumendum ab eo in quantitate determinatum non est, non est dicere in quanto de universo posset esse simul, ita quod non in ampliori. Similiter si universum etiam esset infinitum.

Item, si est in diversis partibus corporis assumpti simul, cum non aliter sit in corpore assumpto quam in non assumpto, poterit similiter in qualibet parte corporis non assumpti esse simul ut Deus.

²⁶⁵ Item, si est in qualibet parte corporis quasi hominis assumpti – quod videtur, quia angelus Tobiae simul tempore movit pedem ambulando et linguam loquendo – tunc cum dispositio corporis quaelibet sit ei indifferens, si illud divideretur in duo media, dum tamen pars parti continuaretur, adhuc esset totus in qualibet ²⁷⁰ parte, ut prius.

Item, si totum adhuc in longitudine divideretur similiter, et sic semper donec esset tanta illius corporis longitudo quod pertingeret ab oriente in occidentem, vel ad partes oppositas secundum diametrum multipliciter.

Contra. Soli Deo conceditur quod possit simul esse ubique.

²⁷⁵ Solutio. Duplex est opinio: una est quam libentius teneo quod angeli non moventur secundum locum nisi assumptis corporibus. Sed si hoc est angelum esse in loco habere habitudinem regentis vel agentis respectu in loco contentorum, tunc potest esse nunc in *a* et deinde in *b* loco medio non pertransito, quia ad contenta in medio non habet talem habitudinem aliquam; et non potest habere ²⁸⁰ talem habitudinem ad contenta ubique forsitan; et ideo nec simul esse ubique. Et sic dicto nulla ratio tangit me, nisi illa de corpore assumpto diviso, cui nescio efficaciter respondere, sed relinquo negantibus.

Alii ponunt quod simul dicitur esse dupliciter, scilicet natura et tempore, sicut ut est prius natura vel tempore. Deus igitur simul natura est ubique. Et ideo ²⁸⁵ alicubi venire vel accedere non dicitur. Sed non vident quomodo angelus non simul tempore posset esse ubique si vellet, sicut lux solis prius natura, licet non tempore est in una parte medii quam in altera. Et quod ita deceat videtur eis. Cum enim sit aliquid quod sit in diversis locis nec simul tempore nec natura, ut lapis et huiusmodi, et aliquid aliud quod est in diversis locis simul natura et ²⁹⁰ tempore, scilicet Deus, erit aliqua natura media inter corporalem et Deum, scilicet creatura rationalis, quae communicet cum utroque extremorum, et ideo sit simul tempore, non simul natura in diversis locis, ut sunt angeli et animae.

²⁶⁰ eo] eodem P ²⁶⁷ quia] quod P ²⁶⁸ si] sicut C ²⁷⁸ tunc] non add. C ^{283–284} sicut ... tempore] om. (hom.) BC ²⁸⁵ alicubi] alicui P || accedere] corr. ex accidere O ²⁸⁷ est] in B; *interlin.* C || una] unaquaque BCR ^{288–292} cum ... locis] Cum enim sit in diversis locis nec simul natura et tempore, scilicet Deus, sit in diversis locis nec simul tempore nec natura, ut lapis et huiusmodi, erit aliqua natura media inter corporalem et Deum, scilicet natura rationalis, quae communicet cum utroque extremorum, et ideo sit simul tempore, non simul natura in diversis locis V ²⁹¹ communicet] marg. O ²⁹² ut ... animae] marg. CO; om. BRV

[UTRUM ANGELUS NECESSE HABEAT SUBITO PERTRANSIRE MEDIUM]

Consequenter quaeritur utrum angelus necesse habeat subito pertransire medium.

1. Nec possit aliter, quod videtur ex iam dictis. Sicut enim et luci est hoc naturale, ²⁹⁵ ita et angeloi.

2. Secundo cum assumunt corpora, in quibus apparent hominibus, an cum illis corporibus possint subito pertransire medium. Quod videtur, quia de diabolo dicitur *Iob* 41: “Non est potestas super terram, quae comparetur ei.” Igitur cum resistentia medii ad corpus assumptum et corporis assumpti ad motorem sit potestas super terram, non est haec potestas potestati daemonis comparabilis. Quanto magis potestati boni angeli? Sed si non est comparabilis, non impedit. Igitur subito cum tali corpore pertransit medium. ³⁰⁰

Cui videtur consentire Scriptura: *Dan.* 14: “Angelus portavit Habacuc capillo capitinis sui posuitque eum in Babylonem super lacum in impetu spiritus sui.” Igitur ³⁰⁵ subito. Item, ibidem sequitur: “Angelus Domini restituit Habacuc confestim in locum suum.”

Solutio. Ad primum secundum sententiam quam magis teneo patet responsio. Quoniam non pertransit nudus, sed fit a loco in locum non pertransito medio.

Ad secundum. Aestimo quod non subito transit, nisi cum assumit corpus ³¹⁰ tale quod resistentiam ad medium non habet, ut caeleste vel luminosum. Cum enim assumit corpus, cui medium in aliquo resistit, cum angelus non sit infinitae virtutis in movendo, aliqua est proportio suae virtutis ad virtutem resistentis. Et ideo non subito movetur. Quod autem dicitur ‘confestim’ et ‘impetu’ intelligi potest in brevissimo et in insensibili tempore. ³¹⁵

^{2,3} COMPLEXUS EST Apostolus, *Hebr.* 1. QUOD ISAIAS DICIT, cap. 6: “Volavit ad me unus de seraphim.” QUORUM GERUNT OFFICIUM, ut si mittuntur a Deo ad inspirandum caritatem, tunc dicuntur ‘seraphim’; si scientiam, ‘cherubim’. Vel tunc dicitur ‘seraphim mitti’, quando aliquis est missus ab eo, ut dicitur quod rex expugnat castrum, quia milites sui hoc faciunt. QUIA VENIEBAT INCENDERE, *Is.* 6: “In manu eius calculus, quem forcipe tulerat de altari.” ET CONSUMERE DELICTA ISAIAE, *Is.* 6: “Ecce tetigit hoc labia tua, et auferetur iniquitas tua, et peccatum tuum mundabitur.” ³²⁰

²⁹³ necesse] necessario V ³⁰⁰ assumpti] medii P ³⁰⁸ ad primum] om. V ³⁰⁹ nudus] scilicet a corpore add. interlin. B ³¹⁰ transit] om. V ³¹³ in ... virtutis²] om. (*hom.*) C ³¹⁹ dicitur¹] dicuntur BCR

²⁹⁹ *Iob* 41,24 ^{304–305} *Dan.* 14,35 ^{306–307} *Iob* 14,38 ³¹⁶ *Hebr.* 1,14 ^{316–317} *Is.* 6,6 ^{317–320} Resp. Hugo de S. Caro, *Comm. in 2 Sent.* 2.10 (f. 51va) ³²¹ *Is.* 6,6 ^{322–323} *Is.* 6,7

DISTINCTIO 11

1.1 ILLUD QUOQUE SCIENDUM EST ... Dist. 11, cuius intentio et divisio ad modum arboris ramificatae sic depingitur infra.

1.1 QUOD ANGELI BONI DEPUTATI SUNT AD CUSTODIAM.

De custodia angelorum quaeritur: primo, an nos custodiant; secundo, an custoditos aliquando propter eorum malitiam deserant; tertio, de modo custodiendi.

[UTRUM BONI ANGELI NOS CUSTODIANT]

Quod non custodiant nos videtur: tum quia hoc eis esset poenale, tum quia nobis superfluum.

[UTRUM CUSTODIA POENALIS ESSET ANGELIS]

Primum videtur argui multipliciter.

1. Primo sic. Gaudet custos cum vincit custoditus, dolet vel compatitur cum vincitur. Igitur et angeli, cum gaudeant cum vincimus (*Luc.* 15: “Gaudium est angelis Dei super uno peccatore poenitentiam agente”), igitur dolent nobis victis. Unde Bernardus: Etsi impassibiles, non tamen minus compassibiles. Sed si compatitur et dolet, beatus non est.
2. Item, custos tuus aut vult te peccare et vinci cum peccas aut non. Si vult te peccare et vinci, quomodo tibi custos est ne pecces vel vincaris? Si non vult te peccare, ergo optat te non peccare. Peccas autem. Igitur non omnia succedunt angelo ad votum. Igitur beatus non est; ut enim dicit Isidorus: “Beatus est cui omnia optata succedunt.”
3. Item, bonus angelus potest custodire sibi commissum a diabolo, quia fortior.
- 20 Scit, quia sapientior. Habet enim cognitionem matutinam et vespertinam. Diabolus vero tantum vespertinam. Vult, quia melior. Habet enim perfectam caritatem proximi. Ergo quilibet custoditur. Quod patet falsum.

[UTRUM CUSTODIA ANGELORUM NOBIS ESSET SUPERFLUA]

4. De secundo, sic: Deus solus est custos sufficiens; *Ps.*: “Nisi Dominus custodierit civitatem” etc. Ergo nullus sine eo custos sufficit. Nec ipse impotens est. Unde *Rom.* 8: “Si Deus pro nobis, quis contra nos?” *Prov.* 3: “Ne paveas repentina terrore, et irruentes tibi potentias impiorum, Dominus enim in latere tuo et custodiet pedem tuum.” Igitur si nulla sine eo valet, et ipse per se sufficit

15 est] erit O 19 quia] est diabolo add. C 22 custoditur] marg. O; a peccato et casu add. P 23 solus] om. BCR; marg. O 24 etc.] om. OP 26 repentine C

10–11 *Luc.* 15,10 12 Resp. Bern., *De gradibus humilitatis et superbiae*, cap. 3.9 (ed. Cist., 3:23); proxime forsitan coll. ex Hugo de S. Caro, *Comm. in 2 Sent.* 11 (f. 52ra) 17–18 Probabiliter coll. ex Hugo de S. Caro, *Comm. in 2 Sent.* 11 (f. 52ra). Cf. Isidorus: “Beatus dictus quasi bene auctus, scilicet ab habendo quod vellet et nihil patiendo quod nollet.” *Etymol.* 10.22 (ed Lindsay); vel potius Cassiodorus, *Expos. psalmorum*, *Ps.* 1,1: “Beatus ergo vir dicitur ... quasi bene aptus, cui omnia desiderata succedunt.” (CCL 97, 29–30) 23–24 *Ps.* 126,1 25 *Rom.* 8,31 25–27 *Prov.* 3,25–26

custodire (*Iob* 17: “Pone me iuxta te, et cuiusvis manus pugnet contra me”), frustra esset angelus custos.

5. Item, sicut in bellis corporalibus natura habiles facit, ars potentes, sic in bello ³⁰ spirituali bona naturalia spiritus habiles facit resistere diabolo, sed gratia potentes. Unde *Eph.* 4: “Omnia possum in eo qui me confortat,” scilicet in gratia Paracleti, id est Consolatoris. Igitur frusta talibus, scilicet habentibus gratiam, esset angelus custos.

6. Item, angeli et animae natura sunt pares. Igitur cum in daemonibus remanserit ³⁵ natura debilitata, quia vulnerata, in iusto autem est anima non-vulnerata. Igitur anima iusti etiam sine gratiae adiutorio naturaliter est potentior et fortior diabolo. Igitur, ut videtur, custode vel adiutore contra eum non indiget, quanto magis quia habet gratiam?

7. Item, cum habeamus inimicos tres: carnem, scilicet suadentem suavia; mundum, scilicet malos homines; et diabolum. Unde *Eph.* 6: “Non est nobis colluctatio (‘tantum’ supple) adversus carnem et sanguinem (ecce caro), sed adversus principes et potestates, adversus mundi rectores (ecce mundus), contra spiritualia nequitiae in caelestibus (ecce daemones).” Quid habemus custodiae contra carnem et mundum, sicut angelos contra daemones? ⁴⁰

45

〔RESPONSIONES AD ARGUMENTA NN. 1–2〕

Solutio ad primum. Fateor gaudet cum vincis, quia eius adiutorio vincis. Sed non dolet cum vinceris; nulla enim eius negligentia citius vinceris. Partem ergo angelus habet in tua victoria, et ideo gaudet vel congaudet. Sed non habet partem in tua subiugatione, et ideo non condolet.

Ad auctoritatem Bernardi dic quod in compassione est aliquid virtutis – et ⁵⁰ ideo actionis – et aliquid passionis, id est amor et dolor. Dolor autem non est de essentia compassionis, ut virtus est, sed amor. Hoc autem quod est in compassione de amore habent angeli non quod est de dolore. Et ideo Bernardus, asserens in eis esse compassionem, primo negat dolorem inesse, deinde asserit residuum compassionis inesse. ⁵⁵

Quare autem in tuo lapsu non dolent patet ratio. Noscunt enim et vident quod hoc tuum malum in mundo non sineret Deus fieri, nisi ordinaretur ad aliquid bonum et ad maius bonum quam hoc sit malum. Ipsis autem, quia sapientes sunt, sapiunt singula prout sunt. Et ideo non tantum non contristat eos hoc malum, immo potius consolatur eos illud bonum quod ad hoc malum ordinatur. Amant ⁶⁰ enim magis, bonum magis.

---

46 ad primum] *del.* B || gaudet] *gaudes* BCR   48 vel congaudet] *om.* P   51 passionis] *compassionis* BCR   53 est] *om.* BCR   58 ipsis] *ipsi corr. ex ipsis O; eis P*

---

28 *Iob* 17,3   32 *Recte Phil.* 4,13   35 *Resp. Aug., De lib. arb.* 3.2 (CCL 29, 294)   41–44
Eph. 6,12   50–55 *Resp. supra*

Ad secundum. Non sequitur: ‘non vult te peccare, ergo optat te non peccare’. Et haec quidem est falsa: ‘vult te peccare’. Et haec similiter: ‘vult te non peccare’; tunc enim sequeretur: ‘optat te non peccare’. Et tunc non esset beatus, 65 cum non succederet ei ad votum. Sed haec est vera: ‘non vult te peccare’.

〔CONTRA RESPONSIONEM AD ARGUMENTUM SECUNDUM〕

- 1.^c Sed contra. Numquid sufficit mihi si sum in caritate tantum hoc, scilicet non velle ut proximus meus peccet? Certe non videtur. Immo velle eum non peccare, nisi hoc etiam vehementer velim, minus est, quia actu egrediente a dilectione proximi meremur. Sed sola negatione non meremur. Igitur actus ille non est sola negatio.
- 2.^c Item, teneris ex dilectione proximi amare eum sicut te ipsum. Sed te ipsum vis non peccare. Ergo et proximum vis non peccare, quanto magis angelus qui ferventior est in proximi dilectione et perfectior?
- 3.^c Item, si angelo custodi sufficeret hoc, scilicet non velle subditum peccare, 75 quanto magis custodi homini, scilicet praelato, hoc sufficeret? Sed absit quod hoc praelato sufficiat. Vide enim quanta affectione Moyses suis subditis in Lege Veteri tenebatur, cum dixit ad Dominum, *Ex. 32*: “Dimitte eis hanc noxam aut, si non facis, dele me de libro vitae quem scripsisti.” Et in Novo Testamento Apostolus, *Rom. 9*: “Optabam ego ipse anathema esse pro fratribus meis.”
- 80 4.^c Item, nobis est angelus proximus. Ergo diligit me sicut se ipsum. Sed se ipsum vult non peccare. Ergo me vult non peccare.

〔AD ISTA ARGUMENTA〕

Solutio ad primum. Actio egrediens a dilectione proximi interior est diligere proximum. Ad quam talis negatio concomitatur. Et etiam omnes actiones exteriore bonae proximo vel promoventes eum in bono vel retrahentes a malo illum 85 actum interiore concomitantur. Et ubi est perfecta actio interior, concomitantur haec necessario.

Ad secundum. Est amor naturae et gratiae, sive amor naturalis et spiritualis qui ‘caritas’ dicitur. Constat autem quod naturaliter propinquior est homo homini quam angelus angelo vel homini. Et ideo amore naturali potest homo velle aliquid 90 homini quod angelus nec angelo nec homini velit. Et si etiam angelus naturaliter diligit hominem, tamen in eo natura omnino subiecta est voluntati. Et ideo amor

---

62 secundum] etiam add. C || non sequitur] om. P 63–64 et¹ ... sequeretur] marg. C
66 numquid] numquam BCR 74 custodi sufficeret] cufficeret(sic) V 76 quanta] quam BC; quod R 79 Apostolus] om. BCR 80 angelus] est add. V 83 proximum] om. BCR
|| quam] quod O 83–84 exteriore] om. V 90 naturaliter] velit add. C

naturalis iam cessit in spiritualem in eis, in nobis autem non. Et ideo tantum amant nos spiritualiter, et ideo tantum propter Deum. Et sicut Deus tantum non vult nos peccare, qui plus amat nos quam angelus vel ego me ipsum, et non est verum: ‘vult nos non peccare’, ita et angeli qui suam voluntatem divinae omnino ⁹⁵ conformant. In nobis autem dum hi amores manent duo, dum scilicet natura non subicitur plenae voluntati: et volo proximum non peccare, quod est naturae; et non volo eum peccare, et hoc est gratiae, qua voluntas mea divinae conformatur. Et sunt haec opposita circa voluntatem; quippe voluntas divisa est.

Sed an aliquis perfectus possit, hoc scilicet ‘velle te non peccare’ qui peccabis ¹⁰⁰ vel peccas, merito dubitatur. Si enim vult se ipsum non peccare, dum perfectus est, et tantudem debet proximo: proximum vult non peccare. Sed qui modo perfectus est, quomodo se peccaturum vel te potest velle non peccare? Si enim perfectus est, sua voluntas divinae conformatur et in velle et in non velle. Sed cum ipse perfectus peccaturus est, Deus non vult eum non peccare. Igitur et ipse ¹⁰⁵ perfectus non vult se non peccare. Quod forte concederetur, si dico revelaretur ei, id est si videret in mente divina quod peccaturus esset. Sed certe hoc perfecto, et ideo carenti culpa, revelari non posset, quia tunc poena praecedet culpam. Sed eidem de alio revelari hoc potest. Sed ante talem revelationem confidit, et ¹¹⁰ ideo non vult se non peccare.

Credo tamen magis quod non est concedendum. Immo potius perfectus vult se non peccare. Quippe caritas quae “omnia suffert et omnia sustinet,” *I Cor.* 13, hoc tamen non potest sustinere, ut amans non velit amare amatum etiam aeternaliter. Et ideo perfecta caritas, quae est in perfecto, dicit ‘volo amare’. Quippe omnis amans amat amorem quo amat et vult amare. Igitur perfectus vult amare Deum, ¹¹⁵ et per consequens vult se non peccare, quia oppositum velle non potest vel hoc nolle. Igitur perfectus homo, sicut et angelus, vult aliquid sibi, scilicet se amare Deum. Quod tamen non vult de quolibet proximo, quia conformat voluntatem suam voluntati divinae in quantum potest. Sed in aliquo, ut iam patet, potest conformare voluntatem suam divinae in his quae spectant ad proximum, in quibus non potest in his quae spectant ad se ipsum; nec tenetur facere plus quam potest. ¹²⁰

Ad quartum iam patet, quia licet diligat nos angelus sicut se, tamen non oportet idem velle de nobis et de se, quia velle regulatur per aliquam cognitionem. Aliud autem est eis revelatum de se, aliud de nobis. De se quidem revelatur eis voluntas divina, qua vult Deus illos non peccare, et ideo hoc idem de se volunt. Revelatur

⁹⁶ conformant] confirmant C || manent] ament C ⁹⁸ eum] non add. BCRV; non add. sed del. OP || est] om. C || qua] quia P || conformatur] formatur P ¹⁰² qui modo] corr. ex quomodo V ¹¹⁰ non¹] om. P ¹¹⁵ amorem] amatoarem C ^{120–121} quibus] quibusdam corr. ex quibus C ¹²⁵ eis²] ei O ¹²⁶ qua] quam C

¹¹² *I Cor.* 13,7

etiam eis voluntas divina, qua tantum non vult peccaturos non peccare. Et ideo hoc similiter est in eis, scilicet quod non volunt eos non peccare.

Ad tertium. Paulus et Moyses non sic dixerunt, quia voluerunt subditos non peccare vel quia eos plus quam se diligerent. Sed potius hyperbolice locuti sunt, volentes ostendere maximum et supremum gradum affectionis humanae se habere ad subditos. Vel potest dici quod haec verba sunt sanctae insaniae ex amore proximi, sicut dicit Bernardus. Vel melius: si digitus in corpore reputat se peiorem vel minus bonum quam oculum, nonne ipsum in hac sui humilitatis reputatione, immo spiritus vivificans totum corpus per tam humile membrum diceret: ‘reseca me priusquam eruas oculum meum’? Sic humiles Paulus et Moyses se reputabant membra minus bona ecclesiae vel synagogae quam unus spiritus, scilicet Deus, vivificabat. Sic ergo spiritus vivificans loquitur, scilicet Spiritus Sanctus, qui est caritas, et dicit: ‘melius est minus bonum membrum quam plura bona abscidi’. Et hoc magis opto. Et dicit organi, scilicet Moysi vel Pauli, humilitas: ‘quilibet illorum est me melior’. Hinc dicit coniunctum, scilicet ‘caritas humili’ aut ‘amans humilitas’, prius ‘reseca me’ quam eos. Nec est haec optatio tota membra nec tota spiritus vivificantis, sed pars huius, pars illius. Vel sic: teneatur quilibet plus Deum amare quam se et Dei honorem suae utilitati praepone;

I Cor. 13: Caritas “non quaerit quae sua sunt.” Igitur unumquodque membrum ecclesiae debet potius velle se abscidi quam plura et meliora membra, non quia amat ea plus se, sed illum cuius est corpus.

Quod si voluerunt suos subditos non peccare quos videbant peccare, hoc fuit magis imperfectionis humanae quam conformitatis divinae. Haec igitur est lex praelati perfecti, ut praeponat necessitatem subditi etiam suae propriae maximae utilitati et Dei voluntatem utriusque. Sicut beatus Martinus, dicens: “Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem.” Ecce praeponit necessitatem subditorum suae maximae utilitati, quae est esse in caelo. Et sequitur: “Fiat voluntas tua.” Ecce voluntatem divinam praeponit utriusque. Sic Paulus, Phil. 1: Ecce “quid eligam ignoro. Coartor enim e duobus: desiderium habens dissolvi et esse cum Christo multo melius magis, permanere autem in carne necessarium propter vos.” Ecce necessitas proximi utilitati propriae anteponitur. Et hoc confidens scio, quia maneo.

---

132 vel] sed P 134 sui] sua P 137 unus] unius P 138 Deus] qui add. V 140 abscidi] abscindi R || humilitas] corr. ex utilitas B; utilitas CR 146 abscidi] abscindi R 155 coartor] coartar R 157 proximi] Christi C

---

133 Locum non inveni 145 I Cor. 13,5 151–152 Sulpicius Severus, *Epist. 3* (PL 20, 182); forsitan coll. ex Petr. Pict., 2 *Sent. 17* (ed. Moore-Garvin-Dulong, 2:124) 154 Ibid. 155–157 Phil. 1,22–24

[CONTINUATIO RESPONSIONUM AD ARGUMENTA (NN. 3–7)]

Ad tertium. Fateor potest et scit custodire, ne impugnet diabolus. Sed haec falsa: vult te custodire, ne impugneris. Fateor vult te custodire, id est facere ¹⁶⁰ quaecumque ad eum spectant ne expugneris, tamen non vult custodire ne impugneris. Si enim te custodiret ab omni impugnatione eius, auferret tibi praemium quod mereris resistendo temptationi. Et etiam licet cadas, bonum fuit tibi tentari, licet malum fuerit vinci.

Ad quartum. Tres habemus adversantes et insidiantes: scilicet carnem, mundum (scilicet malos homines), et daemones. Ideo decuit ut tres haberemus custodes: scilicet contra carnem, Spiritum Sanctum vel eius gratiam. Unde *Gal. 5*: “Spiritu ambulate et desideria carnis non perficietis.” Item, *Rom. 8*: “Si spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis.” Contra daemones, angelos; *Apoc. 12*: “Michael et angeli eius proeliabantur cum dracone.” Contra mundum vel homines, ¹⁶⁵ praelatos nostros; *Eccli. 42*: “Omnia opera eius duplicitia unum contra unum, et non fecit quidquam deesse.” ¹⁷⁰

Hinc non mirum si plus praevalet contra nos mundus quam caro vel diabolus. Quippe custodes nostri maxime hodie contra mundum ceteris sunt multo impotentiores. Immo quomodo nos contra mundum custodient, cum ipsi mundo ¹⁷⁵ iam subditi sint per amorem mundialium? Quis enim curas habet animarum hodie, nisi propter mundialia annexa? Ideo nec mirum: omnes vana quae persuadet mundus quaerunt, non omnes mollia quae persuadet caro, non omnes amara quae persuadet diabolus; *Ier. 6*: “A minore usque ad maiorem, omnes avaritiae student,” et sequitur: “a propheta usque ad sacerdotem cuncti faciunt dolum.” Licet ¹⁸⁰ ergo gratia et Deus sufficient custodire, tamen decuit contra tres impugnatores tres ponere custodes. Et sic solvitur quartum et quintum.

Ad sextum. Bona naturalia iusti integra faciunt ipsum maxime cum gratia potentem resistere diabolo utenti viribus suis. Sed tamen non omnis potens resistere resistit cum potest et quando potest. Et ideo diabolo utente viribus indigemus ¹⁸⁵ aliquo arcente eum, ne quantum vellet vel quando vult tentet nos. Licet enim possimus omnes eius insultus sustinere, tamen ut hoc velimus arcendus est, ne possit impugnare tam gratuiter, ut vix velimus resistere. Igitur ex natura et gratia possumus resistere diabolo. Sed ex adiutorio angelico hoc facile possumus, quia ipsi prohibent eos a difficilioribus impugnationibus. Et etiam quamvis pos-

¹⁵⁹ tertium] quartum BCRV || impugnet] impugneris P || haec] est add. interlin. C

^{160–162} fateor ... impugneris] om. (hom.) O ¹⁶⁵ quartum] quintum BRV; quartum et sequentem corr. ex 5C ¹⁶⁸ item] et ideo P ¹⁷⁰ proeliabantur] proeliabant C ¹⁷⁴ ho-

die] om. V || multo] om. B; interlin. C ¹⁷⁶ sint] sunt CP || enim] om. C ¹⁸⁰ sequi-

tur] causa add. interlin. C ¹⁸² quintum] ultimum P ¹⁸³ sextum] quintum OP ¹⁸⁶ ar-

cente] artante V ¹⁸⁷ possimus] possumus C || ne] in add. O ¹⁸⁹ hoc] facere add. V

^{167–168} *Gal. 5,16* ^{168–169} *Rom. 8,13* ^{169–170} *Apoc. 12,7* ^{171–172} *Eccli. 42,25*

^{179–180} *Ier. 6,13*

simus et velimus resistere, nisi fraudes eius noverimus, frequenter succumbemus.
Contra quorum fraudes angeli excitant nos et attentos faciunt et sollicitos contra eorum fraudes et quandoque docent.

Ad septimum supra patet.

[UTRUM ANGELI BONI CUSTODITOS ALIQUANDO
PROPTER EORUM MALITIAM DESERANT]

¹⁹⁵ 1. De secundo videtur quod aliquando deserant homines, cum peccant. Unde *Is. 5*: “Auferam saepem ab ea,” *Glossa*: “Auxilium angelorum.”

2. Item, in *Evangelio Nazareorum*, et sicut refert Iosephus et Eusebius in *Ecclesiastica historia*, dixerunt angeli: “Recedamus ab his sedibus.”

3. Item, *Ier. 17*: “Maledictus vir, qui confidit in homine.” *Glossa Hieronymi*: “Qui non habet Deum hospitem, nec praesidia angelorum.”

²⁰⁰ 4. Item, Hieronymus super *Ier. 51*: “Angelos repellimus dum eorum consilio non acquiescimus. Et videntes opera perdere, dicunt adinvicem: derelinquamus eam.”

5. Item, *Ier. 51*: “Curavimus Babylonem, et non est sanata, dereliquamus eam.”

²⁰⁵ *Glossa*: “Vox angelorum.”

Sed contra. Ipsi sunt spirituales medici; *Ier. 51*: “Curavimus Babylonem.” Origenes: “Sub summo medico sunt angeli medici curantes animas, quos a nobis repellimus quotiens eorum consiliis non acquiescimus.” Sed contra caritatem angelorum vel medicorum est tunc deserere patientem, cum infirmatur gravius.

²¹⁰ Solutio. Ad primam et secundam auctoritatem dicimus quod angelus custos peccantem tribulationibus exponit ut citius convertatur, sicut legitur de filio prodigo, *Luc. 15*. Et hoc est eum relinquere ab eo; *Ps.*: “Deus, Deus meus ... ut quid me derelinquisti?” Per hoc patet responsio ad quartum et quintum.

¹⁹³ docent] ad sextum patet ex dictis add. P. add. marg. O   ¹⁹⁴ septimum] ex dictis add. marg. C   ¹⁹⁷ referunt O   ²⁰⁷ Origenes] om. C   ²¹¹ peccantem] corr. ex potestatem BC; potestatem R   ²¹³ per ... quintum] om. BCORV; marg. O

¹⁹⁶ *Is. 5,5* || *Glossa interlin.* in h.l. (ed. princeps, 3:11a); coll. forsitan ex Guill. Altis., *Summa aurea* 2.5.6 (ed. Grottaferrata, 2:113)   ¹⁹⁷ Resp. E. Amann, *Apocryphes du N.T. Dict. de la Bible*, suppl. 1 (Paris 1928), 473–74, et *NCE* 2:407a   ^{197–198} Eusebius, *Chronicon* 2.203 (PG 19, 535)   ¹⁹⁸ Cf. Hier.: “Iosephus quoque refert virtutes angelicas, praesides quandam templi, tunc pariter conclamassem: ‘Transeamus ex his sedibus’;” *Comm. in evang. Matt. 4,27* (CCL 77, 275); coll. ex Guill. Altis., *Summa aurea* 2.5.6, (ed. Grottaferrata, 2:114) vel (potius) Alex., *Glossa in 2 Sent. 11,2* (ed. Quaracchi, 2:103) vel Hugo de S. Caro, *Comm. in 2 Sent. 11* (f. 52rb)   ¹⁹⁹ *Ier. 17,5*   ^{199–200} Hier., *Comm. in Ier. 3,17* (CCL 74, 165)   ^{201–203} *Ier. 51,9*; coll. ex Rabanus, *Comm. in Ier. 17* (PL 111, 1164)   ²⁰⁴ *Ier. 51,9*   ²⁰⁵ Resp. Origenes, *In Ier. homiliae, hom. 38,12* (PG 13,541); probabiliter coll. ex Hugo de S. Caro, *Comm. in 2 Sent. 11* (f. 52rb)   ²⁰⁶ *Ier. 51,9*   ^{207–208} Remote coll. ex Rabanus, *Comm. in Ier. 17* (PL 111, 1164); proxime coll. ex Hugo de S. Caro, *Comm. in 2 Sent. 11* (f. 52rb)   ²¹² *Luc. 15,11–32*   ^{212–213} *Ps. 21,2*

Ad tertium. Cum quis est in mortali, caret gratia qua fuit potens resistere temptationibus et maioribus et minoribus. Et ideo iam est impotens minimis resistere. ²¹⁵ Unde cum angelorum sit arcere daemones tantum a gravioribus impugnationibus, tamen hoc nullum praesidium est tali quem minima tentatio sufficit praecipitare. Et hoc est carere praesidio vel custodia angeli, quia custodia angeli in nullo adiuvat eum. Unde licet custodiat sollicite, non tamen effective. Tenetur enim ad diligentiam, non autem ad efficientiam. ²²⁰

[DE MODO CUSTODIENDI]

De tertio. Sciendum quod dupliciter tentat diabolus, scilicet violenter et fraudulenter. ‘Violenter’, cum per se vel membra sua tribulationes infert, ut moveat ad blasphemiam. Sic tentavit Iob. ‘Fraudulenter’ dupliciter: aut per res extra exponendo eas sensibus, ut intrantes species illecebrosae allicant ad peccatum; vel per se ipsum intus imprimendo cordi novas species quae non intraverunt per sensus vel quiescentes in corde species prius receptas movendo. Angelus igitur custos arcet diabolum, ut nullum horum facere possit pro tempore aut ut minus faciat, sicut novit commissum sibi fortiorum esse vel minus fortem. Et ideo merito gravius puniemur, si vincimur. *Num.* 25: “Tolle cunctos principes.” *Glossa* Origonis: “Si princeps, id est angelus, non defuit unicuique assignatus et locutus in corde meo … et eius spretis monitis et conscientiae retinaculo in peccatis prorupi, duplicitabit mihi poena pro contemptu monitoris et malo commissi facinoris.” ²²⁵ ²³⁰

Sed quaeritur an Christus habuit angelum custodem. Sed confirmatus indigesse non videtur. Dic quod habuit ad reverentiam non unum, sed forte plures; *Ps.*: “Angelis suis mandavit de te.” *Glossa*: “Manibus angelorum sublatus est ²³⁵ Christus in caelum,” non quod sine eis rueret, sed quia obsequebantur Regi. Et melior est qui portatur quam iumentum portans.

Et nota quod angelus deputatus ad custodiendum duodecim bona facit, quod significatur per illud *Is.* 6: “Sex alae uni et sex alae alteri.”

Primum est: excitat a somno peccati. *Act.* 12: “Percussoque latere Petri, excitavit eum dicens: Surge”; Petrus in carcere peccator vinctus peccati consuetudine. *Prov.* 5: “Funibus peccatorum suorum quisque constringitur.” ²⁴⁰

Secundum est quod incitat pigrum ad bene operandum; III *Reg.* 19, de Elia, cum iret ad montem Horeb, quod interpretatur ‘mensa’. De qua *Ps.*: “Satiabor

---

²¹⁴ qua] quia R ²¹⁶ arcere] artare V ²¹⁷ quem] quod O ²²³ sic] sicut R ²³⁸ custodiendum] custodiā BCR ²⁴⁰ primum est] primum OP; om. V ²⁴³ secundum ... quod] secundum OP; item V ²⁴⁴ quod] qui P

²²⁹ *Num.* 25,4 ^{229–232} Orig., *In Num. homiliae*, hom. 20,4 (PG 12, 736) ²³⁵ *Ps.* 90,11 ^{235–236} *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 573a) ²³⁹ *Is.* 6,2; cf. Hugo de S. Caro, *Comm.* in 2 *Sent.* 11 (f. 52va) ^{240–241} *Act.* 12,7 ²⁴² *Prov.* 5,22; cf. Hugo de S. Caro, *ibid.* ^{243–244} III *Reg.* 19,7–14 ^{244–245} *Ps.* 16,15

²⁴⁵ cum apparuerit gloria tua”; III *Reg.* 19: “Obdormivit sub umbra iuniperi,” id est impoenitentia, sub qua dormivit pigritando. Sed angelus incitat dicens, “Surge, comedē.”

Tertium est quod arcet contrarias potestates, quae saepe hominem suffocarent in mortali peccato, si permitterentur; *Tob.* 11: Raphael ligavit Asmodeum in superioribus partibus Aegypti.

Quartum est quod docet hominem quid facere debeat maxime in dubiis; *Zach.* 2: “Dixit angelus qui loquebatur in me.”

Quintum est quod consolatur; *Luc.* 22: “Accessit angelus confortans eum.”

Sextum est quod tamquam nuntius noster repraesentat orationes nostras et ²⁵⁵ eleemosynas Deo; *Tob.* 12: “Quando orabas cum lacrimis et sepeliebas mortuos et derelinquabas prandium tuum et mortuos abscondebas per diem in domo tua et nocte sepeliebas, ego obtuli orationem tuam Domino.”

Septimum quod adiuvat contra hostes visibles. Unde *Gen.* 32: Iacob timens Esau vidit castra angelorum quasi parata iuvare. Et *Ios.* 5: “Vidit virum stantem ²⁶⁰ contra se et evaginatum tenentem gladium.”

Octavum quod increpat morantem in mortali, reducens ad memoriam peccata sua et Dei beneficia; *Iudic.* 2: Angelus replicans populo Dei beneficia et sua peccata dixit, “Cur hoc fecistis?”

Nonum est quod removet occasionses peccandi et impedimenta beneficiendi; ²⁶⁵ *Ex.* 23: “Mittam angelum” praecursorem, qui eiciat Iebusaeum, etc. *Malach.* 3: “Mittam angelum meum, qui praeparabit viam ante faciem tuam.”

Decimum quod ostendit viam; *Tob.* 5: “Dixit Tobias (iunior angelo): Nostri viam quae dicit ad regionem Medorum? Cui respondit: Novi, et omnia itinera eius frequenter ambulavi.”

²⁷⁰ Undecimum est quod ardorem mitigat tentationum, sicut e contrario diabolus intendit; *Job* 40: “Halitus eius prunas ardere facit.” Et de primo *Dan.* 3: “Fecit medium fornacis, quasi ventum roris flantem.”

---

²⁴⁵ III *Reg.* 19,5   ²⁴⁶ Ibid.   ²⁴⁷ Hugo de S. Caro, *Comm. in 2 Sent.* 11 (f. 52va). Textus integer, viz. de bonis duodecim angelorum, est Hugonis capituli paraphrasis fidelis ²⁴⁹ Resp. *Tob.* 8,3   ²⁵¹–²⁵² *Zach.* 2,3   ²⁵³ *Luc.* 22,43   ²⁵⁵–²⁵⁷ *Tob.* 12,12   ²⁵⁸–²⁵⁹ Resp. *Gen.* 32,1–2   ²⁵⁹–²⁶⁰ *Ios.* 5,13; cf. Hugo de S. Caro, *ibid.*   ²⁶²–²⁶³ *Iudic.* 2,2 ²⁶⁵ *Ex.* 23,20–23   ²⁶⁵–²⁶⁶ *Malach.* 3,1   ²⁶⁷–²⁶⁹ *Tob.* 5,7–8   ²⁷¹ Re vera *Job* 41,12 ²⁷¹–²⁷² *Dan.* 3,50

²⁴⁵ III *Reg.* 19,5   ²⁴⁶–²⁴⁷ Ibid.   ²⁴⁸–²⁷⁴ Hugo de S. Caro, *Comm. in 2 Sent.* 11 (f. 52va). Textus integer, viz. de bonis duodecim angelorum, est Hugonis capituli paraphrasis fidelis ²⁴⁹ Resp. *Tob.* 8,3   ²⁵¹–²⁵² *Zach.* 2,3   ²⁵³ *Luc.* 22,43   ²⁵⁵–²⁵⁷ *Tob.* 12,12   ²⁵⁸–²⁵⁹ Resp. *Gen.* 32,1–2   ²⁵⁹–²⁶⁰ *Ios.* 5,13; cf. Hugo de S. Caro, *ibid.*   ²⁶²–²⁶³ *Iudic.* 2,2 ²⁶⁵ *Ex.* 23,20–23   ²⁶⁵–²⁶⁶ *Malach.* 3,1   ²⁶⁷–²⁶⁹ *Tob.* 5,7–8   ²⁷¹ Re vera *Job* 41,12 ²⁷¹–²⁷² *Dan.* 3,50

Duodecimum est quod pro nobis orat; *Dan.* 10: “Nemo est adiutor meus (scilicet ad orandum pro vobis) nisi Michael.”

^{1.1} AD CUSTODIAM HOMINUM, *Ps.*: “Quoniam angelis suis mandavit de te, ²⁷⁵ ut custodianter te in omnibus viis tuis.” AD SUI PROFECTUM, ut excitet ad bonum, ATQUE CUSTODIAM, ut coercent a malo. ANGELI EORUM, *Matt.* 18. AB EXORDIO NATIVITATIS. Sed numquid non in utero, cum est fetus animatus? An tunc adhuc custoditur et mater et fetus ab eodem angelo? Credo magis quod, ex quo fetus habet rationalem animam, habet proprium angelum custodem. ²⁸⁰ Et ideo dicit Hieronymus: ANIMARUM. Et dicit nativitatem quae est in matre, non in mundum, sicut *Matt.* 1: “Quod enim in ea natum est de Spiritu Sancto est.” Et haec nativitas non est nisi conceptio naturarum.

^{1.2} SICUT LEGITUR DE ANGELO TOBIAE, *Tob.* 5 et 7 et 11. IN ACTIBUS APOSTOLORUM, *Act.* 12. ²⁸⁵

^{1.3} AN UNUS PLURIBUS AD CUSTODIAM quantum ad bonos angelos. VEL AD EXERCITIUM quantum ad malos. SED CUM ELECTI electione praedestinationis. PLURES CONSTAT ESSE SIMUL BONOS ET MALOS HOMINES per totum tempus. PLURESQUE SINT HOMINES MALI QUAM BONI, *Mich.* 7: “Vae mihi, quia factus sum sicut qui colligit in autumno racemos vindemiae!” *Is.* 17: “Et erit sicut congregans in messe quod restiterit et bracchium eius spicas leget.” *Matt.* 10: “Multi sunt vocati, pauci vero electi.” ²⁹⁰

^{1.4} SIVE EODEM TEMPORE quod non oportet. VEL DIVERSIS TEMPORIBUS hoc oportet. HOMINIBUS SUCCEDUNT, *Eccle.* 1: “Generatio praeterit, et generatio advenit.” *Eccli.* 14: “Generatio carnis et sanguinis alia finitur, et alia nascitur.” Et nota quod prius dicit ‘praeterit’ et ‘finitur’ quam ‘advenit’ et ‘nascitur’, quia unius corruptio est alterius generatio. NON EST DUBITANDUM UNUMQUEMQUE HABERE ANGELUM, nec tamen oportet unum angelum pluribus electis fore custodem, sed tantum uni, scilicet illi cui erit compar in caelo forte; potest tamen plures damnados cum illo electo custodiare. SIVE ²⁹⁵ PLURIBUS hominibus SIMUL, id est eodem tempore, DESTINATUS unus angelus SIVE UNI homini. DOMINUM servi. EPISCOPUM clerici. ABBATEM monachi.

---

273 duodecimum ... quod] duodecimum OP; item V 282 in ea] om. V 288 constat ... simul] cognoscere. (sic) esse corr. ex †...† P 290 Mich. 7] om. O 292 spicas leget] ‘spicas leget’, istud continuetur, id est ad hanc litteram continuatur quedam littera in prima pagina 5 folii sequentis, in secunda columna, ubi invenitur hoc signum signum olluo; et incipit sic: ‘spicas leget’ Matt. 10: “Multi vero sunt vocati” etc. add. in calce (f. 119^a) R || multi] vero add. BCR 295 et generatio] ge (sic) marg. P

273–274 *Dan.* 10,21 275–276 *Ps.* 90,11 277 *Matt.* 18,10 281 Hier., *Comm. in Matt.* 18,10 (CCL 77, 159) 282–283 *Matt.* 1,20 285 *Act.* 12,15 290–291 *Mich.* 7,1 291–292 *Is.* 17,5 292 Re vera *Matt.* 20,16 294–295 *Eccle.* 1,4 295–296 *Eccli.* 14,19

Sed si angelus aut unicum aut paucos accipit in custodia, quomodo tu tot
 305 milia gaudes custodire animarum? *Prov.* 17: “Homo stultus plaudet manibus,
 cum spoponderit pro amico suo.”

2.1 PRAETEREA ILLUD CONSIDERARI OPORTET, cap. 2.

〔UTRUM ANGELI BONI IN SCIENTIA PROFICIENT〕

2.1 UTRUM ANGELI BONI IN MERITO VEL IN PRAEMIO PROFICIENT etc.

- 310 1. Quod non sciant omnia a principio videtur ex his quae dicit Magister.
 2. Item, *Matt.* 24: “De die autem illa et hora nemo scit, neque angeli in caelo,
 nisi solus Pater.”

Contra autem sunt multa.

Primum sic. Si hic esset punctus in quo essent omnes species visibles, et
 315 oculus meus undique esset pupilla, si iste punctus fieret in medio oculi mei,
 profecto viderem omne visibile. Igitur cum Deus sit indivisibilis, ut punctus, et
 sint in eo omnium intelligibilium non species, sed ideae, et hic indivisibilis est
 in oculo mentali cuiuslibet angeli, nihil omnino latet eos. Unde super *Luc.* 16
Glossa: “Qui claritatem Dei vident, nihil est in creatura quod videre non possint.”

320 Item, Augustinus dicit quod vita aeterna est plenum “gaudium de veritate.”
 Cum ergo angeli habeant vitam aeternam, habent plenum gaudium de veritate.
 Sed plenum non esset, si vel una veritas suae deesset cognitioni.

Item, “in perpetuis est idem esse et posse.” Ergo quidquid possunt cognoscere
 cognoscunt.

325 Item, a Deo apti sunt a principio suae confirmationis respectu cognitionis
 omnium sicut nunc. Igitur si a principio aliquid ignorassent quod nunc sciunt,
 cum tunc infuisset aptitudo ad sciendum quanta nunc, fuisse in eis ignorantia,
 et ita poena sine praecedenti culpa.

Item, si scientia, ut dicit Aristoteles et Augustinus, est qualitas mentis scientis,
 330 non est sine mutatione aliqua, cum quis fit de non sciente sciens. Sed in ipsa
 confirmatione facti sunt immutabiles. Unde Augustinus: “Bonii angeli cum sint

---

304 unicum] unum BCR 306 spoponderit] spopondit BCR 310 his] eis C 314 hic]
om. P 315 esset] esse O || mei] in eo add. P 325 cognitionis] cognitiones B

305–306 *Prov.* 17,18 311–312 *Matt.* 24,36 318–319 *Glossa ordin.* in *Luc.* 16,25 (ed.
 princeps, 4:199b) 320 Aug., *Conf.* 10,23 (CCL 27, 173) 323 Arist., *Phys.* 3,4 (203b 30);
 cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 103 (ed. Hamesse, 148) 329 Arist., *Categ.* 2 (1a 29–b 3);
 cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 7 (ed. Hamesse, 302); Aug., *De Trin.* 10,10 (CCL 50, 328)
 331–332 Recte Isidorus, *Sent.* 1,10,3 (PL 83, 554); ex Alex. Hal., *Glossa in 2 Sent.* 7,16
 (ed. Quaracchi, 2:65)

mobiles natura, non sinit eos mutari contemplatio divina.” Igitur post confirmationem non fuerunt facti de non scientibus scientes.

Item, statum illum iam habent quem nos speramus. Sed in statu quem nos speramus etiam cogitationes cognoscemus aliorum. Igitur et illi cogitationes suas mutuo noscunt. Igitur quidquid sciunt maiores, sciunt et minores. Quod ibi cogitationes mutuo sciemus dicit Augustinus *De Trinitate* lib. 15: In futuro uno aspectu videbimus omnium cogitationes.³³⁵

Item, ex quo Deus nec avarus est nec invidus, ut quid Incarnationem eis aptis ad sciendum occultaret? Si ut dicitur *Amos* 3: “Non facit Dominus Deus verbum, nisi revelaverit secretum suum ad servos suos prophetas,” multo magis ad servos suos angelos.³⁴⁰

Item, neverunt summa cognoscibilia, quomodo ergo minora ignorarent?

Item, omnia habent triplex esse, scilicet in mente divina, in mente angelica, in materia. Et iste est modus ignobilissimus et primus nobilissimus. Et ideo secundus est ultimo nobilior et primo ignobilior. Igitur cum omnia primo fuerint in mente divina, scilicet omnis veritas, et debuerunt fieri in materia, indecens fuit ut non prius fierent in medio, scilicet in mente angelica. Et cum sic fecerit testante Augustino *Super Genesim* in opere creationis universi, quare non similiter faceret in opere recreationis?³⁴⁵

Item, cognitionis unius veritatis non est impedimentum quo minus cognoscatur alia veritas, sed potius promovet mentem veritas una cognita ad aliam cognoscendam. Et facit eam aptiorem ad aliam veritatem. Ergo quanto plura neverunt, tanto plura cognoscere aptiores sunt. Ergo omnes veritates cognoscunt.³⁵⁰

Solutio. Mihi videtur quod in scientia non profecerunt a tempore confirmationis, sed potius in multiplicius cognoscendo. In cognitione enim matutina non profecerunt, sed potius in vespertina. Et quod sciebant cognitione matutina tantum, postea cognoverunt multiplicius, scilicet cum res contigerunt, quia cognitione matutina et vespertina; sicut aliquo modo loquendi diceremus aliquem videntem proficere in cognitione, si modo videret aliquid tantum directe, et postea videret illud idem et directe et per reflexionem a speculo – non quod aliquid videat quod non prius, sed quod prius vidit vident nunc multiplicius. Sic ergo non augetur eorum cognitionis, cum ea quae vident in Verbo directe, postea vident in speculo creaturae. Nec fit haec multiplicior cognitionis, maior simplici. Quippe Deus non minus cognoscit creaturas, quia cognoscit eas tantum cognitione matutina. Nec mutantur angeli, cum sic fit multiplicior cognitionis, sed potius creatura.³⁵⁵³⁶⁰³⁶⁵

333 fuerunt] *om. V*   334–335 sed … speramus] *om. (hom.) C*   334 in] *eo add. P*
337 mutuo] *om. R*   339 eis] eius *V*   340 si] enim *add. V*   343 summa] summe BC;
corr. ex summe R   356 in²] *om. P*   357–358 tantum] *om. P*   361 et directe] indirec-
te *C*   362 prius²] *om. P* || sic] si *R*   366 fit] *eis add. P*

337–338 Resp. Aug., *De Trin.* 15.7.13 (CCL 50A, 477–79)   340–341 *Amos* 3,7   349 Resp.
Aug., *De Gen. ad litt.* 2.8 (CSEL 28.1, 45)

Sicut haec multiplicitas visio fit in oculo sine oculi mutatione per mutationem speculi. Verumtamen quod cognitio angelorum vespertina proficiat, cum res cognita fit in actu, non audeo dicere; quanto magis nec in matutina?

³⁷⁰ Ad hoc ergo quod hic dicit Magister et Hieronymus dic quod profecerunt non in numero scitorum, sed in numero modorum sciendi.

Ad illud *Matt.* dic quod forte ipsi de iudicii die noverunt quando erit. Sed dicuntur nescire, quia nos utiliter scire non faciunt. Unde et quidam ibi habent neque Filius neque angeli: non quia haec Filius ignoret, sed quia non facit nos sci-³⁷⁵re. Sic exponit Augustinus *De 83 quaestionibus*, q. 60. Quod hoc vero noverunt videtur, quia noverunt numerum electorum qui erit, Augustinus in *Enchiridion*: “Noverunt utique sancti angeli, docti a Deo, quanti numeri supplementum de ge-³⁸⁰nere humano integritas illius exspectat.” Et nos sciemus, quando omnes erimus docibiles Dei. Et non tantum quot sunt salvandi noverunt, sed quando singuli et qui. Ergo noverunt quando numerus electorum implebitur. Igitur cum erit iudicium, noverunt et horam iudicii.

Vel dici potest ad illud *Matt.* quod cum dicitur solus Pater, non excluditur Filius nec boni angeli nec beatae animae, quia I Cor. 6: “Qui adhaeret Deo unus spiritus est.” Et tunc cum dicitur “neque angeli,” intellige *non* unde sunt angeli, sed potius unde sunt ‘unus’ cum Deo ‘spiritus’. Sic dicitur in libro *De definitionibus rectae fidei* Augustini: “Secreta autem cordis solus novit ille ad quem dicitur: ‘tu solus nosti corda filiorum hominum’.” Quod intelligi potest ut non excludantur qui iam perfecte ei uniuntur, sicut cum dicitur ‘solus Sortes’, pes eius non excluditur.

³⁹⁰ 2.2 IN CONFIRMATIONE BEATITUDINEM ACCEPERINT AETERNAM AT-
QUE PERFECTAM.

Contra. Perfectum est cui non est possibilis additio.

Solutio. ‘Perfectam’ habent in quantitate, non in multiplicatione.

2.2 QUILIA MAGIS ET MAGIS DILIGUNT. Ergo ut videtur, posset in tantum ³⁹⁵ aliquis proficere de inferiori ordine, ut esset de superiori.

Solutio. ‘Magis ac magis’, id est multiplicitus diligunt, non intensius.

2.2 ET MERITUM ET PRAEMIUM. Idem secundum idem meritum et praemium esse non potest. Propterea dicendum quod a minori caritate pervenitur ad ma-

---

³⁶⁹ in²] del. O   ³⁷³ quia] quod C   ³⁷⁵ hoc] haec R; om. P   ³⁸⁴ tunc] ideo BCPR
³⁹⁷ secundum] pro V || idem²] om. R || et³] om. P   ³⁹⁸ propterea] ideo V

³⁷⁰ Resp. supra; cf. 2 *Sent.* 11.2.7 (ed. Grottaferrata, 1:383) || Forte Hier., *Expos. in Pauli epist. ad Eph.* 3,9–10 (PL 26, 483)   ³⁷² *Matt.* 24,36   ³⁷⁵ Resp. Aug.: “Ideo bene accipitur et quod dictum est solum scire patrem sic dictum esse quia facit filium scire, et quod dictum est nescire filium sic dictum esse quia facit nescire homines, id est non eis prodit quod inutiliter scirent,” *De 83 quaestionibus*, cap. 60 (CCL 44A, 119)   ^{376–378} Aug., *Enchiridion*, cap. 62 (CCL 46, 82)   ³⁸² *Matt.* 24,36   ^{383–384} I Cor. 6,17   ³⁸⁴ *Matt.* 24,36
^{385–387} Gennadius, *De eccl. dogm.*, cap. 48 (PL 42, 1221)

iorem; *Eccli.* 11: “Ab una scintilla augetur ignis.” Meritum ergo et praemium caritas est, sed non secundum idem; immo id minus caritatis quod prius fuit meritum est, vel usus illius in opere, sed residuum caritatis acquisitum praemium est. **QUIA EA** caritate. ⁴⁰⁰

2.3 IN COGNITIONE, AC PER HOC IN BEATITUDINE, quia quantum cognoscis, tantum amas; quantum amas, tantum beatus es. EX PERSONA ANGELORUM minorum, scilicet secundum opinionem Magistri. SUPER QUEM LOCUM, scilicet *Eph.* 3. AD PURUM, id est cognitione vespertina et matutina. ⁴⁰⁵

2.6 UT NEC AUGEATUR scientia eorum.

2.7 PROFECERUNT TAMEN IN SCIENTIA, non magis cognoscendo sed multiplicius; quod enim ante Incarnationem neverunt tantum in Verbo, scilicet cognitione matutina, post Incarnationem insuper neverunt illud in proprio genere, ⁴¹⁰ scilicet cognitione vespertina. Et ita profecerunt cognoscendo multiplicius, non tamen magis.

2.7 SED HOC QUANTUM AD VIM MERENDI etc., id est vis merendi, scilicet caritas vel affectio ex caritate non est aucta, sed opera. Nec mirum si multiplicantur opera sine virtutis augmentatione a qua sunt opera. Non enim ideo ignis est ⁴¹⁵ maior, quia plures calefacit nec sequitur: plures calefacit nunc quam prius. Ergo est auctus vel mutatus, sed potius illi qui calefiunt mutati sunt. Sic et Christus crevit in numero meritorum cotidie, sed non in caritate. Gregorius: “Neque numerositas operum neque diurnitas temporum reddit hominem meliorem, sed maiori caritas et melior voluntas.” ⁴²⁰

2.7 EX QUA caritate. ANTEQUAM ISTA bona opera. HIS ADIECTIS, scilicet bonis operibus. Et ita patet quod non meremur operibus, sed virtute a qua procedunt opera.

Hoc autem habet dubitationem, quia secundum quod hic dicitur non augetur virtus ex exercitio bonorum operum, cum – quod maius est – dicat Aristoteles ⁴²⁵ quod ex multiplice bene agere fit virtus, quanto magis facta augetur?

Sed primum non concedunt theologi, quia virtus omnem praecedit operationem. Secundum vero concedunt. Sed quod hic dicit Magister dicit recitando, non asserendo. Vel opera augent virtutem, ubi virtus non est summa, et sicut possibile est completa, quod non est in angelis. ⁴³⁰

---

401 sed] scilicet C 404 amas^{1]}] et add. P 416 maior] amor C 417 sic] sed O
425 ex] om. P 427 praecedunt] praecedunt P 429 virtutem] virtute P

399 *Eccli.* 11,34 406 *Eph.* 3,10 418–420 Verbotenus ex Alex. Hal., *Glossa in 2 Sent.* 11,26 (ed. Quaracchi, 2:115); non autem invenitur apud Gregorium (resp. *ibid.*, n. 2) 424–425 Petr. Lomb.: “Ita etiam dicunt eos in caritate non profecisse post confirmationem, quia eorum caritas postea non est aucta,” *2 Sent.* 11,2,7 (ed. Grottaferrata, 1:383) 425–426 Resp. Arist., *Eth. Nic.* 2,1 (1103b 21–22); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 26 (ed. Hamesse, 234)

- ^{2.8} QUOD ALIIS SUPERIUS DICUNT, supra distinctione hac eadem, cap. 2, parum infra ibi QUIBUSDAM VIDETUR QUOD PROFICIENT IN UTROQUE etc. PROBABILIUS VIDETUR, et licet videatur probabilius, non tamen credo esse verius. IN SCIENTIA, in aspectu. ET IN ALIIS quae pertinent ad affectum, scilicet in meritis.
- ⁴³⁵ ^{2.9} SED NEC OMNES angelos, NEC OMNIA PERFECTE, sed imperfecte.
- ^{2.10} QUOD IBI, id est in Deo. UBI, id est in Deo vel ex quo. QUORUM AGNITIO BEATUM FACIT etc. Multas scio esse veritates quae cognitae beatum non faciunt, sed nullam credo esse quae ad beatitudinem non faciat. Et aliqua non ⁴⁴⁰ existente cognita non esset forte plena beatitudo. Sicut punctus aliquis, si est in quo concurrunt lumina omnium stellarum, est pulchrior et clarior, et lux cuiuslibet stellae auget claritatem, licet tam tenue augmentum non sufficiamus percipere, sic quaelibet veritas auget beatitudinem.

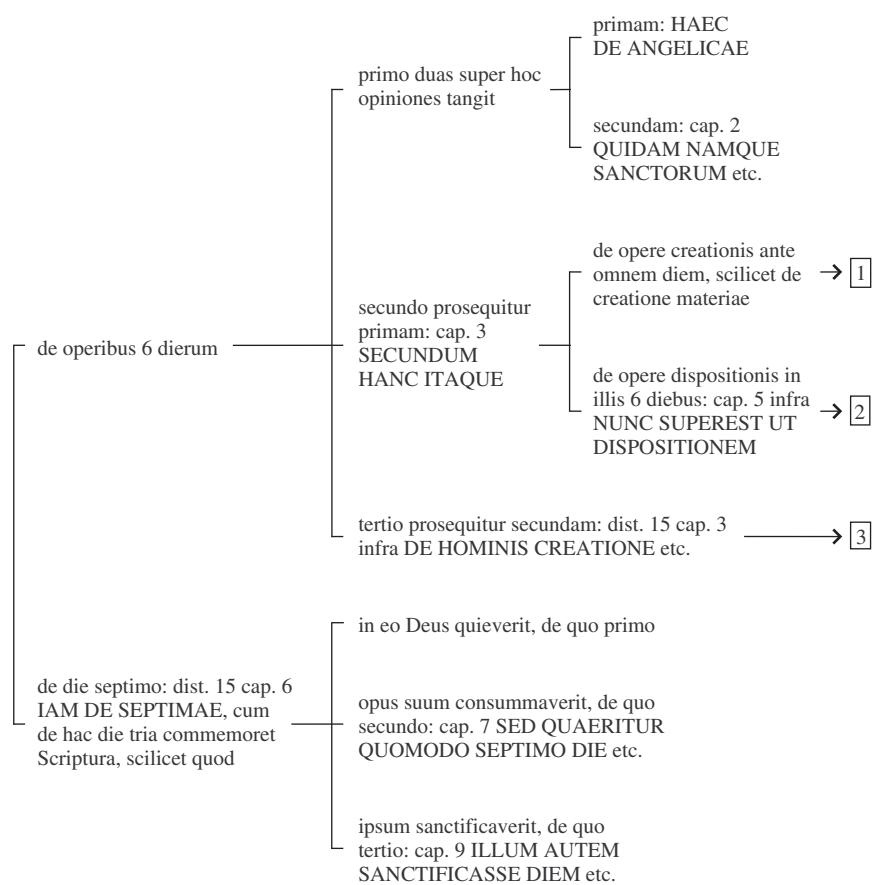
431 alii ed. || supra] *om. P* 432 infra] *supra P* 433 licet] *liceat P* 437–438 agnitio] *cognitio R, ed.* 439 faciat] *facit C* 442 tam] *tamen V*

431–433 Cap. 2, n. 2 (ed. Grottaferrata, 1:381)

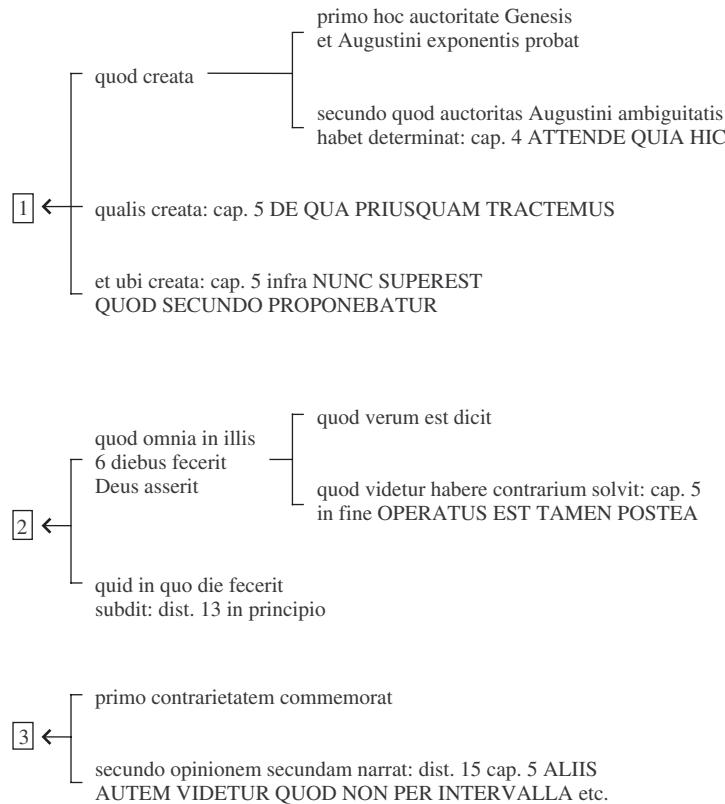
DISTINCTIO 12

1.1 HAECAE DE ANGELICAE NATURAE CONDICIONE etc. Dist. 12.
Huius divisio ad modum arboris ramificatae sic depingitur.

---

2 huius ... depingitur] *om. V* || huius divisio] huius tam divisio quam intentio BC ||
depingitur] depinguntur BC

1.1 MEDIUM, id est communi.

1.2 IN SAPIENTIA SUA, id est per sapientiam; *Ps.*: “Omnia in sapientia fecisti.”

- 5 Item, “qui fecit caelos in intellectu,” suum enim dicere est suum facere; *Ps.*: “Ipse dixit et facta sunt.” Et suum dicere non est nisi suum cogitare et intelligere. SUPRA MEMORATA, dist. 1 huius secundi (libri), cap. 1. ADHUC CONFUSAM, id est prius natura, non tempore secundum Augustinum. ANTE OMNEM DIEM natura, non tempore. DEINDE, id est post natura, non tempore. ET SPECIES 10 PROPRIAS ATQUE DISTINCTAS SINGULIS REBUS etc. Cum enim duplex sit opinio naturalium circa rerum procreationem: scilicet una ponentium latitationem formarum in materia; et alia ponentium eas esse ab extrinseco, scilicet a

3 est] in add. P

---

4 *Ps.* 103,24   5 *Ps.* 135,5   5–6 *Ps.* 32,9   7 Resp. supra dist. 2, cap. 1, 2, 5 (ed. Grottaferrata, 1:336sqq., 341)   8 Resp. Aug., *De Gen. contra Manich.* 1,5 (CSEL 91, 74–76)

datore formarum. Et tertia Aristotelis, quae ponit eas latere in materia potentia, non actu; actum vero esse ab extrinseco, scilicet educente de potentia in actum. Hoc tamen sciendum quod prima individua in singulis speciebus vel saltem aliqua, ut animae rationales eo quod processerunt per creationem, non sunt educta de potentia in actum. Sed potius formae illae fuerunt penitus ab extrinseco, scilicet a datore. Et hoc est quod dicit DEDIT. QUAE NON SIMUL tempore, UT IN QUIBUSDAM SANCTORUM PATRUM, ut Gregorii, Hieronymi, Bedae. UT ALIIS, scilicet his tribus dictis.

20

² QUIDAM NAMQUE SANCTORUM, cap. 2.
SUPER HOC, an scilicet simul tempore vel non simul tempore. ALII QUIDEM TRADIDERUNT etc., scilicet Augustinus et sequaces eius. QUOD AUGUSTINUS SENSISSE VIDETUR, ‘videtur’ dicit, quia *Super Genesim ad litteram* nihil assertive dicit vel pauca. ALII VERO HOC MAGIS, scilicet Gregorius, Hieronymus, Beda. RERUM CORPORALIUM GENERA, id est species. AC PRAEFERUNT alii sententiae. MAGIS VIDETUR CONGRUERE secundum superficiem, non secundum profundam veritatem.

25

^{3.1} SECUNDUM HANC ITAQUE, cap. 3.

SECUNDUM HANC TRADITIONEM quae ponit per intervalla dierum res corporales formatas. SICUT SUPRA MEMORATUM EST, dist. 1 huius secundi ³⁰ *{libri}*, cap. 1.

^{3.1} IN PRINCIPIO CREATIVIT, etc. ‘Creativit’, inquit, in praeterito, ut ostendatur per consignificationem verbi incomprehensibilis operationis celeritas, “sine ulla in operando successione vel ante operationem sine successiva deliberatione.” ³⁵ Unde Ambrosius: “Pulchre ait: in principio fecit, ut incomprehensibilem celeritatem exprimeret operis, cum effectum prius operationis impleret, quam initium coptae explicuisse. Insinuavit ergo,” inquit, Ambrosius “operatricis virtutis infinitam potentiam, quae tanto operi dedit consummationem, quam non praeibat operis incohatio.”

40

^{13–14} latere] latitare V   ¹⁴ educente] educere C; educentem R   ¹⁸ in] om. ed.   ³¹ 1]
2 P   ³³ etc.] prima expositio add. marg. P; quaestio de creatione vel incohatione mundi
add. PR (resp. in altero volumine libri secundi, Appendix A); hic deest quaestio de creatione
vel incohatione mundi quae scripta est una cum quaestione de luce in parvo volumine ante
quaestionem de haeresibus *add. marg. m. post. C* || ostendatur] ostendant C   ³⁸ coep-
tae] certe O

^{13–14} Resp. Arist., *Phys.* 1.7–2.1 (190a 13–193b 21); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 55
(ed. Hemesse, 145)   ¹⁹ Proxime ex Petr. Lomb., 2 *Sent.* 12.2 (ed. Grottaferrata, 1:385)
²⁴ Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 1.15.29; 4.33–35; 7.28, nn. 41–42 (CSEL 28.1, 131–36, 226
sqq.)   ^{25–26} Proxime ex 2 *Sent.* 12.2 (ed. Grottaferrata, 1:385, n. 2)   ^{31–32} Cap. 1,
n. 2 (ed. Grottaferrata, 1:384)   ^{34–40} Rob. Gross., *Hex.* 1.11.1 (ed. Dales-Gieben, 67–68)
^{36–38} Ambr., *Hex.* 1.2.5 (CSEL 32.1, 5); coll. ex Rob. Gross., *Hex.*, 1.11.1 (ed. Dales-Gieben,
67)

^{3.1} UT QUIBUSDAM etc., Augustinus secundum unam expositionem in qua dicit quod prius creavit angelicam naturam informem, forma scilicet gratiae; secundo, cum haec creatura conversa est ad Deum, formata est non forma naturae, sed gratiae. Et sic tangit opinionem ponentium statum innocentiae.

- ⁴⁵ ^{3.1} ET TERRAM: prius caelum, deinde terram. Est enim inter haec prioritas et posterioritas dignitatis, non temporis, ut dicit Basilius. Unde et aliter ordinantur in *Ps.*: “In principio tu, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt caeli.” Per ‘caelum et terram’ secundum aliam expositionem intelligitur materia corporalis et spiritualis creaturae, quod innuitur duplice, scilicet ex eo quod ⁵⁰ dicit ‘creavit’. Neque enim caelum vel terra facta sunt ex nihilo, et ideo nec creata. Sed materia de nihilo facta est.

Et etiam ex eo quod non dixit: ‘fiat caelum et terra’, sicut dixit ‘fiat lux’. Cuius ratio est secundum Augustinum, quod imperfectum non imitatur Verbi perfectionem: “Sed tunc imitatur Verbi formam cum … formam capit, et fit perfecta creatura … Verbo Patri coaeterno revocante ad se imperfectionem creaturae, ut non sit informis.”

- ^{3.2} TERRA, id est materia. ERAT INANIS, id est defectiva utilium actionum quas exercebat formata. ET VACUA, quia nondum suscepit in se aliorum defectus et gentias supplendas. “Quaelibet enim res perfecta et formata non solum ⁶⁰ agit aliquid utile ad alia in ordine universitatis, sed insuper in se defectus aliquos aliorum in se suscepit supplendos.” Vel ‘tenebrosum’ et ‘inane’ et ‘vacuum’ per oppositum respondent tribus quae sunt in creatura formata et completa, scilicet forma, virtus, et operatio. Forma enim, quia lux est, opponitur tenebris. Plenitudo vero virtutis inclinativae ad actum opponitur vacuo. Utilis autem operatio ⁶⁵ opponitur inanitati.

Septuaginta vero habent: “Terra erat invisibilis et incomposita, et tenebra super abyssum, et spiritus Dei superferebatur super aquam.” ‘Invisibilis’, quia nondum erat oculus hominis quo cerneretur, vel quia nondum erat lux eam illuminans, quod necesse est ut aliquid videatur, vel quia obductis aquis erat tenebrosa.

---

⁴¹ quibusdam] placet add. P; quaestionem de aeternitate mundi quae hic deest habes in alio volumine quaestionum et primo quot modis dicatur ‘principium’ ratione illius verbi Gen. 1₍₁₎: “In principio creavit Deus” etc. add. in capite B   ⁴² informem] uniformem R   ⁴³ haec] hac BCOR   ⁵¹ creata] creatura C   ⁶⁰ aliquos] alios BCR   ⁶⁹ quod] qua B || videatur] videtur C || tenebrosa] et inornata add. BC; id est inornata add. O; informata et inornata add. P

---

^{41–42} Resp. Aug., *De Gen. ad litt. 1.1* (CSEL 28.1, 4–5)   ⁴⁶ Re vera Rob. Gross., *Hex. 1.13.2* (ed. Dales-Gieben, 71)   ^{47–48} *Ps. 101,26*   ^{48–50} Resp. Rob. Gross., *Hex. 1.12.1* (ed. Dales-Gieben, 68)   ^{53–56} Aug., *De Gen. ad litt. 1.4* (CSEL 28.1, 7–8); coll. ex Rob. Gross., *Hex. 1.14.1* (ed. Dales-Gieben, 71)   ^{59–61} Rob. Gross., *Hex. 1.18.2* (ed. Dales-Gieben, 77–78)   ^{61–63} Resp. ibid. (78)   ^{66–67} *Gen. 1,2* (versio antiqua); ed. Sabatier, 1:7

^{3.2} MINUS EST SPECIOSA, quia minimum habet de forma, a qua formosum et speciosum fit, et maximum de materia, quia unus pugillus terrae est materialiter decem aquae. INCOMPOSITA, quia carebat ornatu suo naturali, scilicet terraenascientibus et animantibus; terraenascientibus ornatur, ut sculpturis domus animantibus, sicut habitatio ornatur habitatore. Nostra littera est ‘vacua’.

^{3.2} QUAM NOMINE TERRAE etc. Vel alia ratione, quae forte non est alia, sed eiusdem explicatio manifestior. Proprietas propria materiae est habere partem sub parte maxime, et ideo quasi punctus imaginatur. Sed inter omnia corpora quod magis habet partem sub parte terra est, minus aqua, minus aer, minime ignis, et post caelum. Igitur terra naturae materiae erit vicinior. Et ideo nomine ‘terrae’ melius nominatur materia quam nomine alterius elementi. Sed quare non nominavit eam ‘materiam’, scilicet suo nomine proprio?

Solutio. Omne nomen est a forma. Ipsa autem natura materiae forma caret, et ideo nomine. Si ergo debet nominari, nominabitur nomine alicuius quod est ex ea. Sed nihil vicinus ei quam natura terrae. Bene ergo nomine ‘terrae’ nominatur.

Vel haec duo verba ‘inanis’ et ‘incomposita’ vel ‘vacua’ sic possunt exponi. Materia creata est primo carens forma actuali, carens insuper rationibus seminalibus, hoc est potentias activis. Sed iam creatae materiae indidit Deus rationes seminales sive potentias activas ad omnia quae ex ipsa fiunt. Cum ergo inane sive vacuum sit quod caret fine debito, cum materia sit propter formam non seminaliter, sed potius actualiter entem, patet quod materia prima creata est inanis, id est carens actuali forma. Et non tantum creata est carens forma ente actualiter, immo et creata est carens forma ente seminaliter, quae semina ei indita nunc continet. Et materia est quasi plena eis et praegnans. Creatae est ergo non tantum sine actualibus formis, id est inanis, sed et vacua, non grava potentialibus seminibus. Quae semina sunt spiritualibus oculis materiae pulcherrima ornamenta. Et ideo creata sine his seminibus dicta est ‘vacua et incomposita’, id est inornata.

Quod autem sequitur: PROPTER OMNIUM ELEMENTORUM COMMIXTIONEM, sic potest nunc accipi. Potentiae activae sive rationes seminales habent ab invicem distinctionem, sicut et formae actu entes. Sed potentia passiva materiae, qua est tantum receptiva, sicut paries picturae, indistincta est. Nec est in ipsa aliquid qua sit apta recipere aeritatem, et aliud quo igneitatem. Et ideo in materia quae non habet adhuc rationes seminales sunt omnes formae elementares,

⁷⁰ a] *om. PV*   ⁷² *incomposita*] id est inornata *add. P*   ⁷³ *terraenascientibus*¹] *rep. O* ||
ornatur] *ornatum C*   ⁷⁴ *sicut*] *sic C* || *nostra*] *vel una add. interlin. C*   ⁷⁶ *propria*]
proprie P   ⁷⁹ *erit*] *est P* || *vicinior*] *intimior B*; *vicinior add. interlin. B*   ⁸² *solutio*] *respondeo BCR; responsio OP* || a] *om. V* || *autem*] *om. R*   ⁸⁴ *vicinus*]
intimus BC; intimus R   ⁹¹ *tantum*] *tamen O*   ⁹⁸ *nunc*] *enim C* || *sive*] *quae sunt P*
99 ab] *ad C*   ¹⁰¹ *qua*] *quo P*

^{71–72} Cf. Arist., *De gen. et corr.* 2.6 (333a 21–22)   ⁷⁴ Nostra littera id est translatio vulgata

potentialiter dico, non distincte, sed indistincte et confuse. Et ideo li ‘propter’ refertur tantum ad ultimum, scilicet ad hoc quod dicit INCOMPOSITA, id est 105 inornata. Nullus enim decor inest materiae ex potentia passiva, sed potius ex activa, scilicet ex rationibus seminalibus. Videtur tamen quod convenientius dici possit quod INANIS ET INCOMPOSITA VEL VACUA idem dicunt, scilicet privationem rationum seminalium, latitantum nunc in profunditate materiae, licet non tunc. Et hoc quod sequitur ET TENEBRAE ERANT SUPER FACIEM 110 ABYSSI dicat privationem formarum actualiter existentium in facie, id est in superficie terrae, ut extra appareant.

3.2 EANDEM ETIAM VOCAT ABYSSUM. Abyssus secundum Basilium est “aqua nimia infinitum habens profundum.” Et secundum derivationem graecam dicitur quasi invium et impenetrabile sive infirmum. ‘Bio’ enim verbum graecum, 115 a quo derivatur ‘abyssus’, duo significat, scilicet idem quod ‘ineo’, et idem quod ‘fimo’, a quo et ab ‘a’ privativa praepositione dicitur ‘abyssus’. Et ideo ‘abyssus’ dicitur quasi ‘abatos’, id est immeabilis. Vel, ut ita dicam, ‘inviabilis’ ab ‘a’ et ‘vio’, id est ‘penetro’, ‘b’ mutata in ‘v’, quasi inviabilis vel impenetrabilis.

Vel ‘abyssus’ dicitur ab ‘a’, quod est ‘sine’, et ‘base’, quasi base carens. Ipsa 120 enim substat omni formae; et nihil substat ei quod sit ei basis. Vel carens candore, id est splendore: ‘byssos’ enim candor est. Omnis enim forma lux est. Materia igitur privata omni forma bene ‘abyssus’, id est carens omni luce, dicitur. Et ideo bene sequitur ET TENEBRAE, id est privatio omnis formae, quae lux est.

3.2 ERANT SUPER FACIEM ABYSSI, id est materiae, et non tantum in profundo materiae erat privatio formae; immo et in facie, id est in superficie, **QUIA CONFUSA ERAT.** Li ‘quia’ potest dicere rationem quare dicitur ‘abyssus’, vel quare tenebrae erant super faciem abyssi. Sed quia haec eadem sunt, eadem eis ratio assignatur.

3.2 ET TENEBRAE ERANT etc. Hinc orta est haeresis Manichaeorum. Inducitur 130 enim hic sermo de tenebris, quasi de non creatis a Deo. Cum enim dixit: “Creavit caelum et terram,” subiunxit “et tenebrae erant super abyssum,” quasi his creatis illae aderant et non a Creatore, quia non dicuntur ‘creatae’. Igitur cum erant et non a Deo, erant a se et sine principio. Et ita erant principium Deo coaequaevum. Quod bene sequeretur si tenebrae aliquid essent. Tenebra vero nulla est essentia,

---

103 sed] et O 107 possit] posset P 114 bio] hoc V 115 ineo] ineo as. (*sic*) verbum
add. marg. P 118 penetro] penito R || b] v C || v] b C 122 omni¹]
om. BCOPR 123 bene] om. R 127 quare] quia P || eadem²] om. P 130 hic]
om. V 132 aderant] adhaerant V

112–113 Eustathius, *In Hex. Basili 2.4* (ed. Amand de Mendieta-Rudberg, 23); coll. ex Rob. Gross., *Hex. 1.21.4* (ed. Dales-Gieben, 81) 113–116 Resp. Rob. Gross., *ibid.* 130–131 *Gen. 1,1* 131 *Gen. 1,2*

sed tantum lucis privatio. Igitur hinc putaverunt tenebram esse essentiam luci ¹³⁵ oppositam malam, immo ipsam malitiam, sicut lux quae Deus est naturaliter est ipsa bonitas, male intelligentes Scripturam. Ut enim ait Augustinus: “Non nascuntur haereses, nisi dum Scripturae bonae intelliguntur non bene, et quod in eis non bene intelligitur etiam temere et audaciter asseritur.”

De hac etiam haeresi Manichaeorum dicit Augustinus *Super Ioannem* hom. 42, ¹⁴⁰ quod ipsa “dicit esse quandam naturam mali et gentem quandam tenebrarum cum principibus suis, quae ausa est pugnare contra Deum; illum ergo Deum, ne debellaret gens tenebrarum, dicunt misisse contra eam tamquam viscera sua principes de luce sua; eamque gentem fuisse debellatam, unde diabolus originem dicit. Hinc dicunt ducere originem carnem nostram; et secundum hoc putant ¹⁴⁵ dictum a Domino: ‘Vos ex Patre diabolo estis.’” Sed horum haeresis destruitur omnibus rationibus sanctorum quibus probatur malitiam nullam esse naturam.

Item, sic si lux quae est Deus et tenebra ei contraria sibi adversantur et repugnant, aut sunt in virtute aequalia aut disparia. Si aequalia et semper sese contingunt, semper continue pugnant. Ex quo sequitur Dei perpetua miseria, ¹⁵⁰ dum confligit contra potestatem adversariam quam numquam potest superare. Si vero disparia, tunc quod fortius est aliquando vincet debilis et penitus adnihilabit, sicut patet in disparibus repugnantibus, scilicet calore et frigore. Aut igitur aliquando adnihilabitur Deus, si vincitur, aut tenebra a divina luce superata.

Item, nonne saltem in aliquo esset Deus impotens, si posset aliqua virtus etiam ¹⁵⁵ per momentum ei resistere?

^{3.2} EADEM ETIAM MATERIA INFORMIS DICTA EST AQUA. Iam triplici nomine materiam nominavit, scilicet ‘terram’, ‘abyssum’, et ‘aquam’. Cuius ratio sic potest assignari. Materia dupliciter considerari potest, scilicet ut natura absoluta in se, et sic dicta est ‘terra’; vel in comparatione, et hoc dupliciter: scilicet vel in comparatione ad formam, et sic dicta est ‘abyssus’ per privationem formae, vel in comparatione ad agentem, et sic dicta est ‘aqua’. Unde cum de agente loquitur, ‘aquam’ eam nominat dicens: SPIRITUS DOMINI FEREBATUR SUPER AQUAS, quia sicut aqua facilime recipit impressiones et oboedit imprimenti, sic et materia primo agenti. Haec enim tria necessario praecedunt ¹⁶⁰ rem entem in actu, scilicet natura materiae et privatio formae, quae secundum principium ponitur ab Aristotele, et oboedientia materiae ipsi agenti. ¹⁶⁵

¹⁴⁴ principes] princeps R ¹⁴⁵ secundum] om. C ¹⁴⁶ Patre] parte C; corr. ex parte B
¹⁵¹ confligit] fligit C ¹⁶⁰ absoluta] insoluta add. P ¹⁶⁵ praecedunt] praecedant O

^{137–139} Aug., *Tract. in Ioan.* 18.5 (CCL 36, 180) ^{140–146} Ibid. 42 (369) ¹⁴⁶ *Ioan.* 1,14
¹⁵⁷ Resp. Aug., *De Gen. contra Manich.* 1.7 (CSEL 91, 79) ^{163–164} *Gen.* 1,2 ¹⁶⁷ Resp.
Arist., *Phys.* 1.7 (191a 8–17); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 17 (ed. Hamesse, 141)

Vel materia dicta est ‘aqua’, quia sicut aqua non est terminabilis proprio termino, sed alieno, sic materia in se fluxibilis est, nunc ad hanc formam tamquam 170 ad unum terminum, nunc ad illam fluens tamquam ad alium. Forma vero est terminans et continens fluidam materiam. Unde ‘forma’ dicta est quasi ‘foris manens’, ut continens.

3.2 SPIRITUS DOMINI, non Pater vel Filius, id est non potentia vel sapientia, sed bonitas, cum tamen tria sint necessaria ad opus, scilicet potentia, sapientia, 175 voluntas. Ipse enim spiritus est quasi immediatissimum principium rerum. Non enim quia Deus est summae potentiae vel sapientiae, ideo res sunt. Non enim quia potest ea facere vel novit ea facere, ideo sunt; sed potius quia bonus est et quia voluit, ideo res sunt. Unde in principio primi libri dicit Augustinus: “Quia bonus est, summus.” Credebat autem aliqui nomine spiritus hic aerem appellari, 180 ut sic hic quattuor elementa exprimantur: nomine caeli ignem intelligentes – non enim ponunt corpus quintum praeter quattuor elementa – nomine vero terrae et aquae ipsa, et nomine spiritus aerem.

Sed hanc expositionem reprobat Basilius et Augustinus lib. 8 *De civitate Dei*. Licet enim plures spiritus ‘aer’ dictus sit in Scriptura, ut *Sap.* 15: “Quibus neque 185 oculorum usus est ad videndum neque nares ad percipiendum spiritum,” tamen non consuevit Scriptura ‘spiritum Domini’ vocare nisi Spiritum Sanctum.

Sequitur FEREBATUR: quaedam interpretatio habet ‘fovebat’. Hieronymus vero dicit hebraeum idem sonare quod incubabat vel confovebat “ad similitudinem gallinae cubantis vitalem virtutem his quae fovebantur initiens.” ‘Superferri’ 190 autem dicitur secundum Hieronymum, quia in sua potestate habebat quomodo cuncta disponeret. Secundum vero Augustinum dicit “superferri, quia egenus et indigens amor ita diligit, ut rebus quas diligit, subiciatur. … Ideoque spiritus, qui est benevolentia dilectione sancta, superferri dictus est, ne faciendo opera sua per indigentiae necessitatem potius quam abundantiam, beneficentiae Deus 195 amare putaretur.”

Hic etiam nota quod variantur opiniones auctoritatum circa numerum corporum in principio factorum. Quidam enim intelligunt tantum tria corpora in principio facta, sicut hic sonat superficies litterae, scilicet caelum, terram, et aquam. Unde Augustinus in libro *De definitionibus rectae fidei*: “In principio creavit

---

169 est] rep. B   170 illam] illum C; aliam V   177 vel ... facere²] om. (*hom.*) BC
194 per] om. V || beneficentiae] benefacienda C

178–179 Aug., *De doc. Christ.* 1.32 (CCL 32, 26); forsan coll. ex 1 *Sent.* 1.3.6 (ed. Grottaferrata, 1:59)   183 Eustathius, *In Hex. Basilii* 1.11.1 (ed. Amand de Mendieta-Rudberg, 16), et Aug., *De civ. Dei* 15.23 (CCL 48, 489)   184–185 *Sap.* 15,15   187–189 Remote Eustathius, *In Hex. Basilii* 2.6.3 (ed. Amand de Mendieta-Rudberg, 26); proxime Rob. Gross., *Hex.* 1.20.2 (ed. Dales-Gieben, 80)   190 Re vera Rob. Gross., *Hex.* 1.20.2 (ed. Dales-Gieben, 80)   191–195 Aug., *De Gen. ad litt.* 1.7 (CSEL 28.1, 11)   199–201 Gennadius, *De eccl. dogm.*, cap. 10 (PL 42, 1215); proxime Rob. Gross., *Hex.* 1.22.1 (ed. Dales-Gieben, 81)

Deus caelum et terram et aquam ex nihilo. Cum adhuc tenebrae ipsam aquam ²⁰⁰ occultarent, et aqua terram absconderet.”

Alii credunt quattuor elementa in principio creata. Unde Hieronymus: “Nostandum sane est quod in caelo et in terra quattuor intelligenda sunt elementa. Nam et aquarum mentio postea fit, et in terrae visceribus ferrum et lapides detinentur, in quibus ignis latitat. Aer vero in terra probatur esse, dum umecta terra ²⁰⁵ temperiem solis acceptans, vapores exhalat largissimos.” Basilius quoque elementa asserit facta in principio: “In principio fecit Deus caelum et terram,’ hic: Plura reticuit, id est ignem, aquam, aerem, quae utique passiones quaedam de illis principalibus creatae sunt, quae omnia, utpote mundi consummatoria, simul sine dubio processerunt. Sed historicus hoc consulto praetermisit, ut nostrum cor ²¹⁰ acueret ad industriam ex paucis occasionem capiendam.”

3.2 DOMINI inquit; iam enim primo dominus erat, quia iam servum habebat, secundum quod dicitur in *Ps.*: “Omnia serviunt tibi.” De non-domino ergo factus est dominus; nec tamen mutatur, sicut hoc lignum duorum pedum fit ligno trium pedum aequale, non huius mutatione, sed illius sectione. FEREBATUR, non ²¹⁵ in loco, sed potentia omnia superante. VOLUNTAS, quae Spiritui Sancto attribuitur. BONAE VOLUNTATI CREATORIS, quae Spiritui Sancto appropriatur potius quam potentiae vel sapientiae. DOMINUS ET CONDITOR: ‘Conditor’, quia eam de nihilo fecit; ‘Dominus’, quia iam facta facient ad nutum oboedivit. Unde et aqua dicta est, ut diximus supra. FLUCTUANTI, quia cuilibet formae ²²⁰ applicabilis, et ideo aqua erat. CONFUSAE, et ideo abyssus. QUIA OMNIA QUAE IN TERRA NASCUNTUR. Non videtur mihi haec ratio satis sufficiens. Cum enim materia de qua hic loquitur sit materia non tantum terraenascientium vel terram inhabitantium, sed universaliter omnium corporalium sive elementarium sive caelestium, non ideo universaliter ipsa vocabitur ‘aqua’, quia terraenascantia ²²⁵ incipiunt ab humore. HIS TRIBUS VOCABULIS: terra, abyssus, aqua. UT RES IGNOTA, quae materia in se est incognoscibilis. Omne enim quod cognoscitur cognoscitur per formam. IMPERITIORIBUS etc. Nomina enim eidem rei a diversis condicionibus eius imposita ipsam rem magis innotescere faciunt quam si unico nomine ab unica condizione imposta nominaretur. Aliam tamen rationem ²³⁰ assignat Magister. Haec enim quam iam dixi est propter maiorem eius notitiam; illa vero quam subiungit Magister est propter removendum errorem.

---

²¹¹ capiendam] suscipiendam BC   ²²⁴ universaliter] corr. ex utiliter O   ²²⁶ tribus] omnibus ed.   ²²⁷ incognoscibilis] ignosibilis C   ²²⁸ nomina] omnia C   ²³⁰ unico ... ab] om. C   ²³² illa] illam BCOR

---

^{202–206} Rectius Beda, *Hex.* 1 (PL 91, 15); coll. ex Rob. Gross., *Hex.* 1.22.1 (ed. Dales-Gieben, 82)   ^{206–211} Eustathius, *In Hex. Basilii* 2.3 (ed. Amand de Mendieta-Rudberg, 21); coll. ex Rob. Gross., *ibid.*   ²⁰⁷ *Gen.* 1,1   ²¹³ *Ps.* 118,91

^{3.2} UNO TANTUM SIGNIFICARETUR VOCABULO, ut terra. ILLA MATERIA INVISA et oculo mentis et oculo corporis, dico secundum naturam propriam.

²³⁵ Cognoscitur tamen a mente divina et a mentibus creatis per id ad quod essentialiter refertur, scilicet per formam. Ut enim dictum est in primo libro versus finem, ipsa essentialiter est relativa ad formam; et haec sua relatio est sua substantia. Unum autem relativum per alterum cognoscitur. ET INFORMIS, quia carens sensibili et intelligibili forma. QUAE NULLA SPECIE CERNI etc., id est visu vel ²⁴⁰ tactu insensibilis. PROPTER INFIRMITATEM aspectus, de qua *Hebr. 5*: “Imbecilles facti estis ad audiendum.” PARVULORUM in scientia, de quibus *I Cor. 3*: “Tamquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi non escam, nondum enim poteratis; sed nec nunc quidem potestis.” Ecce quam dixit ‘infirmitatem’.

^{3.3} LUCIS ABSENTIA, id est formae quae lux est. NON ENIM TENEBRAE.

²⁴⁵ Nota quod nomina privationum sunt dupliciter. Quaedam enim imponuntur ipsi privationi ab ipsa privatione, ut ‘iniustus’ et huiusmodi; quaedam imponuntur ipsi privationi ab aliquo communicante eam, ut tenebra imponitur a ‘tenendo’, quia tenet oculos, quia ad privationem lucis in aere concomitatur oculos teneri ne videant. Nomina igitur privativa primo modo non significant nisi negationem; ²⁵⁰ tamen in hoc a negatione differunt, scilicet ‘iniustus’ a ‘non-iusto’, quod iniustus significat negationem iustitiae in tali subiecto, scilicet in apto nato habere eam. Negatio vero absolute et universaliter significat privationem iustitiae. Privativa vero secundo modo significant aliquid affirmatum, ut dicamus significatum eius, id a quo imponitur nomen, non cui.

²⁵⁵ Dupli autem ratione privatio, quae est in materia prima, ‘tenebra’ nominari potest: primo, quia omnis forma lux est – privatio autem lucis tenebra est; secundo, cum duplex sit privatio: una scilicet ubi non est essentia actualis formae, sed seminalis; et alia in qua est absentia etiam formae seminalis. Ita autem est prima materia in potentia respectu formarum. Unde formae inditae materiae primae seminaliter sunt ei a Datore, merito nominatur ‘privatio materiae’ nomine talis privationis, non alterius. Lux enim in aere a Datore solum, non ab educente de potentia seminali in actum.

^{3.3} SED INANIS DICITUR ESSE LOCUS etc. Igitur idem est inane et vacuum, scilicet quod caret suo intrinsecus contento. UBI NON EST CORPUS solidum,

²⁶⁵ ut dicunt.

---

239 cerni] certa corr. ex cerni P   247 eam] ea P   248 quia¹] quae C   250 quod] quia B || iniustus] iustus C   260 seminaliter] semina C   264 intrinsecus] extrinsecus R

236–237 Resp. Fishacre, *In 1 Sent. 31*   240–241 *Hebr. 5,11*   241–243 *I Cor. 3,2*

⁴ ATTENDE QUIA HIC, cap. 4.

QUIA HIC, proxima auctoritate ibi: NON ENIM TENEBRAE ALIQUID SUNT.
 UBI DICITUR, *Dan.* 3. VEL PRO LUCIS ABSENTIA, definitio formalis. QUA-
 LITER SUPRA etc., proxima auctoritate ibi: NON ENIM TENEBRAE etc. VEL
 PRO AERE OBSCURATO, definitio materialis. AERIS OBSCURA QUALITA-
 TE, id est pro diaphaneitate obscura. ALIQUA RES CREATA SUNT tenebrae.
 SUPER FACIEM ABYSSI, id est in superficie materiae. NONDUM ERAT LUX,
 id est forma, quae si esset actu, non dico seminaliter. SUPERFUNDERETUR,
 non intus tantum potentialiter lateret. Forma enim dicitur quasi ‘foris manens’.
 LUCIS GRATIA gratis data. Est enim penitus ab extrinseco. SED NONDUM ²⁷⁰
 LUCIS GRATIA OPUS SUUM DEUS VENUSTAVERAT. Ex hoc argue quod
 non simul totum creatum est opus primae diei, si non simul creata sunt illud
 chaos et lux, quae primo die dicitur fuisse facta; vel ante primum diem factum
 est chaos.

^{5.1} DE QUA luce PRIUS TRACTEMUS, cap. 5.

QUARE ILLA MATERIA CONFUSA, quaestio prima. SECUNDO, UBI AD
 ESSE etc., id est in quo loco esse suum habere cooperit, quaestio secunda

^{5.2} AD ILLUD ERGO QUOD PRIMO POSITUM, id est quaesitum est solutio
 primae quaestionis. DICIMUS ILLAM MATERIAM PRIMAM etc., ut intelli-
 gamus quae sit forma confusionis, quam habere dicitur materia prima ante for- ²⁸⁵
 mationem elementorum, sic quaeramus.

[QUAE SIT FORMA CONFUSIONIS]

Materia quattuor elementorum creata est cum forma aliqua, ut hic dicitur.
 Habuit ergo formam aliquam. Aut igitur habuit unam aliquam aut plures. Si
 unicam: aut unam communem omnibus formis elementaribus, ut est corporeitas;
 aut unam propriam alicuius elementorum. Si unam propriam, ut igneitatem, tunc ²⁹⁰
 fuisse tota ignis – quod nemo ponit – et sic de aliis formis elementaribus. Si
 unam communem et caruit forma speciali, ut corporeitatem sine aliqua speciali
 forma, tunc illud quidem erat in genere et tamen in nulla specie – quod patet
 falsum, cum omne individuum cuiusvis generis sit in aliqua specie illius generis.

Si plures: aut in eadem parte materiae, aut in diversis. In eadem impossibile ²⁹⁵
 est esse simul formas contrarias. Si in diversis: aut in partibus minimis, aut in
 maioribus. Et dico minimas partes quae, si ulterius dividerentur, formam pristi-

^{267–269} aliquid ... etc.^{2]} *om. RV*   ²⁷⁵ lucis] inducis C   ²⁷⁸ fuisse] esse P   ²⁸¹ ma-
 teria] prima *add. P*   ²⁸² cooperit] cepit O   ²⁹⁰ tunc] *om. R*   ²⁹⁴ omne] enim *add. R*

²⁶⁷ Resp. Aug., *De Gen. contra Manich.* 1.4 (1.3.6 (CSEL 91, 72–73) et *Conf.* 12.3 (CCL 27,
 217–18); resp. cap. 3, n. 3 (ed. Grottaferrata, 1:386)   ²⁶⁸ Resp. *Dan.* 3,72   ²⁶⁹ Ibi: resp.
 cap. 3, n. 3 (ed. Grottaferrata, 1:386)   ²⁷² Resp. *Gen.* 1,2

nam non retinerent – ut est minimus aer qui in duo divisus iam non aer, sed ignis potius erit. Si in minimis, quomodo ex illis non fit unum mixtum homogeneum,
 300 ut minerale aut caro aut nervus aut os aut aliquid huiusmodi, non video. Si in maioribus, tunc tantum videtur quod sit confusio ipsa partium inordinatio, quia scilicet non omnes partes in quibus est igneitas sunt sursum, nec omnes in quibus est terreitas sunt deorsum, sed inter se invicem mixtae, sicut lapides in acervo.

Sed tunc videtur mirum quare maluerit Deus facere ignem in multis partibus
 305 divisum quam facere totam hanc partem materiae simul ignem, cum hoc videatur convenientius; et similiter totam illam partem materiae aquam, et sic de aliis.

Et item, quomodo haec pars ignis maneret deorsum, et haec pars terrae sursum? Nihil in hoc vidi adhuc amplius, nisi ut dicam quod erat in materia forma non specialis aliqua, sed communis omnibus, licet non sit dictum quando haec
 310 forma materiae sit creata vel collata. Nec est inconveniens aliquid prius natura esse in genere quam in specie, quia hoc est necessarium in omnibus. Et haec communis forma ideo ‘forma confusionis’ dici potest, quia est indeterminans omnem formam specialem. Et hoc videtur sonare quod dicitur infra, isto eodem capitulo: **NONDUM PULCHRAM APERTAMQUE ET DISTINCTAM RECEPERAT FORMAM.**

Sed quomodo haec materia tantum sub communi forma manere posset per spatum temporis sine forma aliqua speciali, non patet. Quod si dicatur quod sic, quia dicit Aristoteles quod prius tempore est animal quam sit asinus: dico quod si rationem illius dicti Aristotelis in libro *De animalibus* attendamus, non
 320 habebit locum in proposito. Ita enim aestimavit Aristoteles quod anima primo est in semine vel embrione, sicut artifex in artificio, formans sibi et organizans instrumentum conveniens. Sicut si nauta primo faceret navem ut artifex, et deinde navis factae fieret actus et motor, sic anima primo corpus format sibi; nec dum hoc fit est actus corporis. Sed post corpus organizatum fit actus talis corporis.
 325 Quam cito autem inest anima, ‘animal’ dicitur, quocumque modo insit – vel sicut artifex vel sicut actus.

Sed tunc primo secundum Aristotelem est asinus, quando fit corporis organizati actus. Sed in formis aliis substantialibus praeterquam in spiritibus nullo modo similiter esse potest. Quid si dicatur materia vestita forma corporeitatis
 330 tantum et mansisse individuum illud in genere corporis, et in nulla specie per

---

³⁰⁰ minerale] minerare *sic* O || aut nervus] *om.* R || aliquid] aliquid P 302 est] *om.* C 307 et¹] *om.* O || pars¹] quo *add.* BC; *corr. ex* quomodo B 311 in genere] ignem RV 314 receperat] reciparet BCOR; *corr. ex* recipiat P 316 possit] possit R 318 dicit ... quod] *del.* B; *om.* C 324 talis] *om.* C 329 quid] quod C || materia vestita] materiam vestitam R

314–315 Cap. 5, n. 2 (ed. Grottaferrata, 1:387) 318 Resp. Arist., *De gen. an.* 2.3 (736b 1–5); ed. van Oppenraaij, 73 320–322 Ibid. (736a 26–b1) 327–328 Resp. Arist., *De gen. an.* 2.3 (736b 1–5)

moram aliquam temporis, non per naturam, sed opere super naturam, sicut circa Eucharistiam sunt accidentia, quae nulli innituntur nisi Deo?

Quod si diceretur quod illud chaos est sicut nebula, scilicet aliquid aqua et terra subtilius propter multum de aere in eo, et aere et igne grossius propter terram et aquam in eo, sicut videtur tangere littera infra ibi EADEM CIRCUMQUAQUE ³³⁵ IN MODO CUIUSDAM NEBULAE OPPANSIS, non videtur hoc posse stare. Cum enim nebula sit elementatum et ex elementis, necessario prius natura saltem sunt elementa quam talis nebula vel admodum nebulae. Igitur illud tale non erit principium unde fiant elementa, sed potius factum ex elementis.

^{5.3} NUNC SUPEREST QUOD SECUNDO etc., solutio secundae quaestio[n]is. ³⁴⁰ UBI SCILICET ILLA MATERIA SUBSTITERIT. Sic videtur Magister ponere locum fuisse ab aeterno et concordare in parte cum Democrito, qui posuit duo coaeterna Deo: scilicet atomos, ex quibus fieret mundus; et inane, in quo fieret mundus.

Sed dic quod mundi totalis locus non est, sed partium aliquarum. Terra enim ³⁴⁵ est in aqua, et aqua in aere, et aer in igne, et ignis in caelo, caelum in firmamento, firmamentum in aqua, quae est super eum, et ipsa in empyreо, quod non est amplius in alio. Cum ergo dicit Magister UBI MATERIA ILLA SUBSTITERIT, non loquitur de tota, sed de partibus. Vel potius dicatur quod loquitur de materia ista quae tantum fuit materia corporum quae sunt sub empyreо. Non autem ³⁵⁰ est materia empyrei quod primo cum angelis est factum. Et ita materia de qua loquitur locum habet, scilicet empyrei concavitatem.

^{5.3} AD QUOD, NIHIL TEMERE ASSERENTES, DICIMUS QUOD ILLA etc. Responsio Magistri sic est: terra hoc eodem loco creata est in quo est modo, sed alterius formae. Reliqua tria elementa in se confuse creata sunt in eodem loco ³⁵⁵ quem nunc obtinent; sed confuse, quia aliqua pars aquae erat sursum, et aliqua pars ignis deorsum secundum quosdam.

^{5.3} IN IMO vel in uno EODEMQUE LOCO MEDIO SUBSIDENS, sicut in musto faex deorsum, vinum sursum tendit. CETERISQUE tribus elementis. EISDEMQUE tribus elementis. CIRCUMQUAQUE, id est circa terram. ITA OBVO- ³⁶⁰ LUTUM ERAT terrenum elementum. ILLA VERO TRIA, elementa superiora EOUSQUE IN ALTUM PORRIGEBANTUR etc. Ecce quod vult omnes spheras caelestes saltem usque ad empyreum communicare in materia cum elementis. ET SICUT QUIBUSDAM VIDETUR, scilicet Bedae, ULTRA LOCUM FIRMA- MENTI EXTENDEBATUR, saltem secundum partem illam ex qua sunt aquae ³⁶⁵

335 sicut] sic R || eadem] eisdem OP   355 confuse] confusa R   358 medio] om. O   364 Bedae] et sequacibus eius add. P

335–336 Resp. cap. 5, n. 3 (ed. Grottaferrata, 1:388)   343–344 Resp. Arist., *Metaph.* 1.4 (985b 4–8)   364 Resp. Beda, *In Gen.* 1,5–8 (CCL 118A, 10sqq.)

illae quae sunt super firmamentum. QUAE SUPER FIRMAMENTUM ESSE DICUNTUR, *Gen.* 1. *Ps.*: “Qui tegis aquis superiora eius.” Item, *Ps.*: “Aquae, quae super caelos sunt, laudent nomen Domini.” *Dan.* 3: “Benedicite, aquae omnes quae super caelos sunt, Domino.” TALIS, sicut dictum est.

³⁷⁰ 5.4 QUOD IN ALIQUO ILLORUM generum NON CONTINEBATUR vel seminaliter vel similiter. Seminaliter: sicut corporalia quae nunc fiunt, tunc facta fuerunt seminaliter in materia. Similiter sicut animae quae nunc creatur, tunc erant in suo simili, scilicet in natura angelica vel anima Adae tunc creata, ut aestimat Augustinus, scilicet sexto die, secundum quod ei imponit Magister alibi.

³⁷⁵ 6 QUATTUOR ENIM MODIS, cap. 6.

UT AIT ALCUINUS, SUPER GENESIM, OPERATUR DEUS, immo insuper operatur recreando per gratiam et glorificando.

Solutio. Loquitur de operibus quibus efficitur ut res natura sit. Sed praeter hos est modus quo operatur esse non natura, sed gratia. Est enim esse naturae, ³⁸⁰ quod est commune omnibus, et gratiae, et hoc est speciale creaturis rationalibus.

Sed cum idem non sit natum facere nisi idem, quomodo ei qui maxime est idem, quia est simplicissimus et est quidquid habet, possunt convenire plures operationes, et maxime cum sua operatio sit sua substantia, quia est simplicissimus? Et ideo sicut unicam habet substantiam, sic unicam operationem.

³⁸⁵ Solutio. Sicut sol dicitur habere plures actiones, scilicet liquefacere et constringere, cum tamen unicam tantum habeat propriam, scilicet lucere, qua actione diversi fiunt effectos in diversis, sic unica est propria Dei actio, scilicet intelligere, quam actionem significat creare, sed cum connotatione effectus qui efficitur in creatura, et sic de aliis.

³⁹⁰ 6 PRIMO IN VERBO, id est in Filio. Haec operatio non videtur esse aliud quam Filii generatio, et ideo non est a tota Trinitate, sed a Patre tantum. Quae generatio proprie non est operatio, quia Filius non proprie est opus. Et etiam omnia opera Trinitatis indivisa sunt. Aliae vero tres operationes magis proprie operationes dicuntur, et a tota Trinitate sunt.

³⁹⁵ 6 OMNIA DISPONENDO ab aeterno. QUI VIVIT IN AETERNUM etc., *Ecli.* 18.

---

³⁷⁰ continebatur] contineatur ed. ³⁷¹ corporalia] corpora C ³⁷⁴ scilicet ... die] transp. post alibi BCPR ³⁸⁰ speciale] spiritale C

³⁶⁷ *Gen.* 1,6–8 || *Ps.* 103,3 367–368 *Ps.* 148,4 368–369 *Dan.* 3,60 374 Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 7.24.35 (CSEL 28.1, 222sqq.); coll. ex Petr. Lomb., 2 *Sent.* 17.2 (ed. Grottaferrata, 1:411–12); nota tamen ibid., 411, n. 5: “... quaerendo tamen, non asserendo loquitur.”

³⁷⁶ Alcuin., *Super Gen.*, interr. 19 (PL 100, 519) ³⁸¹ Resp. Arist., *De gen. et corr.* 2.10 (336a 27–28); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 43 (ed. Hamesse, 170) ^{395–396} *Ecli.* 18,1

[QUOMODO OPUS PROPAGATIONIS DEO ATTRIBUATUR]

6 QUARTO EX PRIMORDIALIBUS SEMINIBUS.

1. Cum opus propagationis, scilicet eductio de potentia in actum, sit naturae opus proprie, quomodo Deo attribuitur?
2. Item, virtus divina simplex est, quia ipse Deus est, et ideo non parte sui agit. Sed cum agit Deus, tota virtute sua agit. Sed sua virtus tota est infinita. Igitur quandocumque agit Deus, agit virtute infinita, impartibili tamen. Sed virtus agens semper est proportionalis distantiae qua distat actum ab eo ex quo fit. Ergo quandocumque agit Deus est infinita distantia inter actum et illud ex quo fit, quia agit virtute infinita. Igitur cum finita sit distantia inter potentiam et actum, infinita vero inter nihil et aliquid, patet quod creare potest Deus, quod est de nihilo aliquid facere. Sed propagare, quod est educere de potentia in actum, non potest.

Solutio. Ad primum dicendum quod propagatio est opus amborum, scilicet naturae et Dei. Deus enim et natura convenient in actionem unam. Sed numquid est Deus impotens ut adiutorium quaerat? Dico quod dupliciter convenient aliqua duo in operationem eandem, scilicet ut uterque partem actionis agat, ut cum duo trahunt navem. Et si sic communicaret Deus cum aliquo alio, videretur indigens auxilio, et sic non videretur omnipotens. Alio modo communicant duo in actionem unam, cum unum est impotens agere nisi per excellentius agens educatur de potentia in actum. Sic color et lux convenient in actionem unam, quod est movere oculum; sic et Deus et natura convenient in propagatione.

Sed attende quod hoc adhuc potest intelligi dupliciter. Vel quod natura educta de potentia in actum, tunc posset per se agere. Et si sic esset, nullo modo proprie diceretur Deus agere illam actionem. Et ideo non est ita. Vel quod sit necesse continue agentem superiorem educere agentem inferiorem de potentia in actum, et sic est in proposito. Unde Deus cuilibet agenti continue coagit. Tamen dubitatur a multis an ita agat Deus actionem liberi arbitrii. De actione enim naturali non dubitant quin ita sit. Sed aestimant aliqui quod in tantum omnes alias naturas excedit liberum arbitrium quod eductum de potentia in actum possit per se agere. Quod ponunt illi qui dicunt non omnem actionem a Deo.

Ad secundum dico quod Deus potest educere de potentia in actum multo fortius si potest creare. Qui enim potest maius potest et minus.

Ad obiectum vero dicendum quod non semper proportionatur virtus activa distantiae eius quod fit et eius ex quo fit. Sed hoc verum est ubi virtus activa est naturalis, quae habet vim irrationabilem, sed non ubi virtus activa est voluntaria, quae est virtus rationabilis. Sed semper difficile videtur, cum sit virtus infinita

---

⁴⁰¹ sua¹] sui R ⁴⁰² quandocumque] quantumcumque P ^{406–407} quod² ... facere] om. P ⁴¹² ut¹] om. B; interlin. C ⁴¹³ trahunt] corr. ex detrahunt O ⁴¹⁸ attende] intellige BC ⁴²⁵ possit] sufficiat P ⁴³² rationabilis] rationalis R || semper] per R

et impartibilis, sive agat naturaliter sive voluntarie, quomodo possit in actionem finitam. Et ideo dicet aliquis quod Deus aliqua agit mediate et aliqua immediate.

435 Et quandocumque agit immediate, tunc est infinita distantia inter actum et id ex quo fit, ut cum creat. Quandocumque autem educit de potentia in actum, hoc agit mediante aliqua creatura educente de potentia in actum.

Sed contra. Si hoc educitur de potentia in actum ab aliquo agente, ille aliis agens educetur de potentia in actum ab alio, et sic in infinitum. Aut stabis in aliquo qui agat, non eductus de potentia in actum. Sed hoc non erit creatura aliqua. Sicut enim non potest esse creatura aliqua nisi Deo existente et supportante in esse, sic multo magis non potest agere nisi Deo coagente, scilicet educendo ipsum de potentia ad actum. Igitur prima eductio de potentia in actum erit Dei immediate.

445 Sed dici potest quod non sequitur, si virtus infinita agit, quod aliquid acti sit infinitum, sed totum actum. Igitur aestimo quod si dicatur quod angelus movet caelum, et ita educit caelum de potentia in actum aliquem. Si queratur quid angelum ipsum educat de potentia in actum, aestimo quod Deus. Sed non agit hoc tantum virtus Dei infinita, scilicet eductionem de potentia in actum, sed simul 450 angelum creat de nihilo et educit de potentia in actum. Et aut ipsa eius eductio est creatio aut indistans ab eo. Et sic quandocumque educit Deus de potentia in actum immediate, non per medium, simul cum illa eductione aut illa eductio est creatio. Et hoc non est nisi a virtute infinita. Et ideo nec totum, quod est creare et educere in actum, non est nisi a virtute infinita.

455 Potest item aliter dici et melius sic: si intelligeremus quomodo operatur Deus, non negaremus eum posse immediate minima sicut et maxima. Non enim movet se ut agat, sed verbo agit. Et suum dicere est agere. Et suum dicere non vocale, sed mentale. Et ideo hoc est agere in hoc agente quod suum cogitare vel intelligere quo se ipsum intelligit et per consequens alia. Igitur si intelligendo se 460 intelligit et minima sicut et maxima, intelligendo se potest facere et minima sicut et maxima et educere de potentia in actum, sicut creare.

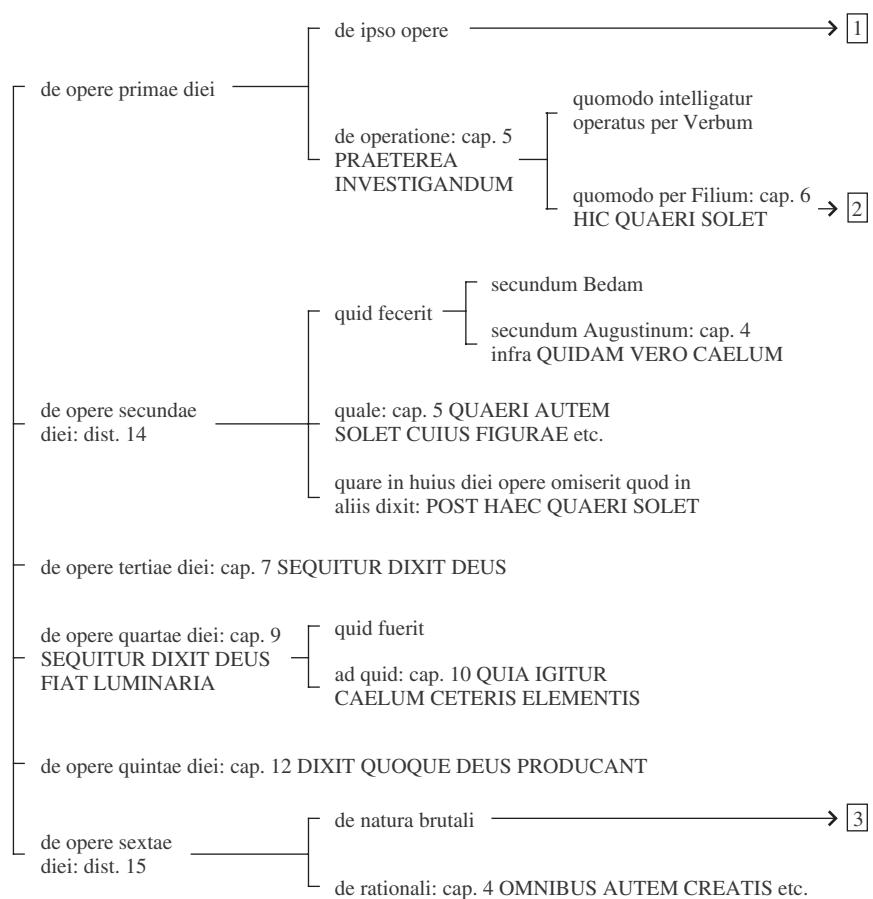
6 SED NOTAE SAEPIUS REFORMANTUR etc. *Eccle.* 1: “Quid est quod fuit? Ipsum quod futurum est. Quid est quod factum est? Ipsum quod faciendum est. Nihil sub sole novum.”

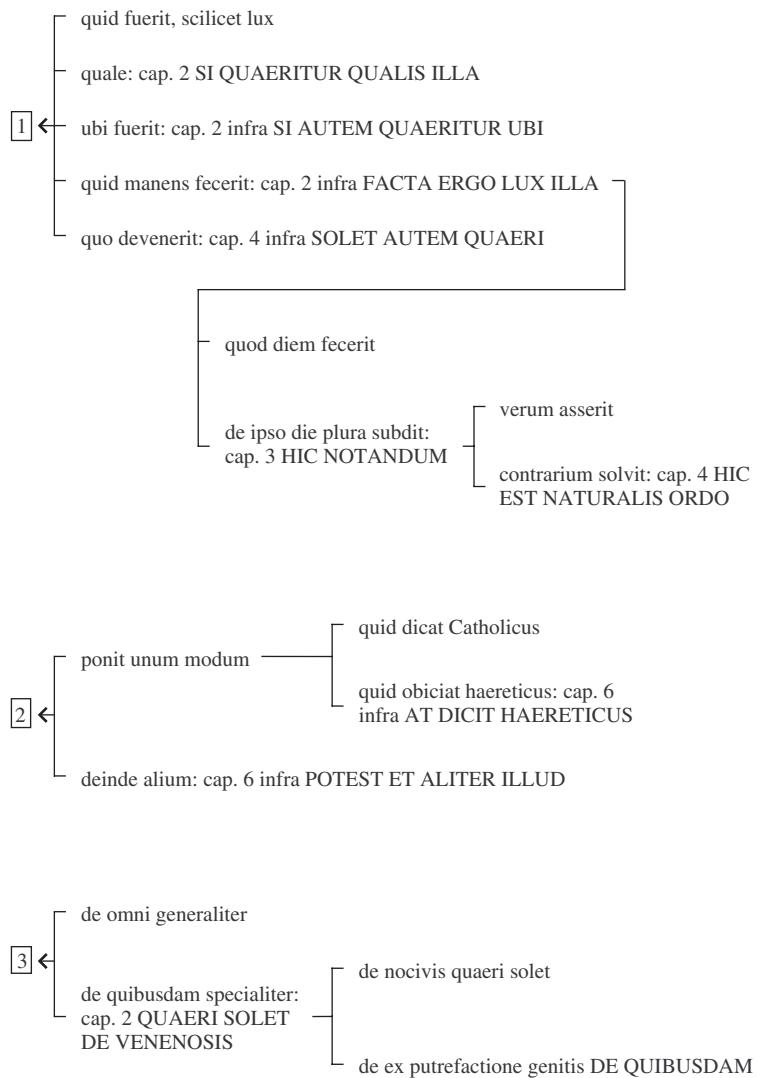
---

433 possit] posset BC 434 finitam] infinitam O || dicet] dicit P 436 autem] aut C 439 aut] sed P 455 et] quod C 457 ut] corr. ex aut O 458 quod] est add. P

DISTINCTIO 13

¹ PRIMA AUTEM DISTINCTIONIS OPERATIO ... Dist. 13.

¹ SICUT OSTENDIT SCRIPTURA, *Gen.* 1. QUAE, scilicet Scriptura, COMMEMORATA RERUM INFORMATATE, cum dixit: “Terra erat inanis et vacua et tenebrae” etc.

¹ EARUM rerum DISPOSITIONEM A LUCE INCOHAVIT Scriptura. ⁵

Si de luce spirituali, scilicet de natura angelica, intelligitur, patet quod merito creationem universi a luce incohavit, cum certissime constet nihil creatum prius vel nobilior vel pulchrius vel melius esse natura angelica.

Si vero ‘lux’ hic lux corporalis intelligitur, quare creationem corporalis creaturae a luce corporali incepit constare potest quadruplici ratione. Primo, quia ¹⁰ lux inter corpora est primum.

Probatio. Omnis substantia duabus substantiis communis est utraque prior secundum naturam. Sed lux est substantia igni et caelo communis. Utrumque enim gignit lucem et est luminosum. Igitur lux est et igne et caelo secundum naturam prior. Sed haec praecedunt alia corpora omnia. Ergo lux est et igne et ¹⁵ caelo prius secundum naturam. Sed haec praecedunt alia corpora omnia. Ergo lux est primum corporum naturaliter. Unde Augustinus in secundo *De libero arbitrio* dicit quod “lux in corporibus primum obtinet locum.”

Item, quia lux est corporum nobilissimum – quia est spirituali creaturae vicinissima, quae est nobilior omni creatura corporali – est enim lux quasi medium ²⁰ naturaliter et etiam situatiter inter corpora alia et spiritum. Est enim quasi vinculum animae et corporis. Unde quasi medium communicat nomina extremorum. Dicitur enim ‘corpus spirituale’: corpus cum corporibus, spirituale a spiritibus. Unde Augustinus *Super Genesim ad litteram* lib. 12 dicit quod lux est corporum subtilissimum et ideo animae vicinissimum. Et ideo per ipsam agit anima ²⁵ operationes suas.

Item, quia nihil corporum luce pulchrius, pulchritudo enim est ex similitudine et convenientia partium in habentibus partes: sicut ergo lux Deus pulcherrimus est eo quod in eo nihil est dissimile, sic et lux in creaturis corporalibus est pulcherrima, quia habet omnes partes suas similes, immo simillimas. ³⁰

Item, quia nihil in corporibus luce melius. Probatio. Bonum est quod sui est communicativum. Sed inter corpora lux se et suam pulchritudinem maxime communicat. Unus enim lucis punctus subito totius mundi spatium replet. Igitur est summe bona inter corpora et spiritum, scilicet animae simillima, quae totum suum replet corpus, et Deo, qui ubique est. ³⁵

---

8 esse] om. P   14 est¹] om. R   14–15 secundum naturam] naturaliter R   16 prius] prior P   20 nobilior … creatura] rep. C   25 animae … ideo²] om. (*hom.*) C   29 sic] sicut R

² *Gen.* 1,3–5   3–4 *Gen.* 1,2   17–18 Aug., *De lib. arb.* 3,5 (CCL 29, 284)   24–25 Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 12,16 (CSEL 28,1, 401)

Immo non tantum est melior ceteris corporibus, immo ipsa est bonitas omnis corporeae naturae. Nullum enim corpus est sui communicativum nisi per lucem. Quod enim in uno tantum loco est per substantiam, in infinitis facit esse locis per formam, quia etiam punctus lucis suam pulchritudinem, quae maxima est, et 40 suam bonitatem, ut dictum est, toti mundo communicat et omnia corpora facit suas invicem communicare pulchritudines. Ipsa sola est qua totus mundus bonus et pulcher est. Unde Ambrosius: “Ipsa facit, ut cetera membra mundi digna sunt laudibus.” Et cum suam bonitatem et decorum omnibus communicet, tamen in eorum foeditate non communicat. Non enim foedatur per immundissima 45 transiens nec aliquo modo inficitur.

¹ DIXIT DEUS, de hoc ‘dicere’ agetur posterius hac distinctione, cap. 5, in principio: PRAETEREA INVESTIGANDUM etc. FIAT LUX, quae sit haec lux in proximo sequenti capitulo determinabitur. DIXIT: FIAT, ET FACTA EST LUX, “quia ipsum verbum mentis creatrix est. Unde Ambrosius: ‘Non ideo 50 dixit, ut sequeretur operatio, sed dicto absolvit negotium.’ Ps.: ‘Dixit, et facta sunt.’ Nec esset Deus omnipotens nisi dictione et verbo efficaret quod dicit.” Et in Gen. 1, licet hic non ponatur: “Et vidit Deus lucem quod esset bona.”

Sed quid fuit hoc videre? Sed nota quod hoc quod dicit ‘fiat’ referendum est secundum omnes expositiones ad eam condicionem qua omnia fiunt in semet 55 ipsis. Haec autem visio Dei est eius beneplacitum, quo placuit illi in lucis factae bonitate ut maneret. Multis enim placet aliquid fieri, quod tamen factum displicet. Non sic Deo. Dixit ergo, ut fieret. Vidit, ut factum maneret. ‘Dixit’ igitur tangit factionem rei in se ipsa. ‘Vidit’ vero dicit complacentia Dei in utilitate et ordine rei ad alia in universo.

⁶⁰ ¹ DIVISIT LUCEM A TENEBRIS, id est eo ipso quod lucem fecit lucere, eam a tenebris distinxit. DIVISIT etc. Essentialiter, quia differunt sicut habitus et privatio; localiter, quia sunt in partibus terrae oppositis simul; temporaliter, quia in eadem parte terrae sunt in diversis temporibus noctis et diei. APPELAVITQUE LUCEM DIEM, quia rem quam fecit esse in se, per formationem ordinavit in 65 universitate per actum et usum utilem et ab hoc ordine fecit cognoscibilem et nominabilem. Rem igitur quam nominavit ‘lucem’ a forma per quam est; nominavit ‘diem’ ab ordine et usu quo utilis et bona est.

---

36 ceteris] *om. C* || ipsa] *om. BC*   37 est] *om. C*   41 invicem] in lucem *C*
54 expositiones] expositores *P*   55 illi] *ei P*   60 lucere] lucem *V; om. BC*   62 oppo-
situs] oppositae *V*

42–43 Ambr., *Hex.*, 1.9.34 (CSEL 32.1, 37)   46–47 Cap. 6 (ed. Grottaferrata, 1:393)

48 Cap. 2, nn. 1–3 (ed. Grottaferrata, 1:389–90)   49–51 Rob. Gross., *Hex.* 2.3.3 (ed. Dales-

Gieben, 87)   49–50 Ambr., *Hex.* 1.9.33 (CSEL 32.1, 35)   50–51 *Ps.* 32,9   52 *Gen.* 1,4

53 *Resp. Gen.* 1,3

Et quia Deus non solum ordinat essentias sed etiam defectus et privationes, ipsamque inordinationem redigit ad ordinem et ipsam malitiam bene et turpidinem pulchre ordinat et de quolibet malo aliquod bonum et utile facit. Ideo ⁷⁰ sequitur: ET TENEBRAS NOCTEM. Haec iam dicta expositio communis est sive per lucem naturam spiritualem, utpote angelicam intelligamus, sive naturam corporalem, scilicet lucem corporalem. Sed magis intendit Magister quod lucem corporalem hic intelligamus creatam. Unde infra subdit CONGRUE MUNDI etc., quod de natura corporali non de spirituali intelligitur. ⁷⁵

¹ DIES UNUS. Cur non dixit ‘dies primus’, cum hoc congruentius diceretur, ubi sequitur secundus et tertius?

Ad hoc respondet Augustinus secundum suam expositionem in lib. 11 *De civitate Dei*, scilicet ut ostendatur unitas naturae angelicae, quae hic ‘dies’ dicitur. Et ut pateat quod secundus et tertius et ceteri non sunt nisi ille unus dies repetitus; ⁸⁰ secundum alios vero multiplicem huius insinuat Basilius rationem.

‘Unus’ dixit, non ‘primus’, ut indicaret noctem et diem artificiale, universaliiter efficere unum diem naturale; de qua die loquitur cum dicit ‘dies unus’ et ‘lucem unam’. Et merito nox et dies artificiales, magis dies vel lux ‘una’ dicuntur quam nox ‘una’ vel tenebra, quia dies vel lux in uno hemisphaerio causa est ⁸⁵ noctis et tenebrarum in alio hemisphaerio, non e contrario.

Vel alia ratione dicit ‘unus’, non ‘primus’, ut ‘unus’ ibi dicat non unitatem, sed potius aequalitatem. Et tunc est dictu quod universaliter nox et dies artificialis sunt dies naturalis, qui semper est aequalis. Dies enim et nox aestivalis sunt ⁹⁰ aequales diei et nocti hiemali.

Si autem propter diversas ascensiones circuli signorum in horizonte obliquo est unus dies naturalis alteri inaequalis vel et aliis de causis, illa tamen quantitas excessus est satis insensibilis. Hanc igitur aequalitatem dierum et noctium artificialium in die naturali volens intimare, auctor dixit ‘dies unus’, non ‘primus’.

Vel ut li ‘unus’ nec unitatem nec aequalitatem, sed perfectionem dicat. A ⁹⁵ mane enim usque in mane est circulatio quaedam perfecta, quia revolutio integra. Circulatio vero est unum quiddam, quia perfectum. Hanc igitur completam circulationem indicare volens, dixit ‘dies unus’.

¹ CONGRUE MUNDI ORNATUS A LUCE COEPIT. Secundum omnes enim expositores machina mundi ante omnem diem fabricata est. Sed quid opus fuit ¹⁰⁰ creaturas statim fieri visibles, cum nondum esset qui posset videre? Nec Deus

---

⁷⁸ in] om. V   ⁸¹ multiplicem] multiplicatatem C || huius] eius P   ⁸⁴ magis] maxime C   ⁹⁴ dixit] dicit R   ⁹⁷ vero] enim P

78–79 Resp. Aug., *De civ. Dei* 11.19–20 (CCL 48, 337–39)   ⁸¹ Forsan Eustathius, *In Hex. Basilii* 2.8.1 (ed. Amand de Mendieta-Rudberg, 28); coll. ex Rob. Gross., *Hex.* 2.4.2 (ed. Dales-Gieben, 88)

nec angelus haec corporalia per lucem vident corporalem. Dic quod hoc potuit Magister dicere, quia cum quattuor sint, scilicet visibile, visivum, et lux, per quam visivum videt visibile, et medium. Omnia autem corporalia sunt aliquod horum quattuor; prius agit inter alia de luce, quia est nobilior. Est enim perfectio visibilis, visivi, et medii.

¹⁰⁵ 1 UNDE, id est per quam lucem, QUAE CREANDA ERANT VIDERENTUR, et ideo est omni alio visibili et medio nobilior.

2.1 SI QUAERITUR QUALIS etc., cap. 2.

〔QUALIS ILLA LUX FUSET〕

¹¹⁰ 2.1 QUALIS ILLA LUX FUERIT, CORPORALIS SCILICET AN SPIRITUALIS.

Primo, opiniones ponamus sanctorum; secundo, quae earum sit probabilior discutiendum; tertio, an sanctos sibi in hac parte esse contrarios concedendum.

〔DE OPINIONIBUS SANCTORUM UTRUM LUX CORPORALIS AN SPIRITALIS SIT〕

Notandum igitur quod fere omnes expositores hoc de luce corporali ad litteram exponunt. Augustinus vero haec eadem ad litteram de spirituali, scilicet natura angelica, [hoc] exponit. Narremus igitur primo aliorum opinionem; secundo Augustini expositionem.

Secundum igitur eorum opinionem haec lux corporalis creata intelligitur, “cuius illustratione fiebat primus et secundus et tertius dies, unusquisque illorum habens spatium 24 horarum aequinoctialium. Et secundum Bedam et Hieronymum ipsa habuit situm in superioribus mundi partibus, in quibus nunc est sol. Et circuibat totam terram ab oriente in occidentem, et inde ad orientem in spatio 24 horarum, sicut nunc sol; et haec sua praesentia fecit diem, et in opposita parte terrae umbram et noctem. Et sic divisit lucem et tenebras, sicut nunc sol.

¹²⁰ 125 Verumtamen secundum Bedam et Hieronymum, haec lux minor fuit quam nunc

¹⁰³ cum] tantum C   ¹⁰⁴ aliquod] aliquid V   ^{110–111} spiritualis] hic deest quaestio de luce quae scripta est in parvo quaterno cum quaestonibus de haeresibus *add. marg.* C; hic ... creatura sicut lux *add.* P, *add. in fine codicis R (resp. Appendix B in altero volumine libri secundi)*   ¹¹⁴ hoc] om. P   ¹¹⁵ haec] om. V || de] luce *add.* R   ¹¹⁹ unusquisque] unus quis O || illorum] eorum C   ¹²⁴ terrae] om. C || et sic] sicut C

^{115–116} Resp. Aug., *De Gen. ad litt. 1.3–5,17* (CSEL 28.1, 7–10 et 23–26)   ^{118–128} Rob. Gross., *Hex. 2.4.1* (ed. Dales-Gieben, 88)   ^{120–121} Remote resp. Beda, *Hex. 1* (PL 91, 18) et *Glossa ordin. in Gen. 1.4* (ed. princeps, 1:10b)   ¹²⁵ Remote Beda, *Hex. 1* (PL 91, 23) et *Glossa ordin. in Gen. 1,4* (ed. princeps, 1:10b); resp. J.T. Muckle, “Did Robert Grosseteste attribute the *Hexaemerion* of St. Venerable Bede to St. Jerome,” *MS* 13 (1951) 243

lux solis. Talis enim erat, qualis nunc ante solis ortum mane solet esse. Et insuper in alio a sole distabat, scilicet quod caloris fotu carebat. Et quia sidera nondum erant, nox illius tridui omnino tenebrosa permansit.”

“Secundum Basiliū vero et Ioannem Damascenum dies et nox fiebant in illo primo triduo non circuitione et motu illius lucis circa terram, sed fiebat dies ¹³⁰ emissione lucis ab illa luce. Et fiebat nox contractione eiusdem luminis. Hanc sententiam secutus Damascenus ait: ‘In primis quidem tribus diebus, refuso et contracto lumine divino praecepto, dies et nox fiebat.’”

Huius autem emissionis et contractionis exemplum legimus aperte in *Ex. 10*: “Extendit Moyses manus in caelum, et factae sunt tenebrae horribiles in universa terra Aegypti tribus diebus. Nemo vidit fratrem suum.” Constat enim quod in illo triduo erat ter sol in hemisphaerio Aegypti, sed radios a terra Aegypti contraxit, nec tamen a terra Gessen. Unde ibidem sequitur: “Ubi cumque autem habitabant filii Israel lux erat.” Et similiter secundum quosdam exemplum huius fuit in passione Christi, licet non videatur tunc sol radios retraxisse tantum, sed ¹⁴⁰ et obscuratus fuisse, sicut plane dicitur *Luc. 23*.

Cui autem magis assentit Augustini sententia; sic est: per ‘terram’ et ‘aquam’ et ‘abyssum’ materia informis prima significatur. Et per ‘caelum’ natura angelica informis; et per ‘lucem’ primordie creatam natura angelica ad Deum conversa et perfecta et tali conversione deiformis effecta. “In qua deiformitate ipsa est quasi lux et dies post tenebras negationis existentiae suae, et post tenebras privationis perfectionis suae per conversionem naturaliter praecedentis lucem suae deiformitatis. In qua luce cognovit Creatorem et se in ratione sua creatrice in mente divina. Huius primae diei vespera post lucem dictae cognitionis est obscurior cognitionis suae propriae naturae in se, qua cognoscit quod ipsa non est Deus. Cum ¹⁴⁵ vero post hanc obscuriore cognitionem sui in se refert se ad laudandam ipsam – quae Deus est – lucem, cuius contemplatione formatur, et percipit in ea luce firmamentum creandum, fit mane, finiens velut primum diem naturalem et incohans secundum diem. Est itaque secundus dies persistentia angeli in cognitione firmamenti in ratione eius increata in mente divina.” Cuius vespera est cognitionis ¹⁵⁰ ipsius firmamenti in se; quae cognitionis, quia obscurior, merito ‘vespera’ dicitur.

¹³⁰ non] quae OR ¹³³ fiebat] fiebant P ¹³⁸ Gessen] gersen OP ¹³⁹ Israel] †...†
corr. ex hierosolymae C ¹⁴⁰ retraxisse] extraxisse C ¹⁴³ natura] materia C ¹⁴⁴ informis ... angelica] om. (hom.) BC || primordie] primo die P ¹⁵⁰ qua] quia C
¹⁵¹ refert] ad add. V ¹⁵³ fit] sic O

^{129–133} Remote Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 21.2 (ed. Buytaert, 85); proxime Rob. Gross., *Hex. 2.4.2* (ed. Dales-Gieben, 88) ¹²⁹ Remote Eustathius, *In Hex. Basili 6.3* (ed. Amand de Mendieta-Rudberg, 73–74) et Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 21 (ed. Buytaert, 85) ^{134–136} *Ex. 10,22–23* ^{138–139} *Ex. 10,23* ¹⁴¹ *Luc. 23,44–45* ^{142–143} Resp. Aug., *Conf. 12.17*, 21,22(CCL 27, 228–32) ^{145–155} Rob. Gross., *Hex. 2.7.1* (ed. Dales-Gieben, 94) ^{155–156} Cf. *ibid.*

“Postquam fit mane, quo secundus dies concluditur et incipit tertius, in quo mane est eadem conversio huius lucis, id est huius diei ad laudandum Dominum, quia operatus sit firmamentum, et ad percipiendam in Verbo eius cognitionem 160 creatureae, quae condenda est post <firmamentum>. Et inde hoc modo usque ad mane post vesperam sexti diei.”

“Huiusmodi igitur circulatio a mane usque ad mane in cognitione angelica dies naturalis est, sed caret temporali successione. Et hi septem dies non temporaliter sibi succedunt, sed in cognitione angelica simul sunt. Ibi itaque simul 165 sunt dies et nox, vespera et mane, habentia tamen prius et posterius secundum naturam.” Et secundum hoc dicitur divisa lux a tenebris. Vel ipsa distinctio inter naturam angelicam in se, nondum scilicet illuminatam, et ipsam eandem ad Deum conversam, et per hoc illuminatam et deiformem effectam. Vel ipsa divisio angelorum stantium et cadentium qua dividuntur et locorum distinctione et 170 differenti praemiorum retributione dicitur divisio lucis a tenebris.

[QUAE HARUM OPINIONUM PROBABILIOR SIT]

Sequitur ut discutiamus cui harum opinionum magis credendum. Pro hac autem ultima sic potest argui: nullius naturae condicio in his sex diebus praetermissa est. Quod patet per conclusionem quam intulit legislator, *Gen.* 1: “Vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona”; et per hoc quod sequitur: “Requievit Deus ab omni opere quod patrarat.” Igitur creatura angelica ante diem septimum, scilicet quietis, erat condita. Nec ante caelum et terram condita erat, quia “in principio creavit Deus caelum et terram.” Igitur creata est natura angelica inter sex dierum opera. Quidquid autem aliquo sex dierum creatum est in verbis creationis eiusdem diei est comprehensum. Non enim dicitur hic vidisse nisi 175 quae verbis prioribus monstrata sunt creata esse.

Sed nullius diei operatio nisi primae potest angelis convenire, ut patet. Igitur angelica natura fuit lux primo die creata. Quod satis innuitur in *Dan.* 3, ubi primo numerantur inter creatureas. Dicitur enim primo: “Benedicite, angeli Domini, Domino”; et deinde: “Benedicite, aquae quae super caelos sunt, Domino,” et 185 tacet de luce. Et similiter in *Ps.* 148 dicitur primo: “Laudate eum omnes angeli eius.” Item, *Iob* 40 dicitur de behemoth: “Ipse est principium viarum Dei.” Igitur fuit opus primae diei.

158 Dominum] deum PV 160 post] om. BC; corr. ex potest P 171 harum] earum C
182 in] om. V 185 tacet] corr. ex caret BC 186 Dei] domini C

157–161 Ibid. (94–95); remote Aug., *De Gen. ad litt.* 4.22 (CSEL 28.1, 122) 162–166 Rob.
Gross., ibid. (95) 173–174 *Gen.* 1,31 174–175 *Gen.* 2,2 177 *Gen.* 1,1 182–184 *Dan.*
3,58 184 *Dan.* 3,60 185–186 *Ps.* 148,2 186 *Iob* 40,14

Contra vero primam opinionem et per consequens pro ista sic opponi potest. Et hoc est contra Bedam et Hieronymum specialiter, non contra Basilium et Damascenum. Si circuibat lux corporalis creata et fecit diem et noctem, tunc ¹⁹⁰ simul erant dies et nox et vespere et mane, quia habito respectu ad mundum, scilicet ad totam terram, qualibet hora est dies et nox, vespere et mane. Tunc autem tota terra in omnibus partibus suis consimiliter se habebat. Nec erat tunc aliqua distinctio habitabilis nostrae ab aliis partibus terrae. Igitur nec dies noctem nec vespere praecessit mane. ¹⁹⁵

Et respondetur ad hoc quod lux illa creata fuit in hemisphaerio illius partis quam homo habiturus erat, et quae in Dei providentia disposita fuit habitationi hominum et respectu huius hemisphaerii dies praecessit noctem, et vespere mane.

Item, sic quaeritur ab eis: stellae et luminaria creata sunt propter homines et propter ea quae homini data sunt in ministerium, sicut dicitur *Deut.* 4: “Videas solem et lunam et omnes stellas caeli quas creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus.” Cum igitur in illo triduo nec homo nec alia animalia propter hominem creata fuerint, frustra fuisset talis lux.

Sed ad hoc dicent multas res esse quarum utilitatem ignoramus quas tamen ²⁰⁵ utiles esse non dubitamus.

Item, quaeritur quare sol factus sit postea, si illa lux ad perficiendum diem et noctem sufficiebat. Ad quod dicent quod quia lux illa minor fuit quam lux solis.

〔UTRUM SANCTOS SIBI ESSE CONTRARIOS CONCEDENDUM SIT〕

Sequitur de tertio. Quod autem sibi contrarii non sint sacri expositores videtur. Scripturae enim eodem spiritu sunt expositae quo editae. Sed spiritus veritatis, ²¹⁰ sicut nec veritas, sibi contrarius esse non potest. Igitur nec ipsi per quos ipse loquitur. Unde Augustinus *De civitate Dei* lib. 16, cap. 23: Abraham in sacrificio “aves non divisit,” quoniam carnales inter se dividuntur, spirituales autem nullo modo.”

Item, Augustinus *De civitate Dei* lib. 15, cap. 6, dicit quod boni sic discordare possunt adinvicem, sicut aliquis bonus secum, scilicet concupiscentia carnalis unius contra spiritualem alterius, et carnalis unius contra carnalem alterius. Sed spiritualis unius contra spiritualem alterius non potest discordare. Dicamus igitur non esse impossibile eadem verba Scripturae multiplicem habere intelligentiam,

¹⁹⁰ noctem] et add. P ¹⁹⁴ nostrae] terrae add. BCO ¹⁹⁸ vespere] et add. P ²⁰⁰ homini] hominibus V ²⁰³ fuerint] fuerunt P ²¹⁶ carnalis] carnis C ²¹⁷ carnalis] carnalem C

¹⁸⁹ Proxime ex Rob. Gross., *Hex.* 2.5.3 (ed. Dales-Gieben, 90) ^{200–202} *Deut.* 4,19
^{207–208} Resp. Rob. Gross., *Hex.* 2.5.3 (91) ^{212–214} Aug., *De civ. Dei* 16.24 (CCL 48, 527) ²¹³ *Gen.* 15,10 ^{215–218} Resp. Aug., *De civ. Dei* 15.5 (CCL 48, 458)

²²⁰ etiam litteralem. Unde cum una expositio alteri sit compossibilis, scilicet Augustini et aliorum, quare non utrumque dicetur Spiritum Sanctum intendisse per illa verba? Quomodo etiam in sacra Scriptura invenietur omnis veritas, ut dicit Augustinus, nisi plures veritates eisdem exprimantur dictionibus, cum in ea non sint tot verba quae sufficient infinitas veritates singillatim exprimere?

²²⁵ Quod si utrumque est sensus litteralis, nec intendebantur ambo a legislatore, sed alterum tantum. Vel si sunt incompossibilis, sicut videtur de illa expositione Basilii et Damasceni, quae ponit lucis contractionem, quod sit incompossibilis illi expositioni Bedae et Hieronymi, qui ponunt lucis circuitionem, licet pateat quod utrumque fieri potuit; tamen hoc sciendum quod in expositionibus Scripturarum, cum imbecillitas intelligentiae nostrae non sinit videre quid magis scriptor intenderit, sufficit nobis aliquem habere intellectum eius, qui ex circumstantia Scripturae non impediatur et cum sana fide concordet. Unde Augustinus *Super Genesim ad litteram* lib. 1, in fine: “Cum divinos libros legimus in tanta multitudine verorum intellectuum, qui de paucis verbis eruuntur et sanitatem Catholicae fidei muniuntur, id potissimum diligamus, quod certum apparuerit eum sensisse, quem legimus; si autem hoc latet, id certe, quod circumstantia Scripturae non impedit et cum sana fide concordat.” Et infra: “Si voluntas scriptoris incerta sit, sane fidei congruam non inutile est tenuisse sententiam.”

Hoc etiam sciendum quod cum intellectus scriptoris omnino non scitur, sacri ²⁴⁰ expositores pluribus modis eam exponentes singuli suas expositiones non contumaciter conantur affirmare. Sed hoc tantum intendunt, scilicet ut quidquid in aliis Aristotelis scientiarum scripturis verum invenitur huic Scripturae contrarium non esse ostendant, ut sic omnibus pateat hanc nostram Scripturam in nullo veritati esse contrarium.

²⁴⁵ Quod dicit Augustinus *Super Genesim ad litteram* lib. 1, in fine. Inquit Augustinus: “Dicet aliquis: cur propemodum in quaestionibus adhuc latent omnia? affirma quid horum, quae multa posse intelligi disputasti. Cui respondeo ad eum ipsum cibum me suaviter pervenisce, quod didici habere hominem in respondendo secundum fidem, quod respondendum est hominibus, qui calumniari libris nostrae salutis affectant, ut quidquid ipsi de natura rerum veracibus documentis demonstrare potuerint, ostendamus nostris litteris non esse contrarium, quidquid autem de quibuslibet suis voluminibus his nostris litteris, id est Catholicae fidei contrarium protulerint, aut aliqua etiam facultate ostendamus aut nulla dubitatio-

---

²²⁰ compossibilis] compassibilis O   230–231 magis ... aliquem] *om. (spat.) sed add. marg. P*   235 muniuntur] inveniuntur O   237 infra] post *add. BC*   238 inutile] utile BC   241–242 aliis Aristotelis] aliarum OP; *om. BC*   244 contrarium] *om. B; interlin. C*   251 potuerint] potuerunt R; *corr. ex* didicerunt P

---

²²³ Resp. Aug., *Contra Felicem Manich.* 1.2 (CSEL 25, 802)   227 Proxime ex Rob. Gross., *Hex.* 2.5.4 (ed. Dales-Gieben, 91)   228 Ibid. 2.5.3 (ed. Dales-Gieben, 90)   232–237 Aug., *De Gen. ad litt.* 1.21 (CSEL 28.1, 31)   237–238 Ibid.   245–254 Ibid. (30–31)

ne credamus esse falsissimum.” Et in eodem, libro 9: “Neque hoc opere suscepimus prophetica aenigmata perscrutari, sed rerum gestarum fidem ad proprietatem historiae commendare, ut quod impossibile videri vanis atque incredulis potest, aut ipsi auctoritati sacrae Scripturae velut testificatione contraria repugnare id pro meis viribus, quantum adiuvat Deus disserendo demonstrem neque impossibile esse neque contrarium.”²⁵⁵

^{2.1} CORPORALIS VEL SPIRITALIS INTELLIGI POTEST. Magis tamen ad ²⁶⁰ hoc inclinatur quod per hanc lucem intelligamus lucem spiritualem, scilicet naturam angelicam, ut patet *Super Genesim ad litteram*.

^{2.2} SED POSTEA FORMATA EST etc. Cum dupliciter sint bona, scilicet naturalia et gratuita, cum dixit “in principio creavit Deus caelum,” per ‘caelum’ intelligitur naturalium bonorum ipsorum angelorum creatio. Cum vero dixit “Fiat lux,” loquitur de gratuitorum superadditione. Et haec bona naturalia et gratuita a Deo habent; *Iac.* 1: “Omne datum optimum (scilicet naturalia) et omne donum perfectum (scilicet gratuita) desursum est, descendens a Patre lumen.” PRIUS TENEBRAE natura, non tempore. POSTEA natura. ANTEQUAM FORMARE-TUR IN AMORE, caritas enim est forma virtutum.²⁶⁵

^{2.2} QUANDO CONVERSA EST, non per aspectum tantum, sed et per affectum, AD INCOMMUTABILE LUMEN VERBI, intransitive. Sed cum Pater et Filius et Spiritus sint unum lumen, non tria lumina, quid est quod lumen appropriat Filio?

Item, cum formatio talis non sit nisi gratiae infusio, quae est a tota Trinitate, et ²⁷⁵ talis conversio sit non tantum ad Filium sed potius ad totam Trinitatem, quid est quod dicit creaturam formari potius per conversionem ad personam Filii quam ad aliam, vel quam potius ad totam Trinitatem?

Ad primum. Filius dicitur ‘lumen’ per appropriationem, quia per Ipsum intelligitur et manifestatur quidquid intelligitur. Unde super illud *Iob* 4: “Stetit ²⁸⁰ quidam, cuius non agnoscebam vultum.” Gregorius: “Quia quisquis aliquid inde apprehendit, per coaeternam eius speciem conspicit, subdit: ‘Imago coram oculis meis.’ Imago Patris, Filius.”

Hinc etiam patet responsio ad secundum, quia species Filio appropriatur, et forma. Quippe in mente huius artificis dicimus formam esse domus faciendae, ²⁸⁵ quae forma est ars artificis. Similiter in mente divina inerat forma omnium faciendorum. Et haec erat Dei ars et sapientia, quae utique Filius est.

²⁵⁸ demonstrem] demonstrare C   ²⁵⁹ esse] est BCO   ²⁶³ scilicet] bona *add.* BC
²⁶⁵ ipsorum] ipso V   ²⁷⁵ et] non *add.* C; non *del.* B   ²⁷⁹ Filius] dei *add.* V

^{254–259} Ibid. 9.12 (CSEL 28.1, 283)   ²⁶² Ibid. 1.3–5 et 17 (CSEL 28.1, 7–10, et 23–26)
²⁶⁴ *Gen.* 1,1   ^{265–266} *Gen.* 1,3   ^{267–268} *Iac.* 1,17   ^{280–281} *Iob* 4,16   ^{281–283}
Greg. Magnus, *Moralia* 5.34 (CCL 143, 263)

2.3 QUOD UTIQUE PROBABILE EST secundum opinionem Magistri, CORPUS LUCIDUM FUISSE INTELLIGITUR, ergo non necessario vult Magister
 290 lucem corpus esse. QUOD corpus NON DE NIHILO, SED DE PRAEIACENTI MATERIA etc. Basilius et Ambrosius dicunt quod de aquis primo creatis. Et potest hoc stare cum sententia Magistri, quia secundum Basilium differt stella a luce, sicut lucerna ab igne inclusa. Nec est stella nisi corpus cui lux committitur. Lucem igitur hanc primo creatam, ut patet ex verbis Magistri, non vocat
 295 illam lucem, sed illud corpus, scilicet illam nubeculam, cui lux infigitur. Et haec nubecula de prima materia potuit fieri vel de aqua.

2.3 LICET TEMPUS FUERIT. Hic est duplex opinio: una Basilii, qui ponit lucem subito et in principio diei primi creatam, et secundum hoc non stat quod Magister hic dicit; alia forte Bedae et modernorum, qui ponunt alias horas fluxisse ante creationem lucis et illud tempus nec noctem esse nec diem. Et secundum hoc loquitur Magister.

3.1 CUM ABYSSUS, id est aqua. OMNEM TERRAE ALTITUDINEM usque ad caelum. IN ILLIS PARTIBUS FACTA lux. CUM ETIAM NAUTARUM OPERATIONE cum natura SAEPIUS ILLUSTRENTUR aquae.

305 Sed ad quid dicit hoc? Quis enim nesciat lucem aquam pertransire, quae etiam grossiora corpora, ut vitrum, pertransit, et cum oculus noster perspicue videat quae sunt in fundo aquae?

Sed forte propter hoc dixit Magister: quia posset aestimari quod sicut pupilla nostra, quae aqua est, non susciperet species visibilium nisi prius depurat per medium recipiens eas. Posito enim visibili super pupillam non videbitur, sicut dicit Aristoteles et auctor *Perspectivae*; sic non susciperet aqua lucem nisi prius depuratam per medium aliquod inter aquam et luminosum, et sic ut videtur non luceret lux posita in aqua.

Sed ad hoc respondet Magister dupliciter: primo dicens hoc esse falsum. Luminosum enim minus quam lux illa creata, scilicet oleum projectum in aqua eam illustrat. Quanto magis lux illa? Secundo dicens quod licet istae aquae non sinerent in eis luminosum lucere, sinerent tamen illae, quia multo erant subtiliores quam istae CONGREGATAE per condensationem.

3.2 FACTA ERGO LUX ILLA, id est nubes lucida VICEM in illuminando ET
 320 LOCUM SOLIS, in caelo scilicet, quem modo tenet sol. QUASI MOTU SUO CIRCUMAGITATA etc. Igitur non motu intelligentiae. Similiter igitur nunc sol.

290 corpus¹] om. P 299 fluxisse] fluisse B; fuisse C 305 quae] quem BC 314 es-
 se] est P 315 scilicet] sit P || eam] aeque BC 316 istae] om. C 319 vicem]
 id est add. P 320 in caelo] om. BC; interlin. OR || quasi] quae ed.

291 Resp. Rob. Gross., *Hex.* 2.5.1 (ed. Dales-Gieben, 89) 297–300 Resp. ibid. 2.5.6 (ed. Dales-Gieben, 92) 302 In editione critica incipit cap. 3 his verbis 311 Arist., *De an.*, 2.7 (419a 12–13) || Alhacen, *Perspectiva* 1.7.37 (ed. Risner, 22; ed. Smith, 73–74)
 314–316 Resp. 2 *Sent.* 13.3.1 (ed. Grottaferrata, 1:390)

Item, ergo non motu orbis. Igitur verior est opinio Ptolomaei, qui ponit movere stellam non tantum motu orbis, quam opinio Aristotelis et naturalium, qui ponunt contrarium.

³²⁵ 3.2 CIRCUMAGITATA, id est circa terram mota. DISCERNEBAT, id est distinguebat. IBI ERGO, id est in ecliptica. Sed ubi in ea, scilicet utrum sub capite arietis vel librae vel cancri vel capricorni, aestimatur quod arietis, id est in aequinoctiali vernali. EODEM TRAMITE, scilicet per eclipticam. AC PRIMUM AD OCCASUM, antequam veniret ad ortum. ET ITA DIVISIT, id est distincta esse voluit.

³³⁰

4.1 HIC NOTANDUM EST, cap. 3.

ET DICITUR DIES ILLUMINATIO etc. Igitur aliud est lux, aliud illuminatio, ut supra dictum est. CUM AIT, *Gen. 1: DIES UNUS*, id est illuminatio.

³³⁵ 4.2 ET POSTEA MANE. Quaeritur: Primum mane aut fuit primae diei aut secundae. Si secundae, igitur prima dies non habuit nisi vespere tantum. Et tunc non vespere et mane, sed vespere tantum factus est dies unus. Si primae diei: sed mane est principium diei cuius est mane; igitur prima dies habuit principium suum post vesperam suam. Quod est impossibile.

Solutio. Primum mane non est eiusdem diei pars et mane. Sed est primae diei pars, sicut terminus rei pars eius dicitur, et secundae diei mane. Mane enim hic ³⁴⁰ est aurora, scilicet cum nondum est sol in hemisphaerio nostro. Et ideo necdum est dies. Et ideo est potius aliquid noctis quam diei. Tota autem prima nox est diei primae. Isidorus lib. 5: “Dies est praesentia solis super terram.” Item, idem in eodem: “Matutinum est inter abcessum tenebrarum et aurorae adventum; et dicitur matutinum, quia hoc tempus incohante mane sit.”

³⁴⁵

4.2 ET ITA FUIT DIES UNUS EXPLETUS VIGINTI QUATTUOR HORARUM. Hoc videtur contrarium ei quod supra dixit. Tempus enim 24 horarum est tempus revolutionis integrae vel illius lucis tunc vel nunc solis. Sed a principio primi diei, qui mane non habuit, usque ad mane secundi diei non fuit revolutio una integra. Sed tantum defuit revolutioni integrae, quantum pertransit sol nunc in ³⁵⁰ tanto tempore, quantum praecessit temporis initium creationem lucis. De quo tempore superius dictum est proximo capitulo praecedente, quod nec fuit dies nec nox. Igitur primus dies non fuit 24 horarum. Igitur hic dicit falsum vel superius.

---

³²⁸ vernali] verna C; verna caeli O; in *add. P* || *eodem*] caeli *add. BC* ³³¹ hic] hinc C || 3] 4 ed. ³³² est] *om. P* || lux] dies V ³³⁴ primum] primo CP || fuit] *om. V* ³³⁷ igitur ... dies] tunc P ³³⁸ suum] sui BC ³⁴⁸ primi] primae RV ³⁴⁹ secundi] secundae *corr. ex sed P;* secundae R ³⁵¹ lucis] verius C

³³² Proxime Rob. Gross., *Hex. 3.8.1* (ed. Dales-Gieben, 108) ³³³ *Gen. 1,5* ³⁴³ Isidorus, *Etymol. 5.30* (ed. Lindsay) ^{344–345} *Ibid. 5.31* ³⁵² Cap. 2, n. 3 (ed. Grottaferrata, 1:390)

³⁵⁵ Mihi videtur salva Magistri reverentia et modernorum qui hoc idem asserunt illud fuisse falsum, et hoc quod hic dicitur esse verum. Si enim illud fuisse verum, primus dies fuisse dies imperfectus, quia fuisse mensura revolutionis imperfectae. Decuit tamen primam diem esse perfectissimam.

Tamen ne videatur Magister sibi contrarius, dici potest quod illud tempus ³⁶⁰ quod prius dixit neque noctem neque diem fuisse, tamquam partem primi diei hic numerat, non quia fuerit pars eius, quia non dies erat; nec nox, quae est potius umbra quam tenebra. Sed adhuc “tenebrae erant super faciem abyssi.” Et Isidorus, lib. 5: “Nox est praesentia solis sub terra.” Vel lucis quae postea indita est soli. Sed quia fuisse pars, si lux illa in primo instanti temporis creata, ³⁶⁵ subito fuisse. Est enim pars primae revolutionis caeli, non primae revolutionis illius lucis. Igitur proprie dicendo diem illud tempus non fuit pars primae diei, sed improprie, ut dies primus primam revolutionem caeli dicat. Vel illud tempus quod fuit ante fuit modicum et quasi insensibile, et ideo non computabile.

^{4.2} QUAE NEC PLENAM LUCEM, ut dies, NEC OMNINO TENEBRAS, ut ³⁷⁰ nox. MANE ERGO PRIMUS DIES NON HABUIT, QUIA etc. Duplicem dicit rationem quare primus dies caruit mane. Et sumuntur illae rationes a duobus positis in ratione eius quod est mane. Mane enim est finis diei praecedentis – et ab hoc sumitur ratio prima – et initium sequentis. ‘Initium’ dico, sicut aurora, non sicut plenus dies. Et ex hoc sumitur ratio secunda, quae ibi ponitur.

³⁷⁵ ^{4.2} ET IDEO PRAECIPUE etc. QUI NON AB AURORA etc. Nota quod dies naturalis incipit, ut dicit Isidorus, lib. 5: “Secundum Aegyptios ab occasu solis; secundum Persas ab ortu solis; secundum Athenienses a sexta hora diei; secundum Romanos a media nocte. Unde et tunc gallicinium est, quorum nox diei est paeconium.”

³⁸⁰ ^{4.2} SEQUENTIS DIEI, id est secundae. CONSUMMATUS EST dies primus. A LUCE INCIPERET, ut a digniori parte sua. ET IN, id est usque. MANE SEQUENTIS DIEI, id est secundae. TENDERET dies. AD ALTERIUS DIEI, id est sequentis.

5.1 HIC EST NATURALIS ORDO, cap. 4.

³⁸⁵ NATURALIS ORDO secundum primum ordinem naturae. IN MINISTERIO, id est per ministerium. PRAECEDENTI NOCTI, ut fiat dies unus naturalis. IN COMPUTATIONE etc., id est cum prius esset dies artificialis quam nox natura-

³⁵⁷ dies²] *om. C* || mensura] dies P ³⁶⁰ primi] primae PRV ³⁶¹ numerat] enumerat BC ³⁶³ postea] post P ³⁷⁰ quia] *marg. O; om. V* ³⁷¹ illae] duea add. BC ³⁷⁵ ideo] eo ed. ³⁸¹ digniori parte] dignioritate C ³⁸⁴ 4] 5 ed. ³⁸⁵ ministerio] misterio *corr. ex ministerio O; mysterio ed.* ³⁸⁶ ministerium] misterium O ³⁸⁷ nox] *om. O* ^{387–388} naturalis] artificialis P

³⁶² *Gen. 1,2* ³⁶³ Isidorus, *Etymol. 5.30.1* (ed. Lindsay) ^{376–379} *Ibid. 5.30.4*

lis, et ita in die naturali nox sequeretur diem suum; in usu tamen Christianorum factum est, ut nox huius diei non dicatur nox quae sequitur, sed quae praecessit; *Rom. 13: "Nox praecessit, dies autem appropinquabit."* Quare autem hoc factum sit, hic dicit Magister, scilicet quia tempus ante gratiam nocti tempus gratiae diei comparatur.³⁹⁰

Sed quando hoc inceperit, scilicet ut nox huius diei diceretur non nox sequens, sed praecedens, non dicit. Sed Ambrosius dicit quod hoc incepit in nocte cenae, ita ut nox illa dici posset et nox diei Iovis et nox diei Veneris. Et sic dicitur Christus iacuisse in sepulcro tribus diebus et tribus noctibus, ut nox cenae pro duabus noctibus computetur. Secundum Augustinum vero hoc incepit a nocte paschae; et tunc nox illa potuit dici 'nox diei sabbati' et 'nox diei dominicae'.³⁹⁵

5.1 PRAECEDENS DIES SEQUENTI NOCTI etc., ut fiat unus dies naturalis.

QUIA HOMO, ecce mysterium. A LUCE PER PECCATUM CORRUIT, *Matt.* ⁴⁰⁰ 12: "Erit Filius hominis in corde terrae tribus diebus et tribus noctibus." *Glossa Hieronymi* ibidem: "Partem diei quo sepultus est cum praeterita nocte, pro nocte ac die accipe, hoc est pro toto die per synecdochen. Sabbati noctem et diem integre, noctem dominicam cum eodem die illucescente, partem pro toto, et ita habes tres dies et tres noctes. Primi dies propter futurum hominis lapsum a luce ⁴⁰⁵ in noctem. Isti propter reparationem hominis a tenebris in lucem computantur."

5.1 A TENEBRIS AD LUCEM REDIIT, et sic in nobis tenebrae praecedunt lucem. UNDE APOSTOLUS, *Eph. 5.*

5.2 PRIMUS ITAQUE DIES secundum naturam. INFERIORES PARTES SUB-EUNTE respectu loci qui futurus erat nostra habitabilis.⁴¹⁰

Sed contra. Nonne quaelibet pars superficiei terrae aequaliter distat a centro et appropinquat caelo, dico sine sensibili errore? Quomodo ergo pars superficiei terrae, quae opponitur nostrae habitabili diametraliter, dicitur inferior parte in qua habitamus?

Solutio. Loquitur secundum imaginationem nostram qua imaginamur antipodes esse sub nobis secundum locum. Augustinus *De 83 quaestionibus*, q. 29: "Nihil in universo corpore deorsum est. Cum enim in sex partes motus fieri videatur qui rectus dicitur, id est qui circularis non est, in anteriora et posteriora et dexteriora et sinistiora, in superiora et inferiora, nulla omnino est ratio, cur uni-

---

³⁹⁰ appropinquabit] appropinquavit BCPRV   ³⁹¹ ante] an C   ⁴⁰⁰ mysterium] ministerium BC   ⁴⁰⁴ illucescente] illucente BCO   ⁴¹³ inferior] inferiori P

³⁹⁰ *Rom. 13,12*   ^{391–392} "... quia homo a luce per peccatum corruit in tenebras ignorantiae et peccatorum, deinde per Christum a tenebris ad lucem rediit." *2 Sent. 13,5,1* (ed. Grottaferrata, 1:392)   ^{394–397} Locum non inveni apud Ambrosium, sed forsitan coll. ex Hugo de S. Caro, *Comm. in 2 Sent. 13* (MS Vat. lat. 1098, f. 54vb)   ^{397–398} Resp. Aug., *De consensu evangelistarum 3,24* (CSEL 43, 356–58)   ^{400–401} *Matt. 12,40*   ^{401–406} *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 4:45b)   ⁴⁰⁸ *Eph. 5,8*   ^{416–424} Aug., *De 83 quaestionibus*, q. 29 (CCL 44A, 36–37)

⁴²⁰ verso corpori ante ac post nihil sit et dextra ac laeva, sit aut sursum aut deorsum. Sed eo considerantes decipimur, quod sensibus et consuetudini difficile obsistitur. Non enim tam facilis est nobis conversio corporis, quae fit, si quis capite deorsum moveri velit, quam faciles sunt a dextra in laevam vel ab anteriore in posteriorem partem.”

⁴²⁵ Sed quid hic dicit Augustinus ‘universum corpus’? Si mundum, patet quod dicit falsum, quia in mundo sursum est circumferentia et deorsum centrum terrae, qui sunt termini motus recti gravis et levis. Si caelum universa haec circumdans, scilicet caelum stellatum, tunc contradicit hic Magistro et Aristoteli in libro *De caelo et mundo*, ubi ex ipso Commentatore patet quod oriens, quia inde est motus, ⁴³⁰ est dextrum, occidens sinistrum, polus antarcticus sursum, arcticus deorsum; haec facies caeli supra hemisphaerium nostrum ante opposita dicitur ‘retro’.

Solutio. Posuit Aristoteles caelum animatum; ego vero cum Ambrosio et Hieronymo inanimatum. Et ideo non sunt in eo istae differentiae, nisi ex comparatione ad animata. Nec est in caelo aliqua pars unde motus determinate, ⁴³⁵ cum quaelibet pars successive sit in oriente. Insuper oriens diversis partibus terrae est diversus, ita quod quilibet punctus circuli aequinoctialis aliquibus sit oriens, et idem aliquibus occidens. Sed quibus est occidens translatice dici potest ‘dexterum’, quibus est occidens ‘sinistrum’.

^{5.2} EADEM luce SUPER TERRAM, id est super hemisphaerium terrae. ALI-⁴⁴⁰ QUA LUCE CLARUIT, licet non tanta quanta dies.

^{5.3} FACIENDO DIEI, id est ad faciendum diem. SUPERIORES PARTES AB-YSSI, id est quod modo est supra sphaeram lunae et sphaeram lunae. POSTEA, scilicet cum factus est sol.

^{5.4} UT DISCERNI NON VALEAT. Sic videmus quod stellae in die videri non possunt, nec stella dum est sub radiis solis.

6 PRAETEREA INVESTIGANDUM, cap. 5.

QUOD AIT Moyses vel Scriptura, *Gen. 1*. UTRUM TEMPORALITER, VEL SONO VOCIS. Nulla videtur divisio, quia si sono vocis, tunc temporaliter, quia tempus est mensura syllabarum. Sed dic quod posset intelligi Deum dixisse ‘fiat

---

^{421–422} obsistitur] obsistibus C   ⁴²³ anteriore] interiore O   ⁴²⁷ qui] quae P   ⁴³⁰ po-
lusi] om. V   ^{433–434} comparatione] operatione C   ⁴³⁷ occidens²] oriens P   ^{441–442}
abyssi] om. ed.   ⁴⁴² quod modo] quomodo BC; corr. ex quomodo P || lunae¹] solis P
⁴⁴⁷ temporaliter] om. BC   ⁴⁴⁸ si] om. O

^{428–429} Resp. Arist., *De caelo* 2.2 (285b 17–25)   ^{429–431} Resp. Averroes, *In 2 De caelo et mundo*, com. 15 (ed. Iuntina, 5:104r–v)   ⁴³² Resp. Arist., *De caelo* 2.2 (285a 27–30); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 47 (ed. Hamesse, 163)   ^{432–433} Resp. Hier., *Epist. 124.4* (CSEL 56, 99–100) et *Contra Ioannem Hierosolymitanum* 17 (PL 23, 385); coll. ex Rob. Gross., *Hex. 3.7.1* (ed. Dales-Gieben, 107). Non autem inveni apud Ambrosium   ⁴⁴⁷ *Gen. 1,3*

lux' corporaliter, et hoc est 'sono vocis', vel mentaliter – et hoc dupliciter: vel ab aeterno, et hoc asserit; vel ex tempore, et hoc dicit 'temporaliter' – et hoc destruit. NEC SONO VOCIS, sicut sonuit "vox de nube dicens: Hic est Filius meus dilectus," *Matt.* 17. QUIA SI TEMPORALITER, hoc "dixit Deus" mutabiliter locutus est. ET SI CORPORALITER, per corpus, ut per linguam. NEC LINGUA ERAT etc. Duplex tangitur ratio, scilicet quia nec erat quo loqueretur sic, scilicet vocaliter, nec cui. BENE ERGO VOX DEI, qua dixit 'fiat lux'. 450

Satis bene dicit Magister et dupli ratione, quia hoc dicere non est verbum corporale nec fit per corpus. Sed quod non sit hoc dictum per verbum intellectuale angelicum – si dico 'per lucem', hic lucem corporalem, non naturam angelicam intelligimus – non ostendit Magister. 460

Multi autem philosophorum opinati sunt, maxime Avicenna, quod Deus creavit angelum, et deinde angelus alia. Sed haec sententia philosophorum reproba est secundum sacros expositores, qui omnes confitentur omnia opera sex diem immediate a Deo facta. Unde *Ps.* post invitationem ad laudem Dei subdit: "Quoniam ipse dixit, et facta sunt." Voluit ergo omnia per se facere primo sine adminiculo creaturae, gubernare tamen et propagare earum adminiculo, ut per hoc et sua bonitas et sua potentia nobis innotesceret. Si enim ministerio creaturae mundum creasset, posset videri impotens, ut per se mundum crearet. Sed ex quo per se mundum creavit, non potest credi impotens ex eo quod per creaturas propagationem et gubernationem administrat, sed potius summe bonus in largiendo participium gubernationis et causalitatis creaturis. 465
470

Duo autem possent esse in quaestione: quare tunc non eduxit prima individua de potentia ad actum adminiculo creaturae; et quare nunc aliter quam tunc, scilicet adminiculo creaturae vel naturae?

Ad primum. Dici potest quod expediebat nobis ne impotens crederetur et indigens adminiculo; immo et oportebat, quia Deus indidit universo, scilicet partibus eius, ordinem quemdam, non fortuitum et casualem, sed naturalem et causalem, licet quidam philosophorum posuerunt contrarium, ponentes fortunam et casum principia rerum, ita ut individua unius speciei ordinem habeant causalem adinvicem, ut patet in generantibus univoce, et species unius generis adinvicem; immo et genera generalissima adinvicem. Et hic ordo est causa unitatis in universo. Praeter quem ordinem nulla creatura potest venire in esse nisi tantum ab illo huius ordinis institutore, scilicet Deo. Et ideo nulla creatura potest ad esse alterius creaturae, nisi huius naturae adminiculo. Nec potest angelus de materia plantae habente rationes seminales plantam facere in actu, nisi adminiculo 475
480
485

---

462 reproba] reprobata corr. ex reproba B 466 earum] om. O 469 non] nec O ||
ex²] om. BC 471 et] om. C 477 et¹] etiam R 478 et] esse corr. ex et P 479 cau-
salem] talem BCR 484 naturae] creaturae P

453 *Matt.* 17,5 || *Gen.* 1,3 461–462 Resp. Avicenna, *Philosophia prima* 9.4 (ed. Van Riet, 2:476–88) 464–465 *Ps.* 32,9

creaturae vel creaturarum habentium naturalem ordinem ad hanc. Igitur in prima individua non potest creatura aliqua, nisi secundum ordinem hunc naturalem. Qui ordo non est ante singularium specierum aliqua individua.

Ad secundum. Dic quod expediebat, ut nobis eius bonitas innotesceret, et decebat, ut universum esset unum cuius unitatis causa est talis ordo causalis, sine quo ordine non fuisset universum magis unum quam acervus lapidum.⁴⁹⁰

Hinc etiam patet quod idem est ‘dixit et Verbum’ vel ‘Filiū genuit’. Sed ab aeterno Filium genuit. Ergo ab aeterno dixit: “Fiat lux.” Sed “dixit, et facta sunt.” Ergo lux ab aeterno fuit.

⁴⁹⁵ Solutio. ‘Ab aeterno’ dixit, ut lux fieret aliquando, non ut lux fieret ab aeterno. Et hoc est infra eodem cap. DISPOSUIT AB AETERNO UT FIERET IN TEMPORE.

Item, cum dicitur: “Dixit Deus: Fiat lux,” cum hoc ipse non per creaturam, sed per se ipsum dicat, quaeritur quid significet hic dicere, scilicet aut actionem, et per consequens essentiam – sua enim actio est sua essentia, et tunc est essentiale – aut notionem, et tunc est notionale. Videtur autem quod sit notionale secundum expositionem Augustini; dicit enim Augustinus: Dixit Deus fiat lux, id est Pater genuit Filium, in quo erat ut fieret lux. Sed generare est notionale.

Sed contra. Nullum notionale connotat effectum in creatura. Sed ‘dixit’ hic connotat effectum in creatura. Ergo non est notionale.

⁵⁰⁵ Solutio. Hoc verbum ‘dixit’ dictum de Deo multipliciter accipitur. Quandoque enim significat idem quod velle, ut ibi: “Dixit, et facta sunt,” id est voluit. Quandoque idem quod disponere, ut ibi: “Dixit, ut disperderet eos.” Quandoque divinam essentiam connotando effectum in creatura, ut *Ioan.* 1: Filius enarravit nobis Patrem, id est manifestavit, et effectus est nobis cognitio data. Sic sunt omnes hae verae: Pater loquitur se; Filius loquitur se; Spiritus loquitur se. Quandoque significat puram notionem, et tunc idem est quod generare, ut ibi: “Dixit Dominus Domino meo: sede a dextris meis,” id est Pater genuit Filium sibi coaequalem. Et sic vera est haec: Pater loquitur Filium. Haec autem falsa: ⁵¹⁰ Spiritus loquitur Filium. Quandoque significat principaliter notionem et secundario essentiam ratione cuius connotat effectum; et ita hic sumitur, ut patet ex expositione Augustini. Prima enim pars expositionis dicit notionem, secunda effectum in creatura, ut patet. Ad hoc autem quod dictum est, quod nullum notionale connotat effectum, concedo secundum quod est pure notionale. Nulla enim notio est in Deo respectu creaturae.

---

498 ipse] tempore BC 499 significet] significat R 506 accipitur] dicitur BC 516 ex] interlin. OP; om. V

493 *Gen.* 1,3 493–494 *Ps.* 32,9 496–497 *Cap.* 6 (ed. Grottaferrata, 1:393) 498 *Gen.* 1,3
502–503 *Resp.* Aug., *De Gen. ad litt.* 1,17 (CSEL 28,1, 23–24) 507 *Ps.* 32,9 508 *Ps.*
105,23 509–510 *Resp.* *Ioan.* 1,18 510–517 Fortasse ex Alex. Hal., *Glossa in 2 Sent.* 13,9
(ed. Quaracchi, 2:130) 513 *Ps.* 109,1. Cf. etiam *Matt.* 22,44 et *Luc.* 20,42

⁶ AD NATURAM VERBI, id est ad Verbum quod est natura. FIAT LUX ETC. NON TEMPORALITER. Gregorius tamen et Hieronymus sic exponunt. “Dixit: Fiat et factum est,” id est ita de facili fecit, ut aliquis loquitur. INTEMPORALITER, id est aeternaliter.

7.1 HIC SOLET QUAERI, cap. 6.

QUOMODO ACCIPIENDUM SIT etc. Haec quaestio oritur ex iam posita Augustini expositione, in qua dicitur quod Deus per Filium fecit lucem. QUOD DICITUR: PATER OPERARI IN FILIO, *Hebr.* 1: “Locutus est nobis in Filio.” HAEC ENIM, de Filio; *Hebr.* 1: “Per quem fecit et saecula.”

⁵²⁵ 7.2 QUASI INSTRUMENTO UTERETUR, sicut homo manu. Filius enim ‘manus’ et ‘dextera Patris’ dicitur; *Ps.*: “Emite manum tuam de alto.” EX PRAE-DICTIS VERBIS, per quem fecit et saecula: OMNIA IN SAPIENTIA etc.

⁵³⁰ 7.3 SI EI NON PORREXISSET PATER DEXTERAM, et tunc esset instrumentum, non membrum. INSTRUMENTUM, id est organum. FUERIT Filius. IN-TELLIGI VOLUIT CUM FILIO etc., et ita cum dicitur ‘Patrem operari per Fili-um’, significatur utramque personam in operatione esse indivisas. Sed et insuper significatur per praepositionem, licet hic Magister non dicat, auctoritas in Patre. Unde totus sensus est: Pater operatur per Filium, id est simul et indivisibiliter operantur. Hoc tamen habet Filius a Patre, scilicet quod operatur.

⁵³⁵ 7.4 ET POSSET DICI SPIRITUM SANCTUM operari CUM UTROQUE. IDEO-QUE FILIUS ETIAM PER SPIRITUM SANCTUM. Filius ergo habet auctoritatem respectu Spiritus Sancti, sed non primam, quia et hanc auctoritatem habet Filius a Patre. Pater vero a nullo omnino.

⁵⁴⁰ 7.5 OMNIUM OPIFICEM, id est eum qui est opifex omnium. SI ENIM CAUSA EIUS, id est Filii etc. Ecce Patrem dicit Filii esse causam, quod multi moderno-rum non recipiunt. Causa enim est cuius esse sequitur aliud.

Sed nec Filius sequitur Patrem, quia non est eo posterior. Nec est aliud a Patre, sed alius. Igitur Pater non est causa Filii.

Sed dici potest quod dupliciter est causa. Est enim causa dans se totam cau-sato, et talis causa et suum causatum necessario sunt idem et simul. Et est causa ⁵⁵⁰ dans aliquid sui causato. Et haec definitur dicto modo.

⁵⁵⁵ 7.5 SECUNDUM QUOD PATER EST etc. Hoc videtur falsum, quia ut dicit Anselmus: Pater generat Filium, non unde Pater, sed unde Deus.

⁵²¹ natura] persona BC   ⁵³⁷ hic] om. P   ⁵⁴⁰ dici] dixisse ed.   ⁵⁴² quia] om. C
⁵⁴⁵ Filii] sibi O   ⁵⁵¹ sui] filii C   ⁵⁵² quia] quod P

⁵²² Resp. *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 1:10a)   ^{522–523} *Gen.* 1,3   ⁵²³ Forte Alanus de Insulis, *Distinctiones dictionum theologicalium* (PL 210, 767)   ⁵²⁸ *Hebr.* 1,2   ⁵²⁹ Ibid.
⁵³¹ *Ps.* 143,7   ⁵³² *Ps.* 103,24   ⁵⁵³ Locum non inveni

Solutio. Cum dico ‘Pater generat Filium’, posset superaddere huic sermoni
555 naturam illam in qua Pater et Filius univocantur. Et tunc dicam, sicut dicit An-
selmus: Pater unde Deus generat, non unde Pater, quia paternitas non est natura
in qua Pater et Filius univocantur, sed deitas. Est generatio univoca cum quid
generat sibi simile in natura, et aequivoca cum generat in natura dissimile, ut
artifex archam. Igitur, ut pateat Patrem genuisse Filium univoce, dicit Anselmus
560 ‘unde Deus generat’. Vel possum superaddere proprietatem illam qua Pater est
Pater Filii, et hoc intendit Chrysostomus.

---

555 univocantur] sed est sententia hic: ad notandum univocam esse generationem et naturalem
dicitur ‘Pater unde Deus generat Filium’, ad notandum causalem proprietatem ‘Pater in quantum
Pater generat Filium’ *add. marg. C* 557 est] enim *add. C*

555–557 Locum non inveni 561 Resp. Petr. Lomb., 2 *Sent.* 13.7.5 (ed. Grottaferrata,
1:394–95)

DISTINCTIO 14

¹ DIXIT QUOQUE DEUS: FIAT FIRMAMENTUM ... Dist. 14.

¹ DIXIT. Numquid Deus iterato dixit?

Contra. *Iob* 33: “Semel loquitur Deus et secundo id ipsum non repetit.”
Ps. 61: “Semel locutus est Deus.”

Solutio. Deus semel Verbum genuit, in quo simul et semel omnia dicit, quia ⁵ se perfecte dicit illo unico Verbo. Sed Scriptura, condescendens parvulis, repetit pluries unam Dei dictionem, quia mentes parvulorum non unica apprehensione comprehendunt quod Deus unico Verbo loquitur.

² IN QUO FIXA SUNT SIDERA: globo vel sphaerae lunae concava superficie usque ad convexam superficiem sphaerae nonae. ¹⁰

³ CUI MAGNA EST FIRMITAS: hoc dicit propter naturam firmamenti. CRY-STALLINUS ENIM LAPIS etc.

Contra. Probat Solinus quod crystallus est lapis, sicut sapphyrus, non factus ex aqua congelata, quia crystallus invenitur in Cypro, quae est terra calidissima, ubi numquam congelantur aquae. ¹⁵

Sed dici potest quod est duplex genus crystalli: unum ex aquis, de quo loquitur *Eccli.* 43: “Frigidus ventus aquilo flavit, et gelavit crystallus ab aqua”; et *Iob* 38: “In similitudinem lapidis aquae durantur est”; aliud non ex aquis, sicut nec sapphyrus, de quo loquitur Solinus.

^{4.1} QUI LIGAT, *Iob* 26. VAPORIBUS NUBIUM, id est per hoc quod sunt vapores ²⁰ vel per hoc quod involvuntur vaporibus. NON VAPORALI TENUITATE tantum. CONDITAE SINT illae aquae. QUOD EXCEDIT AEREM et ignem.

---

⁴ locutus est] loquitur O ⁵ in] om. BC || et semel] om. V ⁸ Deus] in C ⁹ sunt] sint BC || sidera] a add. P ¹³ crystallus] crystallius C ¹⁶ crystalli unum] cry-stallinum C ^{17–18} et² ... durantur] transp. post Solinus BC ¹⁸ est] om. BCV

¹ Gen. 1,6–7 ³ *Iob* 33,14 ⁴ *Ps.* 61,12 ^{5–6} Resp. Rob. Gross., *Hex.* 1.13.1 (ed. Dales-Gieben, 70) ^{9–10} Resp. Appendix C in altero volumine libri secundi pro quaestione de aquis quae sunt supra firmamentum ^{13–15} Solinus, *Polyhistor.*, cap. 15, nn. 29–31; probabiliter coll. ex Hugo de S. Caro, *Comm. in 2 Sent.* 14 (MS Vat. lat. 1098, f. 54rb); cf. *Summa philosophiae Roberto Grosseteste ascripta* 19.2 (ed. Baur, 627). Idem etiam citatur a Rogerio Bacone, *Opus maius* 4.7 (ed. J.H. Bridges, 1:143) ¹⁷ *Eccli.* 43,22 ¹⁸ *Iob* 38,30 ²⁰ *Iob* 26,8

^{4.2} QUIDAM VERO CAELUM QUOD EXCEDIT AERIS SPATIA etc. QUI-DAM: Plato, Augustinus, Damascenus. SUPER AEREM, id est super sphaeram aeris. ²⁵ QUI DICITUR ESSE CAELUM, nec tamen aquas congelatas dissolvit, sicut nec ignis hic crystallum. CAELUM ILLUD HIC, *Gen.* 1.

^{5.1} QUAERI ETIAM SOLET, cap. 5.

CUIUS FIGURA SIT CAELUM etc. Quid est quod hoc non tantum non solvit Magister sed quasi contemendum relinquit, dicens quod non prodest saluti, et ³⁰ ideo non tangitur de figura caeli in principio *Genesis*? Quomodo enim prodest magis saluti quod aquae sunt super caelos quam quod caelum est rotundum? Et similiter de multis aliis quae in Scriptura determinantur.

Item, dicit Augustinus quod omnis veritas in sacra Scriptura invenitur. Sed dicit Apostolus *Rom.* 15: “Quaecumque scripta sunt ad nostram doctrinam scrip-³⁵ ta sunt.” Igitur cum haec veritas ‘caelum est circulare’ in multis locis scripta sit, ad nostram salutem et doctrinam scripta est. Haec enim veritas scripta est in *Eccli.* 24: “Gyrum caeli circuivi sola.” *Eccle.* 1: “Oritur sol et occidit … et in circulos suos revertitur.”

Sed ideo forte hoc in principio Scripturae non tetigit, de figura scilicet caeli, ⁴⁰ quia hoc sensui patet; reliqua autem sensum latent. Multa etiam in principio isto Scripturae dicuntur, quae nos non advertimus, quorum unum hoc potest: ‘cuius figurae sit caelum’ etc. Plures hic quaerit Magister quaestiones et pauca dicit.

〔UTRUM CAELUM SPHAERICUM SIT〕

Prima quaestio est an caelum sit sphaericum. Et confitentur fere omnes et ⁴⁵ moderni et antiqui quod rotundum est. Quod est consonum rationi et sensui, sicut ostendit Aristoteles in libro *Caeli et mundi*, lib. 2. Huius autem ratio assignatur multiplex. Prima est: figurarum superficialium prima est circulus, quia omnis figura superficialis praeter circularem continetur pluribus lineis, ut triangulus et aliae. Circulus autem unica linea continetur. Sicut ergo unum est ante multa, sic ⁵⁰ circulus ante omnes alias figurae superficiales.

Sed sicut se habet circulus ad figurae superficiales, sic sphaera ad corporales, quia sphaera unica clauditur superficie et omnes aliae figurae corporales pluribus

---

23–26 quidam … *Gen.* 1] *om.* P 28 non²] *om.* R 29 quod] et C 31 sunt] sint BC || est] et C 34–35 scripta¹] *om.* BC 39 de] *om.* BC 40 isto] *om.* O; istius P 44–45 et moderni] modernos C 44 et²] *om.* B 46 ostendit] *om.* V 49 unica] una BC

26 *Gen.* 1,7–8. Resp. Appendix D in altero volumine libri secundi 33 Resp. Aug., *Contra Felicem Manich.* 1,2 (CSEL 25, 802) 34–35 *Rom.* 15,4 37 *Eccli.* 24,8 37–38 *Eccle.* 1, 5–6 46 Arist., *De caelo* 2,4 (286b 10–287b 21); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 52 (ed. Hamesse, 163)

Igitur figurarum corporalium prima est sphaera. Sed prima figura corporalis decet primum corporum. Primum autem corporum est caelum. Ergo caelum decet figura sphaerica.

Item, perfectum est cui non est possibilis additio. Sed lineae rectae et superficie planae in infinitum possibilis est additio. Soli autem circulo in superficialibus et soli sphaerae in corporalibus non est possibilis additio. Ergo solum circulus et sphaera sunt perfecta. Figura autem corporalis perfecta decet perfectissimum corporum. Ergo caelum decet figura sphaerica.

Item, sicut circulus est maxima figurarum superficialium, sic sphaera corporalium. Sed ultimum continens omnia decet figura capacissima. Ergo caelum decet figura sphaerica.

Item, extra caelum non est corpus neque vacuum neque locus. Sed si caelum esset figurae lateratae et habentis angulos, cum vertitur motu suo locus, quem nunc occupat angulus, iam recedente angulo esset vacuus, ut patet. Sed hoc falsum. Ergo caelum non est figurae lateratae vel habentis angulos.

Item, caelum est nobilissimum corporum simplicium, et pulcherrima figurarum decet corpus nobilissimum. Ergo caelum decet figura sphaerica. Haec enim est pulcherrima figurarum corporalium, sicut circulus superficialium. Unde Aristoteles in libro *Caeli et mundi*, lib. 2: “Non potest aliquid eorum quae manu fiunt assimulari decori circuli, nec aliquid eorum quae cadunt sub visu omnino.”

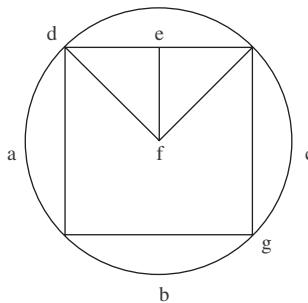
Quod autem similiter reliqua quattuor corpora, scilicet quattuor elementa, si tamen sunt quattuor praeter caelum, sphaerica sunt sic potest ostendi. Duo enim eorum, scilicet ignis et aer, sunt levia, et ideo omnes partes eorum aequaliter recessunt a medio, scilicet centro mundi. De igne enim quod sphaericus sit secundum superficiem eius superiorem patet per hoc quod contiguatur caelo undique, quod utique, ut dictum est, sphaericum est. Non enim intercipitur alicubi vacuum.

Quod similiter superficies ignis inferior et aeris superior sint sphaericæ patet, quia omnes partes aeris aequaliter recessunt a medio. Sit enim inferior superficies ignis sphaerica *a.b.c*, superior vero aeris quadrata *d.g*, et sit *f* centrum mundi. Patet quod *d* est altius *e*, quia *e.f* est brevior *d.f*. Igitur aer qui est in *d* magis recessit a medio quam aer qui est in *e*. Quod est contra naturam levitatis aeris.

Consimiliter patet quod aqua sphaerica est ex eadem ratione. Quia enim aqua ponderosa est, et omnes partes eius aequaliter tendunt ad medium quod est *f*. Igitur cum *e* sit locus inferior quam *d*, cum aqua semper currat ad locum inferiorem, non manebit aqua in *d* loco inferiore vacuo. Et si est aqua in *d* quieta, necessario transcendent *e* circulariter. Et haec est demonstratio Aristotelis in libro *Caeli et mundi*, lib. 2.

61 est] et C 65 motu] motui BC 73–74 si ... caelum] om. BC 76 scilicet] om. P
78 alicubi] alicui C 81 d.g] d.e.g P 82 altius] alicuius BC

70–72 Arist., *De caelo* 2.4 (287b 14–18) 73–89 Resp. Arist., *De caelo* 2.4 (287b 4–14)

90 Unde patet quod universaliter aqua sibi dimissa ubicumque sit, nisi cogatur violenter, habet figuram sphaericam, scilicet portionem sphaerae cuius centrum est centrum terrae. Et ideo idem cyphus in cellario, scilicet in loco inferiore, plus capit de liquore quam in loco superiore, scilicet in solario, quia superficies liquoris in cypho in cellario est portio sphaerae minoris, et ideo tumorosior et 95 capacior quam liquoris in cypho in loco superiore. Similiter quia terra est ponda-rosa, omnes partes eius aequaliter tendunt ad centrum, et ideo necessario rotunda est.

Item, ex hoc patet quod terra rotunda est, quia umbra eius rotunda est, quod patet in eclipsi lunaee. Cum enim luna intrat umbram, pars lunae obscurata gibbum 100 facit, et pars lunae non obscurata concavitatem, ut patet ad sensum.

Fuerunt tamen qui ponerent terram planam, non sphaericam, sicut figuram tympani. Et hoc affirmabant per hoc quod in ortu vel occasu solis illa pars solis quae absciditur in visu a terra clauditur, ut appareat per lineam rectam, non per circularem. Sed ad hoc patet quod licet linea illa videatur recta propter circuli, 105 cuius est pars, magnitudinem et distantiam eius a visu nostro, tamen circularis est, sicut respondet Aristoteles in *Caelo et mundo*, lib. 3, ubi recitat hanc opinionem.

Similiter caelum non esse sphaericum, sed planum quidam affirmare voluerunt secundum illud *Ps.*: “Extendens caelum sicut pellem.”

Quod autem stellae non moventur, sed fixae sunt, patet sic. Si moverentur 110 motu proprio, non motu suaे sphaerae tantum accideret quod caelum secaretur aut quod esset vacuum aut quod duo corpora essent in eodem loco. Cum enim moveretur stella et fieret in loco in quo non fuit, in illo loco antequam illuc veniret stella aut fuit vacuum aut plenum. Si vacuum, hoc est quod dixi. Si plenum,

---

Figura tantummodo in codice V affertur

---

93 scilicet ... solario] *om. R* 100 lunae] *om. BCPR* 101 ponerent] posuerunt *P* 107 caelum] *om. V* 109 sunt] sint *BC* 112 illuc] illic *R*

101–106 Resp. Arist., *De caelo* 2.13 (293b 32–294a 7) 108 *Ps.* 103,2

aut cedet stellæ venienti, et tunc secatur caelum — quod aestimat Aristoteles impossible — aut non cedit, et tunc erunt duo corpora in eodem loco — quod ¹¹⁵ similiter aestimavit Aristoteles impossibile.

Item, accessus ad medium est alicui corpori naturalis, scilicet gravi, et recessus a medio est alicui naturalis, scilicet levi. Sed uterque motus nulli potest esse naturalis. Ergo motus stellæ quo ponitur moveri accedendo ad medium, scilicet cum accedit ad oppositionem augis, et recedendo a medio, scilicet cum ascendit ¹²⁰ ad augem. Alter horum erit ei violentus. Igitur non movetur in eccentrico, ut ponit Ptolemaeus, sed motu suae sphaerae tantum.

Item, omne quod movetur naturaliter ad suum locum ab ipso adepto non recedit nisi violenter. Igitur stella cum est in auge, aut est in loco suo naturali aut non. Si sic, non recedit ab eo et ita non movetur. Si non, ubi est locus eius ¹²⁵ naturalis? Et similiter age de illo.

Item, motus est actus imperfecti, ut dicit Aristoteles in *Physicis*, quia si movetur, ad aliquid quo caret et quod appetit movetur. Hinc patet quod motus de loco ad locum, non dico in eodem loco, ut est motus caeli, est actus imperfecti. Sed stella est corpus completissimum, cui attestatur figura sphaerica quam habet. ¹³⁰ Ergo non movetur de loco ad locum.

Econtra pro Ptolemaeo sic: ornatus caeli sunt stellæ, sicut aeris aves, sicut aquæ pisces, sicut terræ gressibilia. Igitur sicut singula horum in suo corpore cuius sunt ornatus moventur, quare non similiter stellæ in caelo per se moverentur?

Item, constat cum stellæ sint corpora habitantia semper motum uniformem, videntur tamen aliquando tardius, aliquando velocius moveri. Si hoc non apparent nisi quia sunt remotiora a nobis aliquando, et tunc apparent tardius moveri; et aliquando propinqua, et tunc apparent velocius moveri.

Item, aestimatur quod tantum habitabilis sit una quarta terræ, scilicet una ¹⁴⁰ illarum quae sunt septentrionalis. Sed qua ratione esset septentrionalis magis habitabilis quam australis, nisi quia planetæ cum accedunt ad signa septentrionalia elevantur et elongant se ab septentrionali plaga. Sunt enim auges planetarum in signis septentrionalibus. Et cum accedunt ad signa australia, accedunt ad terram australē.

Item, videmus quod planetæ sunt fortioris effectus in his inferioribus quando sunt in oppositione augis quam quando in auge. Unde hoc esset, nisi quia cum

¹¹⁵ erunt] om. P   ^{117–118} gravi ... scilicet] om. (*hom.*) B; *marg. m. post.* C   ¹²⁰ accedit] accedit BC   ¹²³ non] nisi BC   ¹³⁷ apparet] appareret OPR   ¹³⁸ remotiora] remotiores P   ¹³⁹ propinqua] propinquiores P   ¹⁴³ elongant] elongat BC   ¹⁴⁷ quam] quoniam V

^{114–115} Arist., *De caelo* 2.8 (289b 30–a 7)   ¹¹⁶ Arist., *Phys.* 4.5 (212b 25); cf. *De gen. et corr.* 1.5 (321a 9)   ¹²² Ptolemaeus, *Almagestum* 1.8 (ed. Ingolstadt, 4th–5th)   ^{127–128} Arist., *Phys.* 3.2 (201b 31–33); 8.5 (257b 8–9). Cf. *De an.* 3.7 (431a 6–7)

sunt in auge, sunt remotiores, et cum in opposito, sunt propinquiores his inferioribus. Hoc patet manifeste in luna cui collata est vis regitiva maris. Tunc enim
 150 mare vehementius fluit et refluit, cum luna est in oppositione augis eccentrici et in inferiori parte sui epicycli.

Item, umbra terrae: cum sit pyramidalis, grossior est pars eius terrae vicinior et gracilior in parte sua remotior a terra. Sed luna habente eandem latitudinem videmus eam magis et minus eclipsari. Igitur hoc non erit nisi quia est aliquando
 155 proximior terrae, et tunc transit per grossius umbrae; aliquando remotius, et tunc transit per strictius umbrae. Horum ergo quid sit verius lectori studioso relinquor.

〔UTRUM CAELUM MOVEATUR〕

5.2 AN MOVEATUR CAELUM.

1. Sed si motus est actus imperfecti, caelum autem est corporum perfectissimum, ut dictum est; igitur non movetur.
2. Item, omne quod movetur nititur ad aliquid obtainendum quod non habet. Sed caelum movendo semper eundem locum haberet, si moveretur circulariter. Igitur frustra moveretur circulariter.
3. Item, aliquando non movebitur. Unde *Is. 66*: “Caeli novi et terra nova, quae ego facio stare.” Et *Apoc. 10*: “Angelus, quem vidi stantem super mare et super
 160 terram, levavit manum suam ad caelum et iuravit per viventem in saecula saeculorum, qui creavit caelum et ea quae in eo sunt, et terram et ea quae in ea sunt, et mare et ea quae in eo sunt, quia tempus non erit amplius.” Igitur nec caeli motus. Igitur aut tunc stabit violenter aut nunc movetur violenter, cum semper eundem locum obtineat.
4. Item, si movetur, quaeritur utrum a motore natura vel voluntate. Quod a motore quod est natura videtur per secundam rationem. Quod a motore quod est voluntas videtur per tertiam, quia natura est principium motus et status eius in quo est. Sed est principium motus, cum id in quo est non est in loco suo naturali, et status, cum est in eo. Sed in eodem omnino sic se habente secundum locum
 165 non potest natura movere et quietare. Caeli autem in eodem loco manentes nunc moventur et aliquando quiescent.

Solutio. Motus de non habito ad habitum est imperfecti, ut patet ex iam dicto. Sed motus nihil novi acquires non est imperfecti.

Ad secundum dic quod, ut ponunt aliqui, propter duo ponitur potius quod movetur quam quod stet, scilicet propter se et propter alia. Propter se, ut scilicet Deo
 170

---

150 oppositione] opposito P || augis] auges R   155–156 grossius ... per] om.
 (hom.) C   168 nunc] non add. P   171 quod¹] qui PR || quod³] qui PR   172 quia]
 quod C

158 Resp. Arist., *Phys.* 3.2 (201b 31–33)   163–164 *Is. 66,22*   164–167 *Apoc. 10,5–6*

quantum potest assimuletur, ut sicut Deus ubique simul et semel est et similiter aliae creaturae spirituales in aliquo loco, sicut anima in corpore tota est simul in qualibet parte eius, sic hoc corpus spirituale sit secundum partes suas ubique in suo loco successive, quia non potest simul cum sit corpus. Et hoc est quod dicunt quod primus motor movet caelum sicut desideratum desiderantem. Propter alia,¹⁸⁵ quia stellae sunt causa generationis et corruptionis in his inferioribus. Et ideo ut haec fiant oportuit caelum moveri, ut nunc afferat stellas, nunc auferat. Sicut dicit Aristoteles in libro *De generatione et corruptione*, et horum causa est allatio solis in obliquo circulo. Et haec, ut aestimo, est vera causa, alia non. Quia cum stabit, erit spirituali naturae similior, quia glorificabitur quam nunc cum movetur.¹⁹⁰

Ad tertium. Videtur mihi quod dici potest quod caelum tunc stabit naturaliter et habet inclinationem naturalem ad quietem. Quod patet per hoc quod motus non est nisi ubi est aliqua resistantia ex parte mobilis vel medii ad motorem. Igitur si caelum movetur et non per medium, ipsum resistit motori. Igitur contra suam propriam naturam est moveri; alioquin non resisteret. Et ex hoc patet¹⁹⁵ quod nullus motus est naturalis. Nec alicui est motus naturalis, sed quies. Sed nunc potest dici moveri naturaliter, scilicet secundum naturam aliam, quae est ordinatio eius causalis ad inferiora. Sic ergo et tunc stabit naturaliter et nunc movetur naturaliter.

Ad ultimum. Videtur mihi magis quod a motore quod est voluntas. Ad objectum iam patet.²⁰⁰

^{5.2} SI AUTEM STAT CAELUM, etc. Contra hoc disputat Aristoteles in libro *Caeli et mundi*. Hoc tamen ponit Ptolemaeus et ceteri astrologi, scilicet quod et caeli motum habent, et stellae similiter alium motum praeter motum caelorum.

Naturales vero cum Aristotele sentiunt tantum caelos moveri, stellas vero in ipsis fixas non moveri nisi motibus suorum caelorum, sicut clavus navis non movetur nisi motu navis. Quod quidem est magis rationi consentaneum. Quod enim caeli moveantur patet per hoc quod si nullum caelum moveretur, accideret eandem stellam simul et semel moveri motibus contrariis. Quod est impossibile. Stella enim fixa in die naturali revolutionem unam perficit ab oriente in occidentem. Et²⁰⁵ e contrario movetur ab occidente in orientem per centum annos unum gradum. Igitur si ipsa movetur per se utroque modo, accidet dictum impossibile.

Item, quod stella non movetur sic videtur. Dico motu proprio sine sphaera sua. Motuum aliis naturalis, aliis violentus; et naturalium aliis rectus, aliis

---

182 anima] linea BC   185 movet] moveret BC   198 nunc] tunc P   202 caelum] om. BC; et caelum add. O   206–207 movetur] moveri O   212 accidet] accidit C; accideret OP

188–189 Resp. Arist., *De gen. et corr.* 2.10 (336a 32–34)   202–203 Arist., *De caelo* 2.8 (289b 30–290a 7)   203–204 Forsan coll. ex Rob. Gross., *De motu supercaelestium* (ed. Baur, 99)

²¹⁵ circularis. In hoc autem differt naturalis circularis a naturali recto quod rectus est de loco ad locum. Naturalis vero circularis est in loco tantum. Sed constat stella non movetur motu recto, sed circulari, si movetur. Igitur non movetur per se de situ ad situm, sed in eodem situ. Et ita non circuiret terram.

Item, videmus quod rebus per se mobilibus contulit natura organa motui congrua. Sed haec non contulit stellis. Ergo per se mobiles non sunt. Et est argumentum Aristotelis in libro *Caeli et mundi*. Ad hoc idem supra plures adduxi rationes.

5.2 PROPTER FIRMITATEM, id est incorruptibilitatem.

Et dicitur “‘firmamentum’ secundum Augustinum non propter stationem, ut ²²⁵ quidam putant, sed propter firmitatem inalterabilis naturae sive essentiae, donec fiat caelum novum et terra nova, aut propter terminum aquarum intransgressibilem. Vel sicut dicit Basilius: ‘Significat non duram fortemque naturam, quae fulcimine aliquo sustentatur. Nam multa proprius eiusmodi vocabulum ‘terra’ meruisset. Sed propter substantiam superiorum, quae subtilis est et rara, nullo-²³⁰ que sensu comprehensibilis habetur comparatione, scilicet corporum leviorum, quae nec visu nec tactu valemus attingere.’ Quod caelum dicitur per praeoccu-
pationem, quia stellis pictum atque ‘celatum’ est. Vel a ‘cernendo’. Unde Graeci caelum dicunt ‘uranon’ quod est videre; vel a ‘celando’, quia tegit omnia; vel ‘casa elyos’, id est domus solis.” VEL TERMINUM AQUARUM INTRANS-
²³⁵ GRESSIBILEM, id est quia non transgreditur terminum aquarum superiorum, quia non est undosum caelum, sicut aqua maris terminum aeris transgreditur. Aqua enim et aer, non terra vel caelum sunt fluida et inundantia. NIHIL IMPE-
DIT etc., id est bene stant simul: caelum stare et stellas circuire, licet non sit verum.

²⁴⁰ 6 POST HAEC QUAERI SOLET, cap. 6.

Nota quare tria dixit in creatione firmamenti, scilicet ‘fiat’, ‘fecit’, ‘factum est’, cum tantum duo dixerit in creatione lucis, scilicet ‘fiat’ et ‘facta est’. Cuius ratio est secundum Augustinum quod lux ibi intelligitur natura angelica, quae habet esse duplamente, scilicet esse aeternum in Verbo Dei et alterum esse in se. ²⁴⁵ Dixit ergo ‘fiat lux’ et ‘facta est’, ut quod ibi erat in Verbo; hoc esset hic in opere.

---

²¹⁵ in ... circularis^{2]} om. (hom.) C   ²¹⁷ movetur^{3]} om. C   ^{224–234} et ... solis] om. B
RV; marg. CO   ²²⁵ naturae sive] om. CO   ^{234–235} intransgressibilem] ingressibili-
lem BC   ²⁴⁴ in^{2]} om. C   ²⁴⁵ est] lux add. P

²²¹ Arist., *De caelo* 2.8 (290a 29–b 11)   ^{224–234} Rob. Gross., *Hes.* 3.4–5 (ed. Dales-
Gieben, 105)   ^{224–227} Aug., *De Gen. ad litt.* 2.10 (CSEL 28.1, 48)   ²²⁶ Apoc. 21,1
^{227–231} Eustathius, *In Hes. Basiliu* 3.7.2 (ed. Amand de Mendieta-Rudberg, 40)   ^{241–242}
Gen. 1,6–7   ²⁴² *Gen.* 1,3   ^{243–244} Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 4.28 (CSEL 28.1, 126)
²⁴⁵ *Gen.* 1,3

Sed condicio caeli et sequentium creaturarum habet primo esse aeternum in Verbo, quod significat ‘fiat’. Secundo habet esse factum in creatura spirituali, id est in cognitione angelica quod significat ‘fecit’. Tertio habet esse in sua natura quod significat ‘et factum’. Potest et per triplex verbum fiendi notari rem fieri materialiter: ex pure nihilo, deinde in rationibus seminalibus inditis in ipsa ²⁵⁰ materia, tertio in sua specie perfecta.

Sed forte non omnia erant in rationibus seminalibus, quia caelum: stellae sic tantum erant in potentia in sua materia, ut statua in aere, scilicet potentia passiva tantum. Sed hoc absque ambiguitate universaliter verum est quod res primo est in potentia activa Dei efficientis omnia ex nihilo, etiam antequam sit materia. ²⁵⁵ Secundo in potentia materiae – ‘potentia’ dico communiter, scilicet in activa vel passiva. Tertio in sua specie. Supponit autem Magister quod non dixerit Scriptura de opere secundæ diei: “Vidit Deus quod esset bonum,” quod confirmat Hieronymus *Contra Iovinianum*, dicens: “Cum Scriptura in primo et tertio et quarto et quinto et sexto die expletis operibus singulorum dixerit: ‘Et vidit Deus ²⁶⁰ quod bonum est,’ in secundo die iuxta hebraicam veritatem hoc omnino subtrahit, nobis intelligentiam relinquens non esse bonum numerum binarium, quia ab unitate recedit. Unde et in archa Noe quaecumque animalia bina ingrediuntur, immunda sunt.” In hoc quoque numero bigamiae irregularitas denotatur.

Sed contra. “In translatione Septuaginta, expleto opere huius diei et firma-²⁶⁵mento vocato caelo, subiungitur: ‘Et vidit Deus quia bonum.’ Unde Augustinus et Basilius, illam translationem exponentes, quid per hoc insinuetur in huius diei opere non tacent.”

Solutio. Binarius est recessus ab unitate et secundum hoc typum gerit malitiae, scindens unitatem. Est etiam binarius propinquissimus recursus ad unitatem et duo unit. Et sic est “typus concordiae et geminae caritatis … Non ambigendum igitur Spiritus Sancti provisione factum esse, ut una interpretatio adderet quod reliqua siluit; quatenus ambabus interpretationibus collatis pateret gemina binarii significatio.”

Alia insuper potest esse ratio quare in hebraica veritate non secunda die sed ²⁷⁵ quarta dictum est: “Vidit Deus quod esset bonum,” quia, ut dicit Basilius, per bonum denotatur, ut sit res in se secundum rationem bene composita et ad aliud bene ordinata. Ex quo patet firmamentum iam creatum non esse bonum perfecte

²⁴⁶ primo] primum P ²⁴⁸ quod … fecit] om. BRV; marg. CO ²⁵² caelum] et add. P
²⁵⁵ materia] om. C ²⁶⁰ et³] quod C ²⁶¹ est] esset C ²⁶³ recedit] recederit BC
²⁶⁴ denotatur] designatur V ²⁶⁶ quia] quod esset P ²⁶⁷ quid] quidem BC

²⁵⁸ Gen. 1,10 ^{259–264} Hier., Adv. Iovin. 1,17 (PL 23, 235–36) ^{265–268} Proxime ex Rob. Gross., Hex. 3,13,2 (ed. Dales-Gieben, 112) ²⁶⁶ Gen. 1,10 ^{269–271} Resp. Rob. Gross., Hex. 3,13,1 (ed. Dales-Gieben, 112) ^{271–274} Ibid. 3,13,1–2 ²⁷⁶ Gen. 1,10 ^{276–278} Resp. Eustathius, In Hex. Basilii 3,10 (ed. Amand de Mendieta-Rudberg, 44)

ante quartum diem, quia bonitas suae ordinationis ad alia inferiora et ex influentia
 280 virtutis stellarum firmamenti in haec inferiora. Sed stellas non habuit ante quartum diem. Unde bene usquequo fierent stellae, distulit dicere “vidit Deus quod esset bonum.” Voluit tamen secundum Septuaginta Spiritus Sanctus hoc dici et secundo die et quarto, ut ostenderet firmamentum primo die factum in se esse bonum, et additis ei stellis quarto die bonum esse etiam in ordinatione ad alia.

285 6 QUARE HIC NON EST DICTUM secundum hebraicam veritatem. ET SIGNUM DIVISIONIS quae opponitur commendabili unitati. Unde *Gen. 15*: Abraham “aves non divisit.” *Matt. 12*: “Omne regnum divisum contra se desolabitur.”

7 SEQUITUR: DIXIT DEUS, cap. 7.

290 CONGREGENTUR AQUAE IN LOCUM UNUM etc. Hic possunt quaeri quinque: primo, quare mutat modum loquendi; secundo, quid sit aquas congregari, id est de congregatione aquarum; tertio, de loco congregationis; quarto, quare nunc primo dixit terram apparere; quinto, quare ‘aridam’ dixit potius quam ‘terram’.

[QUARE MUTET DEUS MODUM LOQUENDI]

De primo, sicut dixit ‘fiat lux’ et ‘fiat firmamentum’, quare non similiter dixit
 295 ‘fiat congregatio aquarum’?

Solutio. Huius duplex potest esse ratio.

1. Prima talis: inter omnia verba quod propriissime de Deo dicitur est hoc verbum ‘est’. Ideo dicitur *Ex. 3*: “Qui est misit me” et “Ego sum qui sum.” Nunc autem inter verba quod ei est proximius est verbum fiendi; cetera vero omnia, sicut ‘congregare’, ‘producere’, ‘germinare’ sunt ab ‘esse’ remotiora. Volens 300 igitur Scriptura ostendere aquas et terraenascientia et bruta esse minus conformia verbo per quod fiunt omnia quam lux et firmamentum et stellae, et per consequens respectu illorum deformiora dicit in illis magis conformibus verbum fiendi, quod est huic verbo ‘est’ propinquius; in aliis vero verba remotiora, ut ‘germinet’, ‘producatur’, ‘congregentur’. His utrisque vero maius aliquid insinuatur, cum dicitur “Faciamus hominem ad imaginem” etc.

2. Secunda talis: ubi exprimenda erat sola creantis potentia activa nulla adhuc existente potentia materiali etiam passiva, dixit “creavit Deus,” ut in creatione materiae corporalium et spiritualium. Et merito in his verbo creandi usus est, quia

---

282 Septuaginta] glossam V   283 quarto] die add. V   291 primo] queritur add. R
 293 potius] dixit B   294 fiat¹] om. C   303 dicit] dixit PV

281–282 *Gen. 1,10*   286–287 *Gen. 15,10*   287–288 *Matt. 12,25*   289 *Gen. 1,9*   298
Ex. 3,14 || *Ibid.*   306 *Gen. 1,26*   308 *Gen. 1,1*

omnino ex nihilo fiebat. Ubi vero exprimenda erat potentia materiae non activa,³¹⁰ sed passiva tantum, merito, ut patet, usus est verbo fiendi, ut in factione lucis sive corporalis sive spiritualis et caeli et stellarum. Quarum omnium materia non erat respectu formae eorum, nisi in potentia passiva tantum. Quod volens insinuare, Scriptura dixit “fiat.” Si enim verbum artificis esset operatio eius, diceret artifex aeri: ‘fiat aes statua’; nec diceret: ‘producat aes statuam’.³¹⁵

“Ubi autem exprimenda erat virtus materiae non passiva tantum, scilicet ad recipiendum, sed potius inclinativa et motiva ad actum essendi dixit ‘producant, germet, congregentur’ … Facto autem caelo et dirigente radios ad caeli medium (scilicet ad terram), ex impressione luminis indita fuit aquis vis inclinativa ad congregationem et terrae ablatis aquis ad germinationem. Factis vero luminaribus³²⁰ expressione luminis eorum indita est terris et aquis vis inclinativa ad sensibilium productionem. In corporali tamen materia non potuit esse vis inclinativa in hominis consummationem,” quia est rationalis.

[QUID SIT AQUAS CONGREGARI]

Sequitur de secundo: congregatio aquarum secundum diversorum positiones diversas diversimode exponitur. Secundum enim aliquos ante hanc congregatiō-³²⁵ nem omnia erant quattuor elementa, et ignis suprema tenuit. De hinc inferius aer, deinde aqua omnem terrae superficiem rotundissimam et aequaliter ex omni parte a centro distantem textit. Et secundum hoc haec congregatio nihil aliud fuit nisi ad praeceptum Dei terra secundum aliquam sui partem subsidente et aquis concavitatem suam praebente, aquas in illa concavitate recipi, et currentem ad³³⁰ loca terrae humilia altiores partes terrae nudare et sic aridam apparere.

Sunt etiam qui ponunt nondum elementa facta, sed totum a superficie terrae usque ad caelum repletum aquis vaporalibus, sicut dicunt Beda et Hieronymus et apud eos congregatio aquarum est ad verbum Dei secundum unam, scilicet infinitam partem eius, ipsam condensari, et secundum superiorem rarefieri in aerem³³⁵ et condensatas in partes terrae depressiores recipi. Si autem quaeras cum Basilio ut quid aquae praecipitur quod ei est naturale, scilicet congregari in terrae partibus humilioribus – frustra enim praeciperetur lapidi ut descenderet – respondeo quod hoc pracepto et verbo Dei indita est aquis inclinativa vis ad deorsum vel

---

³¹² et²] *om. BC* || *quarum*] *quorum BCP* || *non*] *om. BC* ³¹⁴ *artifex*] *hic add. interlin. P* ³²¹ *terræ R* ^{321–322} *ad ... inclinativa*] *marg. m. post. C* ³²³ *quia est*] *et R* || *est*] *et B* ³²⁴ *positiones*] *corr. ex opiniones OP* ^{328–329} *textit ... aquis*] *marg. m. post. BC* ³³² *facta*] *esse add. R* ³³³ *vaporalibus*] *vaporibus C* ³³⁷ *ut*] *ad V*

³¹⁴ *Gen. 1,3,6* ^{314–315} *Resp. Rob. Gross., Hex. 4.1.2* (ed. Dales-Gieben, 122–23)

^{316–323} *Ibid. 4.1.2–3(122–23)* ^{324–341} *Resp. ibid., 4.2.2–3* (ed. Dales-Gieben, 123–25)

³³³ *Resp. Beda, Hex. 1* (PL 91, 20) ³³⁶ *Resp. Eustathius, In Hex. Basilii 4.2.4* (ed. Amand de Mendieta-Rudberg, 47)

- ³⁴⁰ illa vis naturalis quae ante inerat aquis. Verbo hoc Dei educta est de potentia in actum, ut actu aqua ex hoc verbo deorsum inclinaretur.

[UBI SIT LOCUS CONGREGATIONIS AQUARUM]

Sequitur de tertio: locus congregationis aquarum duplíciter potest accipi. Uno enim modo locus congregationis eius sunt omnia loca depressa, scilicet locus maris et lacuum et fluviorum, quae omnia sunt unus locus continuatione, quia omnes aquae habent per quosdam occultos meatus ad minus continuationem cum mari, sicut in corpore humano est unus locus maximus sanguinis, scilicet epar, unde exeunt viae sanguinis, ut irrigetur totum corpus. Et est totum corpus sicut unus locus continuatione sanguinis. Et sicut posset dici quod totum “corpus humanum est unus locus sanguinis.” Quippe ad quamlibet eius partem ab epate transmititur sanguis, “sic posset dici quod tota terra est unus locus aquae.” Quippe ab ipso mari tamquam ab epate mittuntur aquae ad quaslibet etiam minimas terrae partes. Nisi enim aqua singulis terrae partibus adesset, deciderent partes eius in minutissimas atomos.

Alio modo tantum locus maris est locus congregationis aquarum, quia ille est locus naturalis aquarum congregatarum ad quem “naturaliter tendunt omnes aquae.” Et tale est mare; *Eccle.* 1: “Omnia flumina intrant in mare”; et post: “Ad locum unde exeunt flumina revertuntur.” Et sicut licet multi particulares sint ignes, unus tamen est locus ignis naturalis, scilicet supra aerem. Et sicut licet multipliciter aer includatur in visceribus terrae, ut in locis in quibus fiunt terraemotus, tamen est unus locus naturalis aeris, sic unus locus naturalis aquarum est mare, licet multae sint aquae particulariter diversae in superficie terrae et in visceribus terrae.

[QUARE PRIMO DIXIT TERRAM ‘APPARERE’]

De quarto. Aestimatur quod terra a principio suaे creationis, ut dicebatur in translatione Septuaginta, “erat invisibilis” propter tria: primo, propter lucis absentiam; secundo, propter aquarum densam superfusionem; tertio, quia nondum erat oculus quo videretur. Sed creata luce remansit invisibilis tantum dupli de causa. Insuper congregatis aquis in unum locum de superficie terrae iam unica tantum remanet causa quare dicatur ‘invisibilis’. Sed tamen propter iam exis-

---

³⁴⁷ sicut] sic BCPR   ³⁵² aqua] aliqua C || adesset] adesse V   ³⁵⁴ locus¹] locum P   ³⁵⁶ et¹ ... mare] om. BRV; marg. m. post. C   ³⁵⁷ exeunt] exeant C || revertuntur] revertentur P   ³⁵⁹ fiunt] sunt R   ³⁶¹ diversae] divisae V

342–348 Resp. Rob. Gross., ibid. 4.4.1 (126)   348–349 Ibid.   350 Ibid.   355–356 Ibid.
 356 *Eccle.* 1,7   357 Ibid.   363–370 Rob. Gross., *Hex.* 4.7.1 (ed. Dales-Gieben, 128–29)
 364 *Gen.* 1,2 (versio antiqua; ed. Sabatier, 1:7)

tes plures visibilitatis causas quam invisibilitatis, merito statim detecta superficie terrae ab aquis dicitur ‘apparere’.

Quod si quaeras quomodo tunc terra erat visibilis, cum non sit visibile nisi coloratum vel lux: elementum autem terrae lux non est, nec colorata est terra, tum quia color non est nisi in mixto – nullum enim elementum coloratur – tum quia tota essentia coloris est lux, quae non fuit a principio cum terra crearetur, sed post, respondeo terram hanc ad minus in superficie nec fuisse nec esse purum elementum terrae sed mixtum ex quattuor. Quia igitur habuit ignem admixtum – lux autem ignis, ut aestimatur, potius quam lux stellae vel caeli est essentia coloris – patet quod, ex quo quam cito terra fuit fuit ignis, fuit terra in se visibilis, quia colorata.

〔QUARE ‘ARIDAM’ DIXIT POTIUS QUAM ‘TERRAM’〕

De quinto. Ideo potius dicit ‘arida’ quam ‘terra’, ut dicit Ambrosius et Basilius, quia cum esset limosa et adhuc germinationi inepta, ‘terra’ dici poterat, sed non ‘arida’. Dixit igitur ‘arida’ potius quam ‘terra’, ut amodo non incompositam utpote limosam et deformem esse ostenderet. Et insuper ne terrae siccationem soli attribueretur, sed potius divinae potentiae, merito ante factum solem terra ‘arida’ dicitur. Hic insuper attendendum quod supra dixit Augustinus, ut dictum est, in cuiuslibet diei opere excepto primo die ter verbum ‘fiendi’ repeti. Sed hoc in huius diei opere videtur habere instantiam, quia hic factio non repetitur nisi bis, scilicet per ‘congregentur’ et ‘perfectum est’.

Solutio. Verum est secundum nostram translationem, similiter secundum hebraicam veritatem. “Sed secundum Septuaginta ter repetitur quam exponit Augustinus. Habet enim sic translatio Septuaginta: ‘Congregetur aqua, quae sub caelo est, in congregaciones (aquarum ipsarum), et appareat arida; et factum est sic. Et congregata est aqua, quae sub caelo est, in congregaciones ipsarum, et apparuit arida.’ Basilius quoque hanc tertiam repetitionem dicit esse in multis codicibus, sed certissima exemplaria ibi habent obelum, qui est annullationis signum, eo quod in hebraeo non habeatur.”

³⁷¹ quomodo ... visibilis] *om. BRV; marg. CO*   ³⁷³ tum¹] *om. OV*   ³⁷⁴ quae ... crearetur] cum terra crearetur quae lux non fuit a principio BC   ³⁷⁸ in se] *om. BC*   ³⁸¹ et] *om. R*   ³⁸⁴ attribueretur] attribueret P   ³⁸⁵ hic] hinc P   ³⁸⁶ repeti] repetit O; corr. ex repetisset P   ³⁸⁸ bis] visibilis BCV   ^{392–393} aquarum ... congregaciones] *om. (hom.) B;* *m. post. C*

^{380–385} Ibid.   ^{380–382} Ambr., *Hex.* 3.4.7 (CSEL 32.1, 70–71) et Eustathius, *In Hex. Basilii* 4.5 (ed. Amand de Mendieta-Rudberg, 52)   ^{382–383} Eustathius, *ibid.* (51); proxime coll. ex Rob. Gross., *Hex.* 4.8.1 (ed. Dales-Gieben, 129)   ³⁸⁵ Proxime coll. ex Rob. Gross., *Hex.* 4.9.1 (ed. Dales-Gieben, 130)   ^{390–396} Ibid. (verbotenus)   ^{390–391} Ibid. ^{391–394} *Gen.* 1,9, iuxta versionem antiquam (ed. Sabatier, 1:8)

⁷ ET APPAREAT ARIDA. Nota quod ‘arida’ est nomen terrae significans eam in complemento sua speciei. Insinuat enim veram formam et qualitatem terrae, scilicet siccitatem. Sed nomen ‘terrae’ universaliter substantiam terrae dicit, sive ⁴⁰⁰ sit actu humida sive sicca. Vel per ‘aridam’ significatur essentia terrae, perfecta in se. Aridum enim quiddam dicit quod est completivum materiae in terra. “Per ‘terram’ vero idem significatur sed ab usu et utilitate propter quam est.”

Hoc enim duplex esse habet quaelibet creatura: unum in se, aliud in ordine ad aliud. “Terra enim dicitur, quia teritur ab habitatoribus et ab agricolis, ut ⁴⁰⁵ germet. Cui concordat nomen terrae in graeco, scilicet ‘ge,’ a verbo scilicet ‘geo,’ quod sonat ‘capiro’ vel ‘recipio,’ quia ipsa est receptaculum animalium et terraenascientium.”

8.1 AQUAE, QUAE TOTUM TEXERANT SPATIUM.

TOTUM: patet quod hoc est falsum. Si enim tota concavitas caeli stellati fuisse ⁴¹⁰ plena aere usque ad terram, sicut nunc est: ex tanto aere, si fieret aqua per condensationem, cum ex decem aeris pugillis fiat unus aquae, constat quod ex tanto aere, si fieret aqua, fieret multo plus de aqua quam nunc sit tota sphaera terrae et aquae. Quippe sphaera aeris, cuius semidiameter extenditur a centro terrae usque ad concavum sphaerae lunae, continet sphaeram terrae trigesies, ut ⁴¹⁵ dicit Alfraganus, differentia 20. Ducantur ergo 30 in suum quadratum, quasi in 900, et exsurget 27,000. Ergo sphaera dicta aeris continet totiens sphaeram terrae quot sunt unitates in hoc numero 27,000. Ergo ablata ab hac sphaera terra ipsa aer solus, ambiens terram et usque ad caelum, continebit totiens terram quot sunt unitates in hoc numero 27,000, uno minus. Hoc sequitur ex ultima propositione ⁴²⁰ 12 libri Euclidis, quae dicit quod proportio sphaerae ad sphaeram est proportio diametri ad diametrum triplicatam. Sed quia ex 10 pugillis aeris fit unus aquae, si sumatur praedicti numeri decima, erit 26,000. Igitur totus aer redactus in aquam efficeret corpus continens quantitatem terrae 26,000, immo 27,000 uno minus. Ergo aqua de aere toto facta occuparet locum continentem infra se locum terrae ⁴²⁵ 26,000.

Igitur si totum inter caelum et terram esset aer, esset supra modum ille totus aer plusquam decuplum sphaerae aquae et terrae toti. Quanto igitur magis si aqua

---

398 qualitatem] aequalitatem corr. ex qualitatem O 405 in graeco] om. C || ge] gee B
409 totum] om. P || falsum] quod dicit totum add. P, add. marg. m. post. C 410 plena] plenus BC; corr. ex plenas O 411 cum] tunc C 415 quasi] id est O 416 exsurget] exsurgent P 417 27000] quasi in 900 add. BC || ab] de O 418 continebit] continebat C 419 uno] una BC 423 immo ... minus] om. P

401–402 Rob. Gross., *Hex.* 4.10.3 (ed. Dales-Gieben, 131) 404–407 Ibid. (verbotenus)

411 Cf. Arist., *De gen. et corr.* 2.6 (333a 21–22) 415 Alfraganus, *De aggregationibus scientiae stellarum*, diff. 20 (ed. Campani, 146) 420–421 Resp. Euclides, *Elementa* 12.15 (ed. Busard, 352)

erat non aer, cum omnis aqua aere sit densior, ex tanta aqua per condensationem plus fiet aquae quam aqua quae nunc est in universo?

Posset tamen dici quod illud, scilicet quod ex 10 pugillis aeris fit unus aquae,⁴³⁰ intelligi debet de grossissimo aere, qui est aquae similis valde. Et illae aquae erant vaporabiles, id est grossus aer. Quod si nec hoc sufficit, posset dici quod pars illius aquae conversa est in terram, sicut econtra cum fuit diluvium, terra corruptitur in aquam, ut dicit Seneca *De naturalibus quaestionibus*. Et insuper de illis aquis aliqua pars fiebat aer replens totum spatium aeris. Vel ‘aquam’ vocat⁴³⁵ quod non vere erat aqua, sed materia quattuor elementorum, ut supra dictum est.

8.1 POTUIT FIERI UT TERRA SUBSIDENS etc. Nullam expositionem asserunt sacri expositores nisi tamquam possibilem. Unde eidem auctores diversas ponunt expositiones subdisiunctive. Et forte Moyses non intendebat nisi sententiam communem modis particularibus possibilibus reliquitque sanctis expositoribus modorum possibilium investigationem et divisionem.⁴⁴⁰

8.2 EX MAGNO MARI PRINCIPIUM EST, *Eccle.* 1: “Omnia flumina intrant in mare.”

⁹ SEQUITUR: DIXIT DEUS, cap. 9.

FIANT LUMINARIA. Cum tria quaeri possint, scilicet unde facta sint luminaria,⁴⁴⁵ scilicet corpora caelestia, et ubi et ad quid, duas harum quaestionum absolvit: secundam, dicens IN FIRMAMENTO; tertiam, dicens ET DIVIDANT.

〔UNDE FACTA SINT LUMINARIA〕

Primam vero omnino indeterminatam relinquit. De qua tamen magna quaestio et diversa opinio est. Aestimaverunt enim de stellae substantia diversi diversa; immo et de luce stellarum diversi diversa aestimabant. De eius enim substantia⁴⁵⁰ aestimaverunt aliqui quod non est aliud quam pars suaे sphaerae illuminata, ut Aristoteles, ut patet in libro eius *Caeli et mundi*; aliqui vero quod sit stella et praecipue sol ex luce illa corporali primo die creata; aliqui vero ex quattuor elementis tali moderamine commixtis, ut nec gravia sint nec levia nec actuali contrarietatis pugna dissolubilia.⁴⁵⁵

---

429 aquae] aqua CO 431 qui] quae BC 432 vaporabiles] vapores C; corr: ex vaporales O; vaporales P 433 fuit] fuerit P 439 subdisiunctive] disiunctione C 445 possint] possent R 448 magna] magis V 450 aestimabant] sentiebant P 453 aliqui] alii P 454 moderamine] verte folia quattuor ubi inveneris tale signum, continua infra add. marg. m. post. C

---

434 Seneca, *De nat. quaest.* 3.10 (LCL 1:224) 442–443 *Eccle.* 1,7 445 *Gen.* 1,14
452 Arist., *De caelo* 2.7 (289b 30–33)

〔CONTRA PRIMAM OPINIONEM〕

Quod autem non sint eiusdem naturae cum sua sphaera, sicut posuit Aristoteles, videtur. Novimus terraenascientia pertinere ad opus tertiae diei, cum tamen non sint eiusdem omnino naturae cum terra siccata. Cui indita est vis germinandi talia tertio die. Multo fortius si stellae essent de natura firmamenti, pertineret 460 earum factio ad opus secundae diei quando factum est firmamentum, et non esset opus quartae diei. Quod enim secundum naturam diversum non est, nec diem diversum suae factionis habere potest.

Item, novimus sphaeras caelestes, quae sunt firmamenti partes, esse maxime transparentes, ut etiam probat auctor *Perspectivae* in septimo. Sed stellae visuali 465 radio non penetrantur, alioquin numquam esset eclipsis solis. Et hoc etiam patet in quibuslibet stellis. Igitur non sunt eiusdem naturae cum corpore firmamenti.

Item, luna obscurata aut in novilunio aut in eius eclipsi vel etiam in eclipsi solis ostendit manifeste aliquid esse diversum eius substantiam a substantia sui orbis sua nigredine.

470 Item, quorum eadem est natura, idem est effectus naturalis. Sed cuiuslibet partis stellae et sphaerae in ea non est idem effectus naturalis. Non enim quaelibet pars orbis lunae elevata mare elevat, sicut luna elevata oriendo mare elevat, et similiter de aliis stellis. Igitur non sunt stellae eiusdem naturae cum suo orbe.

〔CONTRA SECUNDAM OPINIONEM〕

Quod insuper stella non sit ex luce primo die creata videtur. Legimus enim 475 quosdam posuisse, maxime Augustinus et sequaces eius, cui, cum de illa luce ageretur, consensimus illam lucem esse spiritualem, scilicet naturam angelicam, non corporalem.

Insuper, licet lux primo creata sufficeret ut ex ea fieret sol, et hoc posuerunt Hieronymus, Beda, Damascenus, et Basilius, tamen non sufficeret ut inde fierent 480 omnes stellae aliae. Nec legisse me memini aliquos posuisse omnes stellas ex ipsa luce prima die creata factas. Si igitur tantum solem de illa luce dixeris, remanet ut dicas unde aliae stellae factae sint.

Item, ut supradictum est, quando de illa luce egimus, lux illa, si fuit corporalis, fuit obscurior luce solis. Igitur tota lux solis ex illa non fuit, nec totus sol. Totus 485 autem sol homogeneum est. Ergo totum alterius naturae est quam lux illa.

458–459 germinandi] generandi V 461 diem] dicere BC 463 sunt] super B 466 sunt] est O 467 novilunio] iovi lunio V 470–471 sed ... naturalis] marg. OP 471 est] sunt C 472 sicut ... elevat²] marg. OP 473 igitur ... stellae] om. C 475 cum] interlin. B; om. CR; marg. O 481 prima] primo BCP

456–457 Ibid. (289a 13–16) 464 Resp. forte Alhacen, *Perspectiva* 7.4.16 (ed. Risner, 252)

475–477 Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 1.3 et 3.20 (CSEL 28.1, 7 et 87) 479 Eustathius, *In Hex. Basilii* 6.2.8–9 (ed. Amand de Mendieta-Rudberg, 72); Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 21 (ed. Buyteart, 85–86); proxime coll. ex Rob. Gross., *Hex.* 5.1–2 (ed. Dales-Gieben, 160–61)

[TERTIA OPINIO ELIGENDA]

Quid igitur? Ponemusne tertium, scilicet quod sunt stellæ ex quattuor elementis? Si posuerimus, clamabunt immo et lapidabunt nos turba illa, scilicet scioli aristotelici. Sed ideo antequam super hoc aliquid asseramus, pro hac parte in eos lapides, licet non limpidissimos et indissolubiles, iaciamus. Novimus Scripturam hanc, quae præcipuae auctoritatis est ad minus apud fideles, a quarto die ornatum partium mundi ante constitutarum describere. Novimusque hac eadem dictante Scriptura aves aeris, pisces aquae, animalia terræ, luminaria vel stellas caeli esse ornatum. Quaeramus igitur ab his sciolis quare omnium partium aliarum mundi ornatus ex quattuor componitur elementis et non similiter ornatus caeli.

Item, videmus ad oculum stellas, ad minus lunam colorari. Eius enim nigredo manifeste nota est cunctis videntibus. Sed color non est nisi mixti ex quattuor elementis. Igitur ad minus luna est ex quattuor elementis. Sed diceret hoc esse non potest, quia haec sunt incorruptibilia, scilicet caelestia corpora; elementa autem corruptibilia.

Item, locus elementorum naturalis est sub caelo. Horum autem locus naturalis est in caelo. Sed fateor quod et ipsi, si resurrectionem corporum credunt, necesse habent fateri quod possibile est ex quattuor elementis sublimatis et glorificatis corpus fieri indissoluble. Si enim in mixto causa corruptionis, non est nisi prædominatio alicuius miscibilium super reliqua. Patet quod si mixta fuerint elementa, ut nullum alteri prædominetur, scilicet secundum aequalitatem sum-⁵⁰⁰ mamm potentiarum, necessario erit illud mixtum indissoluble. Scio tamen aliquos philosophorum dicere tales mixtionem impossibilem. Sed certe, quamvis non esset possibilis naturae, esset tamen possibilis virtuti supra naturam. Et licet es-⁵⁰⁵ set impossibile ex elementis hoc secundum hunc statum elementorum, non tamen secundum statum elementorum glorificatorum. Ad secundum vero dico quod mihi, sicut et pluribus sacrae Scripturæ expositoriis, videtur, sicut et Platoni quod caelum, scilicet quod apud Aristotelem dicitur corpus quintum, non est nisi ignis, et haec corpora, scilicet stellæ, mixta sunt ex quattuor elementis.

Si igitur secundum opinionem aliorum dicamus caelum esse corpus quintum facile respondetur quod unicuique stellæ determinatur locus naturalis ex corpore prædominante in ea. Cum igitur in omnibus stellis prædominetur quattuor ele-

487 clamabunt] *om. BC* 488 aristotelici] aristotilicii C 492 stellæ] stellæ BCORV
 496 cunctis] gentibus *add. BC* 497 igitur ... elementis²] *om. (hom.) C* || diceret]
 aliquis *add. V* 500 autem] *om. BCOPR* || locus²] *situs corr. ex locus O* 501 resur-
 rectionem] rationem BC; *corr. ex rationi P*; resurrectioni R 505 scilicet] *om. BC* 506 ali-
 quos] quod B; quosdam CP; aliquod R 507 certe] credo OR 509 hoc] hic C; *del. O*
 511 Platoni] *corr. ex platonici O* 515 determinatur] determinantur O 516 in²] *om. V*

489–491 Cf. *Gen. 1,14–28* 511 E.g. *expositiones super Eccli. 43,4* 511–512 Plato,
Tim. 40A–B (ed. Waszink, 33) 512 Resp. Arist., *De caelo* 1.3 (270b 20–24) 514 Resp.
 Calcidius, *Comm. in Tim. Platonis* 84 (ed. Waszink, 135)

mentis natura corporis quinti, erit locus earum naturalis locus corporis quinti. Et tanto in corpore quinto locum habebit stella superiorem, quanto elementis in ea praedominabit pars subtilior et sublimior corporis quinti.

520 Secundum vero quod dictum est caelum esse ignem similiter aestimatur quod huiusmodi ignis quanto pars fuerit inferior, tanto est ignobilior; et quanto superior, tanto nobilior. Stella igitur in qua dominabitur plus de igne nobiliore erit superior naturaliter. Et natura praedominantis ignis in stella figet eam immobiliter in loco suo.

525 Sed merito iam dicent: ignis aut praedominatur aliis elementis in stella aut non. Si sic, tunc stella est corpus corruptibile; potentius enim aget in alia. Si non, locus eius naturalis non erit locus ille superior.

Ad quod dicimus, sicut docet nos etiam sensibilis experientia quod possibile est, sic quattuor elementa misceri in aliquo uno corpore, ut id projectum in maximo igne nec ad modicum laedatur, quia ebenus est arbor quam nullus concremat ardor. Si igitur ignis iste exterior, habens integre virtutem suam quantuscumque sit, non agit in haec quattuor elementa ebeni, quanto magis possibile est ignem quidem abundare in aliquo corpore mixto, nec tamen agere ad corruptionem aliorum miscibilium? In mixtione enim virtus ignis mitigatur.

530 535 Non igitur sequitur: ‘Ignis abundat vel praedominatur in isto mixto, ergo est corruptibile’. Sunt igitur stellae ex quattuor elementis, in quibus tamen abundat ignis, et ideo sunt luminosae, ut ignis. Et ideo Plato eas non ‘ignem’, sed ‘igneas’ dicit. Cui consonat illud *Ecli.* 43: De sole “radios igneos exsufflans.”

De luce autem stellarum diversi diversa opinabantur. Augustinus enim et multi alii opinabantur ut potest conici stellas et lucem earum “unius esse naturae et unius creationis. Basilius et Damascenus opinabantur luminarium corpora quarto die facta esse, scilicet quaedam vehicula lucis primo die creatae, sicut lucerna est ignis vehiculum.” Dicit enim Basilus sic: “Hoc solare corpus effectum est vehiculum illi primogenito lumini. Sicut enim aliud est ignis, aliud lucerna ... sic mundissimae illi et sincerissimae immateriali luci vehicula nunc luminaria parata sunt.”

---

520 ignem] *om.* B; *interlin.* C 521 quanto²] est *add.* P 531 ignis] *om.* V 533–534 aliorum] corporum *add.* BC; commixtorum vel *add.* P 534 miscibilium] commixtorum O 540 ut ... conici] *om.* BC 543–544 dicit ... vehiculum] *om.* (*hom.*) O 543 enim] *om.* BC 544 lumini] sincerissimae *add.* BC 545 et] *om.* BC || sincerissimae] et *add.* CP || immateriali] materiali C

537–538 Resp. forte Plato, *Tim.* 32B–C 538 *Ecli.* 43,4 539–549 Resp. Rob. Gross., *Hex.* 5,5,1–2 (ed. Dales-Gieben, 160–61) 540–541 Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 2,15 et 4,2 (CSEL 28,1, 57 et 98) 541–543 Eustathius, *In Hex. Basilii* 6,2 (ed. Amand de Mendieta-Rudberg, 71), et Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 21,2 (ed. Buytaert, 85) 543–546 Eustathius, *In Hex. Basilii* 6,2 (ed. Amand de Mendieta, 72)

Item, Damascenus: “Luminaribus his primum creatum lumen conditor impo-
suit, non ut impotens eis dare aliud lumen, sed ut non vacans illud remaneret
lumen. Luminare enim est, non ipsum lumen, sed luminis receptaculum.” Igitur
secundum Damascenum et Basilium ‘fiant luminaria’ hoc est dictum: fiant illa ⁵⁵⁰
vasa quae sunt luminis receptiva. Cui consonat *Eccli.* 43: “Vas admirabile opus
Excelsi.”

9.1 ET DIVIDANT DIEM ET NOCTEM. Tripliciter dicuntur aliqua ab aliquibus
dividi: scilicet cum singulis dividentibus singula pars divisi attribuitur; vel cum
ea quae dicuntur dividere, eorum quae dicuntur dividi secernit unum a reliquo; ⁵⁵⁵
vel cum unus partitur per portiones unum et reliquus reliquum. Omnibus his
modis dividuntur nox et dies a sole ex parte una, et luna et stellis ex parte altera.

Primo modo, quia sol habet potestatem super diem, praestans iuvamen et mo-
deramen actionibus diurno tempori deputatis. Similiter luna et stellae super noc-
tem. Unde *Ps.*: “Solem in potestatem diei … lunam et stellas in potestatem ⁵⁶⁰
noctis.”

Secundo modo, quia sol die dat lucis beneficium quod nocti subtrahit. E con-
trario: luna et stellae dant nocti lucem quam die subtrahunt. Et sic noctem et
diem distinguunt.

Tertio modo, quia sol horas diei distinguit; luna vero et stellae noctis. ⁵⁶⁵

9.1 IN FIRMAMENTO. Firmamentum hic dici potest dupliciter: vel totum illud
corpus quod est a superficie concava sphaerae lunae usque ad concavam aquae
quae super caelos est; vel firmamentum dici potest sphaera nona, quae ‘anastros’
vel ‘aplanes’ dicitur, quia scilicet stellis caret. Et tunc in hac sphaera dicuntur
stellae positae secundum apparentiam in visu et secundum numerationem motus. ⁵⁷⁰

9.2 FACTUS EST HOMO DE TERRA etc., *Gen.* 2: “Formavit Deus hominem de
limo terrae.” *Eccli.* 17: “Deus creavit hominem de terra.” IN TERRA, non in cae-
lo, sicut angelum, nec etiam in paradyso. Unde *Gen.* 2 post creationem hominis
dicit: “Tulit Dominus Deus hominem et posuit eum in paradyso voluptatis.”

[UTRUM HOMO FACTUS SIT PROPTER CAELUM]

9.2 SED AD CAELUM ET PROPTER CAELUM.

Contra. Caelum potius factum est propter hominem, sicut locus propter do-
minum vel locatum.

---

548 eis] ei BC   551 cui] cuius C   555 secernit] secernunt P   556 vel] item O
557 et stellis] stellae P   558 super diem] om. B; marg. C || praestans] et add. O
562 die] diei P   563 quam] quod C || die] diei OP

547–549 Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 21.3 (ed. Buyteart, 85–86)   551–552 *Eccli.* 43,2
560–561 *Ps.* 135,8–9. Cf. Rob. Gross., *Hex.* 5,6,2 (ed. Dales-Gieben, 162)   565 Rob.
Gross., *ibid.* 566–569 Resp. *ibid.* 3,8,3 (ed. Dales-Gieben, 108–09)   571–572 *Gen.* 2,7
572 *Eccli.* 17,1   573–574 *Gen.* 2,15

Solutio. ‘Propter caelum’, id est ut sit habitator caeli. Quod autem caelum sit naturalis locus et habitatio hominis sic patet. Quorum est eadem natura idem est
 580 locus naturalis. Sed animae rationalis et angeli est eadem natura, quia ut dicit Augustinus: “Sunt natura pares et officio dispares.” Ergo eorum est idem locus naturalis. Sed locus omnis compositi naturalis est locus naturalis praedominantis in ipso. Ergo cum homo compositus sit, et in eo pars praedominans sit anima, locus totius hominis naturalis est locus animae. Sed locus animae, ut ostensum
 585 est, est caelum. Igitur et locus totius hominis naturalis est caelum.

Item, secundum considerationem Aristotelis in *Topicis*: “Si optimum in hoc genere est melius optimo in illo genere, tunc hoc genus illo simpliciter est melius.” Sed corpus Christi, quod est optimum in genere humanorum corporum, est melius omni alio corpore. Ergo corpus humanum simpliciter est melius omni
 590 alio corpore; igitur sole et luna et stellis.

Quod item patet sic. Nec natura nec artifex naturae facit melius propter peius, sed potius e contrario. Finis enim est optimum et melius his quae sunt ad finem. Sed stellae factae sunt in ministerium hominum; *Deut.* 4: “Ne forte, elevatis oculis ad caelum, videoas solem et lunam et omnia astra caeli et errore deceptus adores ea et colas quae creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus, quae sub caelo sunt.” Sed constat non ministrant animabus nostris sed corporeis organis sensuum. Igitur corpus humanum est melius stellis. Sed, ut patet per inductionem, corporis melioris et nobilioris locus naturalis est locus superior. Igitur corporis humani locus naturalis est caelum.

600 Item, locus naturalis corporis Christi est caelum. Alioquin cum locus naturalis animae eius sit caelum, concupiscet etiam caro eius contra spiritum, quia caro naturaliter appeteret locum suum naturalem; et tunc Christus miser esset. Sed idem est locus naturalis eius corporis et nostri, quia de nobis carnem accepit, sicut idem locus naturalis est totius terrae et unius glebae. Igitur corporis nostri
 605 locus naturalis est caelum.

Item, materia et sua per se forma proportionantur, ita ut nobilioris materiae sit nobilior forma et e contrario. Sed forma corporis humani est nobilissima, scilicet anima rationalis. Ergo ipsum est nobilissimum. Ergo naturaliter ei debetur locus supremus.

610 Item, cum absque haesitatione animae locus naturalis sit caelum, habet naturalem caeli appetitum cuius indicium est manifestum: quod omnibus insitus est

---

579 eadem] *rep.* B 581 et] sed V 584 sed ... animae²] *om. (hom.)* C || locus³]
 naturalis add. P 587 illo²] *om. C* 589–590 ergo ... corpore] *om. (hom.)* V 591 na-
 turae] nec C 594 caeli] *om. V* 606 proportionantur] proportionatur BC

---

581 Aug., *De lib. arb.* 3.11 (CCL 29, 294) 586–588 Arist., *Top.* 3.2 (117b 36–37); cf.
Auctoritates Aristotelis, n. 51 (ed. Hamesse, 325) 593–596 *Deut.* 4,19

appetitus caeli. Quod autem inest omnibus est naturale, ut dicit Augustinus in libro *Unde malum*. Igitur anima humana naturaliter appetit locum supremum, qui, si non esset naturalis corpori nostro, accideret hominem numquam fore plene beatum, quia si corpus nostrum ibi non erit, non habet anima suum appetibile ⁶¹⁵ naturale; si ibi, scilicet in caelo, est corpus nostrum, non habet corpus suum appetibile naturale, scilicet locum suum.

Errant igitur Iudaei, dicentes et intelligentes illud psalmum superficialiter et male: “Quid mihi est in caelo?” et “Caelum caeli Domino; terram autem dedit filii hominum.”

620

9.3 QUIA IGITUR CAELUM, cap. 10.

〔UTRUM CAELUM PRIUS ALIIS FACTUM SIT〕

9.3 PRIUSQUE ALIIS FACTUM EST, scilicet caelum.

Hoc videtur falsum. Et videtur quod fallitur Magister per communitatem huius nominis ‘caelum’, quod est commune firmamento secundo die facto et caelo empyreo facto ante omnem diem, scilicet cum dixit: “In principio creavit Deus ⁶²⁵ caelum et terram.” Terra enim tunc facta est et caelum ornandum stellis, scilicet firmamentum secundo die factum est. Igitur hic mentitur.

Solutio. Dici potest quod firmamentum et empyreum sunt eiusdem naturae. Et ideo firmamentum dixit prius factum quam terram non in se, sed in eo quod est eiusdem cum eo naturae. Vel sic melius tunc dicitur terra fuisse facta, cum ⁶³⁰ ultimam et completivam formam vel qualitatem adepta est, scilicet siccitatem, scilicet die tertio. Firmamentum autem dicitur factum die secundo. Et sic terra, id est ipsa in quantum teri et inhabitari apta esset, posterior fuit quam firmamentum.

10 NE ESSET HABITANTIBUS TENEBROSA. Duo enim efficiunt lumina stellarum, scilicet propagationem hominum et eorum quae propter homines sunt et ⁶³⁵ conservationem eorundem, quia ut dicit Albumasar, nisi esset lux stellarum, om-

⁶¹⁴ naturalis] innaturalis BV; corr. ex innaturalis C   ⁶¹⁵ anima] corpus corr. ex anima P
|| appetibile] scilicet locum suum add. P. add. marg. m. post. C   ^{616–617} si ... suum] del. C; om. P   ⁶¹⁷ scilicet ... suum] om. V   ⁶²² scilicet] om. BCP   ⁶²⁵ cum] ut C
⁶²⁶ ornandum] corr. ex ordinandum O

^{612–613} Nota bene: liber primus Augustini *De libero arbitrio* in mediae aetatis tempore sub titulo *Unde malum* cognitus est; resp. D.A. Callus, *The ‘Tabulae super Originalia Patrum’ of Robert Kilwardby O.P.*, in *Studia Mediaevalia R.J. Martin* (Brugge 1948), 258, n. 3
⁶¹⁹ Ps. 72,25   ^{619–620} Ps. 113,16   ^{625–626} Gen. 1,1   ^{636–637} Forte coll. ex Rob. Gross.: “Unde Albumazar, qui recitat auctoritatem Hippocratis in libro qui vocatur ‘alaceb’, dicentis quod nisi radii stellarum venirent ad aerem nostrum de nocte, in tantum condensaretur aer, quod homines et animalia non possent vivere,” *De natura locorum* (ed. Baur, 72)

ne vivens moreretur propter densitatem tenebrarum noctis. Et idem dicit quod nisi essent plures stellae in orbestellato, non essent plura membra in animalibus.

¹⁰ PROPTER DORMIENDI, VIGILANDI etc. Ut quid ergo religiosi noctem vertunt in diem, nocte vigilantes et die dormientes? Hoc est quia vigiles sunt ecclesiae. Unde *Is.* 62: “Super muros tuos, Ierusalem, constitui custodes; tota die et tota nocte perpetuo non facebunt.” Quippe eorum conversatio debet esse in caelis et imitari illos de quibus dicitur *Apoc.* 4: Sancta animalia “non habebant requiem nocte ac die dicentia” etc.

⁶⁴⁰ ⁶⁴⁵ ¹¹ QUASI QUARTO DIE COEPISSENT TEMPORA. Unde Augustinus ex hoc innuit tres praecedentes dies temporales non fuisse, sed in mente angelica distinguendos. Sed secundum eos qui ponunt illos tres dies fuisse temporales, oportet distinguere tempus. Uno enim modo tempus dicitur tantum quod a futuro per praesens transit in praeteritum. Quale fuit tempus ante sidera secundum eos, ⁶⁵⁰ si tunc fuit motus aliquis vel corporalis vel spiritualis. Alio modo dicitur tempus, ut dicit Augustinus, quod “per sidera fit, non tamen spatia morarum, sed vicissitudines affectionum” aeris huius secundum qualitates.

⁶⁵⁵ ¹¹ ET SINT IN SIGNA ET TEMPORA etc. Pluribus modis sunt astra in signa quattuor modis secundum Augustinum *Ad Ianuarium*. Sunt enim in signa qualitatum aeris. Unde *Luc.* 12 et *Matt.* 16: “Facto vespere, dicitis: Serenum erit, rubicundum est enim caelum; et mane: Hodie tempestas, rutilat enim triste caelum. Faciem ergo caeli diudicare nostis.” Ex sitibus igitur stellarum et ortu et occasu earum et ex visibilibus impressionibus quas faciunt in superioribus certa sumuntur signa qualitatum aeris. Sunt etiam in signa viarum tam nautis quam ⁶⁶⁰ viatoribus. Aspicientes enim in mari vel in desertis ad sidera vias suas dirigunt.

Item, sunt in signa distinctionis et numerationis determinatarum mensurarum temporis.

Item, sunt in signa spiritualium, sicut et omnis creatura – secundum quod dicit Augustinus: “ex omni creatura est per aliquam similitudinem mystica significatio trahenda” – tamen specialius ex his, scilicet stellis, quia sunt ceteris Deo propinquiores. Sunt insuper in signum consummationis saeculi. Unde *Luc.* 21: “Erunt signa in sole et luna et stellis.” Et *Ioel* 3: “Sol convertetur in tenebras, et luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus.”

---

642 et ... nocte] *om.* V || tacebunt] carebunt B 651 spatia] spatium R 659 qualitatum] qualitatis V 663 item] etiam P

641–642 *Is.* 62,6 642–643 Cf. *Phil.* 3,20 643–644 *Apoc.* 4,8 651–652 Aug., *De Gen. ad litt.* 2,14 (CSEL 28,1, 54) 654 Aug., *Epist.* 55 (CSEL 34,2, 184) 655–657 *Luc.* 12, 54–56 et *Matt.* 16,2–4 664–665 Rob. Gross., *Hes.* 5,7,1 (ed. Dales-Gieben, 163); resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 9,12 (CSEL 28,1, 282) 666–667 *Luc.* 21,25 667–668 *Ioel* 3,31. Cf. *Act.* 2,20

[QUOMODO STELLAE SIGNA MUTATIONIS DICANTUR]

Sed merito quaeritur cum stellae sint causae naturae mutationum aeris secundum qualitates, quomodo dicuntur signa mutationis? Differt enim signum a causa, quia signum necessario est causatum, non causa.

Solutio. Non ipsae stellae dicuntur hic proprie signa, sed aliqua causata a stellis. Dupliciter enim investigatur perturbatio vel serenitas aeris futura per stellas, scilicet investigando coniunctiones et separationes et aspectus et proiectiones radiorum, quae investigatio fit per instrumenta vel per tabulas – et his stellae non sunt signa, sed causae mutationis aeris forsitan – vel considerando aliqua circa stellas causata ab eis, sicut considerant nautae. Utrumque igitur, id est futura aeris mutatio et aliquid quod videtur circa stellam, ut circulus, qui dicitur ‘aletti’ circa lunam, sunt causata a stella. Sed unum est praesens et alterum non. Et ideo unum alterius est signum.

Sed sunt quidam qui ‘mathematici’ dicuntur, id est divini, qui dicunt non tantum dictis modis stellas signa esse, sed etiam iudicare et causari ab eis nativitates, mores, et fortunas, subdentes liberum arbitrium stellis.

[CONTRA MATHEMATICOS]

Contra quos sic argendum. Dicunt hi: qui nascitur in Ariete dives, alacer et crispus erit. Unde Basilius declarat “illum crispo capillo futurum at alacrem, quoniam in Ariete posita est eius hora. Talis enim est species eius animalis eritque magnae potentiae, quia principalis est aries. … Qui autem sub Tauro creatus est, erit laboriosus et servilis: taurus enim sub iugo colla submittere consuevit; qui sub Scorpione vulnerificus habetur, utpote similis illi; qui autem sub hora Librae fuerit editus, iustus habetur propter aequitatem quae servatur in trutina. Quid enim his risibilius fieri poterit?” Hae enim sunt proprietates animalium in terris, non signorum vel stellarum in caelis. Unde subdit Basilius: “Illorum argumenta similia sunt telis aranearum in quibus, si culex vel musca considerit, tenetur innixa; cum autem de fortioribus aliquid inciderit, ipsum quidem mox penetrat, textus autem perrumpit invalidos.”

Item, nihil ignobilius agit in nobilius. Sed omne corpus est spiritu ignobilius. Ergo nullum corpus agere potest in spiritum. Ergo nec corpus caeleste in spiritum rationalem. Igitur qui ponunt haec habere efficientiam in liberum arbitrium, inimici sunt humanae naturae, subientes dignitatem condicionis humanae naturae corporali, auferentesque ei imaginem Dei. Imago enim est propinquissima similitudo.

669 mutationum] commutationum O 669–670 secundum] om. C; marg. P 678 aletti] corr. ex alliti P 699 condicionis] om. V 699–700 naturae] rep. V

681–683 Resp. Isidorus, *Etymol.* 8.9.24 (ed. Lindsay) 685–691 Eustathius, *In Hex. Basili* 6.6 (ed. Amand de Mendieta-Rudberg, 77–78) 692–695 Ibid. (78) 696 Resp. Rob. Gross., *De intelligentiis* (ed. Baur, 119)

Sed forte dicent stellas esse animatas et animas earum in nostris agere animabus, sicut corpora eorum in nostris corporibus. Sed hoc nihil est. Si enim etiam haberent animas, non tamen possent esse nobiliores animabus nostris, cum spiritu rationali nihil creatum sit nobilius. Igitur aut bonae sunt illae stellarum animae aut malae. Si malae, sunt impotenteriores ad cogendum ad malum. Et ita non possunt cogere ad malum. Si sunt bonae, nolunt cogere ad malum. Dicitur etiam *Deut.* 4 quod creatae sunt stellae propter nos. Igitur sunt ignobiliores.

Sed tunc dicent: sicut si radius solis continuetur ad aquam, mota aqua necessario et radius movetur: non quidem quod aqua ipsum moveat, sed potius ipse radius necessario se movet ad motum aquae motu consimili; sic ad motum corporum caelestium consequitur necessario mutatio in corporibus nostris. Ad quam consequitur necessario ut anima se ipsam moveat motu consimili, et sic ad motionem caelestium consequitur necessario motio in animabus nostris.

Sed contra hoc sic dicendum: corpus nostrum duobus subiacet motoribus, scilicet corporibus caelestibus et animae rationali. Cum ergo corpus et a corporibus caelestibus recipiat passiones et impressiones ab anima, patet quod potentior erit anima in affiendo corpus proprium quam sidera. Anima enim omni sidere potentior est. “Unde quantumcumque moveat Saturnus vel Mars corpus, sive hic sanguinem constringendo sive ille sanguinem accendendo, ut proveniat vel ira vel acedia, plus potest anima bene ordinata in temperantiam et quietationem sanguinis, contra operando, ut sit gaudium et mansuetudo, quam aliqua vis Martis in turbationem.”

Quod patet etiam ex contrario. In anima enim inordinata ira multo magis sanguinem perturbat et inflammat non cooperante Marte quam faciat siderum vel aeris vel cuiuslibet alterius corporis continentis actio.

Item, stellae vel constellationes aut cogunt ad malum, utpote ad iram vel luxuriam et cetera, aut persuadent et alliciunt. Sed quodcumque horum facerent, mala essent, et auctor earum malus.

Item, si vera sunt talia indicia, pereunt liberum arbitrium, providentia, consilium, pietas. Sciendum igitur quod talium indiciorum doctrina impia est et profana et diabolo dictante conscripta. Unde Augustinus *Super Ps.* 91: “Forte quidem tunc videntur Christiani, quando nihil mali patiuntur domus eorum; quando vero aliqua tribulatio ibi est, currunt ad pythonem, vel sortilegum, vel mathematicum. Dicitur illi fideli … cur consulis mathematicum? Et ille: Rece-

---

⁷¹¹ motum²] motionem P   ⁷¹⁵ contra] ad C   ⁷¹⁷ recipiat] recipientur BP; corr. ex recipiantur C   ^{718–719} potentior] potentius BCO, corr. ex convenientius R   ^{719–721} sive ... acedia] om. V   ⁷²⁰ proveniat] perveniat C   ⁷²³ turbationem] perturbationem BCPR
⁷²⁷ constellaciones] stellaciones C   ⁷²⁹ earum] eorum CPR   ⁷³¹ pietas] om. P

⁷⁰⁸ Resp. *Deut.* 4,19   ^{719–723} Rob. Gross., *Hex.* 5,10,4 (ed. Dales-Gieben, 168)   ^{727–729} Resp. *ibid.* 5,10,8 (169)   ^{730–739} Ibid. 5,11,1 (170)   ^{732–739} Aug., *Enarr. in Ps.* 91 (CCL 39, 1284); coll. ex Rob. Gross., *ibid.*

de a me; ipse mihi prodidit res meas nam perdidissem, et in planctu remansissem. Homo bone, nonne signas de signo crucis Christi? Et lex omnia ista prohibet. Gaudes quia res tuas invenisti; et non es tristis quia tu peristi? Quanto melius tunica periret quam anima tua?”

Item, de eisdem Augustinus *Super Ioannem*: “Dant isti nummos, illi accipiunt, ⁷⁴⁰ cum se homines hominibus vendunt; dant isti nummos, ut se vanitatibus vendant. Intrant autem ad mathematicum, ut emant sibi dominos, quales mathematico dare placuerit, ut Saturnum vel Iovem vel Mercurium. Intravit liber, ut nummis datis exiret servus. Immo vero non intraret, si liber esset; intravit quo eum dominus error, et domina cupiditas traxit.” Et ibidem: insinuat se libros mathematicorum ⁷⁴⁵ combussisse, “sicut temporibus apostolorum factum est.”

Item, Augustini exposito ad populum, *Ps.* 63: introduxit Augustinus quemdam mathematicum poenitentem, ut in populo monstraretur quo ostento sub his verbis ad populum loquitur: “Seductus ab inimico cum esset fidelis, diu mathematicus fuit; seductus seducens, deceptus decipiens, illexit, fefellit. … Iste dicebat quod ⁷⁵⁰ adulterium non propria voluntas faciebat, sed Venus; et homicidium non propria voluntas, sed Mars; et iustum non faciebat Dominus, sed Iovis: et talia mala sacrilegia non parva. Quam multis putatis eum Christianis nummos abstulisse? Quam multi emerunt ab ipso mendacium, quibus dicebamus: Filii hominum, usquequo gravi corde? ut quid diligit vanitatem, et quaeritis mendacium?” ⁷⁵⁵

¹¹ IDEOQUE TEMPORA QUAE FIUNT, cap. 11.

〔UTRUM LUMINARIA SIGNA ADVENTUS CHRISTI ESSE POSSINT〕

Vel sic: SUNT ENIM IN SIGNA SERENITATIS etc. Sunt etiam in signa adventus Christi ad iudicium ad litteram, sicut testantur multa Scripturae loca; et expositores huic attestantur, maxime Gregorius in homelia super illud *Luc.* 21: “Erunt signa in sole et luna” etc., et Ambrosius, licet aliter exponant Rabanus et ⁷⁶⁰ Chrysostomus.

Quod idem probatur ratione sic: quia maior mundus est propter minorem, contingit in maiore sicut in minore. Sicut ergo in minore, scilicet homine, contingit ut turbato suo nobilissimo, scilicet anima, per tribulentiam aliquam turbantur et

---

⁷³⁶ nam] non O   ⁷⁴⁰ item] om. BC   ⁷⁴⁹ inimico] initio P   ⁷⁵⁷ vel … sic] om. BC; del. P   ^{757–840} vel … lux] ponit post remotionem (l. 958) V   ⁷⁵⁸ ad¹] in R   ⁷⁶² minorem] sic add. P

^{740–745} Aug., *Tract. in Ioan.* 8.11 (CCL 36, 89); coll. ex Rob. Gross., *ibid.*   ^{745–746} Resp. Aug., *ibid.* 8.8 (87); coll. ex Rob. Gross., *ibid.*   ^{749–755} Aug., *Enarr. in Ps.* 61.23 (CCL 39, 792); coll. ex Rob. Gross., *ibid.* (170–71)   ^{759–760} Resp. Greg. Magnus, *In Evang.* 1.1 (PL 76, 1077–78) || *Luc.* 21.25   ⁷⁶⁰ Resp. Ambr., *Hex.* 4.4–9 (CSEL 32.1, 118–40) || Resp. Rabanus, *Homiliae in evang. et epist.*, hom. 138 (PL 110, 413)   ⁷⁶¹ Locum non inveni

- 765 reliqua ipsius, scilicet partes et humores corporis, sic turbato nobilissimo universi convenit ut alia eius ignobiliora turbentur. Sed nobilissimum universi est homo. Quippe dominus eius est constitutus; *Ps.*: “Constituisti eum super opera manuum tuarum, omnia subiecisti sub pedibus eius”; et *Gen.* 1: “Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; et praesit piscibus maris et volatilibus 770 caeli et bestiis terrae universaeque creaturae.” Igitur ipso turbato per turbulentiam morum decuit esse turbulentiam elementorum maioris mundi. Unde constat turbulentiam elementorum concomitari turbulentiam morum. Cuius signum est quod quando non fuit turbulentia morum in hominibus, licet fuisse in angelis, scilicet ante peccatum hominis, nulla fuit perturbatio elementorum. Igitur cum 775 maxima et summa erit turbulentia morum, tunc et summa erit perturbatio elementorum mundi ab eo causata. Igitur cum in fine mundi erit morum summa turbulentia – unde *Matt.* 24: “Quoniam abundavit iniquitas et refrigescet caritas”; *Ezech.* 7: “Fac conclusionem, quoniam terra plena est iudicio sanguinum, et civitas plena iniquitate” – igitur in aliis partibus mundi maioris tunc summa 780 erit turbulentia. Sed ‘summa’ non est nisi caelum et ornatum eius attingat. Igitur erunt signa huius turbulentiae morum, et per consequens adventus Iudicis in luminaribus. Sicut enim in laborantibus acuta, tunc est infirmitas gravissima, cum est curationi proxima. Similiter infirmitas culpae in humano genere tunc erit gravissima, cum est fini et termino proxima.
- 785 Item, mundus innovabitur, scilicet maior. Unde *Apoc.* 21: “Vidi caelum novum et terram novam. Primum enim caelum et prima terra abiit.” Et similiter minor mundus, scilicet homo. Nec innovabitur maior mundus nisi innovato minore; *Rom.* 8: “Nam expectatio creaturae revelationem filiorum Dei exspectat.” Absit enim ut servus ante renovetur quam dominus; *Gen.* 25: “Maior serviet 790 minori.” Igitur cum dominus non innovetur nisi prius intereat, multo magis nec servus. Igitur sicut in domino praecedet separatio formae suae nobilissimae a residuo, scilicet animae a corpore, glorificationem, sic in maiori mundo eius glorificationem praecedet quaedam mors, quae est separatio sui nobilioris, scilicet lux a residuo sui. Igitur luminaria privabuntur luce ante suam glorificationem.
- 795 Quod si dicas quod homo peccavit et ideo non transit ad glorificationem sine poena mortis, caelum autem et stellae non, respondeo: quot putas homines carentes peccato mortui sunt ut pertingerent ad glorificationem? Quid etiam? Nonne Christus, qui semper peccato caruit, passus est ante glorificationem? *Luc.* 24: “Nonne oportuit Christum pati et ita intrare in gloriam suam?” Quanto magis 800 corpora caelestia sine quadam sui morte non glorificabuntur?

---

771 unde] *om. C* 779 partibus] et add. P 780 summa] summum corr. ex summa P
784 est] erit P 789 renovetur] corr. ex removetur OP 792 maiori] minori C 793 sci-
licet] quod est BCOPR 794 ante] apud C

767–768 *Ps.* 8,7–8 768–770 *Gen.* 1,26 777–778 *Matt.* 24,12 778–779 *Ezech.* 7,23
785–786 *Apoc.* 21,1 788 *Rom.* 8,19 789–790 *Gen.* 25,23 798–799 *Luc.* 24,26

Item, in signum illatae Deo iniuriae in morte Christi sol obscuratus est; *Luc.* 23: “Et obscuratus est sol.” Et tunc haec iniuria non fuit nisi depressio Dei ad summam contumeliam poenae. Igitur si aliquando maior fiet Deo iniuria supra modum, non erit illius maioris iniuriae signum tantum in sole, sed etiam in aliis stellis. Sed in infinitum maior iniuria est maximum peccatorem elevasse se ⁸⁰⁵ supra deitatem quam deitatem humiliari ad maximum poenae, quia inter Deum et peccatorem, qui nihil est, est maxima distantia et maior quam inter Deum et poenam. Sed tunc homo, maximus peccator, extollebit se supra Deum. Unde II *Thes.* 2: “Quoniam nisi venerit dissentio primum, et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur ⁸¹⁰ Deus aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat ostendens se tamquam ipse sit Deus.” Fiet igitur Christo maior iniuria in fine mundi quam facta fuit ei in passione. Igitur sic erunt stellae in signa, non tantum sicut dicitur signum quod se offert sensui aliud relinquens intellectui, sed aliquid supra naturam et contra consuetum cursum naturae quod se offert sensui, et aliud relinquens intellectui, sicut ⁸¹⁵ dicitur signum; *Matt.* 12: “Magister, volumus a te signum videre”; et *Ioan.* 2: “Hoc fecit initium signorum Iesus.”

Item, vis regitiva minoris mundi primo et maxime exserit iram suam in corpore sibi proximo, ut in corde et deinde in partibus exterioribus et remotioribus; *Eccli.* 13: “Cor hominis immutat faciem suam”; *Esther* 15: Rex “residebat super ⁸²⁰ solium regni sui indutus vestibus regiis auroque fulgentibus et pretiosis lapidibus eratque terribilis aspectu. Cumque elevasset faciem et ardentibus oculis furem pectoris indicasset, regina corruit et, in pallorem colore mutato, lassum super ancillam reclinavit caput.” Igitur praecipue exserit haec vis regitiva iram suam in organo exteriori nobiliore, scilicet in illo cuius perfectio est lux pura, scilicet in ⁸²⁵ oculis. Igitur et vis regitiva maioris mundi, scilicet Christus, de quo “enixa est puerpera Regem, qui caelum terramque regit,” iram suam venturus ad iudicium maxime et primo exseret in corpore mundi sibi proximiore, scilicet in caelo et in illis partibus universi quarum perfectio est lux, scilicet in stellis, turbando eas, sicut ira in homine oculum; *Ps.*: “Turbatus est a furore oculus meus.” De qua ⁸³⁰ Iudicis ira, *Ps.*: “Ex tunc ira tua,” quae tanta est ut non verbis, sed potius talibus in visis possit exprimi. Unde *Ps.*: “Quis novit potestatem irae tuae, et prae timore tuo iram tuam dinumerare.” *Job* 14: “Quis mihi tribuat, ut in inferno protegas me et abscondas me, donec pertranseat furor tuus?”

---

⁸⁰⁵ elevasse] elevare BCOPR   ⁸⁰⁶ quia] qui V   ⁸¹⁵ relinquens] derelinquid P   ⁸²⁴ igitur] om. C || regitiva] regina B   ⁸²⁸ exseret] exserit OP || proximiore] propinquiore V

^{801–802} *Luc.* 23,45   ^{809–812} II *Thes.* 2,3–4   ⁸¹⁶ *Matt.* 12,38   ^{816–817} *Ioan.* 2,11
⁸²⁰ *Eccli.* 13,31   ^{820–824} *Esther* 15,9–10   ^{826–827} Solemnitas S. Dei Geneticis Mariæ, Ant. ad introitum, et Commune B. Mariæ V. 1, Ant. ad intr.   ⁸³⁰ *Ps.* 6,8   ⁸³¹ *Ps.* 75,8
^{832–833} *Ps.* 89,11   ^{833–834} *Job* 14,13

835 Item, congruit ut sicut mundus incepit a tempore quod non erat neque nox neque dies, sic desinat in tempus consimile. Quod erit die iudicii, quia dies non erit propter parentiam lucis. Nox non erit propter praesentiam solis in hemisphaerio nostro; *Zach.* 13: “Veniet Dominus Deus meus, omnesque sancti cum eo. Et erit, in die illa non erit lux, sed frigus et gelu, et erit dies una, quae nota est Domino, non dies neque nox, et in tempore vesperi erit lux.”

[UTRUM LUMINARIA SIGNA TEMPORUM SINT]

11 SUNT ENIM IN SIGNA etc. Vel sic: sunt in signa et tempora, ut sit hendiade, id est sunt signa temporum, scilicet festorum, sicut luna signat tempora festorum apud Hebraeos et apud nos etiam tempora quorundam festorum, ut paschae et pentecostae. Et sic luna est in tempora; immo et sol, quia sollemnitates quaedam signantur per coniunctionem lunae cum sole, ut neomeniae vel per oppositionem eius ad solem, ut pascha. Et sic non tantum luna sed et sol, immo et stellae sunt in signa temporum festorum, quia cum locus solis notetur ex stellis fixis, ut ex locis 12 signorum, patet quod similiter coniunctio solis et lunae in uno loco vel oppositio eorum notatur ex locis stellarum.

850 Vel sic melius: duo quidem sunt populi Dei, scilicet circumcisio et praeputium, sive synagoga et ecclesia; synagoga sumpsit tempora festorum secundum motum lunae, et ideo luna est in tempora. Unde *Eccli.* 43: “Luna in omnibus in tempore suo, ostensio temporis et signum aevi. A luna signum diei festi.” Sed ecclesia sumit fere omnia festa sua secundum cursum solis; ‘fere’ dico propter duo festa, scilicet paschae et pentecostae. Et licet haec festa, id est horam eorum, notet a luna, tamen iterationes eorum sumit a sole. Haec enim semel tantum facit in uno anno solari. Sed omnia festa alia et sumit et iterat secundum solem. Quod significari potest per illud *Apoc.* 12: “Signum magnum apparuit in caelo; mulier amicta sole, et luna sub pedibus eius.” Haec mulier ecclesia est, scilicet ex praeputio, et habet lunam pro scabelllo, quia tantum duo festa quasi scabelli pedes duos habet a luna; sed habet solem pro indumento, quia omnes aliae sollemnitates eius sumuntur a sole, quasi dicat tam paucas sollemnitates sumit ecclesia a luna, ut vix inde habeat scabellum duorum pedum. Sed tot habet secundum solem, ut sufficient eam totam vestire. Singulis enim solaris anni diebus sunt sollemnitates ecclesiae, tum martyrum tum confessorum.

Sed secundum hanc expositionem duo quaerantur: scilicet quare circumcisio sumit festa secundum lunam, ecclesia vero secundum solem; et insuper quomodo tunc stellae aliae sunt in tempora festorum.

---

836 erit¹] in add. interlin. C 841 vel sic] om. V 844–845 quaedam signantur] quae designantur CO 855 paschae] pascha BC || notet] †...† C 856 a¹] om. V

838–840 *Zach.* 14,5–7 852–853 *Eccli.* 43,6–7 858–859 *Apoc.* 12,1

[QUARE CIRCUMCISIO FESTA SUMAT SECUNDUM
LUNAM, ECCLESIA SECUNDUM SOLEM]

Ad primum dici potest quod populus ille fuit durae cervicis; *Deut.* 9: “Cum durissimae cervicis sit populus”; et eodem: “Cerno quod populus iste durae ⁸⁷⁰ cervicis sit.” Et ideo fuit paucae scientiae et inventionis. Et ideo expediebat quod ab aliquo notabili ad sensum sollemnitates suas signarent. Sed nulla est inter stellas cuius sit tam notabilis mutatio sicut lunae, quae modo plena, modo carens lumine cernitur. Et ita merito populus ille minimae scientiae luce refulgens a luna, quae minimi luminis est inter stellas, festa sumit. ⁸⁷⁵

Item, alia ratione: secundum astrologum luna est velocissimi motus. Quippe circuit zodiacum in mense; sol vero tantum in anno. Et ipsa, ut patet, est maxime mutabilis secundum lucem suam. Merito igitur synagoga ab ea suas sumit sollemnitates cito desituras et mutandas in sollemnitates ecclesiae. Unde *Is.* 1: “Neomeniam et sabbatum et sollemnitates alias non feram.” *Hebr.* 12: “Declarat ⁸⁸⁰ mobilium translationem … ut maneant ea quae sunt immobilia.” Christianus vero populus, quia est maximae scientiae, quos scilicet Spiritus Sanctus et Filius docet omnem veritatem, a stella maximi luminis sumit sollemnitates. Et etiam sol, a quo sumit sollemnitates, designat per suam immutabilitatem nostrarum sollemnitatum tempora non mutanda, sicut luna Iudeorum festa mutanda. Solis enim ⁸⁸⁵ immutabilitatem et lunae mutabilitatem ostendit; *Eccli.* 27: “Homo sanctus in sapientia manet sicut sol, nam stultus sicut luna mutatur.”

[QUOMODO STELLAE ALIAE SINT IN TEMPORA FESTORUM]

Ad secundum dici potest quod cum sit sollemnitas terrestris et caelestis – et terrestris dupliciter, ut dictum est, scilicet synagogae et ecclesiae: sicut synagoga festa sumit a luna et ecclesia militans a sole, sic omnes stellae signa erunt sollemnitas caelestis ante diem iudicii, ut dictum est – unde postquam dixit Dominus quod erunt signa in sole et luna et stellis, subdit *Luc.* 21: “Cum videritis haec fieri, scitote quoniam prope est regnum Dei.” ⁸⁹⁰

Si dicas contra supradictum quod et nostrae sollemnitates mutandae sunt in illas aeternas, sicut festa synagogae in nostras, et ita nostrae sunt mutabiles, cui ⁸⁹⁵ contradiximus? Respondeo quod nostrae non sunt mutandae in alias interpolatas sollemnitates, sed in unam continuam; *Is.* 66: “Erit sabbatum ex sabbato”; *Ps.*:

---

872 signarent] significant B 873 stellas] stella V 874 luce] lunae C 878 ea] eo BCOR 881 maneant] remaneant O 883 sumit] suas add. V 885 sicut] om. P || solis] corr. ex sol O; sol V 886 lunae] luna V 887 sicut²] ut BC 894 si] sed V

869–870 *Deut.* 9,6 870–871 *Deut.* 9,13 876 Resp. Al-Biruji (*Alpetragius*), *De motibus caelorum*, cap. 10 (ed. Carmody, 100) 879–880 *Is.* 1,13 880–881 *Hebr.* 12,27 886–887 *Eccli.* 27,12 892–893 *Luc.* 21,31 897 *Is.* 66,23 897–898 *Ps.* 83,11

“Melior est dies una in aulis tuis super milia.” Et sicut tunc tota aeternitas erit una dies continua, sic una sollemnitas.

900 Quod si aliter sunt omnes stellae signum illius sollemnitatis aeternae, scilicet quod omnes stellae ante festum illud redibunt ad eundem situm quem habuerunt in principio suae creationis, nescio. Creditur enim quod hoc non posset contingere nisi in 36 milibus annis. Absit autem ut gloria nostra completa tantum differatur! Quomodo enim tunc verum esset quod dicit Apostolus: Nos sumus “in quos fines saeculorum devenerunt?”

[DE QUATTUOR TEMPORIBUS ANNI]

11 ET IN TEMPORA. Quattuor anni tempora dupliciter accipiuntur, scilicet vel respectu mundi simpliciter vel respectu particularium regionum. Secundum quod respectu mundi, sic per solem signantur. Signat enim sol tempus veris dum pertransit in zodiaco a capite Arietis usque in caput Cancri, scilicet a puncto aequinoctiali vernali in punctum solstitiale aestivale. Tempus vero aestatis dum pertransit a capite Cancri usque in caput Librae, scilicet a solsticio aestivali usque in aequinoctiale autumnale. Tempus autumni, dum pertransit a capite Librae in caput Capricorni, scilicet ab aequinoctiali autumnali in solstitiale hiemalem. Tempus hiemis, dum pertransit a capite Capricorni in caput Arietis, scilicet a solstitiali hiemali in aequinoctiale vernale.

Respectu autem singularium regionum ‘ver’ dicitur quarta pars anni, quae est usualiter temperatior secundum calidum et humidum, “cuius beneficio arbores frutescunt et cuncta animalia terrena vel aquatilia, genitali calore stimulata, propagatione prolis successionem extendunt.”

920 “Aestas vero cuiuslibet regionis est illa pars anni quae eidem regioni secundum calidum et siccum est flagrantior,” cuius beneficio maturantur semina pomaque. Autumnus vero, quae frigidior et siccior est, “quae congruit colligendis frugibus.” Hiems vero, quae frigidior et humidior, “habens nebulas et vapores congregatas et pluvias et nives et glacies apta magis feriationi quam labori.”

925 Sed cum universaliter dictum sit de stellis, non tantum de sole, quod sint in tempora, quomodo est luna in tempora et aliae stellae? Dici potest quod sicut sol est in quattuor tempora anni, sic luna circuiens zodiacum est in quattuor tempora mensis. Et cum quaelibet stella habeat suum annum, quaelibet stella est

---

908 mundi] simpliciter *add. interlin.* C 908–909 pertransit] transit R 909 puncto] corr. ex pecto O 910 solstitiale] solstiale (*sic*) V || aestatis] aetas B 913 scilicet] *om. P* || solstitiale hiemale] solstitiale hiemale C 917 temperatior] temperantior V 921 flagrantior] flagrator B; fragrantior V 927 sol] circuiens zodiacum *add. marg. CO* 928–930 et ... mensis] *om. (hom.)* R 928 et] *om. B* 928–929 est ... in¹] habet C 928 est] *om. P*

904–905 I Cor. 10,11 906–958 Resp. Rob. Gross., Hex. 5.12.3–15.2 (ed. Dales-Gieben, 172–75)

in quattuor tempora sui anni, sicut sol est in tempora anni solaris. Et luna est in
quattuor tempora mensis.

930

Vel potest dici quod licet sol quattuor tempora anni distinguat, et sit causa ef-
ficiens diversitatis illorum temporum secundum qualitates eorum, tamen luna et
stellæ omnes motu suo eadem tempora nobis possunt indicare, licet non possint
sicut sol efficere. Lunae enim et cuiuslibet stellæ motus quantitas est determi-
nata, scilicet quantum permansit, dum sol pertransit primam quartam zodiaci et
similiter de aliis quartis.

935

Vel per ‘tempora’ hic intelligi possunt distinctiones horarum, sicut exponit
Iosephus, ita ut horarum diurnarum distinctio ad solem, noctialium vero ad lu-
nam et stellas pertineat. Et merito tria dicit, scilicet tempora, dies, annos, quia
cum tempus sit mensura motus praecipue corporum caelestium, erit tempus aut
mensura revolutionis imperfectae aut perfectae. Si imperfectae, tunc sunt tem-
pora; si perfectae, aut erit mensura revolutionis generalis, scilicet primæ quæ
communis est omnibus, aut spiritualis. Si generalis, tunc est dies. Si spiritualis,
tunc est annus. Proprie enim ‘dies’ hic dicitur non artificialis, sed revolutio inte-
gra, scilicet mensura revolutionis integræ, non cuiuslibet sphærae, sed supremæ
940 primæque mobilis. Annus autem est mensura revolutionis cuiuslibet praeter pri-
mam. Unde uno tantum modo dicitur ‘dies’, multipliciter vero ‘annus’. Est enim
annus solaris mensura circuitionis integræ solis. Est et annus lunaris, constans
ex duodecim lunationibus aequalibus. Dicitur et annus cuiuslibet stellæ, tempus
revolutionis eius integræ in zodiaco. Dicitur et annus magnus omnium siderum
945 revolutio simul ad eundem situm caeli et adinvicem quo creati erant.

950

Hic autem merito quaeritur quare sol et luna dicantur duo luminaria magna.
Quippe de sole nemo dubitat quin sit maximus et quantitate et lumine. Sed,
ut testantur astrologi, luna multo minor est quam terra. Cum tamen minima
notabilium stellarum sit maior tota terra, et per consequens multo maior quam
luna. Sed dicimus quod licet luna sit minor et quantitate et etiam lumine, tamen
maiior est nobis lumine, quia ex sua vicinitate ad nos maior est effectus et apparitio
sui luminis quam stellarum luminosarum magis propter earum remotionem.

955

---

929 luna] *om. P.* 934 cuiuslibet] cuilibet BR 937 hic] hinc BC 949 et] *om. C*
952 hic] Alfraganus, *differentia 22*, dicit quod terra continet quantitatem lunæ trigesies no-
nies, et sol terræ 166^{es} (ed. Campani, 148); et infra in eodem de minimis stellis fixis: una-
quaque stellarum fixarum sexti ordinis quæ est minor omnibus stellis quæ videntur quantum
probatio possibilis fuit ignes tantum quantum terra (*ibid.*, 150) *add. marg. m. post. CP*

938–939 Remote resp. Iosephus, *Antiquitates Iudaicae* 1.1 (ed. Blatt, 127) 954 Viz. Ptole-
maeus, *Almagestum*, 5.16 (ed. Ingolstadt, 56r)

Dist. 15.1 DIXIT QUOQUE DEUS, cap. 12.

960 PRODUCANT AQUAE etc. Basilus: "Hic brevis sermo communem minimis et maximis naturam infudit; eodem momento producitur balena quo rana, et eiusdem vi operationis innascitur. Non laborat in maximis Deus; non fastidit in minimis, nec doluit natura parturiens delphines, sicut nec doluit cum exiguos murices cocleasque produceret. Haec una praceptio fontes, lacus, stagna, et flumina et maria suis replevit animantibus aeraque volatilibus, et adhuc decurrens propagat ea generis successione."

Dist. 15.1 ANIMAE VIVENTIS. Cum dixit 'animae', ut quid addidit 'viventis'?

965 Non enim potest esse mortuum quod animam habuerit. Sed sciendum quod animae et vitae duo sunt propria indicia, ut dicit Aristoteles in libro *De anima*, scilicet motus et sensus. Quia igitur in vegetabilibus tam modicum est animae et vitae vivificantis, ut nec sufficiat ad sensum nec ad motum illum qui est primus et praecipuus motuum, scilicet localem, merito in vegetabilibus dicetur anima quidem 'non vivens', sed mortua, quia non exserit se in praecipua signa vitae. Sed ad differentiam vegetabilis animae dicitur hic: 'anima vivens'. SUPER TER-
970 RAM, additur in *Gen.*: "Sub firmamento caeli." Et insinuat iste sermo breviter ubi sit volatus avium et inter quos terminos locus volandi includitur, scilicet a 'super terram' usque ad 'firmamentum'. Sed hoc videtur falsum, si est aliqua sphaera ignis inter firmamentum et aerem.

975 Item, in supremo aere eius nimia subtilitate nec vivere possunt aves, quanto magis nec volare? Sicut et quidam pisces marini in aqua dulci prae eius subtilitate non viverent. Unde nec in Olymbo monte ascendentis durare ibi possent, "nisi spongiam humectam naribus applicarent," prae subtilitate aeris in eminentia montis. Propterea dicendum quod caeli firmamentum hic dicitur suprema pars aeris, quae tantae subtilitatis est, ut cum caeli subtilitate multum conveniat. Unde *Ps.*: "Volucres caeli et pisces maris."

Dist. 15.1 PRODUCANT AQUAE REPTILE ANIMAE VIVENTIS, id est natatilae quod reptili similiter movetur. Sed quaeritur ut quid ornatum aeris praetermisit; vel si non praetermisit, quia post dixit 'et volatile', cum caelo quarto die orna-

959 quoque] etiam ed. 962 vi] om. C 964 cocleasque] codeasque C 973 se] om. C
|| sed²] scilicet B 979 nec] non C 981 durare] durarent V 982 ibi] sibi P

959 Resp. divisionem in editione Grottaferrata Petri Lombardi *Sententiarum*, in qua dist. 15 hic incipit (400, n. in dist. 15) 960–966 Potius Rob. Gross., *Hex.* 6.1.4 (ed. Dales-Gieben, 186) 969–970 Resp. Arist., *De an.* 1.2 (403b 25–27); cf. *Auctoritates Aristotelis*, nn. 46, 49, 50 (ed. Hamesse, 178) 970–973 Resp. Alfredus Anglicus, *Super lib. de veg.*, 1.113 (ed. Long, 152) 974 *Gen.* 1,20 975 *Gen.* 1,20 981–983 Resp. Rob. Gross., *Hex.* 6.1.1 (ed. Dales-Gieben, 185) 985 *Ps.* 8,9 988 Resp. *Gen.* 1,20

to propinquior sit aer, quare prius non fecit mentionem de volatilibus quam de aquatilibus?

Ad hoc sciendum quod corporum tria sunt genera: scilicet luminosum, ut cælum; diaphanum, ut aqua et aer; et opacum, ut terra. Sicut ergo prius fecit luminosum corpus, scilicet firmamentum cæli, sic primo ipsum ornavit. Fecit secundo die, ornavit quarto. Et tertio die fecit corpus diaphanum, scilicet aerem et aquam, et quinto die propter naturalem eorum convenientiam, sicut simul facta memorantur, sic et ornata. Et quia ultimo fecit terram, dico secundum propriam perfectionem, quae est ariditas, ideo ultimo corpus ornat opacum. Nomine igitur aquæ hic intellige et aquam et aerem istum grossiore aquæ propinquum. Quippe et aqua in istum facile convertitur et e contrario.

Dist. 15.1 REPTILE. Cum natare sit piscium, sicut volare avium et procedere animalium et repere reptilium, quid est quod pisces omnes vocat ‘reptilia’?

Item, in genere piscium plura sunt habentia pedes et ambulantia, ut vituli marini, cocodrilli, ranae, et cancri. Quomodo igitur omnia aquatica vocat ‘reptilia’?

Solutio. Repere uno modo accipitur universaliter corpus trahere, quod de omnibus aquatibus verum est. Unde Basilius: “Omne genus natantium, sive quod summis fluctibus fertur sive quod in altis gurgitibus demergitur, profecto naturam reptandi sortitum est; dum per aquas corpus trahitur.” Quod omnes corpus trahant pisces, patet, “quia aut curvatione aut contractione corporis in minorem se colligit natans longitudinem; et iterum in longitudinem se extendens innititur aquae, quo in nisu repellens aquam, se ipsum propellit anterius.”

Ad secundum dic: sicut dictum est repere est movere corpus anterius trahendo, ambulare vel volare, propellendo, et cum uterque motus in uno aliquo convernerint, magis denominantur a motu praedominante et usitatori. Sed aquatilia ambulantia omnia usitatius moventur trahendo, scilicet natando.

“Volatus autem avium licet assimuletur natatui per pinnulas, multum tamen differt, quia natans per pinnulas primo movet eas anterius. Et quasi quibusdam manibus se tenens ad anterioris aquae occupatae soliditatem, trahit in anterius corpus. Avis vero movet alas non in anterius, sed sursum; et aerem collectum in concavum alarum dum alas cogit deorsum, compellit exire per repandam latitudinem alarum posterius; quo ibidem violenter exeunte, propellitur corpus volantis in anterius.”

991 hoc] quod C 1002–1003 item … reptilia] *om. (hom.)* B 1011 anterius] alterius C 1012–1013 convenerint] conveniunt C 1013 usitatori] usutatiori P 1014 moventur trahendo] movendo C 1016–1017 et … manibus] sed sursum C 1019 alas] ala C || repandam] repetendam C

1005–1007 Remote Eustathius, *In Hex. Basili 7.1.6* (ed. Amand de Mendieta-Rudberg, 89); proxime coll. ex Rob. Gross., *Hex. 6.3.1* (ed. Dales-Gieben, 187) 1008–1010 Rob. Gross., *ibid.* 1015–1021 *Ibid.*

Sed cum multa sint in aquis quae non repunt, nec omnino habent motum localem, ut conchilia, videntur haec in narratione creationis universi omissa.

Solutio. Forte tam generaliter accipit ‘repere’, ut comprehendat motum contractionis et dilatationis. Haec enim contrahunt se, cum fugiunt nocivum, et dilatant se ad nutrimentum et ad alia delectantia gustum et tactum.¹⁰²⁵

Vel potius, quia haec cum animalibus habent sensum, cum plantis fixionem, tamquam media dantur intelligi per extrema. Vel ideo dici possunt reptilia, quia vim rependi habent imperfectam tamen, sicut struthio inter volatilia computatur,¹⁰³⁰ cum non habeat nisi vim volandi incompletam. Nec tamen est in his frustra et otiose talis vis, quia sicut virtutis perfectae est negotium eiusdem virtutis vel potentiae actus, sic potentiae imperfectae negotium est quies ab actu.

1022 in aquis] *om.* C   1023 conchilia] cochia B   1029 rependi] repetendi O

1022–1023 Arist., *Hist. an.* 8.1 (588b 12–17)   1025–1032 Rob. Gross., *Hex.* 6.10.1 (ed. Dales-Gieben, 192)

DISTINCTIO 15

² SEQUITUR: DIXIT DEUS: PRODUCAT TERRA etc. Dist. 15.

Hic ultimo agit de ornatu infimi et ignobilissimi elementi quod tanto ornatur decentius et nobilioribus quanto ipsum in se minus habet decoris. Eius enim ornatus sunt animalia et homo etiam, quae stellis ornantibus caelum sunt nobiliora secundum illud Apostoli I Cor. 12: “Quae putamus ignobiliora membra esse ⁵ corporis, his honorem abundantiore circumdamus, et quae in honesta sunt nostra abundantiore honestatem habent. Honesta autem nostra nullius egent; sed Deus temperavit corpus ei, cui deerat, abundantiore tribuendo honorem; ut non sit schisma in corpore.”

² PRODUCAT. Producere est proprie quod in profundo latet in apertum ducere. ¹⁰ Hinc patet quod, nisi rationes seminales animalium inessent terris vel ante prolationem huius verbi ex luminibus stellarum terrae iam infusis vel ex virtute huius verbi, non dixisset ‘producat’. Non enim dicit artifex ‘producat aes statuam’. Virtute igitur huius verbi ad minus hoc effectum est, ut illae rationes seminales in suos actus se exsererent. ¹⁵

〔QUOMODO PRODUCTAE SINT ANIMAE BRUTALES〕

² PRODUCAT TERRA ANIMAM, id est ‘animal’: pars ponitur pro toto.

Sed numquid de terra animae brutales productae sunt? Si enim de nihilo vel de aliquo alio quam de terra essent, quomodo verum esset quod hic dicitur: “Producat terra animam”? Numquid in terra habet anima rationes seminales?

Solutio. Aestimant hic diversi diversa. Quidam enim aestimant omnes spiritus ²⁰ brutales esse ex traduce et educi de potentia in actum mediantibus corporibus caelestibus ab eorum motoribus. Qui motores – quia spiritus rationales sunt, ut ponunt – possunt in productionem spiritus in esse. Sed quia non immediate, sed mediante corpore caelesti, ideo spiritum producunt rationali ignobiliorem et talem quidem qui sine corpore non vivit, eo quod per corpus caeleste in esse productus ²⁵ est. Alii vero ponunt huiusmodi spiritus omnino creari a Deo et immediate, et nullo modo esse ex traduce.

¹ dixit] dominus add. P   ³ quanto] quantum V   ⁴ etiam] del. P   ¹² verbi] orbi B
¹³ aes] ei B   ¹⁵ exsererent] corr. interlin. O   ¹⁸ alio] om. O || ^{de²}] om. C

¹ Gen. 1,24   ^{5–9} I Cor. 12,23–25   ^{10–15} Resp. Rob. Gross., Hex. 7.1.1 (ed. Dales-Gieben, 199)   ¹⁶ Gen. 1,24   ¹⁹ Gen. 1,24

Igitur secundum primam opinionem posset poni ex terra esse et in terra esse seminaliter brutales animas. Secundum vero secundam opinionem, quae magis 30 consentit sacris expositoribus, dicendum quod ideo dixit ‘animas de terra produci’, quia corpus organicum de terra producitur et ei infuit seminaliter cum omnibus dispositionibus materialibus, facientibus necessitatem respectu animae. Cui materiae sic dispositae Dei bonitas animam infundit. Quia igitur in terra sunt rationes seminales, non tantum intendentibus corpus animalis, sed etiam intendentibus ultimam eius completionem, scilicet animam, et habentes naturalem appetitum talis formae. Ideo dicitur: “Terra animas producere.”

Salva tamen pace maiorum videtur mihi quod creatur et non educitur brutalis anima vel vegetabilis, cum sint spiritus de potentia in actum. Cuius est multiplex ratio. Prima: si enim hi spiritus essent seminaliter in corporibus in quibus fiunt 40 et inde in actum producerentur, videtur quod multo fortius rationalis esset seminaliter in anima sensibili et vegetabili et per consequens in corpore. Substantia enim genus generalissimum primo dividitur in corpoream et in incorpoream, id est in spiritum et corpus. Igitur hae duae naturae minime convenientia ceteris in eodem genere, quia in solo genere generalissimo; alia vero in generalissimo et 45 subalterno, et ideo haec differunt maxime. Igitur si haec ex se invicem producerentur et sibi invicem inessent seminaliter, multo fortius et alia minus distantia, scilicet omnia.

Item, cum brutalis anima forma sit et tamen aliter quam igneitas, quae tantum est forma – anima enim componitur ex materia et forma – si ipsa educitur de 50 corpore in actum, utrumque accipit a corpore. Sed si materiam accipit a corpore, necessario fieret corpus minus, per hoc quod ab ipso esset anima. Quod nemo dicit.

Item, si mediante corpore caelesti educeretur in actum, sicut et corpora, igitur proficeret et senesceret per motum corporum caelestium, sicut corpora. Quod 55 non est verum, quia ut dicit Aristoteles: “Si senex acciperet oculum iuvenis, videret sicut iuvenis.”

Item, quanto aliquid nobilis tanto simplicius, et e contrario. Igitur cum omnis spiritus omni corpore sit nobilior, ut dicit Augustinus, necessario erit et simplicior et per consequens indivisibilioris essentiae. Sed nobilissimum corpus, scilicet 60 lux, est tam simplicis essentiae ut non distet in eo actus et potentia. Non enim educitur lux de potentia in actum. Sed quam cito aliquid est eius, perfectum

³² facientibus] materiam add. marg. P   ³³ infudit] infundit C   ³⁹ prima] est add. R
⁴⁰ producerentur] producuntur C   ⁴¹ et vegetabili] om. C   ⁴⁴ alia] illa C || in³] genere add. P   ⁴⁵ se] om. C   ^{45–46} producerentur... invicem] om. (hom.) C   ⁴⁸ quam] quod CR   ⁵⁰ sed ... corpore³] al. m. C || materiam] naturam P, vel materiam add. marg. P || accipit²] acciperet C   ⁵⁷ simplicius] est add. R

³⁶ Gen. 1,24   55–56 Arist., *De an.* 1,4 (408b 21–22); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 15 (ed. Hamesse, 175)   57–58 Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 12,16 (CSEL 28,1, 401)

est in genere lucis. Nec est aliqua materia ante hanc lucem in qua sit haec lux in potentia vel seminaliter, sicut est in aliis corporibus. Igitur multo magis similiter est in spiritibus. Et haec forte est causa quare essentia spirituum universaliter non educitur de potentia in actum, sicut corporum, quia eorum essentia ⁶⁵ est indivisibilior. Et ideo cum potentia sit pars formae completiae, non educitur natura spiritualis de potentia in actum, quia non habet potentiam. Et ideo tantum creabilis est et non ex traduce.

Et sicut quaedam creaturae, scilicet corpora haec, sunt totaliter, scilicet tam materialiter quam formaliter, de alio, et nobilissimum corpus, scilicet lux, quod ⁷⁰ est quasi medium inter corpora et spiritus, secundum partem est de alio, scilicet de corpore luminoso secundum formam; sic spiritus universaliter secundum omnem suam partem, scilicet secundum materiam et formam, erit non de alio, sed creatum ex nihilo.

² IUMENTA. Quod prius dixit in genere, dicens ‘animam viventem’, iam dicit ⁷⁵ in specie dividens animantia terrae in tres species. “Sunt autem iumenta proprie mansueta animalia, quae in usum homini accommodata, iuvant eos sive in laboribus, ut boves et equi et huiusmodi, sive ad lanificium, ut oves, sive ad vescendum, ut sues. Reptilia vero sunt, quae corporis tractu promovent se in anterius sive se trahant motu pedis, ut lacerti, sive anteriore corporis extento trahant corporis posterius, ut colubri. ‘Bestia’ autem dicitur communiter et proprie et magis proprie: communiter, omne animal brutum et terrestre; maxime proprie, omne animal terrestre saeviens ore vel dentibus vel unguibus, exceptis serpentibus; proprie vero, quod habet indomitam ferocitatem, licet non saeviat ore vel unguibus; quales sunt cervi et damulae” et sic accipitur hic. Ut igitur pateat huius divisionis ⁸⁰ sufficientia, trimembrem reducimus in bimembres sic: animal terrestre aut natum est mansuescere aut nativam habet feritatem. Primum habent iumenta; secundum dividitur, quia habentium nativam feritatem aut promovent se tractu, ut reptilia, quae omnia nativam habent feritatem, aut pulsu, quae vocamus ‘bestias’.

³ QUAERI SOLET, cap. 2.

⁹⁰

〔UTRUM ANTE PECCATUM NOCUISSENT ANIMALIA VENENOSA
HOMINIBUS AN SIBI SI HOMO NON PECCASSET〕

³ NIHIL HOMINI NOCUISSENT, SI NON PECCASSET. Sed hoc, scilicet quod quae nunc nocent, non nocuissent nisi homo peccasset, dupliciter esse pot-

---

64–65 universaliter] *om. V*   70 *alio*] sed creatum ex nihilo *add. C*   77 *homini*] *ho-*
minum P   79 *quae corporis*] *rep. C*   82 *maxime*] *autem add. C*   86 *bimembres*]
bimembrem CP   87 *aut*] *natura add. P* || *feritatem*] *ferocitatem BC*   88 *feritatem*]
ferocitatem BC   89 *feritatem*] *ferocitatem C*   91 *peccasset*] *peccassent C*

76–89 Rob. Gross., *Hex. 7.2.1* (ed. Dales-Gieben, 201)

est: scilicet vel quod ipsa peccante homine mutata sint in nociva per sui mutationem; aut quod sine eorum mutatione homo mutatus sit secundum carnem in passibilitatem maiorem quam ante habuit.

Quod autem sit verius nescimus. Hoc tamen magis videtur quod non in ipsis, sed in nostra carne mutatio facta sit, quia super *Is. 45*: “Formans lucem et creans tenebras,” dicit *Glossa* quod est mors hominis est vita serpentis. Ex quo patet quod serpens sine veneno non viveret, et ita ut videtur ex creatione venenum habuit. Et Isidorus dicit: “Si homo non peccasset, nec aqua submergeretur nec terra opprimeretur nec igne combureretur.” Eadem ratione nec veneno perimeretur, et tamen fuisset venenum. Et sicut nunc aqua est submersiva, et ignis combustivus, sic et tunc.

³ PUNIENDORUM quoad praeterita; *Sap. 16*: “Creatura tibi Factori deserviens excandescit in tormentum adversus iniustos.” TERRENDORUM quoad futura, ne fierent; *Prov. 16*: “In timore Domini omnis declinat a malo.” PROBANDAE, ubi est perfecta; *Prov. 17*: “Sicut igne probatur argentum et aurum camine, ita corda probat Dominus.” PERFICIENDO, ubi est perfecta; *Iac. 1*: “Patientia opus perfectum habet.” ET PERFICIENDAE VIRTUTIS CAUSA, et insuper in exemplum patientiae demonstrandum ad perfectum aliorum, et ut ipse homo sibi certius in temptationibus innotescat. FUERUNT IGITUR CREATA INNOXIA, ut privetur actus, non potentia. SED PROPTER PECCATUM FACTA SUNT NOXIA actu, non potentia.

Hic insuper quaeri potest an bruta sibi invicem nocuissent, si homo non peccasset, sicut modo sibi invicem nocent et se mutuo devorant. Et est sententia Basilii quod non. Nec se mutuo comedenter, sed omnia animantia seminibus et herbis tantum vescerentur. Unde *Gen. 1*: “Ecce dedi vobis omnem herbam adferentem semen super terram et universa ligna, quae habent in semet ipsis sementem generis sui, ut sint vobis in escam et cunctis animantibus terrae omnique volucri caeli et universis, quae moventur in terra et in quibus est anima vivens, ut habeant ad vescendum.”

---

93 scilicet] *om. R* || quod] *quia C* || sint] *sunt C* || in] *a R* 96 magis] *mihi add. O* 101 combureretur] *comburetur BCO* 104 quoad] *quantum ad C* 107 perfecta] *imperfecta corr. ex perfecta P* || igne] *om. C* 107–108 corda] *corpora C*

97–98 *Is. 45,7* 98 Resp. *Glossa ordin.* in h.l.: “Unde et venenum mors est homini et via serpentii” (ed. princeps, 3:69b) 100–101 Probabiliter *ex Hugo de S. Caro, Comm. in 2 Sent. 2.15.2* (MS Vat. lat. 1098, f. 54vb vel 58^{ab}); non autem apud Isidori opera authentica invenitur 104–105 *Sap. 16,24* 106 *Prov. 16,6* 107–108 *Prov. 17,3* 108–109 *Iac. 1,4* 116 Basilius, *Hex. 11,6* (ed. Smets-van Estbroeck, 238–44); cf. Ps.-Greg. Nyss., *In verba ‘faciamus hominem’*, orat. 2 (PG 44, 283–86); coll. ex Rob. Gross., *Hex. 8.24.4* (ed. Dales-Gieben, 248–49) 117–121 *Gen. 1,29–30*

4 DE QUIBUS DAM, cap. 3.

MINUTIS ANIMANTIBUS natis ex putrefactione. IN PRIMIS CONDICIONIBUS, id est inter opera sex dierum. CORPORUM VITIIS, id est corruptionibus.

[UTRUM EX PUTREFACTIONE CORPORIS HUMANI VEL VIVI
VEL MORTUI ALIQUA GENERATA FUSSENT ANTE PECCATUM]

4 QUOD EA QUAE DE CORPORIBUS ANIMALIUM etc.

Hic insuper quaeri potest an illa quae ex corruptione oriuntur corporis humani vel vivi vel mortui aliquando fuissent, si homo non peccasset. Quod fuisset videtur: quaelibet enim species rerum est de perfectione universi. Si igitur illa non fuissent futura, universum non fuisset completum.

Item, seminaliter et potentialiter sunt haec in corpore humano. Nullam autem potentiam creavit Deus, ut perpetuo maneret inanis et otiosa. Sed si futura erant, licet homo non peccasset, cum haec, scilicet pediculi, lumbri, et huiusmodi, non sint nisi de corpore humano corrupto vel secundum partem vel secundum totum, corrumperetur corpus humanum, licet non peccasset. Quod falsum est.

Solutio. Dici potest quod quae sunt species completae et ab aliis speciebus distinctae, licet homo non peccasset, fuissent. Sed de corpore humano non nascerentur, sed de aliqua consimili corruptione.

Nec tunc obstabit nobis argumentum secundum, ad primam partem positum, quia ideo forte rationes seminales indidit corpori humano horum, quia praescivit Deus eos cito peccaturos. Et insuper fateor nullam potentiam creavit Deus quam vellet semper esse otiosam – dico ‘otiosam’ secundum quodlibet individuum. Sed bene voluit ut potentia creata in uno individuo egrederetur in suum actum et in alio non.

Sicut videmus quod in his duobus gravis est aequaliter potentia respectu decem gravorum. Unius tamen gravi potentia exit in actum, alterius numquam, quia comeditur unum et alterum seminatur. Sic forte creavit Deus rationes seminales talium animalium in corporibus humanis et alibi praeter corpora humana. Nec fuissent frustra istae rationes seminales, si homo non peccasset, quia producerent ex se suum actum, licet non in corpore humano.

Vel posset dici quod magis videtur verum quod huiusmodi nata ex corporibus humanis corruptis non sunt completae species, sed potius sunt quaedam degeneraciones a speciebus completis, ut frumentum nigrum non est species distincta a vero frumento, sed quaedam degeneratio eius. Huiusmodi autem degeneraciones non sunt de perfectione universi. Similiter potentiae respectu eorum non sunt propriæ et completae potentiae.

¹²⁶ corruptione] putrefactione ^V ¹²⁷ si ... fuisset] *al. m. C* || fuisset] fuissent *corr.*
ex fuisset *P* ^{136–137} nascerentur] *nascentia B* ¹⁴¹ vellet] *deus add. C* || dico]
enim *add. C* ¹⁴⁴ aequaliter] *om. C*

Sed sic respondenti merito fiet quaestio et quaeretur ab eo, ut singulis talium assignet propriam et perfectam speciem respectu cuius sunt degenerationes. Quod nobis esset valde difficile, licet sit verum forte.

4 NISI POTENTIALITER, scilicet in potentia activa, id est in rationibus semi-nalibus. ET MATERIALITER, vel dici posset aliter, scilicet omnia primo creata. Dicit enim Augustinus quod eadem species animalis egreditur in esse per decisionem seminis et fit ex putrefactione. Quanto magis eadem species potest nunc quidem ex putrefactis animalium corporibus nasci, tunc vero sicut alia creari?

5.1 OMNIBUS AUTEM, cap. 4.

165 CREATIS etc. Instantia videtur esse in quibusdam. Primo, in artificialibus; cum enim ipsa sint aliqua, nullo tamen modo videntur fuisse in operibus sex dierum.

[UTRUM ARTIFICIALIA FUERINT A PRINCPIO]

Quaecumque enim fuerunt in operibus sex dierum aut fuerunt in illis sex diebus in esse completo actuali aut in esse incompleto seminali in ipsa materia. Sed in esse completo tunc non fuerunt artificialia, ut patet; nec in ratione seminali, 170 quia artificialis forma non educitur de potentia activa, quae est ratio seminalis in actum; sed penitus est ab extrinseco, scilicet a datore, id est ab artifice. Et per hoc idem videtur quod non pertineant aliquo modo artificialia ad opera Dei. Nec aliquo modo a Deo sint, sed omnino ab artifice. Si dicis quod loquitur hic de his quae sunt a principio, quod est natura, non quae a voluntate.

175 1. Sed contra. Nonne haec omnia in sex diebus facta fuerunt a principio quod est voluntas, a Deo scilicet? Nondum enim instituta fuit natura.

2. Item, cum omnia contineantur in decem generibus rerum, scilicet praedicamentis, videtur quod aliqua genera universaliter non fuerunt in operibus sex dierum. Nec fuissent, si homo non peccasset. Primo, praedicamentum passionis: si 180 enim homo non peccasset, nulla poena fuisset. Nec etiam forte in brutis, immo sine poena morerentur solo defectu naturae, non ex actione contrariai. Defectus autem talis, qui non est ex contrario, poenalis non est. Unde hectici et phthisici et qui patiuntur dysenteriam quasi sine poena moriuntur, quia ex defectu.

3. Item, decimum, scilicet praedicamentum habitus, non fuit in illis sex diebus; nec fuisset, si homo non peccasset. De praedicamento enim habitus sunt aut calceatum esse et vestitum et armatum esse, si generalissimum est habere; aut

156 fiet] fieret P || quaeretur] quaereretur P 159 nisi] forte add. C 160 posset] potest C 162 potest] ponit C 163 putrefactis] putrefactionis C 167 fuerunt¹] fiunt B 171 per] propter P 173 ab] rep. P 174 principio] scilicet add. P || quae a] de C 176 a] om. V 182 ex] a C 185 aut] ut add. P 186 calceatum] calciatum P || esse¹] om. C || et¹] aut CP || et²] aut C

161–162 Resp. Aug., *De Gen. ad litt. 3.14* (CSEL 28.1, 80)

calceamentum et vestis et arma, si generalissimum est habitus. Haec autem, quia nec horum indigentia fuisset, si homo non peccasset. Capilli autem hominum et unguis et hominum et animalium et soleae, quae sunt eis quasi calceamenta, et lanae ovium et pili aliorum ad praedicamentum habitus non pertinent forsitan. ¹⁹⁰

[SOLUTIONES]

Solutio ad primum. Sicut dictum est, opponendo concedo quod artificialia non habent rationem seminalem in materia, sed habent rationem causalem non tantum in mente divina, sicut alia, sed in mentibus creatis, quod naturalia non habent. Fuerunt ergo vel in mente Adae vel in mente angelica ipsa artificialia, quia eius rationes causales, sed non seminales, ibi fuerunt. Et utique in illis a Deo ¹⁹⁵ sunt. Unde *Ex. 35*: “Vocavit Dominus Beseleel … implevitque eum spiritu Dei, et omni doctrina ad excogitandum et faciendum opus in auro et argento et aere sculpendisque lapidibus et opere carpentario: quidquid fabre adinveniri potest.”

Sed dices: hac ratione dici possent non tantum omnia fuisse in sex primis diebus, sed ab aeterno, quia si tunc dicuntur esse quando habent rationem causalem in mente aliqua, cum omnia aeternaliter hoc habuerint in mente divina, ab aeterno dicentur fuisse. ²⁰⁰

Solutio. Ratio causalis dupliciter esse potest: vel in mente creata, et sic creatura est; vel in increata, et sic Creator est. Et quia ratio causalis quae est creatura proximior est ipsi creature quam causalis quae est Creator – quippe haec distat ²⁰⁵ a creatura in infinitum – dici potest verius omnia artificialia fuisse in sex primis diebus ratione suarum rationum causalium quam omnia ab aeterno ratione suarum rationum causalium.

Ad secundum. Non omnis passio poena est. Sed tunc potius est poena, quando sentitur laesio. Poena enim est passio in sentiente vel sensus passionis. Passio ²¹⁰ igitur fuisset, licet homo non peccasset. Licet enim bruta mori possent sine poena, non tantum sine passione.

Item, cibus eo quod, cum nutrit, oporteret eum converti et ideo prius corrumpi; et ideo prius pati. Nulla enim corruptio est sine passione.

Ad tertium. Patet quod calceamenta et veste et arma ratione suae materiae ²¹⁵ tunc fuerunt, quia ratione suae materiae sunt creature naturales. Ratione autem suae formae et complementi quod est ab artificio artificialia sunt. Et tunc fuerunt in mentibus creatis ratione suarum rationum causalium, sicut artificialia.

---

¹⁹⁰ aliorum] animalium P   ¹⁹⁵ eius] eorum P   ¹⁹⁸ adinveniri] operari C   ²⁰⁰ si tunc] sicut C   ²⁰¹ habuerint] habuerunt P   ²⁰² dicentur] dicuntur C; dicerentur P
²⁰³ mente] menta B   ²⁰⁴ in] om. BR || quae ... creatura] om. BRV; marg. CO
^{209–210} quando] per quam C   ^{213–214} item ... passione] marg. B   ²¹³ cum] om. P

^{5.1} CREATIS quoad opera creationis, scilicet primorum dierum. DISPOSITIS
²²⁰ quoad opera ornatus, scilicet quarti et quinti et sexti diei. Vel CREATIS, ut
 essent. DISPOSITIS, ut ordinata essent, scilicet unumquodque in loco sibi con-
 gruo. De qua dispositione et creatione, *Sap.* 8: “Attingit a fine usque ad finem
 fortiter (creando scilicet, cum ex nihilo facit ens completum quod est potentiae)
 et disponit omnia suaviter (cum singula ordinat quod est bonitatis).”

²²⁵ ^{5.1} NOVISSIME FACTUS EST HOMO. Ergo ipse est universi complementum
 et finis. Finis enim est optimum, et ideo merito homo est dominus. QUI ET
 OMNIBUS, id est singulis et universitati etiam, PRAEFERENDUS ERAT. Homo
 enim est optima et dignissima creaturarum. Bona enim sunt singula per se. Unde
 dictum est de singulis creatis: “Vidit Deus quod esset bonum.” Sed universitas
²³⁰ est melior singulis. Unde creato universo dictum est: “Vidit Deus cuncta quae
 fecerat, et erant valde bona.” Melius autem est quod est valde bonum, quam
 quod est bonum tantum. Sed homo est quaedam omnium universitas. Cum
 enim omnia sint aut spiritualia aut corporalia, et spiritualia non sint nisi tria:
²³⁵ scilicet natura vegetabilis, sensibilis, intellectualis, quae habet homo, patet quod
 homo habet universitatem spiritualium. Corpora vero non sunt nisi quattuor aut
 quinque, quae insuper omnia habet homo. Igitur cum sit ipse quaedam omnium
 universitas, est singulis partibus universi melior.

Sed attendendum quod non dicit hominem praferendum singulis, sed ‘omni-
 bus’. Et merito quaeritur: cum mundus sit quoddam universum, et homo simi-
²⁴⁰ liter, unde ‘microcosmus’ dicitur, et *Marc.* 16: “Praedicate evangelium omni
 creaturae,” id est homini, quare est minor mundus melior maiore?

Huius ratio esse potest quod cum singulae partes universi aliquid de se obtulerint ad hominis compositionem, constat quod non vilius sui, sed potius quidquid habuerunt singuli optimum ad eius compositionem obtulerunt, utpote domini sui,
²⁴⁵ secundum illud *Gen.* 25: “Maior serviet minori.” Universitas igitur minor maiore est melior, quia constat ex melioribus et electissimis maioris universitatis.

Item, scimus quod est mundus sensibilis et archetypus, scilicet qui est in mente divina, qui mundus continet omnia indivisibiliter. Et sensibilis dividitur in iam dicta, in maiorem et minorem. Horum igitur quod est simplicius est melius,
²⁵⁰ scilicet mundus archetypus, qui est omnino indivisibilis. Et iste maior mundus

²²¹ scilicet] sed P   ²²⁹ creatis] creaturis CP   ²³³ omnia] non add. marg. P || sint¹]
 nisi add. interlin. P || sint²] sunt BOPR   ²³⁶ omnia] om. C; marg. P   ²³⁷ est]
 in C   ^{242–243} obtulerint] obtulerunt CP   ²⁴⁴ habuerunt] habuerint R || optimum]
 optimi B   ²⁴⁷ sensibilis] sensibilis BP || in] om. O   ²⁴⁸ sensibilis] sensibilis BPR;
 corr. ex sensibilis C   ²⁵⁰ mundus²] omnino add. marg. P

^{222–224} *Sap.* 8,1   ²²⁹ *Gen.* 1,10;12;18;21;25   ^{230–231} *Gen.* 1,31   ^{238–239} Petr.
 Lomb., 2 *Sent.* 15,5 (ed. Grottaferrata, 1:402)   ^{240–241} *Marc.* 16,5   ²⁴⁵ *Gen.* 25,23

sensilis minimae est bonitatis, qui est maxime divisibilis. Sed minor mundus sensilis, scilicet homo, est medium in bonitate, quia habet omnia in minori et in indivisibilius quam maior mundus sensilis et in divisibilius quam mundus archetypus. Igitur verum est quod hic dicitur: homo est excellentior quam omnia, id est quam mundus iste maior.

Sed forte specialiter quaeres an homo angelo melior sit. Respondeo quod nescio. Sed ratione iam dicta videtur quod sic. Et insuper, quia optimus in genere hominum est melior optimo in genere angelorum, quia Christus omni seraph melior, igitur secundum Aristotelis considerationem homo angelo melior.

Si forte dicas quod nullus purus homo est melior angelo optimo sed Deus homo, et ideo non sequitur, adhuc habeo quod dicam. Credimus enim Dei Matrem, beatam Virginem, quae est pure homo, omni seraph meliorem et super choros angelorum omnium merito suae bonitatis exaltatam. Nihil tamen super hoc asserere audeo, ne ipsis beatis spiritibus faciam praeiudicium.

5.2 QUOD SUPRA BREVITER TETIGIMUS, dist. 12, cap. 2: **QUIDAM. ALIIS** ²⁶⁵ **DICENTIBUS** sacris expositoribus omnibus excepto Augustino. **RES CREATAS** quoad materiam, quae ex nihilo facta est. **ATQUE DISTINCTAS** quoad formas cuiilibet proprias, per quas creaturae ab invicem distinguuntur. **MAGIS INSERIRE** secundum superficiem. **ATQUE ECCLESIA CATHOLICA**, id est maior pars ecclesiae numero. **PER SEX DIERUM VOLUMINA**. Volvere est circulariter ²⁷⁰ movere. Sic quilibet dies est unum volumen vel una revolutio, quia est mensura unius integrae revolutionis solis vel lucis primo creatae. De cuius revolutione, *Is. 29*: “Festivitates evolutae sunt.”

6.1 ALIIS AUTEM VIDETUR, cap. 5.

ALIIS, Augustino et sequacibus, **VIDETUR QUOD NON PER INTERVALLA** ²⁷⁵ **TEMPORUM FACTA SUNT, SED SIMUL** etc.

Secundum Augustinum caelum dicitur ‘angelica natura informis’. Et eadem conversa ad Deum dicitur ‘lux’ primo die facta. Quod hac ratione verum dici potest, quia sensible aliquo modo assimulat sibi sensum, communicans ei suam speciem, quae tamen est aliud ab ipso sensibili. Multo magis quod intelligitur

---

²⁵¹ sensilis] sensibilis P ²⁵² sensilis] sensibilis P ²⁵³ in¹] om. O; interlin. P ²⁵⁵ est] in add. O ²⁵⁶ quaeres] quaeroris B ²⁵⁷ sed] quia C || sic] sit BC ²⁵⁹ angelo] est add. interlin. P ^{260–261} Deus-homo] deus et homo O ²⁶¹ sequitur] sequi BOR ²⁶² beatam] bonam B || seraph] seraphim C ²⁶⁹ catholica] om. ed. ²⁷¹ movere] involvere C || revolutio quia] revelatio quae P ²⁷³ evolutae] revolutae C ²⁷⁹ quia] quod C

²⁵⁹ Resp. Arist., *Top.* 3.2 (117b 36–37); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 51 (ed. Hamesse, 325)

²⁶⁵ Petr. Lomb., *2 Sent.* 12.2 (ed. Grottaferrata, 1:384sq.) ²⁷³ *Is. 29,1* ^{277–278} Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 1.1–2; 17 (CSEL 28.1, 4–5;24); cf. *Conf.* 12.9 (CCL 27, 221)

assimulat sibi intelligentem, communicans ei speciem suam veram, licet non se totum, scilicet materiam. Multo magis Deus, cum intelligitur, assimulat sibi intelligentem, cum non per speciem suam, quae non sit ipse, sed quae est ipsum totum intelligatur. Unde *I Ioan.* 3: “Similes ei erimus, quia videbimus eum sicuti est.”²⁸⁵

Igitur angeli per hoc quod eum intelligunt ad ipsum conversi ei similes efficiuntur et deiformes. Sed *I Ioan.* 1: Ipse “est lux in quo tenebrae non sunt ullae.” Igitur similes luci purae efficiuntur. Igitur merito ‘lux’ dicuntur. Hanc lucem discernit Deus a tenebris, quia prius natura istam lucem praecesserant tenebrae duplices, scilicet tenebra negationis exsistentiae antequam essent, et tenebra informitatis quae opponitur formationi, qua formati sunt in conversione ad Deum. Et hanc lucem appellavit ‘diem’. Et iste unus dies est septimus dies propter septemplices revolutiones a Deo per cognitionem sex generum creaturarum et quietis in Deum.²⁹⁰

²⁹⁵ Sed tria quaerantur.

1. Primum est: quomodo sunt tales revolutiones, scilicet a cognitione creaturarum in mente divina per cognitionem creature in sua natura usque in iteratam reversionem ad Deum sine aliqua aversione ab eo?
2. Item, cum sit esse creature quasi triplex, scilicet in mente divina per suam ideam et in mente creata, angelica scilicet vel humana, et in materia, quare non est triplex cognitio angelica: una, qua cognoscant creaturam in Deo; alia, qua cognoscant creaturam in mente creata, propria scilicet; et tertia, qua cognoscant creaturam secundum esse suum materiale?
3. Item, videtur quod necessario istae distinctiones dierum sint temporales, quia in eodem instanti simul non potuerunt angeli cognoscere creaturam in Deo et in se ipsa, quia cognoscere Deum in se est cognoscere ideam eius in mente divina, quae necessario non est aliud quam Deus. Sed ultimum de potentia intellectus creati est posse Deum intelligere, quia Deus est quo maius cogitari vel intelligi non potest. Igitur sicut si ultimum de potentia in te esset posse ferre 100 libras, nec unam atomum insuper posses ferre; similiter nec cum Deo minimum intelligibilium potest intellectus creatus intelligere.³⁰⁰

³⁰⁵ Solutio ad primum. Lux subito pertransit ab oriente in occidentem recte. Sed si esset radius circularis secundum aliquam modicam circularitatem, necessario accideret signato aliquo punto in illo circulo, id est in spatio circumferentiae, quod punctus lucis circuiret non tantum semel vel sexties vel forte infinities; vel saltem totiens quotiens circumferentia illa extensa esset in linea inter orientem et

---

281–283 communicans ... intelligentem] rep. C; marg. O 284 unde] om. C 291 conversione] conversioni corr. ex conversione O 300 et¹] item P 313 modicam] om. V 315 sexties] sexties BCR; sexties V || vel²] sed corr. ex vel P

284–285 *I Ioan.* 3,2 287–288 *I Ioan.* 1,5 308 Resp. Anselmus, *Proslogion*, cap. 2 (ed. Schmitt, 1:101)

occidentem. Nec tamen in aliquo instanti extra punctum signatum esset. Sed lux spiritualis angelica circularis est, scilicet conversiva. Igitur potest plures fieri huius lucis revolutio, nec tamen aversio vel recessus aliquis a Deo.

Ad secundum. Scientia est causae cognitio secundum Aristotelem in *Posterioribus*, dicentem “scire arbitramur unumquodque cum causam cognoscimus.” Sed causa est dupliciter, scilicet prima et proxima. Ergo et cognitio dupliciter est, scilicet per causam primam, quae Deus est, et per causam proximam, quae est forma substantialis rei. Et ita est tantum dupliciter cognitio creaturae: una in Deo, et alia per existentiam formae eiusdem creature in mente creata. Non enim est intelligere per extramissionem, sicut dicitur de sensu, sed per intussusceptionem vel intushabitationem. Igitur existentiae rei in materia non correspondet cognitio aliqua.³²⁰

Ad tertium. Si in mente angelica est inferior pars rationis et superior, sicut in humana, tunc facile respondeatur quod superior habet contemplari Deum et ³²⁵ creaturas in Deo, et inferior creaturas in se. Et ita non sunt hae cognitiones eiusdem in mente angelica.³³⁰

Vel potest dici quod cum Deus sit infinitus, quaelibet autem creatura – immo et universitas creaturae – finita, patet quod quaelibet creatura et universitas etiam respectu Dei nihil est. Vel sic se habet sicut punctus ad lineam. Sicut ergo cuius ultimum de potentia est ferre centum libras posset cum eis ferre punctum eo quod punctum additum lineae vel corpori non facit maius, sic nec creatura cum Deo facit aliquid maius Deo, et sic nihil impedit cum Deo quodlibet – immo et universum – intelligere. Nec tamen maius quam si solus Deus intelligeretur.³³⁵

Vel posset dici quod cognitio creaturae in Deo et in se non addit ad cognitum, nec facit ut aliquid maius cognoscatur, sed potius ad modum cognoscendi. Facit enim ut aliquid multiplicius cognoscatur, sicut cognoscere per visum et auditum eandem rem.³⁴⁰

〔UTRUM PER INTERVALLA TEMPORUM OMNIA FACTA SINT AN SIMUL〕

6.1 QUOD NON PER INTERVALLA TEMPORUM FACTA SUNT, SED SIMUL etc.³⁴⁵

De hoc quidem magna est quaestio. Quod enim omnia facta sint subito, id est in primo instanti temporis, secundum suas species, non tantum secundum materiam, testatur Augustinus in multis locis et praecipue *Super Genesim ad*

³²¹ dicentem] dicentis CORV || unumquodque] unumquemque O ³²² dupliciter¹] duplex P ^{322–323} prima ... scilicet] om. (hom.) C ³²² dupliciter²] duplex P ³²³ et] vel corr. ex et P ³²⁶ sed] potius add. V ³⁴⁰ posset] aliter add. P ^{341–342} sed ... cognoscatur] om. (hom.) BO; marg. O ³⁴⁶ sint] sunt OP

^{320–321} Arist., *Anal. post.* 1.2 (71b9–12); cf. *Auctoritates Aristotelis*, nn. 7 et 8 (ed. Hemesse, 311) ^{348–349} Aug., *De Gen. ad litt.* 4.33 (CSEL 28.1, 133)

litteram. Cui videtur Scriptura consentire; *Eccli.* 18: “Qui vivit in aeternum
 350 creavit omnia simul.”

1. Quod si exponas, id est materiam omnium, aut dicis materiam omnium ita
 creatam, ut esset in potentia passiva tantum respectu formarum omnium aut et in
 activa. Non in activa, quia firmamentum et angeli et lux et stellae non fuerunt ex
 materia habente potentiam activam, scilicet rationem seminalem respectu eorum.
 355 Si in passiva tantum, sic posset dici quod cum naturalibus creavit artificialia et
 quod simul creavit archam et lignum, quia in ligno est potentia passiva ad archam.
 Sed non recipit usus loquendi ut dicamus ‘artificiale creatum’, cum creata fuerit
 eius materia.

2. Item, *Ps.*: “Dixit et facta sunt.” Quid aliud significatur quam quod ipsum
 360 dicere fuit non creature facere, sed factas esse? Sed dicere illud eius successi-
 vum non fuit, nec temporale, id est secundum dimensionem temporis protractum.
 Igitur nec creature secundum dimensionem temporis factae sunt, sed subito.

3. Item, ad hoc quod sit motus vel mutatio exigitur quod sit aliqua virtus agens.
 Et secundum magnitudinem virtutis erit velocitas mutationis. Ergo si virtus est
 365 infinita, subito erit mutatio facta ab illa virtute. Sed Deus est virtus infinita. Ergo
 mutatio universi a nihilo erit subito.

4. Item, bonitas naturae tanta est quod dare non differt quod subito dare potest
 secundum illud *Prov.* 3: “Ne dicas amico tuo: Vade et revertere, et cras dabo
 tibi, cum statim possis dare”; *Eccli.* 4: “Non protrahas datum angustianti,” ut
 370 patet in luce. Natura enim solis, potens dare luci esse subito et esse in opposito
 mundi subito, non dat hoc ei parte, scilicet per temporis dilatationem. Sed bonitas
 Creantis naturam multo maior est. Igitur non dat mundo esse successive, cum
 subito hoc possit dare.

5. Item, nec ex tota materia, sed tantum ex quadam eius parte prima die fecit
 375 lucem. Igitur residuum materiae remansit per unum diem integrum nudum ab
 omni forma.

Contra. Ut dicunt philosophi et Augustinus, impossibile est materiam vel
 per unicum momentum sine omni forma manere, sicut et formam sine materia;
 sicut vox est materia sermonis, et tamen simul sunt tempore et vox et syllabarum
 380 distinctio, quod est forma sermonis.

Econtra. Hieronymus, Basilius, Beda dicunt omnia successive facta, secum
 habentes superficiem textus *Genesis* in principio. Per se insuper dicere possent:

---

359 aliud] hic *add. interlin.* B 361 temporale] ergo nec creature *add. marg.* P 361–362
 protractum... sunt] *om. P* 371 parte] partere C 372 naturam] materiam PR 373 pos-
 sit] posset P

349–350 *Eccli.* 18,1 359 *Ps.* 32,9 368–369 *Prov.* 3,28 369 *Eccli.* 4,3 377 Proxime
 coll. ex Rob. Gross., *Hex.* 2.5.5 (ed. Dales-Gieben, 92); remote ex Aug., *De Gen. ad litt.* 1.3 et
 15 (CSEL 28.1, 7 et 21) 381 Proxime coll. ex Rob. Gross., *Hex.* 2.5.6 (ed. Dales-Gieben,
 92)

congregatio aquarum in unum locum non est sine motu. Sed motus non est subito. Ergo opus tertiae diei subitum esse non potuit. Igitur consimiliter quod nec aliorum dierum videtur.

385

Ad quod dici posset quod licet motus lapidis deorsum non sit sine motu et ideo nec sine temporis spatio, tamen si esset medium vacuum, fieret lapis deorsum subito et sine motu et temporis spatio, ut probat Aristoteles in *Physicis*. Similiter nunc iussu divino congregatio aquarum subito et ita sine motu et sine temporis spatio fieri potuit.

390

Vel sic: quae est proportio virtutis congregantis ad virtutem congregantem, eadem est mensurae ad mensuram. Sed Deus, qui est virtus infinita, congregavit aquas; et natura, quae est virtus finita, congregat aquas et condensat nunc. Igitur mensurae ad mensuram est infinita proportio. Sed natura in tempore congregat. Ergo Deus in instanti. Quae autem supraposita sunt contra eos solvi possunt.

395

Dicerent enim ad primum quod materiae universi creatae aliqua inclinatio naturalis infuit ad suas formas, cum nulla sit in aere respectu statuae.

Ad secundum dicerent quod si quaeratur an totum opus primae diei expensum sit in operatione lucis, dicerent quod non. Sed in primo instanti diei lux creata est subito. Nec tamen in toto illo die amplius operatus est. Sed requievit ab illo 400 opere in toto residuo diei, sicut septimo die requievit ab omni opere suo. Similiter singulorum dierum operationes in primis instantibus suorum dierum factae sunt. Et ita verum est quod singula fecit subito, licet universitatem successive. Et sic de singulis verum est quod “dixit et facta sunt.” Et sicut sine tempore singula dixit, ita sine tempore singula facta sunt.

405

Per hoc idem potest responderi ad tertium.

Ad quartum dici potest quod subito dedit esse singulis, sed non universitati – non quidem quia non posset nec quia non esset optimus, sed quia aliter fieri ipsi universo et conveniebat et melius erat, licet huius ostensio nos lateat, sicut multa alia nos latent; *Eccli.* 43: “Pauca novimus operum eius.”

410

Ad quintum dicerent quod materia, statim ut creata est, tota aliquam habuit formam, sed incompletam, sub qua tamen ad tempus manere poterat. Igitur cuilibet relinquo, ut quam magis velit partem eligat.

6.1 SED SIMUL tempore ITA FORMATA, sicut nunc apparent, quasi dicat controversia est non de formatione, sed de mensura formationis, an fuerit unicum 415 instans vel tempus. AB INITIO, id est a primo nunc temporis. ET FORTE QUAEDAM ANIMALIA, scilicet nata ex putrefactione.

383–386 sed ... motu] *om. (hom.)* C 393 et¹] tunc *add.* P 394 mensuram] mensuras O 398 opus] tempus BP; corpus C 409 huius] huiusmodi P 411–412 habuit] habet C 415 an] aut P 417 quaedam] *om. ed.*

388 Resp. Arist., *Phys.* 4.8 (215a 31–216a 11) 404 *Ps.* 32,9 410 *Eccli.* 43,36

6.2 SED UT DICUNT Augustinus et sequaces. LOQUENS RUDI ET CARNALI POPULO. Haec est causa quare est rudis, id est minus capax subtilium sapientiae; I Cor. 5: “Nondum poteratis (intelligere); sed necdum quidem potestis, adhuc enim carnales estis”; Iob 28: “Sapientia … non invenitur in terra suaviter viventium.” LOCUTIONIS MODUM TEMPERAVIT, sicut et Apostolus, I Cor. 3: “Non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus: tamquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi non escam.” DICUNT QUATUOR ELEMENTA etc., non dicit et corpus quintum. ITA FORMATA ESSE etc., sic potest legi: ‘dicunt simul esse’; supple ‘formata’ et ‘habuisse esse simul’. SEX RERUM GENERA, id est cognitio angelica habita de sex generibus rerum.

7 IAM DE SEPTIMAE DIEI, cap. 6.

〔QUOMODO INTELLIGATUR DEUM REQUIEVISSE AB OMNI OPERE SUO〕

430 7 REQUIE.

Contra. Minus est supportare creata in esse et conservare quam de nihilo omnia facere. Sed, ut videtur, laborat in supportando; Is. 1: “Laboravi sustinens.” Ergo et in priori, scilicet in creatione omnium.

Solutio. Sic intellige, id est faciam ac si laborarem; virtus enim infinita fatigari non potest. Et insuper fatigatio non contingit nisi in eo agente qui in agendo movetur. Sed Deus stabilis manens dat cuncta moveri; Ps.: “Mutabis eos, et mutabuntur” etc.

Item, iste agens agit solo verbo, non oris in quo est labor (*Eccle.* 6: “Omnis labor hominis in ore eius”), sed mentis (*Ps.*: “Dixit,” scilicet verbo mentis, “et facta sunt”). Sed in hac actione non est possibilis fatigatio. Haec est enim intelligere se ipsum, tum quia se intelligere est summe voluptuosum et ideo minime laboriosum; tum quia nihil laborat in agendo actionem propriam sibi essentialiem, ut lux in lucendo; similiter nec intellectus intelligendo. Et insuper, ut dictum est, suum operari est suum dicere, et utique non falsum, sed verum. Et qui verum dicit non laborat; et qui non laborat non fatigatur.

Item, fatigatio passio est. Omnis autem passionis radix est materia, et ideo non est possibilis in carente materia.

Item, fatigatio non contingit nisi in habente inclinationes oppositas, ut non fatigatur aliquis ambulando, nisi quia voluntas eius habet inclinationem ad locum

---

419 rudis] scilicet quod est carnalis *add. al. m. C* 422 locutionis] lectionis O 426 supple] simul V 440 est²] om. B 442 in] non R 444 suum²] om. BCPR; marg. O

418 Resp. Aug., *De Gen. ad litt.* 1.15 (CSEL 28.1, 21sqq.) 420–421 Re vera I Cor. 3,2
421–422 Iob 28,12–13 423–424 I Cor. 3,1–2 432 Is. 1,14 436–437 Ps. 102,27
438–439 Eccle. 6,7 439–440 Ps. 32,9

quo tendit, corpus vero ad locum in quo est. Sed inclinationes oppositae esse ⁴⁵⁰ non possunt nisi radicatae in naturis diversis. Sed in simplicissimo non est hoc possibile. Ergo, et cetera.

⁷ AB OMNI OPERE. Non dicit ‘in’. Alii enim artifices aliquid utilitatis consequuntur ex operibus suis, et ita in eis factis quiescent. Non sic Deus, qui bonorum nostrorum non eget. Vel potest li ‘ab’ significare separationem quietis suae ab ⁴⁵⁵ omnibus operatis. Quia quiete in se ipso aeternaliter quiescit, quia quiescere est nullo adhuc non habito indigere, nec extra iam habita in aliquid habendum tendere. Quomodo Deus aeternaliter in se quievit sine rebus? Nec in aliquid habendum tendit, cum omnia quaecumque habeat potentia habeat actu; *Rom. 11:* “In ipso sunt omnia.”

⁷ QUOD PATRARAT. Hoc videtur superfluum, cum praedixerit opus suum. Sed non est superfluum. Multi enim opera incipiunt; et antequam compleantur, quiescent. De his non posset dici quod ‘requiescent ab opere quod patrarent’, id est perfecte fecerant. Sic ergo per hanc additionem significatum est universitatis complementum. Vel etiam hac additione significatur ipsum universum totaliter ⁴⁶⁵ esse opus Dei. Non enim, sicut alii artifices, tantum formam vel fecit vel de potentia in actum produxit, sed ipsam etiam materiam ex nihilo. Unde non, sicut alii artifices, in alienos labores intrando requiescit ab opere quod alias pro magna parte patravit. UNDE IN APOCALYPSI, cap. 4.

⁷ QUIA ULTRA NOVA NON CONDIDIT.

⁴⁷⁰

Contra. Cottidie novas animas condit.

Solutio. Ultra nova non condit, id est nova genera vel novas species, sed tantum nova individua. Sicut illud intelligitur *Eccle.* 1: “Nihil novum sub sole,” id est nullum genus et nulla species, ut fiat distributio pro singulis generum, non pro generibus singulorum.

⁷ VERITAS AIT IN EVANGELIO, *Ioan.* 5. CREATORIS ENIM VIRTUS etc. Non sicut potest archa sine suo artifice manere, sic potest creatura sine Creatore.

Probatio. Quod naturaliter est: secundum sine primo esse non potest, verbi gratia homo sine animali. Sed sicut ens dicitur multipliciter de substantia et accidente, et per prius de substantia, et ideo non est accidens ens sine substantia, ⁴⁸⁰ similiter ens et substantia dicitur multipliciter de Creatore et creaturis, et per prius de Creatore. Igitur nulla substantia est sine hac prima Substantia, sicut nec accidens sine substantia. Igitur sine Substantia quae Deus est nihil omnino esse potest.

---

453 omni] universo ed. 458 quievit] quiescit V 463 posset] possunt C 466 vel¹] om. B 467 produxit] producit B 474 ut] et B 482–483 sicut ... substantia¹] om. (hom.) C

485 Item, ex duobus omnino diversis, quorum unum non est in potentia essentiali respectu alterius, non fit unum sine aliquo ea uniente. Sed materia prima et forma sic se habent, ut patet. Ergo ex illis non fit unum sine aliquo uniente, quod scilicet necessario praecedat compositionem omnem formae cum materia, quia per illud componuntur et uniuntur. Sed quod praecedit omnem compositionem formae et 490 materiae, si non est materia vel forma componibilis, Deus est. Igitur Deus omni tali composito praesens est, et deciderent partes componentes, nisi continerentur eius, Dei scilicet praesentia, sicut color decideret a pariete, nisi adasset praesentia humoris, et similiter partes terrae in pulverem.

Hoc tamen interest quod hoc uniens, scilicet Deus, non est pars compositioni uniti, sicut humor. Hinc dictum est *Hebr. 1*: “Portans omnia verbo virtutis suae.” Hoc insuper forte illud principium est quod dixerunt amicitiam. Et haec supportatio est operatio quam “usque modo operatur Pater” cum Filio (*Ioan. 5*).

Item, quae in nullo convenientiunt se ipsis uniri non possunt. Igitur cum materia et forma in nullo univoco convenientiunt, quia etiam nomen ‘substantiae’ de eis non 500 dicitur univoce. Igitur non sibi cohaerent nisi aliquo alio continente. Sed hoc continens non est aliquid compositum ex materia et forma, quia et tunc de illo esset quaestio quid materiam eius et formam contineret. Nec hoc continens est materia alia; tunc enim hoc compositum haberet materiam duplificem. Igitur est forma non creata, quia talis non est nisi per hoc quod inhaeret materiae. Nec 505 potest se ipsa ei inhaerere, cum in nullo cum ea convenientiat. Ergo est forma increata, scilicet Deus. QUOD ERGO DICITUR, *Ioan. 5*. CUIUS MATERIA VEL SIMILITUDO. ‘Materia’ propter corpora dicit, sed ‘similitudo’ propter animas, quarum materia simul cum ipsis creatur. CONTINERE etc., id est simul tenere materiam cum forma. “Rerum Deus tenax vigor.” *Hebr. 1*: “Portansque omnia verbo virtutis suae.”

8.1 SED QUAERITUR QUOMODO, cap. 7.

NEC ERGO ALIQUOD NOVUM GENUS RERUM FECERIT die illo.

8.2 QUIA MANIFESTA SUNT etc., id est manifestum est aliqua in eo, scilicet sexto die, esse facta.

515 **9.1 NIHILQUE IN SUI NATURA VITII HABENTIA,** *Sap. 1*: “Non est in illis medicamentum extermini.” Etiam quae transitoria sunt ad pulchritudinem et beatitudinem sunt universi, sicut delectabilis est cantus, cuius partibus transeuntibus aliae succedunt.

9.1 IN QUA ETIAM ILLUD QUOD MALUM DICITUR. Non dicit illud quod 520 est malum, quia malum est nomen non-entis et nihili. Et ideo pars universi

---

488 praecedat] praecedit BCPR || omnem] omni O; del. P   492 Dei] dicitur B
512 novum] om. V

495–496 *Hebr. 1,3*   497 *Ioan. 5,17*   506 *Ioan. 5,17*   509 Auctor incertus, Hymnus ad verperum, in *Breviarium Gothicum* (PL 86, 940)   509–510 *Hebr. 1,3*   515–516 *Sap. 1,14*

non est, ut possit ordinem habere. Sed malum dicitur quodcumque nocivum, ut spinae et persecutores bonorum et huiusmodi, quae naturae aliquae sunt et quae naturaliter bona sunt. Cum dicitur malum ordinari, cum ipsum non sit nisi negotio et privatio, hoc non est nisi subiectum eius ordinari, quod subiectum necessario est natura aliqua. Malum enim non potest esse nisi in bono.

525

9.1 ILLUD QUOD MALUM DICITUR, BENE ORDINATUM ET LOCO etc.
Sic ergo vult quod malum universum non deturpet, sed decoret.

Contra. Duplex est malum, ut dicit Augustinus, scilicet quod agimus et quod patimur, scilicet culpae et poenae; utrumque autem, ut videtur, deturpat.

De malo culpae sic: malum culpae constat non est nisi in creatura rationali, 530 quae est nobilissima pars universi. Et constat culpa deturpat subiectum in quo est; *Eccli.* 21: “Susurro coinquinabit animam suam”; *Ps.*: “A peccato meo munda me”; *Ier.* 2: “Maculata es in iniuitate tua.” Igitur hoc malum, scilicet culpae, deturpat nobilissimam partem universi. Sed pulchritudo universi habet partem sui pulchritudinem singularium partium. Igitur pulchritudo universi minuitur per 535 malum culpae.

Item, nonne universum mutatum est in peius per peccatum, ita quod etiam caelum et stellae? Unde *I Esdrae* 9: “Peccata nostra creverunt in caelum.” Sed idem in essentia est bonum et pulchrum. Igitur per peccatum universum est deformatum. Unde *Job* 25: “Stellae non sunt mundae.” Et canit Ecclesia: “Terra, 540 pontus, astra, mundus” etc.

De malo poenae sic: poena omnis passio est; et “passio omnis abicit aliquid a substantia.” Ergo omnis poena diminuit a punito aliquid bonum; ergo aliquid decoris.

Item, si malum culpae vel poenae decorat universum, si non fuisset peccatum, 545 fuisset mundus minus pulcher. Et peccatum necessarium est ad complementum pulchritudinis universi.

Solutio. Decor proprius universi est qui est ei praeter decorum partium, quod est partium congruentia. Potest autem contingere, ut tanta sit partium congruentia in partibus minus pulchris quanta in pulchrioribus, sicut eadem est proportio inter 550 duo et unum, et sex et tria. Si igitur facies tua haberet omnes partes suas valde pulchras et peroptime sibi congruentes et proportionatas, si aliquid aufereretur de naso, iam non congrueret nasus aliis partibus manentibus in priori decore. Sed ad hoc quod esset congruentia et decor faciei exigeretur aut restitutio ipsi naso aut

---

522 aliquae] aliqua O 523 negotio] rep. O 527 decorat] decorat C 533 culpae]
culpa V 543 a¹] de O 546 est] esset corr. ex est C 547 pulchritudinis] decoris R
548 proprius] proprie V

528–529 Resp. Aug., *Sermo* 171.3 (PL 38, 934) 532 *Eccli.* 21,31 532–533 *Ps.* 50,4
533 *Ier.* 2,22 538 *I Esdrae* 9,6 540 *Job* 25,5 540–541 Fer. VI in passione Domini,
hymnus in adoratione s. Crucis, 262 542–543 Arist., *Top.* 6,6 (145a 8–10)

- 555 ablatio ab aliis partibus. Igitur similiter deformata anima: iam mundus in priori statu manens non congrueret. Igitur oportuit vel animam reparari – quod Deus facere voluit ipsa volente – vel aliquid bonitatis et decoris subtrahi a singulis partibus universi. Quod et factum est, manente tamen nunc eadem congruentia quae prius erat ante peccatum. Et sic patet quod vere dici potest et universum mutatum in peius per peccatum. Et tamen peccatum nunc non deturpare universum vel peiorare, immo decorare. Quod si peccatum non esset in eo, iam residuum mundi non ei congrueret secundum statum quem nunc habet. Et similiter de malo poenae. Et sic patet quod malum culpeae per hoc ordinatur quod punitur tum in ipso peccante, tum in universo, scilicet eius habitatione.
- 560 565 Malum igitur, ut patet, non deturpat universum, quia decor universi est debita ordinatio. Cum igitur malum debite ordinetur, potius ad decorum quam ad deformitatem universi proficiet. Et insuper alia ratione quam tangit in littera, scilicet quod malum facit partes universi apparere pulchiores, et per consequens totum. Decor enim partis cedit in decorum totius, ut dictum est. Igitur – quod mirum est – deformitas malitiae decorum universi non deformat, sed decorat.

9.1 UNIVERSITATIS ADMIRABILIS PULCHRITUDO. Quod haec pulchritudo sit alia a pulchritudine singularium partium patet. Quia nisi esset aliqua pulchritudo totius, quae non esset singularum partium, numquam ex membris quorum quodlibet in se pulchrum est posset fieri unum compositum deforme. Sed fit. Unde Augustinus libro *Confessionum* primo: possunt singula esse pulchra, tamen ex indebita compositione totum corpus reputabitur deforme. Huic deformitati quae nullius partis est opponitur ille decor qui est totius et nullius partis per se.

Hinc patet quid sit iste decor universi, scilicet debita partium universi ordinatio. Hinc et patet quod decor universi decorum singularium partium exsuperat. 575 580 Quippe decor singularium partium est debita ordinatio suarum partium. Sed quidquid est pars partis est pars totius. Igitur decor singularium partium est pars decoris totius. Et insuper praeter decorum singularium partium habet decorum, qui est conveniens ordinatio principalium partium universi. Et ideo dicitur ‘admirabilis’, quia cum aliquae partes universi sint valde pulchrae, ipsum tamen est quavis parte illius pulchrius, sicut totum corpus est pulchrius quovis membro eius et totus cantus quavis unica nota eius.

9.1 PULCHRITUDO. Augustinus *De civitate Dei* lib. 22: “Numeros quibus coaptio, quae ‘harmonia’ Graece dicitur, tamquam cuiusdam organi, extrinsecus atque intrinsecus totius corporis constat … nemo valuit invenire, quos nemo est ausus quaerere? qui si noti esse potuissent, in interioribus quoque visceribus, quae

572 singularium] aliarum V 575 Augustinus] 5 add. B || possunt] posuit C 585 parte] partis V

575–576 Forte Aug., *Conf.* 13.28 (CCL 27, 268), sed hic non invenitur sensus idem 587–592 Aug., *De civ. Dei* 22.14 (CCL 48, 850)

nullum ostentant decus, ita delectaret pulchritudo rationis, ut omni formae appartenienti, quae oculis placet, ipsius mentis, quae oculis utitur, praeferretur arbitrio.” Si 595 igitur vilissima pars animalis, scilicet repositorum stercorum, tam pulchra est, quam pulchra putas est nobilissima pars et universum cuius pulchritudinem componit pulchritudo horum omnium?

Item, quantum universitati confert decoris numerus stellarum et radiorum in hoc mundo se intersecantium, sicut diversorum filorum textura, ex quo textura in visceribus tam pulchra est? *Eccli.* 43: “Altitudinis firmamentum, pulchritudo eius est.” Quanta 600 igitur est universi totius pulchritudo ex omnibus his confecta pulchritudinibus, et insuper aliqua quae nulla harum est? Unde *Eccli.* 42: “Quam desiderabilia sunt omnia opera eius, et tamquam scintilla quae est considerare!” quia parum novimus de eis. O quam pulcher est horum Creator omnia haec in se habens excellentissime! *Rom.* 11: “In ipso sunt omnia”; *Col.* 3: “Omnia in omnibus Christus.” Et quam beati de quibus dicitur *Is.* 33: “Regem in decore suo videbunt!” Quippe non fastidient: *Eccli.* 42: “Et quis satiabitur videns gloriam eius?”^{9.1}

9.1 PULCHRITUDO: videtur quod debuit dixisse bonitas vel utilitas, quia praedixit BONA. Sed in hoc innuit quod idem est bonitas et pulchritudo. Vel ideo quia voluit comprehendere omnia. Quaedam autem partes universi sunt non ad aliquam utilitatem, sed ad decorum. Nulla vero est quae non sit ad decorum. 610 Augustinus *De civitate Dei* lib. 22, cap. 22: “Nihil creatum videmus in corpore utilitatis causa, quod non habeat et decoris locum.” Et infra: “Sunt vero quae-dam ita posita in corpore, ut tantummodo decorum habeant, non etiam usum; sicut habet pectus virile mamillas.” Et infra: “Ex hoc facile potest intelligi in condicione corporis dignitatem necessitatibus fuisse praelatam. Transitura quippe 615 est necessitas tempusque venturum est, quando sola invicem pulchritudine sine ulla libido perfruamur.” Ex hoc sequitur quod maior est universi decor quam utilitas.

9.1 UT MAGIS PLACEANT etc. Bernardus in epistola: “Foeda admota pulchris, pulchriora reddunt, et magis foeda redduntur.” Contraria iuxta se posita magis 620 apparent.^{9.1}

9.2 IDEO PRAEMISSA ORITUR QUAESTIO, cap. 8.

QUIA IPSUM BENEDIXIT ET SANCTIFICAVIT. Dies dicitur ‘maledictus’ et ‘malus’ propter poenales motus et passiones quas mensurat. Unde *Ier.* 20: “Ma-

596 item] et B || quantum] quanti P 602 quam] om. V 617 perfruamur] perfruemur O 619 admota] admixta O 620 reddunt ... foeda] om. BO || redduntur] reddunt C

598–599 *Eccli.* 43,1 600–601 *Eccli.* 42,23 603 *Rom.* 11,36 603–604 *Col.* 3,11
604–605 *Is.* 33,17 605–606 *Eccli.* 42,26 611–612 Aug., *De civ. Dei* 22.24 (CCL 48,
850) 612–614 Ibid. 614–617 Ibid. (850–51) 619–620 Bern., *Epist.* 78.5 (ed. Cist.,
7:204) 623 Resp. III *Reg.* 8,64–66 624–625 *Ier.* 20,14

625 ledicta dies in qua natus sum.” Et Apostolus *Eph.* 5: “Dies mali sunt.” Similiter dies dicitur ‘benedictus’ et ‘sanctus’, quia est mensura bonae et sanctae actionis. Sic dies septimus, qui est mensura bonae et sanctae quietis Dei, et significat quietationem hominis et creaturarum in Deo. “Hieronymus autem dicit quod benedixit diei septimae, scilicet ut non fieret in eo opus servile.”

630 9.2 BENEDIXIT, igitur vocans plebem veterem ad cultum suum in eodem die. SANCTIFICAVIT VERO, faciens sui participium in eodem die. Sanctificare enim est creaturam infundere se ei ad participandum; benedicere vero revocare eam ad se et ad sui participationem. Voluit ergo eam esse mensuram bonarum actionum, non malarum, secundum illud: “Omne opus servile non facietis in eo,” et ita dici ‘bonum’.

635 Sed numquid quorumlibet bonorum operum voluit esse mensuram? Non. Sed sanctarum, scilicet contemplativae, non activae. *Levit.* 23: “Sex diebus facietis opus, septimus, quia sabbati requies est, vocabitur sanctus.” Voluit esse sanctum, id est mensuram actionum separatarum a terra. Sanctum enim est a terra separatum vel usibus divinis mancipatum vel mundum. Nunc autem e contrario est mensura pro maiori parte malarum et immundarum actionum. Et ideo Apostolus *Eph.* 5: “Dies mali sunt”; II *Macch.* 6: “Neque sabbata custodiebantur, neque dies sollemnes patrii servabantur”; et ideo *Is.* 1: “Neomeniam et sabbatum et festivitates alias non feram”; et infra: “Solemnitates vestras odivit anima mea.”

640 645 9.2 SICUT SALOMON ALIQUID OPERIS FECIT, CUM TEMPLUM DEDICAVIT, III *Reg.* 8. Vel saltem septima die opus complevit, quia et ipsum septimum diem tunc fecit, qui est complementum temporis quem dicunt diem sabbati, ut dicit Beda. Vel aliter: sicut sex diebus operatus est rerum creationem et productionem in esse, sic septimo die eorum quietem et permansionem, quod etiam 650 usque modo operatur. Sed die septimo primo hoc fecit, non quidem naturam novam aliquam condendo die septimo, sed permanentiam, id est virtutem permanendi confirmando.

Vel sic: dicitur praesentialiter quod Artifex ‘complet’ opus, cum apponit ultimam operis particulam. Et est adhuc in faciendo. Sed cum primo iam non 655 operatur, dicitur non ‘complet’, sed ‘completum est’. Potest igitur hoc verbum praeteriti temporis ‘complevit’ significare hoc praesens ‘complet’ esse praeteri-

---

629 benedixit] benedicit dixit C || diei] ei B 637 sanctorum] *scilicet actionum;* sanctorum O 640 nunc] sicut BC 646 III Reg. 8] *om.* BOP; *marg. al. m.* C 647 quem] quod P; vel quem *add. marg.* P || dicunt] dicit P 648 rerum] super C 649 quietem] quietationem P

625 *Eph.* 5,16 628–629 Proxime coll. ex Rob. Gross., *Hex.* 9.5.1 (ed. Dales-Gieben, 273)

634 *Levit.* 23,7 637–638 *Levit.* 23,3 642 *Eph.* 5,16 642–643 II *Macch.* 6,6 643–644

Is. 1,13 644 *Is.* 1,14 646 III *Reg.* 8,64–66 646–648 Remote resp. Beda, *De temporum ratione* 10 (PL 90, 340) et *Hex.* 1 (PL 91, 35); proxime coll. ex Rob. Gross., *Hex.* 9.9.4 (ed. Dales-Gieben, 278)

tum. Et sic dicitur secundum nostram translationem: “Complevit opus suum die septimo,” quia primo in die septimo fuit hoc praesens ‘complet’ praeteritum. In nulla enim hora vel memento diei sextae fuit hoc praesens ‘complet’ praeteritum. Quod si hoc verbum ‘complevit’ dicat idem quod ‘completum est’, quia ⁶⁶⁰ hoc, scilicet ‘completum est’, fuit verum in ultimo instanti diei sextae, dicitur secundum translationem Septuaginta “complevit die sexto.” Vel quia necessario idem instans numero est finis diei sexti et principium septimi quod illo instanti factum est, utique diei potest attribui. Sed complementum omnium operum in illo instanti ipsi universo appositum est. Igitur complementum. Utique diei ⁶⁶⁵ attribui potuit.

10.1 ILLUM AUTEM DIEM SANCTIFICASSE, cap. 9.

QUIA MYSTICA PRAE CETERIS etc., quia significat quietem aeternitatis abundam post sextam mundi aetatem. IN LEGE DICITUR, *Ex. 20.*

10.2 ET INDE EST QUOD NUMERANDO DIES USQUE AD SEPTIMUM ⁶⁷⁰ PRAECEDIMUS, ET DICIMUS SEPTEM etc. Hoc sic videtur ostendi posse. Cum omnis revolutio temporis sit propter aliquam in corporibus caelestibus revolutionem, ut dies est una firmamenti revolutio, mensis una lunae revolutio, annus una solis revolutio. Septimana autem, id est septem dies, nullius corporis caelestis revolutio est. Videtur aliunde quaeri debere rationem quam ex motu ⁶⁷⁵ corporum caelestium, propter quam post septem dies revolvuntur dies, et dicitur octavus idem qui primus. Quid igitur melius pro ratione assignabitur quam opus Dei in sex diebus et quies in septimo?

Item, cum non sint nisi sex primae motiones Dei, ducentes in esse universitatis per senarium distinctae, et septima quietatio universitatis in esse suo – tempus ⁶⁸⁰ autem non est nisi mensura motionis et quietationis – non potuerunt esse nisi septem dies primarii. Et cum non decurrat motio vel quietatio nisi quae ortae sunt a sex primis motionibus et septima quietatione quasi comproportionales rami a suis radicibus, non potuerunt decurrere tempora nisi quae sunt primorum septem dierum repente revolutiones. Sed tamen huius revolutionis causam assignaverunt ⁶⁸⁵ philosophi gentiles periti astrorum esse planetas septem. Posuerunt enim unumquemque planetam in aliqua hora diei naturalis habere dominium. Incipientes ergo a planetarum supremo, id est Saturno, posuerunt eum dominari in prima hora diei sabbati. Unde et dies ille a Saturno apud eos nomen accepit, ut patet

658 primo] vel post *add. marg. P* 663 idem] *ibidem O* 667 diem] *om. CP* 668–669 abundam] habendam *BP* 671 *praecedimus*] *procedimus ed.* 674 *id est*] *in P* || septem] *septimus O* 677 *pro ratione*] *om. C* 686 *septem*] *om. R* 686–687 unumquemque] *unum O*

657–658 *Gen. 2,2* 662 *Gen. 2,2* iuxta versionem antiquam (ed. Sabatier, 1:12) 669 *Ex. 20,8*

690 manifestius in anglico. Et in secunda hora eiusdem diei posuerunt proximum ei planetam, scilicet Iovem, dominari. Et sic descendendo singulos planetas singulis horis dixerunt dominari usque ad horam octavam, cui iterum dixerunt dominari Saturnum; deinde horae nonae Iovem, et sic usque ad vicensimam quartam horam. Et in vicensima quinta hora procedendo hoc ordine, scilicet in prima hora diei dominicae, invenietur sol dominus. Et ideo dies ille ‘dies solis’ dicitur, ut manifeste patet in anglico. Et simili modo numerando invenietur in prima hora diei lunae lunam dominari. Et in prima hora diei Martis Martem; et Mercurii Mercurium; et quintae feriae in prima hora Iovem; et in prima hora sextae feriae Venerem; et in prima hora diei sabbati iterum Saturnum; et sic octava dies nominabitur eodem nomine quo et prima dies, quia idem planeta dominatur in prima hora primae diei et octavae.

10.2 ET IN SEPTIMO, LICET NON FUERIT NOVUM GENUS RERUM INSTITUTUM, FUIT TAMEN etc. Secundum Augustinum haec septima dies est persistentia cognitionis angelicae in videnda hac quietatione in mente divina. Et quia haec persistentia perpetua est, nec declinat in visionem alterius creaturae condendae. Ideo hic dies vesperam non habet nec mane sequens, sed mane quod est finis sextae diei et initium septimae, sicut primus dies non habet mane antecedens.

10.3 VIDIT, id est fecit videri.

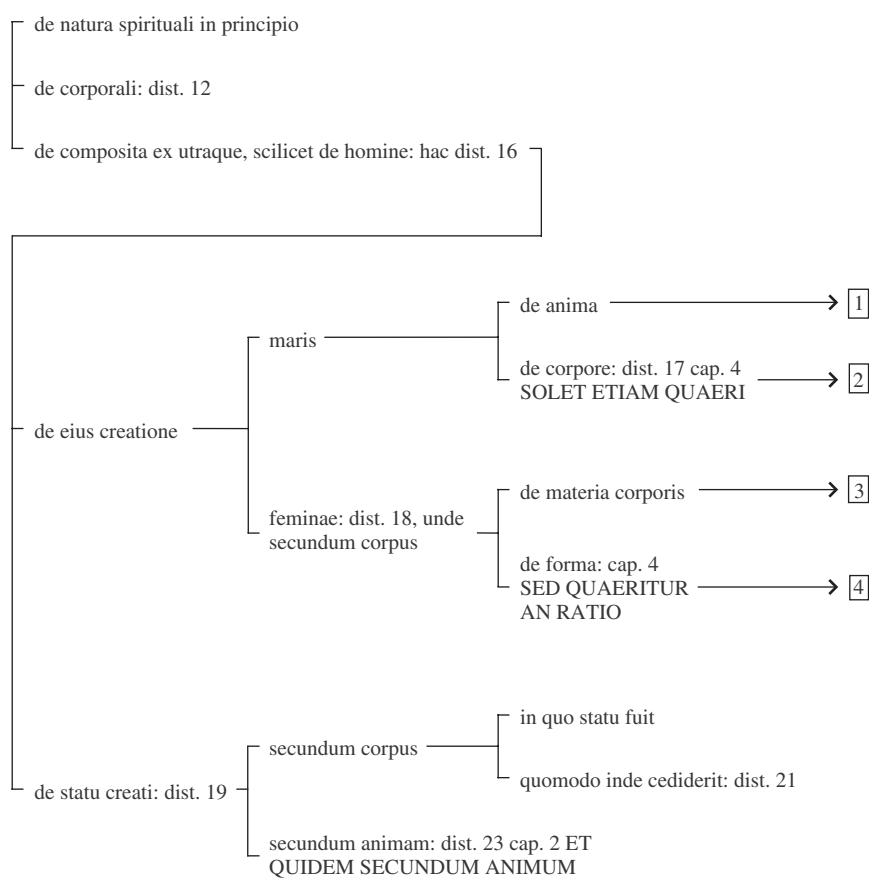
690 anglico] anglico, ex hoc videtur quod iste magister fuerit anglicus *add. m. post. O* 691
descendendo] descendo C 697 lunam] luna V 698 et² ... hora²] om. B

---

690 I.e. anglico ‘idiomati’, i.e. lingua anglica; iam in c. 900 versio anglica Bedae *Historiae loquitur de ‘saeternes daeye’* (resp. *OED*, 2:125) 696 Verbum anglicum ‘sunnadaeye’ in aetate Fishacre usum est (resp. *OED* 2:157) 703–708 Resp. remote Aug., *De Gen. ad litt.* 4.25–35 (CSEL 28.1, 124–36); proxime coll. ex Rob. Gross., *Hex.* 10.3.5 (ed. Dales-Gieben, 295)

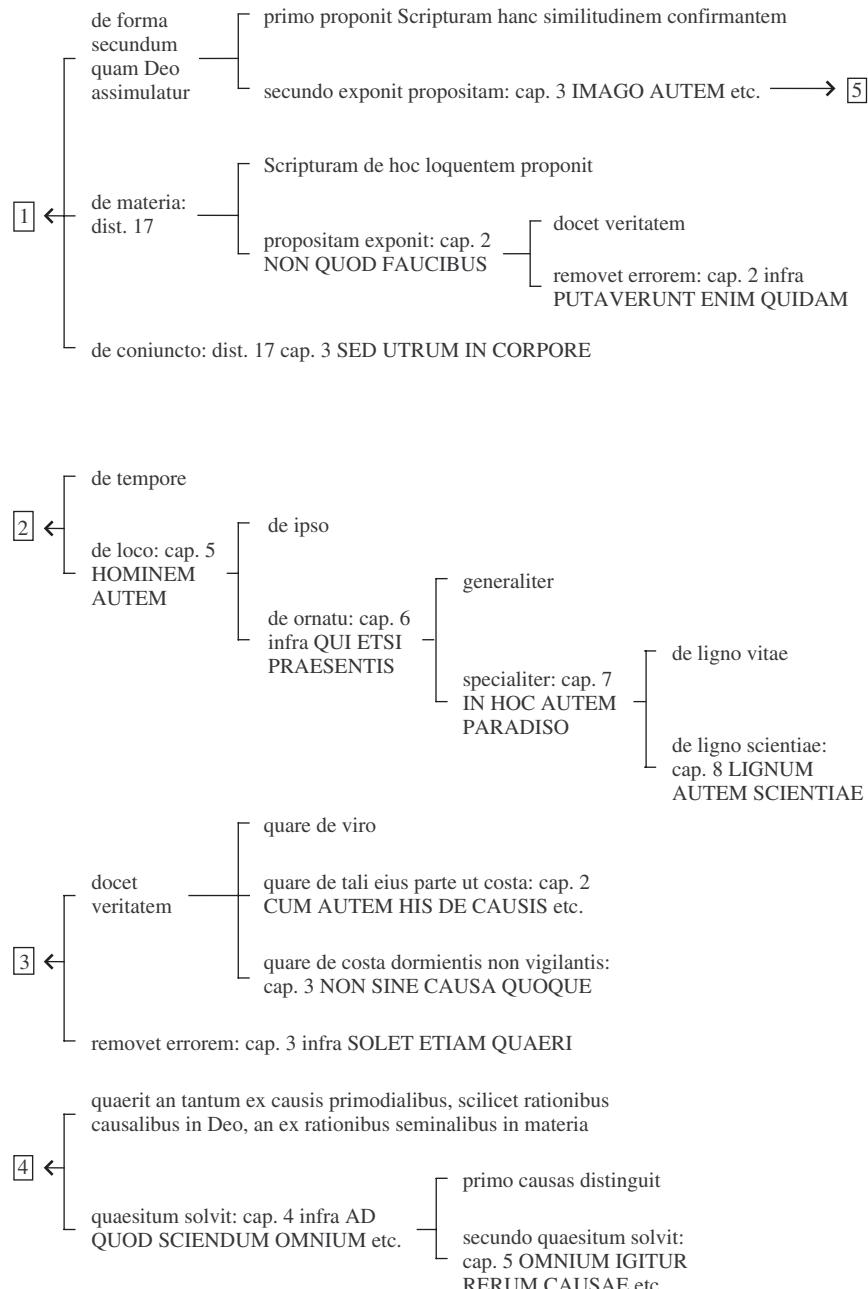
DISTINCTIO 16

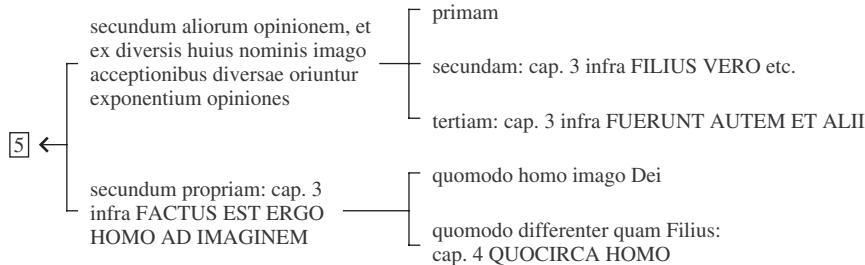
1 HIS EXCURSIS, QUAE SUPRA etc. Dist. 16.
Huius distinctionis divisionem ad modum arboris ramificatae sic depingo.

---

2 huius ... depingo] *om. V*

¹ QUAE SUPRA DE HOMINIS etc., dist. 15, cap. 4. OMNIBUS AUTEM CREATIS. QUARE CREATUS SIT HOMO, scilicet ad laudandum Deum et fruendum et propter ruinae angelicae reparationem, dist. 1, cap. 4, infra: IDEO-⁵ QUE SI QUAERITUR QUARE CREATUS SIT HOMO.

¹ ET QUALITER INSTITUTUS, ita scilicet quod ex parte corporalis, ex parte spiritualis; non tamen spiritualis, ut angelus. De quo dist. 1, cap. 6: SOLET ETIAM QUAERI. QUALIS VEL QUOMODO FACTUS. Qualis? Ad imaginem Dei. Quomodo? Sic: FACIAMUS HOMINEM etc. DEINDE QUALITER SIT¹⁰ LAPSUS, scilicet per peccatum. QUALITER ET PER QUAE SIT REPARATUS. QUALITER, id est morte Christi. PER QUAE, scilicet per sacramenta. PRIMO DUO POSITA, scilicet qualiter factus et quomodo institutus. TRACTAVIMUS, distinctione prima.

¹ IDEOQUE SUPEREST, cap. 2.

² IN GENESI LEGITUR, cap. 1: FACIAMUS HOMINEM etc. Tria ad praesens sufficient: primum est ostendere quam imperscrutabilis est profunditas huius sermonis; secundum, ne omnino nihil dicamus, ostendere sub qua significatione dicitur homo ad imaginem fieri; tertium, quare prae ceteris creaturis homo ‘imago Dei’ dicitur.

¹⁵

²⁰

〔QUOMODO OSTENDATUR QUAM IMPERSCRUTABILIS EST PROFUNDITAS HUIUS SERMONIS〕

De primo sciendum quod licet breve sit hoc verbum, tamen est profundissimum et amplissimum et fecundissimum sensibus. Cuius fecunditas si esset

---

³ dist. ... cap.] om. O   ⁸ tamen] omnino C; tantum O; omnino add. P || de quo] om. C   ⁹ imaginem] imaginationem C   ¹³ duo] die B   ¹⁹ imaginem] dei add. P

^{3–4} Dist. 15, cap. 5, n. 1 (ed. Grottaferrata, 1:402)   ^{5–6} Dist. 1, cap. 4, n. 3 (ed. Grottaferrata, 1:332)   ^{8–9} Dist. 1, cap. 6, n. 1 (ed. Grottaferrata, 1:334)   ¹⁰ Cap. 2 (ed. Grottaferrata, 1:406)   ¹⁴ Resp. dist. 1, cap. 4–6 (ed. Grottaferrata, 1:332–36)   ¹⁶ Gen. 1,26
^{21–23} Rob. Gross., Hex. 8.1.1 (ed. Dales-Gieben, 217)

explicanda per singula, scio mundum non posse capere; immo nec omnes linguae toto temporis spatio continue loquendo eam eloqui sufficienter. Hominem enim esse Dei imaginem est eum esse summam Dei imitatoriam similitudinem.
²⁵ Summa autem imitatoria similitudo non esset, nisi secundum omnia eum cuius est summa similitudo imitaretur, ut scilicet omnia haberet imitatione quae Deus habet in substantiali possessione, sicut cera et sigillum. Igitur exigetur explicatio huius verbi, ut evolverentur omnia quae habet Trinitas Deus et eis singulis
³⁰ singula invenirentur in homine aptata imitatoria.

Sed Deus est omnia in omnibus; *Rom. 11*: “In ipso sunt omnia”; *Col. 3*: “Omnia et in omnibus Christus.” Igitur dicti verbi explicatio exigetur plusquam rerum omnium explicationem, quia cum hac Dei et hominis et illarum adinvicem coaptationem. Sed minimae rei explicatio redacta in scriptum multo ampliorem
³⁵ quam res ipsa occuparet locum. Igitur totus mundus huius verbi explicationem scriptam non caperet.

Et etiam cum sint infinita, scilicet numeri et figurae in mundo, quorum quolibet non in nullo tempore, sed in aliquo vel modico sermone explicari potest. Cum omnia tempora sint finita et omnes linguae finitae, per totum tempus omnes
⁴⁰ linguae omnes creaturas non explicarent; immo nec nominare sufficienter. Quanto magis non sufficienter explicare hoc verbum cuius explicatio excedit explicationem omnium creaturarum, ut dictum est? Quod si omnes homines hunc sermonem explicare non sufficienter, eius explicatio ab uno homine non expectetur. “Quanto magis nec a me, imperito homine? Hinc etiam patet quod quaecumque
⁴⁵ de his explicaverit homo, vel etiam omnes homines, non maius est quam punctus ad lineam, nec quantum calculus unicus ad totam arenam aut minima roris stilla ad maris aquam aut minima atomus ad totam mundi machinam.”

[QUOMODO OSTENDATUR SUB QUA SIGNIFICATIONE
DICITUR HOMO AD IMAGINEM DEI FIERI]

Sequitur secundum. Et secundum veritatem idem est dictu, sicut etiam patet ex Magistro hic: fieri hominem ad imaginem, id est ut sit imago non personae,
⁵⁰ sed divinae essentiae, trinae in personis. Est autem imago, ut dicit Augustinus in libro *De Trinitate*, summa similitudo. Summa autem similitudo dupliciter est,

---

²⁴ temporis] corporis P   ²⁵ imitatoriam] imitoriam B   ³⁰ invenirentur] invenientur P
 || imitatoria] imitatione B   ³³ illarum] illorum P   ³⁷ scilicet] sicut B   ^{40–41} quanto... sufficienter] *om. (hom.)* C   ⁴⁵ maius] magis P   ⁴⁶ quantum] quam *corr. ex quantum* P   ⁵¹ autem] *om. O*

---

^{26–30} Resp. *ibid.* 8.1.2 (217)   ³¹ *Rom. 11,36*   ^{31–32} *Col. 3,11*   ^{44–47} Resp. Rob. Gross., *Hex.* 8.1.2 (ed. Dales-Gieben, 218)   ⁴⁹ Petr. Lomb., 2 *Sent.* 16.2 (ed. Grottaferrata, 1:406)   ^{50–51} Resp. Aug., *De Trin.* 11.5 (CCL 50, 344); cf. Rob. Gross., *Hex.* 8.2.2 (ed. Dales-Gieben, 218)

scilicet vel paritatis et aequalitatis, aut imparitatis et imitationis. Et ideo summa similitudo vel imago dupliciter est: aut summa similitudo secundum paritatem aut summa similitudo secundum imitationem. Primo modo solus Filius est imago Patris; secundo modo est homo imago Dei Trinitatis.

55

〔QUARE PRAE CETERIS CREATURIS HOMO ‘IMAGO DEI’ DICATUR〕

Sequitur tertium. Rationabiliter ostenditur quod homo sit imago Dei, scilicet summa Dei imitatoria similitudo. Primo sic: Creator est summe nobilis, immo in fine nobilitatis. Igitur creatura quanto fuerit nobilior, tanto erit Deo similior. Sed creaturarum rationalis est nobilissima. Ergo Deo est simillima.

Item, visio vel apprehensio deitatis non nihil assimulat apprehendentem ap-⁶⁰
prehenso, immo maxime. Unde *I Ioan.* 3: “Similes ei erimus, quia videbimus eum sicuti est.” Et ideo verissime videre eum verissime nos ei similes efficiet. Quod erit in gloria. Unde *Eccli.* 45: “Similem fecit illum in gloria sanctorum.” Sed ex hoc patet quod nonnulla similitudo est aptitudo videndi eum. Cum ergo sola rationalis creatura sit apta videre eum, in hac excedit rationalis omnem aliam ⁶⁵
creataram.

Item, quaelibet creatura est aliquod Dei vestigium. Sed universitas creaturarum est completius vestigium et magis simile Deo. Sed homo adhuc est similius vestigium Dei quam ipsum universum. Ergo est summa Dei similitudo. Assumptio patet, quia habet universitatem creaturarum in indivisibilius quam maior ⁷⁰
mundus. Et ideo similius mundo archetypo, ut supra dictum est.

Item, ad idem: creature dicuntur vestigia et similes Deo non per materiam, sed per formam. Forma autem habet duplex esse, scilicet in materia et in intellectu. Et esse quod habet in intellectu est nobilior, quia prius natura quam esse quod habet forma in materia. Et ideo forma secundum esse suum in ⁷⁵
intellectu est verior similitudo Dei quam secundum esse suum in materia. Cum ergo in creatura rationali sint omnes formae creaturarum secundum hoc esse nobilior, quae formae sunt in mundo maiore secundum esse in materia, quod est esse ignobilius, patet quod similius similitudo Dei est creatura rationalis quam totus orbis.

Sed dicet adversarius: ‘Licet haberet omnes formas anima rationalis, non tamen sequitur quod Deo sit similius quam orbis, nisi formae habitae aliquam haberent cum ea unitatem. Licet enim habeam statuam Herculis, non tamen propter hoc sum ei similis, nisi ipsa mihi quoquo modo uniretur.’

52 paritatis] paritatis corr. ex paritatis P   56 Dei] om. C   59 simillima] similissima B
65 hac] aptitudine add. al. m. C; aptione vel aptitudine add. P   72–73 materiam] naturam P
80 totus] totius C || orbis] mundus V

85 Sed attendat quod dicimus tabulam tabulae similem vel homini propter picturam. Multo autem maior est unitas formarum in anima cum ipsa quam picturae cum tabula. Ipsa enim dicitur esse ipsa quae habet aliquo modo. Unde Aristoteles: "Anima est quodammodo omnia." Sed adhuc diceret: si omnes formas quas habet mundus haberet in se anima, verum esset quod dicis. Sed omnia quis novit? Sed secundum Augustinum et Platonicos in ipsa anima naturaliter scripta sunt omnia et omnis veritas, licet multa in animabus nostris scripta nos lateant. Quod potest patere saltem ex hoc quod intellectus possibilis est in potentia respectu intelligibilium omnium: non tantum in potentia passiva, sed potius in potentia activa. Alioquin falsum esset quod dicit Aristoteles: "Omnis homo natura scire desiderat." Si desiderat, est in potentia activa. Et ita necessario habet aliquid cuiuslibet eorum respectu cuius est in potentia. Et ex hoc quod dicit scire simpliciter – non scire hoc vel illud – patet quod intendit in homine esse potentiam activam ad sciendum omnia. Basilius etiam in quodam sermone: Certum est omnia esse in imagine quae sunt in prototypo. Igitur habet quodammodo omnia, sicut granum habet quodammodo decem grana.

2 UNA OPERATIO TRIUM PERSONARUM OSTENDITUR. Indivisa sunt enim opera Trinitatis, quippe Dei actio est sua essentia. Sicut ergo communicant tres personae in essentia, ita et in operatione. ET AEQUALIS SUBSTANTIA, id est essentia, TRIUM PERSONARUM, id est aequaliter communicata, quia non magis est Pater Deus quam Filius vel Spiritus Sanctus. Substantia enim divina non potest suscipere magis, quia infinita est; *Ps.*: "Magnitudinis eius non est finis." Infinito autem non est possibilis additio; nec minus, quia simplicissima est. Et ideo non est possibilis diminutio; *Eccli.* 42: "Neque adiectum est, neque minuitur et non eget alicuius consilio."

110 2 HOC DICITUR, id est 'faciamus'. NON, UT QUIDAM PUTANT, ANGELI. Solitarius enim non dicit 'faciamus' et 'nostram'. Nullus enim faber solus consistens, cui nullus artis socius praesto est, sibimet ipsi dicit 'faciamus gladium'. Igitur cum Deus loquitur et hoc ad aliquem vel ad aliquos alios, ille 'alius' vel 'alii' ad quem vel ad quos loquitur Deus aut est Creator aut creature. Si Creator, hoc volui, et tunc sunt plures personae. Si creature, ut angeli, sicut dicunt Iudei, contra multipliciter.

---

85 attendat] attendant P 89 anima] ipsa V 92 patere] patescere B 94–95 alioquin ... activa] *om. (hom.)* R || omnis ... desiderat^{1]}] omnes homines natura scire desiderant P 104 est^{1]}] aequalis *add. marg.* P 106 quia] quoniam O 109 et] ideo *add. P*

87–88 Arist., *De an.* 3.8 (431b 21); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 161 (ed. Hamesse, 188)
94–95 Arist., *Metaph.* 1.1 (980a 21); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 1 (ed. Hamesse, 115)
98–99 Locum non inveni 106–107 *Ps.* 144,3 108–109 *Eccli.* 42,22 111–113 Resp.
Rob. Gross., *Hex.* 8.2.5 (ed. Dales-Gieben, 219)

Primo, quia imago est summa et perfecta similitudo. Sed Creatoris et creaturae non potest esse una summa similitudo. Ergo nec una imago. Sed loquentis et ad quos vel ad quem loquitur est una imago. Dicitur enim imaginem singulariter. Ergo cum loquens sit Creator, cui loquitur vel quibus esse non potest creature. ¹²⁰

Item, ille vel illi ad quem vel quos loquitur creavit hominem cum loquente. Sed solus Deus creare potest, et non creatura. Igitur non fit sermo ad creaturam. Medium patet. Quippe creare est de nihilo aliquid facere. Sed inter nihil et aliquid est infinita distantia. Ergo non efficitur ex nihilo aliquid nisi a virtute infinita, quia tanta est virtus agentis quantum quod fit exsuperat illud ex quo fit. ¹²⁵ Sed nulla creatura est virtutis infinitae. Igitur non loquitur ad creaturam.

Item, si creatura cum Deo creat hominem ad imaginem, tunc homo creatus non est summa Dei similitudo. Sed illa creatura, Deo concreans hominem, est nobilior homine. Ergo est Deo similior. Ergo homo non est summa similitudo nec imago. Et prius dictum est quod sic. ¹³⁰

Item, Scriptura, repetens quasi actum et execucionem huius consiliationis, dicit: “Creavit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam; ad imaginem Dei creavit illum.” Igitur non ad creaturam fit sermo. Igitur ad Deum.

^{3.1} IMAGO AUTEM, cap. 3.

Investigat hic Magister quid in dicto sermone dicatur ‘imago’, quaerens an ¹³⁵ Creator an creatura. Si vero Creator, aut divina essentia – et tunc erit sermo aliquantulum in propriis, ut ostendit ibi eodem cap. IMPROPRIE TAMEN IMAGO – aut persona, ut persona Filii – quod stare non potest, ut ostendit ibi eodem capitulo, infra FILIUS VERO. Ex his infert et quasi certum relinquit quod imago hic dicitur creatura eodem capitulo infra ibi: CONGRUENTIUS IN IPSO HOMINE. AD QUAM essentiam trinam, id est cui similis. ET CREATA imago IN QUA, id est ‘cum qua’. SED TRIUM PERSONARUM, secundum hoc imago significat illud in quo tres personae assimulantur et convenient, scilicet essentiam divinam. Et li ‘ad’ dicit assimilationem hominis illi imagini, id est essentiae, in tribus personis. Unde est sensus ‘faciamus hominem ad imaginem’, id est ¹⁴⁰ ‘faciamus hominem imagini nostrae’, id est essentiae nostrae, quae est in tribus personis similem. Quod et factum est, quia anima est similiter una in essentia et trina in potentiis. Et sic hic per ‘ad imaginem’ notatur duplex similitudo: una personarum adinvicem per accusativum; alia hominis ad essentiam in tribus personis per praepositionem. ¹⁴⁵

---

¹³⁰ et] cum corr. ex ut P ¹³² hominem] homines R || suam] ad imaginem dei creavit illum add. P ¹³⁸ ut¹] aut BCO ¹³⁹ certum] tertium V ¹⁴⁰ eodem ... infra] om. BP ^{140–141} homine] eodem capitulo infra (corr. ex natura?) add. P ¹⁴⁷ similiter] simul R

^{132–133} Gen. 1,27 ^{138–139} N. 2 (ed. Grottaferrata, 1:407) ^{140–141} N. 4 (ed. Grottaferrata, 1:408) ¹⁴⁵ Gen. 1,26

¹⁵⁵ **3.1 IMPROPRIE TAMEN ESSENTIA IMAGO DICITUR**, Augustinus *De Trinitate* lib. 7: “Quid est absurdius quam imaginem ad se dici?” CUIUS GERIT SIMILITUDINEM, et ita dicit ‘subauctoritatem’. ET AD QUOD REPRAESENTANDUM FACTA EST, nec illud quod reprezentatur imago est eius quod repreäsentat. SICUT EXEMPLUM etc., subauctoritas. ET EXEMPLAR, auctoritas.

¹⁶⁰ **3.2 FILIUS VERO PROPRIE IMAGO PATRIS DICITUR**, quia summa similitudo aequalitatis; II *Cor.* 4: “Christi, qui est imago Dei”; *Col.* 1: “Qui est imago Dei invisibilis”; *Hebr.* 1: “Qui cum sit splendor gloriae et figura substantiae eius.” **SICUT SUPRA, IN TRACTATU DE TRINITATE, DIXIMUS** primo libro, dist. 27, cap. **SICUT ENIM VERBUM DICITUR** etc. QUOS REFELLIT APOSTOLUS, qui mentiuntur in illa negativa qua dicunt hominem non esse imaginem. SOLIUS PATRIS IMAGO SIT, et non Spiritus Sancti.

[UTRUM SPIRITUS SIMILITUDO PATRIS ET FILII DICATUR]

3.3 QUI Spiritus SIMILITUDO EST PATRIS ET FILII.

¹⁶⁵ 1. Contra. Similitudo dicitur duplicitate, scilicet vel ipsa convenientia aliquorum in aliquo uno vel ipsum in quo convenientia. Neutro modo, ut videtur, est Spiritus similitudo Patris et Filii. Spiritus enim factus est amor ille mutuus Patris et Filii. Sed in his in quibus contingit prius et posterius, et causa et causatum, similitudo est amoris causa, non e contrario. Unde *Eccli.* 13: “Omne animal diligit simile sibi.” Igitur prius natura et causa amoris est similitudo. Igitur similitudo amor non est, sed eius causa. Igitur et in proposito similitudo non est amor qui est Spiritus Sanctus. Sed si hic reciperetur nomen causae, esset eius causa et non idem.

¹⁷⁰ 2. Item, si est Spiritus similitudo Patris et Filii, igitur constat est completa eorum similitudo et summa. Communicat enim cum eis in essentia. Quare igitur non dicitur Spiritus Sanctus imago Patris et Filii, sicut Filius Patris, cum imago sit perfecta et summa similitudo?

¹⁷⁵ **Solutio ad primum.** Ideo potest dici Spiritus ‘similitudo Patris et Filii’, quia Pater et Filius in hoc assimulantur, quod ab eis Spiritus procedit. Et hoc similiter, ¹⁸⁰ quia per spirationem. Non dissimiliter, ut Filius et Spiritus a Patre, unus scilicet per generationem et alter per spirationem. Et ideo Spiritus dici potest utriusque

---

¹⁵¹ essentia imago] inv. OV || essentia] om. ed. || imago] primo P   ¹⁵³ sub-auctoritatem] sub auctoritate C   ¹⁶⁷ Patris ... Filii] om. P   ¹⁷⁴ Filii] sicut filius patris cum imago sit perfecta add. R   ¹⁷⁹ procedit] procedat P

---

^{151–152} Aug., *De Trin.* 7.1 (CCL 50, 247)   ¹⁵⁸ II *Cor.* 4,4   ^{158–159} *Col.* 1,15   ^{159–160} *Hebr.* 1,3   ^{160–161} Petr. Lomb., 1 *Sent.* 27.3.5 (ed. Grottaferrata, 1:206–07)   ^{169–170} *Eccli.* 13,19

communio et nexus. Et ideo obtinuit pro nomine proprio quod utriusque est commune. Et non oportet quod Pater et Filius, quia in aliis convenient et similentur quod non in hoc.

Ad secundum. In pluribus convenit Filius cum Patre et ei assimulatur quam Spiritus cum Patre vel Filio, quia in omnibus in quibus assimulatur Spiritus Patri et Filio, in eisdem Filius Patri. Et insuper in hoc quod a Patre et Filio procedit aliquis qui est Deus, quod non convenit Spiritui Sancto. Et ita Spiritus non est ita perfecta et summa similitudo Patris et Filii, sicut Filius Patris. Et insuper natura est potius principium similitudinis quam principium quod est voluntas. ¹⁸⁵ Et ideo Artifici similior est Filius, qui est ab eo in quantum est natura, quam statua, quae est ab eo unde est voluntas. Cum ergo Filius sit a Patre, unde est natura, Spiritus vero a Patre et Filio, unde sunt voluntas, sicut amor et donum, ut dicunt, merito quasi vehementius similis Patri dicitur Filius et imago Patris, et non Spiritus imago Filii vel Patris. ¹⁹⁵

^{3.3} ET tradiderunt hominem IMAGINEM etc.

^{3.4} QUAIA DE MEDIO MONTIUM etc. Hoc sumitur de *Zach.* 6, ubi legitur quadrigas egredi de medio montium aereorum; vel de *Ps.*: “De medio petrarum dabunt voces.” CONGRUENTIUS IN IPSO HOMINE, id est congruentius dicitur quod aliquid in homine. Vel homo gratia alicuius in se imago dicatur hic quam ²⁰⁰ Deus, vel aliquid in Deo.

^{3.5} QUA mente ANTECELLIT homo. SECUNDUM MEMORIAM etc., scilicet in naturalibus. ET DILECTIONEM, id est potentiam qua diligimus, scilicet voluntatem. SECUNDUM INNOCENTIAM, scilicet in gratuitis. INNOCENTIAM in recedendo a malo; *Tob.* 4: “Quod ab alio oderis tibi fieri, vide ne ²⁰⁵ alteri tu aliquando facias.” IUSTITIAM in faciendo bonum; *Matt.* 7: “Omnia, quaecumque vultis ut faciant vobis homines, et vos facite illis.”

^{3.5} QUAE IN MENTE RATIONALI NATURALITER SUNT.

Contra. Omnes virtutes sunt gratuitae.

Solutio. Id est nulla alia natura est subiectum virtutum nisi mens. Vel aliter: ²¹⁰ naturaliter enim dicere duae regulae, innocentiae et iustitiae, inscriptae sunt in mente, sed in aspectu mentis. In affectu vero non sunt naturaliter, sed ex gratia.

^{3.5} IN OMNIBUS ALIIS, scilicet naturalibus et gratuitis. ET INDIVISIBILIS est secundum quantitatem, licet sit divisibilis secundum substantiam, scilicet in materiam et formam; vel quia impossibile est in ea formam a materia dividi. ET ²¹⁵ INDISSOLUBLEM etc. Igitur composita est.

¹⁸² et nexus] *om.* C || proprio] proprio BOR ¹⁹³ sunt] est BC ¹⁹⁵ vel] et O
²⁰⁰ hic] *om.* R ²¹⁰ subiectum] substantia O ²¹¹ regulae] dictae add. P ²¹⁴ quantitatem] suam add. P ²¹⁶ indissolubilem] indissolubile BC || est] *om.* BCPR; interlin. O

197–198 *Resp. Zach.* 6,1 198–199 *Ps.* 103,12 205–206 *Tob.* 4,16 206–207 *Matt.* 7,12

3.5 IMAGO ERGO PERTINET AD FORMAM etc.

Contra. Ideo est indissolubilis, quia forma complet omnino materiam secundum omnem eius inclinationem. Igitur et ratione naturae, quae est forma, est similitudo Dei. Et ita non dividit Magister.²²⁰

Solutio. Ratione formae est imago Dei, quia sua forma inter omnes formas spirituales est simplicissima; quia sua forma, cum dividatur in genus et differentiam, patet quod propter proximitatem ad generalissimum non habet haec forma specialis in se nisi generalissimum et differentiam separantem eam a corpore, scilicet spirituale vel incorporeum, et insuper aliam separantem eam a spiritu vegetabili et sensibili. Omnis autem alia forma spiritualis habet in se plures differentias. Et ideo haec praecipue imago Dei est. Et quia simplicior aliis, et ideo imago deitatis. Et quia trina in formis, et ita est imago deitatis in tribus personis. Natura autem hic dicitur forma ipsa non in se, sed ut complet omnem materiae inclinationem.²³⁰

3.6 SED PROPTER PICTURAM etc. Sed eo verius dicitur homo imago quam tabula, quia verius est unum ex anima et corpore quam ex pictura et tabula. Nulla enim unita artificiose sunt ita vere unita sicut unita naturaliter.

4.1 QUOCIRCA HOMO, cap. 4.

AEQUALIS, quia immensus Pater, immensus Filius. ET IN NULLO DISSIMILIS, quia qualis Pater, talis Filius. NON PARILITATE AEQUALIS, sed est infinita distantia. SIMILITUDINE imitationis. AUGUSTINUS IN LIBRO VII DE TRINITATE, cap. ultimo. IN GENESI, cap. 1: FACIAMUS HOMINEM. Gregorius: ‘Neque ut aquae volatilia sic terra hominum protulit; sed prius quam fieret ‘faciamus’ dicitur, ut scilicet quia rationalis creatura condebatur, quasi cum consilio facta conderetur. Et quasi per studium de terra plasmatur et inspiratione conditoris et virtute spiritus vitalis erigitur, ut scilicet non per iussionem vocis, sed per dignitatem operationis exsisteret, qui ad conditoris imaginem fiebat.’²³⁵

Et benedixit ‘quasi cum consilio’, non ‘naturae’, quia ut ait Damascenus: ‘Non consiliatur Deus: ignorantiae enim est consiliari. De eo enim quod cognoscit nullus consiliatur.’ Igitur ex modo loquendi, scilicet ‘faciamus’, innuitur praerogativa dignitatis humanae, et innuitur Conditoris cura, et providentia specialis faciendi perfectum et maxime spirituale et artificiale. Quanti enim putas esse artificii tam distantes creaturas, scilicet spiritum et limum, scilicet supremam et infimam creaturam, in unam unire?²⁴⁵

²¹⁹ naturae] *interlin.* B; *om.* C || quae] non est quod B   ²²³ quod] *om.* BCORV
²²⁵ incorporeum] *incorporea corr. ex incorporeum* C   ²²⁷ aliis] *alii* BCRV   ²³⁶ talis
 Filius] etc. BCOPR   ²⁴⁹ esse] est P || artificij] et add. P

^{237–238} Aug., *De Trin.* 7.6 (CCL 50, 266)   ²³⁸ Gen. 1,26   ^{239–243} Greg. Magnus,
Moralia 9.49 (CCL 143, 509)   ^{244–246} Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 36 (ed. Buytaert,
 138)

Innuitur etiam specialis cura Dei de homine, quam a generali cura ceterarum creaturarum distinguens, Apostolus ait I Cor. 9: “Numquid de bobus cura est Deo?” De qua generali cura, Sap. 12: “Non est alius Deus quam tu, cui est cura de omnibus.” Ergo sic dicendo distinguit hominem a ceteris et in natura et in cura.

255

4.1 NISI EX RELATIVIS ACCIPI NON OPORTET, id est nisi ex pluralitate consignificata, quae est relationum; vel id est ex significatione pluralitatis in his dictionibus ‘faciamus nostram’. Et haec pluralitas consignificata non est in Deo nisi personarum, quae est relationum, non substantiarum. SIMILITUDINE, imitationis. SED NON AD IMAGINEM, quia cum dico imago ‘ad imaginem’, per hoc quod dico ‘ad imaginem’ detrahitur imagini paritas. Vel non dicitur ‘ad imaginem’, quia non est imago alia praecedens eum.

260

4.1 ECCE OSTENSUM EST SECUNDUM QUID etc., cap. praecedenti proximo infra ibi: FACTUS EST ERGO HOMO AD IMAGINEM etc.

[QUOMODO ERECTIO CORPORIS HUMANI VESTIGIUM DEI INDICET]

4.2 SED ET “IN CORPORE QUANDAM PROPRIETATEM HABET QUAE HOC INDICAT,” scilicet quod homo secundum mentem est Deo similis, id est erectio corporis indicat quod anima vel homo est imago Dei. Quia sicut in Creatore nihil est cuius aliquod vestigium non sit in universo, sic forte nulla affectio vel aptitudo est in anima cuius aliquod vestigium non sit in corpore multo fortius propter unitatem animae et corporis.

265

Cum igitur naturalis aptitudo insit animae erigi in Deum, huius est aliquod vestigium in corpore; alioquin non omnino congrueret ei corpus. Igitur erectio corporis est vestigium erectionis, id est aptitudinis animae erigendi se in Deum. Sed haec aptitudo inest animae, unde ipsa est imago Dei. Ergo erectio corporis est vestigium, indicans animam esse Dei imaginem.

270

Vel ideo congruit corpus erectum in caelum animae rationali, quia sicut proprius locus animae est in supremo spirituum, id est in Deo – Act. 17: “In quo vivimus, movemur et sumus” – ita proprius locus corporis humani est in supremo corporum, scilicet est in caelo. Unde Ps.: “Laetatus sum in his quae dicta sunt mihi: in domum Domini ibimus.” De qua Bar. 3: “O Israel, quam magna est domus Dei, et ingens locus possessionis.” Et secundum hoc haec erectio est naturalis inclinatio ad suum locum naturalem, sicut erectio ignis ardantis hic est

275

²⁵⁷ significatione] consignificatione BCP ²⁶⁰ dico] deo C ^{260–261} per... imaginem] om. (hom.) B ^{273–275} erectionis ... vestigium] om. (hom.) B; marg. O ²⁸¹ possessionis] passionis (*sic*) B; passionis C

^{252–253} I Cor. 9,9 ^{253–254} Sap. 12,13 ²⁵⁸ Resp. Gen. 1,26 ^{263–264} Cap. 3, n. 5 (ed. Grottaferrata, 1:408) ^{277–278} Act. 17,28 ^{279–280} Ps. 121,1 ^{280–281} Bar. 3,24

inclinatio ad suum locum naturalem. Unde ethnicus: “Os homini sublime dedit caelumque videre iussit.” Quod autem proprius locus corporis nostri sit caelum,
²⁸⁵ supra ostensum est.

Sic ergo humani corporis figura indicat animam esse Dei imaginem, et non tantum figura sed et natura. Nec tantum erectio figurae, sed et nobilitas naturae. Et ipsum est nobilissimum corporum. Et in hoc indicat spiritum sibi unitum esse nobilissimum spirituum creatorum.

²⁹⁰ Item, sol continet in se rationes causales efficientes omnium quae fiunt sub sole, ut dicunt. Unde *Eccli.* 43: “Vas admirabile opus Excelsi.” Et etiam hominis, quia, ut dicit Aristoteles: “Homo generat hominem ex materia et sol.” Similiter homo continet in se causas finales omnium; quippe omnia alia propter ipsum sunt facta, ut dicitur in prima distinctione huius libri, etiam solis et stellarum, quia, ut dicitur dist. 4, creata sunt in ministerium nostrum.
²⁹⁵

Igitur sicut sol est nobilissimum corporum caelestium, sic et homo terrestrium, immo omnium, quia causa finalis est prima et nobilissima et optima causarum, et quia causae finales plurimum sunt in homine quam causales in sole – plura enim facta sunt propter hominem quae non habent in sole rationem causalem, ut ³⁰⁰ animae vegetabiles et sensibiles forsitan.

Sicut igitur nobilitas corporis solaris indicat aut nullum spiritum esse ei unitum aut nobilissimum, Deo scilicet simillimum, sic et nobilitas corporis humani indicat spiritum sibi unitum esse Deo simillimum. Et sicut universaliter inter omnia anima dicitur ‘imago Dei’ nunc in via, ‘similitudo’ vero in patria cum ³⁰⁵ Deum videbit, sic et corpus si potest dici humanum inter omnia corpora et prae omnibus corporibus est Dei imago. Sed et similitudo erit in patria per intuitionem corporis Christi, sicut anima per intuitionem deitatis.

Causas autem erectionis corporis humani assignat Aristoteles plures. Una est quia habet caput levius, quia minus carnosum ceteris animalibus; Aristoteles ³¹⁰ lib. 14: “Elevat homo corpus suum; animal vero quadrupes declinat ad terram propter ponderositatem sui capitum.” Et eodem supra: “Homo solummodo est erecti corporis inter omnia animalia … quia abstulit natura ex parte superiori carnem et addidit ipsam super inferiorem partem; et propter hoc sunt anchae multum carnosae et prope coxas.”

---

283 ethnicus] Ovidius *corr. ex versus* P   288 et ipsum] item V; *om. P*   297 immo] et B
 301–302 solaris … corporis] *om. (hom.) B*   303 unitum] *om. B* || Deo] esse add. C
 311 et] in P   312 erecti] recti BCOR; *corr. ex recti P*   313 anchae] arichae BO; anchae vel femora P

283–284 Ovidius, *Metamorphoses* 1.85–86 (LCL 42, 8); forsitan coll. ex Isidorus, *Etymol.* 11.1.5 (ed. Lindsay)   291 *Eccli.* 43,2   292 Arist., *Phys.* 2.2 (194b 13), tr. vetus (ed. Bossier-Brams, 55); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 65 (ed. Hemesse, 145)   309–311 Arist., *De part. an.* 4.12 (695a 6–7); ed. van Oppenraaij, 213   311–314 Ibid. 4.10 (689b 11–15); *ibid.*, 197

Alia est quod cum in aliis animalibus pars superior sit maior inferiore; in ³¹⁵ homine est e contrario – dico adulto. In parvulo enim est ut in brutis, et ideo ambulat curvus, ut ipsa donec crescat pars inferior eius, ut sit maior superiore. Et hoc dicit Aristoteles lib. 14 et lib. 2, ubi etiam determinat quod pars superior est “a capite usque ad exitum superfluitatum” et inferior inde “usque ad pedis infimum.”

Tertia est quod homo inter animalia est multi caloris in parte superiori, cuius signum est multus sanguis; Aristotelis lib. 12: “Locus in homine qui vicinatur cordi et pulmoni est calidus et multi sanguinis; et propter hoc est homo inter alia animalia erecti corporis, quoniam natura eius est calida, et calor efficit clementum secundum eandem viam.”

³²⁰³²⁵

---

³¹⁶ dico] in add. R   ^{322–323} Aristotelis ... sanguinis] *om. (hom.)* R

---

³¹⁸ Resp. ibid. (686b 3–13); ibid., 187 || Arist., *Hist. an.* 2.1 (500b 26–501a7); Gonville et Caius Coll. MS 109/178, f. 15^v   ^{319–320} Ibid. (500b 26–29)   ^{322–325} Arist., *De part. an.* 2.7 (653a 29–32); ed. van Oppenraaij, 60

DISTINCTIO 17

1.1 HIC DE ORIGINE ANIMAE ... Dist. 17.

1.1 UNDE CREATA FUERIT, id est facta.

An animae modo sint ex traduce: cum in multis locis dubitaverit Augustinus et noluerit determinare, tamen plane determinat quod non, in libro *De definitiōnibus rectae fidei*, cap. 13, dicens: “Animas hominum non esse ab initio inter ceteras intellectuales naturas, nec insimul creatas, sicut Origenes fingit; neque cum corporibus per coitum seminantur, sicut Luciferiani et Cyrillus Latinorum presuptores affirmant, quasi naturae consequentia servantes. Sed dicimus corpus tantum per coniugii copulam seminari, creationem vero animae solum Creatorem omnium nosse.” ET QUANDO, an in operibus sex dierum. ¹⁰

1.2 CUM DICITUR, *Gen. 2*. CUM SUBDITUR, *Gen. 2*: ET INSPIRavit. *Iob 33*: “Spiritus Domini fecit me, et spiraculum Omnipotentis vivificavit me.” FLAVIT VEL SUFFLAVIT. Hic innuitur totam Trinitatem indivisibiliter operari; insinuatur enim hic et spirans et spiritus qui spiratur et os per quod spiratur, id est Patrem et Filium et Spiritum Sanctum indivisibiliter animam creare. ¹⁵

1.2 SPIRITUS ENIM DEUS EST, *Ioan. 4*: “Spiritus est Deus”; II *Cor. 3*: “Dominus autem spiritus est.”

1.3 CARNALITER, sicut carnales.

1.4 PERTINACITER INHAERENTES, scilicet intelligendo dictum ad litteram, non figurative. EX SE SPIRITUM HOMINIS EMISISSE etc. Hic Magister primo rationem huius erroris dissolvit; secundo ipsum errorem destruit ibi parum infra: SI HOC ENIM ESSET. ²⁰

〔UTRUM ANIMA DE SUBSTANTIA DEI SIT〕

Sed satis insufficienter videtur destruere hunc errorem. Non enim sequitur quod Deus mutetur si anima mutatur. Licet dicatur anima esse de Dei substantia, quia videmus quod lux est de luminoso, utpote de sole, et tamen lux est quiddam corruptibile et continue generatur et corruptitur. Cum tamen sol sit ingenerabilis et incorruptibilis, et secundum hoc diceret haereticus quod anima generatur a

---

3 modo] vero C 11 cum² ... Gen. 2²] om. C 13 innuitur] innuit C 20 emisisse] misisse R

4–10 Gennadius, *De eccl. dogm.*, cap. 14 (PL 42, 1216) 11 *Gen. 2,7* || Ibid. 12 *Iob 33,4* 16 *Ioan. 4,24* 16–17 II *Cor. 3,17* 21–22 N. 5 (ed. Grottaferrata, 1:411)

Deo, sicut lux a sole, et emitit animam, sicut sol lucem. Propterea evitamus, ut plenius hunc errorem destruamus.

³⁰ Quicumque facit aliquid, aut facit de aliquo aut de nihilo. De nihilo, hoc est creare. De aliquo, dupliciter: scilicet aut de alio – quod tu negas, haeretice – aut de se, et hoc est generando ex se ipso. Sed dupliciter dicitur aliquis aliquem generare: scilicet vel dando ei, scilicet genito, id est totam suam substantiam, sicut Deus Pater gignit Filium; aut partem suae substantiae. Et hoc dupliciter: ³⁵ dicitur enim unum generare aliquid, quia dat ei ex se ipso materiam genito, sicut homo hominem generat; item, dando ei formam ex se ipso, sic ignis in materia aeris ignem generat et luminosum lucem.

Dic ergo, haeretice, quo horum modorum generat Deus ex se animam. Si primo modo: tunc sequitur necessario, sicut dicit Magister, quod si anima mutabilis ⁴⁰ est et passibilis, quod similiter substantia divina. Et tunc etiam cum Deus sit unus et simplex, non posset esse nisi unica anima et non plures. Et alia multa inconvenientia sequerentur, ut patet.

Si secundo modo: hoc esse non potest, quia Deus non habet in se materiam de qua partem scindat et gignat sic animam. Alioquin simplicissimus non esset, ⁴⁵ ac per hoc nec Deus.

Si tertio modo: tunc sequitur Deum simplicem non esse, quia necessario gignens et genitum in aliquo univocantur. Et ita de gignente et suo genito aliquid univoce praedicatur. Igitur si anima sic gignitur a luce-Deo, sicut lux a sole, sicut lux et sol in aliquo uno nomine univocantur, quia scilicet utrumque est corpus, ⁵⁰ sic et Deus et anima. Da ergo unum univocum Deo et animae; sit hoc nomen ‘spiritus’ vel vocetur *a*. Deus ergo et anima convenient in *a*. Aut in aliquo differt Deus ab anima aut in nullo. Si in nullo, idem est penitus quod anima. Et tunc, ut prius, omnes condiciones animae ei inerunt. Si in aliquo, ergo habet duo in se Deus: unum in quo convenit cum anima et aliud in quo differt ab anima. Ergo ⁵⁵ simplex non est. Quod falsum est. Ergo primum.

^{1.5} NON CAPIUNT TROPICA LOCUTIONE, id est figurativa etc. Et ostendit Augustinus quod, licet ad litteram haec tropica locutio intelligeretur, non tamen faceret ad hoc quod anima sit de substantia Dei, quia spiritus quem efflamus non est de substantia nostra, ut patet. Et ita licet anima esset fatus Dei, non tamen ⁶⁰ de substantia Dei.

---

²⁸ sol lucem] lux solem BCORV ³² se²] met add. interlin. P || ipso] om. V ³³ su-
am] om. V ³⁴ dupliciter] est add. P ³⁵ aliquid] aliud corr. ex aliquid P ³⁶ sic] sicut P ⁴² sequerentur] sequuntur V ⁵⁰ univocum] aequivocum C ⁵⁶ id ... figura-
tiva] om. O || figurativa] figuratam C ^{58–60} quia ... Dei] om. (hom.) C

^{1.5} OMNEM FLATUM etc. Nostra littera est *Is.* 57: “Spiritus a facie mea egreditur, et fatus ego faciam.”

^{1.5} NEC AD MALUM FACIENDUM. Certe quamvis ipsa non sit pars Dei, licet ad patiendum malum poenae possit compelli, tamen non ad faciendum malum culpae. Quid est ergo quod dicit?

65

Solutio. Facere malum potest intelligi illud concupiscere, quod est poena originalis: quod ipsa facit, velit nolit, sicut necessario movetur radius mota aqua. Unde Apostolus *Rom.* 7: “Quod odi malum, illud facio.”

^{1.5} VEL DETERIUS MUTARI, quia substantia Dei immutabilis est; *Malach.* 3: “Ego enim Dominus, et non mutor”; *Iac.* 1: “Apud quem non est transmutatio, ⁷⁰ nec vicissitudinis obumbratio.” FLATUS ERGO, id est spiritus. FACTUS EST A DEO, ut ‘a’ dicat causam efficientem, non ‘de Deo’, ut ‘de’ dicat causam materialem.

^{2.1} SED UTRUM IN CORPORE, cap. 3.

AUGUSTINUS ENIM SUPER GENESIM TRADIT. Salva pace Magistri non ⁷⁵ hoc audet Augustinus asserere. Sed quasi coactus rationis ductu ad hoc pervenit; quae tamen ratio multipliciter posset impediri.

Ratio autem Augustini est haec: omnes species rerum creavit Deus in sex diebus; alioquin non convenisset dicere: “Vidit Deus cuncta quae fecerat”; nec illud: “Requievit Deus ab omni opere.” Igitur cum homo sit species quaedam, in ⁸⁰ illis sex diebus hominem fecit aut in re aut in ratione seminali.

Sed in qua materia sit ratio seminalis corporis humani dici potest, scilicet in quattuor elementis. Sed in qua materia sit ratio seminalis animae assignare non potes, quia illa materia aut fuit sub forma aliqua aut omnino nuda. Non nuda. Igitur sub forma aliqua. Illa aut est corporalis aut spiritualis. Si corporalis, ⁸⁵ contra. Constat quod materia cum forma corporali corpus est – quod esse non potest materia animae, quae spiritus est. Si spiritualis, aut rationalis aut sensibilis aut vegetabilis. Non rationalis, quia tunc spiritus rationalis esset materia alterius spiritus rationalis. Similiter nec vegetabilis nec sensibilis, quia ex nullo horum potest fieri spiritus rationalis.

Igitur anima rationalis in illis sex diebus actu completa creata est, scilicet cum in sexto die dicitur: “Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.” Aut igitur tunc creata est sine corpore aut simul cum corpore. Si sine, hoc est propositum. Si cum corpore, tunc et mulier simul creata est. Ibi enim dicitur, scilicet in opere sextae diei: “Masculum et feminam creavit eos.”

95

61 littera] dicta C 63 certe] ecce C 66 facere] sicut C; est (corr. ex cum) add. P
69 vel] in add. interlin. P 83 assignare] assignari corr. ex assignare P 91 actu] rep. C

61–62 *Is.* 57,16 68 *Rom.* 7,15 69–70 *Malach.* 3,6 70–71 *Iac.* 1,17 75 Resp.
Aug., *De Gen. ad litt.* 7,24 (CSEL 28,1, 222sqq.) 79 *Gen.* 1,31 80 *Gen.* 2,2. Resp. Aug.,
De Gen. ad litt. 10,3 (CSEL 28,1, 299) 92 *Gen.* 1,26 95 *Gen.* 1,27

Sed hoc stare non potest. Fuit enim necessario tempus inter creationem totius Adae et mulieris, in quo tempore nomina imposuit animalibus (*Gen. 2*), quod non fuit nisi loquendo; sed loqui non possumus sine tempore. In quo etiam tempore dormivit.

100 Ex his tandem concludit quo homo secundum corpus erat in operibus sex dierum, quia in quattuor elementis seminaliter. Anima vero completa tunc creata fuit sine corpore. Unde videtur velle quod haec sola anima non simul creatur et infunditur.

105 Sed quid impedit ut huic rationi resistatur: cum necessario prius tempore fuit homo etiam secundum corpus quam mulier, ponere hominem totaliter perfectum sexto die, et ita animam numquam sine corpore fuisse? Et quod post sextum diem dicitur formasse hominem de limo terrae, quia supra omiserat, hic addit. Quid etiam si anima rationalis et angeli sunt eiusdem speciei, quia, ut dicit Augustinus, sunt natura pares? Quod tamen non dico. Tunc licet creasset animam primo post 110 sex dies, nullam tamen novam naturam instituisset; sicut nec nunc novas instituit naturas, cum cottidie animas creat. Et propter haec obstantia et alia similiter non audebat asserere Augustinus quod talis ratio probat, cum per multa possit ratio impediri.

2.2 TRADIT ANIMAM CUM ANGELIS SINE CORPORE etc.

115 Contra. Nonne angeli vel primo die vel ante primum diem creati sunt? In primo die, si per lucem illam intelligitur natura angelica, de qua dicitur “fiat lux.” Ante, si non per illam lucem intelligitur nisi lux corporalis. Tunc enim intelligendum angelos creatos ante omnem diem, scilicet cum caelo empyreo, de quo dicitur ante omnem diem: “In principio creavit Deus caelum.” Sed anima 120 citius quam sexto die creata non est teste Augustino, sed sexto tantum die cum dictum est: “Faciamus hominem ad imaginem.” Ergo non sunt simul creati anima et angelus, ut hic dicit.

Solutio. Potest dici quod secundum Augustinum omnia creata sunt simul in primo instanti temporis. Et tunc verum est animam cum angelis esse creatam. 125 Vel potest ita ordinari constructio: tradit animam creatam sine corpore, scilicet sexto die, fuisse cum angelis, donec fieret corpus eius.

2.2 MALE AUTEM VELLE VIVERE NON NATURAE, SED VOLUNTATIS EST PERVERSAE.

---

97 imposuit] Adam add. P 108 quia] et O 110 naturam] vel creaturam add. marg. P 111 animas] novas add. marg. P 121 ergo] om. P 122 angelus] angeli R

97 *Gen. 2,19–20* 98–99 *Resp. Gen. 2,21* 106–107 *Resp. Gen. 2,7* 108–109 Cf. Aug., *De lib. arb. 3,11* (CCL 29, 294) 116–117 *Gen. 1,3* 119 *Gen. 1,1* 121 *Gen. 1,26*. *Resp. Aug., De Gen. ad litt. 10,3* (CSEL 28,1, 299) 123–124 Aug., *ibid. 4,33* (CSEL 28,1, 132–33)

Contra. Sicut obiectum visus est lux, sic obiectum voluntatis per se est bonum. Ergo sicut tenebram, scilicet lucis privationem, videre non possumus, sic nec ¹³⁰ malum, quod est boni privatio, velle possumus.

Solutio. In hoc quod dico ‘male vivere’ duo intellige, scilicet deformitatem, quae privatio est – et ideo illud velle non possumus – et voluptatem, quam inordinate volumus – et haec non est privatio nec malum, sed bonum nunc.

^{2.3} INSPIRAVIT IN FACIEM EIUS SPIRACULUM VITAE, *Gen. 2*. Glossa ¹³⁵ Magistri hic est: ID EST IN CORPORE. Et ponitur pars pro toto ratione quam subdit Magister: ID EST ANIMAM IN CORPORE CREAVIT. Dicitur anima ‘spiraculum’, quia inspirando et respirando vivificat, quia sine his non vivit homo.

Vel profundius: “anima secundum intelligentiam est aspectus rectus in se reflexus. Et vita secundum quosdam est spiritus reciprocus. Quare et ipse vitalis totius animae motus est quaedam de se spiritalis egressio et in se reciproca reversio; et est ista perfecta circulatio in ipso spiritu incorporeo simul tempore. Et quia substantia animae unita est corpori in unitate personae, corpus humanum necessario sequitur ipsam animam pro modo et possibilitate sua in motibus naturalibus. Ex reciprocatione igitur spiritalis motus animae in se sequitur motus ¹⁴⁰ cordis, qui in se reciprocatur. Movetur enim cor continue per dilatationem et constrictionem, imitans, ut potest, per dilatationem corporalem extensionem virtutis animae vitalis, et per constrictionem corporalem reciprocationem spiritalem. Et sequitur ex motu cordis naturaliter motus inspirationis et respirationis. Quia igitur anima secundum id totum quod est vita est quaedam sui de se spiratio in se ¹⁴⁵ reflexa, movens conproportionaliter corpus cui unitur, non immerito dicitur ipsa spiraculum.”

^{2.3} SENSIBUS, id est organis sensuum, AD INTUENDA SUPERIORA. Sed cum facies omnibus sensibus sit ornata, quid est quod tantum tangit Magister sensum visus? Hoc enim tantum sensu intuemur superiora. Sed forte ideo hunc praecipue ¹⁵⁵ nominavit, quia situ est supremus.

Vel melius: quia suum sensibile per se, scilicet lux, est quodammodo sensibile omnium sensuum; lux enim pura est obiectum visus. Et ipsa incorporata subtilissimo aeris est sonus obiectum, scilicet auditus. Et incorporata aeri grosso et fumoso odor est. Et incorporata aquae sapor. Et incorporata terrae tangibile. Ideo etiam utimur hoc verbo ‘videre’ in omni sensu, ut loquentes dicamus auditori ‘videsne’? Per visum ergo hic omnis sensus intelligitur.

---

¹²⁹ per se] *om. O* ¹³⁴ nunc] *om. P* ¹³⁵ inspiravit] spiravit *P* || *Gen. 2*] *om. OP*; *transp. ante* inspiravit *P* ¹³⁶ hic ... et] hoc est quod in corpore *P* ¹⁴⁸ vitalis] *brutalis P*; vel vitalis *add. interlin. P* ¹⁵⁰ est²] *om. C*; *interlin. O* ¹⁵⁹ aeris] *aeri CP* ¹⁶¹ ideo] item *B* ¹⁶² omnis ... intelligitur] omnes sensus intelliguntur *C*

¹³⁵ *Gen. 2,7* ^{139–152} Rob. Gross., *Hes. 10.2.7–8* (ed. Dales-Gieben, 293)

Hanc autem rationem Magister habet ab Augustino *Super Genesim ad litteram*. Dicit enim Augustinus quia “pars cerebri anterior, unde sensus omnes distribuuntur, ad frontem collocata est, atque in facie sunt ipsa organa sentiendi, excepto tangendi sensu, qui per totum corpus diffunditur; qui tamen ab eadem parte anteriori ostenditur habere viam suam, quae retrosum per verticem atque cervicem ad medullam spinae deducitur, unde habet sensum in tangendo. Ideo scriptum arbitror, quod ‘in faciem Deus’ sufflaverit.”¹⁶⁸

Ex hac ergo ratione patet quod ideo dicitur ‘sufflasse’, id est dedisse animam faciei, quia ipsa exserit actiones suas exteriore praecipue per faciem. Immo ut et superaddam: non tantum actiones, immo et passiones et affectiones suas maxime per faciem exserit.

Unde et facies ‘vultus’ dicitur, quia voluntatem indicat. Unde et II Macch. 3: “Facies et color immutatus declarabat internum animi dolorem”; Esdrae 2: “Quare vultus tuus tristis est, cum te aegrotum non videam? Et non est hoc frustra, sed malum nescio quod in corde tuo est”; Gen. 4: “Cur tristior est hodie solito facies vestra?” Ecce tristitiam dicit faciei, cum non sit nisi mentis; Eccli. 13: “Cor hominis immutat faciem illius, sive in bono sive in malo.”¹⁶⁹

¹⁸⁰ 2.5 DICENDUM ETIAM ANIMAM NON SIC CREATAM etc. Unde Augustinus *Super Genesim ad litteram* lib. 7: “Fatebimur etiam non in eo rerum genere animam primitus creatam, ut esset praescia futuri operis sui vel iusti vel iniqui. Nimis quippe incredibile est eam potuisse propria voluntate inclinari ad corporis vitam, si se ita in quibusdam peccaturam esse praesciret, ut iusto supplicio perpetuo puniretur.”¹⁷⁰

Sed cum naturaliter habeat ad corpus inclinationem: si aeternaliter careret corpore, aeternaliter careret suo appetibili. Igitur aeternaliter esset misera, si non intraret corpus. Sed nonne magis eligendum miserum esse illa miseria quae potest deleri quam quae non potest? Quid etiam impediat animam Adae praescivisse, ¹⁹⁰ antequam intrasset corpus, et lapsum et reparationem et tamen affectasse intrare corpus? Videtur enim quod, etiam si scivisset lapsum et reparationem, libentius eligeret intrare corpus quam aeternaliter carere corpore, ex cuius carentia esset aeternaliter misera; immo etiam libentius quam careret corpore, quamvis posset beata esse sine corpore. Dic ergo quod hoc quod hic dicit Augustinus non dicit assertive.¹⁹¹

---

¹⁶⁸ deducitur] reducitur C   ¹⁶⁹ sufflaverit] sufflavit BC   ¹⁷⁰ sufflasse] deus in faciem add. P, add. marg. O   ¹⁷² suas] om. V   ¹⁷⁵ internum animi] animi nimirum BC
|| dolorem] colorem P   ¹⁸⁸ esse] om. BC   ¹⁹⁰ intrasset] intraret P   ¹⁹³ misera] miser BOR   ¹⁹⁴ Augustinus] hic add. marg. P

^{164–169} Aug., *De Gen. ad litt.* 7.17 (CSEL 28.1, 214)   ¹⁷⁴ Resp. Isidorus, *Etymol.* 11.1.34 (ed. Lindsay)   ^{174–175} II Macch. 3,16   ^{175–177} II Esdrae 2,2   ^{177–178} Gen. 40,7
^{178–179} Eccli. 13,31   ^{180–185} Aug., *De Gen. ad litt.* 7.26 (CSEL 28.1, 224)   ¹⁹⁴ Ibid.

^{2.5} OPERIS FUTURI IUSTI VEL INIUSTI. Si enim praescivisset opus iniustum, iam miseria non careret ante culpam, ut videtur.

3.1 SOLET ETIAM QUAERI UTRUM DEUS, cap. 4.

AN PERFICIENDO etc., id est in fieri, non in factum esse. SICUT NUNC FORMAT IN MATRIS UTERO. Quod Deus fecit et formavit in ventre; *Is. 27*: “Qui formavit eum non parcer ei”; *43*: “Formavi eum, et feci eum”; eodem: “Populum istum formavi mihi”; eodem: “Haec dicit Dominus creans te, Iacob, et formans te, Israel”; *44*: “Haec dicit Dominus, faciens et formans te ab utero”; *49*: “Dicit Dominus, formans me ex utero servum sibi”; *Ier. 1*: “Priusquam te formarem in utero, novi te”; *Gen. 2*: Ipse Adam “formavit de limo terrae” secundum corpus; *Eccle. 11*: “Ignoras quae sit via spiritus, et qua ratione compingantur ossa in ventre praegnantis.”

Sed quomodo hoc ignorares tu vel anima tua, si hoc ipsa fecisset? Ad hoc autem tot induxi testimonia propter quosdam Aristotelicos, qui ponunt animam primo esse in semine, sicut artifex in artificio, et facere membra corporis apta et proportionalia suis affectionibus. Unde aestimaverunt naturales ex dispositionibus corporis affectiones naturales animae posse infallibiliter cognoscere. Unde ortum habet physionomia. Et deinde facto corpore dicunt eam iam fieri actum corporis iam organizati. Unde Aristoteles dicit in libro *De animalibus* prius tempore esse animal quam sit equus. Et secundum hoc non Deus format fetus, sed anima; et secundum hoc ipsa anima est in semine creata ante seminis formationem.

Quod negat Origenes, *Ex. 21* super illud: “Si rixati fuerint viri, et percusserit quis mulierem praeganantem, et abortivum quidem fecerit, sed ipsa vixerit, subiacebit damno quantum expetierit maritus mulieris”; Origenes: “Si litigabunt duo viri, et percusserint mulierem praegnanter, et exierit infans nondum formatus, detrimentum patietur quantum dixerit vir mulieris, et dabit pro anima sua. Quod si formatus fuerit, dabit animam pro anima, oculum pro oculo,” etc. Igitur non infunditur anima nisi corpori prius organizato. Unde Augustinus libro *De definitionibus rectae fidei*, cap. 13: “Dei iudicio semen coagulatur in vulva et compingitur atque formatur, ac formato iam corpore animam creari et infundi dicimus, ut vivat in utero homo anima constans et corpore.”

---

197 culpam] culpa V   200 quod] quia O || fecit] facit OP; corr. ex fecit O ||
formavit] format O; format P   209 tot] om. R   214–215 tempore] est add. interlin. O
219 abortivum] abortum BC || sed] si O   224 corpori] corpore C   227 dicimus]
marg. O; om. RV

200–201 *Is. 27,11*   201 *Is. 43,7*   201–202 *Is. 43,21*   202–203 *Is. 43,1*   203 *Is. 44,2*
203–204 *Is. 49,5*   204–205 *Ier. 1,5*   205 *Gen. 2,7*   206–207 *Eccle. 11,5*   214–215
Resp. Arist., *De gen. an. 2,3* (736b 1–5)   218–223 Orig., *In Ex. homiliae*, hom. 9.1 (PG 12,
369); ex *Glossa ordin. in h.l.* (ed. princeps, 1:156a)   218–220 *Ex. 21,22*   224–227 Gen-
nadius, *De eccl. dogm.*, cap. 14 (PL 42, 1216)

Nisi forte velis ponere diversas substantias esse in homine: animam sensibilem et rationalem. Cui tamen contradicit Augustinus. Si enim sunt diversae substantiae, posset anima sensibilis inesse semini ante infusionem animae rationalis. Et ipsa esse primo in semine, sicut artifex in artificio et deinde sicut actus corporis iam organizati. Et proles nondum habens nisi brutalem animam redimi potest pecunia, sicut brutum; eo tamen carius, quia potentiam habuit ut esset plus quam brutum.

Ad auctoritates vero supra positas dici potest quod Deus sic dicitur formare fetum in ventre, sicut dicitur etiam nunc producere segetes de terra. In omni enim actione est ipse causa primaria. Et ideo plus influit et verius dicitur agere quamlibet actionem quam quilibet agens secundarius.

Sed contra hoc est Augustinus, qui ponit quod sensibilis et rationalis sunt una substantia in homine; Augustinus in libro *De definitionibus rectae fidei*, cap. 14: “Neque duas animas in uno homine esse dicimus, sicut Iacobus et alii quidam Syrorum scribunt, unam animam qua animatur corpus, et immixta sit sanguini, et alteram spiritualem quae rationem ministret; sed dicimus unam esse eandemque animam in homine, quae et corpus vivificat sua societate, et semet ipsam sua ratione disponit.”

3.2 UNDE, id est super quo. QUAM potentiam NON ALLIGAVIT, ut naturae esset subiecta, sed e contrario. ET VIRGA etc., Ex. 4 et 7. NEC TALIA CONTRA NATURAM FIUNT. Materia enim ‘natura’ dicitur. Quia igitur in materia sunt rationes seminales, possibiles quidem respectu huiusmodi mirabilium, non est contra naturam. Sed quia harum rationem seminalium potentiae ab inferiori agente, sed tantum a Deo educi in actum non possunt, ideo si quomodo contra naturam fieri deberet dici huiusmodi, hoc erit contra naturam agentium inferiorum. In nullis enim agentibus inferioribus sunt rationes causales potentes tales rationes seminales educere in actum.

Et similiter potest esse quod multarum rerum rationes causales sint in mente divina, quibus non respondent rationes seminales in materia. Sed materia est respectu talium formarum in potentia passiva. Quia tamen ipsa est natura et in potentia passiva saltem respectu talium, non fiunt cum talia fiunt contra naturam, licet non fiant per naturam.

235 sic] sicut OR 239 sunt] est R 243 rationem] rationi OP 250–251 inferiori agente] inferioribus agentibus BC 252 deberet] debet C; deberent V 253 nullis] illis R 255 similiter] sic B; corr. ex sic O || sint] sunt P

229 Resp. ibid. 236–238 Resp. *Liber de causis*, prop. 1 (ed. Pattin, 46): “Omnis causa prima plus est influens super causatum suum quam causa universalis secunda.” 240–245 Genadius, *De eccl. dogm.*, cap. 15 (PL 42, 1216) 247 Ex. 4,4 || Ex. 7,10–11

^{3.2} NISI NOBIS, id est nisi sicut appareat nobis. DEO AUTEM, licet non nobis, ²⁶⁰ NATURA EST, id est secundum naturam vel iuxta, non contra. ILLUD, id est tale insolitum. SED NON IBI, id est in potentia condicione rerum. UT SIC FIERET homo in virili aetate, sicut nunc est necesse secundum naturam, ut non fiat in virili aetate. HOC ENIM, scilicet ut homo fieret in virili aetate. CUIUS VOLUNTAS NECESSITAS EST: de hoc in primo libro, ubi dictum est de voluntate Dei, potest ²⁶⁵ dici NECESSITAS, id est inevitabilitas, sicut mors dicitur ‘necessaria’.

Vel sic potest intelligi: quorundam principium et causa est sola voluntas Dei; quorundam autem est principium et causa non tantum voluntas divina, sed ipsa cum aliquibus aliis, utpote natura et libero arbitrio, quae sic instituit Deus, ut illa quorum Deus cum his est causa possent fieri et non fieri. Eorum igitur quae sunt a sola Dei voluntate, ut scilicet quod homo in virili fieret aetate, voluntas Dei est necessitas, id est sufficiens principium. Sufficiens enim principium ‘necessitatem’ vocamus. Igitur eius voluntas necessitas est, sed non omnibus, sed eis tantum quorum ipsa voluntas tantum est causa.

^{3.2} HOC TAMEN NECESSARIO FUTURUM EST. Sed omnia futura vult et ²⁷⁵ praescit. Ergo omnia futura evenient de necessitate.

Solutio. Dici potest quod li ‘necessario’ dicit necessitatem non consequentis, sed consequentiae, ut sit sensus. Haec consequentia est necessaria: si vult, erit.

Vel potest intelligi sic: NECESSARIO FUTURUM EST, id est erit aeternaliter omne quod a sola eius voluntate est, cuius simile non aliunde esse potest. Sic ²⁸⁰ anima rationalis durat aeternaliter, et caelum et huiusmodi. Et hoc est quod dicitur *Eccle.* 3: “Quod omnia opera quae fecit Deus perseverent in aeternum.”

^{3.2} FUTURA SUNT, id est possunt fore, SED IN PRAESCENTIA DEI FUTURA NON SUNT, verbi gratia: granum hoc quod commeditur potuit ex se procreare secundum naturam multa grana, cum tamen nulla procreet. Et secundum naturam debuit Ezechias mori (*Is.* 38), cum tamen 15 annis supervixerit. SI AUTEM IBI, id est in praesentia Dei, ALITER SUNT FUTURA quam evenient secundum causas inferiores. POTIUS etc. quam secundum causas inferiores SICUT IBI SUNT, id est in praesentia Dei. ILLE, Deus. QUIA NON ERAT IN RERUM CAUSIS. Hoc possumus intelligere duplice, scilicet vel quod in ²⁸⁵ materia fuerint rationes seminales, ut ita fieret homo; sed rationes causales, quibus haec potentia educeretur in actum, in solo Deo fuerunt. Et ita non erat in creaturis, sed in Deo tantum, ut ita fieret homo. Vel quod nec rationes seminales fuerint in materia, ut sic fieret homo, sed tantum potentia passiva, quam solus Deus induxit in actum sine rationibus seminalibus. Quod est solius Dei. ²⁹⁰

---

270 possent] posset BC   282 quod] quid BC || Deus] altissimus V

265 Resp. Petr. Lomb., 1 *Sent.* 46.3.5 (ed. Grottaferrata, 1:315) et passim   282 *Eccle.* 3,14
286 *Is.* 38,1–6

^{3.2} SED SECUNDUM SUPERIORES causas, quae non sunt multae secundum rem sed secundum nomen: potentia, sapientia, et voluntas. CONTRA NATURAM, non sine natura.

⁴ HOMINEM AUTEM etc., cap. 5.

³⁰⁰ ET POSUIT IN PARADISUM VOLUPTATIS. De paradiſo terrestri merito hic duo quaeruntur: de situ loci et dispositionibus eius. De contentis enim et custodia posterius dicemus.

[DE SITU LOCI PARADISI]

Circa situm duo sunt quaerenda: cum enim sit locus ille pars quaedam in terra, merito quaeritur quis sit situs eius in suo toto, scilicet in terra; et quis sit situs eius respectu caeli, a quo continetur et ambitur.

De situ autem eius in terra aestimant sacri expositores quod sit in sectione orientali duorum marium, scilicet oceanii, transeuntis per austrum, orientem, septentrionem, occidentem usque iterum in austrum, et Mediterranei maris, trans-euntis per orientem in occidentem usque in orientem, scilicet in angulo orientali quartae habitabilis. Unde Iosephus ait: “Deum ad orientem plantasse paradisum omni germinatione florentem … et in hunc ortum introduxisse Adam et uxorem eius, praecipiens eis plantationum habere sollicitudinem.” Item, Isidorus in libro *Etymologiarum* describit hunc locum sic: “Paradisus est locus in orientis partibus constitutus, cuius nomen ex Graeco in Latinum vertitur ‘hortus’; Hebraice autem dicitur ‘Eden’, quod in nostra lingua ‘deliciae’ interpretatur. Quod utrumque iunctum facit hortum deliciarum; est enim hortum genere ligni pomeriarum arborum consitus.” Sic ergo patet primum, scilicet de situ eius respectu totius terrae, cuius est pars.

Sed de situ eius respectu caeli dicunt aliqui quod dictu est mirabile, scilicet ³²⁰ Magister hic infra in capitulo proximo sequenti in fine, quod attingit in altitudine ‘usque ad lunarem globum’. Et hoc idem sentit Beda, dicens hic locus in oriente positus interiecto oceano et montibus oppositis a regionibus quas incolunt homines secretus et remotissimus est, pertingensque altitudine usque ad lunarem circulum. Unde aquae diluvii illuc minime pervenerunt.

---

³⁰⁷ orientem] orientalem P   ³¹¹ germinatione] germine CP   ^{320–321} altitudine] altitudinem O   ³²³ usque] *om.* R

---

³⁰⁰ Resp. *Gen.* 2,8   ^{310–312} Remote Iosephus, *Antiquitates Iudaicae* 1.1.3 (ed. Blatt, 128); proxime coll. ex Rob. Gross., *Hex.* 11.1.1 (ed. Dales-Gieben, 306)   ^{312–317} Isidorus, *Ety-mol.* 14.3.2 (ed. Lindsay); proxime coll. ex Rob. Gross., *ibid.*   ^{320–321} Cap. 5, n. 4 (ed. Grottaferrata, 1:414)   ^{321–324} Resp. *Glossa ordin.* in *Gen.* 2,8 (ed. princeps, 1:21a); cf. Beda, *In Gen.* 1.2.8 (CCL 118A, 46)

[DE DISPOSITIONIBUS PARADISI]

Ex situ autem eius respectu terrae sequuntur plura de dispositionibus eius. ³²⁵ Secundum enim situm eius iam dictum patet quod paradisus est iuxta aequinoctiale circulum. Ex quo sequitur quod omnes dies artificiales suis noctibus sunt aequales, et est ibi semper aequinoctium. Est enim necesse ut semper sit aequinoctium eis quorum zenith est in aequinoctiali circulo, cuius causa est quod videre possunt utrumque polum. Et ideo eorum horizon est horizon rectus transiens, scilicet per utrumque polum. Circulus autem per utrumque polum transiens omnes aequidistantes aequinoctiali parallelas secat in partes aequales, ita ut arcus super horizonta qui est arcus diei sit aequalis arcui sub horizonte qui est arcus noctis. ³³⁰

Hinc etiam patet quod eis bis est aestas et bis hiems. Aestatem enim dicimus ³³⁵ accessum solis ad zenith caput, hiemem vero recessum, ut totum annum in duo tempora dividamus. Quorum tamen utrumque est duplex, ut sint anni quattuor tempora. Quippe cum sol fuerit in capite Arietis, transbit super zenith paradisi necessario. Et cum tendit a capite Arietis in caput Cancri, tunc recedit a zenith. Et est tunc eis profundissimum hiems sole existente in capite Cancri, ³⁴⁰ quia tunc remotissimus est sol a zenith, sicut nunc est remotissimus a nobis, cum est in capite Capricorni, scilicet ante Natale. Deinde cum a capite Cancri tendit in caput Librae, accedit iterum ad zenith, et est aestas profundissima, cum fuerit sol in capite Librae. Et cum a capite Librae transit in caput Capricorni, iterum recedit sol a zenith eorum. Et est profundissimum hiems, cum fuerit in ³⁴⁵ capite Capricorni. Et tunc usque ad caput Arietis iterum fit aestas, quia accessus solis ad zenith. Et quia in aestate fructificant arbores, necesse est arbores ad minus ibi bis in anno fructificare. Et ita etiam patet quod illud quod est nobis profundissimum aestatis, scilicet summa appropinquatio solis ad zenith nostrum, est eis profundissimum hiems, id est summa remotio solis a zenith eorum. Item, ³⁵⁰ quod est profundissimum hiems nobis, scilicet cum sol est in capite Capricorni, illud etiam est profundissimum hiemis eis.

Hic autem merito tria quaerantur: primo, quomodo iste locus possit esse temperatissimus; et secundo, quomodo possit usque ad globum lunae pertingere; et tertio, an sit aliquis locus ei par in omnibus. ³⁵⁵

---

³³⁰ possunt] possum C || est horizon] *om. (hom.)* C; *marg.* O ³³³ sub horizonte] *om.* P ³³⁷ sint] sicut O ³⁴⁰ hiems] hiemis OP ³⁴¹ zenith] eorum *add.* P ³⁴³ accedit] ascendit C ³⁵¹ hiems] hiemis OP ³⁵² hiemis] hiems C ³⁵⁴ quomodo] an C

^{335–342} Cf. Albumasar, *Liber introductorii maioris ad scientiam iudiciorum astrorum*, tract. 2, diff. 5; tr. Ioan. Saracen. (ed. Lemay, 5:77–79) ^{342–347} Ibid.

[PRIMA QUAESTIO:

QUOMODO POSSIT ESSE LOCUS PARADISI TEMPERATISSIMUS]

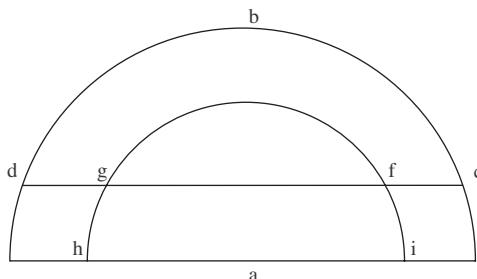
Quod enim iste locus temperatus non sit videtur. Quippe iam patet quod sol transit super zenith eorum bis in anno. Regio autem illa in qua sol semel in anno transit super zenith, utpote quae est sub capite Cancri, tam intemperata est ut fere prae calore aliquo anni tempore, scilicet sole accedente, ad eos sit inhabitabilis, ut forte sunt partes in die maioris. Quanti igitur fervoris erunt loca illa in quibus sol bis in anno transit super zenith? Unde apud ethnicos locus iuxta aequinoctialem, ubi posuimus esse paradisum, vocatur ‘torrida zona’, et dicitur ab eis inhabitabilis propter fervorem.

[SECUNDA QUAESTIO:

QUOMODO POSSIT USQUE AD GLOBUM LUNAE PERTINGERE]

De secundo videtur quod esse non possit. Multa enim hoc posito sequentur inconvenientia.

- ³⁶⁵ 1. Unum est quod tunc semper omni anni tempore esset dies inaequalis nocti ibi, et ita ut minus esset de die quam de nocte, ut vides in hac figura:

Sit enim *h.i* terra, cuius centrum *a*; sit etiam *d.b.c* circulus solis, et sit *g.f* recta planities paradisi, contingens vel secans concavum sphaerae lunae in punctis *g.f*.
³⁷⁰ Et protrahatur *g.f* ex utraque parte in continuum et directum usque ad circulum solis. Et ubi secaverit, sint *d* et *c*. His ita positis dies erit in *g.f* tantum dum sol est in parte sui circuli *d.b.c*, quae est multo minus medietate circuli. Igitur portio diei erit multo minor portione noctis.

Quod si velis scire quanto semper nox diem excederet, si ita esset, oportet scire quantus sit semidiameter sphaerae solis. Et est per gradus 60 gradus. Semidiameter vero sphaerae lunae est secundum gradus tres gradus et aliquantulum plus.

³⁵⁹ sit] fit OP   ³⁶⁷ ut² ... figura] om. BCOPR; figura sequens tantummodo in codice V affertur   ³⁶⁸ h.i.] corr. ex hic B   ³⁶⁹ planities] planties B   ³⁷⁰ directum] rectum R
³⁷¹ et c] om. B   ³⁷² minus] minor P

Igitur semidiametro sphaerae lunae respondet ex una parte de arcu in sphaera solis plus tribus gradibus, et tantundem ex parte altera. Igitur arcus noctis excedet arcum diei plus 6 gradibus, quae sunt fere dimidia hora, quia 15 gradus exiguntur ad unam horam.

380

2. Item, ex hoc sequeretur quod quanto locus est occidenti vicinior, tanto citius esset ibi dies; et quanto orienti vicinior, tanto tardius esset ibi dies. Quippe distantiam inter terram et lunam, id est superficiem terrae et proximam superficiem sphaerae lunae, est per miliaria 187,256; et per dietas, si quolibet die ascenderetur per 20 miliaria, veniretur a superficie terrae ad proximum sphaerae lunae in annis 25, et mensibus novem et quattuor diebus, et ad quintam dietam supersunt sex miliaria. Sed inter orientem et occidentem non sunt nisi miliaria 10,200; et per consequens si quolibet die transires 20 miliaria ab oriente in occidentem, venires in anno uno et quinque mensibus et sex diebus. Igitur si paradisus erigitur usque ad sphaeram lunae, facit umbram sole exsistente in oriente et in capite Arietis vel Librae, quae umbra necessario extenditur usque in occidentem et ulterius. Igitur ascende sole curtabitur umbra, et fiet primo lux solis occidentalibus et ultimo orientalibus, scilicet partibus terrae paradiso vicinioribus. Quod esse falsum est manifestum.

385

3. Item, in Olympo monte, qui tamen est inferior sphaera lunae, non vivitur propter puritatem aeris. In aere enim crasso vivimus et nos et animalia. Unde ascendentes montem illum spongias aquosas ferunt ad nares, sicut nec pisces sine aqua viverent in aere, qui est aqua subtilior. Quanto magis in subtilissimo aeris non viveretur ab hominibus et animalibus, immo in sphaera ignis, quae est lunae propinquissima, si est aliqua sphaera ignis praeter ipsum caelum? Adhuc autem Adam in paradyso animalis erat et ideo crasso aere indigebat.

390

4. Item, ex hoc sequeretur quod ille locus esset summe sterilis prae aliis locis sic: novimus quod terra inter omnia elementa est fecundissima. Et dico terram sphaeram aquae et terrae. Sunt enim quasi una sphaera, cum concavitates terrae tantum ab aqua occupentur. Cuius causa est haec: quod omnis fecunditas vel procreatio terraenascientium et animalium est causata a luce corporis caeli cum suis luminaribus. Novimus autem quod radius perpendicularis est virtuosissima. Et quanto ei proximior, tanto virtuosior. Igitur locus in quo plures radii perpendicularares convenienter erit magis habens de virtute luminis caeli. Sed inter omnes punctos infra sphaeram caeli centrum caeli locus est ad quem plures convenienter radii perpendicularares, quia a quolibet punto caeli una est perpendicularis ad centrum. Ad quemlibet vero alium punctum non possunt esse nisi quattuor perpendicularares ad plus, vel paucae – respective dico – super punctum ad lineam aliquam transeuntem illud punctum. Igitur supra modum immo audeo dicere in-

400

405

410

378 excedet] excedit BCP   379 arcum] arcus P || quae] qualis P   389 in] om. CP
395 inferior] quam add. R   413 paucae] vel paucissimae add. interlin. C; paucissimae P
414–416 igitur ... alio] om. P

415 finities maior virtus caeli est in centro eius, quod est medius punctus terrae quam in quolibet alio. Quippe ad quemlibet alium punctum non veniunt nisi duae vel tres vel paucae perpendiculares; ad illum vero infinitae, quia a quolibet puncto caeli unus. Igitur cum centrum caeli sit abundantissimus virtute caelesti, pars de superficie terrae ei propinquior erit fertilior. Ideo valles sunt fertiliores montibus
 420 naturaliter. Unde *Ps.*: “Valles abundabunt frumento.” Igitur si ponas paradisum maxime a centro terrae remotum, scilicet usque ad globum lunae, consequitur ut illa pars terrae prae ceteris omnibus terris sit minime fertilis. Quod credo omnibus est inconveniens. Alioquin non diceretur ‘hortus deliciarum’.

Idem etiam quod iam dixi est causa quare caelum tam amplum est et terra
 425 tam modica, ut respectu eius non sit nisi punctus, ut terra tam ferox esset prae abundantia virtutis caelestis in ea, tamen sufficiens ad capiendum homines et ei necessaria. Sed insuper certe si aliqua pars terrae pertingeret usque ad globum lunae, iam tota terra respectu caeli non esset punctus.

5. Item, si tota terra perforaretur diametaliter, et lapis unius cubiti descenderet per foramen, descenderet quidem usquequo medium lapidis, esset ex parte una centri caeli et alia pars eius ex parte altera. Eadem ratione si paradisus, scilicet illa pars terrae, elevaretur ad globum lunae, necesse esset terram ex omni parte ad minus in duabus partibus diametaliter oppositis habere consimiles elevationes, ad hoc ut centrum terrae esset centrum caeli. Et tunc pateret manifeste quod terra
 430 respectu caeli non esset punctus, sicut nec sphaera lunae. Igitur aut paradisus non tantum elevatur aut centrum terrae non est centrum caeli. Immo si tantum elevaretur super alias partes terrae, necessario non maneret in tanta elevatione,
 435 sed suo pondere recederet a caelo et accederet centro.

Quod si dicas quod non tantum elevatur paradisus, ut dicit Beda et hic Magister, tamen probabile est ut super alias partes elevetur, sicut status quem
 440 habuit in paradyso est super statum in hoc mundo. Et sicut status in caelo est supremus, sic et locus et inferni infimus. Igitur consequetur quod dies inaequalis nocti in paradyso, licet non tantum ut prius. Et similiter de aliis oppositionibus iam dictis, scilicet quod ille locus erit minus fertilis. Et quod non staret in illa
 445 eminentia quantumcumque modica super alias partes terrae.

Ex hoc etiam videtur sequi quod musca minimo pede suo totam terram moveat, cum super terram descenderit. Et enim medietas terrae illa, in qua figit pedem, iam aliquid plus ponderis habet quam prius. Igitur accedit centro proximus in

---

418 abundantissimus] abundantissimum CP 422 quod] marg. O; ut add. P 424 idem]
 id COPR 426 ei] eis R 430 usquequo] usquaque BCV || lapis C
 434 et] quod add. B 435 non] om. B 441 sicut] om. V 442 consequetur] con-
 sequitur P || dies] sit add. marg. P 444 quod¹] om. P 445 quantumcumque]
 quamcumque B; quacumque C 446 minimo] uno P; vel minimo add. marg. P 447 de-
 scenderit] descendit BCOR 448 accedit] accedit V

---

420 *Ps.* 64,14 439 Resp. Beda, *In Gen.* 1.2.8 (CCL 118A, 46)

aliquo, licet in insensibili. Nec huic medietati alia medietas resistit. Quippe virtus inclinativa deorsum, scilicet ad centrum, est maior in hac medietate addito ⁴⁵⁰ pondere pedis muscae quam alterius. Et sic pede suo minima musca potest facere terraemotum generalem, quia removet centrum terrae a centro caeli. Et ita continue terra movetur continuo motu animalium in terra. Et tunc non est supremum turris caelo vicinior vel altior quam prius terra plana prius in loco turris.

Contra. *Eccle.* 1: “Terra autem in aeternum stat”; et *Ps.*: “Etenim firmavit ⁴⁵⁵ orbem terrae, qui non commovebitur.” Et etiam: Fundavit “terram super stabilitatem suam, non inclinabitur in saeculum saeculi.” Vere *I Cor.* 1: “Quae stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes.” Quid enim stultius in mundo quam pulicem pede unico totam molem terrae posse movere? Prius scivisti terram immobilem esse. Nunc haesitas. Factus es ergo stultior quam prius et magis ⁴⁶⁰ ignorans. Sed doctorum non est stultiorem reddere auditorem. Sed certe multum profecissemus et accessissemus ad sapientiam, si nos stultos reputaretis; *I Cor.* 3: “Si quis inter vos vult sapiens esse, stultus fiat ut sit sapiens.”

[TERTIA QUAESTIO:
UTRUM SIT ALIQUIS LOCUS PARADISO PAR]

De tertio videtur quod non tantum erit unicus paradisus, sed duplex. Quippe naturaliter quaecumque accidentunt de die et nocte et aliis in angulo quartae orientali, ⁴⁶⁵ eadem similiter accidentunt in angulo quartae occidentali.

[SOLUTIO AD PRIMAM QUAESTIONEM]

Solutio ad primum. Dicendum quod quanto locus fuerit a centro elevior, tanto in eo est aer subtilior, ut patet per hoc quod dictum est de Olympo monte. Quanto vero aer est subtilior, tanto minus in eo incorporatur calor. Unde propter subtilitatem caeli maximam ibi omnino calor non est. Igitur quanto locus fuerit ⁴⁷⁰ altior, tanto minus in eo retinetur calor stellarum. Haec est una causa quare calidius est in valle quam in monte. Aestimemus igitur locum dictum paradisi temperatissimum. Cum enim habeat unam causam caloris, scilicet transitum solis super zenith bis in anno, et aliam frigoris propter aeris subtilitatem eo quod sit locus elevatus, credendum est sapientissimum Artificem has duas causas sic ⁴⁷⁵ proportionasse, scilicet elevationem loci ad transitum solis super zenith, ut esset locus temperatissimus. Hinc etiam iam patet necessitas qua ponitur locus iste multo elevior ceteris terrae partibus.

---

454 vel altior] *om. P* || prius²] *om. O* 458 quid] qui BO; corr. ex qui C 459 molem] molam O 465 quaecumque] quicumque O 472 calidius] calidior C; corr. ex calidior R || dictum] unum C; corr. ex donum B

455 *Eccle.* 1,4 455–456 *Ps.* 92,1 456–457 *Ps.* 103,5 457–458 *I Cor.* 1,27 462–463 *I Cor.* 3,18

[SOLUTIO AD SECUNDAM QUAESTIONEM]

Ad secundum dico, ut nunc in Deo, non aestimo ad litteram ‘usque ad lunarem globum’ paradisum ascendere. Sed hoc potius dictum hyperbolice, ut scilicet magna eius altitudo et inconsueta in aliis partibus terrae denotaretur.

Ad primam ergo obiectionem et secundam non oportet respondere.

Ad tertiam rationem dic quod homo ante peccatum subtiliori contentus erat aere quam nunc, sicut nunc homines subtiliori contenti sunt elemento quam pisces.

Ad quartum iam patet: quia sua elevatio respectu caeli est insensibilis, non debet sensibiliter fertilitas eius minor esse quam aliarum partium terrae. Quantum vero ad vicinitatem solis et projectionem radiorum solarium perpendicularium super locum illum, excedit omnia alia loca fertilitate, cum sol praecipue inter corpora caelestia sit causa generationis. Sunt et ceterae condiciones particulares quas non novimus secundum quod ordinavit Deus quare illius loci fertilitas alias terras multo excedit.

Ad quintum potest esse quod quantum de pondere habet illa terra elevata, tantundem sumitur de locis ei propinquis. Et circumponitur oppositae parti terrae, ita ut sint valles circa paradisum mirae profunditatis, et tanto paradisus appetet elevatior. Vel melius: terra immobilis perseverat potius supportante Dei voluntate quam centro mundi, alioquin pede muscae fieret terraemotus forsitan, ut dictum est. Unde Ambrosius in *Hexaemeron*, dicens “‘suspendit terram in nihilo,’ ut supra instabile atque inane stabilis perseveret. ... Voluntate Dei stabilis manet et stat in saeculum ... et voluntate Dei movetur et mutat. Haec fidei simplicitas omnibus argumentis antecellit.”

[SOLUTIO AD TERTIAM QUAESTIONEM]

Ad ultimum dicendum quod licet ille alias locus, scilicet occidentalis, in multis paradiiso assimuletur, tamen dicta elevatione paradisi caret. Et ideo caret illis optimis concomitantibus.

Ex dictis patet quod nullae tempestates ibi sunt possibles. Quia si vertex Olympi locum aeris in quo generantur venti et pluviae et huiusmodi excedit, quanto magis haec vitabit huiusmodi loci eminentia? Unde Isidorus: “Non ibi

480 hyperbolice] parabolice R 482–483 ergo ... tertiam] om. BRV 482 ergo] eius C
 || respondere] redire O 486 quartum] tertium BRV; corr. ex tertium C 490 particulares] perpendiculares B 493 quintum] quartum BRV; quartum corr. ex 5 C 495 ut]
 quod V 500 mutat] nutat corr. ex mutat P 501 antecellit] ex hoc patet responsio ad hoc
 quod quaerebatur de pondere pedis muscae add. P, add. marg. m. post. C 507 huiusmodi]
 huius BCPR

498–501 Ambr., *Hex.* 1.6.22 (CSEL 32.1, 18–20) 498 *Job* 26,7 507–508 Isidorus,
Etymol. 14.3 (ed. Lindsay)

frigus, non aestus, sed perpetua erat temperies.” Avicenna, lib. 3: Omnes dispositiones morantium in linea aequinoctiali sunt dispositiones nobiles similes.

4 QUOD IDEO FACTUM DICITUR, scilicet quod factus est extra paradisum. ⁵¹⁰

[QUARE HOMO EXTRA PARADISUM FACTUS SIT]

1. QUIA NON ERAT IN EO PERMANSURUS, et hac ratione neque de hac terra fieret nec in ea, quia non erat in ea permansurus, sed vel in inferno vel in caelo; *Eccle.* 11: “Si ceciderit lignum ad austrum aut ad aquilonem, in quocumque loco ceciderit, ibi erit.”

2. Item, hac ratione nec angeli cadentes facti fuissent in empyreо. ⁵¹⁵

Solutio ad primum. Ideo non fecit eum in paradiſo, quia scivit eum modico ibi tempore permansurum, sed fecit eum in hoc mundo, ubi scivit eum diutius moraturum.

Ad secundum. Prius natura fuit caelum empyreum quam aliquis alius locus. Et angeli illi caelo erant coaevi. Ergo necesse erat eos in empyreо creari propter parentiam alterius loci. Et etiam aliud est de homine, qui totaliter casurus fuit; aliter de angelo, qui pro parte. Vel non est simile. Cum enim angelus totus sit spiritus, non est de natura locabili et corporali. Caelum autem est locus corporeus. Sed homo corporeus est.

Unde dici potest quod de terra extra paradiſum, scilicet agri Damasceni, factus ⁵²⁵ est homo a Deo parcente ei in hoc. Novit enim Deus insitam homini naturalem affectionem ad originem suam, scilicet ad locum de quo est, sicut ad patrem et matrem ex quibus est, quia ut dicit Porphyrius: “Locus est principium generationis uniuscuiusque quemadmodum et pater.” Si igitur hominem de limo paradiſi fecisset, semper naturalem haberet ad illum locum affectionem, sicut ad patriam. ⁵³⁰ Unde ethnicus: “Nescio qua natale solum dulcedine cunctos dicit; et immemores non sinit esse sui.” Praesciens igitur lapsum hominis, non fecit eum de terra paradiſi ad quam numquam redditurus erat, ne illa naturali inclinatione locum quem numquam recepturus erat semper desideraret, et esset haec desiderati parentia augmentum miseriarum praesentium. ⁵³⁵

4 SED GRATIAE HOC, scilicet esse in paradiſo.

---

⁵¹¹ hac²] *marg.* O; *om.* V   ⁵²¹ fuit] erat P   ⁵²⁶ ei] homini P; ipsi homini V   ⁵³⁰ locum] inclinationem vel *add.* C   ⁵³¹ unde] *om.* P   ⁵³² sinit] *corr. ex* sunt B; sunt R   ⁵³³ redditurus] reducturus C

---

^{508–509} Locum non inveni   ^{513–514} *Eccle.* 11,3   ^{528–529} Porphyrius, *Isagoge* (tr. Boethii), cap. De genere (ed. Minio-Paluello, Arist. Lat. 1,6,6)   ^{531–532} Ovidius, *Epistolae ex Ponto* 1,3,35–36 (LCL 151, 282)

5.1 PARADISUS iste LOCALIS ET CORPORALIS, id est locus corporalis et corporum.

5.2 TRES ENIM GENERALES SENTENTIAE, cap. 6.

540 ALIA EORUM QUI SPIRITUALITER TANTUM. Hoc dupliciter intelligi potest: SPIRITUALITER, id est paradisum illum qui est locus spirituum, scilicet caelum. Est enim paradisus terrestris et paradisus caelestis.

Vel SPIRITUALITER, id est figurative, ut scilicet paradisus et quidquid de eo dicitur in *Gen. 2* non intelligatur ad litteram de loco aliquo, sed typice de ecclesia, ita ut nullus subsit sensus litteralis. Et hoc magis videtur dicere quam primum.

Sed merito quaeritur quomodo dici possit caelum spiritualis ‘paradisus’, cum ad litteram sit locus corporeus corporum glorificatorum et plenus corpore caeli, sicut hic locus est plenus aere.

550 Solutio. Corpus caeli et locus ille et corpora glorificata ‘spiritualia’ dicuntur, non quia sint spiritus, sed quia sunt corpora spiritualia, scilicet spiritui simillima.

5.3 QUI AB ILLO PRINCIPIO, id est cito post illud principium, scilicet tertio die. PLANTATUS ACCIPI POTEST, et quod dicitur *Gen. 2*: “Plantaverat” etc., per recapitulationem dictum intelligi potest. Vel melius, secundum Augustinum: **555 Cum dicitur tertio die “germinet terra,” tunc collatae sunt terrae rationes seminales omnium terraenascientium**. Cum dicitur *Gen. 2*: “Plantaverat,” intelligitur de eductione rationum seminalium in actum.

5.4 PRAESENTIS ECCLESIAE, id est militantis, VEL FUTURAE, id est triumphantis, TYPUM TENET, quia sicut si non peccasset, de illo paradiso in caelum transferrentur, sic de hac ecclesia militante post peccatum. Et sicut etiam mali fuerunt in illo, sic in ecclesia militante. FUTURAE, propter abundantiam omnium bonorum in utroque loco. Sicut enim paradisus est amoenissimus locus locorum terrestrium, sic empyreum caelorum omnium. SECRETUM, id est separatum.

5.4 ILLUC PERVENERUNT.

565 Contra. *Gen. 7*: “Operti sunt omnes montes excelsi sub universo caelo. Quindecim cubitis altior fuit aqua super montes, quos operuerat.”

Forte caelum hic dicitur interstitium aeris in quo pluviae et grandines generantur, sicut ibi “Volucres caeli et pisces maris.” Supremus autem locus, ad quem elevantur vapores, non distat a terra nisi per 16 stadia, quae sunt duo miliaria et decima ac tertia decimae unius miliarii.

---

544 loco] *om. C* 551 sint] sit BC 552 principio] principium P 554–556 per ... plantaverat] *om. (hom.) C* 559 si] homo add. P 560 transferrentur] transferentur BCR; transferetur V

543–545 Resp. Rob. Gross., *Hes. 11.6.1* (ed. Dales-Gieben, 312) 544 *Gen. 2,8–17* 553 *Gen. 2,8* 554–557 Resp. Aug., *De Gen. ad litt. 2.12* (CSEL 28.1, 50–51); cf. Rob. Gross., *Hes. 4.17.1* (ed. Dales-Gieben, 142) 555 *Gen. 1,11* 556 *Gen. 2,8* 565–566 *Gen. 7, 19–20* 568 *Ps. 8,9*

6.1 IN HOC AUTEM PARADISO, cap. 7.

6.2 ACCEPIT HANC VIM, sibi naturaliter insitam, ut dicunt plures expositores.

Econtra Rabanus dicit de ligno vitae, quia non erat ei hoc in natura, ut ex eius usu subsisteret hominis immortalitas.

Solutio. Dupliciter potest intelligi illud lignum non habere hanc vim naturaliter, scilicet vel quia non habuit hanc vim ex natura communi lignorum. Et hoc verum est. Et hoc intendebat Rabanus. Habuit tamen eam naturaliter, id est simul sibi cum sua natura collatam. Et sic intellige alios expositores. “Nec mirum si inspiratione salubritatis occulta huiusmodi vim haberet arbor illa corporalis, cum huius usitati panis una collyrida Eliam prophetam ab indigentia famis die-⁵⁷⁵ rum 40 spatio custodivit. Et sicut ait Augustinus: ‘Non dubitandum est credere per alicuius arboris cibum cuiusdam altioris significationis gratia homini Deum praestitisse, ne corpus eius vel infirmitate vel aetate in deterius mutaretur … qui ipsi cibo humano praestitit tam mirabilem statum, ut in fictilibus vasculis farina et oleum deficientes reficerent, nec deficerent.’”⁵⁸⁰

6.2 STABILI, contra instabilitatem quam nunc habet, de qua *Job* 13: “Numquam in eodem statu permanet.” SANITATE, contra infirmitatem; *Sap.* 9: “Homo infirmus.” PERPETUA, contra tempus breve, ibidem exigui temporis; *Job* 14: “Breves dies hominis sunt.” AETATIS IMBECILLITATE, id est senio. IN OCCASUM, id est mortem.⁵⁸⁵

7.1 LIGNUM AUTEM SCIENTIAE, cap. 8.

7.1 SED DE RE, scilicet de sensu boni et mali; COGNOVIT ENIM HOMO, PRIUSQUAM TANGERET HOC Lignum, BONUM ET MALUM. Nota quod multipliciter est cognitio. Eodem enim quo res est bona est, scilicet per suam formam substantialem. Cum igitur illa forma recepta fuerit ab intellectu, potest intellectus convertere se supra eam considerando eam, ut est essentia rei absolutae. Et haec est cognitio scientifica, scilicet cognitio veritatis, de qua nihil hic. Vel considerando eam, ut est sui communicativa. Et hoc est ut est bona; et haec cognitio amor. Similiter cognitio mali est odium. Sed potest esse amor vel cognitio boni absentis, et tunc est scientia prudentiae. Vel praesentis, et sic est cognitio experientiae. Similiter mali absentis cognitio est prudentiae, praesentis experientiae.⁵⁹⁵

7.2 NEC CONTRA PRAECEPTUM per inobedientiam. QUIA HOC EX EIUS TACTU, quemadmodum si vocaretur aliqua arbor ‘arbor saturitatis’, quod in-

573 ex] om. P 582 altioris] arboris R 585 deficerent] deficeret OPRV 596 essentia] absentia C; marg. P 599 sed] vel C 604 quod] quia OP

573–574 Potius Paschasius Radbertus, *De corpore et sanguine Domini* 1.6 (PL 120, 1272); coll. ex Rob. Gross., *Hes.* 11.4.1 (ed. Dales-Gieben, 308) 575–585 Rob. Gross., *ibid.* 580–581 III *Reg.* 19,6–8 581–585 Aug., *De Gen. ad litt.* 8.5 (CSEL 28.1, 239) 584–585 III *Reg.* 17,13–14 586–587 *Job* 14,2 587–588 *Sap.* 9,5 588–589 *Job* 14,5

605 de homines possent saturari; et sicut venenum potest dici cibus scientiae boni et mali; vel cibus sanitatis et infirmitatis, quia si quis eo uteretur, experiretur quid sit inter contractam malam valitudinem et perditam sanitatem. QUAE NON TANGENTI tali tactu, de quo *Tob.* 2: “Non licet nobis aut edere de furto aut contingere.” EX OBOEDIENTIA PALMAM, *Phil.* 2: “Factus oboediens usque
610 ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et Deus exaltavit illum et donavit illum nomen, quod est super omne nomen”; *Prov.* 21: “Vir oboediens loquetur victoriam.”

---

609 palmam] palma ed. 610–611 propter … est] et cetera usque V

608–609 *Tob.* 2,21 609–611 *Phil.* 2,8–9 611–612 *Prov.* 21,28

DISTINCTIO 18

1.1 IN EODEM QUOQUE PARADISO ... Dist. 18.

1.1 IN EODEM etc. In hoc ergo excellit mulier virum, quod ipsa formata est in paradiso, vir extra. Dicit tamen Iosephus mulierem extra formatam, in paradi-
sum cum viro translatam. ADDUCTA AD EUM ANIMALIA, *Gen.* 2. Quaere
quomodo et ad quid. 5

Quomodo? Haesitat Augustinus: Non enim adduxit, sicut venatores et aucu-
pes, “nec de nube vox iussionis facta est,” quae tantum ad rationales spectat, sed
vel eo nutu quo cuncta creavit vel ministerio angelico. Faciunt enim angeli in eis
phantasias et appetitus, quibus propelluntur quo volunt angeli. Non voluntatis
arbitrio quo carent, sed feruntur consentientes. 10

Ad quid? Ad duo, scilicet ut videret quod in eis simile non haberet, et sic suam
super omnia videns excellentiam, Factorem diligenter nullique contra naturam in-
feriori commisceretur (*Levit.* 18: “Cum omni pecore non coibis nec maculaberis
cum eo”), et etiam ut eis futurus dominus, sicut videret congruere unicuique,
nomen imponeret. 15

1.1 ET FORMAVIT EAM IN MULIEREM. In textu *Genesis* est ‘aedificavit’, id
est ‘aedem fecit’. Corpus enim mulieris est sicut domus puerorum. FORMA-
VIT, non ministerio angelico, sed per se ipsum. Unde Augustinus: “Certissime
dixerim supplementum illud carnis in costae locum ipsiusque feminae corpus et
animam conformatio[n]emque membrorum, omnia viscera, sensus omnes et quid-
quid erat, quo illa creatura homo et femina erat, non nisi in illo opere Dei factum,
quod Deus non per angelos, sed per semet ipsum operatus est.” 20

1.2 ET SUPERBIA DIABOLI CONFUNDERETUR, *Ps.*: “Confundantur super-
bi.” ET HOMINIS HUMILITAS etc., de praerogativa hominis. Duplex est humi-
litas, scilicet naturalis, cuius causa est natura materiae, de qua *Eccli.* 17: “Omnes
homines terra et cinis.” Haec sublimatur, cum ipsa ratione animae ei unitae dici-
25

---

1 dist. 18] cuius divisio patet supra, dist. 16 add. O 4 translatam] nota: Damascenus dicit
quod paradisus erat eius qui ad imaginem dei factus est inhabitatio in qua nullus irrationalium
habitabat add. marg. B 10 arbitrio] argumento C 18 non] in add. C 19 feminae]
semine O 24 hominis²] nota quod add. V

3–4 Resp. Iosephus, *Antiquitates Iudaicae* 1.1.3 (ed. Blatt, 128); proxime coll. ex Rob. Gross.,
Hex. 11.1.1 (ed. Dales-Gieben, 306) 4 *Gen.* 2,19 6–7 Aug., *De Gen. ad litt.* 9.14
(CSEL 28.1, 285) 13–14 *Levit.* 18,23 16–17 Resp. Isidorus, *Etymol.* 15.3.2 (ed. Lindsay)
16 *Gen.* 2,22 18–22 Aug., *De Gen. ad litt.* 9.15 (CSEL 28.1, 288) 23–24 *Ps.* 118,78
25–26 *Eccli.* 17,31

tur ‘imago Dei’. Et est gratuita. Et haec sublimatur non ut fiat imago, sed similitudo. Gratuitua enim faciunt hominem similitudinem Dei, sicut natura-
 lia imaginem, quae gratuita dantur praecipue humilibus; *Iac.* 4: “Humilibus dat
 30 gratiam.”

1.2 DEI SIMILITUDINE etc., scilicet ut sicut Deus est unum principium omnium,
 sic homo unum principium omnium hominum; *Esther* 11: “Humiles exaltati
 sunt”; *Job* 15: “Qui ponit humiles in sublime.” DIABOLUS QUIPPE ALIUD
 etc., quia ut dicit Bernardus: Praevidit malos futuros sine capite. Sicut ergo
 35 Deus praeest bonis, sic maluit ipse malis praeesse quam bene Deo subesse. Vel
 quia suam Deo praeposuit voluntatem, voluit esse aliud principium, non primo
 subiectum.

1.2 UT SUPERBIA EIUS RETUNDERETUR etc. *Prov.* 16: “Melius est humiliari
 cum mitibus (id est, cum homine qui est animal mansuetum natura) quam dividere
 40 spolias cum superbis (daemonibus).” ET PER HOC IMAGO DEI etc. Hanc Dei
 imaginem non habet angelus. Sed attende quod, cum ex duobus constet homo,
 scilicet anima et corpore, et in uno communicet cum angelo, in alio non, in eo sui
 habet hanc imaginem in quo non communicat cum angelis, scilicet in corpore.
 Et sic non tantum homo est imago Dei secundum spiritum rationalem, sed etiam
 45 secundum corpus, sicut dixit Magister supra, dist. 16 in fine.

〔 QUOMODO HOMINES IN UNO CONVENIANT 〕

1.3 OMNES SE QUASI UNUM AMARENT. Nota quod individua hominis duo
 habent in quibus convenient, quae nulla alterius speciei habent individua. Sunt
 enim ex uno, sicut dicitur hic: IDEO ETIAM EX UNO HOMINE OMNES
 ESSE VOLUIT. Sunt et ab uno, sicut similiter hic dicitur: UT DUM COGNO-
 50 SCERENT SE AB UNO ESSE. ‘Ab’ autem dicit circumstantiam efficientis, ‘ex’
 vero materiae. Quia igitur omnium humanorum corporum materia in Adam fuit,
 verum est dicere de singularibus hominibus quod sunt omnes ‘ex uno’. Et haec
 est unitas materiae. Quod in individuis aliarum specierum non est verum. Crea-
 tae enim sunt non unica ovis, ex qua essent ceterae, sed plures; similiter plures
 55 boves, et sic de aliis.

Item, quia principium generationis humanorum corporum fuit Adam – fuit
 enim primus genitor – ideo verum est omnes nos fuisse ab uno. Et haec est uni-

---

27 sublimatur] sublimando B 29 dantur] datur C 32 sic] sicut O 36 praeposu-
 it] praebuit B 37 subiectum] obiectum BCR 41–43 non ... imaginem] om. (hom.) B
 44 secundum] sed O 52 hominibus] corr. ex hominis B; hominis OR || ex] corr. ex
 in C 54 ovis] eius O

29–30 *Iac.* 4,6 32–33 *Esther* 11,11 33 Recte *Job* 5,11 34 Non inveni verbotenus.
 Bernardus autem dicit, scribens ad Romanos, Romam “sine capite” esse; *Epist.* 243,3 (ed. Cist.,
 8:132) 38–40 *Prov.* 16,19 45 Cap. 4, n. 2 (ed. Grottaferrata, 1:409)

tas formae, ut dicamus formam non ultimam, scilicet animam, sed ultimam dispositionem corporalem, quae facit corpus necessitatem respectu animae. Quod similiter in aliis aliarum specierum individuis patet esse falsum. Propter hanc ergo duplarem unitatem prae ceteris omnibus individuis aliarum specierum debebet homo hominem diligere plus quam leo leonem, et sic de aliis. Secunda harum unitatum dicitur in prima ratione Magistri supra, eodem capitulo ibi: IDEO SCILICET UT UNUM ESSET GENUS etc. Utraque autem in hac secunda ratione, cum in ea, ut dictum est, et ‘ex’ et ‘ab’ dicatur.

Item, ut plenius pateat unitas individuorum hominis super unitatem omnium aliarum specierum individuorum, attendendum quod homo habet omnia in se naturarum genera, ut frequenter dictum est. Habet enim in se omnia genera corporum et spirituum. Et ideo homo convenit cum homine in omni genere naturae. Sed alia individua aliarum specierum non in omnibus naturis, sed in quibusdam tantum convenient. Igitur multo est homo homini similior quam alia individua aliarum specierum. Sed *Eccli.* 13: “Omne animal diligit simile sibi.” Igitur cum homo homini multo sit similior, debet homo hominem multo amplius diligere.

Item, consueverunt cohabitantes se diligere, similiter commensales, ita ut quodlibet istorum per se sit sufficiens amoris causa. Nunc autem omnes homines fideles de uno processimus; in eadem domo ecclesiae coabitamus; eodem cibo etiam numero reficimur, scilicet corpore Christi. Quanta ergo debetur dilectio, ubi tanta est unio? Sed heu, hodie compatiuntur se individua diversa eiusdem speciei, immo et diversarum specierum multotiens! Nunc autem “vir venatur fratrem suum ad mortem,” *Mich.* 7. Igitur homo non tantum comparatus est iumentis; et similis factus est illis, sed multo illis inferior.

Sed opponitur. Unum est tripliciter, scilicet unum genere, unum specie, unum numero. Et unum specie est magis unum quam unum genere. Et unum numero est maxime unum. Cum ergo individua hominis sint unum specie et non unum numero, sicut nec individua aliarum specierum, videtur quod non magis sit unum homo cum homine quam equus cum equo.

Solutio. Licet aqua huius fontis sit eiusdem speciei cum aqua alterius fontis, tamen similior et convenientior est aqua huius fontis cum aqua eiusdem fontis quam cum aqua alterius fontis, sicut dicit Aristoteles in 1 *Topicorum*. Unde patet quod non omnia individua eiusdem speciei sunt aequaliter unum vel aequa similia. Sed illa magis sunt similia quae consanguinitate coniunguntur, ut duae aquae de eodem fonte. Et sic omnes homines, quia sunt de uno, scilicet Adam.

---

64 genus] generis ed. 68 se] omnia naturarum genera et add. marg. P 77 uno] homine add. interlin. P 81 comparatus est] comparatur B

63–64 N. 2 (ed. Grottaferrata, 1:416 72 *Eccli.* 13,19 80–81 *Mich.* 7,2 90 Resp. Arist., *Top.* 1.7 (103a 19–22)

[UTRUM MAGIS HOMO CUM HOMINE
QUAM ANGELUS CUM ANGELO CONVENIAT]

Sed nunc merito quaeritur: cum in hoc conveniat homo cum homine, in quo
 95 angelus cum angelo? Et insuper in eo quod ab uno et ex uno sunt, et in multis
 quae iam dicta sunt, tunc videtur quod, si homo stetisset, et etiam cum glorifica-
 bitur, magis naturaliter amabit homo hominem quam angelus angelum vel homo
 angelum vel angelus hominem.

Item, cum haec unitas hominis cum homine, de qua hic loquitur Magister,
 100 sit tantum unitas carnis, erit haec unitas radix et causa non cuiuslibet amoris,
 sed amoris carnalis. Igitur si ideo voluit Deus omnes esse ex una carne ut se
 amarent, videtur quod Deus voluerit homines se amare carnaliter, cum tamen
 venerit Christus ut amorem carnalem solveret; *Matt. 10:* “Nolite arbitrari quia
 105 venerim pacem mittere in terram: non veni pacem mittere, sed gladium. Veni
 enim separare hominem adversus patrem suum, et filiam adversus matrem.”

Solutio. Ad hoc dicimus primo quod est amor spiritualis et naturalis et carna-
 lis. Et unitas quidem carnis in hominibus ad hoc fuit, ut diligerent se mutuo, non
 carnaliter, sed naturaliter. Quo naturali amore induceretur spiritualis amor. Non
 ergo omnis amor carnis carnalis est, sicut nec omnis amor spiritus spiritualis est;
 110 possumus enim amare spiritum carnaliter et carnem spiritualiter vel naturaliter.
 Amor enim carnalis dicitur amor inordinatus cuiuscumque rei, quem amorem
 venit Christus evacuare.

Ad primum dicendum quod secundum animam non magis convenit homo cum
 homine quam angelus cum angelo, quia utraque sunt a Deo solo, sed ex parte
 115 corporis. Potest ergo esse paritas hominum et angelorum in amore spirituali, licet
 non in naturali.

Dico aliquid amplius: cum amor naturalis est per se sine spirituali, potest in
 actum debilem superaddere naturae gratiam, id est amori naturali. Et tunc poterit
 120 in actum suum potissimum. Tunc enim est caritas. Sicut enim color vehementer
 illuminatus per lucem tantam educitur in actum tantum, sic naturalis amor per
 gratiam. Nec tunc sunt duo amores numero, spiritualis et naturalis, sed unus.
 Naturalis enim fit spiritualis per superadditionem gratiae. Igitur in patria non
 erunt duo amores in singulis, naturalis et spiritualis, sed unicus, scilicet spiritualis,
 125 in quem iam transiit naturalis. Sed amor spiritualis est quo nihil diligitur nisi
 propter Deum. Igitur in caelo erit singulis unicus amor, quo solus diligitur Deus,
 et omnia propter ipsum. Sed si omnia diliguntur propter ipsum, illud magis
 diligitur quod magis habet Deum. Igitur homo ibi post Deum maxime Christum

---

101 omnes] eius C 105 filiam] filium corr. ex filius P 111 inordinatus] unius add. BC
 116 in] amore add. P; om. V 117 est] sit corr. ex est P 118 superaddere] superadde CV
 124 est] in add. P 126 ipsum²] deum add. marg. P

diligeret, deinde ordine magis sive hominem sive angelum, qui post Christum plus Deum habet. Et si homo aliquis et angelus aliquis aequaliter habeant Deum, aequaliter eos amabis.

130

² CUM AUTEM HIS DE CAUSIS, cap. 2.

SED DE LATERE EIUS FORMATA EST. Sciendum quod ipse Deus non ministerio angelico, sed per se ipsum costam cum carne de Adam accepit. Quamvis enim dicat Augustinus quod hoc factum sit per angelos, *Super Genesim ad litteram* lib. 9, et ponitur in *Glossa super Gen. 2*, quae sic incipit: ‘videndum vero’, tamen hoc retractavit lib. 2 *Retractationum*. Accepta autem costa cum carne, ne in latere viri fossa turpis remaneret, implevit et quidem carne, non osse, ut prius, ne ullum remaneret signum costae ablatae. Hinc patet quod mulier per hominem firma facta est, quia ex osse eius. Ipse vero propter illam infirmus, quia non costa, sed caro suppleta est.

140

² IN CONSORTIUM DILECTIONIS, id est ad diligendum, ut sociam. VIDE-TUR PRAEFERENDA, *Eccli.* 25: “Mulier, si primatum habeat, contraria est viro suo.” Mulier ergo de viro, non de terra facta est, ut vir eam plus diligenter. Sed de medio viri, non de summo vel infimo, ne domina vel subiecta omnino putaretur, sed socia. Unde *Gen. 3*: “Mulier, quam dedisti mihi sociam.” Sed post peccatum factum est quod dicitur *I Cor. 11*: “Caput mulieris vir.” Vel etiam ante peccatum hoc verum fuit, quia de homine fuit mulier. Unde *Gen. 2*: “Adduxit eam ad Adam,” non Adam ad ipsam, ut ipse principalior ostendatur.

145

^{3.1} NON SINE CAUSA QUOQUE, cap. 3.

IN ADIUTORIUM GENERATIONIS. Sumptum est de *Gen. 2*: “Faciamus ei adiutorium simile sibi.”

150

〔 QUOMODO ADAM DORMIENS NULLAM POENAM SENTIAT 〕

^{3.1} SED UT NULLAM IN EO SENSISSE POENAM etc.

Hoc sic factum scio, sed modum quo fiebat ignoro. Potuit autem hoc tripliciter fuisse, scilicet quod dolorem non senserit, scilicet aut per loci illius mortificationem, ut est in paralytico qui pungentem membrum sic mortificatum non sentit, aut per separationem animae a corpore. Sed si primo modo, fuisset paralyticus; si secundo, fuisset mortuus. Quorum neutrum mihi videtur.

155

¹³⁴ dicat] dicit BC ¹³⁵ Retractationum] respice 24 cap. secundi retractationum ubi agit de illo libro super Genesim ad litteram et non invenies illud ibi retractatum (invenies ...) patet veniens illud P) add. marg. m. post. C; add. P ¹³⁶ prius] proprius BCR ¹³⁷ infirmus] infirmius BC ¹³⁸ ei] in add. C

^{134–135} Aug., *De Gen. ad litt.* 9.15 (CSEL 28.1, 287) ¹³⁵ *Glossa ordin.* in *Gen. 2,20* (ed. princeps, 1:24a) ¹³⁶ Aug., *Retract.* 2.24 (CCL 57, 110) ^{142–143} *Eccli.* 25,30 ¹⁴⁴ *Gen. 3,12* ¹⁴⁵ *I Cor. 11,3* ^{147–148} *Gen. 2,22* ^{150–151} *Gen. 2,18*

Sed est tertius modus, qui probabilior mihi videtur, scilicet ut in contemplationem aeternorum positus separationem costae non sentiret. Cum enim unus dolor sensum alterius doloris diminuat, cum gaudium dolore sit potentius, non est dubium gaudium sensum doloris diminuere, ut patet in aegris qui ex praesentia amicorum consolantur et aegritudinem minus sentiunt. Si igitur doloris sensus minor est pro delectatione aliqua, poterit tanta dilectio esse praesens ut sensum totius doloris auferat. Cum igitur nihil delectabilius sit quam interessese illi caelesti curiae, quis dubitabit in gustando illa delectatione sensum omnis poenae temporalis omnino posse deficere? Cum enim quantus sit amor alicuius, tantum sit gaudium in eius praesentia. Cum incomparabiliter plus amaverit Adam aeterna quam corpus suum, quid mirum, si gustans aeterna, non sensit quid ageatur in corpore? Quod autem illi caelesti curiae interfuerit dicit Augustinus sic:

“Exstasis ergo recte intelligitur ad hoc immissa, ut mens Adae particeps angelicae curiae et intrans in sanctuarium Dei novissima intelligeret. Unde evigilans propheticō spiritu eructavit; hoc nunc os ex ossibus meis.”

Item, si sancti martyres gravissima etiam derisere tormenta, non quidem in re illorum aeternorum, sed in spe tantum; *Iob* 6: “Haec mihi sit consolatio, ut affligens me dolore non parcat.” Si tantum potuit sola spes vel cum spe gustus modicus, quantum putas potest res et rei satietas immensa?

Item, dicitur quod medici chirurgici homines potant quibusdam herbis, ut dormiant, et ipsis dormientibus urunt et secant ipsum dormientem; nec sentit. Si hoc potest herba, quomodo non hoc poterit virtus divina?

Item, Deum intelligere est ultimum potentiae in creatura rationali. Anselmus: “Deus est quo maius cogitari non potest.” Igitur anima tota in Deum pergens non potest simul et corpori intendere. Tamen hoc potuit anima Christi ceteris potentior, sicut angelus simul habet cognitionem matutinam et vespertinam.

Si quaeris quomodo illi curiae caelesti interfuerit, nisi esset anima a corpore in terris existente soluta, respondeo: si exempla quaeris, praesto sunt. Unum de raptu Pauli, II *Cor.* 12; et IV *Reg.* 5 de Eliseo, qui dixit ad Giezi: “Nonne cor meum in praesenti erat, quando reversus est homo de curru suo”; et *Col.* 2: “Etsi corpore absens sum, etiam spiritu vobiscum sum.” Cuius causa est quod dicitur *Matt.* 6: “Ubi est thesaurus tuus, ibi et cor tuum erit.” Et Bernardus: Anima non minus est ubi amat, quam ubi animat. Sic ergo simul adest anima illi curiae

---

158–159 contemplationem] contemplatione corr. ex contemplationi P 159 positus] posita B 160 diminuat] diminuit BC 163 dilectio] delectatio OP 165 illa delectatione] illam delectationem COP 168 sensit] senserit R 176 satietas] societas BCR 181 pergens] om. BR; impergens marg. C; marg. O

169–172 Aug., *De Gen. ad litt.* 9.19 (CSEL 28.1, 294) 174–175 *Iob* 6,10 180–181 Anselmus, *Proslogion*, cap. 4 (ed. Schmitt, 1:104) 186 II *Cor.* 12,2–4 186–187 IV *Reg.* 5,26 187–188 *Col.* 2,5 189 *Matt.* 6,21 189–190 Resp. Bern.: “Neque enim praestantior spiritus noster est ubi animat, quam ubi amat,” *De paecepto et dispensatione*, cap. 20 (ed. Cist., 3:292)

caelesti et tamen corpori, sicut angelus hic nobiscum et tamen in caelo. Semper enim videt faciem Patris et in ea omnia. Utrum autem simul sit in corpore et in curia ita quod simul sit in tam distantibus locis, sicut simul est in vertice et in pede, an ideo curiae interesse dicatur manens in corpore, quia Deo fruitur et a corpore non separatur – quippe Deus ubique est – nescio.

195

Secundo, obicietur sic: Christus comprehensor fuit in via, ita ut in via anima Christi limpidius videret totam Trinitatem quam aliquis de ordine Seraphim et abundantius ea frueretur. Igitur si tanta eius fruitio non abstulit ei sensum acerbissimum gravissimae passionis, multo magis nec raptus Pauli nec extasis Adae, id est fruitio utriusque modica quidem respectu fruitionis animae Christi, sensum doloris eis non auferet.

200

Solutio. Si dicatur, sicut dicunt aliqui, quod inferior pars rationis in Christo sensit passionem, superior vero fruebatur, eadem ratione dici posset de Adam et de Paulo. Et tunc Adam sustinuit poenam ante culpam.

Hoc etiam considerandum quod eadem essentia sunt superior et inferior pars rationis. Quomodo ergo eadem essentia tota simul tristari et gaudere potest? Etsi ita fuerit, tamen quomodo fuerit nondum vidi plane, nisi forte in tanto anima Christi omnes animas excesserit ut simul possit et regimini corporis vacare et Deo, sicut nunc angeli Deo et nobis. Nostrae autem animae simul haec facere non possunt nec simul tam diversis attendere. Et ideo non est simile de anima Christi et nostra.

205

210

^{3.1} QUAE HOMINIS DORMIENTIS LATUS APERUIT. De hoc somno constat, sicut hic dicit Scriptura, quod a Domino immissus sit.

〔UTRUM SOMNO INDIGUERIT ADAM IN PARADISO〕

Sed merito quaeritur utrum somno indiguerit Adam in paradiſo vel non, sicut et cibo. Et videtur quod non. Omnes enim causas somni determinat Aristoteles,²¹⁵ ponens duas, quarum utraque est poenalit; et poena non est ante culpam, sed e contrario.

Prima causa est quod cibi fumus ascendit a cibo in stomachum per naturam caloris usque ad cerebrum, et ibi infrigidatus – cerebrum enim humidum est et frigidum naturaliter – et deinde descendit ad organa sensuum et opprimit ea,²²⁰ maxime oculos, et sic fit causa dormiendi.

194 quia] quod O 201 auferet] auferent BCOPR 203 fruebatur] deo add. P || eadem] quoque add. marg. P 207 vidi] vidit C 215 determinat] determinant O || Aristoteles] dicens et add. P 218 stomachum] missus add. interlin. C 219 ad] in BC || infrigidatus] infrigidatur OP 220 et deinde] om. BRV; marg. CO

213 Resp. Gen. 2,21 215–226 Resp. forte Arist., *De somno et vigilia* 3 (457b 1–458a 10); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 79 (ed. Hamesse, 202)

Secunda causa est quod calor post cibi sumptionem currit ad interiora, deserendo exteriora ad cibi digestionem. Et hac duplice de causa organa privata calore naturali suas actiones non agunt, quae actiones omnes fiunt per calorem. Et ita si
²²⁵ essent dormituri in paradyso, una istarum causarum videtur infuisse; sed utraque poenalis, cum culpa non praecesserit.

Solutio. Potest esse quod similiter deberet dormire sicut comedere; sed hic somnus neutro istorum modorum fieret, sed tantum ut aliquando quiescerent sensus. Et praeveniret quiescendo fatigationem sensuum, sicut praeveniret famem comedendo. Non enim quaelibet fumositates, sed grossae et multae faciunt somnum. Quod tunc non fieret ubi nihil superfluum, sed cibus modicus. Ideo etiam calor naturalis in nobis fugit ad interiora propter digestionem in nobis, in quibus non est sufficiens calor interior ad digerendum, sed in eo in quo est sufficiens calor ad digerendum interius sine advocatione caloris exterioris non est vera se-
²³⁰
²³⁵cunda causa.

^{3.2} IN QUO ETIAM OPERE SACRAMENTUM CHRISTI ET ECCLESIAE FI-
 GURATUM EST. “Hoc est magnum sacramentum in Christo et Ecclesia,” *Eph. 5*.

^{3.2} EX SACRAMENTIS QUAE DE LATERE etc., id est ex aqua baptismi, qua lavamur a culpa, et sacramento sanguinis, quo redimimur a poena.

²⁴⁰ Sed contra. Nonne baptismus prius institutus est? Utique. Similiter sacramen-
 tum sanguinis ante, scilicet in cena Domini. Et ita non videtur haec sacramenta
 ortum habuisse in fluxu aquae et sanguinis ex latere Christi mortui in cruce.

Solutio. De baptismo dic quod licet prius institutum fuerit, tamen efficaciam
²⁴⁵ tunc plenarie recepit, quia, ut dicunt, prius potuit culpam delere, sicut circumci-
 sio, sed non ianuam aperire. De sacramento sanguinis dic quod licet prius fuerit
 institutum, quia tamen in memoria dominicae passionis fit, ideo dicitur ex eius
 fluxisse latere; *I Cor. 11*: “Quotiescumque manducabis panem hunc et calicem
 bibetis, mortem Domini adnuntiabitis”; *Luc. 22*: “Hoc facite in meam com-
 memorationem.” In cena ergo fuit ad recordationem rei faciendae, nunc rei factae.

²⁵⁰ 4.1 RESTAT IGITUR UT DE SOLA IPSIUS COSTAE SUBSTANTIA etc.

〔 QUOMODO EVAE SUBSTANTIA DE COSTA MULTIPLICARI POSSIT 〕

4.1 IN SEMET IPSA MULTIPLICATA etc. Quomodo hoc esse possit mihi vide-
 tur difficile videre. Augmentum enim, hoc est maioris loci occupatio quod est

²²³ organa] exteriora ad cibi digestionem add. B   ²²⁸ fieret] fieret O   ²³¹ quod] quis O
²³⁸ baptismi] baptismati BC   ²⁴¹ ante] terminum? add. R   ²⁴⁴ sicut] ut R; sed V
^{250–251} etc. ... etc.] om. (*hom.*) B

²³⁷ *Eph. 5,32*   ²⁴⁰ Resp. Hugo de S. Caro, *Comm. in 2 Sent. 18* (MS Vat. lat. 1098, f. 57ra)
^{247–248} *I Cor. 11,26*   ^{248–249} *Luc. 22,19*

augmentum generaliter, non fit nisi dupliciter ut videtur, scilicet aut per appositionem – quod hic esse negat Magister rationabiliter – aut per rarefactionem, sicut unus pugillus aeris, si fiat ignis, occupabit decuplum de loco. Ex uno enim aeris flunt decem ignis. Sed quod hoc modo nec in panibus nec in costa factum sit maius probatio. Constat costa illa composita fuit ex quattuor elementis. Igitur tota non fuit terra. Igitur non minus de aere vel de aqua fieri potuit de illa costa quam de tanta terra. Sed si tota ipsa fuisset terra, si in decuplum extendetur, non fieret inde nisi decuplum aquae. Sed constat corpus mulieris secundum quantitatem et loci occupationem fuit decuplum, immo amplius quam decuplum ad costam. Igitur per rarefactionem non fiebat corpus mulieris totum de costa; aut totum corpus eius fuit aqua, non caro vel os vel nervus. Similiter de panibus.

Mallem doceri hic quam docere. Dico tamen sine praeiudicio quod mihi super hoc videtur, nihil tamen asserendo. Aestimo quod materia, quae est sub modico aere, possibilis est ad tantam extensionem. Et tantus aer inde fieri posset, quantus est totus aer universi. Immo forte infinitus aer fieri posset. Unde de modico materiae alicuius corporis tantundem fieri potest, sicut de materia totius et eiusdem speciei. Quod hoc sit verum sic videtur posse persuaderi. Extensio materiae, ut locum occupet, non est ei a se, sed a forma. Et ideo tota universi materia, si posset esse sine forma omni vel sine forma extendente materiam, qualis est forma spiritus, sufficeret ei locus punctalis. Igitur sume materiam modici aeris: haec, si omni alia careret natura, scilicet omni forma, non occuparet nisi punctum, id est non plus de loco quam punctus. Nec minus posset, quia non est minus puncto. Ergo tantum est de materia in hoc modico aeris, sicut in toto universo. Sed de materia illa totius universi de se punctali fiebat universum. Igitur cum materia huius aeris non esset minor quam punctalis, et de ea universum fieri posset, quanto magis totus aer universi?

Item, anima, ut videtur, inter creatureas minimum habet de materia, quia, ut consuetum est dici, quanto creatura nobilior, tanto minus habet de materia. Et haec est nobilissima. Ergo minimum habet de materia. Et tamen ubique est in corpore et tota in toto corpore. Igitur si esset extra corpus, non occuparet nisi punctum de loco, ut dicunt aliqui. In corpore occupat tantum de loco quantum ipsum corpus, quia tota est in toto corpore. Nec est hoc per appositionem alicuius ad eam, nec per eius rarefactionem vel mutationem in speciem aliam, sicut aqua, cum occupat locum maiorem, mutatur in aerem. Igitur est alias modus occupandi locum maiorem quam dicti. Consimile est de luce, quae clausis fenestris minus occupat de loco quam ipsis apertis. Et ex hoc sequitur quod modica materia

---

253 aut] ut BC; marg. O 258 non²] nisi add. O 264 praeiudicio] melioris sententiae add. marg. P 273 forma] de qua add. BCRV 280 quanto] tanto corr. ex quantum P || tanto] quanto corr. ex tanto P

---

255 Cf. Arist., *De gen. et corr.* 2.6 (333a 21–22)

potest occupare tantudem de loco sicut maior; et nunc minorem locum, deinde
290 maiorem, manente eadem in ipsa forma.

Item, sicut se habet pugillus terrae ad aquam inde factam, sic minimum terrae
ad aquam inde factam. Ergo ex minima terra, scilicet quae si amplius divideretur,
non maneret in dividentibus forma terrae, fit decuplum aquae. Sume unicum
partem istarum decem aquae. In hac aqua est aliquid materiae, et in illa materia
295 est ratio seminalis ad quodlibet elementorum. Igitur in ea est ratio seminalis
ad terram. Fiat inde terra, id est educatur ratio seminalis in actum; terra inde
facta non est minor minima terra necessario. Igitur ad minus aequalis illi priori
minimae terrae. Igitur ex decimo materiae fit terra tam magna, quanta est quae
300 sit ex omnibus decem partibus. Quod si adhuc de hac minima terra fiat similiter,
sicut de prima, contingit ut de centesima materiae fiat tantum de terra quantum
ex totis centum partibus, et sic in infinitum.

Et sic patet quod materia, quae est in minima terra, sufficit ut inde fiat terra
tam magna, sicut est tota terra universi, immo infinita terra. Igitur sine additione
vel rarefactione fieri posset ex terra quae est in costa terra tanta quanta est tota
305 terra, quanto magis tanta terra quantam exigit corpus humanum mulieris? Et
similiter argue de elementis.

Sed oppones: quid est tunc quod dicitur quod ex uno pugillo aeris non fiunt
nisi decem ignis, immo fieri possent infiniti pugilli ignis?

Fateor hic sermo verus est, sic tamen intellectus: forma ignis non potest exten-
310 dere materiam aeris nisi in decuplo. Nec significat ille sermo quod ipsa materia
non posset amplius extendi. Sed ipsa forma ignis non est potentior ad extenden-
dum amplius. Unde forma ignis non potest extendere eam quantum est exten-
sibilis. Sed quae formae hoc possunt, non oportet hic determinare, scilicet an
315 virtus corporum caelestium vel virtus animae vegetabilis, sensibilis, et rationa-
lis, angeli et daemonum, sed potius ubi quaeretur consimilis quaestio de veritate
humanae naturae. Sufficit enim nobis hic quod hoc possit virtus divina, quae de
terra costae fecit terram sufficientem ad corpus mulieris, et similiter de aqua et
ceteris elementis; similiter in panibus quinque.

Quomodo autem non plus est de materia in parte eius quam in tota? Exem-
320 plum est de puncto, qui est terminus infinitarum linearum, a quibus si separetur
unica, eius punctus terminalis est tam magnus. Nec minus habet de natura puncti
vel pauciora puncta quam punctus de quo sumptus est. Hic talis maioris lo-
ci occupatio dici potest congrue ‘multiplicatio’, sicut hic vocatur, sicut si unus
325 punctus infinitarum linearum conterminalium fiat terminus. Si una linea ab aliis
abstrahatur, habet eundem punctum separata pro termino quem prius habuit. Nec

289 tantudem] tantum R 291–292 sic ... ergo] marg. OP 293 unicam] aliquam O;
unam R 309 sic ... intellectus] fit tamen in aliis B 322 de ... est] om. R 325 sepa-
rata] separatum BC

316–318 Resp. *Matt.* 14,13–21; *Marc.* 6,31–44; *Luc.* 9,10–17; *Ioan.* 6,1–13

est ille punctus nunc auctus, quia obtinet duo loca punctalia et prius non nisi unicum; sed est multiplicatus. Similiter in proposito de materia. Sicut enim hic non est novi puncti creatio, sed prioris multiplicatio, sic nec est hic novae materiae creatio, sed prioris multiplicatio.

4.1 QUO POSTEA QUINQUE PANIBUS IESU, genitive; *Ioan. 6.*

330

[UTRUM CUM ANGELORUM MINISTERIO
FACTA SIT MULIERIS FORMATIO]

4.2 QUOD CUM ANGELORUM MINISTERIO FACTA SIT MULIERIS FORMATIO.

Contra. Scio Augustinum dixisse sic: Tulerunt costam, inquit, forte ministerio angelorum, qui eam Deo ministrabant, et offerebant “in manu mediatoris, sicut semen Abrahae dispositum est ‘per angelos in mane mediatoris.’” Et lib. 9 *Super Genesim ad litteram*, ante finem: “Si forte costa hominis ministrata sit per angelos.” Et haec est littera Augustini *Super Genesim ad litteram* lib. 9. Et super illum textum “Adae vero non inveniebatur adiutor” in illa glossa ‘videndum vero’.

Sed hanc litteram retractat Augustinus lib. 2 *Retractationum*, cap. 24: ait enim 340 quod “multi latini codices per errorem interpretis habent dictum de semine, quod est dictum de lege.” Lex enim disposita est per angelos, non semen. Hinc videtur retractasse similiter, sicut de semine, quod hic dicit assertive Magister. Unde dicit: “Quale ministerium exhibuerunt angeli Deo in illa mulieris formatione, quis audeat affirmare?” Hoc idem ratione videtur. Quid enim cogitare possumus 345 vel fingere quod angeli fecerint, scilicet aut costam separaverunt aut separatam Deo exhibuerunt aut utrumque? Si primum, quare non similiter dicis quod terra unde formatus est Adam per angelicum ministerium ab alia terra est separata? Si secundum, quomodo hoc facerent angeli, cum illi costae esset Deus praesentior quam angeli possent et quam ipsa costa sibi?

Item, aestimant omnes exposidores quod de singulis speciebus fecit Deus aliqua individua, ut masculum et feminam, sine aliquo creaturae adminiculo et ministerio. Igitur multo fortius nobilissimae speciei prima individua, scilicet mas-

326 obtinet] *om.* B; oportet R: corr. ex oportet V 329 creatio] corr. ex procreatio O 330 postea] de add. ed. || genitive] gentem BC; *om.* O; *del.* P; *marg.* R 342 hinc] sed nota quod in illo capitulo *Retractationum* nullam mentionem facit de costa, sed solum retractat quod de semine dixerat add. *marg.* C 346 fecerint] fecerunt BC 350 angeli] esse add. *marg.* O

330 *Ioan. 6,1–13* 333–335 Aug., *De Gen. ad litt. 9,16* (CSEL 28,1, 290) 335 *Gal. 3,19*
335–337 Ibid. 338 *Gen. 2,20* 338–339 *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 1:24a)
340–342 Aug., *Retract. 2,24* (CCL 57, 110) 342 *Resp. Gal. 3,18–19* 344–345 Aug.,
De Gen. ad litt. 9,15 (CSEL 28,1, 288)

culum et feminam, sine creaturae ministerio fecit, ut esset ipse tota et immediata
 355 causa masculi et feminae in hominis specie, sicut in aliis speciebus. Numquid
 sine ministerio dignaretur mulierem formare, qui ex ea nasci non deditabatur?
 Et hanc illi feminae de qua nasci voluit faceret iniuriam, ut aliarum specierum
 feminas solus faceret ipse, hanc vero ministerio creaturae? Augustinus *Super
 Genesim ad litteram* lib. 9: “Quale ministerium Deo exhibuerunt angeli in illa
 360 mulieris formatione, quis audeat affirmare? Certissime tamen dixerim supplementum
 illud carnis in costae locum, ipsiusque feminae corpus et animam formationemque
 membrorum et omnia viscera, sensus omnes et quidquid erat, quo illa et creatura et homo et femina erat, nonnisi in illo opere Dei factum, quod
 Deus non per angelos, sed per se ipsum operatus est.”

³⁶⁵ 4.2 ERGO NEC FORMARE COSTAM IN MULIEREM.

Non videtur hoc sequi. Maior enim est distantia inter nihil et aliquid quam
 inter costam et mulierem, cum utrumque sit aliquid. Igitur maius est creare quam
 ex costa mulierem facere. Igitur non sequitur, sicut nec sequitur: ‘potest minus,
 ergo potest maius’.

³⁷⁰ Solutio. Duplex est potentia materiae: scilicet passiva, cum omnino nihil
 formae facienda est in materia, sed est ibi tantum potentia recipiendi formam; sic
 fuit mulier in costa forte. Et talem potentiam educere in actum sine aliquo addito
 est aequalis potestatis cum creatione, sicut colorare tabulam nullo addito. Et est
 potentia activa, cum scilicet aliquid formae inest materiae. Et hanc potentiam
 375 educere in actum est minus quam creare.

5.1 SED QUAERITUR AN RATIO, cap. 4.

³⁷⁶ 5.2 RERUM CAUSAS efficientes. PRIMORDIALES CAUSAE, scilicet rationes
 causales in Deo. QUAE, primordiales. PLURALITER DICIT AUGUSTINUS
 CAUSAS PRIMORDIALES. De hoc quaere in fine primi libri, ubi agitur de
 380 ideis, utrum sint una an plures.

³⁷⁷ 5.3 IN CREATURIS VERO QUARUNDAM etc., id est in materia creaturarum;
 vel id est quaedam creaturae possunt quasdam educere de potentia in actum,
 scilicet illas quarum potentiae activae sunt in materia.

³⁸⁵ 5.4 PROPRIE quoad sermonem. UNIVERSALITER quoad rem respectu om-
 nium. IN PRIMA RERUM CONDICIONE, id est in creatione materiae. REBUS,
 id est materiae rerum.

---

354 ipse] ipsa BCRV   355 causa] tam BC   356 dignaretur] deditabatur OP, corr. ex
 dignaretur O   381 quarundam] quandam O

358–364 Ibid.   378–379 Resp. Aug., *De 83 quaestionibus*, q. 46 (CCL 44A, 70–73); *Tract.
 in Ioan.* 1.17 (CCL 36, 10); *De Trin.*, 3.8–9 (CCL 50, 142sqq.)   379–380 Resp. Petr. Lomb.,
 1 *Sent.* 36.2

5.4 ITA ET HAE CAUSAE MUTARI etc.

Contra. Nonne quidquid fiat ex materia aeris semper in illa materia aeris, licet fiat ignis? Immutabiliter perseverat ratio seminalis ad aeritatem. Igitur rationes ³⁹⁰ seminales in natura non mutantur.

Solutio. Tunc dicit illam mutari, cum nunc habent suum actum, iam carent eo. Non ita tamen mutantur ut non sint, sed ut sint aliter quam fuerint.

6.1 OMNIUM IGITUR RERUM, cap. 5.

6.1 OMNIUM quae sunt vel erunt CAUSAE id est rationes causales.

[UTRUM CAUSAE PRIMORDIALES
SINT TANTUM IN DEO]

6.2 QUORUM CAUSAE SUNT TANTUM IN DEO. Inferius, cum quae sint haec ³⁹⁵ enumerat isto eodem capitulo parum infra, ponit inter ea fructificationem virgae Aaron et talia de quibus videtur quod causa eorum non est tantum in Deo, sed habent rationes seminales in materia. Cum enim ex virga magorum et Moysi fiebant serpentes, huius causa non fuit tantum in Deo, sed et fuerunt rationes ⁴⁰⁰ seminales serpentium in materia virgae. Igitur multo fortius rationes seminales fructus fuerunt in virga Aaron. Et etiam ubicumque aliquid fit in materia non habente rationes seminales illius quod fit in ea, necessario est creatio.

Sed quis dicat virgam Aaron fructificasse per creationem vel asinum locutum per novi alicuius creationem? Si etiam ministerio daemonum agentium virgae mutatae sunt in serpentes, quomodo non ministerio eorum possent virgæ fructificare? Et ita non solus Deus potest illas rationes seminales in actum educere. ⁴⁰⁵

Solutio. Eorum quae praeter naturam fiunt in natura duo sunt genera: quorundam enim rationes seminales sunt in materia; quorundam vero non. Et haec tantum potest Deus; alia vero possunt ad minus angeli. In costa vero, ut aestimo, nec fuerunt rationes seminales ad corpus mulieris. Et ideo hoc potuit solus ⁴¹⁰ Deus. In virga vero fructificante, ut aestimo, fuerunt rationes fructus. Et ideo licet natura tunc non posset educere de potentia in actum, tamen Deus et angeli hoc poterant. Immo quod per angelum hoc factum non sit quis sciat?

Quod ergo supra dixit: QUORUM CAUSAE SUNT TANTUM IN DEO, intellige non causa qua fiant, sed qua tam repente fiant. Si dicas ‘immo et in angelis ⁴¹⁵ et in daemonibus’, credo quod ipsi rationem causae efficientis in naturalibus non

---

388 fiat] fit P   390 natura] materia P   392 tamen] cum B   395 quae] tamen add. BC,
add. marg. P || sint] sunt B   397 talia] alia B   402 necessario] necessaria BC
413 poterant] potuerunt BC

---

396 Resp. Petr. Lomb., 2 Sent. 18.6.2 (ed. Grottaferrata, 1:420)   403 Resp. Num. 22,28–30

habeant proprie, sicut nec agricolae vel medici; nec floruit virga vel loquebatur asinus quibusdam appositis, sicut per daemones virgae mutatae sunt in serpentes.
 6.2 QUAE PER GRATIAM FIUNT, ut Dei incarnatio, impii iustificatio, huius
 420 praedestinatio; vel quae fiunt non naturaliter, sed mirabiliter ad ea significanda,
 scilicet iam dicta, ut virga Aaron, Virginis partum, et sic de aliis. SED MIRABILITER FIUNT, ergo omnis creatio est miraculosa, quia eam non praecedunt rationes seminales. MULIEREM ITA FIERI NECESSSE FORET. Sicut necesse
 est ex grano fieri quinque omnibus dico quae exiguntur adhibitis.

〔UTRUM IN DEO ABSCONDITUM FUISSET〕

425 6.2 SED IN DEO ABSCONDITUM ERAT.

Contra. Simplicissimus est; sine plica ergo. Quomodo igitur aliquid in eo occultari potest? Quod si dicas quia nos latent, eadem ratione deberet dicere rationes seminales in materia occultatas, quia nos latent.

Item, “Sapientia absconsa, et thesaurus invisus, quae utilitas in utrisque?”

430 *Eccli.* 20. Igitur frustra ibi essent et inutiliter. *Luc.* 11: “Nemo accedit lucernam, et in abscondito ponit.”

Solutio. Dici possent ‘abscondita’, quia latent nos: non propter aliquid ex parte ipsorum – sunt enim manifestissima, quia maxime a materia separata – sed propter debilitatem intellectus nostri, qui se habet ad manifestissima in natura,
 435 sicut oculus vespertilionis ad lumen solis, ut dicit Aristoteles in *Metaphysis*. Sicut ergo sol occultus est vespertilioni, sic illa nobis. Propter debilitatem vero intellectus nostri cognitione nostra incipit a sensu, qui non apprehendit nisi res materiales. Rationes autem seminales materiales sunt, et ideo non in tantum absconditae sunt a nobis sicut causales.

440 Ad auctoritates dic quod, licet nos lateant, non tamen eos qui in patria sunt. Vel possent dici ‘occulta’, quia nullus beatus ita limpide ea novit ut Deus. Sed cognitione aliorum de illis – etiam angelorum – tam nulla est respectu cognitionis Dei quod quasi latere dici possunt. Unde *Job* 28: “Abscondita est ab oculis omnium viventium.” Igitur et eorum qui sunt in terra viventium, scilicet sapientia;
 445 *Is.* 45: “Vere tu es Deus absconditus.”

Sed rationes seminales eos saltem qui in patria sunt non latent; vel dicuntur ‘absconditae’, quia paucis adhuc sunt cognitae respectu multitudinis, quibus innotescunt post iudicium; *Marc.* 4: “Non est aliquid absconditum quod non revelabitur”; *Luc.* 12: “Non est absconditum quod non sciatur.”

---

417 habeant] habebant B 428 occultatas] occultas BC 433–434 quia ... manifestissima] om. (hom.) BC

430 *Eccli.* 20,32 430–431 *Luc.* 11,33 435 Resp. Arist., *Metaph.* 1.1 (993b 9–11); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 35 (ed. Hemesse, 118) 443–444 *Job* 28,21 445 *Is.* 45,15 448–449 *Marc.* 4,22 449 *Luc.* 12,2

6.2 POSSE DE OMNIBUS FACERE ALIUD etc., id est potest facere aliquid ⁴⁵⁰ quod eorum ratio naturalis non habet ut fiat. UT VIRGA, SCILICET ARIDA REPENTE etc., *Num.* 17.

Augustinus *De mirabilibus divinae Scripturae* lib. 1, cap. 29, de virga Aaron, quae fronduerat crastino mane: nihil contra naturam monstratur.

Solutio. Verum est in facto, sed non in modo facti, scilicet quia ‘repente’ ⁴⁵⁵. Vel ‘nihil contra naturam’, quia habuit natura ut hoc fieri in ea possit, licet non haberet ut facere posset.

6.2 UT IN IUVENTUTE STERILIS etc., *Gen.* 21: “Visitavit Deus Saram, sicut promiserat, et implevit quae locutus est. Concepitque et peperit filium in senectute sua.” Item, de Anna: *I Reg.* 1. ⁴⁶⁰

〔UTRUM ASINA LOQUATUR〕

6.2 UT ASINA LOQUATUR, *Num.* 22.

1. Sed si voces sunt notae passionum quae sunt in anima, tunc videtur quod est vox asinae. Igitur, ut videtur, cum voces significativas protulit, quod est tantum habentis spiritum rationalem, conferebatur ei spiritus rationalis.

2. Item, aut fuit eius vox significativa naturaliter – quod patet falsum, quia fuit locutio vel ad placitum, quod non convenit nisi rationalibus. Ergo habuit rationem. Alioquin quomodo pro sua utilitate tam efficaciter et rationabiliter persuaderet? *Num.* 22: “Locuta est: Quid feci tibi? cur percutis me etiam iam tertio?” Et infra: “Dixitque asina: Nonne animal tuum sum, cui semper sedere consuevisti ... Dic quid simile unquam fecerim tibi?” ⁴⁷⁰

〔SOLUTIO〕

Proprie loquendo non asina loquebatur, sed Deus vel angelus per os asinae. Sicut nec nubes loquebatur (*Matt.* 17: “Ecce vox de nube dicens: Hic est Filius meus dilectus”), sed Pater, immo tota Trinitas, vocem per nubes formabat. Unde Augustinus lib. 1 *De mirabilibus divinae Scripturae*, cap. 42, dicens ut “in igne (*Ex.* 3) et in nubibus (*Matt.* 17) loquendi modos invenit et in ore muti animalis linguae plectrum in verba gubernavit.” Ex quo intelligimus Deum nihil in natura asinae mutasse. Igitur non est ei collata anima rationalis; nec facta est asina homo; nec ipsa aliquid eorum quae loquebatur intellexit vel novit. Unde

⁴⁵⁰ potest] *om. BC*   ⁴⁵² *Num.* 17] *om. BORV; marg. C; contra add. marg. P*   ⁴⁵⁵ non] *om. BCORV; marg. P*   ⁴⁵⁶ possit] *posset BC; posset corr. ex possit P*   ⁴⁷⁰ tibi] *solutio add. marg. OV; responsio add. marg. P*

⁴⁵² *Num.* 17,8   ^{453–454} Resp. Ps.-Aug., *De mirab. sacrae script.* 1.31 (PL 35, 2172)
^{458–460} *Gen.* 21,1–2   ⁴⁶⁰ *I Reg.* 1,2–19   ⁴⁶¹ *Num.* 22,28   ⁴⁶⁸ *Num.* 22,28   ^{469–470} *Num.* 22,30   ^{472–473} *Matt.* 17,5   ^{474–476} Ps.-Aug., *De mirab. sacrae script.* 1.34 (PL 35, 2173)

Augustinus ibidem: “Quamvis asina competentia sibi verba fatur, non tamen sua mente.” Et infra: “Asina enim ‘quid’ et ‘quomodo’. Et si ‘quid’ omnino diceret, nesciebat. Ut homines alieno afflati spiritu, etiam adhuc cum loquuntur, nesciunt quid dicunt, et nihil ex eo recordantur cum resipiscunt.”

Dic ergo ad primum quod illae voces erant notae passionum, scilicet affectio-
num in anima asini; sicut si tu dices ‘gravamen meum’, tua verba essent notae
passionum in anima. Similiter si tu loqueris ‘gravamen canis’, non tamen tua
vox canis est, nec canis rationalis.

Ad secundum. Fuit vox significativa ad placitum, sed non erat asini, sed angeli
vel Dei.

6.2 CONDIDIT AUTEM NATURAS UT EX EIS etc. Patet ergo quod nullum
miraculum est contra naturam, quia non est contra naturam materiae in qua creata
est potentia, saltem passiva, omnium quae fiunt miraculose.

**6.3 QUO NATURAE SUBSISTUNT, id est quo res naturaliter subsistunt. OM-
NIUM IGITUR QUAE AD GRATIAM etc.** Augustinus: “Ibi est et gratia, qua
salvi fiunt peccatores; quod enim attinet ad naturam suam mala voluntate de-
pravatam, recursum per se non habet, sed per Dei gratiam, qua adiuvatur et
instauratur.” **NON OPERE PROVIDENTIAE.** Nota: est opus creationis, de quo
dicit infra parum: **QUAS UT VOLUIT CONDIDIT.** Item, est opus eductionis
de potentia in actum modo naturali, et hoc dicit ‘opus providentiae’. Item, est
opus eductionis de potentia in actum modo super naturam, scilicet tantum per
rationem causalem in Deo. Et hoc dicit: ‘opus quo res administrat’.

6.3 QUORUM UNUM ERAT etc., Eph. 5: “Hoc est magnum sacramentum in
Christo et in ecclesia.” **QUORUM UNUM ERAT etc.** Non dicit causam absconditam
in solo Deo; nimirum fuerunt in costa rationes seminales, forte et materia
satis ad corpus mulieris. Sed solus Deus potuit eas in actum educere et eduxit.
505 Vel non latentes illas rationes seminales eduxit Deus in actum. Sed potius de
materia illius costae ita condidit mulierem, ac si non fuissent ibi rationes semi-
nales.

**6.3 NE CONTRA CAUSAS QUAS DEUS etc., quasi dicat, si faceret contra na-
turam quam instituit, iam voluntatem mutaret.** Cum enim sic instituit naturam,
510 voluit sic fieri. Si ergo nunc vellet contrarium, mutaretur sua voluntas.

---

489 condidit] dedit ed. || naturas] natura P; naturis ed. 495 per²] om. BC 496 no-
ta] quod add. O 497–498 est ... item] marg. CP 498–499 modo ... actum] om.
(hom.) B 498 modo] om. R; del. V || naturali] om. RV 498–499 et ... ac-
tum] marg. O 499 modo ... naturam] materia super materiam B || super] supra P
501–502 Eph. 5 ... etc.] om. (hom.) B 509 institut¹] instituit BC 510 mutaretur]
mutetur BC

479–480 Ibid. 480–482 Ibid. 480 Resp. Num. 22,28 493–496 Aug., *De Gen. ad
litt. 9.18* (CSEL 28.1, 292) 501–502 Eph. 5,32

7.1 QUEMADMODUM MULIERIS, cap. 6.

Hic triplicem de anima ponit opinionem: duas falsas et unam veram. Nota tamen quattuor fuisse opiniones de ea, ut docet Augustinus in lib. 2 *De libero arbitrio*, quae sic patent per divisionem: aut enim est ex traduce aut non.

〔UTRUM ANIMA EX TRADUCE SIT AN NON〕

Quod ex traduce: haec est una opinio quam hic tangit. Si non est ex traduce,⁵¹⁵ hoc potest esse dupliciter: scilicet quod simul creetur et infundatur, et sic ponit Ecclesia; aut quod prius fuerit quam corpori infundatur. Et hoc dupliciter potest esse: scilicet vel quod missa sit a Deo in corpus vel quod sponte sua ingrediatur corpus.

Quae autem quattuor opinionum sit verior haesitare videtur Augustinus. Unde⁵²⁰ dicit in libro *De libero arbitrio*, lib. 2: “Harum autem quattuor sententiarum de anima, utrum de propagine veniant an singulis quibusque nascentibus fiant novae an in corpora nascentium iam alicubi existentes vel mittantur divinitus vel sua sponte labantur, nullam temere affirmare oportebit. Aut enim nondum quaestio ista a divinorum librorum catholicis tractatoribus pro merito suea obscuritatis et⁵²⁵ perplexitatis evoluta atque illustrata est, aut si iam factum est, nondum in manus nostras huius litterae pervenerunt.”

Item, *Super Genesim ad litteram* lib. 10: “Ceterae autem animae (scilicet ab anima Adae) utrum de parentibus an desuper sint, videant qui poterunt: ego adhuc inter utrosque moveor, aliquando sic, aliquando autem et sic.” Ac: “Omnia paria vel paene paria ex utroque latere, rationum munimenta pronuntiarem,⁵³⁰ nisi sententia eorum qui animas ex patribus creari putant, de baptismo parvulorum praeponderaret. (Quidam parvulos ideo putant baptizandos, quia animas ex patribus reas contraxerunt, cum aliunde peccata non habeant.) De quibus quid responderi possit nondum mihi occurrit.”⁵³⁵

Haec tamen determinat in libro *De definitionibus rectae fidei*, cuius auctoritas ponitur infra isto eodem cap., ibi: UNDE IN ECCLESIASTIBIS DOGMATIBUS: ANIMAS HOMINUM etc.

7.1 ANIMAM DE VIRI ANIMA etc., qua ratione haec putaverunt dicit Augustinus *Super Genesim ad litteram*, dicens: “Opponunt qui dicunt animam de anima fieri, sicut carnem de carne. Quando enim Adam est formatus, dictum est unde corpus habuerit, quia de pulvere terrae, et unde animam. Inspiravit enim Deus

⁵²² quibusque] quibuscumque P   ⁵³³ quia] qui P   ⁵⁴² habuerit] habuit BCP; habuerunt R

^{513–514} Aug., *De lib. arb.* 3.21 (CCL 29, 309–12)   ^{520–527} Ibid. (309–10)   ^{528–530} Aug., *De Gen. ad litt.* 10.21 (CSEL 28.1, 325)   ^{530–535} Ibid. 10.22 (326)   ^{537–538} N. 3 (ed. Grottaferrata, 1:421). Resp. Gennadius, *De eccl. dogm.*, cap. 14 (PL 42, 1216)   ^{539–544} Aug., *De Gen. ad litt.* 10.1 (CSEL 28.1, 295–96)

in faciem eius, sed de muliere non dicitur quod flatu Dei sit animata; tamquam sicut corpus de viro duxit, ita et animam.”

⁵⁴⁵ Quibus respondet Augustinus, dicens: “Si propterea putant animam mulieris fieri ex anima viri, quia scriptum non est quod eam Deus sufflando animaverit; cur ex viro animatam credunt, cum hoc non sit scriptum? Si vero Deus omnes animas sicut primam facit, ideo de aliis Scriptura tacuit, quia quod in una factum est de ceteris posset intelligi.” Quia ergo non dixit ex anima viri factam animam mulieris, innuit nihil aliud putandum quam quod de viro fuerat dictum.

⁵⁵⁰ ^{7.3} UNDE IN ECCLESIASTICIS DOGMATIBUS: hunc librum inveni intitulatum *De definitionibus rectae fidei*, et est haec auctoritas in cap. 13 illius libri, lib. 14. SED DICIMUS CORPUS TANTUM, ergo non vegetabilem nec sensibilem. Sed si ista non habent rationem seminalem ut sint, oportet quod creentur. Ergo a solo Deo sunt, ut videtur. EIUSQUE IUDICIO etc., in libro ita habetur: “Dei vero iudicio reservandum est corpus coagulari,” etc.

^{7.3} SOLUM CREATOREM NOSSE.

Contra. Nonne angeli sciunt omnia, et anima Christi saltem? Ergo scit creare.

⁵⁵⁵ Respondeo. ‘Scit creare’: haec est duplex, ut sit sensus ‘scit creare’, id est habet notitiam illius rei quam significat ‘creare’. Et tunc ‘creare’ sumitur materialiter, et convenit sermo tunc animae Christi et angelis. Vel ‘scit creare’, id est habet notitiam qua potest creare, et sic nec animae Christi nec angelis convenit. Vel potest dici quod est scientia dupliciter: speculativa, et sic scientiam creandi habet anima Christi; et practica, et sic non habet. Verumtamen quia ‘scire’ coniungitur activo verbo, proprie dicit ‘scientiam practicam’, ut in proposito.

⁵⁶⁰ ^{7.3} EIUSQUE IUDICIO etc. In libro ita habetur Dei vero iudicio reservandum est ‘corpus coagulari’ etc. CORPUS COAGULARI, Augustinus *De 83 quaestionibus*, q. 56: “Dicitur autem conceptio sic procedere, ut in sex diebus primis fetus, quasi lactis habet similitudinem, sequentibus novem convertitur in sanguinem.”

⁵⁶⁵ ⁵⁷⁰ Et hoc est quod dicit: COAGULARI.

Sequitur: “Deinde duodecim diebus solidetur,” et hoc est quod hic dicit: COMPINGI. Compingi enim est solidari, ut patet in *Glossa super istud Iob 10:*

545 putant] *om. V* 550 quod] *om. BC* 552 13] 12 P; vel 13 vel 14 add. *marg. P*
 553 lib. 14] *om. P* || vegetabilem] vegetable P 553–554 sensibilem] sensibile P
 554 ut sint] et sicut BC || quod] ut R 555 eiusque ... etc.] *om. P* 559 respondeo] solutio V || duplex] dupliciter O 561 et²] aliis add. O 563 scientiam] animam BC
 565 proposito] propositione C 566–567 eiusque ... etc.] *om. BCRV* 567 corpus¹ ...
 etc.] *om. P* 567–570 Augustinus ... coagulari] *om. (hom.) BC; marg. C* 568 dicitur ...
 in] *om. RV; marg. O* || procedere] et perfici add. C 569 habet] habeat C ||
 convertitur] convertatur CP

545–550 Ibid. (296) 552–553 Gennadius, *De eccl. dogm.*, cap. 14 (PL 42, 1216) 556 Ibid.

566 Libro: Gennadius, *De eccl. dogm.*, ibid. 567–569 Aug., *De 83 quaestionibus*, q. 46 (CCL 44A, 95) 571 Ibid. 572–574 *Glossa ordin.* in h.l. (ed. princeps, 2:397a) 572 *Iob* 10,10–11

“Sicut caseum me coagulasti? Pelle et carnis vestisti me, ossibus et nervis
compegsti me.”

Sequitur: “Reliquis decem et octo formetur usque ad perfecta lineamenta om-
nium membrorum,” et hoc est quod hic dicit: FORMARI. Vel compingere est
quasi quaedam protractio primo quam sequitur formatio perfecta, quod fit ad lit-
teram quando separantur partes quae fiunt ossa et quae fiunt nervus et quae fiunt
caro.

575

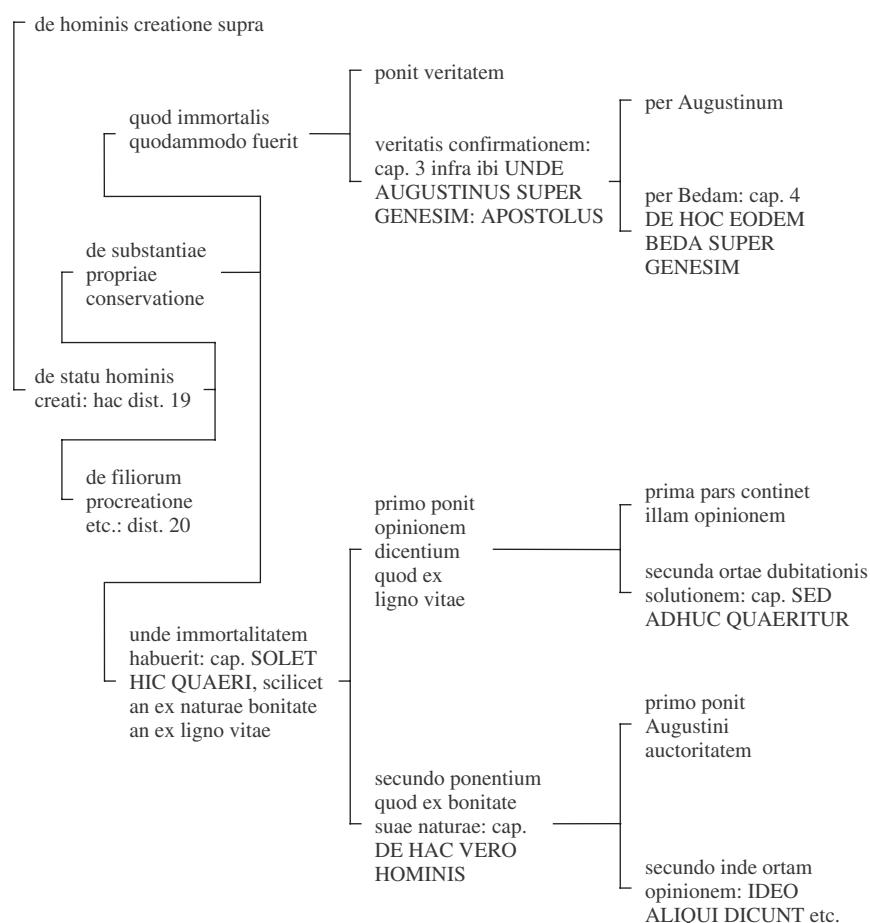

575–576 Aug., *De 83 quaestionibus*, q. 46 (CCL 44A, 95)

DISTINCTIO 19

1.1 SOLENT QUAERI PLURA ... Dist. 19.
Cuius divisionem ad modum arboris ramificatae sic depingo.

---

2 ad ... depingo] accipe in sequenti pagina V

- ^{1.1} MORTALIS AN IMMORTALIS: de hoc agit Magister hic primo. DE TERMINO INFERIORIS VITAE, id est in paradiso; de hoc dist. 20, cap. DE TERMINO, scilicet cap. 3. AD SUPERIOREM in caelo. DE MODO PROPAGATIONIS: de hoc dist. 20, cap. 2 et 4: SI VERO QUAERITUR. CURIOSITATE, quia nunc peccante homine non habent locum huiusmodi quaestiones.
- ^{1.2} AD ANIMAE QUALITATEM PERTINENTIA: de hoc dist. 23, cap. 2: ET QUIDEM SECUNDUM ANIMUM. DE QUALITATE EIUS SECUNDUM CORPUS, scilicet impassibilitate et immortalitate. De quo primo hic: DE ALIIS QUIBUSDAM. De translatione in caelum, dist. 20, cap. 3: DE TERMINO. De tentatione, dist. 21, in principio.

[UTRUM ADAM ANTE PECCATUM IMMORTALIS FUERIT]

- ^{1.3} PRIMUS IGITUR HOMO SECUNDUM NATURAM CORPORIS TERRENI ET IMMORTALIS FUIT.

¹⁵ De immortalitate Adae ante peccatum merito quaeritur. Quod enim immortalis fuerit, id est potens non mori, patet. Quippe mors poena est maxime in statu illo, et maior quam nunc. Quippe separatio amantis ab amato poenalis est; et quanto maior amor, tanto poenalior. Sed ante peccatum maxime anima corpus amavit, et nunc minus, quia nunc “caro concupiscit adversus spiritum” et e contrario ²⁰ (Gal. 5). Et prius non. Ergo tunc fuisse mors poenalior quam nunc. Sed nunc poenalis valde; Eccli. 41: “O mors, quam amara est memoria tua.” Sed poena non praecedat culpam. Igitur si creatus est potens non peccare, creatus est potens non mori.

Item, triplex est status hominis: supremus in caelo, infimus in hoc mundo, ²⁵ medius in paradiso. Medium autem communicat naturam extermorum. Sed in hoc mundo est posse mori et non posse non mori. In caelo vero est posse non mori et non posse mori. Igitur in paradyso erit status habens aliquid commune cum statu mundi et aliquid cum statu caeli. Cum igitur habeat de statu mundi posse mori, quid habebit de statu caeli? Non quidem habebit non posse mori, ³⁰ quia haec duo: posse mori et non posse mori, cum opponantur contradictoriae, nulli eidem contingent. Igitur habebit de statu caeli posse non mori.

[ARGUMENTA IN CONTRARIUM]

- ^{1.} E contrario. Quod non fuit immortalis sic videtur. Dicit Augustinus *De Trinitate* lib. 1, cap. 1, quod vera immortalitas est omnimoda immutabilitas, quae soli

---

¹⁵ Adae] autem BC   ¹⁶ fuerit] fuit B   ³³ immutabilitas] immutabilis B

^{4–5} N. 1 (ed. Grottaferrata, 1:428–29)   ⁶ Cap. 2 (ed. Grottaferrata, 1:428) et cap. 4, n. 1 (ed. Grottaferrata, 1:429)   ^{8–9} Cap. 2 (ed. Grottaferrata, 1:448)   ¹¹ N. 1 (ed. Grottaferrata, 1:428–29)   ¹² Cap. 1 (ed. Grottaferrata, 1:433)   ²⁰ Gal. 5,17   ²¹ Eccli. 41,1
^{32–34} Resp. Aug., *De Trin.* 1.1 (CCL 50, 29)

Deo convenit, quia nullo genere mutationis mutari potest; *Malach.* 3: “Ego Dominus et non mutor.” Nec etiam motu locali, quae est prima mutationum; quippe ³⁵ *Ier.* 23: “Caelum et terram ego impleo.” Sed angeli aliquo modo sunt mutabiles saltem secundum locum, licet aliis mutationum generibus non mutantur. Sed homo in paradyso et fuit localiter mutabilis et alterabilis ad minus secundum diversitatem temporis, scilicet noctis et diei, aestatis et hiemis, et huiusmodi secundum localem corporum caelestium mutationem. Item, mutabiles fuissent ⁴⁰ pueri nascituri secundum augmentum, licet non secundum diminutionem. Item, mutabiles secundum generationem, licet non secundum corruptionem. Igitur fere omni genere mutationis mutabilis fuisset homo sine peccato in paradyso; immo non tantum potens mutari his mutationibus, immo et necesse habens mutari pluribus earum. Si igitur immortalitas est omnimoda immutabilitas, quomodo potest ⁴⁵ dici immortalis, fere cum omni genere mutationis sit mutabilis, immo et pluribus generibus necesse habens mutari?

^{2.} Item, ponamus saltem per impossibile quod lapis molaris cadat super caput alicuius in paradyso ante peccatum, vel leo aliquis aliquem hominem dentibus impetat, vel unus alium ense, vel quod unus post longa tempora peccaret et ⁵⁰ gladium in caput alterius sine peccato vibraret, vel quod Eva post peccatum in caput Adae nolentis comedere lapidem iaceret, caro aut cederet aut resisteret aut fieret simul loco, sicut lux cum aere.

Hoc ultimum non est possibile. Hoc enim est proprie corporis glorificati subtilitatem habentis. Sed ante peccatum in paradyso est corpus adhuc animale. Nec ⁵⁵ videtur quod resisteret caro. Caro enim humana naturaliter mollis est. Molle autem est quod cedit pulsui, non quod resistit. Gladius autem, lapis, et huiusmodi dura sunt. Ergo aliquo dictorum casuum contingente cederet caro percutienti ante peccatum. Ergo erat habens necessitatem cedendi et per consequens patiendi et per consequens moriendi. Igitur non erat immortalis, id est potens non mori. ⁶⁰

Si autem dicas quod angelus vel Deus eum defenderet ab omni quod posset ei laesio[n]em inferre, sed tunc quidem non propterea diceretur potens non mori. Nec esset tunc potentia qua non moreretur in ipso, sed in Deo vel in angelo. Nullus autem denominatur ‘albus’ ab eo quod tantum est in altero et non in se. Sicut si lapis aliquis est in infimo terrae, non dicitur invisibilis, quia non potest removeri ⁶⁵ tota terra qua tegitur, sed dicimus quod est visibilis. Nec si omnia animalia cum hominibus essent caeca, diceremus propter hoc omnia esse invisibilia. Eadem ratione nec dicemus Adam fuisse immortalem in paradyso propter Dei vel angeli defensionem a nocivis.

---

⁴⁶ sit] fit BCO   ^{54–55} hoc¹ ... animale] om. R   ⁵⁵ adhuc] om. P   ⁵⁹ patiendi] moriendi O   ⁶⁰ moriendi] movendi BO || erat] erit BC   ⁶¹ omni] eo add. R || posset] possit P   ⁶⁴ autem] enim corr. ex autem P   ⁶⁵ in] om. B

[AD ARGUMENTA IN CONTRARIUM]

70 Ad haec sine praeiudicio et nihil omnino asserendo dico quod dici posset sic: cum status paradisi sit medius inter statum mundi et caeli, in caelo autem est omnino a nullo pati – quippe dos una corporis in caelo est impossibilitas – in mundo autem est pati ab omnibus, restat ut medium, utriusque extremorum naturam communicans, scilicet status paradisi, habeat pati ab aliquibus et ab aliquibus non pati, scilicet pati a superioribus et non pati ab inferioribus. Unde quis posset negare, quin corpus Adae pateretur a corporibus caelestibus? Sed ‘pati’ dico non passione poenali, immo potius suae naturae convenienti, ut scilicet praesens sol ageret in corpus Adae calefaciendo quod non faceret sol de nocte absens, et similiter de aliis multis effectibus corporum caelestium. Fuit enim 80 corpus Adae adhuc animale. Sicut ergo dictum est Adae ut operaretur in paradyso, non quidem ad fatigationem vel propter necessitatem, sed propter voluptatem potius, ut dicunt sancti, quare non similiter pateretur a caelestibus corporibus, non quidem ad poenam, sed ad delectationem? Quaedam enim passiones sunt delectabiles, sicut et quaedam actiones. Et licet quidem pateretur a corporibus caelestibus, non tamen corrumperetur sicut nunc.

Sed forte fieret in minori mundo, scilicet homine, sicut fit in maiori mundo, scilicet quod sicut partes maioris mundi corrumpuntur per actionem corporum caelestium in invicem, totum autem non – aeris enim aliqua pars corrumpitur in ignem et e contrario – sic partes hominis per actiones corporum caelestium diversas, quae diversitas causatur ex motibus eorum, in invicem mutarentur, ut nunc quidem phlegma corrumperetur mutatum in sanguinem, et sanguis in carnem, et caro ex alimento per evaporationes in aerem. Vel sic aliquo modo. Licet ergo sit 90 necesse ea mutari secundum partes suas, etiam pluribus mutationum generibus, tamen non omnino, ut corrumperatur totus. Sicut nec maior mundus. Et sic posset dici ad primum.

Ad sermonem vero Augustini dicendum quod est mutatio in melius, et haec mortalitas non est. Et est mutatio in peius, et haec aliqua mortalitas est. Et talis non contigisset Adae.

Ad secundum dici posset quod manente in anima virtute oboediente qua obediuit suo superiori, necessario fuerunt omnia inferiora ipsi animae eius subiecta et oboedientia. Et aestimari potest aliquod bonum, scilicet aliqua potentia fuisse in corpore Adae ante peccatum proportionalis ipsi oboedientiae in anima, per quam potentiam ipse dominabatur omnibus. Et naturali ordine universi nihil

81 voluptatem] voluntatem BCP 87 mundi] corr. ex maiori mundo O 88 in¹] om. BC PR; interlin. O 89 hominis] hominum BC 91 corrumperetur] corrumpetur P 93 necesse] vel eum vel add. P || secundum... suas] om. BC || etiam] in B 99 posset] corr. ex possit O 103 dominabatur] dominabitur BC

eum impeteret, sicut naturali lege universi terra non fertur ad sursum universi, sed ad deorsum. Et haec potentia in Adam dici potest per nomen impassibilitatis ¹⁰⁵ vel immortalitatis in eo. Sed et aliquid aliud, ut patebit post ubi de necessitate comedendi dicetur. Ponendo ergo aliquid inferius agere in ipsum, ponis illam potentiam in Adam non esse et per consequens inobedientiam inesse ei. Et sic per potentiam tuam statum quem supponis destruis. Immo etiam ipsi daemones ei fuissent subiecti in illo statu, quanto magis et mali homines, si qui tunc fuissent? ¹¹⁰

〔QUAESTIUNCULAE〕

Item, quaeritur cum posset creasse hominem non potentem mori – sic autem creatus melior fuisset quam potens non mori – quare sic creavit hominem?

Solutio. Licet huius multiplex ratio posset assignari, dico nunc unam. Si creasset eum non potentem mori et penitus incorruptibilem, non potuisset homo descendere nec prolem generare, sed maneret unicus, cum melius sit esse plures. ¹¹⁵ Decisio enim est corporis descendantis aliqua deperditio, quae non conveniret homini, si omnino esset non potens corrumpi, sicut nec corporibus glorificatis.

Item, quare increparetur Deus, si in homine primo reliquit aliquid imperfatum, cum ex illo imperfectionis sciverit quantum bonum eidem naturae conferret? Ex illa enim imperfectione accidit hominem peccasse et consequenter Filium Dei ¹²⁰ incarnatum fuisse, quod forte non fuisset, si primo omnino homo immortalis factus fuisset.

Item, ut dicit Augustinus in 6 *Musicae*: Pulchritudo est numerosa aequalitas. Si igitur universum numquam habuisset nisi statum unicum, scilicet qui erit post iudicium, certe aequalitatem habuisset, sed numero caruisset, qui est de essentia ¹²⁵ pulchritudinis. Et ideo qui hoc vult, vult universum privare sua pulchritudine. Similiter in homine, cum in eo sit possibilis status diversus, et per hoc numerosus.

^{1.3} QUODAM MODO, SECUNDUM ALIQUID, secundum corpus, non secundum animam.

〔UTRUM IMPOSSIBILITAS MORIENDI SIT
TANTUM EX GRATIA AN ETIAM EX NATURA〕

^{1.3} QUOD EX GRATIA ERIT, NON EX NATURA, scilicet impossibilitas moriendi. Quod hoc sit verum sic patet, ut dicit Plato in *Timeo*: Omne coniunctum

¹⁰⁹ potentiam] positionem *corr. ex* potentiam P || statum] statutum B ¹¹⁴ potuisset] potuit BC ¹¹⁵ descendere] decidere BC || cum] tamen *add. marg. P* ¹¹⁹ ex] *om. O* ^{130–131} scilicet … moriendi] *om. OPR* ¹³⁰ impossibilitas] impassibilitas B

¹⁰⁶ Post: cap. 2, n. 1 (ed. Grottaferrata, 1:422) ¹²³ Resp. Aug., *De mus.* 6 (PL 32, 1180)
^{131–132} Resp. Plato, *Tim.* 30A (ed. Waszink, 25)

est natura dissolubile. Sed homo est coniunctus ex quattuor elementis. Ergo naturaliter est dissolubilis. Si ergo fiat indissolubilis, hoc non erit ex natura, sed ex gratia.

135 Sed contra. Si posse non mori fuit ex natura in statu innocentiae, quomodo non posse mori non erit ex natura in statu gloriae?

Solutio. Utrum dotes corporis sint naturales vel non, prolixius Deo dante alias erit sermo. Unum ergo de duobus est, scilicet quod sumnum ad quod homo potest ex natura, scilicet ad quod habet rationem seminalem est posse non mori. Nec habet rationem seminalem ad gradum superiorem, scilicet non posse mori, sed tantum respectu huius habet potentiam passivam, sicut costa Adae respectu mulieris. Et tunc totum est miraculosum et a gratia quod homo non possit mori, scilicet tam potentia activa quam eductio eius in actum. Aut si inest homini ratio seminalis respectu huius, tamen eductio eius de potentia in actum non potest esse nisi ex aliquo supra omnem naturam. Cuius per se et primo est non posse mori, de quo ad *I Tim. 6*: “Qui solus habet immortalitatem.”

Quicumque autem horum modorum sit, patet quod dici potest quod non posse mori inherit nobis partim a natura, partim a gratia. A natura enim ad minus habemus quod sumus possibles potentia saltem passiva respectu huius. Sed ex gratia est et potentia activa et eius eductio de potentia in actum. Vel ad minus eius eductio in actum est ex gratia.

〔QUARE CORPUS ADAE IN PARADISO ANIMALE DICATUR〕

2.1 IN PRIMO STATU in paradiso FUIT CORPUS HOMINIS ANIMALE.

Sed quid est quod dicitur ‘homo animalis’ Adam in paradiso? ‘Animal’ enim vel ‘animale’ commune est et brutis omnibus et homini. Et ideo non bene dicitur per appositiu[m] constructionem homo ‘animal’, sed animal ‘homo’, quia in tali constructione debet dictioni generaliori apponi specialior. Dicto enim ‘homine’ sufficienter intelligitur ‘animal’, licet non exterius addatur; sed idem significat ‘animal’ et ‘animale’. Igitur dicto ‘homine’ sive in isto mundo sive in paradi so sive in caelo superfluum est addere et ‘animal’ et ‘animale’; et sic etiam non tantum in paradiso sed etiam in caelo sunt homines animales, quia ibi sunt animalia.

Item, legimus quod homo animalis intelligitur de malis tantum secundum illud Apostoli *I Cor. 2*: “Animalis homo, non percipit ea quae sunt Spiritus Dei.” Sed Adam ante peccatum malus non fuit. Ergo nec animalis.

136 in statu] om. O 138 de duobus] om. R 139 rationem] vel resurrectionem add. marg. P 147 quicumque] quo cumque V 148 inheret] non erit BCRV 150–151 vel ... actum] om. (hom.) B 155 constructionem] contractionem R 156 constructione] contractione R 157 significat] est P 159 et sic] corr. ex sit P

137–138 Resp. Fishacre, *In 4 Sent. 44* (C, 515vb) 146 *I Tim. 6,16* 163 *I Cor. 2,14*

Solutio. Quando genus aliquod dividitur in duo, quorum unum habet nomen proprium, reliquum vero non, illud quod nomine caret nominatur nomine generis per quandam generalis nominis appropriationem. Et ideo cum animal dividitur, per rationale et irrationale. Animal vero rationale habet nomen proprium, scilicet ‘homo’, et animal irrationale non: nominantur ‘irrationalia’ nomine generis et dicuntur ‘animalia’.¹⁶⁵

Hinc iam patet quod ‘animal’ dupliciter accipitur: aliquando enim est nomen generis communis ad hominem et bruta; aliquando vero est nomen brutorum tantum. Et sic nomen hoc, scilicet ‘animale’, ab eo derivatum dupliciter accipi potest. Secundum enim quod derivatur ab ‘animali’, quod est nomen generis, convenit homini in caelo, in paradyso, in mundo, licet hoc vocabulum in hoc sensu non sit usitatum. Et secundum hoc non apponitur termino speciali, quod est ‘homo’. Sic enim, ut dictum est, opponendo superflue adderetur, cum dicta specie sufficienter dicatur genus.¹⁷⁰

Si vero derivetur ab ‘animali’, quod est nomen brutorum, tunc licet non dicatur homo ‘brutum’, potest tamen dici ‘animalis’, sicut ‘brutalis’; sicut et dicimus homo ‘albus’, non homo ‘albedo’. Et est homo animalis vel brutalis secundum hoc quod assimulatur cum brutis.¹⁷⁵

Hinc patet quod dupliciter potest dici homo ‘animalis’, scilicet vel quia secundum corpus est animalibus, id est brutis, similis vel secundum animam. Si secundum corpus, tunc quidem dicemur nos nunc et Adam in paradyso esse ‘animales’, quia secundum corpus cibis indigemus ut bruta, in caelo autem non. Si, secundum animam scilicet, dicatur homo ‘similis bruto’, hoc utique sine vito non est.¹⁸⁰

Hoc tamen dupliciter est, ut dicit Augustinus *De 83 quaestionibus*: dicitur enim animalis vel vita vel animi sensu; vita ‘animalis’ dicitur qui “fertur dissoluta lascivia animae suae ... quam intra naturalis ordinis metas spiritus rector non continet, eo quod ipse Deo se regendum non subicit.” Et sic animalis idem est quod carnalis. Animi vero sensu dicitur ‘animalis’, qui de Deo iuxta corporum phantasiam vel legis litteram vel rationem physicam iudicat. Et de tali dicitur illud I Cor. 2: “Animalis homo, non percipit” etc.¹⁸⁵¹⁹⁰¹⁹⁵

〔UTRUM INDIGUERIT ADAM ALIMENTIS IN STATU INNOCENTIAE〕

2.1 EGENS ALIMONIIS CIBORUM. Hic merito quaeritur an indigerit Adam alimentis in statu innocentiae, sicut et in statu culpae; vel non, sicut nec in statu gloriae. Hic dicitur quod sic.

¹⁶⁷ quandam] quam BC || ideo] omni B 168 et irrationale] om. R 169 non] et ideo add. P 176 quod] qui P 177 dicta] adam B 184 animalibus] animalis P || brutis] animalibus add. P 193 corporum] corporis V

189–192 Aug., *De 83 quaestionibus*, q. 67 (CCL 44A, 169) 195 I Cor. 2,14

Quod vero non, videtur sic.

- ²⁰⁰ 1. Comestio vel nutrimentum non est necessaria nisi ad restaurationem deperditi. Sed si aliqua fuit in eo deperditio, fuit poena ante culpam. Ergo cibo non indiguit. 2. Item, in Adam creato non fuit caro ex alimento ante esum, sed tantum caro secundum speciem. Et ei unita fuit anima. Cum ergo haec caro nec secundum minimum deperdatur etiam forte nec in nobis, nec in eius substantiam transit aliquando alimentum, licet deperderetur aliquid ex ea. Assumptio autem nutrimenti est ad restaurationem deperditi. Ergo Adam non erat indigens cibo.

Solutio ad primum. Non omnis deperditio est poenalis. Sicut enim retinere semper eundem aerem esset poenale, renovatio vero per inspirationem et exspirationem delectabilis est, sic semper manere eandem carnem ex alimento, et ipsam fluendo non renovari esset poenale. Similiter illa deperditio seminis in generatione poenalis non fuisset. Deperibat enim continue caro secundum materiam per exhalationes usque ad aliquem terminum a natura statutum quem oporteret Adam praevenire; alioquin peccaret. Quippe hunc terminum bene noverat.

Ad secundum. Corpus humanum, scilicet quod est de veritate humanae naturae, est quaedam textura ex subtilissimis filis, quorum materia est caro secundum speciem. Haec aliquanto tempore stare potuit sine appodiacione. Quae appodiatio fit per intromissionem carnis ex alimento. Igitur carne ex alimento indiguit et propter hoc cibo. Eo quod caro secundum speciem, id est illa contextio, se ipsam diu portare non potuit ipsa adhuc existente animali. Hoc dico quod glorificata roborabitur, ut carne ex alimento non indigeat.

2.1 UNDE ET HOMO FACTUS DICITUR IN ANIMAM VIVENTEM. Anima proprie est nomen illius vitae quae nobis communis est cum brutis. Unde et ‘animales’ dicimur, dum eius operationibus indigemus, scilicet nutrire, augere, generare. NON SPIRITUALEM. Spiritualis est illa vita quam communem habemus cum spiritibus angelicis, scilicet anima rationalis, quae ab huiusmodi necessitudinibus absoluta est.

〔QUOMODO CORPUS HOMINIS POST PECCATUM MORTUUM FUISSE DICATUR〕

2.1 POST PECCATUM VERO FACTUM EST MORTUUM. Quod nunc dici debeamus ‘mortui’ videtur ex Augustino *De civitate Dei* lib. 13, cap. 11; ut enim dicit ibi Augustinus: ‘Mortuus’ non est participium praeteriti temporis. Immo nomen est et non consignificat tempus. ‘Ortus’ quidem ab eo quod est ‘oritur’

---

²⁰⁰ nutritum] nutrimenta O ²⁰¹ fuit^{1]} fuerit BC ²¹² exhalationes] exaltationes O
|| oporteret] oportebat BP ²¹³ noverat] novit R ²¹⁶ tempore] om. O ^{216–217} apodiatio] apodiato O ²³⁰ consignificat] significat BC

228–233 Resp. Aug., *De civ. Dei* 13.11 (CCL 48, 394)

descendens praeteriti temporis est. Et ideo post ortum solis verum est dicere ‘ortus est’, non ante. Similiter si ab eo quod est ‘moritur’ descenderet participium praeteriti, quod esset ‘mortuus’, non posset de aliquo dici nisi post mortem. Sic ut igitur ‘fatuus’ dicitur, sic dicitur ‘mortuus’; et est utrumque nomen. Et ideo tempus non consignificant; et ideo sicut potest dici homo ‘albus’ quamdiu albedo inest, et ‘fatuus’ quamdiu fatuitas inest; similiter poterit dici ‘mortuus’ homo quamdiu mors inest, et corpus ‘mortuum’ quamdiu mors inest corpori.²³⁵

Sed continue a principio vitae usque ad finem mors inest nobis. Ergo toto tempore vitae nostrae in hoc mundo verum est dicere quod corpus nostrum mortuum est. Quod toto tempore vitae in hoc mundo verum sit mortem inesse nobis patet. Mors enim est detractio vitae. Sed hoc potest esse dupliciter: vel detractio vitae totalis vel partialis. Si mors esset tantum detractio totius vitae et terminus vitae, non posset dici mors aeterna. Eo ipso enim quod aeterna esset careret termino. Sed eo ipso quod mors esset, ut tu dicis, est terminus. Quae simul non stant. Ergo mors est non tantum detractio totius vitae, sed potius partis. Sed dum hic vivitur, continue vitae detrahitur. Quantum enim vivitur, vitae detrahitur. Ergo continue dum hic vivimus, mors inest nobis. Continue enim morimur. Unde II Reg. 14: “Omnes morimur.” ‘Morimur’, inquit, non tantum ‘moriemur’; Sap. 5: “Nos nati continuo desivimus esse.” Sed si morimur, mors inest nobis; sicut si vivimus vel currimus, vita vel cursus inest nobis. Ergo continue mors inest nobis. Ergo continue verum est nos mortuos esse.²⁴⁰

Sed merito opponitur: contraria sunt ‘mortuum’ et ‘vivum’. Si ergo dum hic vivitur, verum est dicere quod sumus vivi, quomodo in eodem tempore verum erit quod sumus mortui? Contraria enim non sunt simul vera de aliquo.

Solutio. Hoc non solvit Augustinus in dicto libro *De civitate Dei*, sed potius admiratur. Dici tamen potest quod ‘mortuum’ et ‘vivum’ non proprie sunt contraria, sed opponuntur privative, sicut et mors et vita. Privatio autem est dupliciter, scilicet vel completa privatio – et talis nullo modo inest alicui simul cum habitu opposito, sicut lux et tenebra eidem parti aeris simul inesse non possunt, eo quod tenebra est completa privatio lucis – vel est privatio incompleta, et talis bene potest esse cum suo habitu in aliquo simul. Sic opponitur umbra luci. In eadem enim parte simul sunt umbra et lux, quia ubi est umbra, ibi est imperfecta lucis privatio. Dico ergo quod mors est vitae privatio et mortuum vivi, sed incompleta. Et ideo bene compatiuntur se in eodem simul, sicut diminutio vitae et vita simul sunt in eodem.²⁴⁵

---

²³² descendet] descendet V ²³³ esset] est P ²³⁴ sic … mortuus] om. BC ²³⁵ con-significant] consignificans P ²⁴³ careret] caret BC ²⁴⁷ continue²] unde V ²⁴⁹ si] om. BC ²⁵³ vivi] mortui V ²⁵⁴ mortui] vivi V ²⁵⁷ dupliciter] duplex P ²⁶⁴ si-mul²] compatiuntur se et add. V

---

²⁴⁸ II Reg. 14,14 ²⁴⁹ Sap. 5,13 ²⁵⁵ Resp. supra

Item, supradicta ratione dici posset quod ante peccatum fuit Adam mortuus. Quantum enim viveret, tantum vitae detraheretur sicut nunc; similiter in angelis. Aliqua enim successio est in vita eorum, ut videtur. Nec omnino est tota simul, sicut in Deo.

²⁷⁰ Solutio. Quantumcumque subtraheretur tunc, esset finitum. Duratio autem vitae infinita. Ergo quidquid vitae tunc subtraheretur, sic se haberet ad totam vitam, sicut instans ad tempus vel punctus ad lineam. Sicut igitur nihil lineae subtrahi diceretur, si ei tantum punctus subtraheretur, eo quod punctus non est pars lineae nec aliquotiens sumptus reddit lineam; vel si dices aliquid lineae ²⁷⁵ subtrahi, nec tamen diminui dicere posses, similiter nec aliquid vitae subtrahitur perpetuae. Quantumcumque finitum ei subtrahatur, aut si dicas aliquid subtrahi, non tamen dicere poteris eam minui. Talis autem subtractio quae vitam minuit mors est.

²⁸⁰ Sed dices sic: quod non peccasset, tamen, quia vita hominis principium habuit et non est habitura finem, possumus dicere quod vitae hominum ex parte ante finitae sunt. Et ex parte illa qua finitae sunt, capiunt maioritatem et minoritatem, ut vita Adae esset maior et longior quam Eva, et Eva quam filiorum. Et eadem ratione quantum vixisset vitae detractum fuisset.

²⁸⁵ Solutio. Cum dividatur tempus in praesens, praeteritum, et futurum, patet quod non fit subtractio a praesenti. Quippe proprie tempus non est, sed indivisible. Ab indivisibili autem non fit subtractio. Similiter praeterito nihil subtrahitur, sed potius continue ei additur, quia praesens et futurum traicitur in praeteritum. Igitur a solo futuro fit subtractio. Sed in tali vita futurum est infinitum. Igitur per subtractionem finiti non potest minui. Igitur quidquid subtraheretur vitae, ²⁹⁰ subtraheretur vitae futurae. Et ipsa est infinita in quantum futura. Igitur ipsa per talem subtractionem non minueretur, et ita non esset mors.

²⁹⁵ Sic igitur argue: quidquid vitam diminuit, diminuit futurum vitae. Igitur si futurum vitae diminui non potest, nec vita. Quod futurum diminui non possit patet, quia si est continuum non potest habere maius. Quidquid enim sit de discretis, in continuis necesse est quod infinitum infinito non sit maius. Maius enim est cui alterum superpositum est minus. Sed si duae lineae ex parte post sint infinitae, non ante, adhuc suppositae sibi ita quod termini initiales sint simul, non excedit una aliam. Igitur futura vita perpetua non diminuitur, tum quia futurum dicit comparationem ad post et ita ad infinitum, tum quia infinitorum continuorum ³⁰⁰ unum altero maius esse non potest.

---

²⁶⁸ ut videtur] *om.* R ²⁷¹ vitae tunc] vitae eorum *corr. ex* viderunt P ²⁷² punctus] *corr. ex* pectus O ²⁷³ ei] enim BC || punctus¹] *corr. ex* pectus O ²⁸¹ capiunt] capiant O ²⁸² ut] et *corr. ex* ut P ^{286–288} similiter ... subtractio] *om. (hom.)* R ²⁸⁷ traicitur] trahitur BC; traiciuntur P ²⁸⁸ fit] sit OV ²⁹⁸ excederet R

2.1 ID EST NECESSITATEM MORIENDI IN SE HABET. Eadem ratione mane dices vere sol occidit vel in occidente est, quia ad haec habet necessitatem. Quod falsum est. Est enim necessitas cum actu et sine, sicut et potentia. Et ideo non oportet id quod habet necessitatem sine actu, quod ab actu denominetur vel quod actus de eo praedicetur, sicut est in potentia et actu.

305

Solutio. Haec necessitas moriendi similis est cum actu, ut iam supradictum est. Continue enim vitae detrahitur nunc, et ipsa continue diminuitur cum sit finita. Vel sic: eo ipso quod peccato effecta est necessitas moriendi, eo ipso vita hominis facta est habens terminum, cum sine peccato caruisset termino. Igitur infinitam vitam perdidit, et finita remansit. Multo igitur plus de vita perdidit quam remansit. Igitur merito iam dicetur ‘mortuus’, cum quidquid remansit de vita nihil sit respectu eius quod perdidit.

310

2.2 SPIRITUALE, id est agile.

Contra. Alia dos corporis glorificati est agilitas, alia subtilitas, quae hic dicitur per ‘spirituale’, sicut dicitur I Cor. 15: “Seminatur corpus animale, resurget 315 corpus spirituale.”

Solutio. Subtilitas radix et causa est agilitatis. Et ideo dicitur Sap. 3: “Tamen quam scintillae (ecce subtilitas) in harundineto discurrent (ecce agilitas).”

2.2 APOSTOLUS AIT: CORPUS, Rom. 8; et cum PRIUS DE LIMO etc. suspensive legatur usque ibi: NON AIT APOSTOLUS: CORPUS MORTALE etc. A 320 VETUSTATE quam habemus in hoc mundo QUALE FUIT in paradiso. CUM HOC MORTALE, I Cor. 15. MUTANDUS ERAT, sine morte.

3.1 ILLUD ENIM corpus. ET MORTALE, QUOD ERAT in paradiso. ANIMA-
LE ENIM NON EST HOC CORPUS, ut sit negatio similitudinis. SED NON
QUALITER etc., taliter fuit immortale.

325

3.2 CORPUS PROPTER PECCATUM, Rom. 8.

4.1 SOLET HIC QUAERI, cap. 4.

CUM HOMO PRIMUS etc. Cum Adam in paradiso fuerit immortalis, id est potens non mori, quaeritur utrum hoc habuerit ex sua natura an ex aliquo gratis dato, scilicet superaddito suae naturae, ut cibo.

330

Utrobique est opinio. Opinio quod ex cibo ligni vitae ponitur hic: quod ex natura ponitur infra hac eadem distinctione, cap. 6: DE HAC VERO HOMINIS.

Vel sic: cum Adam in paradiso fuerit potens non mori et potens mori, quaeritur utrum habuit posse mori ex sua natura et posse non mori ex ligno vitae, et hanc

304 id] corr. ex istud B; ut add. interlin. C; ad hoc P 310 finita] vita add. P 315 ani-
male] feminal B 319 cum] cura BC 329 mori] et potens mori add. R || utrum] habuit posse mori quaerit utrum add. R || habuerit] fuerit B 331 ex²] sua add. O

315–316 I Cor. 15,44 317–318 Sap. 3,7 319 Rom. 8,10 322 I Cor. 15,44 326 Rom.
8,10 332 N. 1 (ed. Grottaferrata, 1:425)

³³⁵ opinionem prosequitur hic, an ex sua natura habuit posse non mori, et postea ex cibo ligni vitae non posse mori. Et hanc opinionem ponit ibi: DE HAC VERO HOMINIS.

4.1 MORTALE, potens mori. IMMORTALE, potens non mori.

5.1 SED ADHUC QUAERITUR, cap. 5.

³⁴⁰ QUOD EX LIGNO VITAE ERAT EI POSSE NON MORI. Ergo si non comederet de ligno vitae, deficeret – et sine culpa, si non fuisset praeceptum. Ergo poena, scilicet mors, fuisset vel esse potuisse sine peccato.

Solutio. Si non comederet, peccaret sive praeciperetur sive non forsitan. Quia enim cognovit se sine esu eius durare non posse, et hoc sciens creatus est; utique ³⁴⁵ si non comederet inde, non redderet unicuique, quia non corpori suo quod suum est, et ita peccaret.

6.1 QUAERITUR QUOMODO IMMORTALIS etc. Hic duo quaerit Augustinus: primo quomodo creata fuit caro hominis immortalis, id est qua immortalitate; et quomodo communem cum animalibus acceperit cibum, id est quamdiu cum illis ³⁵⁰ communiter comederet.

Et respondet utrique quaestioni. Primae ibi, parum infra: SED ALIA EST IMMORTALITAS. Secundae ibi, infra isto eodem capitulo: SIC ERGO IMMORTALIS.

6.1 CUM ILLIS COMMUNEM ACCEPERIT ALIMONIAM, *Gen. 1*: “Ecce dedi ³⁵⁵ vobis omnem herbam afferentem semen super terram et universa ligna, quae habent in semet ipsis semen generis sui, ut sint vobis in escam et cunctis animantibus.”

〔QUOMODO IMMORTALIS SIT HOMO PRAE ALIIS ANIMANTIBUS
DUM CUM ILLIS COMMUNEM ALIMONIAM ACCIPIAT〕

6.1 COMMUNEM ACCEPERIT ALIMONIAM, quasi dicat: mirum est quod homo est immortalis et alia sunt mortalia, cum in cibis communicent. Ut enim dicit ³⁶⁰ Philosophus, ex eisdem nutrimur et sumus. Si ergo nos et bruta ex eisdem nutrimur, ex eisdem sumus. Quomodo ergo est homo immortalis et alia mortalia?

Solutio. Non est immortalitas ex his ex quibus sumus, id est ex mixtis, sed ex mixtorum proportione, sicut et diuturnitas vitae. Omnia enim animantia ex

---

³³⁶ ligni] ligno V   ³³⁸ non] om. BC   ³⁴⁰ quod] om. O; interlin. P   ³⁴³ praeciperetur] perciperetur O   ³⁴⁴ creatus] certus P   ³⁶¹ ex eisdem] et B || est homo] om. P

^{336–337} Ibid.   ³⁴⁷ Resp. immo Beda, *In Gen. 1.1.29–30* (CCL 118A, 30–31)   ^{351–352} N. 2 (ed. Grottaferrata, 1:425)   ^{352–353} Ibid. (426)   ^{354–357} *Gen. 1.29–30*   ³⁶⁰ Arist., *De gen. et corr. 2.8* (335a 10–11); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 36 (ed. Hamesse, 170)

eisdem sunt, scilicet ex quattuor elementis; quaedam tamen aliis sunt vitae longioris.

365

Sed videtur quod eadem proportio sit in omnibus, quia si mixtio est secundum minima — minimi autem ad minimum semper eadem est proportio — ergo in omnibus mixtis est mixtorum eadem proportio.

Solutio. Licet minimi ad minimum semper eadem sit proportio, et mixtio sit secundum minima, possunt tamen plura esse minima unius elementi, et pauciora alterius; et ideo proportio diversa. Est etiam forte mixtio secundum minora minimis, ut alias dici poterit.

370

Quomodo autem adminiculo fructuum fieret Adam potens non mori, sic dici posset. Si unum elementum agit in alterum magis et minus secundum proportionem virtutum, et ignis iste in tantam aquam minus agit quam in minorem; et in maiorem adhuc minus est procul dubio sumere aliquantam aquam sic huic igni proportionatam, ut in ea omnino ignis iste non ageret, nisi eius virtus roboraretur; et hoc contingit cum tanta fuerit aqua, et tantus ignis, ut virtutes aequentur, non dico quantitates. Secundum hoc ergo possibile est aliquam esse elementorum mixtionem in qua nullum eorum agit in reliquum. Sed erit pax, et talis est optima mixtionum quae merito decet optimam formam, scilicet rationalem animam, et quia haec complexio est durabilior quam decet ipsa nisi formam in aeternum duraturam, scilicet animam rationalem. Decet enim sapientem artificem formam materiae proportionare et e contrario. Neque enim faber anulum facit de ferro, neque vomeres de auro.

375

Quod si corpus alterius mixtionis daretur rationali animae, cum anima naturaliter amet corpus suum, accideret ut suo corpore quandoque naturaliter deficiente suo naturaliter amato privaretur, et esset ei poena sine culpa praecedente. Et sic qui tale ei corpus aptaret, iniuste cum ea ageret. Tamen dicit Avicenna, lib. 1: Complexio est duobus modis: unus est ut sit complexio aequalis, ita ut qualitates contrariae sint non superantes neque superatae. Et sic complexio est qualitas in medio earum naturae. Alter modus est ut ad unam magis declinet extremitatum: aut in contrarietate quae est inter caliditatem et frigiditatem, aut in contrarietate quae inter humiditatem et siccitatem, aut inter utraque.

385

Sed medicus physico credere debet quod aequale secundum hanc intentionem impossibile est aliquo modo inveniri. Sed complexio huic propinquissima est complexio optima humana. Sed hoc dicit secundum statum mundi, aut non lo-

³⁶⁷ semper] sed P ³⁷⁰ unius] illius O ^{371–372} minimis] minimus O; minus P ³⁷⁵ minorem] maiorem CP; corr. ex minorem C ³⁷⁶ maiorem] minorem P || aliquantam] aliquam P ³⁷⁸ virtutes] virtute P ³⁸⁰ nullum] malum al. litt. B ³⁸⁷ accideret] accidet R ³⁸⁹ aptaret] adaptaret R || tamen] unde P ³⁹⁰ qualitates] aequalitates P ³⁹² naturae] del. P; vel vere add. marg. P ³⁹⁴ quae] est add. BC

^{389–391} Resp. Avicenna, *Liber tertius naturalium, De gen. et corr.*, cap. 7 (ed. Van Riet, 77–78)

quens aut omnino ignorans de statu paradisi vel caeli. Sed tunc si tale fuit corpus Adae ante peccatum, videtur quod sine cibo aliquo bene duraret, et etiam quod
 400 non tantum erat potens non mori sed etiam non potens mori, quia talis mixtio videtur indissolubilis.

Sed adhuc potest talis mixtio duplice de causa deficere, scilicet quia partes miscibilium in se sunt corruptibiles. Sic enim dicit Aristoteles quod ignis duplamente corrumperit, scilicet ex contrario agente in ipsum et quia deficit in se ipso.
 405 Quod si ignis, nobilissimum scilicet elementorum, deficit in se ipso sine actione contraria, quanto magis cetera?

Item, ideo potest illa mixtio deficere, quia continens partes miscibiles deficeret. Deciderent autem elementa ab invicem et tenderent ad sua loca quantumcumque aequaliter mixta, nisi esset aliqua natura praeter haec continens ea. Nec duraret
 410 simultas, nisi durante illa natura continentia, quae est natura caelestis, quam antiqui principium, scilicet amicitiam, ut aestimo, dixerunt. Et haec est eadem forte quae ligat animam corpori, quae utique corruptibilis est secundum mutationem corporum caelestium, cum sit quaedam lux caelestis secundum hoc quod dicit Aristoteles quod allatio solis in obliquo circulo est causa generationis et corruptionis. Corpus ergo humanum, habens etiam proportionem aequalitatis, duobus
 415 indiguit: uno quidem quod foveret partes mixtas, ut in se deficerent, et hoc forte poterant cibi paradisi facere; et alio quod foveret naturam mixta continentem, quod forte fieri poterat per fructum ligni vitae.

Ex hoc ergo videtur quod nec sine ligno vitae fieret immortalis nec sine aliis.
 420 Si enim lignum vitae poterat sufficere, ut quid alia? Et si alia poterant sufficere, ut quid lignum vitae? Nihil enim frustra, nihil superfluum. Verumtamen quia natura caelestis, continens mixta, est in se durabilior quam ipsa mixta, ideo prius indiguisset homo in paradyso cibis aliis quam de ligno vitae. Et hoc dicit Augustinus isto eodem capitulo, infra: IN QUIBUS MANDATIS etc. Ex tribus
 425 igitur, ut ad unum sit dicere, efficitur corporum immortalitas in paradyso, scilicet ex proportionis aequalitate, ex fomento mixtorum, et ex fomento naturae continentis mixta.

Sed in caelo erit quidem proportionis aequalitas, sed aliis duobus non indigebunt tunc corpora; glorificabuntur enim elementa, ut iam nec ab invicem nec in
 430 se corrumpantur. Stabunt etiam corpora caelestia meliorata. Nec iam erit allatio in circulo obliquo. Et ideo nec accessus nec recessus. Et ideo nec ligno vitae

398 fuit] fuerit O 405 scilicet] sit B; om. V || in ... ipso] om. P 407 ideo] non BCPR
 408 tenderent] caderent BC 410 durante] duraret B 414 allatio] ablatio B 415 duo-
 bus] modis add. V 418 fieri] non add. interlin. C 423 cibis aliis] alio cibo P 430 cor-
 rumpantur] corrumpuntur BC 431 obliquo] aliquo BC || ideo¹] om. BC

403–404 Arist., *De caelo* 3.6 (305a 9–11) 414–415 Arist., *De gen. et corr.* 2.10 (336a 31–32); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 41 (ed. Hemesse, 170) 424 Resp. forte Beda, *In Gen.* 1.1.29 (CCL 118A, 30–31) || N. 2 (ed. Grottaferrata, 1:426)

nec aliis omnino indigebimus, sicut hic dicit Augustinus, parum infra eodem capitulo: CARO NOSTRA NON TUNC EGEBIT etc. IN ADAM ACCEPIMUS, id est humana natura accepit in Adam.

6.2 ILLE Adam, SI NON PECCARET.

Contra. Omnimus compositorum ex duobus duplex potest esse causa dissolutionis, scilicet vel ex parte unius componentium vel alterius. Cum ergo mors sit dissolutio animae et corporis, potuit mors dupliciter accidere Adae in statu innocentiae: vel ex parte animae, si peccaret, sicut contigit; vel ex parte corporis, si cibo iniuncto non uteretur. Quid est ergo quod hic dicitur quod per solum ⁴³⁵ ₄₄₀ peccatum potuit mori?

Solutio. Quia sumptio alimentorum fuit in pracepto cuius omissio peccatum est, bene dicit quod sine peccato non moreretur, scilicet vel sine peccato commissione, ut comedendo de vettito, vel sine peccato omissionis, omittendo comedere de pracepto.

6.2 FILII VERO RESURRECTIONIS, *Luc.* 20: “Aequales angelis sunt, et filii sunt Dei,” cum filii sint resurrectionis. NEC POTERUNT ULTRA PECCARE, *Matt.* 22: “Sed sunt sicut angeli Dei in caelo.” CARO NOSTRA NON TUNC EGEBIT REFLECTIONE etc. Et non dicit: ‘Non poterit comedere’. Potestas enim comedendi inheret eis semper, necessitas numquam. Unde Augustinus *De civitate Dei* lib. 13, cap. 22: “Corpora sanctorum … certo et omni modo inviolabili munere immortalitatis induentur, ut non nisi velint, possibilitate, non necessitate vescantur. … Non enim potestas, sed egestas edendi ac bibendi talibus corporibus auferetur.” Quod angeli quoque visibiliter et tractabiliter apparentes, non quia indigebant, sed quia volebant, fecerunt.

6.2 PER OBSERVANTIAM MANDATORUM DEI etc. ‘Mandatorum’ dicit pluraliter. Acceperat enim mandata aliud naturae, aliud disciplinae. Disciplinae, de ligno scientiae ne comedas. Hoc enim ratio naturalis non dictabat faciendum, sed tantum disciplina datum est. Naturae, duo: unum propter conservationem naturae universalis (*Gen.* 1: “Crescite et multiplicamini”); aliud propter conservationem ⁴⁵⁰ ₄₅₅ naturae particularis (“de omnis ligno paradisi comedete”).

6.2 MULTIPLICATA PROGENIE, ex quo ponit Augustinus: Non posse mori causari in homine ex unico esu ligni vitae necesse fuit ei ponere, quod tantum post generationem filiorum acciperet cibum illum. Si enim ante generationem

---

436 duobus] duorum V 437 componentium] corruptientium BC 439 contigit] contin-
git B 443 sine²] om. P 446 resurrectionis] rationis O 447 potuerunt] potuerunt BO
451–452 inviolabili] indissolubili V 464 illum] alium R

432 Immo Beda, *In Gen.* 1.29–30 (CCL 118A, 30sqq.) 432–433 N. 2 (ed. Grottaferrata,
1:425) 446–447 *Luc.* 20,36 448 *Matt.* 22,30 450–454 Aug., *De civ. Dei* 13.22
(CCL 48, 405) 460 *Gen.* 1,20 461 *Gen.* 2,16 462–464 Resp. Aug., *De Gen. ad
litt.* 6.25 (CSEL 28.1, 197)

465 acciperet, sequeretur quod generare non posset, quia non posset descendere, sicut nec corpora glorificata. Et si generaret, utique generatum generaretur non potens mori. Et ita quilibet filiorum Adam fuisset non potens mori, nec indigeret cibo nec ligno vitae.

[QUOMODO CARO ADAE IMMORTALIS FIAT LIGNI VITAE SUMPTIONE]

6.2 IPSO Deo IUBENTE SUMERET etc. Hic duo dicit Augustinus: scilicet quod semel tantum comederet homo de ligno vitae; et quod ex illo unico esu perfectam conquereretur immortalitatem, scilicet non posse mori. Quod quomodo esse possit, nondum vidi. Intelligat qui potest.

Fructus quippe ligni vitae aut est corruptibilis aut incorruptibilis. Si incorruptibilis, quomodo est cibus? Cibi quippe proprium est corrupti et in naturam comedentis mutari. Si corruptibilis, quomodo corruptibile faciet de corruptibili incorruptibile? Scio balsamum, myrram, et huiusmodi corpora integra diu conservare, sed quantumcumque diu tu sumas, infinita erit proportio eius ad aeternitatem. Quomodo ergo faceret sanitatem perpetuam semel sumptus ille fructus, cum non sit eius virtus infinita?

480 Item, cibus erat et sensibilis quidem ille fructus. Ergo non potuit hominem facere immortalem. Immo omnis ex indigentia illo utens, cum sit cibus sensibilis, est mortal. Dicit enim Damascenus, cap. 24: "Naturaliter sensibilis cibus eius quod subeffluxit est impletio, et in annum secedit et in corruptionem. Et impossibile est incorruptibilem permanere eum, qui in participatione sensibilis 485 cibi fit." Ergo Adam, dum cibo etiam ligno vitae indiget, mortal is est. Ergo non est tunc potens non mori.

Item, dicit Averroes: "Quod ex se est corruptibile impossibile est ab alio esse incorruptibile." Intellige 'naturaliter'. Igitur non ex naturali aliquo alimento homo corruptibilis de se fieret incorruptibilis, sed tantum ex gratia.

490 Item, nunc fiet homo simpliciter incorruptibilis sine esu illius, quare non similiter nunc?

Item, si fructus ligni vitae faceret hominem non potentem mori, maxime faceret illud hominis impotens corrupti, in quod naturaliter convertitur comestus. Sed convertitur in carnem secundum materiam. Ergo illa praecipue fieret incor-

---

482 24] 4 O 485 cibi] cibus BC || ergo non] nec OP 486 mori] multo fortius (ergo add. P) non est potens non mori add. OP 487 Averroes] Augustinus OV || quod ... est¹] om. BRV; marg. C 489 se] fiet vel add. P 490 fiet] fieret P 491 nunc] tunc P 494 materiam] naturam OR

469–471 Potius Beda, *In Gen. 1.29* (CCL 118A, 30–31); cf. Ps.-Aug., *Quaestiones vet. et novi test.*, cap. 19 (CSEL 50, 46) 482–485 Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 25 (ed. Buytaert, 111) 487–488 Resp. Averroes, *De substantia orbis*, cap. 1 (ed. Iuntina, 9:5vb); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 18 (ed. Hamesse, 230)

ruptibilis. Et ita illa non posset effluere, sed glorificaretur in eo – quod non est de veritate humanae naturae. Quod mihi videtur inconveniens. Sicut enim nunc non resurget caro secundum materiam, sic nec tunc glorificanda erat caro secundum materiam vel ad immortalitatem transferenda. Aut igitur doce quid dicatur aut dic haec Augustinum non asserere, quasi nulla enim in illo libro, scilicet *Super Genesim ad litteram*, dicit assertive.⁴⁹⁵

Vel dic quod perfecta immortalitas infuisset ei ex ligno vitae, non ex natura illius ligni, sed ex virtute divina cum fructu infusa aliquo modo loquendi, sicut dicitur gratia infundi aquae in baptismo, qua culpa dimittitur. Et ita ex gratia – et hoc est quod infra dicitur ultimo capitulo istius distinctionis: EX INSPIRATIONE SALUBRITATIS OCCULTA.⁵⁰⁰

Sed ne videatur hic Augustinus discordare ab eo quod supradixit capitulo illo, SOLET HIC QUAERI CUM PRIMUS HOMO, scilicet quod posse non mori fuit ei ex ligno vitae, quia sicut, ut dixi, ex ipso fuit fomentum illius virtutis colligantis elementa, dici posset quod sicut aqua baptismi quiddam efficit naturaliter, ut corpus abluit, et aliud virtute sacramenti inspirando occulte sanctitatem menti, sic tunc lignum vitae conservationem operabatur illius quod uniebat mixta naturaliter. Et cum Deus vellet, inspiraret occulte, id est Deus ad esum eius conferret non posse mori.⁵⁰⁵

Ad auctoritatem Damasceni dic quod cum dicit “impossibile … incorruptibilem permanere (intellige: id est non potentem corrumpi) eum qui in participatione cibi fit,” supple ‘ex indigentia’, alioquin angeli qui sensibilem cibum sumpserunt, fuissent corruptibles.⁵¹⁰

Similiter ad auctoritatem Averrois intellige de tali incorruptione, id est impossibilitate ad corruptionem.

6.5 QUOMODO SUPERIORA AUGUSTINI VERBA: hac distinctione, cap. SO-⁵²⁰
LET HIC QUAERI.

499–500 quasi … assertive] *om. B*   501 vel] *sic add. BC*   508 ut] *del. P*   510 virtute] unice O || inspirando] scilicet B; *corr: ex in paradiso B*

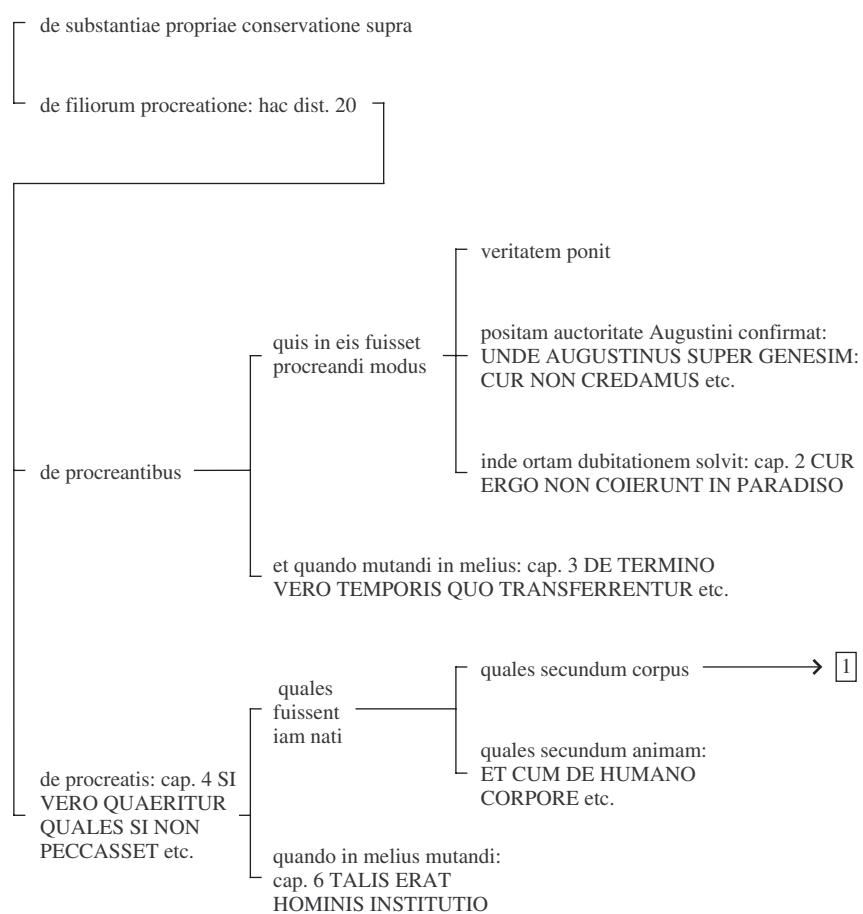

504–505 Cap. 6, n. 4 (ed. Grottaferrata, 1:426)   506–507 Resp. cap. 4 (ed. Grottaferrata, 1:424)   514–516 Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 25 (ed. Buytaert, 111)   520–521 Resp. cap. 4, n. 1 (ed. Grottaferrata, 1:424)

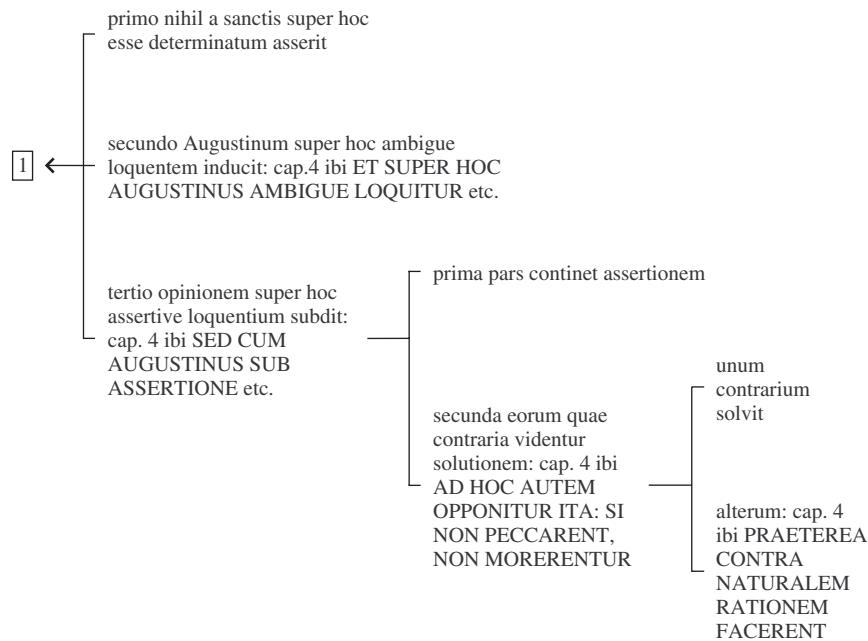
DISTINCTIO 20

1.1 POST HAEC VIDENDUM QUALITER PRIMI HOMINES etc. Dist. 20.

---

¹ dist. 20] huius autem distinctionis divisionem sic accipe, ut hic vides add. V

〔UTRUM DECISIO SEMINIS VEL CORRUPTIO VEL POENA SIT〕

1.2 SINE CORRUPTIONE in corpore vel in generantibus. Et potest hic dici corruptio seminis vel seminantis. Si seminis, falsum dicunt. Corruptio enim, quae modo est in semine humano, est foeditas quaedam causata ex pruritu carnis.
 5 Quorum neutrum fuisse, si non peccasset.

Si seminantis, verum est quod dicitur: aliqua enim est corruptio illa seminis decisio de se. Ad hanc autem corruptionem seminantis non sequitur macula in anima seminati, sed potius ex corruptione seminis, quae sit pars seminati, sicut post patebit in tractatu de originali. Macula autem hic dici potest delectatio
 10 inordinata in anima.

Sed cum decisio illa seminis sit non de alimento, sed de veritate corporis generantium, videtur quod haec corruptio aliqua generantium esset eis poenalis ante peccatum in paradiso.

Solutio. Non est poenalis talis deperditio, eo quod sit naturalis. Et natura
 15 humana in Adam magis appetebat salvationem speciei et multiplicationem indi-

---

2-3 corruptio^{1]}] corpus P 6 aliqua] alia P || illa] alia corr. ex illa P 8 seminati^{1]}
 corr. ex seminanti O 12 aliqua] a natura corr. ex aliqua P

9 Resp. Fishacre, *In 2 Sent. 30*

viduorum forte quam salvationem naturae propriae. Et ideo prae nimio appetitu naturali ad multiplicandum individua non fuit ei poenale descendere; immo delectabile.

Sed dicis sufficienter potuit salvari species in ipsis, ex quo erant immortales. Multiplicatio vero individuorum in singulis speciebus non est nisi ut salvetur in ²⁰ pluribus quod non salvaretur in paucioribus.

Solutio. Causa multitudinis non est hic salvatio speciei tantum, sed potius impletio numeri electorum, et multiplicatio laudis Dei, et bonitas Dei, qua voluit a multis potius quam a paucis communicari.

^{1.2} VEL MACULA in anima vel in genitis. SED ANTE PECCATUM NEC CORRUPTIO NEC MACULA etc.: de decisione falsum, de foeditate verum. QUONIAM EX PECCATO HAEC CONSECTA SUNT. Sed utrum ex voluntate Dei vel naturaliter in quaestione de originali peccato dicendum est.

^{1.3} UT MANUM ORI, SINE ARDORE LIBIDINIS ITA etc., id est, sicut nunc non est ardor libidinis in contactu manus et oris, sic nec tunc in contactu genitalium.

Sed utrum maior delectatio foret tunc in contactu genitalium quam tunc vel nunc in contactu manus et oris quaeri potest.

Item, quaeri potest secundo, si non peccasset homo, in quo sensu maxime delectaretur.

35

〔PRIMA QUAESTIO:

UTRUM MAIOR DELECTATIO FORET TUNC IN CONTACTU GENITALIUM
QUAM TUNC VEL NUNC IN CONTACTU MANUS ET ORIS〕

^{1.} De primo videtur quod maior fuisse delectatio in contactu genitalium quam manus et oris sic. In omni opere naturae est delectatio. Naturaliter enim natura quaelibet in agendo actiones proprias delectatur, si delectari potest. Sed haec delectatio naturalis terminum habet, quem non transgrederentur, nisi peccassent. Habuisset enim in cibo tunc delectationem, sed non maiorem quam deberet, sicut ⁴⁰ nunc angeli delectantur in pulchritudine creaturarum, sed non magis quam decet. Sed naturae bene se habenti delectabilior est operatio naturalis et voluntaria quam voluntaria solum. Igitur cum contactus genitalium fuisse nunc voluntarius et naturalis, et admovere manum ori tantum voluntarium, patet quod maior delectatio fuisse in contactu genitalium quam aliorum membrorum.

45

²³ qua] quam P; quia R ³² tunc vel] om. BP ³⁴ item ... potest] om. P || maxime] magis V ³⁷ natura] creatura P ⁴⁰ habuisset] habuit V ⁴³ nunc] tunc BC; et tunc P

²⁸ Resp. ibid.

2. Item, melior est actio bona actione indifferente. Sed contactus genitalium esset actio bona tunc, et contactus manus et oris indifferens. Igitur tunc melius fuisse contactus genitalium quam manus et oris. Sed in meliori exercitio naturae bene dispositae, non patientis ex impotentia difficultates, ipsa magis delectat. Ergo 50 tunc fuisse contactus genitalium delectabilior quam aliorum membrorum.

[SECUNDO QUAESTIO:
IN QUO SENSU MAXIME DELECTARETUR SI NON PECCASSET HOMO]

De secundo vero merito quaeritur utrum sicut modo maxima delectatio corporalis est in sensu tactus et praecipue illorum membrorum, utrum similiter tunc.

Quod tunc maxime delectaret in sensibus tactus et gustus videtur, sicut et nunc, probatio.

- 55 1. Delectatio est ex praesentia ipsius appetibilis ipsi appetenti. Sed magis praesens est appetibile gustus et tactus gustanti et tangenti quam sensibilia aliorum sensuum ipsis, quia alii sensus apprehendunt sensibilia sua per medium tantum, hi vero duo sensus apprehendunt sine medio. Igitur, ut videtur, maior fuisse in istis sensibus delectatio in paradyso, sicut et nunc, quam in aliis sensibus.
- 60 2. Item, cum sensuum quidam sint de esse et quidam de bene esse, maior naturaliter videtur debere esse delectatio in his quae sunt de esse quam in his quae sunt de bene esse. Igitur cum tactus et gustus sint de esse, et alii sensus de bene esse, maior naturaliter erit delectatio in his quam in aliis tam in paradyso quam nunc.

[ARGUMENTA IN CONTRARIUM]

- 65 Econtra. Videtur quod non sic. Maior supra modum est delectatio spiritualis, cum scilicet spiritus apprehendit suum delectabile quam corporalis esse possit. Igitur quanto sensus est spiritui proximior, id est spiritualior, tanto in apprehensione sui sensibilis erit delectatio maior. Sed inter omnes sensus visus est spiritualior. Ergo naturaliter apprehensio sui delectabilis est delectabilior quam 70 aliorum sensuum.

- 75 Item, in caelo erit optima dispositio corporum glorificatorum. Cum ergo ibi summa futura sit delectatio corporum, sicut et animarum, ibi autem non erit delectatio in cibo vel potu neque in coitu; “Neque enim nubent neque nubentur, sed erunt sicut angeli,” *Matt. 22*. Igitur naturae bene dispositae, quia optimae, non est maxima in his sensibus delectatio, sed modica.

---

46 indifferente] indifferentiae O || sed] si add. P 49 delectat] delectant BCP 51 sicut] sit B 52 tactus] tactu BCRV; corr. ex tactu OP 56 et tactus] om. R 60 sint] sunt R 61 debere] de se B; del. P 61–63 quae¹... his] om. (hom.) R 62 igitur] sed V || sint] sunt V 63 esse] igitur add. V 65 delectatio] delectio P 72 corporum] glorificatorum add. marg. P

74 *Matt. 22,30*

[SOLUTIO AD PRIMAM QUAESTIONEM]

Solutio. Ad primum concedo, sicut concludit, quod maior fuisse delectatio in tactu genitalium quam aliorum membrorum, quorum tactus est naturae indiferens et voluntarius tantum. Et tamen terminum habuisse delectatio quem non excessissent homines. Nec est quaelibet delectatio corporalis peccatum. Unde *Ps.*: “Delectasti me, Domine, in factura tua, et in operibus manuum tuarum ⁸⁰ exultabo.” Sed tantum immoderata illa, scilicet qua fit ut creatura nimis, Deus vero minus diligatur. Unde in paradyso fuisse corporalis delectatio; et erit in caelo sine peccato, quia immoderata et accendens mentem amplius in amorem Creatoris.

Ad secundum vero dicendum quod, sicut aestimo, maxime delectatus fuisse ⁸⁵ in visu, et delectabimur in caelo; et minime in gustu et tactu; in mediis vero sensibus mediocriter. Duo enim sunt ex quibus fit delectatio maior in sensu: unum melioritas sensibilis. Ut quid enim plus delectatus fuisse Adam ante peccatum in hoc cibo quam in illo, nisi quia hic cibus esset illo melior? Et etiam ex praesentia sensibilis ad sensum. Plus enim delectamur in visibili pulchro propinquuo ⁹⁰ quam in eodem remoto.

Sed inter omnia sensibilia sensibile visus est optimum, quia obiectum huius sensus est lux purissima nulli incorporata. Sonus vero est lux incorporata aeri puro; et tangibile lux incorporata terrenae crassitudini; et olfactibile est lux incorporata aeri caliginoso vel fumoso; et gustabile lux incorporata humori corpulentiori, quod est sapor. Unde Augustinus *Super Genesim ad litteram* lib. 12: “Illud quod est subtilissimum in corpore et ob hoc animae vicinus quam cetera, id est lux primum per oculos sola diffunditur emicatque in radiis oculorum ad visibilia contienda, deinde mixtura quaedam primo cum aere puro, secundum cum aere caliginoso atque nebuloso, tertio cum corpulentiore humore, quarto cum terrena ⁹⁵ crassitudine quinque sensus cum ipso, ubi sola excellit, oculorum sensu efficit.” Igitur cum lux sit optimum corporum, et quanto est lux purior tanto melior, cum obiectum visus – dico bene dispositi – sit lux purissima, patet quod obiectum visus in bonitate omnia sensibilia excedit. Ergo quantum est ex hoc maximae delectationis in bene disposito est sensus visus. ¹⁰⁰

Item, si lux est animae vicinissima, sicut dixit Augustinus, et quanto purior, tanto est animae vicinior, unde ipsa est etiam media vinciens animam corpori, patet quod cum sensibile huius sensus sit et optimum et animae vicinissimum praे omnibus aliis sensibilibus. Ex his autem duobus, scilicet praesentia vel vicinitate

⁷⁸ tamen] tantum P || quem] quod O ⁸³ immoderata] moderata P ⁹³ incorporata¹] corporata BC ⁹⁴ et¹ ... crassitudini] *transp. post* sapor (*l. 96*) P ⁹⁹ quaedam] quadam V ¹⁰⁷ vinciens] uniens B; vincens C ¹⁰⁹ sensibilibus] sensibus P || vici-
nitate] unitate BC

^{80–81} *Ps. 91,5* ^{96–101} Aug., *De Gen. ad litt. 12.16* (CSEL 28.1, 401) ^{106–107} Resp.
ibid.; Rob. Gross., *Hex. 2.10.1* (ed. Dales-Gieben, 98)

- ¹¹⁰ et bonitate, causatur delectatio quod maxime inter omnes sensus est delectatio visus, de qua *Eccle.* 11: “Dulce lumen et delectabile oculis videre solem.”

[SOLUTIO AD SECUNDAM QUAESTIONEM]

Dicatur ergo ad primum quod sensibile per se sensus tactus et gustus non sunt magis praesentia ipsi animae quam visus, licet videantur. Per se enim eorum sensibile non est illud corpus grossum quod visui obicitur, quod tactui coniungitur,
¹¹⁵ sed lux ipsis incorporata vel pura.

Ad secundum dic quod nihil facit ad delectationem maiorem vel minorem esse de esse rei vel de bene esse, sed illa duo quae dixi tantum. Quod autem nunc est, scilicet quod maxime delectamur in minime delectabilibus secundum naturam et minime in maxime delectabilibus, peccato effectum est. Nunc enim maxime in tactu, minime in visu, et in mediis magis et minus secundum approximationem ad haec delectamur. Similiter quod nunc magis delectamur in tactu quam ante peccatum in eodem delectaremur, eodem peccato effectum est. Et similiter in aliis sensibus. In omnibus enim excedimus terminum statutum delectandi. Quia enim nunc minus est virtus nostra superior ad Deum, ideo virtutes inferiores
¹²⁰ magis sunt in sua obiecta.

^{1.3} HAECA ENIM LETHALIS AEGRITUDO, scilicet pruritus. ILLIS MEMBRIS SICUT PEDIBUS IMPERARENT. Unde Augustinus *De civitate Dei* lib. 14, cap. 24, satis bonum ponens exemplum et deinde exemplo subdens argumentum, dicit: si non peccassent, “ita genitale arvum vas in hoc opus creatum seminaret,
¹³⁰ ut nunc terram manus ... nec ipsa verba essent, quae vocarentur obscura, sed quidquid inde diceretur, tam honestum esset quam de aliis quod loquimur corporis partibus.”

Et quia multi contrarium in corpore suo sentientes hoc credere non possunt, rationem talem inducit ibidem. Videmus quaedam bruta nunc quamlibet partem sui corporis, etiam cutis suae, movere pro appetitu animae brutalis in eis et immobilia retinere, ita ut in eis caro spiritui oboediatur omnino. Videmus insuper quosdam homines in tantum quibusdam suis corporis partibus dominari, ut contra consuetum naturae modum partes illas, cum volunt, moveant. Quanto magis ergo credibile est illos homines optime conditos ita habuisse totum corpus et singula
¹⁴⁰ corporis membra omnesque virtutes apprehensivas et motivas spiritui subiecta, ut nec in modico moverentur nisi praecipiente voluntate?

Haec autem sunt verba eius: “Animalibus quibusdam naturaliter insitum est, ut tegmen, quo omne corpus vestitur, si quid in quocumque senserint ambigendum,

---

¹¹² et gustus] *om.* BC   ¹¹³ videantur] videatur P   ¹¹⁹ peccato ... est] peccatum effectus V   ¹²¹ similiter ... delectamur²] *om. (hom.)* BC

---

¹¹¹ *Eccle.* 11,7   ^{127–132} Aug., *De civ. Dei* 14.23 (CCL 48, 446)   ^{142–167} *Ibid.* 14.24 (447–48)

ibi tantum moveant, ubi sentiunt, nec solum insidentes muscas, verum etiam haerentes hastas cutis tremore discutiant. ... Sunt et quidam hominum, qui et aures moveant vel singulas vel ambas simul; sunt qui totam caesariem capite immoto, quantum capilli occupant, deponunt ad frontem revocantque cum volunt; sunt qui eorum qui voraverint incredibiliter plurima et varia paululum praecordiis pertractatis tamquam de sacculo quod placuerit integerrimum proferunt; quidam voces avium pecorumque et aliorum quorumlibet hominum sic imitantur atque exprimunt, ut, nisi videantur, discerni non possint. Nonnulli ab imo sine paedore ullo ita numerosos pro arbitrio sonitus edunt, ut ex illa parte cantare videantur. Ipse sum expertus sudare hominem, cum vellet. Notum est et quosdum flere cum volunt, atque ubertim lacrimas fundere. Iam illud multo est incredibilius, quod plerique fratres memoria recentissima experti sunt. Presbyter fuit quidam nomine Restitutus in parochia Calamensis ecclesiae. Quando ei placebat (rogabatur autem ut hoc faceret ab eis, qui rem mirabilem coram scire cupiebant), ad imitatas quasi lamentantis cuiuslibet hominis voces ita se auferebat sensibus et iacebat simillimus mortuo, ut non solum vellicantes atque pungentes minime sentiret, sed aliquando etiam igne ureretur admoto sine ullo doloris sensu nisi postmodum ex vulnere. Non autem obnitendo, sed non sentiendo non movere corpus eo probabatur, quod tamquam in defuncto nullus inveniebatur anhelitus. Hominum tamen voces, si clarius loquerentur, tamquam de longinquu se audisse postea referebat. Quid est igitur causae, ut non credamus ante peccatum ad propagandam prolem sine ulla libidine servire voluntati humana membra potuisse?¹⁴⁵ Cum ita etiam corpus corruptibile in plerisque motionibus et affectionibus extra usitatum naturae modum mirabiliter serviat.”¹⁵⁵

^{1.3} QUEM NUPTIAE ORDINANT, id est ad finem debitum dirigunt. EXCIPITUR HONESTATE NUPTIALI, id est excusatur ne sit peccatum. ET QUOD SANIS ESSET IN OFFICIUM, scilicet copula nuptialis Augustinus *Super Genesim*. “Officium est congruus actus uniuscuiusque personae” secundum instituta Dei.¹⁷⁰

^{1.3} EIS ESSE NUPTIAE HONORABILES, id est actus nuptiarum, quia ipsae nuptiae institutae sunt in paradiso. Sed actus non fuit nisi extra. Et potest hoc intelligi contrarium illi erubescentiae quae est in libidine.¹⁷⁵

---

148 qui²] quae R || voraverint] devoraverunt P; voraverant V 151 paedore] pudore corr. ex paedore P; vel fetore add. marg. P 153 sudare] corr. ex sudere O 154 fundere] effundere O 164–165 propagandam] propagandum V 170 in] om. ed. || copula] corr. ex culpa C 171 actus] tactus BC

170–171 Aug.: “Quod bonum habent nuptiae et quo bonae sunt nuptiae peccatum esse numquam potest, hoc autem tripertitum est: fides, proles, sacramentum,” *De Gen. ad litt.* 9.7 (CSEL 28.1, 275) 171–172 Resp. potius Alanus de Insulis, *Regulae de sacra theologia* 75 (PL 210, 659)

De qua merito quaeritur, sicut quaerit Augustinus *De civitate Dei* lib. 14, cap. 18, quare magis motum inordinatum in genitalibus erubescimus et latere volamus potius quam motus irae et aliorum vitiorum. Sic enim quaerit Augustinus: “Magis fert homo spectantium multitudinem, quando iniuste irascitur, quam vel 180 unius aspectum, quando iuste miscetur uxori.” Sed quare irae opera aliarumque affectionum non sic absconduntur verecundia, ut opera libidinis?

Cui quaestioni respondet Augustinus eodem libro, cap. 24, sic dicens: “Cicero ... ut filiis dixit imperari corporis membris propter oboediendi facilitatem; vitiosas vero animi partes ut servos a superiore imperio coerceri. Et utique ordine naturali animus anteponitur corpori, et tamen ipse animus facilius imperat corpori quam sibi. Verumtamen haec libido, de qua nunc disserimus, eo magis erubescenda exsistit, quo animus in ea nec sibi efficaciter imperat, ut omnino non libeat, nec omnino corpori, ut pudenda membra voluntas potius quam libido commoveat; quod si ita esset, pudenda non esset. Nunc vero pudet animum sibi 185 resisti a corpore, quod ei natura inferiore subiectum est. In aliis quippe affectibus cum sibi resistit, ideo minus pudet, quia, cum a se ipso vincitur, ipse se vincit; etsi inordinate et vitiouse, quia ex his partibus, quae rationi subici debent, 190 tamen a partibus suis ac per hoc, ut dictum est, a se ipso vincitur.”

In motibus igitur aliorum vitiorum aut impugnatur aut et vincitur anima a suis partibus, et ita a se ipsa. In motibus vero libidinis impugnatur aut et vincitur a suo infimo, et ideo erubescit merito. Et ideo bene dicit Apostolus I Cor. 6: “Omne peccatum quodcumque fecerit homo extra corpus est, qui autem fornicatur in corpus suum peccat,” quia alia peccata ortum habent ex vi aliqua animae, et illa vincente superius animae fit motus in corpore. Et ideo omnis talis motus est 200 secundum aliquid voluntarius. Sed luxuria motus a corpore ipso ortum habet impugnante mentem.

1.3 SINE LABORE PARIENDI. Sicut enim non gravasset egestio superfluitatum, sic nec partus forte. Sed merito quaeritur utrum in conceptu frangeretur vel non. Si non, tunc semper mansisset virgo, sicut mater Christi, et tamen peperisset. 205 Quod non videtur. Si frangeretur, quomodo hoc fieret vel in conceptu vel in partu, ubi est maior apertio et fractio quam in conceptu sine poena vel dolore?

Dici posset quod necessario frangeretur et non sine passione, sed tamen sine passionis sensu, qui proprie est laesio vel dolor vel poena, sicut nunc vel os

180 aspectum] *om. O* 184 superiore] asperiore *corr. ex a superiore B* 190 aliis quippe] aliisque *O* 192 debent] deberent *PRV* 194 et] etiam *P* 195 et²] etiam *P* 197 corpus] suum *add. BC* 203 conceptu] concepto *BC* 205 videtur] quia tunc peperisset miraculose sicut mater Christi, vel partus matris Christi non fuit miraculum *add. marg. m. post. B* 206 apertio] apparitio *BC* || dolore] solutio *add. V*

176–180 Aug., *De civ. Dei* 14.19 (CCL 48, 442) 182–193 Ibid. 14.23 (445) 196–198 I Cor. 6.18

aperimus vel brachia extendimus sine dolore et sensu passionis. Quippe etiam si illa passio per se sensibilis esset, tamen prae delectatione operis naturalis, in quo natura naturaliter delectatur, non sentiretur; sicut labor quidem est masticare, sed tamen non sentitur prae delectatione operis naturalis, cum comeditur. Dicit tamen Augustinus quod concipere posset integra, ut intraret semen via qua nunc exent de matrice menstrua.

² CUR ERGO NON COIERUNT, cap. 2.

QUIA CASUM EORUM etc. Parentes enim eici filii remarentibus inconveniens videretur. Filios enim sine peccato de paradiſo eicere iniustitiae esset.

215

^{3.1} DE TERMINO VERO, cap. 3.

IN STATU VITAE, id est aetatis. ET SIC IMPLETO NUMERO OMNES SIMUL etc. Haec pars minus probabilis mihi videtur. Quomodo enim tam parvus locus, ut est paradisus terrestris, tantae multitudini salvandorum sufficeret nondum intelligo.

Sed dicit Augustinus quod tot tunc quot nunc salventur. Nunc autem salvabuntur innumerabiles. Unde *Apoc.* 7, de qualibet 12 tribuum 12 milia signantur; et postea subditur: “Post haec vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat.” Igitur cum ille non sit capax innumerabilium, immo nec tota habitabilis simul, patet quod haec pars non videtur vera.

Quod vero tot tunc salvarentur quot nunc Augustinus *De civitate Dei* lib. 14, cap. 23: “Credendum est quod sanctorum numerus tantus exsisteret et si nemo peccasset, quantus nunc per gratiam Dei de multitudine colligitur peccatorum?”

230

Quarta quidem terrae, scilicet superficies quartae, habet miliaria 33,099,000. Miliare vero habet cubitos 4,000. Igitur tota superficies quartae habet cubitos 132,396,000,000. Igitur da cuilibet homini sex pedes spatii et implebitur tota quarta tali numero hominum, scilicet 33,099,000,000. Sed talem turbam dinumerare homo potest. Ergo numerus electorum est maior. Et paradisi superficies necessario propter loci sui angustiam minor tota quarta. Igitur alia est opinio probabilior.

^{3.1} SICUT ANGELI DEI, *Matt.* 22.

^{3.2} FORMAE, id est aetatis vel potius statura. UNDE IN ALIQUO FORMAE STATU, id est formoso statu vel statura. DE LIGNO VITAE VIGOREM. Nota:

240

209 passionis] laesoniae V 211 labor] laboris P 216 quia ... etc.] om. O || remarentibus] manentibus V || inconveniens] non add. P 217 videretur] videtur V || iniustitiae] iniuste BC 226 ille] locus scilicet paradisus add. P, add. marg. O || habitabilis] habilitas B 231 superficies] superficie BC || miliaria] secundum Alfraganum diff. octava add. P 234 sed] si BC

213–214 Resp. Aug., *De civ. Dei* 14.26 (CCL 48, 449) 223 Ibid. 14.23 (445) 224 *Apoc.* 7,4–8 225–226 *Apoc.* 7,9 228–230 Aug., ibid. 231–234 Resp. forte Alfraganus, *De aggregationibus scientiae stellarum* diff. 8 (ed. Campani, 86–90) 238 *Matt.* 22,30

‘vigorem’ dicit, non ‘immortalitatem’. IN ALIAM QUALITATEM, incorruptionis scilicet. Non enim dicit ‘substantiam’. Eadem enim substantia est glorificata et non glorificata. Et est ibi alteratio, non creatio.

- ^{3.2} ET SOLO SPIRITU sine virtualibus. SPIRITU VIVIFICANTE, *Ioan.* 6:
²⁴⁵ “Spiritus est qui vivificat”. PERFECTAQUE HUMANI OFFICII IUSTITIA, scilicet reddere Deo quod debebatur, scilicet gignitio ad cultum Dei, maxime iunctis matrimonio.

Sed numquid omnes fuissent copulandi et omnino virginitas nulla fuisset? Aestimo magis quod tunc fuisset, sicut post peccatum et diluvium factum est,
²⁵⁰ scilicet quod primi intenderent generationi filiorum et processu temporis multiplicatis hominibus, multi et multae forent virgines. Omnes enim generare esset impossibile: tunc enim necessario procederet generatio in infinitum. Coire autem et non generare accidere non posset. Ergo in multis ad minus circa finem generationis virginitatem fore necesse esset.

- ²⁵⁵ ^{3.2} SED PER ALIQUAM MUTATIONEM, non quam efficaret natura, sed potius naturam de potentia in actum reduceret gratia. Sed cuiusmodi esset haec mutatio? Utique nulla de sex generibus mutationis nisi alteratio.

^{4.1} SI VERO QUAERITUR, cap. 4.

^{4.2} SED UTRUM MOX NATI etc. Quaestio trimembris est, scilicet an nati statim
²⁶⁰ haberent perfectam staturam et usum membrorum, an tantum usum membrorum et non staturam, an neutrum.

^{4.3} UNDE ET EIUS FILIOS natos parvos, sicut costa parva fuit. MOX NATOS parvos. MOX UT NASCUNTUR, id est exeunt de ovo.

^{4.4} AC DEINDE PER INTERVALLA TEMPORUM etc. Hoc est quod probabilius dicitur. Non enim quaerimus quid miraculose fieri posset, sed potius quid natura congruentius faceret. Nunc autem constat naturam ab imperfecto incipere et ad perfectum per temporum spatia proficere. Subito autem aliquid completum facere magis videtur Creatoris quam naturae.

Congruit autem hoc non solum in mole corporum fieri sed et incremento vi-
²⁷⁰ rium, ut simul utraque crescant simulque utraque perficiantur. Sed quod tantae imperfectionis nascerentur tunc infantes quantae nunc non credo.

^{4.4} NON ESSET VITIO DEPUTANDUM, id est non esset poena, quae est effectus vitii.

^{4.5} SED NON PECCARENT SI NON COMEDERENT: haec falsa est. CETE-
²⁷⁵ RUM SICUT etc. Incipit solutio: supra diximus dist. 19, cap. DE HAC VERO

---

243 et¹ ... glorificata] *om. (hom.)* B 249 aestimo ... fuisset] *om. (hom.)* B 255 sed¹] non V || non] *om. V* 256 de potentia] *om. V* 260 perfectam] perfectivam C 265 enim] tamen BC 268 Creatoris] *creaturis O* 271 quantae] *sicut V*

HOMINIS. ITA ALIIS VESCI, *Gen.* 2: “Ex omni ligno paradisi comedere; de ligno autem scientiae boni et mali ne comedas.”

4.5 QUOD NATURALITER APPETEBANT. Numquid non erat naturale appetere de ligno scientiae, sicut de aliis? Ergo eadem ratione peccarent, si ab illo abstinerent. Et similiter si illo comedederent. Ergo perplexi erant.
²⁸⁰

Solutio. Dici potest quod in hoc differt appetitus rationis, scilicet voluntas, et natura quod voluntas potest appetere individuum et affici ad singulare; natura vero non appetit singulare, sed universale – dico principaliter.

Dic ergo quod natura humana afficiebatur ad fructum ligni scientiae, non huius prohibiti, sed ad fructum talis naturae et eiusdem speciei. Nec fuit talis appetitus frustra, quia forte fuerunt alia ligna plura eiusdem speciei, et unum solum fuit prohibitum. Si vero unicum tantum fuit, potuerunt tamen plura esse. Utrum tamen plura aut unicum fuerit, et si plura, utrum omnia illius speciei ligna prohibita sint, certum non habemus. Quod si omnia eiusdem speciei erant prohibita, dicere potes quod, quia natura erat imperio voluntatis subdita, nihil potuit appetere natura nisi iubente voluntate. Quia igitur ante peccatum voluntas de illa ligni specie non appetebat propter praeceptum nec natura. Vel licet posset appetere per naturam de vetito, tamen praevalere et vincere debebat voluntas et ratio.
²⁸⁵

4.6 SUPERFLUUM VIDERETUR etc., nec tamen esset. CUI ITA SATISFA-
CIENDUM ERAT etc. Alioquin iustus non maneret, quia non redderet cuilibet
²⁹⁰
quod suum est.

4.7 A PERFECTO INCOHATA, id est ab Adam qui plasmatus est in statura perfecta.

5.2 ET CUM DE HUMANO, cap. 5.

HOC AESTIMARE, scilicet quod paulatim cresceret usquequo esset perfectae
³⁰⁰ statura.

5.2 ET PER INTERVALLA TEMPORIS etc. Hoc non videtur mihi, quia sicut naturale est virtuti visivae videre, sic et animae intelligere. Sed vis visiva eiusdem penitus est potentiae in pueritia et in senio. Dicit enim Aristoteles in libro *De anima* quod senex acciperet oculum pueri, videret adeo bene ut puer. Ergo multo fortius et adeo perfecta et potens est anima rationalis in pueritia, sicut in iuventute. Cum enim quod nunc minus videt quam in alio tempore non sit causa in virtute visiva, quae semper quoad hoc similiter se habet, sed in organo. Anima autem rationalis in cognoscendo non utitur organo. Non videtur ipsa minus vel magis sciens vel potens in una aetate quam in alia.
³⁰⁵

---

287 unicum] unum R   289 sint] fuerint BC   292 praeceptum] peccatum O   293 tamen] cum BC   303 animae] intellectivae add. B || vis] virtus V   306–307 iuventute] vel senio add. BC; vel in senio add. P

276–277 *Gen.* 2,16–17   304–305 Arist., *De an.* 1.4 (408b 21–22); cf. *Auctoritates Aristotelis*, n. 15 (ed. Hamesse, 175)

Item, cum motui et tempori non subiaceat anima rationalis – non enim dicitur nunc antiquior tempore quam prius, nec veterascit – tunc enim aliquando deficeret. Dicitur enim *Hebr.* 8: “Quod antiquatur et senescit prope interitum est.” Non dicetur ipsa mutari secundum tempora, maxime in his quae eius proprie sunt, non per corpus. Huiusmodi autem est scientia.³¹⁵

Sed dicas: quid est ergo quod nunc plura scimus in senio quam in pueritia? Causa huius non est nisi “corpus quod corrumpitur et aggravat animam,” *Sap.* 9. Quod non fuisset, si homo non peccasset, quia corpora incorrupta mansissent. Huic videtur consentire Damascenus, cap. 3, dicens: “Intellectualia igitur, angelos in quo inquit quidem et animas et daemones, secundum electionem, et eam quae in bono est … et eam quae ex bono est abscessionem intensam et remissam (mutari animus); reliqua vero secundum generationem et corruptionem … et diminutionem, et eam quae est secundum qualitatem transmutationem et localem motum.”³²⁰

Sic ergo videtur velle spiritualia tantum mutabilia esse secundum affectum, non secundum aspectum, ut sit possibile animam de non volente fieri volentem et de volente magis volentem. Non autem dicit quod possit fieri de non intelligente sciens vel de sciente magis sciens. Quod utique debuit dixisse, si verum esse credidisset.³²⁵

5.4 NISI CUM ID QUOD SCIRI etc. Sicut caecitas non dicitur in catulo ante novum diem.³³⁰

^{6.1} TALIS ERAT, cap. 6.

EX DUPLICI NATURA, carne et spiritu. ET QUIA PRIMUM EST QUOD EST ANIMALE, I *Cor.* 15. ET MERITIS, oboedientiae.

^{6.2} AD ILLIUS etc., boni, scilicet temporalis, scilicet paradisum.

---

311 non²] nunc V   315 per] om. R   334 scilicet²] ad add. R

---

313 *Hebr.* 8,13   317 *Sap.* 9,15   319–323 Ioan. Dam., *De fide orth.*, cap. 3 (ed. Buytaert, 17)   333 I *Cor.* 15,46

INDEX RERUM QUAE IN DIST. 1–20 TRACTANTUR

DISTINCTIO 1	5
Utrum homo sit maior et superior angelo	18
DISTINCTIO 2	25
An sint angeli	27
Quid sint angeli	29
Utrum caeli empyrei locus sit vacuus vel plenus	34
Utrum caeli empyrei locus sit finitus in sursum	35
Utrum caelum empyreum sit mobile vel quietum	36
Qualiter caelum dicatur angelis repletum	38
Utrum spiritus sit in loco secundum suam substantiam	38
Utrum spiritus plures possint esse in eodem loco	39
Utrum aliquis sit spiritibus locus naturalis	39
Utrum sit sermo vocalis in caelo	46
Quomodo ponant Graeci fuisse chaos	49
Qualiter aliquis possit velle se esse aequalem Deo	51
DISTINCTIO 3	55
Utrum bona naturalia sint proportionalia gratuitis	59
Utrum angeli creati sint boni an mali	68
Utrum angeli cadentes aliquando habuissent gratuita	69
Utrum fuisset aliqua mora inter creationem et lapsum	72
De morula quam ponit Magister	76
DISTINCTIO 4	91
DISTINCTIO 5	99
Utrum aliquid Deum odio habere possit	101
De aversione et conversione	102
An angeli stantes beati simul fuerint facti et confirmati	106
Utrum angeli beatitudinem meruerint	108
DISTINCTIO 6	113
Quomodo proici ab illo loco amoeno poena sit daemonibus	115
Quomodo locus huius turbulenti aeris eis possit esse poenalis	116
Qua ratione aliis praeponantur alii	119
Quare praelationes tales cessabunt	120

DISTINCTIO 7	123
Quomodo in Deo vel in angelis confirmatis sit liberum arbitrium	125
Utrum angelus possit peccare	128
Utrum angeli cognitionem vespertinam habeant	131
De cognitione experientiae et per revelationem in daemonibus	132
De modis loquendi inter Deum et diabolum	133
Quomodo Deus vel angelus diabolo possit indicare futura	134
Quomodo magi occulta possint revelare	136
An aliquando fallantur et quibus rationibus	137
In quo differant magi a quibusdam per astrorum peritiam occulta revealantibus et a prophetis	138
Quid in opere magico sit ab homine, quid a daemone, quid aliunde	138
An ars magica sit de numero artium an mendaciter ars dicta sit	139
In quo differant mira facta a magis et a sanctis	140
An omnes rationes seminales producere possent daemones in actum ..	141
An possent daemones generare homines	143
An daemones oculum et huiusmodi restituere possint	143
Si rebus corporalibus alliciuntur et coguntur daemones an hoc sit per naturam agentem aut per voluntatem agentem	144
DISTINCTIO 8	157
Utrum omnes angeli corporei sint	157
Utrum Deus oculo corporali videatur	167
Quomodo cognoscatur quod Deus per angelum, et angelus per corpus apparuisset	169
Utrum spiritus maligni possint corpora humana subintrare per suam substantiam	171
Utrum spiritus maligni similiter animam subintrare possint	171
DISTINCTIO 9	179
De divisione hierarchiae	181
De hierarchia angelica	182
Utrum scientia et actio de intentione hierarchiae sint	183
Utrum tantum duae debeant esse hierarchiae angelicae	186
Utrum throni debeant esse de hac hierarchia	188
Utrum Gregorius vel Dionysius de ordine hierarchiae verius dixerit ..	191
De divisione hierarchiae angelicae tertiae	193
Utrum angelorum ordines a creationis initio distincti fuerint	199
Quomodo numeri, mensurae, et ponderis distinctio in creaturis sit ..	200
Quomodo omnia in his tribus disposita esse possint	200
Quomodo Deus sit numerus, mensura, et pondus	201

Index rerum quae in dist. 1–20 tractantur	415
DISTINCTIO 10	207
Quae Michaeli, Gabrieli, Raphaeli attribuantur	210
Quomodo Deo assistant qui frequenter mittuntur	213
De loci mutatione angelorum	214
Utrum angelus necesse habeat subito pertransire medium	217
DISTINCTIO 11	219
Utrum boni angeli nos custodiant	220
Utrum custodia poenalis esset angelis	220
Utrum custodia angelorum nobis esset superflua	220
Utrum angeli boni custoditos aliquando propter eorum malitiam deserant	226
De modo custodiendi	227
Utrum angeli boni in scientia proficiant	230
DISTINCTIO 12	235
Quae sit forma confusionis	245
Quomodo opus propagationis Deo attribuatur	249
DISTINCTIO 13	251
Qualis illa lux fuisset	256
De opinionibus sanctorum utrum lux corporalis an spiritualis sit	256
Quae harum opinionum probabilior sit	258
Utrum sanctos sibi esse contrarios concedendum sit	259
DISTINCTIO 14	271
Utrum caelum sphaericum sit	272
Utrum caelum moveatur	276
Quare mutet Deus modum loquendi	280
Quid sit aquas congregari	281
Ubi sit locus congregationis aquarum	282
Quare primo dixerit terram ‘apparere’	282
Quare ‘aridam’ dixerit potius quam ‘terram’	283
Unde facta sint luminaria	285
Utrum homo factus sit propter caelum	289
Utrum caelum prius aliis factum sit	291
Quomodo stellae signa mutationis dicantur	293
Utrum luminaria signa adventus Christi esse possint	295
Utrum luminaria signa temporum sint	298
Quare circumcisio festa sumat secundum lunam, ecclesia secundum solem	299

Quomodo stellae aliae sint in tempora festorum	299
De quattuor temporibus anni	300
DISTINCTIO 15	305
Quomodo productae sint animae brutales	305
Utrum ante peccatum nocuissent animalia venenosa hominibus an sibi si homo non peccasset	307
Utrum ex putrefactione corporis humani vel vivi vel mortui aliqua generata fuissent ante peccatum	309
Utrum artificialia fuerint a principio	310
Utrum per intervalla temporum omnia facta sint an simul	315
Quomodo intelligatur Deum requieuisse ab omni opere suo	318
DISTINCTIO 16	327
Quomodo ostendatur quam imperscrutabilis est profunditas huius sermonis	329
Quomodo ostendatur sub qua significazione dicitur homo ad imaginem Dei fieri	330
Quare prae ceteris creaturis homo ‘imago Dei’ dicatur	331
Utrum Spiritus similitudo Patris et Filii dicatur	334
Quomodo erectio corporis humani vestigium Dei indicet	337
DICTINCTIO 17	341
Utrum anima de substantia Dei sit	341
De situ loci paradisi	350
De dispositionibus paradisi	351
Quomodo possit esse locus paradisi temperatissimus	352
Quomodo possit usque ad globus lunae pertingere	352
Utrum sit aliquis locus paradiso par	355
Quare homo extra paradisum factus sit	357
DISTINCTIO 18	361
Quomodo homines in uno convenient	362
Utrum magis homo cum homine quam angelus cum angelo conveniat	364
Quomodo Adam dormiens nullam poenam sentiat	365
Utrum somno indigerit Adam in paradiso	367
Quomodo Eva substantia de costa multiplicari possit	368
Utrum cum angelorum ministerio facta sit mulieris formatio	371
Utrum causae primordiales sint tantum in Deo	373
Utrum in Deo absconditum fuisse	374

Index rerum quae in dist. 1–20 tractantur	417
Utrum asina loquatur	375
Utrum anima ex traduce sit an non	377
DISTINCTIO 19	381
Utrum Adam ante peccatum immortalis fuerit	382
Utrum impossibilitas moriendi sit tantum ex gratia an etiam ex natura	385
Quare corpus Adae in paradiso animale dicatur	386
Utrum indigerit Adam alimentis in statu innocentiae	387
Quomodo corpus hominis post peccatum mortuum fuisse dicatur	388
Quomodo immortalis sit homo p[ro]ae aliis animantibus dum cum illis communem alimoniam accipiat	392
Quomodo caro Adae immortalis fiat ligni vitae sumptione	396
DISTINCTIO 20	399
Utrum decisio semenis vel corruptio vel poena sit	400
Utrum maior delectatio foret tunc in contactu genitalium quam tunc vel nunc in contactu manus et oris	401
In quo sensu maxime delectaretur si non peccasset homo	402

AUCTORES ET SCRIPTA

- Actus Petri cum Simone*, 141, 143
Alanus de Insulis
    Regulae de sacra theologia, 3, 269,
        405
Albumasar
    *Liber introductorii maioris ad
scientiam iudiciorum astrorum*, 351
Alcher Claraevallensis (Ps.-Augustinus)
    De spiritu et anima, 42
Alcuinus
    Opera exegética, 248
Alexander de Hales
    *Glossa in IV libros Sententiarum Petri
Lombardi*, 30, 82, 114, 117, 127,
        186, 230, 233, 268
Alfraganus (al-Farghani)
    *Liber de aggregationibus scientiae
stellarum*, 284, 407
Alfredus Anglicus
    Super librum de vegetabilibus, 302
Alhacen (Ibn al-Haitham)
    Perspectiva, 167, 262, 286
Alpetragius (Al-Bitruji)
    De motibus caelorum, 36, 299
Ambrosius
    Hexaemeron, 8, 12, 237, 254, 283, 295,
        356
Anselmus Cantuariensis
    De casu diaboli, 52, 102
    Proslogion, 51, 314, 366
Apocryphes du N.T., 226
Aristoteles
    Analytica posteriora, 40, 134, 315
    Categoriae, 59, 230
    De anima, 7, 167, 173, 185, 262, 275,
        302, 306, 332, 409
    De caelo, 34, 37, 40, 57, 266, 272–275,
        277, 278, 285–287, 394
    De generatione animalium, 246, 347
    De generatione et corruptione, 12, 60,
        77, 239, 248, 277, 284, 369, 392,
        394
    De partibus animalium, 19, 338, 339
    De somno et vigilia, 367
    Ethica Nicomachea, 149, 233
    Historia animalium, 304, 339
    Metaphysica, 32, 50, 66, 95, 125, 163,
        167, 189, 247, 332, 374
    Physica, 9, 11, 12, 28, 34, 36, 42, 49,
        66, 151, 159, 214, 230, 237, 241,
        275, 276, 317, 338
    Topica, 14, 34, 160, 290, 313, 321, 363
Auctoritates Aristotelis, 9, 11, 14, 28, 29,
    34, 40, 49, 50, 60, 66, 77, 95, 125,
    134, 159, 160, 167, 189, 197, 214,
    230, 233, 237, 241, 248, 272, 290,
    302, 306, 313, 315, 332, 338, 367,
    374, 392, 394, 396, 409
Augustinus
    Confessiones, 31, 43, 45, 230, 245,
        257, 313, 322
    Contra Felicem Manichaeum, 260, 272
    De civitate Dei, 2, 12, 20, 31, 68–71,
        76, 77, 80, 82, 106, 107, 111, 115,
        117, 139, 144, 145, 147, 148, 153,
        158, 159, 161, 162, 164, 165, 202,
        205, 242, 255, 259, 322, 323, 388,
        395, 404, 406, 407
    De consensu evangelistarum, 265
    De correptione et gratia, 69, 81
    *De diversis quaestionibus octoginta
tribus*, 8, 44, 45, 77–79, 141, 143,
        144, 174, 232, 265, 372, 378, 379,
        387
    De divinatione daemonum, 136–138,
        152
    De doctrina Christiana, 13, 14, 170,
        242
    De duabus animabus, 147
    De Genesi ad litteram, 1, 15, 30, 31,
        33, 44, 72, 73, 75, 76, 79–82, 86,
        93, 94, 96, 97, 102, 140, 142, 164,
        172, 199, 201, 231, 237, 238, 242,
        248, 253, 256, 258, 260, 261, 278,
        286, 288, 292, 306, 310, 313, 315,
        316, 318, 326, 342–344, 346, 358,
        359, 361, 365, 366, 371, 372,
        376–378, 395, 403, 405
    De Genesi contra Manichaeos, 236,
        241, 245

- De haeresibus*, 60, 122
De libero arbitrio, 38, 63, 160, 170,
   172, 174, 199, 215, 221, 253, 290,
   291, 344, 377
De musica, 2, 145, 158, 385
De natura boni, 120
De praesentia Dei ad Dardanum, 45
De quantitate animae, 38, 63
De Trinitate, 30, 31, 142, 150–152,
   154, 155, 165–170, 230, 231, 330,
   334, 336, 372, 382
De vera religione, 15
Enchiridion, 205, 232
Enarrationes in Psalmos, 131, 294,
   295, 384
Epistolae, 19, 44, 80, 93, 97, 292
Quaestiones in Heptateuchum, 142
Retractationes, 156, 365, 371
Sermones, 167, 321
Soliloquiae, 97, 175, 205
Tractatus in Ioannis evangelium, 131,
   177, 241, 295, 372
Ps.-Augustinus
De mirabilibus sacrae Scripturae, 141,
   375, 376
Liber XXI sententiarum, 155
*Quaestiones Veteris et Novi
Testamenti CXXVII*, 396
Regula ad servos Dei, 19
Averroes
De substantia orbis, 396
In De caelo et mundo, 266
Avicenna
*Liber tertius naturalium. De
generatione et corruptione*, 393
Liber de philosophia prima, 34, 267
Basilius
Hexaemeron, 308
Homeliae, 110, 163
Beda Venerabilis
De temporum ratione, 324
Opera exegetica, 115, 146, 172, 213,
   247, 350, 354, 392, 394–396
Hexaemeron, 243, 256, 281, 324
Bernardus
De consideratione ad Eugenium
Papam, 18, 184, 193, 196, 212
De gradibus humilitatis et superbiae,
   220
De gratia et libero arbitrio, 65
De praecepto et dispensatione, 366
Epistolae, 323, 362
Sermones in Cantica, 15
Biblia Sacra
Genesis, 2, 9, 14, 17, 21, 22, 27, 40,
   68, 80, 87, 114, 121, 165, 166, 169,
   180, 205, 210–212, 228, 238, 240,
   241, 243, 245, 248, 253, 254, 258,
   259, 261, 263, 264, 266–269, 271,
   272, 278–283, 285, 287, 289, 291,
   296, 302, 303, 305, 306, 308, 312,
   325, 329, 333, 336, 337, 341,
   343–347, 350, 358, 361, 365, 367,
   371, 375, 392, 395, 409
Exodus, 10, 35, 140, 142, 150, 151,
   155, 165–169, 192, 215, 222, 228,
   257, 280, 311, 325, 347, 348
Numeri, 16, 27, 143, 165, 168, 227,
   373, 375, 376
Leviticus, 150, 324, 361
Deuteronomium, 9, 16, 20, 22, 69, 129,
   160, 204, 259, 290, 294, 299
Iosua, 122, 228
Iudicum, 228
I Regum, 10, 19, 27, 375
II Regum, 92, 168, 180, 389
III Regum, 116, 148, 150, 211, 227,
   228, 323, 324, 359
IV Regum, 366
I Verba dierum (Paralipomenon), 61,
   192
I Esra, 321
II Esra, 346
Tobias, 92, 118, 119, 121, 122, 155,
   162, 165, 209, 228, 335, 360
Esther, 60, 297, 362
Iob, 1, 12, 14, 16, 19, 22, 27, 48,
   73–75, 87, 92, 96, 113, 114, 116,
   129, 132, 133, 147, 150, 155, 168,
   171, 181, 200, 205, 211, 212, 217,
   221, 228, 258, 261, 271, 297, 318,
   321, 341, 356, 359, 362, 366, 374,
   378
Psalmi, 1–3, 7, 9, 10, 11, 13, 14,
   16–19, 23, 27, 31, 35, 48, 51, 60,
   68, 71, 73, 93, 94, 101, 102, 107,

- 115, 120, 121, 124, 133, 138, 151, 163, 168, 177, 180, 181, 185, 200, 201, 203, 208, 210–212, 220, 226, 227, 229, 236, 238, 243, 248, 254, 258, 267–269, 271, 274, 289, 291, 296, 297, 299, 302, 316–318, 321, 332, 335, 337, 354, 355, 358, 361, 403
Proverbia, 17, 27, 30, 35, 73, 92, 95, 101, 118, 200, 220, 227, 230, 308, 316, 360, 362
Ecclesiastes, 3, 10, 13, 43, 51, 52, 64, 96, 114, 154, 181, 229, 250, 272, 282, 285, 318, 319, 347, 349, 355, 357, 404
Sapientia, 1, 15, 35, 45, 60, 64, 65, 68, 86, 88, 94, 119, 129, 131, 132, 150, 163, 166, 168, 181, 197, 199–201, 242, 308, 312, 320, 337, 359, 389, 391, 410
Ecclesiasticus, 3, 9, 13, 17, 19, 29, 30, 60, 73, 86, 87, 92, 94, 101, 102, 121, 136, 139, 150, 155, 184, 198, 199, 205, 211–214, 225, 229, 233, 248, 271, 272, 288, 289, 297–299, 316, 317, 321, 323, 331, 332, 334, 338, 346, 361, 363, 365, 374, 382
Isaias, 16, 17, 42, 43, 46, 48, 60, 70, 73, 75, 87, 93, 94, 101, 103, 104, 114, 118, 121, 129, 153, 180, 205, 208, 211, 217, 226, 227, 229, 276, 292, 299, 300, 308, 313, 318, 323, 324, 343, 347, 349, 374, 383
Ieremias, 3, 52, 53, 101, 176, 225, 226, 321, 323, 347
Baruch, 35, 38, 48, 118, 337
Ezechiel, 9, 53, 69, 70, 114, 192, 208, 296
Daniel, 48, 118, 163, 165, 180, 185, 192, 207, 209–211, 217, 228, 229, 245, 248, 258
Osee, 68, 70, 105, 120, 147
Ioel, 94, 292
Amos, 19, 75, 231
Micha, 229, 363
Aggeus, 39
Zacharias, 135, 138, 228, 298, 335
Malachi, 1, 11, 168, 228, 343, 383
I Macchabaeorum, 192
II Macchabaeorum, 324, 346
Matthaeus, 18, 22, 27, 48, 52, 59, 72, 76, 87, 118, 119, 121, 130, 138, 146, 159, 165, 166, 171, 176, 181, 191, 198, 203, 205, 212, 213, 215, 229, 230, 232, 265, 267, 268, 280, 296, 297, 335, 364, 366, 370, 375, 395, 402, 407
Marcus, 12, 121, 191, 312, 370, 374
Lucas, 7, 18, 19, 34, 40, 61, 107, 115, 119, 135, 150, 165, 197, 209, 211, 213, 220, 226, 257, 268, 292, 295–297, 299, 368, 370, 374, 395
Ioannes, 7, 12, 18, 27, 40, 43, 51, 59, 60, 61, 67, 75, 76, 87, 92, 101, 117, 126–129, 131, 132, 138, 140, 147, 150, 154, 167, 177, 197, 203, 208, 241, 268, 297, 314, 319, 320, 341, 370, 371, 408
Acta, 2, 27, 43, 120, 165, 169, 176, 212, 227, 229, 292, 337
Ad Romanos, 22, 52, 105, 129, 131, 150, 153, 174, 180, 183, 205, 220, 222, 225, 265, 272, 296, 319, 323, 330, 391
I ad Corinthios, 2, 18, 21, 22, 47, 52, 67, 75, 114, 118, 132, 152, 155, 177, 183, 190, 198, 203, 223, 224, 232, 244, 300, 305, 318, 337, 355, 365, 368, 386, 387, 391, 406, 410
II ad Corinthios, 22, 27, 61, 181, 212, 334, 341, 366
Ad Galatas, 203, 205, 225, 371, 382
Ad Ephesios, 19, 20, 22, 93, 115, 180, 199, 200, 203, 205, 221, 233, 265, 324, 368, 376
Ad Philippenses, 21, 22, 86, 153, 221, 224, 292, 360
Ad Colossenses, 52, 323, 330, 334, 366
II ad Thessalonicenses, 297
I ad Timotheum, 52, 66, 119, 167, 386
II ad Timotheum, 110, 171
Ad Titum, 94
Ad Hebreos, 18, 19, 74, 94, 119, 208, 217, 244, 269, 299, 320, 334, 410
Epistola Iacobi, 60, 115, 129, 197, 261, 308, 343, 362
I Epistola Petri, 18, 204
II Epistola Petri, 7, 118

- I Epistola Ioannis*, 73, 77, 114, 122, 129, 187, 314, 331
III Epistola Ioannis, 73
Epistola Iudae, 118, 180, 209
Apocalypsis, 19, 34, 42, 46, 47, 76, 114, 115, 119, 120, 132, 181, 209–212, 225, 276, 278, 292, 296, 298, 319, 407
 Boethius
De consolatione philosophiae, 15
Breviarium Gothicum, 320
 Calcidius
Commentarium in Platonis Timaeum, 157, 287
 Cassiodorus
Expositio psalmorum, 82, 220
 Ps.-Dionysius Areopagita
De caelesti hierarchia, 181, 182, 186, 190, 191, 193, 209, 212
De divinis nominibus, 191, 192
 Euclides
Elementa, 284
 Eusebius
Chronicon, 226
 Eustathius
In Hexaemeron S. Basili Latina
Metaphrasis, 163, 240, 242, 243, 255, 257, 278, 279, 281, 283, 286, 288, 293, 303
 Fulgentius Ruspensis (Ps.-Augustinus)
De fide ad Petrum, 39, 69
 Gennadius (Ps.-Augustinus)
De ecclesiasticis dogmatibus, 79, 158, 159, 164, 176, 232, 242, 341, 347, 348, 377, 378
Glossa interlinearis, 40, 46, 47, 59, 67, 70, 226
Glossa ordinaria, 30, 47, 73, 93, 101, 114, 116, 119, 121, 122, 150, 165, 171, 204, 208, 211, 227, 230, 256, 265, 269, 308, 347, 350, 365, 371, 378
 Gregorius Magnus
Expositio in psalmos poenitentiales, 165
Homeliae XL in evangelia, 181, 190, 193, 209, 213, 295
Moralia in Iob, 46, 74, 113, 114, 132, 133, 165, 171, 212, 213, 261, 336
 Gregorius Nazianzenus
Orationes, 30, 33, 44, 83
 Ps.-Gregorius Nyssenus
In verba 'faciamus hominem', 308
 Guillelmus Abbas (Ps.-Bernardus)
De contemplando Deo, 78
 Guillelmus Altissiodorensis
Summa aurea, 73, 226
 Guillelmus de Conchis (Ps.-Honorius Augustodunensis)
Philosophia mundi, 157
 Haimo Halberstattensis
Expositio in S. Pauli epistolas, 204
Homiliae in epistulas Pauli, 41, 59
 Hieronymus
Adversus Iovinianum, 279
Commentarium in Ieremiam, 226
Commentarium in Matthaeum, 226, 229
Commentaria in Pauli epistolas, 33, 232
Contra Ioannem Hierosolymitanum, 266
Epistolae, 122, 125, 128, 129, 171, 266
 Hugo de Sancto Caro
Commentaria in quattuor libros Sententiarum, 73, 204, 210, 211, 217, 220, 226–228, 265, 271, 308, 368
Postillae in bibliam, 67
 Hugo de Sancto Victore
Commentarium in hierarchiam caelestem S. Dionysii, 182
 Ps.-Ioannes Chrysostomus
Opus imperfectum in Matthaeum, 146, 147, 171
 Ioannes Damascenus
De fide orthodoxa, 29, 30, 33, 34, 38–42, 44–46, 66, 67, 75, 83, 164, 257, 286, 288, 289, 336, 396, 397
 Iosephus
Antiquitates Iudaicae, 301, 350, 361

- Isidorus de Sevilla
Etymologiarum libri XX, 48, 72, 73,
 83, 118, 192, 220, 263, 264, 293,
 338, 346, 350, 356, 361
Sententiae, 230
- Liber de causis*, 348
- Martyrologium*, 162
- Origenes
In Exodum homiliae, 347
In Ieremiam homiliae, 226
In Iosue homiliae, 122
In Numeros homiliae, 227
- Ovidius
Epistolae ex Ponto, 357
Metamorphoses, 338
- Paschasius Radbertus
De corpore et sanguine Domini, 359
- Petrus Abaelardus
Sic et non, 209
- Petrus Comestor
Historia scholastica, 33, 148
- Petrus Lombardus
Collectanea in omnes D. Pauli Apostoli epistolas, 47, 93
Sententiae in IV libris distinctae, 42
- Petrus Pictaviensis
Sententiarum liber II, 73, 224
- Plato
Timaeus, 14, 34, 66, 157, 287, 288, 385
- Porphyrius
Isagoge, 62–64, 201, 357
- Praepositinus
Summa, 73
- Proverbia sententiaeque latinitatis medii aevi*, 213
- Ptolemaeus
Almagestum, 275, 301
Centiloquium, 108
- Rabanus Maurus
Commentarium in Ieremiam, 226
Homiliae in Evangelia et Epistolas, 295
De universo, 118
- Richardus Fishacre
De ascensione Christi, 117
- Robertus Grosseteste
De intelligentiis, 293
De motu supercaelestium, 277
De natura locorum, 291
De potentia et actu, 155
Hexaemeron, 34, 170, 237, 238, 240,
 242, 243, 254–260, 262, 263, 266,
 271, 278, 279, 281–284, 286, 288,
 289, 292, 294, 295, 300, 302–305,
 307, 308, 316, 324, 326, 329, 330,
 332, 345, 350, 358, 359, 361, 403
- Ps.-Robertus Grosseteste
Summa philosophiae Roberto Grosseteste ascripta, 271
- Robertus Pullus
Sententiae, 209
- Seneca
De clementia, 146
De naturalibus quaestionibus, 2, 79,
 146, 285
Ad Lucilium epistola morales, 94, 197
- Solinus
Collectanea rerum memorabilium, 271
- Sulpicius Severus
Epistolae, 224
Symbolum “Quicumque”
ps.-Athanasianum, 21, 30